

052520

5

~~ap 115~~

~~A. 2~~

Ps

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΧΡΟΝΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΧΡΙ

ΤΗΣ ΤΡΙΣΚΑΙΔΕΚΑΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΣ
ΗΤΟΙ ΤΗΣ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

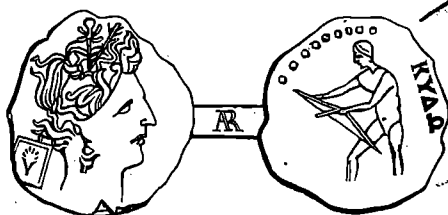
ΥΠΟ

Β. ΨΙΛΑΚΗ

Πρώην γυμνασιάρχου Σύρου και Χανίων.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΕΥΧΟΣ Α'.

1334

PSILAKI v.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

Ὁδὸς Λέκα Στοᾶ Συμπούλου

1899

Ε.Φ.
Ψ1Λ

ΔΩΡΕΑ 1930-36 Γ.Ι.ΘΡΑΓΚΟΥΔΗ

Για την βιβλιοθήκη

ΤΑΙΣ

ΙΕΡΑΙΣ ΣΚΙΑΙΣ

ΤΩΝ

ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ

ΕΞΙΛΑΣΤΗΡΙΩΝ ΕΝ ΚΡΗΤΗΙ ΘΥΜΑΤΩΝ

ΕΝ ΒΑΘΥΤΑΤΗΙ ΣΥΓΚΙΝΗΣΕΙ

ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Ο ΓΡΑΨΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ἦν ἐπαισθητὴ ἡ ἑλλειψις εἰδικῆς γενικῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης καὶ ἐπεζητεῖτο κατ' ἐπιταγὴν ἐθνικὴν ἢ ἄρσις τῆς ἐλλείψεως ταύτης. Πλὴν ἐγχειριδίων τινῶν ἐπ' ἐλάχιστον πληροῦντων τὴν ἐθνικὴν ταύτην ἀπαιτήσιν διὰ τε τὸ ἐπίτομον καὶ μονομερὲς καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἴδρυσιν αὐτῶν ἐπὶ βάσεων μὴ ἐπαρκουσῶν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν νέων ἐπιστημονικῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κατὰ τὴν Εὐρώπην πολιτισμοῦ ἐρευνῶν, οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρχε, καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ, ὅπως καταδείξῃ τὴν ἄμετρον σπουδαιότητα καὶ ἐπιρροήν, ἣν ἡ περιάλαπτος μεγαλόνησος ἀπὸ τῆς ἀφειτηρίας τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου ἥσκησεν ἐπὶ τῆς γενέσεως καὶ ἀρχῆς τοῦ τε ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ναὶ μὲν ὑπῆρχον μονογραφαίαι τινὲς περὶ τῆς νήσου περισπουδάστοι, οἷαι αἱ τῶν Γερμανῶν Ἰ. Μεουρσίου, Κ. Νέτμαν καὶ μάλιστα ἡ τοῦ Οἰκκίου, ἡ τοῦ Ὁλλανδοῦ Δαμπέρου, τοῦ Γάλλου Σαιντκροᾶ καὶ ἄλλων τινῶν, ἀλλ' αὗται πλὴν τοῦ μὴ προσιτοῦ πρὸ πάντων αὐτῶν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κοινόν, δὲν ἐξετείνοντο καὶ πέραν τὸ πολὺ τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατακτίσεως τῆς νήσου.

Τὴν ἑλλειψὶν ταύτην πρώτη ἡ Κρητικὴ Βουλὴ κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς (μετὰ τὰ 1878) περίοδον, ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ μακαρίτου Ἰ. Φωτιάδου πασσᾶ, ἔγνω νὰ ἄρῃ καὶ ἐλήψῃσε πρὸς σύνταξιν γενικῆς (μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων) ἱστορίας τῆς Κρήτης ποσὸν 11 χιλ. φράγκων, ὅπως ἀμειψθῇ τὸ ἔργον, ἀφοῦ ἤθελε κριθῇ ὑπὸ ἐπιτροπῆς εἰδι-

κῆς πρὸς τοῦτο ἐνταῦθα ὀριζομένης. Ἄλλ' ἐνθεν μὲν ἡ σπουδαιότης ἴσως τοῦ ἔργου, ἐτέρωθεν δὲ αἱ ἀλλεπάλληλοι μετὰ ταῦτα πολιτικαὶ πάλιν τῆς Κρήτης περιπέτειαι καὶ ἀναστατώσεις ἐγένοντο κώλυμα πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ψηφίσματος ἐκείνου. Ἐγὼ αὐτὸς διανοούμενος πάντοτε καὶ πρὸ τοῦ ψηφίσματος ἔτι νὰ ἐπιχειρήσω τι τοιοῦτον, δὲν ἐδυνήθην διὰ τε τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου καὶ διὰ τὰς πολλὰς αὐτοῦ δυσχερείας νὰ φέρω πρότερον εἰς πέρας τὸ ὅλον, ὑποβαλὼν (ἀπὸ τοῦ 1886) εἰς κρίσιν τὸ Α' ἥμισυ μόνον τοῦ ὅλου ἔργου, τὸ Ἑλληνικὸν μέρος, ὑπολειπομένου ἔτι τοῦ ἐτέρου ἡμίσεος, τῆς Ἐνετοκρατουμένης καὶ τῆς Τουρκοκρατουμένης Κρήτης. Καὶ τοῦτο ὅμως, μὴ ἀντικείμενον εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ψηφίσματος, δὲν ὑπεβλήθη εἰς κρίσιν ὑπὸ τῶν κατόπιν Γ. Διοικητῶν ἐπὶ διαφόροις προφάσεσιν, οὕτως δ' ἐπιγενομένης καὶ τῆς ἄλλης ἐκείνης, τῆς ἐν ἔτει 1889, ἐπαναστάσεως τῆς νήσου, ἔμμενεν ἀνεκτέλεστον τὸ ψήφισμα. Ἦδὲ δ' ἀγαγὼν εἰς πέρας τὸ ὅλον ἔργον, εἰς τρία, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, μέρη διαιρούμενον, ἄρχομαι τῆς ἐκδόσεως τοῦ Α' τεύχους τοῦ Α' Μέρους, περιέχοντος τὴν περὶ τῆς μυστηριώδους καὶ περιλαλήτου νήσου βιβλιογραφίαν καὶ τὴν τοπογραφίαν τῶν ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα αὐτῆς πόλεων, τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων πρὸς κατανόησιν τῆς ἐπομένης ἐν λόγῳ ἱστορίας, μετὰ τοῦ προσήκοντος τοπογραφικοῦ χάρτου. Οὐδόλως τὸ παράπαν ἔχω τὴν ἀξίωσιν, ὅτι ἐπετέλεσα ἔργον τέλειον, διότι ἡ νῆσος ἀνέκαθεν τὰ μάλα ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς καὶ τῆς φύσεως περιπετειώδους, διατελεῖ πάντοτε οὕτως εἰπεῖν καὶ ἀνεκμετάλλευτος καὶ μυστηριώδης. Ἐλλειπουσῶν ἀμέσων καὶ ἀρχικῶν πρὸς ἐπάρκειαν καὶ δὴ πρὸς συνεχῆ καὶ ἄνευ χασμάτων χρονικῶν σειρὰν πηγῶν, διὰ λόγους ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ἐκτεθησομένους, ἐναπόκειται ἡ πλήρωσις ἐν τῷ μέλλοντι τοῦ ἔργου, πλείστων ὧσων ἔτι διατελούντων ἀμφισβητησίμων. Ἐν τῷ Α', τῷ ἰδίῳ Ἑλληνικῷ μέρει, ἐτήρησα τοιαύτην μέθοδον, ὥστε εἰς ἕκαστον τῶν πλείοτέρων ἐν αὐτῷ ἱστορικῶν θεμάτων νὰ περιλαμβάνηται ἡ ὅλη κατ' αὐτὸ ἱστορία τῆς νή-

σου. Τὴν ἄφθονον δέ, ποικίλῃν καὶ πολυσυνδύαστον κρη-
τικὴν μυθολογίαν, καθὸ περιχέουσιν ἐν σπέρματι καὶ ἐν
πυρῇνι ἱστορικὸν ἐνδόσιμον, οὐ μόνον ἐπεξεργάσθην καθ'
ὅσον ἦν δυνατόν, διερευνήσας αὐτὴν καὶ ἀντιπαραβαλὼν
πρὸς τὰς καθ' ἡμᾶς ἐπιστημονικωτέρας ἐρεῦνας, ἐρμηνείας
καὶ ἀποκαλύψεις, ἀλλὰ καὶ κατέταξα ὡς ἀνέκουσαν καὶ
αὐτὴν εἰς τὴν καθ' ὅλου ἱστορίαν τῆς νήσου ἐν τῇ προση-
κούσῃ εἰς αὐτὴν σειρᾷ. Καὶ ἤδη πρὸς περιληπτικὴν παρά-
στασιν οὐ μόνον τῆς ἀνέκαθεν σπουδαιότητος τῆς ἑλληνι-
κῆς μεγαλονήσου, τῆς οὐκ εὐκαταφρονήτου ταύτης μοίρας
τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεγέθους τῆς ἐπιχειρήσεως
τῆς κατ' αὐτὴν ἱστορικῆς συγγραφῆς, ἀρκοῦμαι παραθέτων
τὰς ἐφεξῆς ἐκ πλείστων ὅσων περὶ αὐτῆς ἀποφάνσεις
σπουδαιωτάτων, ἀρχαιοτέρων τε καὶ νεωτέρων, ποιητῶν καὶ
συγγραφέων.

Οὕτως οὐ μόνον ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ
αὐτῶν τῶν καθ' Ὅμηρον ἡρώϊκων ὁ κατὰ τὸ ἱγαῖον καὶ
περὶ αὐτὸ ἑλληνικὸς κόσμος, παραλαβὼν ἐξ ἀντηχήσεως,
δι' αἰώνων ὅλων προαποιχομένων διελασάσης, μετέδιδεν
ἐν λόγοις καὶ πολυσυνδυστοις καὶ πολυσημάντοις μύ-
θοις, καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἐν τῇ θεοβαδίστῃ νήσῳ γεννήσεως
τοῦ Διὸς καὶ ἐκ τῶν πρὸς ἐπικράτησιν αὐτοῦ πρὸς ἄλλους
θεοὺς καὶ ἄλλας προτέρας κοινωνικὰς καταστάσεις ἀγώ-
νων, ὡσαύτως δ' ἐκ τῶν πολλῶν ἐκείνων περὶ Μίνως καὶ
Ῥαδαμάνθους λόγων καὶ παραδόσεων, ὅτι ἡ μεγαλόνησος
κατέστη πολὺ πρῶίμως κοιτὶς καὶ ἀφειτηρία πολιτισμοῦ,
ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἐλκύῃ
τὴν προσοχὴν καὶ ἀντίληψιν τῶν πέριξ αὐτῆς χερσίων χω-
ρῶν. Τοῦτο καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἐπιστημονικώτεροι ἀρχαιολό-
γοι καὶ ἀρχαιοδίφαι παραδέχονται καὶ ὁσημέραι διὰ τῶν
εἰδικῶν ἐπὶ τούτῳ συστηματικῶν καὶ ἐπιμόνων ἐν τῇ νήσῳ
ἐργασιῶν καὶ ἀνακαλύψεων κυροῦσιν ἀναμφηρίστως. Οὕτως
ἐν πρώτοις ὁ πατὴρ τῆς ποιήσεως διηγούμενος ἐν ἄλλοις
πολλοῖς περὶ τῆς λεγομένης ὑπ' αὐτοῦ εὐρείης Κρήτης,
πληροφορεῖ ἑκτοτε ἡμᾶς περὶ γαίης τινὸς μυστηριώδους

καὶ πόρρω πολὺ καὶ ἐν ὠκεανῷ οὕτως εἰπεῖν κειμένης, ἐνῷ λέγει περὶ αὐτῆς :

»Κρήτη τις γαί' ἔσθι, μέσῳ ἐνὶ οἶνοπι πόντῳ,
Καλὴ καὶ πείρα, περίρρυτος· ἐν δ' ἄνθρωποι
Πολλοί, ἀπειρέσιοι, καὶ ἐννήκοντα ¹ πόλεις.
Ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσαι μεμιγμένη· ἐν μὲν Ἀχαιοί,
Ἐν δ' Ἑτεόκροντες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες
Δωρᾶες τε τριχάϊκες δίοι τε Πελασγοί.
Τῆσι δ' ἐνὶ Κνωσὸς μεγάλη πόλις, ἐνθα τε Μίνως
Εὐνέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου δαριστερὸς κτλ «

(Ὅμηρου Ὀδυσσεΐας Γ, 174).

Ὁ δὲ πατὴρ τῆς κριτικῆς ἱστοριογραφίας ἐν τοῖς περὶ τῆς παναρχαίας τῆς Ἑλλάδος καταστάσεως ταῦτα :

»Μίνως παλαιάτατος, ὧν ἀκοῇ ἴσμεν, ναυτικὸν ἐκτίσαστο καὶ τῆς νῦν Ἑλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλείστον ἐκράτησε καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ἤρξε τε καὶ οἰκιστὴς πρῶτος τῶν πλείστων ἐγένετο, Κᾶρας ἐξελάσας καὶ τοὺς ἑαυτοῦ παῖδας ἡγεμόνας ἐγκαταστήσας· τό τε ληστικόν, ὡς εἰκός, καθήρει ἐκ τῆς θαλάσσης, τοῦ τὰς προσόδους μᾶλλον ἔναι αὐτῷ« (Θουκυδ. Ι, 4.).

Ὁ φιλόσοφος δὲ πολιτικὸς τὰ ἐξῆς οὐχ ἥττον βαρυσήμαντα :

»Δοκεῖ ἡ νῆσος καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν Ἑλληνικὴν πεφυκέναι καὶ κεῖσθαι καλῶς, πάσῃ γὰρ ἐπίκειται τῇ θαλάσσῃ, σχεδὸν τῶν Ἑλλήνων ἰδρυμένων περὶ τὴν θάλασσαν πάντων· διὸ καὶ τὴν τῆς θαλάσσης ἀρχὴν κατέσχευεν ὁ Μίνως, καὶ τὰς νήσους τὰς μὲν ἐχειρώσατο, τὰς δ' ὥκισεν» (Ἀριστοτ. Πολιτικά, ΙΙ, 7, 2).

Καὶ ἐκ τῶν μετ' αὐτοὺς δὲ ὁ μὲν Ὅρατιος ἐν τοῖς Ἐπωδοῖς αὐτοῦ καλεῖ τὴν νῆσον ἐκ τῶν ἑκατὸν πόλεων αὐτῆς ὀνομαστίην (Ὅρατίου Ἐπωδὸς ΙΧ, 9, 27)· ὁ δὲ Δίων Κασσιος ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς :

¹ Ἐν τῇ Ἰλιάδι δὲ λέγει τὴν Κρήτην ἑκατόμπολιν. Ὅρα Β, 649.

»Οἱ Κρηῖτες ἐλεύθεροι πάντα τὸν ἔμπροσθεν χρόνον γένόμενοι καὶ δεσπότην ὄθνεϊον μηδένα κτησάμενοι κατεδουλώθησαν (ἐπὶ Ῥωμαίων «—(Δίων Κάσσιος, XXXVI, 3.).

»Ἄλλοι δ' ὡς ἐξῆς :

»Συμπάσης τῆς γῆς ὑπὸ Ῥωμαίων κυριευθείσης, ἡ Κρήτη μέχρι τοῦδε ἐλευθέρᾳ διετέλει» (Βελλέιος Πατέρκουλος, II, 34, 38.).

Ὁ Μοντέσκιος δὲ λέγει περὶ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ὅτι, πεσούσης τῆς χέρσου Ἑλλάδος μετὰ τὴν περὶ Κόρινθον τῷ 146 π. Χ. καταστροφῇ, ἀντέστη οὗτος μόνος ἀγωνιζόμενος ἔτι πολλῷ μᾶλλον ἢ οἱ μέγιστοι τῶν βασιλέων (δουλ. τῆς Συρίας, Περγᾶμου καὶ Αἰγύπτου) — (Montesquieu, *Esprit des lois* IV, 6.).

Ἐκ δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπιστημονικωτέρων, καίπερ ἀπωτέρων καὶ μεταγενεστέρων, πολλοὶ πολλὰ περὶ αὐτῆς εἶπον, ὡς οἱ ἐξῆς ταῦτα :

»Τῆς Κρήτης ἡ ἱστορία περατοῦται, ὅπου ἄρχεται ἡ τοῦ λοιποῦ κόσμου» (Ostin Prokesck von Osten. *Ersch und Gruber*, T I, 128).

»Πρὶν ἴσως ἡ Βρεττανία κατοικηθῇ, ἡ Κρήτη ἦδη ἦν πεπολιτισμένη. Ὁ Ὅμηρος ἀποκαλεῖ αὐτὴν ἑκατόμπολιν, τὸ αὐτὸ δ' ἐπίθετον ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὴν ὁ Ὀβίδιος, ὁ Βιργίλιος καὶ ὁ Πλίνιος μικρὸν πρὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν διαρκούσης τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἡ Βρεττανία ἠδύνατο νὰ καυχηθῇ ὅτι εἶχεν ἐπίσης ἑκατὸν πόλεις «(Ἀθήναιον, *περιοδικὸν ἐν Λονδίῳ*, ἀριθ. 3094).

»Ἡ ἱστορία ὁλόκληρος τῆς Ἑλλάδος εἶνε ἀδιαρρήκτως συνταυτισμένη μὲ τὰς τύχας τῆς μαρτυρικῆς νήσου, τῆς γενεθλίου ταύτης χώρας τοῦ Διός, τῆς κοιτίδος τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς πατρίδος τοῦ σθεναρωτέρου κλάδου τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, ὅτε ἡ ἐλευθερία εἶχε συντριβῇ πανταχοῦ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος «¹ (Γ. Γενάδιος περὶ

¹ Ἐννοεῖ δι' αὐτοῦ τὴν μετὰ τὴν περὶ Κόρινθον ὑπὸ τοῦ ὑπάτου Λ. Μουμουλου καταστροφῇ (146 π. Χ.) ἀντοχὴν ἔτι τῆς Κρήτης μέχρι τοῦ ἐπονομασθέντος Μετέλλου Κρητικοῦ, 69—67 π. Χ.

Κρήτης, ἐπὶ ταῖς σφαγαῖς αὐτῆς κατὰ Μάιον τοῦ 1896, ἐν τῷ περιοδικῷ τῆς συγχρόνου Ἐπιθεωρήσεως τοῦ Λονδίνου, Σεπτέμβ. 1896).

»Τῆς νήσου ταύτης ἡ ἐν τῷ κόσμῳ τύχη εἶνε παρεμφερὴς πρὸς τὴν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, εἰς ἣν ἀνήκει ὡς δορυφόρος εἰς τὸν πλανήτην, ὡς ὁ πλανήτης εἰς τὸν ἥλιον. Οἱ Κρηῖτες ἐξεπλήρωσαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος προορισμὸν ἑξοχον καὶ συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦτον διεδραμάτισαν πρόσωπον θαυμαστόν. Ἐπὶ τῆς εὐλογητῆς τῆς Κρήτης γῆς αἱ ἐξ Ἀνατολῆς ἐμπνεύσεις συνεκινῶντο πρὶν μεταβιβασθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ὑφάνωσιν ἐκεῖ τὰ νήματα τῆς παγκοσμίου ἀνθρωπίνης ιδέας, ἥτις περιβάλλει σήμερον σφιγκτὰ τὴν ζωὴν μας. Ἡ Κρήτη κατέχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὴν θέσιν τοῦ νυμφικοῦ δακτυλίου, ἐνοῦντος τὴν Ἀνατολὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τὴν θέσιν τοῦ τεθραυσμένου κρίκου τῆς ἀλύσεως τοῦ χρόνου, τῆς μυστηριώδους ἐκείνης στιγμῆς, καθ' ἣν τελεῖται ὁ ὑμέναιος τοῦ ἀσιατικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς Εὐρώπης. Ἄνευ τῆς Κρήτης ἡ τὸ πῦρ τῶν ἀνατολικῶν ιδεῶν θὰ εἶχεν ἀπορροφήσει τὴν Ἑλλάδα ἢ ἡ Ἑλλὰς θὰ εἶχεν ἀναλώσει ταύτας ἄνευ ὠφελείας διὰ τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμόν. Ἐν Κρήτῃ τὰ ἐξ Ἀσίας θρησκευτικὰ δόγματα ἐξηλλθον τοῦ καλύπτοντος αὐτὸν πέπλου, ὡς ἡ ψυχὴ ἐξέρχεται ἐκ τῆς χρυσαλίδος, καὶ ἐπὶ τῶν πτερῶν τοῦ ἑλληνικοῦ δαιμονίου ὑψώθησαν πρὸς τὸν κυανοῦν τῆς Ἑλλάδος οὐρανόν. Ἡ Κρήτη ἠμβλυνε τὴν ῥιζικὴν ἀντίθεσιν τὴν ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Ἑλλάδος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐφ' ὅσον ἡ Κρήτη ἐπλησιάζε πρὸς τὴν τελικὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ, ὃν ἔθηκεν εἰς ἑαυτήν, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ σημασία αὐτῆς ἡλαττοῦτο... Διότι ὅπως ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ καὶ εὐχεταὶ διακαῶς τὴν ἐμφάνισιν νέας τινὸς ιδέας ἀπαραιτήτου εἰς τὴν πρόοδον αὐτοῦ, καὶ ὁ Θεὸς εἰς λαόν τινα τῆς ἐκλογῆς του ἐμπιστεύεται τὸ μυστήριον τῆς συνεχείας τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ τὴν φύλαξιν τῶν μυστηριωδῶν θεσφάτων τῆς τύχης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους

κτλ» (Αἰμίλιος Καστελλάρ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν Κρητικῶν, Σεπτ. 1896, ἐκ τῆς ἐφημερ. «Τὸ Ἄστυ», 14 Σεπτ. 1896).

Ὁ δὲ σπουδαῖος ἀρχαιολόγος καὶ ἀρχαιοδίφης τῶν κατὰ Κρήτην ἀρχαιοτήτων Ἰταλὸς Λ. Μαριάννης γράφων περὶ τὸν οὐτὸν χρόνον ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ τῆς Ῥώμης »Περὶ τοῦ βασιλείου τοῦ Μίνωος«, ἀποφαίνεται ἐν τέλει λέγων : »Ἡ Κρήτη εἶνε ἀξία ἐλευθερίας, εἰς ξένον ζυγὸν δὲν ὑποτάσσεται, οὐδ' ἐὰν ἐπὶ αἰῶνας βιασθῇ»¹. Καὶ ὁ εἰ περ τις καὶ ἄλλος ὑπηρετῆς τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς Κρήτης Ἀλέξ. Βυζάντις ἐπιστελλὼν πρὸς τὸν βασιλόπαιδα Γεώργιον λέγει : »Μακαριστὸς Σὺ, ὅτι ἐξελέγης ὡς ὄργανον ἀπονομῆς βραδείας καὶ ἀτελοῦς ἔτι δικαιοσύνης πρὸς ἓνα τῶν μαρτυρικωτάτων λαῶν τῆς γῆς, πρὸς τὸ ἐκλεκτότερον ἴσως τμήμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους«.

Ἄλλ' ἡ μικρὰ ἡμῶν ἐν τῇ Μεσογείῳ ἡπειρος, ἡ γενέτειρα αὕτη τοῦ Θεοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Ἀρίων Διὸς καὶ τοῦ καὶ ἐν Ἄδου ἐπιδικαστοῦ Μίνωος, κατέστη περιάλαπτος οὐ μόνον κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ἔτι, κατὰ τὸν μεσαῖωνα, ὁπότε, σκότους καὶ ζόφου πανταχοῦ ἐπικεχυμένου, καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν εὐθύς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς δι' ἐκρήξεως ἡφαιστείου ἐκλάμψασα κατηύγασε διὰ τῶν μεγάλων ἐν παντὶ αὐτῆς τέκνων Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. Ἀνακοπεῖσα ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ αὐτῆς κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐκ τῆς ἐχθρικῆς τῶν προεξαρχουσῶν ἐν αὐτῇ πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας στάσεως, συνελέγετο οὕτως εἰπεῖν, ὅπως ἀναδειχθῇ ἐν ταῖς μετέπειτα τοῦ ἔθνους περιπετείαις. Ὁ ἀείμνηστος Θερεϊανδὸς ἐν τῷ τριτόμῳ Κοραῆ αὐτοῦ ἀνακηρύττει τὴν ὑψίστην τῆς πολυάθλου γῆς ἐν τῷ τότε σπουδαιότητα, ἐνῷ λέγει :

---

¹ Περὶ τῶν ἀνθρωπίνων καὶ ὑπὸ τοῦ καθ' ἑμᾶς πολιτισμοῦ ἐπιβαλλομένων δικαιωμάτων τῆς πολυάθλου καὶ μεγαλομάρτυρος νήσου ἀναγνώτω ὁ βουλόμενος τὰ ἐν λευκώματι συναρτισθέντα περὶ τούτου ἀποφθέγματα πολλῶν μεγάλων ἐπισημοτήτων ὑπὸ τοῦ Κρητὸς πατριώτου Γ. Σ. Μαρκοπούλου, ἐν Ἀθήναις 1898.

»Ἡ Κρήτη μετὰ τὴν ἐν Βυζαντίῳ καταστροφὴν ἀπεδείχθη αὐτόχρημα Ἑλλάδος Ἑλλὰς καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔμπεδος ἀκρόπλις· περικλαεῖς λόγιοι, τρίβωνες καλλιτέχναι, μουσόληπτοι αἰοδοί, θαυμαστοὶ ἥρωες, ἐκεῖθεν ἔλκοντες τὸ γένος, προσῆλθον τῆς δυστυχούσης Ἑλλάδος ἀρωγοὶ καὶ ἐπικούροι. Τὸ ἐν Ἑνετίᾳ τυπογραφεῖον τοῦ Καλλιέργου ἦτο ὀνόματι καὶ πράγματι Κρητικὸν ἐργαστήριον. Κρητὲς ἐτόρνευον, Κρητὲς συνεῖρον τὰ χαλκεῖα, Κρητὲς ἐμολυβδόχουν, Κρητὲς διήλεγχον, Κρητὲς παρεσκεύαζον καὶ διώρθουν τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια, Κρητὲς ἐφρόντιζον περὶ τῶν ἐπιτηδείων εἰς φωτισμὸν τοῦ Γένους ἐκδόσεων καὶ Κρητὲς οἰσέφερον ἀφειδῶς τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τύπωσιν τῶν ἱελλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἀργύρια». Κορυφαὶ καὶ ἀκρότητες ἀληθῶς ἐν τῷ τότε σύμπαντος τοῦ Γένους ἦσαν τὰ μεγάλα ἐκεῖνα τῆς Κρήτης τέκνα κατὰ τὸν 13^{ον} καὶ 14^{ον} αἰῶνα, οἷος ὁ ἅγιος πατριώτης καὶ φωστήρ, καὶ πρεσβευτῆς ἐπὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, καίπερ ἐκ δούλου Γένους καὶ Πατριδός, διορισθεὶς, Μάρκος ὁ Μουσούρος· ὁ μεστὸς κατ' αὐτὸν ἑλληνικοῦ φρονήματος καὶ δαπανήσας τοὺς θησαυροὺς του πρὸς τὴν κοινὴν τοῦ Γένους ὠφέλειαν, ὁ ἐκ τοῦ μεγάλου καὶ πολυκλάδου τῆς Κρήτης οἴκου Ν. Βλαστός καὶ ὁ σὺν αὐτῷ Ζαχαρίας Καλλιέργης, οἱ ἰδρυταὶ οὗτοι τοῦ πρώτου ἐν Ἑνετίᾳ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου, ἐξ οὗ ἤγοντο εἰς φῶς τὰ ἀριστουργήματα τῶν προγόνων· ὁ μέγας τοῦ Γένους κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα καλλιτέχνης διδάσκαλος Φραγκίσκος Σκοῦφος· ἡ ἄλλη ἐκείνη (πλὴν τῶν περιωνύμων καὶ ἀπειροπληθῶν αὐτῆς ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἡρωϊκῶν ἀγωνιστῶν) περὶ τὸ Κρητικὸν θέατρον δραματικὴ καὶ ποιητικὴ πλειάς, ἡ τόσῳ ἑλληνοπρεπῶς καὶ φιλομούσως ἀσχοληθεῖσα περὶ δημιουργίαν νέου κατὰ τοὺς καιροὺς ἑλληνικοῦ θεάτρου, νέας ἐν τῷ Γένει φιλολογικῆς περιόδου, ὡς πάνυ ἐπιτυχῶς καὶ χαρακτηριστικῶς ἐκφράζεται περὶ αὐτῶν ἐν τῷ «Ψευδατικισμοῦ Ἑλέγχῳ» αὐτοῦ ὁ Δ. Βερναρδάκης, πρὸς δὲ καὶ ἐν τῷ 1^ῳ μέρει τῆς ἱστορίας ταύτης, τῇ Ἑνετοκρατουμένῃ Κρήτι, ἐν ἐκτάσει ὁψόμεθα. Ταῦτα ἐν πάνυ

δλίγαις γραμμαῖς περὶ τῆς παναπότιμου καὶ δυσμοίρου καὶ δυστυχοῦς ἔτι ταύτης γῆς. Ἀλλὰ θαρσεῖν χρή, διότι ἔστι δίκης ὀφθαλμὸς, ὃς τὰ πάνθ' ὁρᾷ, διότι, κατὰ τὴν λίαν ἐπιτυχῇ ἐκφρασιν τοῦ Σπ. Ζαμπελίου, τὸ ἐδόθος αὐτῆς ἐπλάσθη τοιοῦτον. ὥστ' ἐξ αὐτοῦ ν' ἀναπνῶ ἀντομάτως πάνοπλος ἢ ἐλευθερία, ὡς ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς αὐτῆς ἢ γλαυκῶπις Ἀθηνᾶ¹.

Τοιαύτη ἐγένετο ἀρχῇθεν ἡ πολυθαύματος μεγαλόνησος, γνωστὸν δὲ εἰς τίνα περιῆλθεν ἥδη κατάστασιν, ἐν ἣ κατ' ἐξαίρεσιν αὕτη ἔτι διατελεῖ. Οἱμοὶ πόσον καὶ πῶς ὁ παναρχαῖος ἐκεῖνος καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ νησιώτιδι Ἑλλάδι, τῇ μεγαλωνύμφω πατρίδι τοῦ Μίνως καὶ τῆς μητρός του Εὐρώπης, πρωτογενῆς κοινωνικὸς κόσμος, τὸ ἔαρ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀνθρωπότητος ἐκεῖνο, ἀντιπαρῆλθε καὶ δὲν ἐπανέρχεται ἢ μᾶλλον μετὰ πόσης κακεντρεχοῦς καὶ ἐπιφθόνου ἐπιμονῆς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπανέλθῃ! Ὁ καθ' ἡμᾶς πολιτισμός, ἐὰν ὄντως ἦνε πολιτισμός καὶ οὐχὶ χειρίστου εἶδους ὕλισμός, δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ ἐν τέλει νὰ ὀπισθοδρομήσῃ οὗτος ἐπὶ αἰῶνας ἐν τῇ δυστήνῳ ταύτῃ χώρᾳ, τῇ ἐστιάδι ταύτῃ ποτὲ παρθένῳ τοῦ φασεσφόρου Ἑλληνισμοῦ, ἐξ ἧς κατὰ τὴν μαρτυρίαν πάντων νῦν τῶν περὶ ταῦτα ἀρμοδίων ἐξώρμησεν αὐτὸς τὸ πρῶτον καὶ διηπλώθη μετὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Μίνως εἰς τὴν ἐπέκεινα αὐτῆς ἡπειρον Εὐρώπην. Ὁ ἀδρομερὲς ἐκεῖνος ταῦρος τοῦ ὠραίου μύθου (ὁ ὁποῖός τις οἶδε πόσων αἰώνων σπουδαῖα κοινωνικὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν τῆς Μεσογείου λεκάνην ἐπικαλύπτει γεγονότα) ἀπαγαγὼν μετήγαγεν ἐπὶ τῶν εὐρέων αὐτοῦ νώτων ἐκ Συροφονίκης εἰς Κρήτην τὴν τοῦ βασιλέως Φοίνικος (ἢ Ἀγίνωρος) θυγατέρα Εὐρώπην, ἡ ὁποία νυμφεύεται τὸν μεταμορφωθέντα ὕστερον ταῦρον τοῦτον εἰς ὠραῖον νεανίαν,

¹ Ὅρα ἐν ἐκτάτει καὶ περὶ τῶν ἐθνικῶν τούτων τῆς Κρήτης ὑπηρεσιῶν καὶ τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ Πρόχλου ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἀτλαντίδι, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν κατὰ τὸν Μάιον ἐν Χανίοις Κρήτης σφαγῶν καὶ τῆς μετ' αὐτὰς ἐπαναστάσεως, ἐν ἀριθ. 121, ἐν Νέῃ Ὑόρκῃ, 11 Ἰουλίου 1896 ὑπὸ τῇ ἐπιγραφῇ «Τὰ ἐθνικὰ γράμματα καὶ ἡ Κρήτη».

ἐξ οὗ γεννῶνται οἱ πρῶτοι ἐν τοῖς Ἀριανοῖς. Ἕλλησι κοινωνικοὶ ῥυθμισταὶ Μίνως καὶ Ῥαδάμανθυς (καὶ τρίτος κατ' ἄλλους ὁ Σαρπηδών). Ἐν τῷ πολυσημάντῳ καὶ συμβολικωτάτῳ τούτῳ μυστηριώδεις μύθοι ἐγκρύπτεται ἡ κοίτις τοῦ προδρόμου καὶ παμπρώτου ἐκ τῶν ἐλληνικῶν Ἀρίων διὰ τοῦ Ἀριανοῦ Κρηταγενοῦς Διὸς καὶ τῆς Σημιτικῆς Εὐρώπης ἐξελιχθέντος καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἡπειρον Εὐρώπην μεταλαμπαδευθέντος κατ' ἄνθρωπον φωτεινοῦ πολιτισμοῦ, ὡς πάνυ εὐφυνῶς ὑπεσήμενε τοῦτο κατὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ ὁ πολὺς Καστελλάρος. Τόσῳ δὲ τὸ κοινωνικὸν βεβαίως ἐκείνῳ ἐν τῷ ἄκρῳ τῆς Εὐρώπης γεγονὸς ἐθεωρεῖτο πάντοτε σπουδαῖον καὶ ἑκτακτον, ὥστε καὶ τοὺς ἀρίστους τῶν ἐλληνικῶν καλλιτεχνῶν ἐπηρεάζει τὸ τοῦ Διὸς — Τιθύρου πανεύμορφον ἐκείνῳ σύμπλεγμα ¹.

Καὶ ἤδη προβαίνοντες εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, προτάττομεν ἐν ἰδίῳ τεύχει πραγματεῖαν περὶ τῶν συγγραψάντων περὶ αὐτῆς ἡμεδαπῶν τε καὶ ἀλλοδαπῶν καὶ περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς νήσου καὶ τῶν λεγομένων ἐκατὸν πόλεων αὐτῆς.

---

¹ Ὁρα Ο. Jahn ἐν τῷ «Denkschriften der Wiener-Akademie von 1870 καὶ J. Overbeck in Griech. Kunstmythologie, Bd. 2, Th. 1, Lps. 1871.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγαὶ τῆς τοπογραφίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης.—
Ἄν οἱ ἀρχαῖοι τῆς Ἑλλάδος χρόνοι ἀποτελῶσι μίαν τῶν ὥραι-
τέρων ἐποχῶν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἡ τῆς Κρήτης ἱστορία
ἐστὶν ἡ ἀρχὴ καὶ ἀρετηρὶα αὐτῶν. Ἡ Κρήτη ἔκ τε τῆς γεωγρα-
φικῆς θέσεως καὶ τῆς ἐξαιρέτου αὐτῆς φύσεως καὶ πρὸ πάντων
τοῦ μέρους, τὸ ὅποῖον ἀρχήθεν καὶ πρώτη συνεισήνεγκεν εἰς τὸν
κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην πολιτισμὸν καὶ ἐξημέρωσιν, ἐστὶν
ἐνδοξος καὶ παλαίφημος. Ἀναντίλεκτον τούτου τεκμήριον πρὸς
πολλοῖς ἄλλοις τυγχάνει οὐ μόνον ἡ πληθὺς τῶν συγγραφέων, οἵ-
τινες ἰδίως ἡσχολήθησαν περὶ τῶν κατ' αὐτήν, ἀλλὰ καὶ αἱ καθ'
ἐκάστην ἀνακαλυπτόμεναι παμπάλαιαι, πολυειδεῖς καὶ γιγάν-
ταιαι τὴν ἐπιχείρησιν ἀρχαιότητες. Καὶ γενικωτέρων δὲ συγγρα-
φῶν παλαιωτέρων τε καὶ νεωτέρων πληθὺς δὲν ἀπηξίωσε νὰ
ἀναγράψῃ ὅ,τι ἀνήγετο εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς
ἱστορίας τῆς Κρήτης τῆς ἀναποσπάστως σχέσιν ἐχούσης πρὸς τὴν
ὅλην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ βίου περιείαν. Τούτων οἱ γνωστό-
τεροι καὶ ἐπισημότεροί εἰσιν οἱ ἑξῆς.

Α'. Οἱ ἰδίως Κρητικὰ συγγράψαντες.

Ἀλέξανδρος Κορνήλιος ἢ Πολυίστωρ. Οὗτος ἔζη ἐν Ῥώμῃ
ἐπὶ Σύλλχ, ἀκροατῆς Κράτητος τοῦ φιλοσόφου γενόμενος καὶ πε-

λυίστωρ ἐπικλήθεις. Ἦν δὲ δοῦλος τὸ πρῶτον τοῦ Κορνηλίου Λεν-
τούλου καὶ παιδαγωγὸς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ἐξ οὗ καὶ Κορνήλιος
ἤκουεν, ὅστερον δ' ἐχειραφετήθη. Τὰ Κρητικά δ' αὐτοῦ δὲν φαί-
νονται, ὅτι ἦσαν ἴδιον ἔργον, ἀλλὰ μέρος τῆς ἐπιγραφείσης »Παν-
τοδαπῆς ὕλης, ἡ ὁποία συνίστατο ἐκ τεσσαράκοντα δύο βι-
βλίων, ἐν οἷς περιείχοντο καὶ Φρυγικά, Βιθυνικά, Ἰσολικά, Ἰου-
δαϊκά, Ἰνδικὰ καὶ Καρικὰ. Ἐκ τῶν Κρητικῶν τούτων ἐλήφθη
τὸ ὑπ' Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου περὶ τῶν προτρωϊκῶν ἐν Κρήτῃ
χρόνων λεγόμενον καὶ ὡς ἐξῆς ἔχον : α' Ἀλέξανδρος ἐν πρώτῳ Κρη-
τικῶν τῇ Ἀκακαλλίδι φησὶ συνελθεῖν τὸν Ἑρμῆν καὶ τὸν Ἀπόλ-
λωνα καὶ ἐκ μὲν Ἀπόλλωνος γενέσθαι Νάξον, ἐκ δ' Ἑρμοῦ Κύ-
δωνα, ἅρ' οὗ ἡ πόλις Κυδωνία καλεῖται ἐν Κρήτῃ »¹.

Ἀντήνωρ. Οὗτος ἔκ τινος παρὰ Φωτίῳ χωρίου ² Πτολεμαίου
τοῦ Ἱεραιστίωνος συνάγεται ὅτι ἦτο Κρῆς. Διότι λέγει ὁ Ἀλα-
ξανδρεὺς οὗτος γραμματικῆς ταῦτα περὶ αὐτοῦ : « Ἀντήνωρ δ' ὁ
τὰς Κρητικὰς γράψας ἱστορίας Δέλτα, διὰ τὸ ἀγαθὸν εἶναι καὶ
φιλόσοφον· τοὺς γὰρ Κρητὰς τὸ ἀγαθὸν δέλτον καλεῖν ». Κατὰ
ταῦτα, ἐπειδὴ οἱ Κρητῆς ἔλεγον τὸ ἀγαθὸν κατὰ τὸ ἴδιον ἰδίωμα
δέλτον, τρέποντες τὸ θ εἰς δ (τὸ βέλτον, θετικὸν τοῦ βέλτιον,
εἰς δέλτον, καὶ τὸ βέλτης εἰς δέλτης καὶ ἐκ τούτου διωρικῶς
δέλτα), συνάγεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἦτο Κρῆς. Ἀπαντα
δὲ τὰ συγγραμματα αὐτοῦ ἀπωλέσθησαν, μόνον δὲ παρ' Αἰλιανῷ
διεσώθη χωρίον (ἐκ τῶν Κρητικῶν τοῦ Ἀντήνωρος λόγων) πρὸς
μαρτυρούμενον περὶ σμηνῶν μελισσῶν ἐπιπεσουσῶν κατὰ τῆς πό-
λεως τῶν Ῥαυκίων ³.

Δεῖναρχος. Ἐκ τοῦ παρὰ Διονυσίου τῷ Ἀλικαρνασσεὶ Δημη-
τρίου τοῦ Μάγνητος μαρτυρούμεν τάδε ⁴ : « Δεινάρχους δ' ἐνετεί-
χοντες τέσσαρσιν, ὧν ἑστίν ὁ μὲν ἐκ τῶν ῥητόρων τῶν Ἀττικῶν,
ὁ δὲ τὸς περὶ Κρήτης συναγόχε μυθολογίας ».

Δωσιδάδας. Οὗτος ἕτερος ὢν παρὰ τὸν Ῥόδιον ποιητὴν, παρα-
δίδοται ἀκριβέστατος καὶ ἐπιμελέστατος συγγραφεὺς. Τοῦτον νε-

¹ Ὁρα Σχόλια εἰς Ἀπολλών. Ῥόδιον, IV, στ. 1492.

² Φωτίου κερ. CXC. σ. 486 (ἐκδ. Hoerschel).

(³) Ὁρα ἐξῆς τὴν πόλιν Ῥαυκίον.

⁴ Διον. Ἀλικ. (κρίσιν περὶ Δεινάρχου), T. V, 631 (ἐκδ. Reiske).

τεχειρίσθη οὐ μόνον ὁ Ἀθήναιος ἐν τοῖς περὶ συσσιτίων, ἀνδρείων ἐν Κρήτῃ λεγομένων, ἀλλὰ καὶ Διοδώρος καὶ Πλίνιος. Κατὰ μαρτυρίαν δὲ τοῦ Δωσιάδου τούτου ἀποδίδεται ὑπὸ Βεκκέρου (ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς Ἀνεκδότοις, t II, 783 καὶ 786) καὶ ἡ τῶν γραμμάτων εὗρεσις εἰς τοὺς Κρήτας. Τοῦτον φαίνεται ὅτι εἶχον πρὸ ὀρθαλμῶν ὁ Σουΐδας καὶ ἄλλοι γραμματικοὶ ἐν τῇ φράσει «Φοινικῆς γράμματα», λέγοντες: «Ἀντιλέγουσι Κρήτες, ὡς εὐρεθίσαν ἀπὸ τοῦ γράφειν ἐν φοινίκων πετάλοις». Κατ' ἄλλων δ' ἐκ γραμματικῶν πάλιν εἶδυσιν ἐν Κρήτῃ εὐρεθέντα τὰ γράμματα ἐλήθησαν Φοινίκεια ἔκ τινος Φοίνικος¹.

Ἐπιμενίδης. Οὗτός ἐστιν ὁ ἐκ Φαιστοῦ μὲν ἔλκων τὸ γένος, ἐν Κνωσῷ δὲ ἀποκατασταθεὶς περιώνυμος ἱερομύστης, ἐξίλαστικὸς ἱερεὺς καὶ ποιητής, ἔσχατος δὲ τῶν Κουρήτων ἐπικληθεὶς καὶ ἐν τοῖς Πυθιαγορείοις αἰρεσιώταις ταπτόμενος. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται πολλὰ καὶ ποικίλα συγγράμματα. Ἐξ ὧν εἰσι καὶ τὰ «Περὶ Μίνως καὶ Ῥαδάμανθους», «Περὶ θυσιῶν» καὶ «Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ πολιτείας». Εἰς ταῦτα ὡς πιστεύεται ἀφορῶν ὁ Διοδώρος λέγει: «Τοῖς γὰρ πιθανώτερά λεγούσι καὶ μάλιστα πιστευομένοις ἐπηκολουθήσαμεν, ἃ μὲν Ἐπιμενίδῃ τῷ θεολόγῳ προσχόντες κ.τ.λ.». Ἀλλὰ περὶ τούτου ἐκτίθενται ἐν ἐκτάσει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Κρήτης.

Ἑρμῶν καὶ Ἑρμῶναξ. Οὗτοι κατὰ τὰ χειρόγραφα διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων, συνέγραψαν δὲ περὶ Κρητικῶν γλωσσημάτων, ἔξ ὧν μνημονεύονται τοῦ μὲν Ἑρμῶνος ταῦτα: «Ἑρμῶν δ' ἐν Κρητικαῖς Γλώσσαις κοδύμηλα καλεῖσθαι φησι τὰ κυδῶνια μῆλα»². ἕτερον: «Ἑρμῶν δ' ἐν Κρητικαῖς Γλώσσαις Μνώτας τοὺς ἐγγενεῖς εἰκέτας»³. Τοῦ δ' Ἑρμῶνακτος ταῦτα: «Ἑρμῶ-

¹ «Ἀλέξανδρος δ' ὁ Ῥάδιος, ἀπὸ Φοίνικος τοῦ Προνώπου καὶ Εὐρώπης εὐρόντος αὐτὰ (τὰ γράμματα) ἐν Κρήτῃ. ὃν ἀπέκτεινε Ῥαδάμανθος φθονήσας» Ὅρα Bekkeri Anecd. gr. t. II, 182. Περὶ Δωσιάδου ἐν γένει ὄρα C. Müller Fragm. histor. gr. IV, 399.—Ἡδὴ ἤρξαντο ἀνακαλυπτόμενα ἐν τῇ νήσῳ ὑπὸ εἰδικῶν περὶ ταῦτα ἀρχαιοφῶν (1894) ἔλνῃ ἀρχεγόνου γραφῆς, γράμματα ἐπὶ σχιστολίθων προελληνικά, ἴσως ἀριοσημητικά.

² Ὅρα Ἀθην. Δειπν. III, 81.

³ Τὸν αὐτόν, IV, 276 καὶ Ἡσύχιον ἐν λέξει.

ναξ δ' ἐν Γλώτταις Κρητικαῖς σύκων γένη ἀναγράφει ἀμάδεα καὶ νικύλια»¹. ἕτερον: «παρὰ Γορτυνίοις ποτηρίου εἶδος ὅμοιον θηρικλείῳ χάλκεον, ὃ δίδοσθαι τῷ ἀρπασθέντι ὑπὸ τοῦ ἐραστοῦ φησιν Ἑρμῶναξ»², καὶ τρίτον τοῦτο: «Ἑρμῶναξ ἐν ταῖς Κρητικαῖς λέξεισι γῆν ἀγρίαν ἄπιον ἀχράδα φησὶν εἶναι»³.

Ἐχεμένης. Οὗτος συναριθμεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου μεταξὺ τῶν περὶ Κρήτης συγγραψάντων, διότι λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Δειπνοσοφιστής⁴: «Ἐχεμένης γοῦν ἐν τοῖς Κρητικοῖς οὐ τὸν Δία φησὶν ἀρπάσαι τὸν Γανυμήδην, ἀλλὰ Μίνωα». Καὶ οὗτος λοιπὸν ἦτο συγγραφεὺς Κρητικῶν, ὡς πολλοὶ ἄλλοι, ἐξ ὧν ἠρύσθησαν ἕτεροι γενικώτερον συγγράψαντες⁵.

Ἰππόστρατος. Ἐκ τῶν εἰς Πίνδαρον σχολίων, ἐν οἷς ἀναφέρονται αἱ σικελικαὶ τούτου γενεαλογίαι, βλέπομεν ὅτι οὗτος συνέγραψεν ἴδιον περὶ Μίνωος βιβλίον⁶. Καὶ ὁ παρὰ Φωτίῳ δὲ ἱστορικῶν ἔργων συγγραφεὺς Φλέγων λέγει⁷: «Ἰππόστρατος δὲ φησὶ ἐν τῷ περὶ Μίνω, Αἴγυπτον ἐκ μιᾶς γυναικὸς Εὐρώπης τῆς Νείλου πεντήκοντα υἱοὺς γεννῆσαι».

Ἰστρος. Οὗτος ἐκ Κυρήνης ὃν ἐγένετο δοῦλος καὶ ἀκροατὴς τοῦ ποιητοῦ Καλλιμάχου. Μεταξὺ ἄλλων πολλῶν συνέγραψε καὶ «Συνχωγῶν τῶν Κρητικῶν θυσίῶν». Ἐκ τῆς συγγραφῆς δὲ ταύτης μανθάνομεν, ὅτι οἱ Κουρήτες κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους ἔθυσον παῖδας εἰς τὸν Κρόνον⁸.

Λαοσθενίδας. Οὗτος μνημονεύεται μόνον ὑπὸ τοῦ Διοδώρου, ἐκ τούτου δὲ δὲν κατελέχθη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν⁹.

Πετελλίδης. Ἐκ τοῦ Ἰουλίου Ὑγίνου μανθάνομεν, ὅτι οὗτος

¹ Ὅρα Ἀθην., III, 76.

² Τὸν αὐτόν, XI 366.

³ Σχόλια εἰς Νικάνδρου Θηριακὰ ποιήματα, στ. 512.

⁴ Ἀθην. XIII, 601.

⁵ C. Müller, *Fragm. hist. gr.*, IV, 403.

⁶ Boeckhii *praefatio in Schol. Pind. T. II, I*, p. XXIV.

⁷ Φωτ. Βιβλ., 97, 83.

⁸ Σουΐδαν ἐν λ. Ἰστρος. Πορφύρ., Περὶ ἐγκρατείας, II, 56 καὶ Εὐσέβ. ἐν Προπαρ. Εὐαγγ. IV, 16.

⁹ Διοδ., V, 8. Müller, *Fragm. hist. gr.*, IV, 438.

ἦν συγγραφεὺς Κρητικῶν ἐκ Κνωσοῦ ἔλκων τὸ γένος ¹.

Πυργίων. Οὗτος συνέγραψε «Νόμιμα Κρητικά». Ἐκ τούτων σώζεται ἀπίσπασμα παρ' Ἀθηναίῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ συσσιτίων (τῶν ἀνδρείων) γίνεται λόγος ².

Σωσικράτης. Οὗτος ἐκ Ῥόδου τὸ γένος ἔλκων, συνέγραψε Κρητικὰ καὶ Φιλοσόφων Διαδοχάς, τὰ ὁποῖα τῇδε κκκεῖσε παρ' Ἀθηναίῳ καὶ Διογένει Λαερτίῳ ἀναφέρονται. Κκκτὰ τὴν κρίσιν τοῦ Ἀπολλοδώρου ἦν ἀκριβὲς συγγραφεὺς, διότι λέγει ὁ Στράβων: «Μέγεθος δὲ (Κρήτης) Σωσικράτης μὲν, ὅν φησιν ἀκριβοῦν Ἀπολλώδωρος τὰ περὶ τὴν νῆσον, ἀφορίζεται μήκει μὲν κ.τ.λ.». Ἐκ τοῦ α' βιβλίου τῶν Κρητικῶν αὐτοῦ ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος τὰ περὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν παίδων τῶν Φαιστιῶν εἰς τὰς μετ' ἐτοιμότητος εὐφυολογίας καὶ εὐτραπελίας ³, εἰς ὃ ἐπιμαρτυρεῖ καὶ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός λέγων ⁴: «Μελετῶσι δ' ἐκ παίδων εὐθὺς βραχυλογεῖν, εἴτα ἐπιμελῶς κκκ σκώπτειν κκκ σκώπτεσθαι». Ὁ Σουίδας δὲ λέγει περὶ τοῦ αὐτοῦ ταῦτα ⁵: «Δούλων πόλις ἐστὶ καὶ ἐν Κρήτῃ, ὡς Σωσικράτης ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Κρητικῶν». Εἰς τὰ σωζόμενα ἐκ τῶν Κρητικῶν αὐτοῦ ἀνάγονται κκκ τὰ ὑπ' Ἀθηναίου καὶ Σουίδας ἀναφερόμενα ταῦτα ⁶: «Ἀμρις δ' οἶνος ὁ φαῦλος κκκλεῖται παρὰ Σωσικράτῃ», κκκ «Ἀμφίος μέτριος οἶνος. Νικόστρατος ἐν οἶνοποιῷ καὶ Σωσικράτης».

Ξενίων. Οὗτος παρὰ μὲν Στεφάνῳ Βυζαντίῳ ἀναφέρεται ἐν ταῖς λέξεσιν (ἢ πόλεσι Κρήτης), «Ἀρκάδες, Δραγμός, Εἴνατος, Καμάρα, Λάμπη, Ὀχξος, Φαλάσαρνα, Ὑδραμίχ». ἐν δὲ τῷ Μεγάλῳ Ἑτυμολογικῷ, ἐν τῇ λέξει Ἀρκέσιον, ἐν τῇ ὁποίᾳ λέγονται ταῦτα: «Ἀρκέσιον, οὕτω καλούμενον ἄντρον τῆς Κρητικῆς Ἰδῆς παρὰ τὸ ἀρκέσαι, τὸ βοηθῆσαι· φασὶν αὐτὸ ὑπὸ Κουρήτων ὀνομασθῆναι, ὅτι τὸν Κρόνον αὐτοῖς φεύγουσι κκκ εἰς αὐτὸ κατὰ-

¹ Ὅρα Ὑγῖνον, Περὶ ἀστέρων, II 4.

² Στράβ., X, 474 κ. ἐ.

³ Ἐπιθι ἐν τῇ τοπογραφίᾳ πόλιν Φαιστόν.

⁴ Ἡρακλ. Ποντ. ἀποσπ., II, 6 (Koeler).

⁵ Σουίδαν ἐν φράσει Δούλων πόλις.

⁶ Ἀθη., I, 31 καὶ Σουίδαν ἐν λ. Ἀμφίος Περὶ Σωσικράτους ἐν γένει ὅρα Müller Fragm. hist. gr. IV, 500 καὶ ἐ.

δύσι καὶ κρυπτομένοις ἐπήρκεσεν». Ὑπὸ δὲ τοῦ Τζέτζου εἰς Λυκόφρονα ἐν τῷ χωρίῳ τῷ λέγοντι: «Ξενίων δ' ἐν τῷ περὶ Κρήτης τὰς ἑκατὸν πόλεις τῆς Κρήτης κατ' ὄνομα λέγει ¹. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ὁ Ξενίων, πιθανῶς Κρῆς τὸ γένος, συνέγραψε τὰ κατὰ τὰς λεγομένας ἑκατὸν πόλεις τῆς Κρήτης, ἐξ οὗ καὶ ὁ Στέφανος ὡς ἀνωτέρω βλέπομεν ἠρύσθη.

Χάρων, ἄλλος παρὰ τὸν Λαμψακηνόν, ἐκ Κερχηθόνος ἢ Νευκράτιος, πολὺ ἐκείνου μεταγενέστερος. Οὗτος συνέγραψεν ἔργον ἐκ τριῶν βιβλίων, ἐν οἷς περὶ νόμων τοῦ Μίνωος ². Εἰς τούτους δὲ πάντας προστίθενται καὶ ἄλλοι, οἷος ὁ Σικελιώτης ἱστορικὸς Φίλιστος καὶ ὁ ποιτὴς Στησίνωρος (ἐν Εὐρωπείᾳ, Σχολ. Εὐριπ. σ. 346).

Ὅσα περὶ Κρήτης οὗτοι συνέγραψαν οὐδαμῶς ἦσαν πλάσματα ἴδια ἢ τοιαῦτα ἐκ σοφιστῶν εἰλημμένα, ὡς πάννυ ὀρθῶς ὁ Νεῦμανος ἐπικρίνων περὶ τούτου τὸν Ἑῦνιον λέγει, ἀλλὰ μῦθοι, παρδόσεις καὶ ἱστορίαι πηλαιοὶ περὶ τῶν ἀρχῶν τῶν Κρητικῶν πραγμάτων εἰς τοὺς μεταγενεστέρους παραδοθεῖσαι καὶ ὑπὸ τῶν συγγραφέων τούτων περιτυλλεγεῖσαι καὶ διασωθεῖσαι. Ζημία ἄρα οὐ μὴν ἔστιν ἡ τοσούτων καὶ τοιούτων ἀπώλει· τὰ περισωθέντα δὲ ὑπ' ἄλλων συγγραφέων αὐτῶν ἀποσπάσματά εἰσι μὲν τὰ μάλιστα ἁγνῶστα, καὶ δὴ τὰ ἐκ τοῦ Ἐπιμενίδου, Δωσιάρχου καὶ Σωσικράτους· ἐν τούτοις, εἰ καὶ σπουδαιοτάτην παρέχουσι ταῦτα συμβολήν εἰς τὸν κατάρτισμόν τῆς ὕλης καὶ δὴ τῆς ἀρχικῆς τῆς Ἑλλάδος ἱστορίας ³, κατὰ δὲ ἄλλον πότον ἀνεπαρκῆ τυγχάνουσιν, ἀπολεσθειῶν τῶν συστηματικῶν πηγῶν, ὅποῃ ἦσαν τὰ ἔργα τῶν εἰδικῶς περὶ Κρήτης συγγραψάντων. πρὸς ἀποτέλεσιν ὁμολῆς καὶ ἀμέσου συνεχοῦς καὶ πλήρους ἱστορίας αὐτῆς.

¹ Ὁρα Müller, *Fragm. hist. gr.*, IV, 528.

² Müller, IV, 360. Gutschmidt *Philologus*, X, 523. Σουίδαν, *Bibl. Gr. Fabricii*.

³ Ὁρα καὶ C. F. Neumann, *Rerum Creticarum specimen*, ἀπὸ σελ. 10—12.

Β'. Γενικώτεροι συγγραφείς περὶ Κρήτης ἀναφέροντες ἢ καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅσοι ἐξ αὐτῶν πρότεροι τούτων ἦσαν, περὶ αὐτῆς ἀρυσθέντες.

Τοσαύτη πολυγραφία περὶ μιᾶς νήσου, ἔστω καὶ ἐκ τῶν μεγάλαιτέρων τῆς Μεσογείου, δεικνύει ἐναργῶς, ὅτι ἡ Κρήτη ἐκεκμητο ἱστορίαν καὶ ἱστορικὰς ἀναμνήσεις ἀναγκασμένως εἰς τὴν παμπρώτην κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν σύστασιν, ὁπότε, καὶ κατὰ τὰ ὁσημέρην ἀνακαλυπτόμενα προμυκηνικὰ ἔτι διάφορα λείψανα, πολιτισμός τις προϊστορικὸς εἶχεν ἀναπτύχθῃ ἤδη ἐν ταύτῃ πρῶτον τῇ ἐλληνικῇ νήσῳ, ἐφ' ᾧ καὶ δικαίως ὁ Προκέσχιος ἀπεφάνητο ¹, ὅτι τῆς Κρήτης ἡ ἱστορία περικοπῆται, ὅπου ἄρχεται ἡ τοῦ λοιποῦ κόσμου. Διότι πλὴν τῶν εἰδικῶς περὶ αὐτῆς πολλῶν συγγραψάντων, ὧν τοὺς ἐπιστημοντέρους ἀνωτέρω εἰδόμεν, καὶ πολλοὶ ἄλλοι λόγου παρκαυχόντος, ἀνέφερον ὅτι σχετικὸν ἡ νῆσος συνεισένηγεν εἰς τὴν ἀνέλιξιν τοῦ δράματος τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου. Ὁ Πολύβιος συγγέων τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ τῆς νήσου κατὰστασιν πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν αὐτῆς σχεδὸν πᾶσαν, κακίζει τοὺς ἐκ τῶν ἐνδόξων Ἑλλήνων συγγραφέων εὐφημον μνεῖαν περὶ Κρήτης ποιουμένους καὶ ὁμοίαν θεωροῦντας καὶ ταυτίζοντας τὴν τῶν Κρητῶν πρὸς τὴν τῶν Λακεδαιμονίων πολιτείαν. Ἐν τούτοις μεταξὺ τῶν κακιζομένων καταλέγονται καὶ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους λέγει λογιωτάτους τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἷοι ὁ Ἐφορος, Ξενοφῶν, Καλλισθένης καὶ πρὸ πάντων ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος ποιεῖ τὸν Κρίτωνα λέγοντα πρὸς τὸν Σωκράτην: «Σὺ δὲ οὔτε Λακεδαιμόνα, οὔτε Κρήτην προηροῦ, ὥς δὴ ἐκάσποτε φῆς εὐνομεῖσθαι»· ἐν δὲ τοῖς Νόμοις λέγει: «Οἱ Κρητῶν νόμοι οὐκ εἰσι μάτην διαφερόντως εὐδόκιμοι τοῖς Ἑλλήσιν· ἔχουσι γὰρ ὀρθῶς τοὺς αὐτοῖς χρωμένους εὐδαίμονας ἀποτελοῦντες· ἅπαντα γὰρ τὰ

¹ Prokesch von Ostren. Denkwurdigk. und Erinnerungen aus dem Orient (Allgemeine Encyclopädie ect. von Ersch und Gruber, T. I, 128), ἔνθα περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν πόλεων τῆς Κρήτης καὶ τοῦ δυσσευηνήτου αὐτῶν.

ἀγαθὰ πορίζουσι». Καὶ οὗτοι λοιπὸν καὶ ἄλλοι πολλάκις περὶ πολλῶν τῆς Κρήτης πραγμάτων μνεῖν ποιοῦνται, ὡς ἕκαστος περὶ αὐτῶν ἔχει γνῶμης καὶ γνῶσεως. Τοιοῦτοι πρὸ πάντων εἰσὶν ὁ Ὅμηρος, Ἡσίοδος, Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης, Διονύσιος ὁ Μιλήσιος, Παλαίφατος, Ἀριστοτέλης, Θεόφραστος, Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, Πολύβιος, Διόδωρος, Πλούταρχος, Καλλιμάχος. Ἀπολλόδωρος, Πανυσκνίας, Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός, Αἰλιανὸς καὶ ἐκ τῶν Ῥωμαίων πρὸ πάντων ὁ Πλίνιος, Μέλας, Σωλῆνος, Λίβιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι παλαιότεροι καὶ νεώτεροι ποιηταί, λογογράφοι καὶ ἱστορικοί.

Γ'. Γεωγράφοι, ἱστορικοὶ καὶ περιηγηταί, ἐξ ὧν καὶ περὶ τοπογραφίας καὶ ἱστορίας Κρήτης.

Παλαιότεροι. Στράβων (X, 474—484). — Σκύλαξ ἐν Περίπλῳ (47).—Διονύσιος Κάλλιστος, Περιγραφὴ Ἑλλάδος (110.—129). — Σταδισμὸς (§ 318 — 355, παρὰ Müller, Geogr. gr. min., I, 505 καὶ ἐ.). — Πτολεμαῖος (III, 17). — Πλίνιος IV, 12, 58—62). — Σωλῆνος (11, 3—14) καὶ Ἱεροκλέους Συνέκδημος (11). Τούτων οἱ τέσσαρες πλὴν τοῦ Στράβωνος καὶ Σωλίνου ἔγραψαν περίπλους ἢ περιόδους μᾶλλον ἢ Κρήτης γεωγραφίαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον εἶνε συντεταγμένοι καὶ ἔτι ἀνεπαρκέστερον ὁ Πευτιγγέριος πίναξ (Tabula Peutingeri).

Νεώτεροι. Ἐκ τῆς ῥήσεως ἐκείνης τοῦ Πλινίου (λέγοντος περὶ Κρήτης : « Quidguid Creta nascitur, infinito praestare ceteris ejusdem generis alibi genitis Hist. nat., XXV, 8) καὶ ἐξ ἄλλων ἀρχαίων περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ ἐξαίρετων βοτανῶν καὶ τῆς ἐν γένει ἐν αὐτῇ χλωρίδος πραγματευθέντων ὀρμηθέντες πολλοὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἐξέχοντες βοτανικοὶ καὶ ἱατροί, περιηγήθησαν πρὸς τοῦτο τὴν νῆσον. Ἀλλὰ τοιαύτη φαίνεται ἐπεκράτει καὶ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας καὶ κατόπιν ἔτι λατρεῖα καὶ σεβασμὸς περὶ τὴν ἱερότητα τῆς πολιᾶς τῆς Κρήτης ἀρχαιότητος καὶ τοσοῦτω τὰ περὶ αὐτῆς μαρτύρια, τὰ ἐναπολειπόμενα ἔτι τῶν πόλεων αὐτῆς λείψανα καὶ ἐρείπια¹, εἴλκυον τὴν προσοχὴν καὶ τὸν θαυ-

¹ Ὅρα Τ. γ. Riveram, ἐν τῷ περὶ Ἱεραπύτνης ἰδίᾳ ἐν πολλοῖς ἄλλοις XXIV κεφ., σελ. 270.

μασμών τῶν ἐπιστημονικῶν τούτων προκατηρητῶν καὶ φυσιοδιφῶν τῆς Ἑσπερίας, ὥστε πάντες σχεδὸν ἐξετράπησαν τοῦ κυρίου αὐτῶν σκοποῦ καὶ ἐπεδόθησαν μᾶλλον εἰς τὴν τῶν ἀρχαιοτήτων αὐτῆς ἔρευναν καὶ περιγραφὴν¹. Εἰς πλῆθος ἀνέρχεται ὁ ἀριθμὸς τῶν προσελόντων ἐκ τῶν τῆς Ἰταλίας πρὸ πάντων σχολῶν, οἵτινες εἰς τοῦτο ἐνέκυψαν καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν ὁποίων ἄλλοι ὕστερον σπουδαίως ἐνησχολήθησαν. Ὁ Ἰσπανὸς συγγραφεὺς Ριβέρας (Antoniüs de Torres y Ribera) ἐν τῷ περὶ Σεβαστῆς νήσου Κρήτης Περίπλῳ (Insulae Augustae Cretae Periplus, Venestiis. Anno D. MDDDV), προδρόμῳ ὄντι καθὰ λέγει τῶν Κρητικῶν αὐτοῦ ἀρχαιοτήτων, ἀφιερῶ ἴδιον καὶ περὶ αὐτῶν κεφάλαιον. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου δὲ μέχρι τοῦ ἐνδεκάτου ἐκ τῶν τριάνοντα κεφαλαίων αὐτοῦ περιγράφει βιβλιογραφικῶς ἐν συνόψει τοὺς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ (1805) περὶ Κρήτης συγγράψαντας. Οὕτως ἐν τῷ II κεφαλαίῳ περιγράφονται οἱ ἀρχαῖοι περιωθέντες περὶ Κρητικῶν συγγραφεῖς· ἐν τῷ III, οἱ ἀπολοσθέντες ἐξ αὐτῶν· ἐν τῷ IV ὅσοι Κρήτες τὴν καταγωγὴν ἔγραψαν περὶ Κρήτης καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς χρόνων· ἐν τῷ V, ὅσοι Ἑνετοὶ εἰς ἀρχαιολογίαν καὶ ἱστορίαν κρητικὴν μεγάλως ἡσχολήθησαν· ἐν τῷ VI ὅσοι ἀλλοδαποὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα τὴν Κρήτην ἐπεσκέφησαν καὶ περιέγραψαν². ἐν τῷ VII, τὰ κατὰ τὸν Ὀνῶριον

¹ Ὁ Ριβέρας (ἐν κεφ. VI, σελ. 21) παρατηρεῖ ὅτι, ἂν καὶ περὶ ἀρχαιολογίας ὀλίγον ἢ ἐλάχιστον βεβαίως πρότερον ἐσκέπτοντο, ἐν τούτοις ἅμα εἰς Κρήτην ἀπέβησαν οὗτοι, πάραυτα τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐν πρώτοις ἐπέσπασαν τὰ τόσῳ σεβαστὰ πολιοῦ μεγαλείου αὐτῆς ἐρείπια καὶ μνημεῖα, ἐξ ἔρωτος τῶν ὁποίων ἡσθάνοντο ὅτι εἴλκοντο ἰσχυρῶς παραχρῆμα.

² Οἱ ἀξιολογώτεροι ἐν τούτοις εἰσὶν οἱ ἑξῆς. Χριστόφορος Παϊνέριος Βονδελμόντιος, Φλωρεντίνος (1415)· Κυριακὸς Πιτζικόλιος, ἐξ Ἀγκῶνος (1413)· Πέτρος Μαρτύρ, ἐκ Μεδιολάνων (1501)· Γεώργιος Γεμνίκιος (1507)· Πέτρος Βελλόνιος (Bellon), ἱατρὸς καὶ βοτανικός, Γάλλος Κενόμανος (1546—1549 ἐν Κρήτη, γαλλιστὶ καὶ λατινιστὶ συγγράψας)· Ἀνδρέας Θηδέτιος, περιηγηθεὶς τὴν Κρήτην συγχρόνως ἐπὶ ἑξ ἡμῶν· Ὀνώριος Βέλλιος (1582—1596), περὶ οὗ ἰδιαιτέρως ὡς ἐξοχωτέρου· Ἰωσήφ Βενιγκάσας, Βέλγος, βοτανολόγος (1590)· Ἰγνάτιος, ἐκ Παταβίου, βοτανικός (1640)· Λουδοβίκος Ἀγγουιλάρας καὶ Πρώτιπρος Ἀλπίνος, κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα· Γεώργιος Ἀλεξανδρίνος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν τῇ νήσῳ Ἀρχαδίας εἰτα γενόμενος, καὶ ἄλλοι δὲ ἐπιστήμονες, ἀρχαιολόγοι προετίθεντο νὰ ἐπι-

Βέλλιον, ἰδίχ καὶ τῶν γραφέντων ὑπ' αὐτοῦ περὶ Κρήτης· ἐν τῷ VIII, ἄλλοι συγγραφεῖς Ῥητικῶν ἀρχαιολογιῶν· ἐν τῷ IX, ἴδιοι συγγραφεῖς (ἐπὶ Ἐνετοκρατίας) φυσικῶς τὴν Κρήτην περιγράφοντες καὶ τοπογραφικοὺς αὐτῆς πίνακας ἐπιχειρήσαντες καὶ ἐν τῷ X ἐκτίθεται ἡ ὑπὸ τοῦ Φλωρεντίνου Χριστοφόρου Βονδελ-μοντίου παράκτιος περιγραφὴ (ἢ περίπλους τῆς Κρήτης)¹. Καὶ περὶ μὲν τῶν μέχρι τοῦ V κεφαλαίου ὑπὸ Ῥιβέρα βιβλιογραφικῶς συνοψισθέντων ἀρκείτωσαν ὅσα καὶ ὑφ' ἡμῶν ἐν συνόψει ἀνωτέρω ἐξετέθησαν· περὶ δὲ τοῦ ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ (τῷ VII) Ὀνωρίου Βελλίου κρίνομεν ἄξια σημειώσεως ἐντάϋθα τάδε. Οὗτος καθὼς ὁ Ῥιβέρας λέγει, ἦν ἱατρὸς ἐκ τῆς πόλεως τῆς Ἰταλίας Βικεντίας καταγόμενος. Φίλος δὲ ὢν τοῦ διορισθέντος ἐν ἔτει 1583 ἄρμοστοῦ Κρήτης δουκὸς Ἀλοῦσίου Γριμάνου Ἀντωνίου, ἀπῆρε μετ' αὐτοῦ ὡς σύμβουλος εἰς Κρήτην, ἣν περιῆλθε πρὸς ὑπηρεσίαν μετὰ τοῦ ἄρμοστοῦ ἐκεῖνου καὶ ἐξηρεύνησε καὶ περιέγραψε κατὰ πολ-λὰς ἐπόψεις. Τοσοῦτω δ' εὐηρέστησεν ὁ Βέλλιος, ὥστε παρασκευαζόμενος ν' ἀπέλθῃ εἰς Ἐνετίαν, ἀνακαλουμένου τοῦ Γριμάνου, παρεκλήθη παρὰ πάντων νὰ μὴ ἀναχωρήσῃ ἀλλὰ νὰ παραμείνῃ παρέχων τὰ ἐπιστημονικὰ αὐτοῦ φῶτα εἰς τοὺς ἐν Χανίοις καὶ πρὸς τοῦτο παρεκάλεσαν καὶ τὸν Γριμάνην πάντες νὰ συντελέσῃ. Τοῦτου γενομένου, ὁ Βέλλιος κατὰ τὴν ἐν Χανίοις διαμονὴν του διέταξε προσφορώτερον τὴν περὶ Κρήτης ποικίλην ὕλην

χειρήσωσιν ὁμοίως περιηγήσεις, οἷοι ὁ Βρέβιος, Τεβενότιος καὶ Σπώνιος, ἀλλ' ἐκωλύθησαν ἐκ τοῦ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἐν τῇ νήσῳ μεγάλου πολέμου τῶν Τούρκων. Μετ' αὐτὸν δ' ἐπεχείρησε περιήγησιν ὁ Γάλλος Χεβαλιέρος (L. Chevalier, 1669. *O'ra Voyage manuserit, Bibliothèque de l' Arsen, à Paris*· ἀρχομένου δὲ τοῦ ιη' αἰῶνος περιηγήθη καὶ τὴν Κρήτην ὁ Γάλλος Τουρνεφόρτιος (M. Piton de Tournefort), λόγιος σπουδαῖος καὶ βοτανικός, τὰ τῆς Γόρτυνος πρὸ πάντων περιγράφας καὶ ὁ Γάλλος ὡσαύτως Σαβαρῦς, ἐπὶ 16 μῆνας τὴν νῆσον ἀκριδῶς περιελθὼν τῷ 1779 καὶ περιγράφας, συγχρόνως δὲ καὶ ὁ Ἰταλὸς Σονίνης (1780). Αἱ περιηγήσεις τοσούτων καὶ ἐν τοιούτοις χρόνοις πεφωτισμένων δεικνύουσιν, ὅτι καὶ μνημεῖα καὶ λείψανα πολλὰ πολλῶν πόλεων ἔτι περιεσώζοντο καὶ τὸ παλαιὸν τῆς νήσου ἀξίωμα διετέλει ἀνέκαθεν σεβαστὸν καὶ σπουδῆς ἄξιον.

¹ Ὁ Χριστόφορος Βονδελμόντιος (Christofori Bondelmontii Florentini *Librum insularum Archipelagi*) ἔγραψεν ἰδικὴν περιγραφὴν Κρήτης καὶ δὴ ἐν δυσὶν ἐκθέσει, βραχεῖα καὶ ἔκτεναι. Ταύτας καταχωρῶς ὁ Φλαμίνιος ἐν τῇ Ἰερᾷ Κρήτῃ αὐτοῦ. *O'ra Flam. Cornelii Creta Sacra* T. I, σ. 1—18 καὶ 77—109

αὐτοῦ καὶ ἀπῆρτισε τὸ ἔργον. Καὶ οἱ Κρήτες δὲ Ἀντώνιος Καλλέργης ἐκ Ῥεθύμνης, Ἀλοῖτιος Λολλῖνος ἐκ Κανδίας (Ἡρακλείου), Ἀνδρέας Κορνάρος ἢ Κορνήλιος, Ἀπόστολος Ζένος καὶ Ἰωάννης Βεργίκιος συνέγραψαν κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους περὶ Κρήτης (ὁ τελευταῖος ἰταλιστὴ ἱστορίαν τῆς νήσου ἐν βιβλίοις 17 ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1597)¹· ἀλλὰ τοῦ Ὀνωρίου Βελλίου τὸ ἔργον καὶ διὰ τὰ παρασχεθέντα εἰς αὐτὸν ἐπισήμως μέσα πρὸς παντοειδῆ τῆς νήσου ἐξερεύνησιν καὶ διὰ τὴν ἀξίαν καὶ ἰκανότητα τοῦ ἀνδρὸς ἦτο σπανίας φαίνεται ἀξίας ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους. Πλὴν τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἱατρικὴν, τὴν βοτανικὴν καὶ τὴν ἄλλην φυτικὴν ἐπιστήμην², ὅ,τι ὑπελείπετο ἔτι ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, ἐξήτασσε μετ' ἐπιμελείας ὁ ἀνὴρ. Ὑπελείποντο δ' ἔτι οὐκ ὀλίγα τοιαῦτα³ πρὸ τῆς ἐπιπνεύσεως τῆς τελευταίας ἐν τῇ νήσῳ καταιγίδος, τῆς ἐν ἔτε-1669 τελευταίας τῆς νήσου ἀλώσεως. Διότι τὸ ἔργον περιελάμβανε πλὴν τῶν ἄλλων, πόλεων καὶ λαῶν τῆς νήσου, ἀρχαίαν ἱστορίαν, ἀρχαιολογικά, γλυπτικά, εἰδήσεις περὶ παντὸς εἶδους ἀρχαιολογικῶν καὶ χρονολογικῶν μνημείων. Ὅθεν καὶ ἡ ἐκ τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ ζημία ἐκρίθη μεγάλη, διότι αὐτὸς παρέδιδεν ἐπιστημονικῶς καὶ ἀμέσως οὕτως εἰπεῖν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὅ,τι ἤκουσεν, εἶδε καὶ ἀντελήφθη ἔτι περιωζόμενον. Διότι ὅ,τι ἐσπούδασε καὶ ἐπεξεργάσθη ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ ἔτι τῆς νήσου περιλειπομένων καὶ αὐτὸς ὁ Ῥιβέρας καὶ ὁ Γρούτερος καὶ ὁ Μεούρσιος καὶ ὁ Νεῦμαννος καὶ ὁ Οἰκκιος καὶ ἄλλοι, ἔχει τὴν ἀρχὴν καὶ τὰς βάσεις πρὸ πάντων ἐκ τῆς περιληπτικῆς μόνον ἐπιτομῆς τοῦ ἔργου ἐκείνου τοῦ Ὀνωρίου Βελλίου. Πολλοί, λέγει ὁ Ῥιβέρας, ἀνέγνωσαν τὸ χειρόγραφον (ἀνέκδοτον ἀπομεινάν καὶ ἐν τέλει ἀνεξηγήτως ἀπολεσθὲν) τοῦ Βελλίου, ὁ Ἀπόστολος δὲ Ζέ-

¹ Ὅρα περὶ τούτου τὰ ὑπὸ Σηφοκλ. Οἰκονόμου ἐν Πανδώρα, φύλλω 358. Παράβ. δ' ἐν γένει Ῥιβέραν περὶ αὐτῶν, κ. IV, 9—11.

² Περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν σπουδαίων αὐτοῦ ἐργασιῶν ἐν Κρήτῃ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ τούτου κλάδου, ὅτε καὶ ἐλέγχει πλάνας τινὰς τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐν τῇ νήσῳ βοτανικῶν (τοῦ Belon, Rauwolt, Anguillara καὶ Odonis, οὗτινες εἶχον ἐπισκεφθῇ τὴν νῆσον μικρὸν πρὸ αὐτοῦ) ὅρα Jücher, Allgemeines, Gelehrten Lexicon. Biographie Universelle.

³ Ἐπιθ. ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τὴν πόλιν Κυζωνίαν καὶ Ἱμράπυτναν.

νος συνεκόμισεν εἰς ἐπιτομὴν ὅ,τι εὐρύτερον ἐν τῷ πρωτοτύπῳ περιείχετο, παρασχόντος εἰς αὐτόν τοῦτο τοῦ Καρόλου Λοδόλου, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τότε αὐτό. Ὁ Ἀπόστολος Ζένος λέγει, ὅτι ἐκεῖνο τότε ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν: »Περιγραφή τῆς νήσου Κρήτης ὑπὸ Ὁνωρίου Βελλίου ἱατροῦ Βικεντίου καὶ πολίτου Ῥωμαίου α¹. Παραθέτει δὲ τὸ ἐν αὐτῷ περιεχόμενον ἔχον καθὰ λέγει ὡς ἐξῆς.

»Διήρηται δὲ αὕτη (ἡ περιγραφή) ἐν δυσὶ βιβλίοις, καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ περιγράφεται ἡ θέσις, οἱ ποταμοὶ καὶ τὰ κυριώτερα ἀκρωτήρια τῆς Κρήτης, ἀνασκευάζεται δὲ ὁ γεωγραφικὸς τοῦ Πτολεμαίου πίναξ καὶ παραβάλλονται τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα πρὸς τὰ νεώτερα, μνημονεύονται οἱ μυθικοὶ αὐτῆς κάτοικοι, οἵτινες ἐλογίσθησαν ὡς θεοὶ καὶ ἥρωες ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εὐγενῶν, καὶ ἄλλοι κάτοικοι αὐτῆς μετὰ τῶν νόμων αὐτῶν, ἐνδυμάτων καὶ ἡθῶν καὶ μετὰ τῆς βιογραφίας τῶν ἐνδοξῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐν αὐτῇ ἐγεννήθησαν. Εἶτα περιγράφονται αἱ ὑπάρχουσαι πόλεις καὶ τὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαιοτήτων ἐξ αὐτῶν, ὧν τινες φαίνονται ἐν τῷ διαγράμματι μετὰ τῶν σχεδίων πολλῶν κορυφωμάτων ἀρχαίων κτιρίων ἡρειπωμένων, ὧν τινων μέρη σώζονται εἰσέτι μετὰ πολλῶν ἐλληνικῶν τάφων καὶ ἐπιγραφῶν νεωστὶ ἀνακαλυφθέντων. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει ἐξιστοροῦνται οἱ τε ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι πόλεμοι οἱ ἐν αὐτῇ διεξαχθέντες, μέχρις οὗ ἐκυριεύθη ὑπὸ τῆς γαληνοτάτης ἐνετικῆς δημοκρατίας, αἱ εἰς αὐτὴν ἀποσταλεῖσαι ἀποικίαι τῶν εὐγενῶν Ἑνετῶν, αἱ ἐπισυμβῆσαι ἐπαναστάσεις μέχρι τῆς ἐντελοῦς εἰρηνεύσεως, οἱ παρὰ τῆς Ἑνετίας ἀποσταλέντες κυβερνήται, οἱ νόμοι καὶ θεσμοὶ καὶ τὰ ἥθη καὶ τὰ ἄλλα περίεργα καὶ ἄξια ἀναγνώσεως. Τῆς περιγραφῆς προτάττεται ἐπιστολὴ ἐκ Χανίων χρονολογούμενη ἀπὸ 1 Ὀκτωβρίου 1596, δι' ἧς

¹ Honorii Belli medici Vicentini rerum criticarum observationes variae continetes diversos actus, aedificia, inscriptiones, etc. »Οἱ καὶ αὐτοὶ καὶ τὸν Ἀγγλον Edward Falkener, ἐν τῷ περὶ θεάτρων καὶ ἄλλων μνημείων τῆς Κρήτης ἔργον αὐτοῦ, σελ. 7., παράβ. καὶ σελ. 1, ἐνθα καὶ ἡ γενεαλογία τοῦ σπουδασιότατου ἐν τοῖς τότε ἐπιστήμονας καὶ λόγου Ὁνωρίου Βελλίου. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω δ' ἐπιτομῆς τοῦ Ἀποστόλου Ζένου τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ Βελλίου ἔχουσι τὴν ἀρχὴν τὰ ἐν τῷ Φαλκενέρῳ εἰκονιζόμενα θέατρα, τὰ τότε περιωχόμενά πως ἔτι, οἷα τὸ τῆς Ἱεραπύτνης, τῆς Χερσονήσου, τῆς Λύττου (Λύκτου), τῆς Λάππας, τῆς Λεβήνος, τῆς Γόρτυνος καὶ τοῦ σταδίου τῆς Κνωσσού.

ὁ συγγραφεὺς ἀφιερῶ αὐτὴν τῷ εὐγενεῖ Ὀλυμπικῷ Συνακαδημαϊκῷ ἐκ Βονωνίας Ἀλφόνσῳ Παγόνῃ α¹.

Κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1η' αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἔχομεν περιηγητὰς καὶ συγγραφεῖς περὶ Κρήτης οὐχ ἥτιτον σπουδαίους, ὧν πρωτεύοντές εἰσιν οἱ ἐξῆς. Ὁ Ἕλληνας Riech. Pococke καὶ πρὸ πάντων ὁ Γερμανὸς ἱατρὸς καὶ βοτανικὸς F. W. Sieber (*Reise nach der Insel Kreta*, II B., Leipzig, 1823), περιηγηταὶ πρὸ τοῦ 1821. — I. Meursius (*Creta, Rhodus, Cyprus ect, Amstelodami*, 1675). Antonius de Torres y Ribera (*Insulae Augustae Cretae Periplus ect*, 1805). C. F. Neumann (*Rerum Creticarum specimen. Gotingae*, 1820). K. Hoeck (*Kreta*, III B., Göttingen 1823), ὁ πολυμαθέστερος καὶ σοφώτερος κρητικολόγος. Sainte-Croix (*Des anciens gouvernemens fédératifs et de la législation de Crète*, Paris, an VII de la république française), συγγραφεῖς οὗτοι. — R. Pashley (*Travels and reserches in Crete*, II Bde, London, 1867). L. Thenon (*Fragments d' une description de l' île de Crète*, Paris, 1866). G. Perrot (*L' île de Crète, Souvenir de voyage*, Paris 1867), καὶ *Deux ans d' Insurrection en Crète*, 1868. V. Raulin (*Description physique et naturelle de l' île de Crète etc*, II vol., μετὰ χαρτῶν, πινάκων γεωλογικῶν, γεωγραφικῶν καὶ βοτανικῶν, Paris 1869). C. Burdasian, γεωγράφος (*Geographie v. Gricehealand*, II B, περὶ Κρήτης ἐν τῷ Β'. Τόμῳ ἀπὸ σελ. 529 καὶ ἐξῆς, Leipzig, 1868—72). Franz v. Löher (*Kretische Gestade*, Bielefeld und Leipzig, 1877). C. Falckener (*The Museum of classical antiquities*, Vol. II, 263 καὶ ἐ. London, 1852), καί, *A description of some important theatres and other romains in Crete*, London 1854). Παράβ. καὶ προηγουμένην σελίδα σημ. 1. περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ θεάτρων, περιηγηταὶ οὗτοι καὶ συγγραφεῖς. Πρὸς τοῦτοις, πλὴν ἄλλων πολλῶν ἢ ἀναφερόντων ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασι καὶ περὶ Κρήτης ἐν ἐκτάσει τινὶ ἢ μονογραφίαις βραχείαις συγγραψάντων περὶ αὐτῆς (οἷον ὁ Fr. Welcker 1824, ὁ Ἀμε-

¹ Ὁρᾶ Riveram, σ. 23 καὶ ἐξῆς, κεφ. VII.

ρικανός B. Taylor, 1862 καὶ ἄλλοι), ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία τοῦ Ἀγγλοῦ Γροτίου καὶ ἡ τοῦ Ἑρνέστου Κουρτίου, αἱ τοῦ Σχοιμά-
νου, Ἀρχαιοότητες (Griech. Alterthümer), αἱ τοῦ Γλάδστωνος
Ὀμηρικαὶ Σπουδαὶ (Homer Studien) καὶ ἡ Νεότης τοῦ Κόσμου
(Juventus Mundi), οἱ Δωριεῖς τοῦ Μυλλέρου (Müllers Dorier),
τὰ τοῦ Ἰακ. Π. Παγκαλῆ Ἑλληνικά (τόμος γ', σελ. 453—
580) καὶ ἡ τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου Ἱστορίκ τοῦ Ἑλληνικοῦ
ἔθνους. Ἐνταῦθα πλὴν τῶν κατὰ καιροὺς διαφόρων μεταφράσεων
τοῦ Ἑμμην. Βερνάρδου τοῦ Κρητός, τῆς ὑπὸ Ζυγομαλαῶ μετα-
φράσεως τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γάλλου Σαβαρῦ καὶ τοῦ ἐγχειριδίου
Ἡλ. Ζερβοῦ, προσῆκον νὰ μνημονευθῶσι, καὶ δὴ ἐν σχέσει πρὸς
τὴν νέαν τῆς Κρήτης ἱστορίαν καὶ τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνας
αὐτῆς, τὰ τῶν ἀοιδίμων Κυριακοῦ Κριτοβουλίδου » Ἀπομνημο-
νεύματα κτλ.α (μετὰ τοῦ παραρτήματος αὐτῶν) καὶ ἡ τοῦ Γρ.
Παπαδοπετράκη » Ἱστορίκ τῶν Σφακίων κτλ.α, οἱ ὅποιοι μεγί-
στην προσήνεγκον συμβολὴν εἰς τὴν καθόλου ἱστορίαν τῆς Κρήτης,
εἰ καὶ παρεκτρέπονται ἐν πολλοῖς εἰς ἀτομικὰς καὶ ἐξ ὑποκειμέ-
νου μέμψεις, πάντοτε ὅμως ὄντες ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐν γένει ἀρ-
μοδιώτεροι περὶ τῶν κατὰ τὴν πατρίδα αὐτῶν, καὶ μάλιστα κατὰ
τὴν Ἑλλ. Ἐπανάστασιν καὶ μετ' αὐτὴν ἔτι, συμβάντων. Μετὰ
ταῦτα καταταλτέα καὶ τὰ οὐ μικρὰ σπουδαῖα ἐν τῷ εἶδει αὐ-
τῶν ἔργα τῶν καθ' ἑμῶς φιλοπατρίδων Κρητῶν Ν. Σταυράκη
(Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, ἐν Ἀθήναις, 1890)
καὶ Νικιστρ. Καλομενοπούλου ἀνθυπολοχαγοῦ (Κρητικά, ἡτοι-
τοπογραφία καὶ ὁδοιπορικὰ τῆς νήσου Κρήτης, ἐν Ἀθήναις, 1894).

Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται, φαίνεται ἡ μᾶλλον εἶναι βέβαιον, ὅτι
ἐπὶ Ἑνετῶν ἔτι ὑπελείποντο οὐχὶ ἐν μικρᾷ ποσότητι λείψνα καὶ
μνημεῖα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἀρχαῖα, πολλὰ δ' ἐρείπια ἀρχαίων
πόλεων καὶ ἡ θέσις αὐτῶν ἔτι ἐφαίνετο, Διότι πρὸς τοῖς συρρέου-
σιν ἀπαύστῳ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας εἰς πληθος, καθὰ εἶδομεν, περιη-
γηταῖς πρὸς θεᾶν αὐτῶν καὶ ἐξέτασιν, πρὸς τοῖς πολυαρίθμοις
περὶ αὐτῶν συγγραφεῦσιν¹, ὁ Ριβέρας ἀναφέρει², ὅτι ὁ ἐρμηνεύ-

¹ Μία τῶν σπουδαιότερων ἐργασιῶν τοῦ V. Raulin, ἐν τῷ σπουδαιωτάτῳ δι-
τόμῳ περὶ Κρήτης συγγράμματι αὐτοῦ εἶναι καὶ ὁ κατάλογος, ὃν ἐν τῷ 2ῳ τόμῳ
ἐπισυνάπτει περὶ τῶν περιηγητῶν ἐν τῇ νήτῳ, τῶν διαφόρων ἰδίως καὶ ὅπως δη-

σας καὶ διαλευκάνας πρῶτος τὰ ἐνεπίγραφα ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων μνημεῖα κρητικῶν πόλεων Χισούλλιος θλιβόμενος ἀποδύρεται τὸ μέγεθος τῆς ἐπιγενομένης ἀπωλείας ἐκ τοῦ ὅτι ἡ κυρίαρχος τῆς νήσου ἐνετική δημοκρατία δὲν ἐμερίμνησε νὰ περισυλλέξη καὶ ἀποθησαυρίσῃ τὰ ἀρχαῖα εἰκόνα κειμήλια, ἐνῷ ἴσχυεν, ἀλλ' ἠνέχθη νὰ ἀπαλλοτριωθῶσιν αὐτὰ καὶ διανεμηθῶσι τῇδε καὶ κεῖσε ἐν τῇ δύσει. Ἐκ τούτων πάντων καὶ τῶν τοιούτων εἰκάζεται, ὑπόσπον ἀνθρωπίνως εἰργάσθη καὶ ἀνέκαθεν συνεισήνεγκεν εἰς τὸν κατὰ τὴν Εὐρώπην πολιτισμὸν ἡ προνομιούχος μεγαλόνησος,

Καὶ τοπογραφικούς δὲ τῆς Κρήτης χάρτας: πολλοὶ τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα συγγραφάντων ἢ ἐπισκεφθέντων αὐτὴν ἐπιστημόνων ἐκεῖνων ἐπεχείρησαν. Οὕτω πλὴν τοῦ πολλάκις ἐκδοθέντος καὶ ἄμορφον ἢ φαντασιώδες σχῆμα ἔχοντος χάρτου τοῦ παλαιῦ γεωγράφου Πτολεμαίου, ἔγραψαν τοιούτους ὁ Βαρπτόλεμαῖος Σο-νέττης, ὁ Ἀργεντῖνος, ὁ Ὀρτέλλιος, ὁ Μερκάτωρ, ὁ Κορωνέλλιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἑλλήν Γεώργιος Καλαποδῆς. Ἄλλ' ὁ μᾶλλον ἐν τούτοις σχετικῶς προέχων ἐστὶν ὁ Ἰταλὸς Μάρκος Βοσκίνης. (M. Roschini, *il Regno tutto di Candia*, πίνακες LIX, ἔτος 1651). Οὗτος ἐξέδωκε τὸν πρῶτον αὐτοῦ τῆς Κρήτης χάρτην τῷ 1654, ἐνῷ δὲ ἤκμαζεν ὁ περὶ Κρήτης τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ἑνετῶν πόλεμος σχεδιάσας ἐξέδωκε τὸ δεύτερον τῷ 1651 τὸν χάρτην αὐτῆς ἐν πολλοῖς πίναξιν, ἐν οἷς ἐξεικονίζονται πλὴν τῶν ἄλλων τῶν οἰκείων τῇ ἐπὶ Ἑνετῶν γεωγραφίᾳ τῆς νήσου καὶ τοπογραφικαὶ ἐκ τοῦ φυσικοῦ θέσεις, οἷον κοιλάδες, ὄροσά, ὄρυμ. ἰ, φάραγγες ὄρη καὶ τὰ παραπλήσια. πρὸς δὲ καὶ τεχνικὰ καὶ μηχανικὰ ἔργα, οἷον φρούρια, καστέλλια, ὀχυρώματα, λιμένες, ὁδοί, ὑδραγωγεῖα καὶ τὰ τοιαῦτα, πρὸ πάντων δέ, ὅπερ σπουδαιότατον, τὸ περὶ τὸν Χάνδακα καὶ ἐν αὐτῷ, κατὰ τε γῆν καὶ θάλασσαν, ἐν φύλλῳ εὐμεγέθει θέατρον τῆς κοσμοβυήτου παρατάξεως καὶ πολιρκίας τῆς πρωτευούσης

ποτε περὶ αὐτῆς συγγραφάντων, ὡς καὶ περὶ τῶν γεωγράφων καὶ χαρτογράφων αὐτῆς. Περί δὲ τῶν ἀρχαίων περὶ αὐτῆς συγγραφῶν, Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, ποιεῖται μόνον κατ' ὄνομα μνείαν (ἐν σελ. 1049 καὶ 1050). Ὅρα T. II, 1041—1072.

² Ὅρα Riveram, σ. 23 καὶ ἐξῆς κεφ. VII.

τῆς νήσου κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1645 καὶ ἐξῆς εἰκοσιπενταετῇ μεταξὺ Ἑνετίας καὶ Τουρκίας πάλιν. Μ.τ' αὐτοὺς δὲ οἱ συγγράψαντες περὶ Κρήτης παρήρτησαν καὶ χάρτην αὐτῆς τοπογραφικὴν, ἐν τῇ ὁποίῳ προσδιορίζεται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβῶς ἡ θέσις τῶν ἀρχαίων πόλεων καὶ πρὸ πάντων τῶν γνωστοτέρων, οἷον ὁ Σίβερ, ὁ Οἶκκιος, ὁ Πάσλεϋς, ὁ Βουρσιανός, ὁ Ρωλίτος καὶ ἄλλοι. Ἄλλ' ὁ διασημότερος ἐν πᾶσι τῆς Κρήτης χαρτογράφος ἐστὶν ὁ Ἄγγλος πλοίαρχος Σπράττης, ἐν μεγάλῳ σχήματι καὶ διπλῷ πίνακι χαράξας λεπτομερῶς καὶ ἐκδοὺς τελευταῖον ὑδρογραφικῶς πρὸ πάντων τὴν χάρτην αὐτῆς.

Ἐκ τῆς νεωστὶ δ' ἐν Ἡρακλείῳ ἐκδοθείσης ἑβδομαδιαίας ἐφημερίδος (1893), ἐπιγραφομένης ὁμοίως α' Ἡράκλειον», βλέπομεν ὅτι κατετέθη ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ ἐκεῖ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου χρῆτης ἔτι ἀνέκδοτος, ἀλλὰ πολλοῦ λόγου ἄξιος, ἀφορῶν δὲ εἰς τὴν ἐνετοκρατουμένην Κρήτην. Τὸν χάρτην τοῦτον, λέγει ἡ ἐν λόγῳ ἐφημερίς, ἐδωρήσατο τῷ Συλλόγῳ πρὸ 3 ἐτῶν ἑξοχος Ἄγγλος ἀρχαιολόγος, ὁ ἐκδότης τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Κῶ W. K. Paton, ἐπιγράψας ἐπὶ τοῦ πρώτου φύλλου τὰ ἑξῆς :

Τῷ ἐν Ἡρακλείῳ
Φιλεκπαιδευτικῷ Συλλόγῳ
Δῶρον

W. K. Paton 10/4/1890.

»Τὸν πλαγκτόν, μῆτέρ, με, σέθεν δ' ἵνδαλμα ἔτ' ἐόντα,
δέξαι πάλιν κόλποις ὅψ' ἐ μὲν ἀλλ' ἑσαεῖ».

W. K. P.

Ὁ χάρτης φέρει ἐν ἀρχῇ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν:

Citta
Fortezze Gastelli
Siti Forti
Del Regno di
Candia

Καὶ ἐγράφη ἰταλιστὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 19' ἑκατονταετηρίδος (1612—1614—1625—1626) ὑπὸ ἀνδρὸς ἐμπειροτάτου χαρ-

τογράφου καὶ δεξιωτάτου καλλιγράφου, ὀνομαζομένου Φραγκίσκου Βασιλικάτα (Francesco Basilicata F.). Κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας, τοὺς χρωματισμούς, τὴν καθαρότητα, τὴν ἀκρίβειαν κτλ. δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τοὺς ἀρίστους χάρτας τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, τοὺς προερχομένους ἐκ τῶν τελειοτάτων εὐρωπαϊκῶν λιθογραφείων. Εὐτύχημα δ' εἶνε, ὅτι διατηρεῖται ἔτι καὶ νῦν ἐν καλλίστῃ καταστάσει μετὰ πάροδον τριῶν σχεδὸν αἰώνων. Ὁ χάρτης ἀποτελεῖται ἐκ 50 τοπογραφικῶν παραλίων μερῶν τῆς Κρήτης καὶ 3 τοπογραφικῶν μεσογειῶν, τοῦ Τεμένους, τοῦ Λασηθίου, ὑπερ σημειοῦται ὡς Territorio di Candia καὶ τοῦ Monte Forte τῆς Σητίας. Πᾶσαι αἱ πόλεις, πάντα τὰ παράκτια φρούρια, πάντες οἱ λιμένες τῆς Κρήτης περιλαμβάνονται ἐν αὐτῷ. Ἀρχεται ἀπὸ τοῦ Δ ἄκρου τῆς Κρήτης, ἀκολουθεῖ τὰ βόρεια παράλια αὐτῆς μέχρι τοῦ ἀνατολ. ἄκρου καὶ ἐκεῖθεν (ἐκ Σητίας) ἀκολουθῶν τὰ μεσημέρ. παράλια φθάνει μέχρι τοῦ σημείου, ὅθεν ἤρξατο, περιλαμβάνων οὕτω τὰ καθ' ἑλὴν τὴν περίμετρον τῆς Κρήτης ἀξιοσημείωτα μέρη.

Τὸ παλαιὸν φρούριον (Castello vecchio) διατηρεῖται καὶ διακρίνεται καλῶς ἐν Χανίοις. ὠσαύτως δὲ καὶ ἐν Ἡρακλείῳ. Ἐπίσης φαίνονται καὶ οἱ τερσινάδες, τὰ νεώρια (arsenali), ἀκέραιοι, εἰς ἃς καὶ σήμερον θέσεις. Ἐν δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν λιμένα Χανίων, ὅπου νῦν ὁ στρατὸν τοῦ πυροβολικοῦ, ἦτο τὸ ὀχύρωμα Di S. Salvator. Ὁ Ἀποκώρωνας γράφεται Apicorno.

Ἐν Ἡρακλείῳ ὑπάρχει συνοικία καλουμένη σήμερον Καρτέρια· ἴσως ἐζήτησάν τινες νὰ σχετίσωσι τὸ ὄνομα τοῦτο μετὰ τὸ ῥῆμα καρτερῶ ἢ μετὰ τὸν πρὸς Α τῆς πόλεως ταύτης ποταμὸν καὶ τὸ χωρίον Καρτερίν. Ἐκ τοῦ χάρτου τούτου ἔμως διδασκόμεθα, ὅτι οὐδεμίς σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τούτου καὶ ἐκείνων, διότι ἡ αὕτη συνοικία ἐκαλεῖτο ἐπὶ Ἑνετῶν Quartiere d' Italia, καὶ δὲν δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ τις ὅτι τὰ Καρτέρια ἔγειναν ἐκ τοῦ Quartiere. Ἐξω καὶ πρὸς Α τῆς πόλεως Ἡρακλείου, ὅπου νῦν ἡ Μεσσηνία (ἢ μάλλον ὅπου νῦν ὁ Κασαμπᾶς) ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται ἐν τῷ χάρτι, προάστειον ἰκανὸς περιλαμβάνον οἰκίας καὶ καλούμενον Μαρουλάς. Τοῦτο τὸ ὄνομα φέρει καὶ ὅλη ἡ κυλάς, ἐν ᾗ τὸ προάστιον (Valle di Marula). Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο

φαίνονται τινες ἀνεμόμυλοι ἐπὶ τῆς θέσεως περίπου, ὅπου ὑπάρχουσι τοιοῦτοι καὶ σήμερον. Ἡ πόρτα Λαζαρέττου ἐλέγετο τότε Πόρτα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ἡ Καινούρια Πόρτα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἡ τῶν Χανίων Πόρτα τοῦ Παντοκράτορος. Ἐξω τῆς Πύλης τῶν Χανίων σημειοῦνται κῆποι (Giardini) μέχρι τῆς θαλάσσης ἐκτεινόμενοι.

Ἡ Ρογδιὰ λέγεται ἐν τῷ χάρτῃ Κερὰ Ροδιὰ. Ἐνταῦθα, ἐν Παλαιοκάστρῳ, ἦσαν τοποθετημένα κανόνια, ὧν τὰ διευθυνόμενα πρὸς τὸ Ἡράκλειον βλήματα, καθὼς δεικνύει ὁ χάρτης, συνηγνῶντο σχεδὸν μὲ τὰ κατ'ἐναντίαν διεύθυνσιν ἐρχόμενα βλήματα τῶν ἐν Ἡρακλείῳ κανονίων οὕτως, ὥστε δυσκόλως ἠδύνατο νὰ διέλθῃ ἐχθρικὸν πλοῖον διὰ τῆς κειμένης ἐξω τῆς ἐκατέρωθεν βολῆς τῶν κανονίων στενῆς θαλασσίας ζώνης. Παρεμβολίαι διασταυρώσεις βλημάτων κανονίων σημειοῦνται καὶ ἐν ἄλλοις παραλλοίσι φρουρίοις.

Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Λασηθίῳ τρία μόνον χωρία φαίνονται, τὸ Μαρμακέτον (Marmachioti), ὁ Ἀγ. Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἀγ. Γεώργιος.

Ἡ Ἀγία Φωτιὰ (= Ἀγία Φωτεινὴ) μετὰφράζεται καὶ σημειοῦται Santa Lucia.

Εἰς διάφορα σημεῖα τῶν παρχίων σημειοῦνται πυργίσκοι, ἐξ ὧν ἀναθρώσκει καπνός. Οἱ ἐν τοῖς πύργοις φύλακες διὰ τοῦ μέσου τούτου, φάνεται, ἐδίδον εἰδήσιν εἰς τοὺς περιούκους, ὅσῳ διέκρινον πλοῖον ἐχθρικὸν ἢ πειρατικὸν ἐρχόμενον.

Ταῦτα ἐν συντόμῳ περὶ τοῦ χάρτου. οὗ τὴν ἔκδοσιν εὐχόμεθα ν' ἀναλάβῃ τις τῶν φιλοπαιδείων καὶ ἐχόντων συμπολιτῶν ¹.

Τοπογραφία τῆς Κρήτης ἐν σχέσει πρὸ πάντων πρὸς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἱστορίαν.

Γεωγραφικὴ τῆς Κρήτης θέσις, μέγεθος καὶ ἔκτασις.

Ἡ Κρήτη ἐστὶν ἡ μεγίστη τῶν νήσων τῆς ἀνατολικῆς τῆς Μεσογείου θαλάσσης λεκάνης. Κειμένη ἐν τῷ μετχιχμίῳ τῶν

---

¹ Ἐκ τῆς ἐφημερίδος »Ἡρακλείου«, ἀριθ. 9, Ὀκτωβρίου 7 τοῦ 1893.

τριῶν τοῦ ἰαλαιοῦ κόσμου ὑπείρων, ἐκτείνεται ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀπέχει μᾶλλον τῆς Ἀφρικῆς, ἥτιον τῆς Ἀσίας καὶ μικρὸν τῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς ὁποίας Ταϊνάρου διέσπασται κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐπτακοσίους μόνον σταδίους. Περιορίζουσα δὲ καὶ φράσσουσα οὕτως εἶπεν ἀπὸ νότου τὸ ἐλληνικὸν ἀρχιπέλαγος, ἀφίσταται μικρὸν τῶν νήσων αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι εἰσὶν ὑποβρύχιοι ἐπεκτάσεις τῶν ὄρεινῶν ἀλύσεων τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου, ἀποτελεῖ δὲ μέρος τοξοειδοῦς σειρᾶς νήσων, μετὰξὺ Μικρασίας καὶ Πελοποννήσου κειμένων, ἔνθεν μὲν τῆς Ῥόδου, Καρπάθου καὶ Κάσου, ἔνθεν δὲ τῆς Αἰγιλίας (Ἀντικυθήρων) καὶ τῶν Κυθήρων, μετὰξὺ τῶν ὁποίων δικνοίγονται ἑκατέρωθεν τὰ δύο πρὸς τὸ ἐλληνικὸν ἀρχιπέλαγος στόματα ἡ εἰς αὐτὸ εἴσοδος. Κειμένη ὑπὸ τῇ 35ῃ μοίρᾳ βορείου πλάτους, ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς 23° 30' — 26° 20', ἡ κατ' ἄλλους ἀπὸ τῆς 21° περίπου μέχρις 24° ἀνατολικῷ ῥήκτι, διέσπασται τῆς Κωνσταντινουπόλεως 600 μίλια, τῆς Κύπρου 300, τῆς Δαμιάττης 400, τῆς Μήλου 100 καὶ τῶν Κυθήρων 40. Περιβρέχεται ἀπ' ἄρκτου μὲν ὑπὸ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, τοῦ ὁποίου τὸ μεσημβρινὸν λέγεται Κρητικόν, ἀπὸ μεσημβρίας δὲ ὑπὸ τοῦ Λιβυκοῦ, τοῦ συνάπτοντος κατὰ Στράβωνα πρὸς τὸ Αἰγύπτιον, ἀπ' ἀνατολῶν δὲ ὑπὸ τοῦ Καρπαθίου καὶ ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Ἀδριατικοῦ. Οὕτω κατὰ τὴν κοινὴν πάντων τῶν σπουδαίων γεωγράφων ὁμολογίαν οὐδεμία νῆσος κεῖται ἐν ἐπικαιροτέρᾳ θέσει πρὸς πολιτικὴν ἐπικράτησιν καὶ εὐνοϊκωτέρα πρὸς ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν. Ἐπὶ τούτῳ καὶ φιλοσοφῶν ὁ πολιτικὸς τῆς ἀρχαιότητος φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ἀπεφώνησε περὶ τῆς προνομιοῦχου ταύτης τῆς Κρήτης θέσεως εἰπὼν τάδε : » Δουκεῖ ἡ νῆσος καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν ἐλληνικὴν πεφυκέναι καὶ κεῖσθαι καλῶς, πάσῃ γὰρ ἐπικείται τῇ θαλάσσῃ, σχεδὸν τῶν Ἑλλήνων ἰδρυμένων περὶ τὴν θάλασσαν πάντων »¹. Περὶ τοῦ μεγέθους δ' αὐτῆς διαφωνοῦσιν οἱ ἀρχαῖοι γεωγράφοι· διότι ὁ μὲν Στράβων ὑπολογίζει τὸ μὲν μῆκος αὐτῆς εἰς 287 1/2 χιλιόμετρα, ὁ δὲ Πλίνιος εἰς 270 καὶ ὁ Σκύλαξ εἰς 312 1/2 τὸ δὲ μέσον κατὰ τὸ πλάτος, ἔπου τὸ εὐρύτερον μέρος.

¹ Ὁρμ. Ἀριστοτ. Πολιτ. II, 10.

ὁ Πλίνιος εἰς 35. Οἱ νεώτεροι δ' ἀποφαίνονται, ὅτι συνέχεια οὖσα τοῦ συστήματος τῶν ὀρέων τῆς ἤττον διίσταμένης αὐτῆς Πελοποννήσου, ἐκτείνεται διευθυνομένη ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς εἰς μῆκος 245 χιλιομέτρων ἢ 35 γερμανικῶν μιλίων· πλάτος δ' ἔχει κατὰ μέσον μὲν ὕρον 32 χιλιομέτρα, κατ' ἐλάχιστον δὲ 12 πρὸς ἀνατολὰς καὶ κατὰ μέγιστον 42. Τὸ δ' ἐμβαδὸν αὐτῆς, ὀλίγον τι μικροτέρα τῆς Κορσικῆς οὖσης¹, ὑπολογίζεται εἰς 7800 τετραγωνικά χιλιομέτρα, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πέριξ ἀνηκουσῶν εἰς αὐτὴν νήσων². Ὁ νεώτερος δ' ἀκριβῶς αὐτὴν περιπλεύσας καὶ περιγράψας (ὕδρογραφικῶς καὶ ὄρεογραφικῶς) Ἀγγλος πλοίαρχος Σπράττης, λέγει ὅτι αὕτη μῆκος μὲν ἔχει 145 ἀγγλικῶν μιλίων, μέγιστον δὲ πλάτος 33, ἐλάχιστον δὲ 7 περίπου³. Κατὰ δὲ τὴν ἐπίσημον στρατιωτικὴν γεωγραφίαν τῆς Γαλλίας (Géographie Militaire. Bassin de la Méditerranée) λογίζεται τὸ μὲν μῆκος αὐτῆς εἰς 255 χιλιομέτρα, τὸ δὲ μέγιστον πλάτος εἰς 60. Ἡ ἀπόστασις δ' αὐτῆς ἐκ διχορῶν πέριξ ἐπικαίρων σημείων κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐλογίζετο ὡς ἐξῆς. Τὸ μὲν ἀκρωτήριον Κριοῦ μέτωπον (Σελίνου) ὑπολογίζεται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος εἰς πλοῦν ἐπὶ τὴν Κυρηναϊκὴν δύο ἡμερονυκτίων, τὸ δὲ Ταίναρον ἀφιστάμενον ἐπτακοσίους σταδίους, ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ Σαμωνίου, ἐξωτάτου ἀνατολικοῦ τῆς νήσου ἄκρου, πρὸς Αἴγυπτον πλοῦς τεσσάρων, καὶ κατὰ τινὰς τριῶν ἡμερονυκτίων, τὸ ὅποιν κατ' ἄλλους μὲν αὐτῶν ἰσοῦται πρὸς πεντακισχίλια στάδια, κατ' ἄλλους δὲ πρὸς ἐλάσσονα.

Τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πολυειδῶς ἐξηγούμενον ὄνομα αὐτῆς Κρήτη φθάνεται ἢ ἐκ τῆς ιδέας τοῦ κεράννυμι (ὕθεν Κρήτες = πολλοὶ λαοὶ μεμιγμένοι), ἢ ἐκ τῆς ῥίζης κρατ (=κεφαλὴ, ὕψος, ὑψιδίατοι) παρὰγόμενον⁴. Ἀναφέρεται δὲ ὅτι ἐγινώσκετο καὶ διὰ τῶν

¹ Ὁρα V. Raulin, Description physique de l' île de Crète, T. I, p. 31.

² Κατὰ τὸν Φίσερ ἔχει ἐμβαδὸν 8,600 χιλιομέτρα, κατὰ δὲ τὸ τοῦ Brockhaus Conversations-Lexikon (ἐν λέξει Candia) ἔχει μῆκος 268 χιλιομέτρων, πλάτος 15—55 καὶ περίμετρον 8618.

³ Ὁρα Travels and Researches in Crete, Ry Capitan T. A. B. Spratt. London, Van Voorst 1865.

⁴ Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Κρήτη. Εὐστάθ. εἰς Διον. Περιηγ., 498. Plin. Hist. Nat. IV, 12, 58. Ἐτυμολ. Μέγα σ. 537, 54.

ὀνομάτων Ἀερία, Χθονία, Ἰδαία, Κουρήτις καὶ Μακαρόνησος ¹-
κατ' ἄλλους δ' ὅτι ἀνέκαθεν ἐκλήθη ὑψὺς ἐκ τῆς ἐξαίρετου φύ-
σεως τοῦ κλίματος αὐτῆς, »παρὰ τὸ εὖ κεκρωσθαι τὸν περὶ τὴν
νῆσον ἀέρα« ².

Σχηματισμὸς καὶ φύσις τοῦ ἐδάφους καὶ συστατικὰ
αὐτοῦ στοιχεῖα.

Ἡ νῆσος στενόμερκρος οὖσα καὶ λοξῶς προεκτεινομένη, κατ'
ἀνατολὰς μὲν 70^ο πρὸς νότον, κατὰ δὲ δυσμὰς 70^ο πρὸς βορρᾶν,
διασχίζεται κατὰ μῆκος ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ὑπὸ σειρᾶς ὀρέων,
τὰ ὅποια μετὰ διαλείμματα συγκεντρῶνται διὰ ταπεινότερων
συνχειῶν συνδεδόμενα εἰς ὄγκους πελωρίους ἢ πυργώσεις ἄλλων
ἀλλεπαλλήλων ὀρέων, ὧν τὰ συστατικὰ στοιχεῖα εἶνε τιτανόλι-
θος ὑπόλευκος ἢ ὑπόμελκς, ἡμικρυπταλλικός καὶ συμπαγής. μετὰ
σχιστολίθου, ὁ ὁποῖος παρεμπίπτει ἐν λεπταῖς διαφυαῖς. Ἐκ τῆς
κεντρικῆς ταύτης σειρᾶς τῆς κατὰ μῆκος διασχίζουσας τὴν νῆσον,
ἢ μᾶλλον ἐκ τῶν ὀρεινῶν αὐτῆς πυργώσεων καὶ συστημάτων ἐκ-
φύονται πρὸς πάσας ἄς διευθύνσεις, καὶ κυρίως πρὸς ἄρκτον καὶ
μεσημβρίαν, ἄλλοι κλάδοι, ἰδίχ δὲ ἐκ τοῦ κεντρώου συστήμα-
τος, τοῦ τῆς Ἰδῆς. Ἐπειδὴ δὲ τρία κυρίως τοιαῦτα ὀρεῖνὰ συ-
στήματα ἀποτελοῦνται ἐκ τῆς διηκούσης κατὰ μῆκος σειρᾶς ἢ
ἀλύσεως τὴν νῆσον πᾶσαν, συνδεδόμενα πρὸς ἄλληλα διὰ ταπει-
νότερων ἄλλων σειρῶν, διαιρεῖται αὕτη εἰς τρία μεγάλα τμή-
ματα, εἰς τὴν τῶν Λευκῶν ὀρέων χώραν, εἰς τὴν τῆς Ἰδῆς καὶ
εἰς τὴν τῆς Δίκτης, τῆς ὁποίας προέκτασις εἶναι ἡ ὀροσειρὰ
Σητίας ³.

¹ Ὅρα Στέφ. Βυζ. καὶ Plin., ἔνθα ἀνωτ. Solin. c. 11,5.

² Ὅρα περὶ τούτου ἐν γένει ἐν Neumann, Rerum Creticarum Specimen, σελ.
22 καὶ ἔ.

³ Ὁ V. Raulin (T. I, 32) διαιρεῖ τὴν νῆσον εἰς ἑπτὰ φυσικὰ διαμερίσματα.
Ταῦτά εἰσιν ἀπ' ἀνατολῶν 1) τὸ ὀρεινὸν τῆς Σητίας, 2) τὰ ὄρη τοῦ Λασηθίου
(τῆς Δίκτης), 3) τὸ ἀνώμαλον ὀροπέδιον τοῦ Ἡρακλείου (Μεγάλου Κάστρου),
4) τὰ ὄρη τῆς Ἰδῆς (Ψηλορείτου) 5) τὸ ἀνώμαλον ὀροπέδιον τῆς Ρεθύμνης, 6) τὰ
Λευκὰ Ὅρη (Σφακία) καὶ 7) ἡ ὀρεινὴ χώρα τῆς Κισάμου καὶ τοῦ Σελίνου. Τότε
ὁμως νομίζομεν, ὅτι φυσικὸν καὶ ὅλως ἴδιον διαμέρισμα εἶναι καὶ ἡ πρὸς μεσημβρίαν
τῆς Ἰδῆς μέχρι τοῦ Λιθουκοῦ πελάγους εὐρεῖα πεδιάς τῆς Γόρτυνος (Μεσσαρᾶς), τὸ
μεταξὺ Ἰδῆς καὶ Ἀστερουσίας (Κόφινα) διαμέρισμα.

Γονιμότης τοῦ ἐδάφους.

Ἡ τριαύτη τῶν ὁρέων κεντρικὴ διέχθεις καὶ ἡ ἐκ τῆς βόρειας αὐτῆς ὡς ἀπὸ ῥαχιαίας σπονδυλικῆς στήλης ἄλλων ταπεινοτέρων ἔκφυσις καὶ τῇδε κἀκεῖσε διχσταύρωσις σχηματίζει διὰ τῶν πολυδαιδάλων αὐτῶν διακλαδώσεων καὶ συνδυασμῶν ἔνθεν μὲν αὐλῶνας, νάπας, κυλάδας καὶ πεδιάδας, ἔνθεν δὲ ποτάμια καὶ πρὸ πάντων χειμάρρους καὶ ῥύχκας πολυπληθεῖς, οἵτινες καταρδεύοντες αὐτὰς γονιμοποιοῦσι λίαν τὸ ἔδαφος. Ἐκ τούτου ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ὅτε ἡ νῆτος ἤλμαζεν, ἔγμεν αὕτη παντὸς εἶδους ὀπωροφόρων καὶ μὴ δένδρων, φυτῶν καὶ φαρμάκων, καὶ ἐν τῇ νῦν δὲ κακοδαίμονι καταστάσει διασώζει ἀπαραμίλλου καλλοῦντος ἔχνη, καὶ οὐ μικρὰς εὐφορίας σπέρματα, ἐξ οὗ ὁ μὲν πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἱατρός, βοτανολόγος καὶ λόγιος Γερμανὸς περιηγητὴς Σίβερ ἐν τῷ περὶ κλίματος τῆς νήσου λέγει : »Ὁ Τοῦρκος ἐκκόπτει τὰ δένδρα, καὶ ὅσῳ μᾶλλον ἔχει ἀνάγκην δὲν ἀναπληροῦ αὐτά. Ἡ νῆτος τὸ πάλαι ἦτο βεβελίως σύνδενδρος. Ἐν τοῖς δάσεσι τῆς Κυθωνίας καὶ τοῖς δρυμῶσι ἐνέμοντο ἔλαφοι καὶ οἱ στόλοι τῶν ἀργαίων βασιλέων τῆς Κρήτης, ξυλευομένων ἐξ αὐτῶν, κατασκευάζοντο ἐντεῦθεν. Ὁ Στράβων καὶ ὁ Πλίνιος διαφημίζουσι τὰ δάση αὐτῆς καὶ περὶ τὴν Κνωσὸν ὑπῆρχε πλῆθος κυπαρίσσεων καὶ δὴ καὶ δάση ἐξ αὐτῶν, ὧν μνεῖν ποιοῦνται ὅτε Διόδωρος καὶ ὁ Πλάτων· ἤδη τούναντίον μεγάλῃ αὐτῶν ἔλλειψις¹.

Τῶν νεωτέρων δὲ τις περιηγητῶν, ὁ Βρυαρὸς Λοίχερος, ἐξαλλος ἐξ ἐνθουσιασμοῦ πολλάκις ἀποφαίνεται λέγων, ὅτι πλῆθος χωρῶν περιηγηθεὶς οὐδεμίαν εὔρε μᾶλλον ιδιότροπον καὶ ἐπὶ καλλοῦντι διαπρέπουσαν ἢ τὴν νῆσον Κρήτην καὶ τὰς Καναρίους νήσους². Ἰδού δὲ τί νεωστὶ συνοπτικῶς ἔγραψεν ἕτερος συμ-

¹ Ὅρα Siebers Reise nach der Insel Kreta. II, 38.

² Πρὸ πάντων ἐφημίζοντο τὸ πάλαι οἱ ἐκ κυπαρίσσεων δρυμῶνες, οἳ ἦσαν οἱ κατὰ τὰς μεγαλοπρεπεῖς διασάγας καὶ καταπληκτικὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῶν Λευκῶν ὁρέων φάραγγας. Τοιοῦτοι δρυμῶνες καὶ δάση ἐξέλειπον σχεδὸν σήμερον ἐκ τῆς διηγεοῦς κακοδαμονίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐρημώσεως, ὡς λείψανα δὲ καὶ αὐτῶν σώζονται ἔτι ἐν μὲν τοῖς Λευκοῖς Ὅρεσιν οἱ κατὰ τὴν φοδεράν φάραγγα τῆς νῦν

πικριώτης τοῦ Ληιχέρου περὶ τῶν φυσικῶν τῆς Κρήτης πλεονεκτημάτων, ὁ Βυρκὺς ἐπίτης Ζίμερερ : »Ὅποια τῆς γεωργίας ἀκμὴ ἤθελεν ἀναπτυχθῆ ἐν τῇ νήσῳ, ἐλευθέρᾳ γενομένη, ὑπὸ τὰς χεῖρας δραστηρίου, φιλοκερδοῦς λαοῦ, μὴ φοβουμένου διακρπαγῆν τῆς ἐαυτοῦ ἐργασίας ! Τὸ κλίμα ἐκ τῆς συγκράσεως τοῦ τῶν ὀρέων καὶ τῆς θαλάσσης ἀέρος ἐστὶν ἐξαίρετον καὶ ὑγιεινόν, ὁποῖον καὶ συνεστάθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους. "Ανεμοὶ δροσίζουσι τὸ τοῦ θέρους καῦμα. Αἱ πεδιάδες καὶ γαῖαι ἀφθονοῦσιν ἐκ πορτογαλλεῶν, ἐλαίων, δημητριακῶν καὶ βαμβάκοφυτειῶν. Πλάτυνοι, σφένδαμνοι, δρυὲς καὶ κυπάρισσοι, ἀποτελοῦσι τοὺς ἄρμυνας αὐτῆς, οἵτινες ἐφημίζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Μεταξὺ δὲ τῶν φυτῶν ἀναπτύσσονται αἱ ἰκτρικαὶ πρὸ πάντων βοτάναι θαυμαστὸν πλήθος καὶ δαψίλειαν, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Θεόφραστος καλεῖ αὐτὴν φαρμακωδιστάτην ¹. Ἡ γῆ ἐγκρύπτει σίδηρον, ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης δ' ἀρχαιότητος οἱ ἐκ τῶν πρώτων τῆς νήσου ἐνοίκων Ἰθαῖοι Δάκτυλοι παριστῶνται κατεργαζόμενοι αὐτὸν ἐν τε τῇ Ἰδῇ καὶ τῷ Βυρεκύνθῳ (Μαλάξᾳ)· πρὸς δὲ καὶ ψαμμίτην λίθον καὶ μέλι ἐκμυζῶσι καὶ συλλέγουσιν ἄπειρα μελισσῶν σμήνη ἐπὶ τῶν ὀρέων ἐξ ἀναριθμητῶν καλύκων ἀνθέων ². Ἡ προνομιούχος δ' αὕτη τῆς νήσου φύσις ἀποδοτέα πρὸς τούτοις καὶ εἰς τὸν ἐπιμήκη αὐτῆς σχηματισμὸν καὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ τῶν θαλασσῶν θέσιν, ἐκ τῶν διηνεκῶν πνευμάτων τῶν ὁποίων περιχεομένη ὥς καὶ ἐκ τῶν ἀπὸ τῶν οὕτω πως διατεθειμένων ὀρέων ἐστὶ δυνάμει, ἂν οὐχί, τόγε νῦν ἔχον, ἐνεργείᾳ ἡ νῆσος ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος οὐ μόνον ὁ Ὅμηρος παρέστησεν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων πάντα τὰ γένη μακάρων νῆτον ἐπωνόμασαν».

Φυσικὴ τῆς νήσου διαίρεσις.

Τὸ ὄρεινόν τῆς νήσου σύστημα συναρμολογεῖται καὶ συσπειροῦ-

νῦν λεγομένης Σαμαριᾶς (Ἁγίας Μαρίας, Sancta Maria) καὶ κατὰ τὰς βορεῖας αὐτῶν πλευρὰς αἱ τοῦ Θερήσου, ἀξιοῦται εἶναι οἱ ἐκ τῆς μεγαλοπρεποῦς αὐτῶν ἰσχύος, ἐν δὲ τῇ Ἰῳ οἱ κατὰ τὴν Πάνακρον καὶ τὸ Κέδριον ὄρος τοῦ Ἀμαρίου.

¹ Ὅρα Θεόφραστον ἐν Ἱστορίᾳ φυτ. IX, 40.

² H. Zimmerer, Kreta und die Neugriechen, N. 44 § 5 τῆς ἐφημερίδος „Der Sammler“ (Augsburg), 13 April 1883. Παράβ. καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων πρὸ πάντων τὸν Διόδωρον, V, 82.

ται οὕτως· εἰπεῖν εἰς τρεῖς κύρια συμπλέγματα, ἐξ ὧν ἡ ὅλη νῆσος εἰς τρεῖς φυσικὰ τμήματα καταμερίζεται, τὰ ὅποια διὰ δύο ἰσθμῶν συνδέονται πρὸς ἄλληλα, τὸν πρὸς δυσμὰς εὐρύτερον καὶ τὸν πρὸς ἀνατολὰς στενότερον. Τὰ τρεῖς ταῦτα τμήματά εἰσι τὸ δυτικόν, μέσον καὶ ἀνατολικόν, ἐξ ὧν τὸ μέσον συναποτελούμενον ἐκ τῆς Ἰδης καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀκτινηδὸν ἐκφυγμένων ὄρειων κλάδων καὶ ἀντερείσματων, ἀπαρτίζει τὸ εὐρύτερον μέρος τῆς νήσου, τὸ σῶμα οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς, τὰ δὲ δύο ἕτερα τὰ ἄκρα, ἔνθεν μὲν τὸ τῶν Λευκῶν ὄρέων, ἔνθεν δὲ τὸ τῶν Δεικταίων σύστημα. Τὸ μέσον τῆς νήσου ἢ τὸν κορυμνὸν ἀποτελεῖ τὸ σύστημα τῆς ὡς μεμονωμένης φαινομένης Ἰδης, τῆς ὁποίας ἡ νεφελογείτων κορυφὴ ἀναίρεται ὑπὲρ τὴν θάλασσαν 2,498 μέτρα¹. ἄλλ' ἐκ τῶν νοτίων καὶ νοτιοδυτικῶν, τῶν βορείων καὶ τῶν βορειοανατολικῶν αὐτῆς πλευρῶν προέρχονται καὶ προβαίνουσι καταπίπτοντα εἰς ταπεινότερας βαθμηδὸν καὶ κλιμακῆδὸν σειρὰς ἄλλοι κλάδοι ὄρεινοί. ὧν διασημότεροι καὶ πάλαι καὶ νῦν εἰσι τὸ μὲν ὁ Κέδριος ἢ Κύνδριος (νῦν Κέδρις), τὸ δὲ ἡ Πάνακρος καὶ ἡ κατὰ τείνεισσαν ὄρεινὴ σειρὰ τῶν πάλαι Ταλαίων ὄρέων (Κουλούκουνας) πρὸς τὸ ἀκρωτήριο Δῖον καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνετικοῦ ἢ ἰταλικοῦ Στρούμπουλας. Ἔχει δὲ νῦν ἡ Ἰδη, ὡς ἰδίως τὸ τρίτον σύστημα, ἡ Δίκτη, ὁροπέδιον (τὸν κάμπον τῆς Νίδας), τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἐκκαλλι-

¹ Ὁ ὕδρογράφος πλοίαρχος Spratt ὅτε μὲν λέγει ὅτι ἡ μὲν Ἰδη ἀναίρεται εἰς ὕψος 2,455 μέτρων (8,060 ποδῶν), τὰ δὲ Λευκὰ εἰς 2,469 (8,100 ποδῶν), ὅτε δὲ ἡ μὲν Ἰδη εἰς 2,499 (8,200 ποδῶν), τὰ δὲ Λευκὰ, εἰς 2,438 (8,000 ποδῶν). Ὁ δὲ περιγράφας τὴν Κρήτην φυσικῶ, V. Raulin, ἀρμοδιώτερος ὁρογραφικῶς καὶ γεωλογικῶς θεωρούμενος, ὑπολογίζει τὴν μὲν Ἰδην ὕψος ἔχουσαν 2498 μέτρων, τὴν δ' ὑψηλότεραν τῶν Λευκῶν κορυφὴν (τὸν ἄνω τῆς Ἀνωπέλωας ἀναίροντα Θώδωρον καὶ Τράχηλον) 2403 μέτρων. Οἱ καθ' ἡμᾶς δὲ Λευκορεῖται ἀντιφιλοτιμούμενοι ἄρουν τοὺς ἐξῆς στίχους περὶ τοῦ ὕψους τῶν ὄρέων αὐτῶν :

»Τρία βουνὰ μαλώνουσι καὶ εἶνε νὰ σκοτωθοῦσι,
Τὸ Κέντρος καὶ τὸ Σφακιανό, Τὸ Κέντρος καὶ τὸ Σφακιανό,
τᾶλλο 'ν' ὁ Ψυλωρίτης·

Μὰ μῆνυσε τὸ Σφακιανό, Μὰ μῆνυσε τὸ Σφακιανό,
τῶν ἄλλωνῶ Μαδάρω,
Σταθῆτε σεῖς τᾶλλα βουνά....»

εργεῖτο ἀρχαίῳθεν ὥς καὶ ἐπὶ Ἑνετῶν, καθ' ἃ συνάγεται ἐκ τῶν πολλῶν ἐν αὐτῷ (κατὰ τὸν Sieber, I, 443, καὶ 434) οἰκημάτων. Τὸ δυτικὸν δὲ τμήμα ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ ἰδίου κατ' αὐτὸ συγκεντρουμένου τῶν Λευκῶν ὁρέων συστήματος καὶ τῶν ἐκ τοῦ ὄγκου τούτου τῇδε κλκείσε διακλαδώσεων αὐτοῦ, οἷκι ὁ Βερέκυνθος (Μαλάξα), ὁ Τίτυρος, ὁ μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Δικτυνκίου, καὶ ἄλλαι. Τὰ ὅρη ταῦτα ὑπερβαίνοντα κατὰ τινες περὶ τὰ 10 μέτρα καὶ αὐτὴν τὴν Ἰδην κατὰ τὸ ὕψος ὀνομάζονται νῦν μὲν Μαδάρακι (οἶον μαδαράκι καὶ φαλακράκι ῥάχεις), πάλαι δὲ Λευκὰ ἢ διὰ τὸ χιονοσκεπὲς τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους ἢ μᾶλλον διὰ τὴν γεωλογικὴν αὐτῶν σύστασιν, λευκῶν φαινομένων καὶ ἐλλειπούσης τῆς χιόνης. Ὅγκοι τιτανώδεις καὶ τεράστιοι, πλαισιούμενοι ὑπὸ σχιστολίθων, ἀποτελοῦσι τὰς κολοσσιαίας κορυφὰς τῶν Λευκῶν Ὀρέων. Ταῦτα καμαρούμενα τὸ πλεῖστον δίκην οὐρανίων θόλων, ὑψοῦνται ὑπὲρ τὰ Σφακίκα καὶ τὴν Κυθωνικὴν γῶραν καὶ φαίνονται ὡς προεκσπίζοντα πρὸ πάντων τὰ Σφακίκα δι' αἰγίδος ἀπαρκαθιάστου. Πολλοὶ τῶν θόλων τούτων διατηροῦσι χιόνος καθ' ἕλον τὸ ἔτος ἐν ταῖς πτυχαῖς ταῖς πρὸς βορρᾶν ἐκτεθειμέναις, ἐν αἷς πρὸ πάντων φύονται καὶ σήμερον ἔτι εἰς πυκνὰς συστάδας δάση κυπαρίσσω, πεύκων, πρίνων, ἀζυλάκων, δρυῶν, σφενδάμων καὶ ἄλλων ἀγρίων δένδρων. Τὰ ἐν τοιούτοις ὕψεσιν ὁροπέδιά εἰσι σχεδὸν ἀπρόσιτα μόνους κατοίκους ἔχοντα αἰγάγρους (ἀγρίμια) καὶ ἀρπακτικὰ ὄρνεα. Οἱ χαώδεις οὗτοι χῶροι, πένθιμοι καὶ πανέρημοι, προσλαμβάνουσι τὴν νύκτα ὑπὸ τὸ φέγγος τῆς σελήνης ὅψιν ἀλλόκοτον, ὅψιν τῶν χρόνων τῆς κοσμογονίας ἢ ὅψιν πλανήτου νεκροῦ. Τὴν ἡμέραν δέ, ὅταν ὁ ἥλιος λούῃ τοὺς ἀπολελιθωμένους τούτους τιτᾶνας, τὰ πάντα δι' ὀφθαλμικᾶτης περιβάλλονται διαστάσεις φανταστικωτάτας· τότε πιστεύει τις ἑαυτὸν ἐν χώρῃ γιγάντων δαιτυμένων. Ἐν πολλοῖς δ' ἄλλοις ἀρχαίοις τε καὶ νεωτέροις¹ ἀξίαν μνείας ἐνταῦθα εἶνε ἢ ἐκ τῶν πολυφύμων τούτων τῆς Κρήτης ὁρέων περιγραφὴ, ἣν ποιεῖται ὁ Πρωκέσχιος, ὁ ὁποῖος λέγει: »Τὰ Λευκὰ ὅρη προβαίνουσιν ἐν θριαμβευτικῇ λαμπρό-

¹ Ὅρα τὴν περὶ αὐτῶν ἐν τῇ Ἑγκυκλοπαιδεῖᾳ τοῦ Ersch und Gruber περὶ Ἑλλάδος μονογραφίαν.

τητι, φαινόμενα ὅτι κλῶνται κατ' ὀρθὴν γωνίαν, ἐνῶ μία ἀπ' ἀνατολῶν σειρὰ αὐτῶν, τὰ ὄρη τῶν Σφακίων, διχθεύουσι πρὸς ἄρκτον (ἀ. ὄντ' α. δηλ. πρὸς τὰ ἀκρωτήρια Κώρυκον καὶ Δικτύνκιον) ἐν γιγαντώδει καὶ κολοσσιαίᾳ σειρᾷ. Καὶ παρχκατιών: »Πορρωτέρω ἀνελθόντες δι' ἐπισφαλοῦς καὶ ἐπικινδύνου ἀτραποῦ, ἐφθάσαμεν εἰς τὰ ὕψη, πρὶν μὲν ὁ ἥλιος προσβάλλῃ ἡμᾶς, ἀλλ' ἐνῶ ἤδη ἐπέλαμπεν ἐν πορφυραῖς πρὸς δυσμὰς νεφέλαις, ὅτε ἐκεῖ ἀνέτελλε καὶ κατηύγαζε ἐν ἀπαρμιλλῇ αἰγλῇ τὰς τῶν Λευκῶν ὀρέων χιόνας. Καὶ ἔνθεν μὲν ἐφλόγιζον 22, ἔνθεν δὲ 15 κορυφαὶ ὑπὸ τὸν ὑπερκείμενον τοῦ οὐρανοῦ θόλον, ἐν τῷ μεταξὺ δ' ἐπεκάθητο νέφος ἐπικαλύπτον τὴν ἐν μέσῳ κορυφήν. Ὁ Στράβων ἀποδίδει εἰς ταῦτα τὰ ὄρη, τὰ ὁποῖα ὡσαύτως Λευκὰ ἀποκαλεῖ, 300 σταδίων ἑκτασιν, καὶ νομίζει, ὅτι τὸ ὕψος αὐτῶν δὲν εἶνε κατώτερον ἢ τὸ τοῦ Ταῦγέτου¹. Ἐπειτα λέγει περὶ τῆς Ἰδῆς: »Οἱ πρόποδες τῆς Ἰδῆς προβαίνουσι σχεδὸν πρὸς ἀνατολὰς ἐν 13 κορυφαῖς ζοφώδεις καὶ ἀνάντις, ἐν ἐκτάσει 20 μιλίων, καὶ ἀναίρονται κλιμακῶδ' ὑπὸ τὸν νησομέδοντα, τὴν Ἰδὴν, ἣ ὁποῖα διαπέμπει βορειοανατολικῶς, ἀνατολικῶς καὶ νοτιοδυτικῶς κλάδους μετὰ κορυφῶν χιονοσκεπῶν².

Τὸ σύστημα δὲ τῶν Δικταίων ὀρέων συνεχίζον μετὰ ταπεινότηρας ἀπὸ τῆς Ἰδῆς κορυφᾶς τὴν μέχρι τέρματος ἑκτασιν τῆς νήσου, σχηματίζει τὸ τρίτον τῆς νήσου μέρος. Ἐν τούτῳ ἔνθεν μὲν ἐγείρεται εἰς ἱκανὸν ὕψος, κατώτερον ὅμως πολὺ τῶν Λευκῶν ὀρέων καὶ τῆς Ἰδῆς, εἰς σχῆμα κύκλου ἐλλειψοειδοῦς ἢ πετάλου ἢ Δίκτη μετὰ τοῦ περιέργου αὐτῆς ὀροπεδίου (τῆς νῦν ἐπαρ-

¹ Καὶ ὁ νεώτερος ἀκριβέστερος χάρτης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Κιπέρτου σημειοῖ τὸν Ταῦγετον κατὰ 6 μέτρα χαμαλοτέρων τῶν Λευκῶν ὀρέων, τοῦ μὲν ἔχοντος ὕψος 241, τῶν δὲ 247 καὶ τῆς Ἰδῆς 246 μέτρων. Ὁ δὲ V. Raulin, καθὰ ἀνωτέρω εἶδομεν, ὑπολογίζει τὴν Ἰδὴν ὑψηλοτέραν τῶν Λευκῶν, τῶν ὁποίων ἡ ὑψηλότερα κορυφὴ Θώδωρος φαίνεται ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας ὑπερεξέχων. Τὸ δὲ τρίτον ὄρεινόν σύστημα μετὰ τῆς πρὸς ἀνατολὰς (ἐν Σητῇ) προεκτάσεως αὐτῆς, ἡ Δίκτη (Λασῖθι), ἔχει ὕψος 168 μέτρων καὶ ἡ ἐν Σητῇ προέκτασις (Ἀφφέντη βουνό καὶ Μόδι) κατὰ 20 μέτρα χαμαλοτέρα.

² Ὁρα Procesch von Osten, Denkwürdigk. und Erinnerungen aus dem Orient, 1. Bd., S. 363, 569 καὶ 570.

χίας Λασηθίου¹, καὶ τῆς παρὰφυάδος σειρᾶς τοῦ πρὸς τὰ βορειοανατολικά καταλήγοντος εἰς τὸ Ζεφύριον ἄκρον Καδίστου, ἔνθεν δὲ ἐπεκτεινομένης τῆς σειρᾶς συνεχίζεται ἡ νῆσος μέχρι τοῦ ἐξωτάτου ἄκρου τοῦ ἀκρωτηρίου Σαμωνίου ἢ Σκλημωνίου (Σιδέρου) ἀποτελοῦσα τὸ χερσονησίον διαμέρισμα τῆς Ἱεραπύτνης καὶ Σητίας. Ἡ κυρίως Δίκτη ἔχει τρεῖς κορυφάς, ἐξ ὧν ἡ πρὸς δυσμὰς ὀπισθία ὀνομάζεται Λάζκρος, ἡ δὲ πρὸς ἀνατολὰς ὀπισθία Μαδάρκ καὶ ἡ πρὸς ἄρκτον, ἡ ὑψίστη, Ἀφφέντης ἢ Σταυρός. Περιέργος ἐν αὐτῇ ἰδίᾳ εἶνε ἡ συσκευὴ τῶν ὀρέων καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ ἐν αὐτῇ ὀροπέδιου, τὸ ὅπου ἐν μεγάλῃ ποτὲ οὕτω περικεκυκλωμένη ὑπὸ ὀρέων λίμνη, ἐξεχερσώθη ἀπὸ χιλιετηρίδων καὶ ἐκαλλιεργεῖτο. Ὑπανοιχθέντων δ' ἐκ γεωλογικῶν αἰτίων ὑπογείων κατακαθέτων ὀχετῶν (καταβοθρῶν), ἐκβάλλει, ἦσαν οὗτοι δὲν ἐμφράσσονται, τὰ ὕδατά της πρὸς βορᾶν ἀποτελοῦντα τὸν νῦν καλούμενον ποταμὸν Ἀποσελέμην (= Ἀμπου-Σκλέμ), ὁ ὁποῖος πλήθων τότε εἶνε ἀνθόσπαρτος κατὰ τὰς ἔχθρας ἐν ἐπαγωγότητι θεάματι ἐκ λευκῶν καὶ ἐρυθρῶν ῥοδοδαφνῶν. Ὅταν δὲ οἱ δύο, πλὴν ἄλλων μικροτέρων πρὸς τὰ δυτικὰ κατὰ τὰς ἐσωτερικὰς ρίζας τῶν ὀρέων, ὀχετοὶ (χῶνοι κοινῶς) τύχη νὰ ἐμφορχθῶσι διὰ κορμῶν δένδρων καὶ ἄλλων ὑλῶν, τότε ὁ μὲν ποταμὸς Ἀποσελέμης στεριεύει σχεδόν, τὸ δ' ἐντὸς τῶν ὀρέων ἔδαφος μεταβάλλεται, σχηματιζομένου τοῦ χαμηλοτέρου ἡμίσεος αὐτοῦ εἰς λίμνην, ἡ ὁποία καλύπτει μὲν τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ γονιμοποιεῖ. ἐνῷ τὰ ὑπὲρ αὐτὸ ὕδατα καταθέτουσι τὴν ἑλύν των. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Σητίᾳ ἡ Δίκτη συνεχιζομένη μετὰ κυματισμοῦ καὶ διακλιδώσεις ὑψηλοτέρως ἢ χαμηλοτέρως, αἴρεται ὡς ἐν ἰδιαιτέρῳ ὀρειῷ συστήματι εἰς ἱκανὸν ὕψος κατὰ τὸ Καβοῦσι, τὴν Κοπροκεφάλαν, τὸν Πέποναν, τὸν Ὀρνὸν καὶ τὸ Μόδι, σχηματίζουσα μίαν μετὰ χαράδρων, ρυάκων καὶ κοιλάδων οὕτως εἰπεῖν ἄλλην ἐν σμικρογραφίᾳ Κρήτην.

¹ Τὸ ὀροπέδιον τοῦ Λασηθίου (τῆς Δίκτης) ἀπεικόνισε τοπογραφικῶς ἐκ τοῦ φυσικοῦ ὁ Βοσκίνης μετὰ τῶν περιστοιχούντων αὐτὸ κύκλῳ ὑψηλῶν καὶ πολυδαιδάλων ὀρέων. "Ora M. Boschini, il regno tutto da Candia, pl. LVII. Παράβ. καὶ περιγραφὴν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Γάλλου προξένου Fabreguettes, Bulet. de la Soc. de Géogr. 2e série T. III, p. 129—122,

Ἐκ τοῦ λαμπροῦ δὲ ὀρίζοντος, τοῦ ζωογόνου ἀέρος καὶ τοῦ εὐκραεστάτου κλίματος καὶ δὴ ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ, ὅτε τὸ πᾶν ἐν τοῖς ὄρεσι, τοῖς καταπύκνοις καὶ ἀπείροις δάσεσι καὶ δρυμῶσιν ἄγνόν ἔτι καὶ παρθενικὸν ἦτο, ἐνομιζέτο αὕτη παραδεισος ἐπίγειος καὶ θεῶν καὶ ἡμιθέων γῆ. » Ἡ νῆσος, λέγει ὁ ἱατρός καὶ βοτανικὸς Σίβερ¹, ἦν βεβαίως ποτὲ λίαν σύδενδρος καὶ σύσκιος. Ἐν τοῖς δρυμοῖς τῆς Κεδωνίας εἰλκύνοντο ἔλαφοι, οἱ στόλοι δὲ τῶν ἀρχαίων βασιλείων τῆς Κρήτης ἐντεῦθεν ἐναυπηγοῦντο. Ὁ Στραβὼν καὶ ὁ Πλίνιος διαφημίζουσι τὰ δάση αὐτῆς καὶ τὰ περὶ τὴν Κνωσὸν ἦσαν κατάφυτα ἐκ κυπαρίσσω, περὶ τῶν ὁποίων μνεῖαν ποιεῖται ὁ τε Διόδωρος καὶ ὁ Πλάτων· ἤδη τούναντίον ἐπεγένετο εἰς αὐτὴν ἐπαισθητὴ εἰς ξυλείαν ἔλλειψις, τὰ δάση δὲ ἀντικατέστησαν διάφοροι θάμνοι«. Ὡς πρὸς τὴν χλωρίδα δὲ αὐτῆς λέγει ὁ αὐτὸς τὰ ἐξῆς: » Ὁ Ὀνώριος Βέλλιος κατέστησε πάλιν γνωστὴν διὰ τοῦ Κλουσίου τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου καὶ τοῦ Πλινίου ἐξαίρομένην χλωρίδα τῆς Κρήτης, ὁ δὲ Τουρνεφόρτ ἐξῆρεν αὐτὴν ἐκ νέου καὶ ὁ Σιβθόρπ περιελθὼν ἐπισκέφθη αὐτὴν ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις (δηλ. πρὸ τοῦ 1817). Αὕτη εἶνε τὸ λάλλιστον τῶν κοσμημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνθίσεως².

Ἐκ τούτου δὲ οὐ μόνον τὰ προϊόντα αὐτῆς ἦσαν ἀνέκαθεν ἀνεξαιρέτως ἀρίστης ποιότητος καὶ προτετιμημένα πάσης ἄλλης χώρας, ἀλλὰ τῆς φύσεως πᾶν ἀγαθὸν ἐπιδαψιλευσάσης εἰς αὐτήν, ἔσφερεῖτο καὶ παντὸς θηρίου σαρκοφάγου καὶ ὄφως ἰοδόλου. Ὁ Λοίχερος περὶ τοῦ ἐξαίρετικοῦ τούτου φυσικοῦ ἐν τῇ τῶν Μάκάρων νήτῳ προνομίου λόγον ποιούμενος λέγει τὰ ἐξῆς³: » Παρχιδίδοται πρὸς τούτοις ὅτι ὁ ἄγιος Παῦλος ἀπῆλλάξε τὴν νῆτον ἐξ ἄρκτων καὶ λύκων καὶ παντὸς εἶδους ἀρπακτικῶν θηρίων καὶ οἷου δήποτε δηλητηριώδους ὄφως καὶ ἐντόμου. Εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἐν Κρήτῃ πλὴν σκορπίων (εἰδός τι φαλαγγίων, τὸ κοινῶς λιγκόνιον ἢ βρογαλίδα, τοῦ ὁποίου τὸ δῆγμα εἶνε λίαν ἐπικίνδυνον), οὐδὲν ἄλλο ἔρπετόν ἢ θηρίον ἐπιβλαβὲς ἀπαντᾷ, καὶ αὐτοὶ

¹ Ὁρα Sieber, Reise nach der Insel Kreta, II, 38.

² Ὁρα τὸν αὐτὸν, ἐν τόμῳ II, 41.

³ F. von Löhner Kretische Gestade, σ. 207 καὶ ἔ.

οἱ ὄφεις εἰσὶ πάντῃ σπάνιοι καὶ ἀβλαβεῖς· ἀλλ' ὁ Διόδωρος διηγείται ὅτι ὁ Ἡρακλῆς χαριζόμενος εἰς τοὺς Κρήτας ἐπεχείρησε τὴν τοιαύτην τῆς νήτου αὐτῶν κάθαρσιν ¹. Ὅτε δὲ ὁ λαὸς ἀπεδέχθη τὸν Χριστιανισμόν, μετηνέχθη ἡ παρὰδοσις εἰς τὸν μέγαν ἀπόστολον. Ἡ πρώτη ὅμως τούτου αἰτία ἐν οὐδεμιᾷ βεβαίως ἐν γένει ἔγκειται ἱερᾷ παραδόσει, ἀλλ' ἀπορρέει ἐκ φυσικοῦ αἰτίου, ἐν τῇ ἀδιαλείπτῳ ἔσως συνεργείᾳ τῆς ὕρεινῃς καὶ ὑδατώδους δυνάμεως καὶ τῶν ἐκ θαλάσσης πνοῶνα. Ὑπὸ τὰς εὐλαβεῖς ταύτας παραδόσεις λανθάνει μὲν καὶ κλιματολογικὴ αἰτία, καὶ δὴ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκείνῃ τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου καταστάσει, ὅτε καὶ ἐκ τῆς ἀπείρου χλωρίδος καὶ τῶν τότε πικρῶν δασῶν καὶ ἄλσων αὐτῆς ζείδωρος ἀπέπνεεν αὔρα, οὐδὲν ἦττον ὅμως καὶ κοινωνιολογικὴ τις. Ἡ μικρὰ νησιωτικὴ ἥπειρος, συνεχομένη τὸ πρῶτον μετὰ τῆς στερεᾶς, εἶχεν ἀναμφιβόλως ὅσα καὶ αὐτὴ τετραπόδα καὶ ἐρπετά, ἀλλὰ σὺν τῇ χρόνῳ δὲν ὑπελείφθησαν εἰμὴ τὰ ἱπτάμενα πτηνὰ, τὰ οἰκίσαιτα καὶ παρὰσαιτα ζῶα καὶ εἰδός τι μόνον ἀγρι-αيلούρων καὶ μικρῶν ἀλωπέκων καὶ ἰκτίδων (οἱ λεγόμενοι νῦν ἄρκαιοι, αἱ ζουρίδες καὶ αἱ καλογιαννοῦσαι, χαριέστατα ταῦτα καὶ μικρότατα ζώαρια, νυφίτσαι) καὶ πλῆθος σὺν τούτοις ἄπειρον λαγῶν. Διότι ἡ ἐν τῇ νήσῳ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀνθρώπων τὸ πάλαι πυκνότης, ὁ πανσθενὴς αὐτὸς Ἡρακλῆς, ἐξήλειψε τέλεον αὐτά. Οὐ μόνον δὲ λείψανα θηρίων καὶ ἐπιβλαβῶν ζῶων ἄλλων καὶ ἐρπετῶν ἀνευρίσκονται συνεχῶς, ἀπολελιθωμένα ἐν τοῖς γηϊνοῖς τῆς νήσου στρώμασιν, μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξίν ποτε καὶ αὐτῶν ἐν τῇ νήσῳ, ἀλλὰ καὶ προκατακλυσμίων ἔτι ἐν αὐτῇ ὄντων, καὶ ὁ Γάλλος γεωγραφὸς Βίκτωρ Ῥωλῆνος ἀναφέρει ἐν τῇ φυσικῇ

¹ Ὅρα Διόδ. Σικελ. IV, 17. Παράβ. καὶ Αἰλ. Φυσ. ἱστορ.. III, 32 («ἡ Κρήτη τοῖς λύκοις καὶ τοῖς ἐρπετοῖς θηρίοις ἐχθίστη ἐστί»). Πλουτ. » Περὶ τοῦ πῶς ἂν τις ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ὠφελεῖται, « T. IV, σ. 614. Plin. H. N., VIII, 83 καὶ Γρηγορίου Ναζιανζ. ἔσμα XIII, 49. Κατὰ τὸν Δάππερ (σ. 311 καὶ ἐ.) ἔπειδὴ ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη καὶ ἐτράφη ἐν Κρήτῃ, ὁ μὲν Ἡρακλῆς χαριζόμενος εἰς αὐτοὺς ἐκαθάρισε τὴν νῆσον, οἱ δὲ νησιῶται ἀντιχαριζόμενοι ἐτίμων μεγαλῶς αὐτὸν καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐνεγράφατον τοὺς ὄφεις, τοὺς ὁποίους βρέφος ὢν αὐτὸς ἐπνιξεν ὡς γνωστόν ἐν τῇ κοιτῇ του. Ὡς πρὸς τοὺς ἐπὶ τῶν νομισμάτων ὄφεις φρονοῦμεν ὅτι οἱ Κρήτες Δωριεῖς ὄντες δὲν ἐδύναντο νὰ ἐγχαράξωσι προσφυέστερον σύμβολον ἢ τοὺς ὄφεις τοῦ ἀρχηγέτου τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ Δωριέων.

τῆς νήσου περιγραφῇ, ὅτι τῷ 1854 ἀνεκαλύφθη σκελετὸς ἐν τῷ ὄροπεδίῳ τῆς Δίκτης, τῆς ὑποίχας ἡ περίεργος θελκτικὴ καὶ εὐρεῖα κοιλὰς κρίνεται ὡς λίμνη ποτὲ ὑπ' ὀρέων περικυκλωμένη¹, ἱποπιτάμου ἀπολελιθωμένου, διαιτωμένου καὶ τοιούτων ἐν τῇ νήσῳ ζώων, ὅτε αὕτη συνείχετο τῇ ἡπείρῳ. Μόνα δ' ἔτι σωζόμενα ἐν αὐτῇ, ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει διατeloῦντα, εἶνε οἱ ἐν τοῖς ὄρυμοις καὶ ἀνὰ τὰ ὑψικάρην καὶ ἄβχτα ὄρη, πρὸ πάντων τῶν Λευκῶν ὀρέων καὶ τῆς Ἰδης, εἰς πλῆθος ἀπειρον κατ' ἀγέλας διατόμενοι αἰγαῖροι (τὰ ἀγρίμια), ἐκ τοῦ νοστιμωτάτου κρέατος τῶν ὀπυίων καὶ τῶν τεραστίων αὐτῶν κεράτω, οἱ Ἐλύριοι τὸ πάλαι ἐν τοῖς δυτικοῖς πρὸ πάντων καὶ οἱ Τυλίσσιοι ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς καὶ ἐτρέφοντο ἐξαιρέτως καὶ κατεσκεύαζον ἐπὶ τε χρῆσει ἰδίᾳ καὶ δὴ καὶ ἐμπορίᾳ τὰ περίφημα ἐν τῇ ἀρχαιότητι κρητικὰ τυῖα, τὰ καὶ Κυθῶνικα καλούμενα, κατὰ Καλλίμαχον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ ἐξῆς περιγραφῇ τῶν πόλεων τῆς νήσου καὶ τῇ ἄλλῃ αὐτῆς ἱστορίᾳ.

Φυσικὴ αὐτῆς κατάστασις.

Διὰ τῶν ἀπείρων δὲ ἐκφύσεων καὶ ἐξελίξεων ἀπὸ τῆς βάρσεως τῶν κυρίων ὀρεινῶν ὄγκων καὶ διὰ τῶν τῇδε ἀκαεῖτε αὐτῶν διευθύνσεων καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἐν ποικίλοις σχήμασι συνερχομένων καὶ πάλιν ἀποκλινόντων καὶ οὕτω καθεξῆς σχηματισμῶν περιβάλλονται καὶ ἀποτελοῦνται ὀροπέδια καὶ λεκνοπέδια, πεδιάδες, κοιλάδες, νάπαι καὶ αὐλῶνες γόνιμοι καὶ εὐφοροὶ ὡς ἐκ τῶν συστατικῶν τοῦ ἐδάφους στοιχείων καὶ τῶν πολυαριθμῶν ρυάκων πρὸ πάντων καὶ μικρῶν ποταμῶν. Τοιαῦτα ὀροπέδια ἀκμαῖα καὶ παραγωγὰ ἐν τῇ ἀρχαιότητι πρὸ πάντων ἦσαν τὰ ἐπὶ τῶν νώτων τῶν κολοσσιαίων ὀρεινῶν ὄγκων φερόμενα, οἷα τὸ τῆς Μάλου ἢ Ὀμαλοῦ, τὸ τῆς Ἰδης (ὁ κάμπος τῆς Νίδας) καὶ τὸ ὠσειδὲς τῆς Δίκτης (Λασιθί), ἐν τούτοις δὲ κατῳαχτέα καὶ τὰ πρὸς τὰς μεσημβρινὰς τῶν Λευκῶν κλιτύας, ἀλλ' ἱκανῶς τερπνὰ καὶ εὐφορα καὶ ἱστορικῶς ἐνδοξὰ λεκνοπέδια τοῦ Σκύφους καὶ τῆς

¹ Ὅρα ἔμπρ. σ. 45.

Ἀνωπόλεως. Πεδιάς δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐκτενῆ εἰσι κατὰ τὸ εὐρύτερον πρὸ πάντων τῆς νήσου μέρος τὸ τῆς Γόρτυνος (Μεσσαράς) ὑπὸ τοῦ Ληθαίου, τὸ τῆς Λίσσης ὑπὸ τοῦ Καταράκου (Ἀναποδάρη) διαρρέόμενα καὶ τὸ μεταξὺ Λύκτου καὶ Κνωσοῦ Ὀμφάλιον καὶ τὰ συνεχόμενα μέρη, ἡ νῦν ἐπαρχία Πεδιάς. Ἐν δὲ τοῖς δυτικοῖς τὸ τῆς Κυδωνίας ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ τῶν Ἀστέρων (Σοῦδας) κόλπου μέχρις Ἰαρθάνου καὶ ἐπέκεινα· καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ μετὰ τῶν ὀροσειρῶν τῆς νήσου καὶ τῶν διακλαδώσεων αὐτῶν, καταλήγοντα εἰς τε τὴν βόρειον καὶ μεσημβρινὴν θάλασσαν κατάφυτα καὶ τερπνά. Ἐκ τοῦ τοιούτου δὲ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους, τῆς διαθέσεως τῶν ὀρέων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν καταρρέοντων ὑδάτων τῆς νήσου· ἐκ τῆς θέσεως, τοῦ σχήματος καὶ τῆς ὑπὸ τῶν ἀνέμων διαπνοίας αὐτῆς ὡς μικρᾶς, ἀλλ' ἀμφικλύστου ὑπὸ τῶν θαλασσῶν ἡπείρου, πᾶσαι αἱ ζῶναι καὶ τὰ κλίματα, πᾶσαι αἱ τῆς φύσεως καλλοναὶ ὥς ἐν μικρογραφίᾳ συνητηθήσαν ἐν αὐτῇ. Ἐκ τούτου τῶν τε θερμωτέρων καὶ τῶν ψυχρωτέρων κλιμάτων τὰ φυτά, τὰ ἄνθη καὶ τὰ δένδρα οὐ μόνον ἐπιδίδουσι καὶ καρποφοροῦσιν ἐν αὐτῇ¹, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ παραγόμενον ὑπερέχει πάντων τῶν ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ὁμοειδῶν κατὰ τε τὴν ποιότητα, λεπτότητα καὶ εὐγένειαν. Ἐπροικίσθη ὑπὸ τῆς φύσεως δαψιλῶς καὶ ἀφθόνως καὶ ἐπλάσθη νὰ εἶνε πλουσία, ἀλλ' ἡ ἐυλογία αὕτη τοῦ οὐρανοῦ δὲν κατέστησε πάντοτε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀρχῆθεν ἐνοικήσαντας ὀλβίους, ἢ τοῦλάχιστον ἀπὸ πολλοῦ δὲν φαίνεται, ὡς τὸ πάλαι περιήδετο, νῆσος τῶν μακάρων². Ἴσως μάλιστα τὰ φυσικὰ δῶρα ταῦτα καὶ πλεονεκτήματα συνετέλεσαν εἰς τὴν μέχρι τοῦδε κακοδαιμονίαν τῆς μικρᾶς τῆς Με-

¹ Ἡ τῶν φυτῶν ἐν Κρήτῃ ἀνάπαυλα, λέγει ὁ βοτανικὸς καὶ ἱατρὸς περιηγητὴς Sieber, εἶνε ἐν Κρήτῃ διπλῇ, διότι αἱ μὲν τῶν κοιλάδων βοτάναι ἀπολαύουσι τὸ θέρος, αἱ δὲ τῶν ὑψιμάτων τὸν χειμῶνα ἀνάπασιν. Δὲν ὑπάρχει, λέγει, ἡμέρα ἑως, καθ' ἣν δὲν ἦθιλε δύναται τις νὰ δρῇ ἄνθη ἀνοίξιως. Εὐδαίμων χώρα, ὅπου αἰθίον ἔαρ αἰέτω· ἀνανεούμενον ἐπικρατεῖ! Sieber's Reise nach der Insel Kreta, I, 473.

² Ὅρα περὶ τούτου ἐν πολλοῖς ἄλλοις Plin. Hist. nat. IV, 12. Ὁ δὲ Σωλῆνος λέγει (ἐν κριτ. II), » Nonnulli etiam à temperie coeli Μακάρων νῆσον appellatam prodiderunt « Παράδ. καὶ Tournefort I, 91.

σογείου ἡπείρου καὶ δὴ ὁ περιώνυμος αὐτῆς λιμὴν ἢ κόλπος τῶν Ἀπτερίων, τῆς Σούδας !

Τὸ τῶν ὑδάτων σύστημα.

Ἐκ τοῦ ἐπιμήκους σχηματισμοῦ τῆς νήσου, τῆς ὁποίας αἱ δύο ἄκται ὡς στενοῦ τετραπλεύρου παραλληλογράμμου πλευρὰι μικρόν καὶ ἐξ ἴσου περίπου, πλὴν τοῦ μέσου, διίστανται ἀπ' ἀλλήλων, πρὸ πάντων δὲ καὶ κυρίως ἐκ τῆς κατὰ τὸ μῆκος διαπλώσεως ὡς ῥαχιαίως σπονδυλικῆς στήλης τῶν ὀρέων αὐτῆς, ἐκπηγάζουσι τῇδε κλκείτε ῥέοντα ἐπ' ἀμφοτέρας τὰς κλιτύας, τὰς πρὸς ἄρκτον καὶ πρὸς μεσημβρίαν. πολλὰ καὶ ἄφθονα ὕδατα. Ταῦτα ἐκ πολυαρίθμων κατὰ τὴν γῶν λόφων καὶ ὑψωμάτων ἀπειρον ποικιλίαν ῥυάκων καὶ χειμάρρων εἰς μισγάγγειαν συρρέοντα, συναποτελοῦσι διαφόρους μικροὺς ποταμούς. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ τε ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς θαλάσσης ἀπόστασις τῶν τε ἐγγὺς καὶ σῶν ἀπωτέρω πρώτων πηγῶν ἐστὶ βραχεῖα, ἔχουσι δὲ τὰ ἀπὸ τούτων ῥεύματα μεγάλην κλίσιν ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους καὶ κατωφέρειαν, πρὸς δὲ καὶ ἀποτελοῦνται ταῦτα ἐκ τῶν κατὰ τὸν χειμῶνα ὑετῶν καὶ τῶν χιόνων, οἱ καταρρέοντες ποταμοί, εἰ καὶ πολυαριθμοὶ, εἶνε μικροὶ καὶ βραχεῖς καὶ τὸ πλεῖστον χειμάρροι οἴγιον διαρκεῖς. Κατὰ τὸ λεκανοπέδιον λ. χ. τῆς Κισάμου ἡ τὰς διαπνοὰς πρὸς τὴν θάλασσαν τῶν διαφόρων αὐτῆς κοιλάδων πολλοὶ τοιοῦτοι καταρρέουσιν ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν καὶ χύνονται ἢ εἰς τὸν Μυρτίλον κόλπον (τῆς Κισάμου) ἢ ἔνθεν καὶ ἔνθεν παρ' αὐτόν, ὅποιοι ὁ Νωπηγχνός, ὁ Κακοπέρατος, ὁ Καμραχνός, ὁ Πυργχνός, ὁ εἰς τὰ σύνορα Κυδωνίας καὶ Κισάμου δυσπέρατος τὸν χειμῶνα Ταυρωνίτης, ὧν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα ἀγνοοῦνται, ὡς καὶ ἄλλων, ἐκ τῆς ἀπωλείας, καθ' ἃ εἶδομεν, τοσούτων εἰδικῶν περὶ Κρήτης συγγραφῶν. Ἴσως δὲ τινες τούτων εἶνε οἱ ὑπὲρ Δάπερ ὀνομαζόμενοι, ἄλλος μὲν Σκαστῖνος, ἄλλος δ' Ἐπικίνδωνος ἢ Ἐπικίνδυνος, οἷος τὸν χειμῶνα ὁ Ταυρωνίτης. Οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὅτι τοσαύτας πόλεις καὶ κοινότητας τῆς ἐκατομπόλιδος νήσου οὔτοι τὸ πάλαι ποτίζοντες καὶ ἀρδεύοντες, εἶχον ἀφθονώτερα ὕδατα, καθὼ συνδένδρου καὶ συνηρεφοῦς τῆς Κρήτης τότε,

πλήρης δασῶν καὶ ἀλσῶν οὔσης, ἐξ ὧν ὑετοὶ καὶ βροχαὶ συχνό-
τεραι καὶ πυκνότεραι ἢ τὰ νῦν, ὅτε ἐκ τῆς κλιματολογικῆς ἕνεκα
τῶν καταστροφῶν καὶ τῶν πυρπολήσεων μεταβολῆς τὰ ὕρη καὶ
αἱ φάραγγες ἀπεφιλώθησαν καὶ ὁσημέραι ἀποφιλοῦνται. Οἱ ἐπι-
σημότεροι δὲ φυσικῶς τε καὶ ἱστορικῶς εἰς τὴν βόρειον παραλίαν
τὸ πλεῖστον ἐκβάλλοντές, εἰσιν ὁ Ὀδερὸς (Κλαδισσός), πηγάζων
ἐκ τῶν ὑπὲρ τὸ Θέρισον (Τιρεσίαν) ὀρέων καὶ ῥέων δυτικῶς τὸ
πάλαι τῆς μεγαλοπόλεως Κυδωνίας καὶ πολὺ ἐν τῷ τότε καὶ πρὸ
τοῦ μεγάλου ἔτι σεισμοῦ τοῦ ἔτους 1856 μεγαλείτερος, ὡς δει-
κνύουσι τὰ σωζόμενα τόξα τῆς γεφύρας αὐτοῦ, διότι ὁ ῥοὺς οὐχὶ
ὀλίγου ποσοῦ τῶν ὕδατων αὐτοῦ παρεξέκλινε τότε ἐκ τοῦ σεισμοῦ
ἐκείνου λαβὼν διεύθυνσιν ὅπισθεν τῆς ὁροσειρῆς τοῦ Βερεκύνθου
πρὸς δυσμάς. Μετ' αὐτὸν δέ, δυτικώτερον, ὁ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου
περιχρόμενος τοῦ ἀρχεγόνου λαοῦ τῶν Κυδωνίων τερπνὸς καὶ ἄλλα
Τέμπη ἐν Κρήτῃ σχηματίζων καὶ μάλιστα πρότερον κατὰ τὸν
κάτω ῥοῦν καὶ τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ Ἰάρδανος (Πλατανιάς). Οὗτος
ἐκ τῶν ὑπερκειμένων τῶν Λάκκων, τῶν Μεσκλῶν καὶ τῆς Ζούρ-
βας ὑψηλῶν ὀρέων πηγάζων καὶ ἰὼν καὶ ἀρδεύων (Ἰάρδανος) πάν-
τερπνα χωρία καὶ τοπία, κατὰ μὲν τὰ πρὸς τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ
μέρη κυρίως καλεῖται σήμερον ἐκ τῶν τηλεφύλλων ἔνθεν καὶ ἔνθεν
καὶ ἀμφιλαφῶν αὐτοῦ καὶ ὑψικόμενων μάλιστα πρότερον μετὰ κλη-
μάτων πρὸ τῆς φυλλοξήρας πλατιάνων Πλατανιάς¹, κατὰ δὲ τὸν
μέσον ῥοῦν καὶ μικρὸν πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἐξ ἐσπεριδνειδῶν δέν-
δρων ἀνθοστεφοῦς κώμης τοῦ Ἀλικιανοῦ Καιρίτης. Ἐκ τοῦ ὀνό-
ματος τούτου ὀρμηθέντες τινὲς ἐνόμισαν ὅτι παρ' αὐτὸν ἔκειτό που
ἡ πάλαι πόλις Κεραία ἢ Κεραῖαι, ἐνῶ ὁ ποταμὸς λέγεται νῦν
ἐκεῖ Καιρίτης, ἐκ τοῦ καιροῦ, δηλ. τοῦ χειμῶνος, καθ' ὃν ἐκεῖ
ὑπερπληροῦται καὶ ἐξαπλουῖται ἐπικινδύνως, ἡ δὲ πόλις ἢ γραφο-
μένη καὶ λεγομένη Κεραία ἢ Κεραῖαι ἔκειτο ἐν τοῖς μεσημβρινονα-
τολικοῖς τῆς νήσου². Μετὰ δὲ τοὺς τῆς κυδωνιακῆς χώρας ἐπιση-
μοτέρους τούτους ποταμοὺς πρὸς ἀνατολὰς εὔρηται ὁ τῶν Ἀπτέ-

¹ Καὶ ἄλλοι δ' ἐν τῇ νήσῳ οὕτω νῦν καλοῦνται ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοφυῶν ἐν αὐτῇ πλατιάνων, ὡς ὁ μεταξὺ Ῥεθύμνης καὶ Σκαλέττας Ἰκανῶς πολυδύρος Πλατανιάς ἢ Πλατανές.

² Ἐπιθι τὰ περὶ αὐτῆς ἐκτεθησόμενα ἐν τοῖς μεσημβρινονατολικοῖς τῆς νήσου.

ρων Πυκνός, ὁ ὁποῖος διακρίνεται εἰς δύο μέρη, τὸ μὲν πηγάζον ἐκ τοῦ νῦν χωρίου Στύλου καὶ λεγόμενον Κοιλιάρης, τὸ δ' ἐκ τοῦ χωρίου Ἀρμένων ἀναβρύων ψυχρότατον καὶ λεγόμενον Εὐδιᾶς. Ἀνατολικώτερον αὐτοῦ ὁ Ἀμφιμάλλης ἢ Ἀμφιμέλας (Ἀλμυρός), ἀποτελούμενος ἐκ δύο κλάδων, τοῦ μὲν προερχομένου ἐκ δυσμῶν καὶ τοῦ ἐτέρου ἐκ μεσημβρίας καὶ ἐκβάλλον εἰς τὴν γωνίαν τοῦ Ἀμφιμαλλικοῦ κόλπου. Μετ' αὐτὸν δὲ πρὸς ἀνατολὰς ὁ παρὰ τὴν Λάππαν παρορρέων Μεσάπιος ἢ Μέσαπος (Πετρές) καὶ εἰς τὸ Κρητικὸν ὡσαύτως πρὸ τοῦ Κακοῦ ὄρους ἐκβάλλον πέλαγος. Χωροῦντες δὲ πρὸς ἀνατολὰς, πλὴν ἄλλων πολλῶν (οἷος ὁ Πλατανιάς ἢ Πλατανές Ῥεθύμνης) ἤττον ὀνομαστῶν, εὐρίσκομεν τὸν Ὀάξην (Μυλοπόταμον), τὸν ἀπὸ τῆς Ὀάξου ἢ Ἀξοῦ τῆς Ἰδης πηγάζοντα, βορειοδυτικῶς δὲ ῥέοντα καὶ ἐκβάλλοντα παρὰ τὴν πόλιν Παντομάτριον. Μετ' αὐτὸν δ' ἔπονται πρὸς ἀνατολὰς οἱ κατὰ τὴν Κνωσίαν χώραν ἐκ παραλλήλου ῥέοντες καὶ ἐκβάλλοντες ὡσαύτως εἰς τὸ Κρητικὸν πέλαγος, ὁ Ποθορεὺς (Γάζης), ὁ Θηρὴν ἢ Τεθρὶν (Πλατυπέραμα καὶ Γιώφυρος), ὁ τῆς Κνωσοῦ Καίρατος (Κασσαμπζ) τερπνότατος ἔτι ἐκ τῶν συσκίων αὐτοῦ παρὰ τὸ Μακρυτεῖχος πλατάνων, καὶ ὁ Ἀμνισὸς ἢ Τρίτων (Καρτερός), πάντες οὗτοι ἀπὸ τῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἰδης κλάδων καταρρέοντες καὶ εἰς τὸ Κρητικὸν πρὸς βορρᾶν πέλαγος ὡσαύτως ἐκβάλλοντες. Καὶ ἐκ τῶν Δικταίων δὲ ὀρέων πρὸς ἀνατολὰς πολλοὶ κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν ἀπορρέουσιν, ὧν ἐπισημότεροι ὁ κατὰ τὴν Λυκτίαν χώραν Χερρονήσιος (νῦν Λαγκᾶς καὶ κατὰ τὰς ἐκβολὰς Ἀποσελέμης¹ ὀνομαζόμενος), ἐκβάλλον δὲ β. ἀ τοῦ νῦν χωρίου Γουβῶν καὶ δυτικῶς τοῦ πάλαι ἐπινείου τῆς Λύκτου Χερρονήσου καὶ κατὰ τὰς ὕχθας ἐκ θαφνῶν παλλεύκων ἀνθόσπαρτος. Μετ' ἄλλους δὲ πολλοὺς περαιτέρω πρὸς ἀνατολὰς ἤττον ὀνομαστούς ὁ τῶν Διδύμων (νῦν Σκλαβοδιόκου ἢ Παντέλης) ἐν Σητίᾳ, ἐκβάλλον παρὰ τὴν Πέτρην καὶ πηγάζων ἐκ τῶν παρὰ τὴν Πραισίαν χώραν ὀρέων. Κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν, εἰς τὸ

¹ Τὸ ὄνομα τοῦτο ἔχει τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῆς τῶν Ἀνδαλουσίων Σαρακηνῶν ἐποχῆς σχηματισθὲν ἐκ τῶν ἀραβικῶν λέξεων Ἀμποῦ καὶ Σαλέμ (=πατήρ τοῦ Σαλέμ ἢ Σαλήμ). Περὶ τῆς προελεύσεως καὶ φύσεως τοῦ ποταμοῦ τούτου ὅρα ἔμπρ. ἐν σελ. 29.

Λιβυκὸν πέλαγος ἐκ τῆς Δίκτης καταρρέοντες, εἰσι πλὴν ἄλλων πολλῶν ὁ Καταρράκτης (Ἀναποδάρης), ὁ σχηματίζων τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς μεγαλειτέρας καὶ εὐρυτέρας πεδιάδος τῆς νήσου, τῆς Γόρτυνος (Μεσσαράς), καὶ πηγάζων ἔνθεν μὲν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ὀροσειρᾶς τῆς Ἰδῆς μετὰ πλήθους παραποτάμων, ἔνθεν δὲ ἐκ τοῦ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδα Ὀμφαλίου πεδίου, καὶ συνενούμενος περὶ τὴν Καλλιθέαν (Relvedere), τὸ νῦν Καστέλλι ἢ Καστελλιανὰ, ἐκβάλλει καταρράσσωσιν οὕτως εἰπεῖν εἰς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος, μικρὸν ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας πόλεως Πριάνσου καὶ τοῦ ἄλλου μικροῦ ποταμίου Σουσούρου. Μετ' αὐτὸν ὁ Ληθαῖος (Γεροπόταμος), ὁ μέγιστος τῶν ἐν τῇ νήσῳ, καθὼς τὸ εὐρυτάτον αὐτῆς μέρος ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς διὰ μέσου τοῦ εὐρυτέρου καὶ ὁμαλωτέρου πεδίου τῆς Γόρτυνος διελαύνων καὶ ῥέων κάτωθεν τῆς ὁμωνύμου μεγαλοπόλεως καὶ δεχόμενος ἀριστερόθεν καὶ δεξιόθεν πολλὰ παραποτάμια ἔνθεν μὲν ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ κατὰ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος ὄρους Ἀστερουσίας (Κόφινα), ἔνθεν δὲ ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ὀροσειρᾶς τῆς Ἰδῆς προερχόμενα, ἐκβάλλει εἰς τὸν ἀνοικτὸν τῆς Γόρτυνος κόλπον μικρὸν ἄνωθεν τῆς ἀρχαίας πόλεως Φαιστοῦ καὶ κάτωθεν τῆς νῦν κώμης Τυμβακίου. Περαιτέρω δὲ πρὸς δυσμὰς, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Πανάκρᾳ (τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Ἀμαρίου) ὁ Ἠλέκτρας (Λυγιώτης ἢ Ἀγ. Γαλήνης) πηγάζων ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Σύβριτον (νῦν Θρονοκλησιδίαν) δυτικῶν ἀκρωρείων τῆς Ἰδῆς καὶ τοῦ μετ' αὐτὴν Κεδρίου ὄρους ἐκβάλλει ἀνατολικῶς καὶ ἐγγύς τῆς ἀρχαίας πόλεως Ψυχίου. Μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Μασσαλίας ἐκ δύο κυρίως κλάδων σχηματιζόμενος, ἀνατολικομεσημβρινοῦ καὶ βορείου, συνενούμενος δὲ καὶ παραρρέων παρὰ τὸ νῦν μοναστήριον Πρέβελλι, ἐκβάλλει καὶ αὐτὸς εἰς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος. Μετ' αὐτὸν δέ, ἀπὸ τοῦ νῦν χωρίου τοῦ Ἀγίου Βασιλείου Μύρθιου καὶ ἐξῆς μέχρι τοῦ ἵστομίου τῆς περιωνύμου φάραγγος τῆς Σαμαριῆς (Σάν·μαριᾶς ἢ Ἀγίας Ῥουμέλης) καταρρέουσι παραλλήλως ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῶν κολοσσαίων ὄγκων τῶν Λευκῶν ὄρεων πολλὰ ποτάμια ὀρμητικῶς διὰ τῶν ἀπ' αὐτῶν φαράγγων ἐκβάλλοντα μετὰ βραχὺν ῥοὴν εἰς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος. Ὁμοίως δ' ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Σελίνου, ἀπὸ τῶν διαφόρων προσκτάσεων τῶν Λευκῶν ὄρεων πρὸς δυσμὰς ἐξ αὐτῶν

καταρρέοντες μέχρι τῶν ὁρίων τοῦ διαμερίσματος Ἰναχωρίου (Νεῖδων χωριῶν) διάφοροι, ὧν ἐπισημότεροι ὁ τῆς Ἑλύρου, πηγάζων ἀπὸ τῶν νῦν χωρίων Ἀγ. Εἰρήνης καὶ Πανιχωρί καὶ ἐκβάλλων παρὰ τὸ ἀρχαῖον ἐπίνειον αὐτῆς τὴν Συτίαν (Σούγιαν) καὶ δυτικώτερον ὁ μερίζων τῶν ἐν τῷ Σελίνῳ Στρατός (Βλυθιάς), ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν νῦν πρὸς βορρᾶν χωρίων Ἐργαστηρίου καὶ Σκάφης, διελαύνων δὲ τὸ λεκανοπέδιον Καντάνου καὶ ἐκβάλλων μικρὸν ἀνωτέρω πρὸς ἀνατολὰς τῆς μικρᾶς χερσονήσου τοῦ ἐνετικοῦ φρουρίου Σελίνου (Παληχωράς).

Ἀπὸ πάντων δ' ἐν γένει τῶν ὁρέων, ἰδίᾳ δὲ τῶν κεντρικῶν συστημάτων, ἀναβλύζουσι, καὶ μάλιστα ὅτε ἡ νῆσος ἐν τῇ ἀρχαίῳ τητι ἦτο σύνδενδρος καὶ κατὰ σκιος, ὕδατα ἄφθονα· ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων ὅμως καὶ τῶν διασφάγων καὶ χαράδρων τῆς νεφελογείτονος Ἰδης καθικοῦνται κύκλῳ πανταχόσε ρύακες καὶ φλέβες ὑδάτων ἀπειράριθμοι, ἅτινα συνάγονται μετὰ μικρὸν εἰς ρεύματα καὶ ποτάμια, τὰ ὅποια ἐν νάπαις καὶ κοιλάσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐρείαις περιελίσσουσι κύκλῳ τοὺς πόδας τοῦ γιγαντείου κώνου αὐτῆς καὶ πολλὰ διαμερίσματα τῆς νῦν ἐπαρχίας Μυλοποτάμου καθιστῶσι τερπνὰ καὶ εὐφρόσυνα, ἐπαγωγὰ καὶ γραφικώτατα τοπία (οἷα τὰ τῶν νῦν χωρίων Ἀλφᾶς, Τριπόδου, Ἀγίου Ἰωάννου, Ἐπισκοπῆς καὶ πλείστων ἄλλων), πρὸ πάντων δὲ τὰ μεσημβρινοδυτικὰ τοῦ πελωρίου ὄγκου τοῦ ὄρους τὰ κατὰ τὴν κατάρρυτον Πάνακρον καὶ τὸ Κέδριον. Οὐδεὶς δ' ἐν τούτοις τῶν εἰρημένων διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους εἶνε πλεῦσιμος. Τρεῖς δ' ἐκ τῶν πολλῶν τούτων εἶνε ἄλμυροὶ καὶ οὕτω νῦν ὀνομάζονται, ὁ τοῦ νῦν Ἀποκορώνου, ὁ τοῦ Ἡρακλείου, μικρὸν πρὸς δυσμὰς τοῦ Ποθορέως (Γάζη) ἐκβάλλων, ὁ ὅποιος καὶ μικρὰν λίμνην μετ' ἰχθύων σχηματίζει, κατὰ τὴν γωνίαν τῶν πρὸς αὐτὰ τὰ μέρη κολπωμάτων ἐκβάλλοντες, καὶ τρίτος, ὁ καὶ μικρότερος, κατὰ τὰ μ. ἀ. τοῦ λιμένος τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἐν Μιραμπέλω, ἐκβάλλων ὑπὸ τὴν κώμην Κριτσάν¹. Ἡ ἄλμυρότης τῶν ὑδάτων τούτων θεωρεῖται προσερχομένη οὐχὶ ἐκ καταβοθρώσεως θαλασσίῃ ὕδατος, ἀλλ' ἐκ διελεύσεως τῶν ὑδάτων δι' ὑπογείων ἀλα-

¹ Ὁρα Sieber's Reise nach der Insel Kreta, I, 297.

τούχων στρωμάτων, ὡς ἐπιστημονικῶς διὰ χημικῆς ἀναλύσεως ἀπεδείχθη ¹. Λίμνη δὲ μία μόνον κυρίως, ἔνεκα τῆς κατωφεροῦς κλίσεως καὶ βρχυείας τῶν ὑδάτων ροῆς, ἀναφέρεται ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ἡ ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Ἀποκορώνου Κορησία ἢ τοῦ Κορίου (νῦν Κουρνᾶ) μίαν περίπου ὥραν πρὸς μεσημβρίαν τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ Ἀλμυροῦ κειμένη, μεταξὺ τῶν βορείων προποδῶν τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς σειρᾶς τῶν Λευκῶν ὄρεων (ὑπὸ τὴν ὑπώρειαν τῆς νῦν καλουμένης Δαφνομαδάρας), ἡμισείας περίπου ὥρας μῆκος ἔχουσα καὶ βάθος ἱκανὸν καὶ διαυγῇ καὶ ψυχρὰ ὕδατα, μεστὴ δὲ ἐγγέλεων μεγάλων καὶ ἡδίστων. Πηγαὶ δὲ μεταλλικαὶ καὶ θειοῦχοι ἄχροι τοῦ νῦν δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων ἐρευνητῶν. Ὁ ὑπὲρ πάντᾳ δ' ἄλλον καὶ ἐν τούτῳ ἐπιστήσας τὴν προσοχὴν αὐτοῦ Γάλλος Raulin λέγει ², ὅτι δὲν εὔρεν ἡ πάνυ ὀλίγας τοιαύτας καὶ μικράς. Ἐν τούτοις ἐν οὐκ ὀλίγοις μέρεσι τῆς νήσου ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἐγγωρίων πολλᾶκις διάφοροι κατὰ τόπους τοιαῦται πηγαί, εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδουσι καθαρτικὰς καὶ ἱκματικὰς ιδιότητας ³. Ὁ χρόνος δ' ἔσως θέλει ἀποδείξει, ἂν τοῦτο οὕτως ἐν τέλει ἔχῃ, ἀφοῦ ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος ἡ ἱερὰ παράδοσις ποιῇ τοὺς Ἰδαίους Δακτύλους ἐκείνους ἐγκύψαντας πρῶτους ἐν Ἰδῇ καὶ Βερεκύνθῳ (Μαλάξῃ) εἰς τὴν κατεργασίαν τῶν μετάλλων καὶ τοῦ σιδήρου.

Ἀκρωτήρια καὶ κόλποι.

Ἐκ τῶν ἐκφυομένων ἀπὸ τῶν κεντρικῶν ὄρειων ὄγκων κλάδων καὶ εἰς τὴν θάλασσαν ἀποληγόντων σχηματίζονται προεξέχοντα ἀκρωτήρια πολλὰ, τὰ ὅποια περιλαμβάνουσι μὲν κόλπους μεγάλους, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον ἀβαθεῖς καὶ ἀμβλεῖς ἐκ τοῦ ἐπιμήκους τῆς νήσου σχηματισμοῦ, λιμένας δὲ καὶ ὄρμους οὐκ ὀλίγους καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ βορείῳ παραλίᾳ. Τὰ ἐπισημότερα τούτων ἀπὸ δυσμῶν εἰσι τὸ Κώρυκον ἢ Κώρυκος, καὶ Κίμαρος καὶ Τρητὸν καλούμενον (νῦν Βοῦζον ἢ Βοῦζα ἢ Ἀγρία Βοῦζα, ἐξ οὗ κατὰ τι-

¹ Ὁρα V. Raulin, I, 379—380.

² Τὸν αὐτόν, I, 378.

³ Ἱστορίαν τῶν Σφακιῶν ὑπὸ Γρ. Παπαδοπετρέα, σ. 28.

νας Γραβοῦζα), καὶ κατέναντι αὐτοῦ, ἀνατολικώτερον, τὸ Δι-
κτύνανιον καὶ ἄλλως Ψάκον καὶ Τίτυρος (νῦν Σπάθας), δι' ὧν ἡ
θάλασσα εἰσχωροῦσα σχηματίζει τὸν Μυρτίλον κόλπον, τὸν νῦν τῆς
Κισάμου. Περαιτέρω δὲ τὸ Κύαμον (Ἀκρωτήρι νῦν καὶ Μελέχας¹),
τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ προειρημένου ἀποτελεῖ τὸν ἐκτενῆ, ἀλλ' ἄβαθῃ
κόλπον τῶν Κυδώνων (Χανίων)· μικρὸν δ' ἀπωτέρω τὸ Δρέπανον,
διὰ μέσου τῶν ὁποίων εἰς ἐπίμηκες καὶ στενὸν κόλπωμα εἰσρέουσα
ἡ θάλασσα ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς σχηματίζει τὸν ἀσφαλῆ
κόλπον τῶν Ἀπτέρων ἢ τὸν μέγαν καὶ περιώνυμον λιμένα τῆς
καθ' ἡμᾶς Σούδας. Κατὰ δὲ τὸ μέσον περίπου τῆς νήσου, ὅπου
καταλήγει ὁ βορειανατολικὸς τῆς Ἰδης κλάδος, τὸ Δῖον (Σταυ-
ρός). Ἀνατολικώτερον δέ, ἐν τῷ τῆς Δίκτης τρίτῳ τῆς νήσου
τμήματι, τὸ Ζεφυρίον (ἀκρωτήριο Μιραμπέλου ἢ Ἀγίου Ἰωάν-
νου), εἰς τὸ ὁποῖον ἀπολήγει ἡ ἔκφυσις τῆς Δίκτης, τὸ ὄρος Κά-
διστον, μεσημβρινῶς τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται κόλπος βαθύς, μέρη
τοῦ ὁποίου εἰσὶν οἱ ἀσφαλεῖς λιμένες τῆς Ὀλοῦντος (Σπιναλόγ-
γας) καὶ τῆς Μινώας ἢ Καμάρας (Ἀγ. Νικολάου). Εἰς τὸ ἄκρον
δὲ τῆς χειρσονηζούσης δικταίας χώρας (τῆς νῦν ἐπαρχίας Σητίας)
τὸ ἐξώτατον τῆς νήσου βορειανατολικῶς ἀπνεύον Σαρμώνιον καὶ
Σαρμῶνιον ἢ Σαλμώνιον (Σίδερον) καὶ μεσημβρινῶς αὐτοῦ τὸ τῆς
Ἰτάνου (Πλάκας). κάτω τοῦ ὁποίου μεσημβρινοανατολικῶς τὸ
Ἐρυθραῖον (Γουδεροῦ) καὶ ἄλλα τινὰ δευτερεύοντα μεταξὺ αὐτῶν.
Ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς δ' ἁκτῆς, πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος τὰ
μάλλον προεξέχοντά εἰσιν ὁ Λέων (Κεφάλαια), μικρὸν πρὸς δυσμὰς
ἀπέχον τοῦ ἑτέρου τῶν ἐπινείων τῆς μεγαλοπόλεως Ἰόρτυνος,
τῆς πόλεως Λεβήνος· περαιτέρω δὲ ἡ Λισσαία ἄκρα καὶ Λισσία
καὶ Λισσὴν (ἀκρωτ. Λίθινος), τὸ μᾶλλον προεξέχον μεσημβρινὸν
κατὰ τὸ μέσον τῆς νήσου ἀκρωτήριο· τοῦτο δὲ μετὰ τοῦ βο-
ρειοδοτικῶς κειμένου καὶ ἐκ τῶν προεκτάσεων τοῦ Κεδρίου ὄρους
σχηματιζομένου Ψυχίου καὶ Σουλίας ἢ Σουλήνας (ἀκρωτ. Μέ-
λισσα) ἀποτελοῦσι τὰ ἄκρα τοῦ κόλπου τῆς Ἰόρτυνος, εἰς ὃν ἐκ-

¹ Τὸ ὄνομα Ἰσως ἐκ τοῦ ἔχειν μέλι, διότι ἦτο περιώνυμος ἡ λεπτότης καὶ ποιό-
της τοῦ μέλιτος τοῦ Ἀκρωτηρίου, ὡς καὶ εἶνε, ἡ δὲ θυμοσφορία τῶν κατ' αὐτὸ
μελισσῶν εἶναι παροιμιώδης, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Θεόφραστος καὶ ἄλλοι.

βάλλει ὁ μεγαλειότερος τῶν ποταμῶν τῆς νήσου, ὁ πολυθρύλητος ἐν τῷ τῆς Κρήτης περὶ Διός, Εὐρώπης καὶ Ταύρου μυθολογικῷ κύκλῳ Ληθαῖος. Πρὸς δὲ τὴν ἀκτὴν τῶν Λευκῶν Ὁρέων ἐν πολλοῖς ἄλλοις ἢ Ἑρμαΐα ἀκρα (ἀκρωτ. Τριβίδι ἢ Πλάκα) μικρὸν δυτικώτερον τῆς Τάρρας (Ἀγ. Ῥουμέλης) καὶ τὸ Κριοῦ Μέτωπον (Ἀγ. Ἰωάννης) κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν ἐξώτατον τῆς νήσου ἀκρον, ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Σελίνου, ἄνω τοῦ ὁποῦ ἀρχεται ἡ δυτικὴ μέχρι Κωρύκου τῆς νήσου παρχία, ἐν ᾗ ὁ ἀβαθὴς κόλπος τοῦ Ἰναχωρίου νῦν Σφηναρίου, κάτω τοῦ ὁποῦ προεκτείνεται τὸ ἀκρωτήριον τῆς χειρσονήσου (Καρχαβούτα) πρὸς τὸ βόρειον τοῦ λιμένος, πρὸς ταῦτα τὰ μέρη ταττομένης ἐτέρας πόλεως Ῥαμνοῦντος. Οἱ μεταξὺ δὲ τῶν προεξοχῶν καὶ προεκβολῶν τούτων τῶν ὁρέων σχηματιζόμενοι κόλποι, λιμένες καὶ ὄρμοι εὗρηνται, ἂν οὐχὶ πάντες, τὸ πλεῖστον τοῦλάχιστον μέρος ἐπὶ τῆς ἀρκτώας αὐτῆς παρχίας, διότι πρὸς ταύτην τὸ πλεῖστον κατατείνουσι καταλήγοντες οἱ κλάδοι τῶν ὁρέων τῆς νήσου. Ἐκ τούτων βαθύτεροι ὁ τῆς Κισάμου, Κυδωνίας καὶ Μινώας (Μιραμπέλου), λιμένες δὲ μέγιστοι, ἀσφαλέστατοι καὶ περιβόητοι πάλαι τε καὶ νῦν ὁ τῶν Ἀπτερώων (Σούδας) καὶ ὁ τῆς Λατοῦς (Σπιναλόγγας) ἐν τοῖς ἀνατολικῶς, κόλποι μᾶλλον μικροὶ ἢ λιμένες ὄντες.

Γήινα στρώματα, ἄντρα καὶ σπήλαια.

Ὁ ἐρευνήσας πρῶτος ἐπιστημονικῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ γήινα συστατικὰ τῆς νήσου στοιχεῖα V. Raulin ταξινομεῖ τὰ στρώματα αὐτῆς πενταπλῶς, εἰς στρώματα ἐπ προσχώσεων, εἰς μολάσσιον, μάρμας καὶ ὑπαπεννινεῖον ἀσβεστολίθους, εἰς σχιστολίθους καὶ ἀσβεστολίθους τῆς κρητιδικῆς διακλάσεως καὶ εἰς ἀρχεγόνους τालικοὺς σχιστολίθους. Ἡ συστηματικὴ τῶν γεωλογικῶν τούτων στρωμάτων ἔκτασις καὶ ἐν τῷ οἰκίῳ μέρει διάθεσις καθορᾶται ἐν τῷ πρὸς τούτῳ ἰδιαιτέρῳ διὰ χρωμάτων τοῦ ἐπιστήμονος φυσιοδίφου χάρτῃ¹. Τὰ διὰ τῶν στρωμάτων δὲ τούτων διήκοντα ἄντρα καὶ σπήλαια, καὶ πρὸ πάντων τὰ ἐν τοῖς τοῦ ἀσβεστολίθου ἐκ δημιουργικῶν ἀνατροπῶν καὶ διαταράξεων παραχθέντα, εἶνε

¹ Ὅρα τὸν ἐγχρώματον στρωματολογικὸν χάρτην Raulin, 1868.

ἄπειρα τὸ πλῆθος. Δὲν ὑπάρχει διαμέρισμα ἐν τῇ νήσῳ, καθ' ὃ δὲν ὑπάρχουσιν ἐκ τούτων ἐν ἡ πλείονα διεισδύοντα βαθύτατα εἰς τὰ τῆς γῆς ἔγκατα ἐν πολλοῖς ἐλιγμοῖς καὶ πολλαῖς ἀνεξόδοις ἢ δυσδιεξιτήτοις, ἐνέχοντα χωρητικότητα κολοσσιαίαν μετ' εὐρεῖων αἰθουσῶν καὶ στοῶν ὑφορόφων καὶ διόδων πολυδαιδάλων καὶ δὴ καὶ σταλακτιτῶν πολυμόρφων καὶ θαυμασίως λαμπρῶν, ἔτι δὲ μετὰ κοιτῶν ὑδάτων καὶ ναμάτων διακυγῶν. Ἐκ τῶν ἀπειραρίθμων τούτων διάστημα ἱστορικῶς καὶ φυσικῶς τυγχάνουσιν ὁ λεγόμενος κοινῶς Λαθύρινθος ὁ παρὰ τὸ χωρίον τοῦ Καινούργιου Ἀμπελοῦζόν, περὶ οὗ τὰ εἰκότα ἐν πόλει Γόρτυνι, τὸ τοῦ Σάρχου ἐν Μαλεβιζίῳ, τὸ τῆς Μιλάτου ἐν Μιραμπέλῳ, τὸ ἄντρον τοῦ Διὸς ἐπὶ τῆς Ἰδῆς καὶ ἕτερον ἐπὶ τῆς Δίκτης καὶ τὰ ὠραιότατα καὶ ἱστορικώτατα πάλαι τε καὶ νῦν σπήλαια τοῦ Καθολικοῦ ἐν Ἀκρωτηρίῳ Χανίων καὶ δὴ τὸ ἐν Μεληδονίῳ τοῦ Μυλοποτάμου. Ἡ φύσις, ὥστε προβλέπουσα τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν μελλόντων νὰ διαβιώσωσιν ἐπὶ τῆς νήσου, παρέσχεον οὕτω δαψιλῶς τὰ πρὸς τοῦτο κρησφύγετα, ὥστε ὀλίγα πάνυ χῶραι καὶ ἐν τούτῳ ὑπερβαίνουνσι τὴν Κρήτην. Ἐν τοῖς σπηλαίοις καὶ τοῖς ἄντροις αὐτῆς ἐτελέσθησαν τὸ μὲν ὕψιστα ἐν ἀνθρώποις ἀνθρωπολογικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ μυστήρια, τὸ δὲ θυσίαι ἀνθρώπιναι ὑπὲρ ἀνθρωπισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ τρισμέγισται.¹ Ἀναμφίβολον δὲ εἶνε, ὅτι ἐκ τοσούτων πετρωμάτων εὐμοιρεῖ ἡ νῆσος καὶ λευκοῦ μαρμάρου, καὶ ὑπάρχει εἰς πολλὰς γνωστὰς θέσεις τοιοῦτον πολύχρηστον λίθον ἐγκλειούσας, ὡς ἐν τοῖς πέριξ τῶν Λιβανιανῶν καὶ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου ἐν Σφακίοις, ἐν Μαλάξῃ Κυδωνίας, ἐν Γουβερνέτῳ Ἀκρωτηρίου, ἐν Δαμάστῃ Μυλοποτάμου, ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τῆς Δίκτης, ἐν διαμερίσματί τινι τῆς Μιραμπέλου καὶ ἀλλαχόθι. Ἀλλως δὲ ἤθελεν εἶνε ἀνεξήγητος ἡ τοσαύτη τῶν κρητικῶν πόλεων διὰ θεάτρων, ναῶν, ἀγαλμάτων καὶ ἀνδριάντων διακόσμησις, ἐὰν δὲν παρεῖχεν αὐτὸς ὁ τόπος τὴν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίαν ὕλην, ἀλλ' ἔξωθεν μόνον αὐτὴν ἐπορίζετο, ὅπερ κατ'

¹ Περὶ πάντων τούτων τὰ προσήκοντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἰκανῶς δὲ διεξῆλθον τὰ κατ' αὐτὰ καὶ οἱ περιηγηταὶ καὶ συγγραφεῖς οἱοὶ ὁ Sonnini, Pococke, Pashley, Raulin, Löher καὶ ἄλλοι.

ἐξαίρεσιν ἕως θὰ ἐγίνετο, ἐκ Πάρου λ. χ., τῆς ὁποίας τὸ μάρμαρον ἦτο μᾶλλον εὐκατέργαστον τοῦ κρητικοῦ, τὸ ὁποῖον εἶνε σκληρότερον.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν συνόψει τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν φυσικὴν τῆς Κρήτης σύστασιν· ἡδὴ δὲ χωροῦμεν ἐπὶ τὴν ὕσον ἔνεστι λεπτομερῇ τῶν ἀρχαίων πόλεων αὐτῆς περιγραφὴν, ὅπερ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν σκοπός.

Πόλεις τῆς Κρήτης ἐν τῇ ἀρχαιότητι.

Ἄν ἐν τινι τοῦ πλανήτου ἡμῶν μέρει ἐδικαιώθη πληρέστατα ὁ ἀρχιτοσολιστῆς Ρουσσώ (Jean Jacques Rousseau), τοῦτο ἀναμφερίστως τυγχάνει ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, καὶ ἐν σμικρογραφίᾳ ἰδιαίτατα ἡ Κρήτη. Ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων τοῦλάχιστον ἐδείχθη, ἡ κακοδαίμονιά τῆς νήσου ὀφείλεται πρῶτιστα καὶ μάλιστα εἰς τὰς πολυπληθεῖς ἀνέκαθεν αὐτῆς πόλεις καὶ ἰδιαίτερὰς πολιτείας, ἀφοῦ καὶ ἐν τοῖς ὑπτερον χρόνοις, ἐπὶ Ἑνετῶν, αἱ οἰκοδομηθεῖσαι ἐν αὐτῇ μεγάλαι ὠχυρωμέναι πόλεις ἐγένοντο ἀπαίσιαι καὶ σατανικαὶ ἐστίαι, ἐν αἷς ἐπὶ τότους αἰῶνας ἐνεφώλευεν ἡ κατὰ κτησις καὶ ἡ τυραννία, οἷα τὰ φρούρια τοῦ Χάνδακος (Ἡρακλείου), Χανίων, Ρεθύμνης, Ἱεραπύτνης, Κισάμου καὶ οὐκ ὀλίγων ἄλλων φρουρίων καὶ τῶν λεγομένων καστελλίων, συνετέλεσαν δὲ καὶ συντελοῦσιν ἔτι ταῦτα εἰς τὴν δέσμευσιν, ὑποδούλωσιν καὶ δυστυχίαν αὐτῆς. Ἀπεδείχθη ὅτι, ἂν ἀρχῇθην οἱ ἔνοικοι τῆς νήσου συνωκίζοντο κατὰ κώμας μόνον τὸ πολὺ ἐν τῷ μέσῳ τῶν καταφύτων καὶ ἀνθοσπάρτων ἀγρῶν αὐτῆς, ἢ τοῦλάχιστον μόνον τρεῖς, ἢ τὸ πολὺ πέντε ἐν αὐτῇ πόλεις μεγάλαι ἦσαν (Κωσσός, Γόρτυς, Κυδωνία, Λάππα, Ἱεράπυτνα καὶ Λύκτος), ἡ νῆσος καὶ συνεταγμένη ἤθελεν εἶνε καὶ ἀποφεύγουσα τὰς ἐκ τῆς τοιαύτης καὶ τοσαύτης κατατμήσεως ἀντιθέσεις καὶ ἐμφυλίους ἐριδας, διχοστασίας καὶ σπαραγμούς, ἤθελεν ὄντως διατελεῖ μακάρων καὶ εὐδωλικῶν ἀπολαύσεων νῆσος, ὡς ἐπὶ Μίνωος καὶ ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν μετὰ τῶν πολὺ ὀλιγωτέρων αὐτῆς πόλεων τοιαύτη παρὰ δίδοται καὶ φαίνεται ὅτι ἦτο. Κοινωνικῶς τε καὶ πολιτικῶς πρῶτῳ ἀναπτυχθεῖσα, ἤθελε βεβαίως διαπρέπει ἐν τῷ καθόλου Ἑλληνισμῷ, ἂν μὴ ἀνεκόπτετο ἡ πολιτικὴ αὐτῆς δρᾶσις ὑπὸ τῆς

ἐχθρικῆς κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον τῶν προεξαρχουσῶν ἐν αὐτῇ πόλει στάσεως καὶ τῆς μὴ συνεπῶς συγκεντρώσεως τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων. Ναὶ μὲν αἱ πολυπληθεῖς ἐκεῖναι πόλεις αὐτῆς ἐμερίμνων, ὥς ἐκ τῶν πολλῶν καὶ πλουσίων ἐρειπίων καὶ λειψάνων, τῶν ἀθηναικῶν τούτων κειμηλίων καὶ μνημείων τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου, δέκνυνται ¹, εἰς τὸ νὰ προάγωνται καθ' ἑαυτὰς εἰς πολιτισμὸν καὶ ἀστυκὴν εὐημερίαν, ἀλλὰ τοῦτο ὠφελοῦν νῦν τοὺς κατόπιν σοφοὺς καὶ ἀρχαιολόγους καὶ δαδουχοῦν μόνον καὶ φωτίζον αὐτοὺς περὶ τῆς τοῦ ἀρχεγόνου ἡμῶν πολιτισμοῦ πορείας, καὶ ἰδίᾳ καὶ ἐν γένει ἐζημίωσεν ἡμᾶς τὰ μέγιστα καὶ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἔθνικῶς. Βεβαίως ἡ ἀνώμαλος τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου διάπλaxis, προσφυστάτου πρὸς αὐτονομίας τοπικῆς καὶ ἀποκρούοντος τὴν συγχέντρωσιν καὶ τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν, πρὸς δὲ καὶ ἡ ἀρχεγόνος ἔκρυθμος κατάστασις καὶ ἡ πρὸς ἐξασφάλησιν ἀπὸ τε ὀθνείων καὶ γειτνιαζόντων τάσις ἐξηνάγκαζον τοὺς νησιώτας νὰ συνοικίζωνται τοιοῦτοτρόπως, ἀλλ' ὁ τόσῳ μεγάλος οὗτος, ἐν ὅπως δῆποτε στενῷ χώρῳ, ἐν μιᾷ ἔστω καὶ μεγάλῳ νήσῳ τῆς Μεσογείου, καὶ πυκνὸς συνοικισμὸς καὶ συνωστισμὸς ἐπ' ἡνερῶν ὕστερον ἀντίθετον ἔθνικῶς ἀποτέλεσμα, διαίρεσιν. κατὰ τμησιν καὶ διηλεκτῇ διχοστασίαν. Μέγας ἀναξ θὰ ἦτο καὶ νομοθέτης, πολλῶν μείζων τῶν περιαδομένων ἐκεῖνων Μίνως καὶ ἰαδαμάνθιος καὶ τοῦ Λυκούργου, ὅστις ἤθελε καταργήσῃ αὐτὰς ἀρχῆθαι καὶ ἀποσυνθέσῃ ἀπολείπων μόνον τὴν βασιλείαν Κνωσὸν καὶ δύο ἄλλας, ἡ καθὰ εἴρηται πέντε τὸ πολὺ ἐξ αὐτῶν· εἴθε δὲ νὰ εἶχεν οὕτως, ὥς ἐπιμένων πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ ὁ πεφωτισμένος καὶ φιλέλλην περιηγητὴς Σίβερ ², λέγων ὅτι αἱ τόσαι παραδιδόμεναι ἐν τῇ νήσῳ πόλεις οὐδὲν ἕτερον ἦσαν ἢ κῶμαι ἢ τὸ πολὺ πολίχνηι περιτετελισμέναι, καθάπερ οἱ πύργοι τῶν τιμαριούχων πυργοδοσποτῶν τοῦ μεσαιῶνος, ἔχουσαι δουλοπαροίκους μόνον πέριξ αὐτῶν καὶ διεσκεδασμένους κατ' ἀγροὺς συνοικισμοὺς οὐχὶ δέ, καθὰ διςχυρίζεται, πόλεις μεγάλας καὶ χωρὶς, ὥς ἐν τῇ ἡπείρῳ, καὶ ἐκτάσεις γαιῶν καὶ ἐκτεταμένον ἐμπόριον. Βε-

¹ "Ἐπιθ: ἐν πλείστοις ὅτοις πρὸ πάντων τὰ περὶ τῶν ἐρειπίων τῆς λαμπρᾶς καὶ μεγάλης Γόρτυνος καὶ δὴ τοὺς ἀνευρεθέντας αὐτῆς ὀργανικοὺς νόμους.

² "Ὁρα F. W. Sieber, Reise nach der Insel Kreta, I, 526 καὶ ἀλλὰ ὅθι.

βαίως οὔτε οἱ Λαγίδαι τῆς Αἰγύπτου βασιλεῖς, οὔτε ὁ Φίλιππος καὶ ἄλλοι καὶ πολιτεῖται ἐκτὸς τῆς νήσου καὶ κοινότητες, οὔτε ὁ ρέκτης ἐκεῖνος τῆς Περγάμου βασιλεὺς Εὐμένης Β' ἤθελε συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τριάκοντα τῆς νήσου πόλεων τοιαύτην, ὅποιαν πρὸς ἄλλαις τοιαύταις μαρτυρεῖ τὸ ἀνακαλυφθὲν ἐσχάτως περὶ τούτου ἐπίσημον ἐνεπίγραφον μνημεῖον ¹, ἐὰν λ. χ ἡ Σύβριτος ἢ τὰ Σύβριτα, ἡ Ἀνώπολις, ἡ Ἀρχοδὴν, ἡ Ἀλλαρία καὶ αἱ ἄλλαι δὲν εἶχον καθ' ἐκυτὰς ὡς πόλεις καὶ πολιτεῖται εὐποροῦσαι καὶ πολυάνθρωποι, τῆς νήσου πυκνῶς λίαν οἰκουμένης καὶ καλῶς καλλιεργουμένης, σημασίαν ὡπασθῆποτέ τινα καὶ βαρύτητα ². Εἶθε δὲ, ὡς ἡμεῖς φρονοῦμεν, νὰ εἶχεν οὕτως, ὡς ὁ Σίβερ διςχυρίζεται, δι' οὓς λόγους εἴπομεν ἀνωτέρω· ἀλλ' ἀφοῦ ὁ γέγονεν ὡς μὴ ὥφελεν ἥδη γέγονε, προβαίνομεν εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν περιγραφὴν τῶν πολυαρίθμων τούτων πόλεων.

Ἡ Κρήτη λοιπὸν ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἐστὶ ἀρχαιότητος μνημονεύεται ἔχουσα οὐ μόνον πλῆθος πολὺ πόλεων, ἀλλὰ καὶ τινὰς ἐξ αὐτῶν ἀνέκαθεν μεγάλας καὶ ἐπιφανεῖς, οἷα ἡ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὁμήρου τειχιόσσσα Γόρτυς καὶ ἡ εὐρεῖα καὶ καλὴ καὶ βασίλειος τοῦ Μίνως καλουμένη Κνωσός. Ὁ Ὅμηρος ἐν τῷ προσώπῳ, τὸ ὅποῖον παρεισάγει διηγούμενον περὶ πολλῶν παλαιῶν πραγμάτων, παρίστησι τὴν Κρήτην ἐν τῇ Ὀδυσείᾳ ὡς χώραν πύρρῳ κειμένην, ὑπερωκεάνειον οὕτως εἰπεῖν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν μυστηριώδη καὶ ἄγνωστον. Λέγει ὅτι κατοικοῦσιν ἐπ' αὐτῆς, ἣν λέγει εὐρεῖην, διάφοροι φυλαί, διάφορους γλώσσας ἔχουσαι, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ ἄνθρωποι πολλοί, ἀπειρέσιοι, καὶ ἐννεμήκοντα πόλεις· ἐν τῇ Ἰλιάδι δὲ πάλιν καλεῖ αὐτὴν ἐκκτόμπολιν. Εἰς ἐπίρρῳσιν δὲ τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ ποιητοῦ ἔρχονται οὐ μόνον οἱ μετὰ ταῦτα Ἕλληνες συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ οἱ σπουδαιότεροι τῶν Ῥωμαίων, οἷοι ὁ Βιργίλιος, Ὁράτιος, Πλίνιος, Πομπόνιος Μέλας καὶ ἄλλοι. Ὅθεν συνάγεται ὅτι πρῶτῳ ἡ Κρήτη καὶ ὑπὲρ πᾶ-

¹ Ἐπιθι τὰ περὶ τῆς συνθήκης ταύτης ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν πόλεων.

² Πῶς ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἐστὶ ἀρχαιότητος διαφημίζει ὁ Ὅμηρος τὴν τε πυκνότητα τῶν κατοίκων τῆς νήσου καὶ τὸ πλῆθος τῶν πόλεων αὐτῆς, ἐνῷ λέγει : »ἐν δ' ἄνθρωποι πολλοί, ἀπειρέσιοι καὶ ἐννεμήκοντα πόλεις«. Ὅρα Ὁμ. Ὀδύσ. 175 καὶ ἐξῆς.

σαν ἄλλην Ἑλληνικὴν χώραν ἐπολιτίσθη προαχθεῖσα εἰς βαθμὸν προσόδου καὶ ἀκμῆν ἐν τῷ τότε ἐπιζήλον, ὡς ἐκ τῶν ὀσημέραι ἀνευρισκομένων ἀρχαιοτήτων δεικνύται καὶ δειχθήσεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς¹. Ἐπὶ τῆς τοιαύτης ἀκμῆς, ἀναλογιζόμενοι ἔνθεν μὲν τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν πόλεων, ἔνθεν δὲ τὰς εὐρείας καὶ μεγάλας ἐξ αὐτῶν ἀπ' αὐτῆς τῆς βαθείας ἀρχαιότητος, οἷαι ἡ Κνωσός, Γόρτυς, Κυδωνία, Λύκτος, Φαιστός, Λάππα, Ἱεράπυτνα, Ἐλεούθερνα καὶ ἄλλαι, πρὸς δὲ καὶ τὰς πολλὰς βεβαίως κώμας καὶ χωρία, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὀλιγωτέρους ἐν αὐτῇ τῶν δύο ἐκατομμυρίων κατοίκων². Ἀλλ' ἡ ἀκμὴ αὕτη καὶ τὸ πλῆ-

¹ » Πρὶν ἴσως ἡ Βρετανία κατοικηθῇ, ἡ Κρήτη ᾗδ ἦν πεπολιτισμένη. Ὁ Ὅμηρος ἀποκαλεῖ αὐτὴν ἑκατόμπολιν, τὸ αὐτὸ δ' ἐπιθετο ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὴν ὁ Ὀβίδιος, Βιργίλιος καὶ Πλίνιος ὀλίγον πρὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν διαρκούσης τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἡ Βρετανία ἡδύνατο νὰ καυχῇθῃ ὅτι εἶχεν ἐπίσης ἑκατὸν πόλεις«. Ὁρα περιοδικὸν ἐν Λονδίῳ » Ἀθήναιον«, ἀριθ. 3094.

² Ὁ Γάλλος Σαδαρῦ ἐν ταῖς ἐκ Κρήτης αὐτοῦ ἐπιστολαῖς περὶ αὐτῆς (ὄρα τὴν Ἑλληνικὴν αὐτῶν μεταφράσιν ὑπὸ Ν. Γ. Ζυγομαλά, ἐν Ἀθήναις 1845, σελ. 145) ὑπολογίζει τοὺς κατοίκους τῆς Κρήτης τὸ πάλαι εἰς 1,200,000, ὧν αἱ 600 χιλ. ἐν ταῖς πόλεσι καὶ αἱ ἄλλαι ἐν τοῖς ἀγροῖς, ταῖς κώμαις καὶ τοῖς χωρίοις). Παρατηρεῖ ἐν τούτοις ὁ αὐτός, ὅτι ὁ πληθυσμὸς ἦτο ἀνώτερος, ἡμεῖς δὲ διίσχυρίζομεθα ὅτι ὑπερῆκόντιζε τὸν τῶν 2 ἐκατομμυρίων ψυχῶν, ἀφοῦ αἱ λεγόμεναι ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὀμήρου μεγάλαι πόλεις Κνωσός, Γόρτυς, Κυδωνία, Λύκτος, Ἱεράπυτνα, Φαιστός, Λάππα, Πολυρρηνία καὶ ἄλλαι δὲν ἐδύναντο νὰ ἔχωσι κατὰ μέσον ὅρον ἐκάστη ἥτιον τῶν 50—30 χ., τὸ δὲ πλῆθος πασῶν τῶν ἄλλων ἀνὰ 8—6 χ. Ὁ περιηγητὴς ὅμως Σίβερ, καθὰ καὶ ἀρχόμενοι τῆς περιγραφῆς τῶν πόλεων εἰδομεν, λόγον ποιούμενος περὶ τῶν ἑκατὸν πόλεων τῆς νήσου καὶ τοῦ μεγάλου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πληθυσμοῦ αὐτῆς, πειρᾶται νὰ καταδιβάσῃ πολὺ αὐτόν, ἐνῷ τοῦναντίον ποιοῦσιν ὁ Γάλλος Σαδαρῦ, ὁ Ἱταλὸς Σοννίνης, καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος παραδίδωσιν ὁ Ὅμηρος τὴν μὲν Κνωσὸν μεγάλην, καλὴν καὶ βασιλεῖον τοῦ Μίνωα, τὴν δὲ Γόρτυνα μόνην τειχιόεσσαν· ὁ Στραβὼν δὲ λέγει, πόλεις εἰσὶν ἐν τῇ νήσῳ πλείους, μέγισται δὲ καὶ ἐπιφανέσταται Κνωσός, Γόρτυς, Κυδωνία. Τούτων βεβαίως καὶ ἄλλων πολλῶν αἱ μαρτυρίαι δὲν ἤθελον στρέφοντα ὡς ἄλλως οὔτε περὶ πολίχνας καὶ κώμας, ὡς κρίνει ὁ Σίβερ τὰς πόλεις τῆς νήσου, ἔχουσας ἐκάστην κατὰ τὴν χρίσιν αὐτοῦ 1500 κατοίκους κατὰ μέσον ὅρον, οὔτε περὶ συνήθεις πόλεις καὶ κοινότητας, οἷας δὲν δεικνύουσιν τὰ ἀπέραντα τῆς Γόρτυνος ἑρείπια, αἱ συνθήκαι αἱ πρὸς τριάκοντα ἐξ αὐτῶν περὶ συμμάχας ὑπὸ Εὐμένους τῆς Περγάμου γενόμεναι καὶ τὰ πολυπληθῆ καὶ εἰς ἐκάστην σχεδὸν αὐτῶν ἀνήκοντα νομίσματα. Τοιαῦτα προσρῶν ὁ κριτικὸς ἱστοριογράφος Θουκυδίδης διδάσκει, ὅτι ὡς δὲν πρέπει τις ὕστερον νὰ ἀπιστῇ, ὅτι ἡ Σπάρτη ἐγένετο ποτε ἔνδοξος καὶ ἰσχυρά, διότι ἤθελε βλέπει καὶ παραβάλλει τὰ ἑρείπεια αὐτῆς πρὸς τὰ τῶν Ἀθηνῶν, οὔτω καὶ περὶ τῆς πολυχρύσου καὶ λαμπρᾶς ποτε ἑδρας τῆς δυναμείας τῶν

θος τοῦτο καὶ δὴ καὶ μέγεθος τῶν πόλεων αὐτῆς καὶ κωμῶν ὥ-
χετο ὡς πᾶν ἀνθρώπινον ὑπὸ τοῦ τρώκτου χρόνου ἀνεμώλιον γε-

Ἀτρειδῶν, τῶν πολυχρόσων ὁμηρικῶν Μυκηνῶν. Οὕτως ὡσαύτως οὔτε ἡ πρότε-
ρον καὶ δὴ μετὰ τὴν Κόρινθον ἀκμάσασα μικρόνησος Δῆλος, οὔτε ἡ νῦν Ἑρμοῦ-
πολις, ἐάν ἔπειτα ἡρημοῦτο, ἤθελεν εἶνε πιστευτόν, ὅτι ἔσχον ποτὲ τοσοῦτον ἐνοίκων
πλήθος. Ἀφοῦ δὲ ἡ καθ' ἡμᾶς Βελγικὴ καὶ ἡ Ἑλβετία, μὴ οὔσαι πολὺ μεγαλείτε-
ραι τῆς Πελοποννήσου, πολλὰ δ' ἤττον εὐκραέστεραι καὶ εὐφορύτεραι αὐτῆς τε
καὶ τῆς Κρήτης, οἰκοῦνται νῦν ἡ μὲν ὑπὸ 6 περίπου ἑκατομ. ψυχῶν, ἡ δὲ ὑπὸ 3,
οὐδ' ὁλως ἀπ'θανος ὁ δι'εσχισμός πολλῶν σπουδαίων συγγραφέων, ἀρχαίων τε καὶ
νεωτέρων, ὅτι ἡ Κρήτη κατοικεῖτο τὸ πάλαι ὑπὸ ἐπέκεινα τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου ἀν-
θρώπων. Ἄν δὲ ἐκάστη τῶν πόλεων αὐτῆς, καὶ αὐτῶν τῶν μικροτέρων, ἦν περι-
τετειχισμένη διὰ τὰς κατ' ἀλλήλων ἐν τῷ τότε ἔχθρας καὶ ἐμύδους, τοῦτο δὲν εἶνε
ἀποχρῶν τεκμήριον ὀλιγανθρωπίας, καὶ δὴ τσαύτης, ἐκ 1500 ἐν ἐκάστη αὐτῶν
κατὰ μέσον ὅρον ψυχῶν! Οὐ μόνον ὁ διαδόχτος ἐπὶ τοσοῦτον παναρχαίος αὐτῆς
πλιτισμός (ὅρα καὶ ὑποσημείωσιν 1 ἐν σελ. 56), ὥστε ὁ Προχέσχιος νὰ λέγῃ, ὅτι
ἡ ἱστορία αὐτῆς λήγει, ὅπου ἄρχεται ἡ τοῦ ἄλλου κόσμου, καὶ ἡ φημισθεῖσα ἔκπα-
λαι θαλασσοκρατία τῆς νήσου καὶ αἱ τῇδε ἀκχεῖσε διαπεμφθεῖσαι κατ' αὐτὴν ἀποι-
κίαι (περὶ ὧν ἐν τῇ ἱστορίᾳ), ἀλλὰ καὶ οἱ ζητούμενοι καὶ λαμβανόμενοι ἐξ αὐτῆς
κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν ἀδιαπαύστως πολυπληθεῖς μισθοφόροι τεκμηριοῦσι τοῦ-
ναντίον. Ναι μὲν ἱστορεῖται, ὅτι κατὰ τὸν πρὸς Ῥωμαίους πόλεμον δὲν ἀντέταξαν
οἱ Κρήτες πλείονας τῶν 25 χιλ. ἀνδρῶν, ἀλλὰ πανθομολογούμενον τυγχάνει, ὅπό-
σον ἡ πολυχρόνιος κακοπολιτεία καὶ ἀναρχία, οἱ ἐμφύλιοι σπαραγμοὶ καὶ οἱ ἐθνεῖοι
πόλεμοι, ὡς παραλόουςι τὰ ἤθη καὶ ἐκνευρίζουσι τὴν κοινωνίαν, οὕτω καὶ ἐξολο-
θρεύουσι τὰ πληθῆ, καταστρέφουσι τὴν γεωργίαν καὶ πόλεις καὶ κώμας ἐρημοῦσιν.
Ἄλλως τε ἡ σπουδαία καὶ πολὺπολις τῆς νήσου νομισματολογία, ἡ ἐν τοῖς καὶ
ἡμῶν χρόνοις πολυερευνήτος καὶ πολυζήτητος καταστάς, οὐδεμίαν ἀπολείπει ἀμ-
φιβολίαν καὶ δισταγμόν, ὅτι ἄλλως εἶχεν ὁ πληθυσμός τῶν πόλεων ἢ ὡς ὁ Σίβερ
φρονεῖ καὶ ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν, ἔχουσαι αὗται κατ' αὐτὸν πληθυσμόν ἔστω καὶ κατὰ
μέσον ὅρον 1500 ψυχῶν, νὰ κατέχουσι τοιοῦτον καὶ οὕτως εὐρὺ πολιτειακὸν νομι-
σματικὸν σύστημα, ὅποῖον καὶ ὅπως ὁσημέραι αὐτὸ ἀνακαλύπτεται. Αὐτός δ' οὐ-
τως περαιτέρω ὁ Σίβερ ἐν πολλοῖς ὑπερψοῖ τὸ μέγεθος καὶ τὴν δύναμιν τῶν με-
γάλων πόλεων τῆς νήσου καὶ τὴν ἀκμὴν αὐτῆς, ἥτις δὲν νοεῖται βεβαίως ἄνευ πλη-
θυσμοῦ τοσοῦτου, ὅσον οἱ πλείστοι τῶν συγγραφέων καὶ ἡμεῖς φρονοῦμεν, ἀφοῦ καὶ
μετὰ τοιαύτην κατάστασιν ἡ νήσος καὶ νῦν ἔτι ἔχει περὶ τὰς 350 χιλ. ψυχάς, ὅσας
περίπου φρονεῖ ὁ Σίβερ ὅτι καὶ ἐν τῇ πάλαι αὐτῆς ἀκμῇ καὶ εὐδαιμονίᾳ εἶχεν!
(Ὁρα Silber, I, 205 καὶ ἐ., παράβ. καὶ 220 καὶ ἐ) — Παράβαλε δὲ καὶ Παπαρη-
γόπουλον λέγοντα (ἐν σελ. 632 τοῦ Β' τόμου τῆς νεωτέρας ἐκδόσεως τῆς ἱστορ.
τοῦ Ἑλλήν. ἔθνους), ὅτι ἡ Κρήτη καὶ κατὰ τὴν πρώτην μ. Χ. ἐκπαινονταετηρίδα
κατοικεῖτο ὑπὸ 700 χιλ. ψυχῶν. — Καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς δὲ Γάλλος περιηγητὴς καὶ
συγγραφεὺς V. Raulin, εἰ καὶ ὁμολογεῖ, ὅτι τὸν πυκνὸν τῆς νήσου ἐν τῇ ἀρχαί-
ῳ πληθυσμῷ ἀπεδέχθησαν ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι, ἐν τούτοις αὐτὸς δυσκολεύε-
ται νὰ συνταχθῇ μετ' αὐτῶν, καθὼ ἐξάγων ἐκ στατιστικῆς συγκριτικῆς πρὸς διαμε-
ρίσματα τῆς Γαλλίας καὶ πρὸς τὴν νήσον Κορσικὴν, ὅτι δὲν εἶνε δυνατός τοσοῦτος

νόμενον. Ἐνθεν μὲν αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη χεὶρ, ἔνθεν δὲ αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως, οἷον οἱ σεισμοὶ καὶ οἱ καταποντισμοί, ἐξύρυσαν οὕτως εἰπεῖν τὸ ἔδαφος τῆς χώρας ταύτης, ἥτις προηγήθη ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ πολιτισμῷ, ὡς τὰ ἐπὶ τῆς ἄμμου οἰκοδομικὰ τῶν παίδων παίγνια. Ἀλλ' ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀνθρωποὶ, καὶ ὁμόφυλοι ὄντες, δὲν φεῖδονται ἑαυτῶν, δύνανται τις νὰ ἀναλογισθῇ ὁποῖους καὶ ἡλικίους ὀλέθρους ἐπ'ήνεγκον οἱ φοβεροὶ σεισμοί, τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου αἰωνίως ἀπὸ τῆς πλάσεως δεινῶς ὑποχθονίως ὑποσειομένου. Ὁ δεινότερος ὄντως τῆς Κρήτης πολέμιος ἐγένετο ὁ σεισμός, ὁ ὁποῖος ἐν ὀλίγοις μόνον πολλάκις δευτερολέπτοις κατηρείπωσεν, ἡρῆμωσε καὶ ἐξηφάνισε τὰς πλείετας τῶν πόλεων αὐτῆς. Ἐντὺς ἐξ καὶ ἡμίσεος αἰῶνων (ἀπὸ τοῦ 1246 μ. Χ. μέχρι τοῦ κατὰ τὴν 1ην Ὀκτωβρίου 1856) ἐγένοντο ἐν αὐτῇ ἐννέα πλὴν ἄλλων πολλῶν σεισμοὶ καταστρεπτικοί, ἀναλογοῦντες τρεῖς τοιοῦτοι πρὸς δύο αἰῶνας. Κατὰ Πλίνιον δὲ τῷ 368 π. Χ. ἀνετράπησαν καὶ κατεχώσθησαν ἐξήκοντα τῶν πόλεων αὐτῆς, τῷ δὲ 96 μ. Χ. ἐπὶ Νέρωνος, ἀνετράπη καὶ κατηρειπώθη ἡ Κνωσὶς, πᾶσα δὲ ἡ νῆσος κατεσεύσθη καὶ διερράγη. ἐπὶ Κλαυδίου δὲ κατὰ Σουῖδαν » τῆς Κρήτης ὑπὸ σεισμῶν κατενεχθείσης καὶ πολλῶν τάφων ἀνοιχθέντων, εὐρέθη ἐν ἐνὶ τούτων τὸ σύνταγμα τῆς ἱστορίας τοῦ Δίκτηος (τοῦ κατὰ παράδοσιν τινα συστρατεύσαντος μετὰ Ἰδομενέως ἐπὶ Τροίαν ποιητοῦ), τὸν Τρωϊκὸν περιέχον πόλεμον. Ὁ συγγραφεὺς δὲ τοῦ βίου τοῦ Ἀθανασίου λέγει ὅτι ἐπὶ Οὐάλέντος καὶ Οὐαλεντιανοῦ ἐγένετο ὁ δεινότερος τῶν τέως γενομένων σεισμῶν· »τότε μὲν γὰρ, λέγει, σεισμός ἐπισκῆψας, οἷον οὔτε παρελθὼν ἦνεγκε χρόνος, οὔτε ὁ μέλλων οἴσειν ἡλπίζετο, πολλὰς τε ἄλλας ἀνέτρεψε τῶν πόλεων καὶ ἐν Κρήτῃ πλείους τῶν ἑκατῆς ἢ ἑκατὸν χυλίων εἶδε πτώμα κατενεχθείσας». Ἀφοῦ

πληθυσμός (δρα T. I, 203—211). Ἀλλ' ἡ Κρήτη τὸ πάλαι καὶ εὐδαίμων ἦτο, καθὰ δεικνύει ἐν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ πόλεων, καὶ ἡ Κορσικὴ εἶνε πολὺ αὐτῆς τραχυτέρα, ἡ δὲ Σικελία ἔστω καὶ υπερδιπλασία τῆς Κρήτης, εἶχ' πόλιν (πλὴν πολλῶν ἄλλων) παμμεγίστην, τὰς Συρακούσας, καὶ νῦν δ' οἰκεῖται, ὑπὸ τριῶν καὶ ἐπέκεινα ἑκατομ. ψυχῶν. Καὶ καθ' ἡμᾶς δ' ἔτι ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ἡ μὲν Λέσβος, πολλοστῆμόριον τῆς Κρήτης οὔσα, οἰκεῖται ὑπὸ 120 χιλ. ψυχῶν καὶ ἡ ἔτι μικροτέρα καὶ οὐχ ἦντον τῆς Κρήτης τραχυτέρα Χίος ὑπὸ 60 καὶ πρὸ τῆς τοῦ 1821 ἐπαναστάσεως ὑπὸ 150 χιλιάδων.

δὲ τὸ ἕτερον πρὸς ἀνατολὰς τῆς νήσου ἡμῖς συνιζήθην ἐβυθίσθη ἐκ τοῦ ἐπηρεαζομένου μᾶλλον ὑπὸ τῶν σεισμῶν μέσου καὶ ἀνατολικοῦ μέρους, ἐνθ' τὸ δυτικὸν τὸ ὑψικὸν ἐξήρθη ¹, δύνανται τις νὰ φαντασθῇ ἐκ τοῦ γενικοῦ καὶ φοβεροῦ τούτου ἀποτελέσματος, ὅποια καὶ ἡλικία αἱ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ καθ' ἕκαστα ἀνατροπαὶ καὶ μεταβολαί. Ὅ,τι λοιπὸν γενεαὶ ἀνάρητοι κοινωνιῶν παμπάλαιων ἐργασθεῖσαι παρήγαγον πρὸς πολιτισμὸν ἀπ' αὐτῆς ἔτι τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος, ἡ πανδαμάτειρα αὕτη ὑποχθόνιος δύναμις καὶ ὁ χρόνος κατέθιξεν, οὐδ' ἐλπίς ὑπολείπεται εἰς τὴν ζώην ν' ἀνακληθῇ ἔστω καὶ πολλοστημόριον μόνον μέρος τῆς θαυμασίας καὶ εὐρείας ἐκείνης ἐκτάσεως. Παρήγορον τοῦλάχιστον καὶ ἥθελεν εἶναι, ἐὰν ἐπετρέπετο ὑπὸ τῶν περιπετειῶν τῆς

---

¹ Ἡ ἔξαρσις τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου ἢ ἡ ἀποχώρησις τῶν ὑδάτων κατὰ τὰς δυτικὰς αὐτῆς ἀκτὰς ὡς καὶ τὰν ἀπάλιν κατὰ τὰς ἀνατολικὰς, ἡ καθίζησις τούτέστιν ἡ πρόσκλισις αὐτοῦ καταφαίνεται πρὸ πάντων ἐκ τῶν κατὰ τὴν παραλίαν ἀρχαίων πόλεων καὶ τῶν λιμένων αὐτῶν. Καὶ ἔνθεν μὲν φαίνονται αἱ πόλεις αὗται ἐνδοτέρω νῦν κείμεναι καὶ οἱ λιμένες κατακεχωσμένοι, ἔνθεν δὲ διορῶνται ὑποβρύχιοι ἐν νηεμίξ ἀλίστα καὶ καιρῷ γαληνιαῷ. Οὕτω τὸ μὲν δυτικὸν τῆς νήσου ἡμῖς, ἀπὸ τῆς Ρεθύμνης κύκλῳ μέχρι τῶν κατὰ τὴν Γόρτυνα ἀκτῶν, φαίνεται ἐξηρημένον, τῆς θάλασσης ἀποχωρησάσης μετὰ τὴν κρίσιν βέλαια καὶ ἐξῆς τῶν παρακτίων πόλεων. Διότι πλὴν πολλῶν νησιῶν γενομένων χερσονήσων (οἷον τὸ κατέναντι τῆς Γραμμόσσης Τηγάνι) πολλοὶ λιμένες, οἷος ὁ τῆς δυτικῆς κατὰ τὸν Ἀπτερεῖον κόλπον (Σουδάς) Μινωίσι, ὁ τῆς Κισάμου, τῆς Φαλασάρνης, Βιέννου, Λισσοῦ, Συίας, Ποικιλιάσσης καὶ ἐξῆς, κείνται πολλὰ μέτρα ἐνδοτέρω κατακεχωσμένα ἤδη καὶ ἀλίμνοι ὄντες, φαίνονται δὲ πολλαχοῦ ἐπὶ βράχων στρώματα καὶ ζῶναι, καθ' ἃς προσέχρουν ἄλλοτε ποτε τὰ κύματα. Τὸ δ' ἕτερον ἀνατολικόν, ἀπὸ τοῦ ἐπινείου τῆς Γόρτυνος Μετάλλου καὶ ἐξῆς, φαίνεται τὰν ἀπάλιν βεθυθισμένον κατὰ πολλὰ ἐν πλάτει μέτρα, γενομένης καθίζησεως καὶ προσκλύσεως, ὡς δεικνύουσιν ἐν ἄλλαις πολλαῖς ἀρχαίαις πόλεσιν, ἡ Ἱεράπυτνα, ἡ ἀνατολικὴ Μινωία (ἡ Λατιών, νῦν Ἄλγ. Νικόλαος) καὶ ἡ ἐπὶ ἰσθμοῦ μικρᾶς χερσονήσου Ὀλοῦς. Ἡ ἀντίθετος αὕτη γῆ/νῆ τῆς νήσου κίνησις εἶνε γεωλογικὸν γεγονὸς τετελεσμένον καὶ ὅτε σῶζεται μὲν παρὰ τοῖς ἐν τῷ τόπῳ περὶ αὐτῆς, ἀπλῶς μόνον τῶν κατοίκων λεγόντων, ὅτι αἱ ἀρχαῖοι προσωρμίζοντο ὑπὸ τοὺς βράχους, οἵτινες φέρουσι σημεῖα στρωμάτων καὶ ζωνῶν· ἀλλ' οἱ ἐξετάσαντες τὴν νῆσον ὑδρογραφικῶς καὶ γεωλογικῶς, οἷοι οἱ νεώτεροι Spratt καὶ Raulin, παρετήρησεν ὁ μὲν καὶ ἀνεκάλυψεν ἐπιστημονικῶς τὸ φαινόμενον τοῦτο, ὁ δὲ προβαλὼν πορρωτέρω λέγει, ὅτι ἐγένετο καὶ τὰν ἀπάλιν, ἔξαρσις τούτέστι κατ' ἀνατολὰς καὶ καθίζησις ἐν τοῖς δυτικοῖς. Οὕτως ἡ νῆσος οὐ μόνον κατασείσεται ἀνέκαθεν, ἀλλὰ καὶ ταλαντεύεται ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὁλοκληρῶς, τοῦ κατὰ τὴν Ἰόνην καὶ τὴν Γόρτυνα εὐρυτέρου αὐτῆς μέρους ὄντος, τοῦ κέντρου, ὡς ὑπομάχλιος τῶν κινήσεων τούτων καὶ τῶν μεγάλων ἐν αὐτῇ σεισμῶν.

πολυζήλου, ἀλλὰ βαρυσταίμονος νήσου. νὰ ἐγκύψῃ τις εἰς τοὺς ἀ-
χανεῖς τούτους τάφους τῶν προγόνων καὶ ἀρτυθῇ ἐξ αὐτῶν ὅ,τι
κοινωνικῶς καὶ πολιτικῶς καὶ διδασκτικῶς διδασκτόν. Ἀλλ' οὐδὲ
τοῦτο αὐταὶ ἐπιτρέπουσιν ἔτι, ὅθεν ὁ φιλόπονος καὶ φιλόαρχαιος
ἀρχαιοδίφης καὶ πατριώτης ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐριτίμου τού-
του ἐδάφους ἐν κόποις καὶ μόχθοις προτερχόμενος, ὡς τὸ ἀπολει-
φθὲν ὀρφανὸν μετὰ τὴν ἀποτέφρωσιν τῆς πατρικῆς στέγης μετὰ
στεναγμῶν καὶ δακρύων, ἀνερευνᾷ καὶ ζητεῖ ὅ,τι δυνατόν ἐκ τῆς
ταφείσης ἐκείνης πλουσίας κληρονομίας, πρὸς φωτισμὸν τῶν ἐπι-
γιγνομένων, πλουτισμὸν δὲ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἱστορίας. Ἐκ
τῶν βαρυτίμων τούτων μέχρι τοῦδε κατὰ τὸ δυνατόν εὐρημάτων
παρὰτίθενται ἐφεξῆς τὰ κυριωδέστερα.

Ἄν λάβῃ τις ὑπ' ὄψει τὸ μὲν τὴν κατὰ μῆκος τῆς νήσου διή-
κουσαν ἄλυσιν τῶν ὁρέων, τὸ δὲ τὰς ἀπ' αὐτῆς ὡς ἀπὸ γρχμυῆς
ὀρίζοντίου καθέτους ἐκφύσεις καὶ διακλαδώσεις τῶν κεντρικῶν
ὄγκων, βλέπει ὅτι ἐν τῇ διασταυρώσει ταύτῃ ἡ νήσος ἀποχωρί-
ζεται ἔνθεν μὲν εἰς βόρειον καὶ νότιον, ἔνθεν δὲ εἰς δυτικὴν, μέ-
σην καὶ ἀνατολικὴν ἐκ τῶν δύο κατὰ τὰ διαλείμματα ἢ τὰς τα-
πεινότερας συνεχείας τῶν ὁρέων πρὸς τοὺς κεντρικοὺς ὄγκους ἰσθμῶν
αὐτῆς. Ἐν τοῖς ἐκ φύσεως διασταυρώμασι τούτοις ἔγκειται ὁ λό-
γος τῆς ροπῆς καὶ κλίσεως ἀνέκαθεν τῶν νησιωτῶν εἰς πολιτικὴν
ἀπ' ἀλλήλων ἀποχώρισιν καὶ ἀπομόνωσιν. Ὁ τοιοῦτος τοῦ ἐδά-
φους σχηματισμὸς παρενέβαλλε μέχρι τέλους κωλύματα πρὸς πο-
λιτικὴν ἐνότητα καὶ ἀπαρτισμὸν μιᾶς κραταιᾶς ἐν τῇ νήσῳ πο-
λιτείας, τῶν ἀρχαίων μάλιστα ἐχόντων εἰς ἔπακρον συνεσταλμέ-
νης περὶ πόλεως ἢ κράτους ιδέας, ἐξ ὧν καὶ προήρχοντο αἱ ἀτε-
λεύτητοι ἐκ διαδοχῆς ρῆξεις καὶ πόλεμοι, αἱ διάφοροι νομοθε-
σίαι, τὰ πολυποίκιλα νομίσματα καὶ τὰ λοιπά. »Οὐδαμοῦ ἄλ-
λοθι (κρίνων πολὺ ὀρθῶς λέγει ὁ νεώτερος Γάλλος περιηγητὴς Γ.
Περρότος ¹⁾ ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ, οἷα παραδίδοται ἡμῖν ἐν τῇ
πρώτῃ καὶ ἀρχικῇ αὐτῆς ἐλευθερίᾳ, ἰδρύθη πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς
κατακτήσεως καὶ ἐπεξετάθη ἐπὶ ἐδάφους, τὸ ὅποιον ἡνύοι μάλ-
λον ἐπικινδύνως μίαν τῶν προσφιλεστέρων εἰς αὐτὴν καὶ βαθυτέ-

¹ Ὁρα G. Perrot, L'ile de Crète p. 136.

ρων ιδιοφυῶν· οὐδαμοῦ ἄλλοθι αὕτη ἐμελλε νὰ ὠθήσῃ καὶ ὤθησε μακρότερον τὴν προσήλωσιν αὐτῆς εἰς τὴν αὐτονομίαν τῆς πόλεως, τὴν πρὸς τὴν πολιτεικὴν ἀπομόνωσιν ῥοπὴν αὐτῆς καὶ κλίσιν· οὐδαμοῦ ἄλλοθι τέλος φαίνονται μᾶλλον καταφανῶς οἱ κίνδυνοι καὶ τὰ ἐπακόλουθα τοῦ συστήματος καὶ τοῦ πνεύματος τούτουκ. Ὅντως ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ τῆς ἐλληνικῆς γῆς μοίρα ἐδείχθη ὁ Ἕλλην εὐπειθέστερος καὶ συνεμορφώθη προσφύεστερον πρὸς τὴν τοῦ τοιούτου ἐδάφους φύσιν καὶ τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ πρὸς ἀτομικὴν οὕτως εἰπεῖν ἀνεξαρτησίαν, κλίσιν καὶ ῥοπὴν ἢ ἐν Κρήτῃ. Αὐτοὶ οἱ Δωριεῖς οἱ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μᾶλλον συγκεντρωτικοί, μεταβάλλοντες εἰς Κρήτην ἔσπευσαν ὑπὲρ τοὺς πρότερον ἐνοίκους νὰ ὠφελῇ τὴν τρόπον τινὰ ἐκ τοῦ φυσικοῦ τούτου τοῦ ἐδάφους σχηματισμοῦ καὶ τῆς φύσεως τῆς χώρας, ὥσπερ εἶχον ὀρίσει ἀποχωριζόμενοι τῶν ἄλλων προσφύγων νὰ ἀποκόψωσι πάντα δεσμόν πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὸν ἀτομικισμόν καὶ τὴν ἀπομόνωσιν, ἐξ οὗ οὐδὲν γενναῖον καὶ ἔκτακτον ὡς πρότερον ἢ Κρήτῃ μέχρι τέλους ὕστερον πολιτικῶς διέπραξεν. Ἐν ἐκάστη λοιπὸν τῶν φυσικῶν τούτων τῆς νήσου τμημάτων πρὸς ταῖς ἄλλαις παραλάϊς ἐν ὑποδιχμερίσμασιν, ὁμοίοις τὴν φύσιν καὶ τὸν σχηματισμόν, ἰδρῦθη πολιτεία μεγάλη καὶ αὐτόνομος ἀντίθετος καὶ ἀντικειμένη ἀνέκαθεν πρὸς τὴν τοῦ παραπλεύρου τοιαύτην. Ἔτερον δέ, τὸ ὅποιον ἐν αὐταῖς παρατηρεῖται, εἶνε ὅτι ἰδρῦθησαν σχεδὸν πᾶσαι αἱ μεῖζονες αὐτῶν, πλὴν τῆς Κυδωνίας, μεσογειῶς ἢ ἐν ἀπόστασει τινὶ ἀπὸ τῆς παραλίας, βεβαίως ἀποφεύγουσαι ὡς πρὸς τοῦτο ἐν τοῖς παναρχαίοις ἐκεῖνοις χρόνοις τὰς ἐπιθέσεις τῶν παραπλεόντων Σημιτῶν Συροφονικῶν καὶ Αἰγυπτίων καὶ τῶν Μικρασιατικῶν Ἀρίων, Καρῶν καὶ Λυκίων καὶ Λελέγων καὶ εἴτινων ἄλλων. Διότι αἱ μνημονευόμεναι παράκτιοι πόλεις, οἷαι τὸ Ἀμφιμέλιον καὶ ἡ Κίσαμος καὶ ἡ Φαλάσχρονα, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Λιβυκῇ πελάγει ἡ Λισσός, Σύντα, Τάρρα, Φοῖνιξ καὶ Ψύχιον, τὰ Μάταλλα ἢ Μέταλλον καὶ ὁ Λεβὴν καὶ τὰ τριπλᾶ τῆς Κνωσσοῦ λεγόμενα ἐπίνεια καὶ ἄλλαι τοιαῦται καὶ μικραὶ πόλεις ἦσαν καὶ φαίνονται μεταγενέστεραι, ὅτε πλέον ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρω κειμένων μεγάλων καὶ πρωτευουσῶν ἐξέλιπεν ὁ τοιοῦτος φόβος καὶ ἐξήτου αὕται διέξοδον πρὸς ἀναπνοὴν καὶ ἐξωτερικὴν τινὰ ἐπικοινωνίαν

πρὸς δὲ καὶ ὀχύρωσιν τῶν ἀρχῆθεν παροραθέντων νώτων αὐτῶν. Σημειωτέον δὲ ὅτι αἱ παράλιοι πόλεις ἠδύναντο καὶ πως νὰ περισώζωνται ἢ τοῦλάχιστόν τινες αὐτῶν, ἂν πρὸς τοῖς σεισμοῖς δὲν προσετίθετο ἡ ἐκ τῆς ἐρημώσεως καὶ κακιδαιμονίας ἀποξήρασις καὶ ἐξάντλησις τῶν ἀκμαιοτάτων ποτὲ δασῶν καὶ ἀλσῶν αὐτῆς, ἐξ ὧν οὐ μόνον ἡ ἀφθονος τότε καὶ ἀδάπανος πρὸς ναυπηγίαν καὶ λοιπὰς χρείας ξύλευσις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀσυγκρίτως μείζων ἡ νῦν πολυουμβρία καὶ τὸ τῶν ῥυάκων, χειμάρρων καὶ ποταμῶν τῆς νήσου μέγεθος καὶ ἡ ἀκμαιοτής¹. Διότι αἱ πλείους αὐτῶν παρέκειντο τὸ πλεῖστον κατὰ τὰς ἐκβολὰς ποταμῶν πολὺ πλειότερον τότε ἢ νῦν ῥεόντων καὶ βάθος ἔχόντων, αὗται δὲ παρῆχον εἰς τὰ ἐν τῷ τότε οὐχὶ ὑπερμεγέθη βεβαίως πλοῖα τὴν πρὸς εἰσπλουν εὐχέρειαν. Πολλῶν δὲ τῶν πόλεων τούτων τὰ ἔχνη καὶ ἐρείπια φαίνονται παρὰ τὰς τοιαύτας ἐκβολὰς, αἵτινες ἤδη εἰσὶν ἀποπεφραγμέναι ἐξ ἄμμων καὶ τελμάτων.

Οὕτως ἀρχόμενοι καθ' ἕκαστον τμήμα ἀπὸ δυσμῶν, ἐπιχειροῦμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὴν τοπογραφίαν τῶν πόλεων τούτων καὶ τὰ κατ' αὐτάς, ὅσων ἔχομεν γνῶσιν τινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβῆ ἐκ τε συγγραφῶν καὶ περιηγητῶν παλαιότερων καὶ νεωτέρων. Εἰρήσθω δ' ἐν παρόδῳ, ὅτι ὁ χρόνος πρὸς ταῖς ὑπ' αὐτῶν μνημονευομέναις ἀνεκάλυψε καὶ ἄλλας, περὶ ὧν δὲν περιεσώθη τι πρότερον, οἷα ἡ Δρεῖρος πρὸς τὰ βορειοανατολικά τῆς Δίκτης, διὰ τῆς περιέργου αὐτῆς ἐπιγραφῆς γνωσθεῖσα, καὶ ἄλλαι διὰ νομισμάτων, αὐτόνομοι τὸ πρῶτον οὗται, οἷα ἡ Ἐλτύνη ἢ Ἐλτυνα καὶ ἄλλαι. Οὕτως ἡ πληθὺς τῶν πόλεων πολλαχόθεν μαρτυρεῖται καὶ ἐπικυροῦται, ὅτι ἦτο ἀνωτέρω καὶ τῶν ἑκατόν.

Τμήμα δυτικὸν ἢ χώρα τῶν Λευκῶν Ὁρέων.

Τὸ μέρος τοῦτο τῆς νήσου περιεῖχε τὰς πλειότερας τῶν μεγάλων καὶ ἀκμαζουσῶν πόλεων· διότι πλὴν τῆς Κυθωνίας, τῆς οὐσης μιᾶς τῶν τεσσάρων ἐκ τῶν κραταιοτέρων καὶ μειζόνων ἐν γένει τῆς νήσου, ἐν αὐτῇ ἔκειντο ἡ Παχυρρηγία ἢ τὸ Πολυρρήνιον, ἡ Ἐλυρος, ἡ Λέππα καὶ ἡ Ἀπτέρα. Τούτου δ' ἀρχομένου ἀπὸ

¹ Ὅρα περὶ τούτου ἔμπρ. σελ. 38, σημ. 1.

τοῦ ἐξωτάτου βορειοδυτικοῦ ἄκρου, τοῦ ἀκρωτηρίου Κωρύκου ἢ Κιμάρου (Γραβοῦζας) καὶ ἀπολήγοντες εἰς τὰ ἀνατολικά σύνορα τῆς Λάππας τὰ συνάπτοντα πρὸς τὰ τῶν πολιτειῶν Συβρίτων καὶ Ἑλευθερινῶν τοῦ μέσου τμήματος, πόλεις μνημονευόμεναι ἦσαν αἱ ἐξῆς.

Ἀγνεῖον. Πόλις μικρὰ καὶ ὄρος κείμενος κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ἐπιμήκως προεκτεινομένου εἰς τὴν θάλασσαν ἄκρου τῆς νήσου Κωρύκου, ὕπερ ὄνομα φέρει παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, ἐντὸς δὲ τοῦ κόλπου Μυρτίλου (Κισάμου). Ἀφίστατο αὕτη τοῦ ἐξωτάτου ἄκρου 50 στάδια καὶ 90 τῆς ἐν τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου πόλεως Κισάμου καὶ ἔκειτο κατὰ τὸν νῦν Ἅγιον Σώστην. Περὶ τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τῆς χερσονησώδους χώρας τοῦ Κωρύκου κεῖνται καὶ αἱ ἀναφερόμεναι μᾶλλον ἐπὶ τῶν Ἑνετῶν καὶ ἐν τοῖς κατ' ἡμᾶς χρόνοις δύο νῆσοι ἡ Μέση (Γραβοῦζα) καὶ Μουσάγορος ἢ Μουσαγόρα (Ἀγριογραβοῦζα), μεσημβρινοδυτικῶς δ' αὐτῶν ἡ Μύλη ἢ Μύλαι (Ποντικόνησοι).

Φαλάσσαρνα ἢ Φαλάσσαρνα, κατὰ Πλίνιον (XII, 58—61), κατὰ δὲ Πτολεμαῖον (II, 17, 2) Φάλδαρνα· λέγεται δὲ καὶ Φαλασάρνη καὶ τὰ Φαλάσσαρνα, κληθεῖσα οὕτω κατὰ τὸν Ξενίωνα (παρὰ Στεφ. Βυζαντίῳ) ἀπὸ νύμφης Φαλασάρνης. Πόλις οὐχὶ εὐκαταφρόνητος, καθὰ παρκαδίδονται, κειμένη ἐν ἀριστερᾷ τῷ κατερχομένῳ ἀπὸ τῆς χερσονήσου Κωρύκου, παρὰ τῷ νῦν χωρίδιον καὶ ἀκρωτήριον Κουτρί. Ὁ Σκύλαξ λέγει περὶ αὐτῆς (ἐν Περίπλῳ, 47) : «Διάπλους δ' ἀπὸ Λακεδαιμόνος ἕως ἐπὶ τὸ ἀκρωτήριον τῆς Κρήτης, ἐφ' ᾧ ἐστὶ πόλις Φαλάσσαρνα, ἡμέρας δρόμος· ἀπὸ δὲ Φαλασάρνων Κριοῦ μέτωπόν ἐστιν ἀκρωτήριον». Ὁ δὲ Στράβων (474, 2) : «Τὸ μὲν Ἑσπέριον (ἀκρωτήριον) ἐστὶ τὸ περὶ Φαλάσσαρνα». Ἡ πόλις αὕτη ἦν ἐπίνειον τῆς ἰσχυρᾶς πολιτείας Πολυρρηνίας, ἥς ἀπεῖχεν 60 στάδια, ἔχουσα λιμένα κλειστὸν καὶ χειροποίητον, ὁ ὁποῖος νῦν τυγχάνει ἀνέμβατος ἔκ τε τῆς ἀνυψώσεως τοῦ κατὰ τὴν ἀκτὴν ἐδάφους καὶ ἐκ τῆς προσχώσεως¹. Ἐν ταύτῃ ἦν ἱερὸν τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς κατὰ τὰ δυτικὰ τῆς

¹ Ὅρα περὶ τούτου ἐμπροσθεν ἐν σελ. 33. ὑπόσημ. 1.

νήσου πολιούχου Ἀρτέμιδος Δικτύνης, περὶ ἧς λέγει ὁ Δικαίαρχος ἐν βίῳ Ἑλλάδος :

».....Φασὶ δ' ἐν Κρήτῃ πόλιν
εἶναι Φαλάσαρναν, κειμένην πρὸς ἥλιον
Δύοντα, κλειστόν λιμὲν ἔχουσαν καὶ ἱερὸν
Ἀρτέμιδος ἁγίον, καὶ καλεῖσθαι τὴν θεὸν
Δίκτυνναν.....«

Αὕτη κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Κυδωνιατῶν τῷ 184 π. Χ., ὅτε δὲ ὁ Ῥωμαῖος κληθεὶς ὑπὸ τῶν Κρητῶν ὡς διαιτητής, ἦλθεν εἰς Κρήτην, πολλοὶ τῶν Φαλασαρνίων ἦσαν φυγάδες καὶ ὁ Ἀππίος ἐκέλευσε τοὺς Κυδωνιάταις : »Φαλάσαρναν ἀφεῖναι μηδὲν ἐξ αὐτῆς νοσφισαμένους¹. Κατὰ τὸν δεύτερον δὲ Μακεδονικὸν πόλεμον τρισχίλιοι ἐβελονταὶ ἐκ Φαλασσάρνων καὶ Κνωσοῦ ἐπολέμουν κατὰ τῶν Ῥωμαίων². Διετέλει δέ ποτε αὐτόνομος, ἐφ' ᾧ καὶ ὑπάρχουσιν ἴδια αὐτῆς νομίσματα, διότι τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν νῦν ἐπαρχίαν Κίσαμον ἐπεκράτουν οἱ Πολυρρήνιοι. Ὁ νεώτερος δὲ Γάλλος περιγηγῆς Γ. Περρότος ἐκτιθεὶς τὰ κατὰ τὴν Φαλάσαρναν³, παρίστησιν αὐτὴν φύσει καὶ τέχνῃ ἀπροσπέλαστον ἐκ τε γῆς καὶ θαλάσσης. Ἐκπληττόμενος δὲ πῶς ἐδύναντο νὰ ᾔνε οὕτως ἐπὶ αἰῶνας οἱ ἔνοικοι συνεσφιγμένοι, πείθεται ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς νήσου κατάστασις διετέλει τοσούτῳ τεταραγμένη, ὥστε οὐδέποτε ἐγένετο δυνατὸν νὰ ἐρεισθῇ ἡ εἰρήνη ἀσφαλῶς καὶ διαρκῶς. Ἐφ' ᾧ καὶ ἐπάγεται, διηγούμενος τὰ κατὰ τὰς τερπνάς καὶ γοητευτικὰς θέσεις τῶν μικρὸν νοτιώτερον κειμένων νῦν Ἑνέα—Χωρίων καὶ λέγων ὅτι οὐδὲν ἴχνος σχεδὸν ἀπαντᾷ ἐν τῷ θαυμαστῷ τούτῳ διαμερίσματι ἀληθοῦς ἀρχαιότητος, ὅτι ἐκ σταθερᾶς προκαταλήψεως πρὸς προφύλαξιν καὶ προστασίαν ἐξελέγοντο χωρία ἀπότομα καὶ ἐρυμνὰ ὑπὸ τῶν πρώτων ἰδρυτῶν τῶν παναρχαίων ἐκείνων πόλεων, ὅτε τὰ πάντα εἰσέτι ἦσαν κοινωνικῶς χάος καὶ σύγχυσις. Ἀπαξ δὲ ἰδρυθέντες ἐν τοιούτοις δυσπροσίτοις χωρίοις δὲν ἀπεχώρουν τοῦ λοιποῦ, ἀλλ' ἐκράτουν τῆς περιχώρου καὶ οὕτως ἀπε-

¹ Ὅρα Πολύβ., XII, 58.

² Δίδιον, 42, 51, ἐπιθὶ καὶ τὰ ἐν ἡ ἱστορίᾳ.

³ G. Perrot, L' Ile de Crète p. 53—57.

τέλουν σὺν τῷ χρόνῳ ἰδίαν πολιτείαν, ὡς πρὸ πάντων καταφαίνεται ἐκ τῆς Πολυρρηνίας, Ἑλύρου καὶ ἄλλων. Κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς πόλεως περισώζονται λείψανά τινα ἔτι παριστῶντα, ἥτι τῷ ὄντι οὐ μόνον φύσει ἀλλὰ καὶ τέχνῃ ἦν αὕτη ἀπροσπέλαστος· διότι ὀγκωδέστατοι ἀκατέργαστοι λίθου ἐσωτερικῶς καὶ ἐξώθεν ἐπικεκαλυμμένοι διὰ πλακῶν πορώδους λίθου ἐξωμάλισμένων τεχνικῶς δι' αὐλάκων φαίνονται ἔτι ὅτι περιέκλειον τὴν πόλιν· πιθανὸν δὲ εἶναι, ὅτι ἡ διπλῇ αὕτῃ ὀχύρωσις παριστᾷ δύο ἄλλεπαλλήλους ἐποχὰς πολιτισμοῦ. Ἀκριβῶς δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἔνδον τοῦ τείχους καὶ ὑπ' αὐτὸ σώζεται δεξαμενὴ σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, μήκους 8 — 10 μέτρων, τόσῳ δὲ στενὴ, ὥστε ἐστεγάζετο οὐχὶ διὰ δοκῶν, ἀλλὰ διὰ λίθων ἐπιμήκων πορωδῶν κατεργασμένων. Εἰς ταύτην εἰσέρρεε τὸ ὕδωρ δι' ὕδραγωγοῦ ἀρχομένου ἀπὸ τοῦ πρὸς νότον κειμένου ἱκανῶς ὑψηλοῦ ὄρους καὶ μίαν ὥραν ἀπέχοντος τῆς πόλεως κατὰ τὴν λεγομένην Ἀκτὴν τῆς Κισάμου. Κάτω τῆς Φαλασσάρνης ἢ τοῦ νῦν ἀκρωτηρίου Κουτρὶ κεῖνται νησίδες μικραὶ νῦν Πεταλίδες κκλούμεναι καὶ νοτιώτερον ἀπέναντι τῆς ἀκτῆς τὸ Πρανονῆσι.

Κίσαμος καὶ Κίσσαμος (παρὰ τὸ κιστός) Κατ' εὐθείαν γραμμὴν ἀπὸ Φαλασσάρνης πρὸς ἀντολὰς βαίνοντες ἀπαντῶμεν τὴν ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Μυρτίλου κόλπου πύλιν Κίσσαμον (νῦν Καστέλλι). Αὕτη, ὥπως καὶ ἡ ἐκ τῆς ἐτέρας θαλάσσης, κατὰ τὴν δυτικὴν τῆς νήσου ἀκτὴν, Φαλάσσαρνα, αὐτόνομος τὸ πρῶτον οὔσα, ὅθεν καὶ τὰ ἰδιαιτέρα αὐτῆς νομίσματα, ἐγένετο ὕστερον ἐπίνειον τῆς δύο ὥρας ἐνδοτέρῳ κειμένης ἰσχυρᾶς τῶν Πολυρρηνίων πολιτείας. Πόσῳ δὲ σποδαῖον ἦτο τὸ ἐπίνειον τοῦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πρωτεύουσας κατὰ τὸ δυτικὸν τῆς νήσου τέρμα πόλεως Πολυρρηνίας, καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν εὐρέως κατεσκευασμένων πέριξ ἑρειπίων. Ὁ Βαυαρὸς περιηγητὴς Λοίχερος περιγράφει ἐν ἐκτάσει τινὶ πληθὺν λειψάνων, οἶον θεάτρου, κίωνων καὶ στηλῶν, πλείστων ἐξ αὐτῶν ἐγκαταφθοροποιημένων ἐν τοῖς τείχεσι τοῦ Καστελλίου, μωσαϊκοῦ καὶ δὴ τάφων πέριξ τῆς πόλεως. Ὁ περιηγητὴς προάγων λέγει ὅτι ἐν τῷ πρὸ τρίτων ἐτῶν οἰκοδομουμένῳ ναῷ ἐτέθησαν τέσσαρες ὥραι τοὶ κίονες ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, οἱ ὅποιοι μετεκομίσθη-

σαν ἐκ τοῦ θεάτρου, καὶ ὅτι ἐν τῇ ἀκτῇ ὑπάρχουσι πολλοὶ τοιοῦτοι καταβεβυθισμένοι, ἐν δὲ τῇ ἀρχαίᾳ προκυμαίᾳ (τῷ νῦν λεγόμενῳ Μάυρῳ Μόλῳ) εὐρίσκονται περισωζόμενα κυκλώπεια ὄντως λειψάνα ¹. Ἡ πόλις αὕτη εἶχεν ἴδιον ἐπίσκοπον, ταττόμενον μεταξὺ τῶν τῆς Ἀπτέρως καὶ τῆς Ἐλύρου, ἐξ αὐτῆς δὲ περισωθείσης ἐκλήθη ὕστερον ἄπαν τὸ δυτικὸν τῆς νήσου διαμέρισμα ἐπαρχία Κισάμου, ἐν τῷ ὁποίῳ πρότερον ἐξετείνετο ἡ περιοχὴ τῆς ἰσχυρᾶς πόλεως Πολυρρηνίας πληρὴς ὃν λειψάνων τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς πρὸ πάντων, ὡς καταφαίνονται τοιαῦτα πολλὰ κατὰ τὸ εὐρὺ λεκανοπέδιον τῆς Κισάμου καὶ μάλιστα εἰς τὸ καθ' ἡμᾶς μέγα χωρίον αὐτῆς Τοπόλιχ. Ἀναφέρεται δὲ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (X, 473) καὶ ἑτέρῳ Κίσαμος, περὶ ἧς ἐν ταῖς περὶ Ἀπτέρως ῥηθισμένοις.

Μήθυμνα. Κατὰ τὴν αὐτὴν πρὸς ἀνατολὰς φορὰν εὐρίσκονται τὰ ἐρείπια τῆς παρὰ τὰ νῦν Νωπήγηι πόλεως Μηθύμνης, μίαν ὥραν πρὸς μεσημβρίαν ἀπὸ τῆς παρχίας καὶ παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὁχθὴν κειμένης ποταμίου τινὸς Κολένι καλουμένου, τὸ ὅποτον ρέον διὰ βαθείας τινὸς χαράδρος ἐκβάλλει εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ Μυρτίλου κόλπου. Ἐπὶ κωνοειδοῦς λόφου ὑπολείπονται ἔτι τρεῖς ἀρχαῖαι δεξαμεναί, περὶ ὧν γνωστὸν πόσον αἱ χρητικαὶ πολιτεῖαι ἐμερίμων προλαμβάνουσαι τὴν ἐκ τῆς ἀνομβρίας λειψυδρίαν. Ὁ γεωγράφος Βουρσικνὸς φρονεῖ ὅτι ἡ κατ' Αἰλιανὸν (περὶ ζώων, XIY, 20) Μήθυμνα αὕτη ἐστὶν ἡ Πίθυμνα, διορθοῦντος, καθὼς λέγει, τοῦ Hercher ὁρθῶς τὸ Μηθύμνης διὰ τοῦ Ριθύμνης, καθ' ἣν διόρθωσιν μετατίθεται καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος Ροκκαίας εἰς Ρίθυμναν. Εἰς ἐπίρρωσιν δὲ τοῦ διισχυρισμοῦ τούτου ἐπάγει, ὅτι ἡ ταττομένη ὑπὸ τε τοῦ Πασλεύου καὶ τοῦ Σπράττου μικρὸν νοτιώτερον πόλις Ρόκκα δὲν ὑπῆρχεν, ἐνῶ καὶ χωρίδιον ἐμώνυμον ἔτι ὑφίσταται, καὶ ἂν τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ἐνετικῆς καταγωγῆς, ὁποίας φύσεως τότε εἶνε τὸ ἀρχαῖον ἐπίθετο Ροκκαία τὸ εἰς τὴν Ἀρτέμιδα ἐκεῖ ἀποδιδόμενον; Ἐτέρῳ λοιπὸν ἡ Μήθυμνα αὕτη τῆς πολὺ πόρρω πρὸς ἀνατολὰς

¹ Ὅρα C. Löher, Kretische Gestade, σ. 77—79. Παράβ. καὶ Pash ley, II 43 καὶ Spratt. II, 216..

Ριθύμνης καὶ ἡ Ροκκαία "Αρτεμὶς ἐστὶν "Αρτεμις τῆς Ρόκκας ¹.

Ρόκκα. Αὕτη ὡς εἴρηται, κεῖται πρὸς νότον τῆς Μηθύμνης καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Πολυρρηνίας ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ὁμωνύμου νῦν χωρίου Ρόκκας. Δὲν εἶνε δὲ μικροῦ λόγου ἄξιον πάντοτε τεκμήριον τῆς ταυτότητος τῶν θέσεων ἡ καθ' ὅλα ὁμοιότης τοῦ ὀνόματος, ἀφοῦ βλέπωμεν τοῦτο συμπίπτει καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Κρήτης, οἷον ἐν Χερσονήσῳ, ἐν Ἱεραπύτνῃ, ἐν Βιάννῳ, ἐν Τυλίτῳ, ἐν Ὁαξῷ, ἐν Ἀραδένῃ καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς ἐὰν ἤσταντο πρὸς τοῦτο στῆλαι ἐνεπίγραφοι, τὰ δὲ ἐπὶ τόπου εὐρισκόμενα νομίσματα δὲν χρησιμεύουσιν ὡς πρὸς τοῦτο μᾶλλον τοῦ τῶν ὀνομάτων ὁμοήχου. Ἐν αὐτῇ εὐρίσκονται ἐπὶ τῶν πρὸς νότον παρεκτεινομένων ἀπὸ τῆς ἀνωτέρω Μηθύμνης ὄρειων ὄφρων ἀρχαῖα ἀναχώματα καὶ ἀνδρα, τάφοι ἀνὰ τρεῖς ἀλλεπάλληλοι. ἐντὸς τῶν ὁποίων καὶ δακτυλιδιοὶ ἔτυχον τέχνης ἐπὶ λεπτότητι σπανίας εὐρεθέντες, θεμέλια οἰκοδομημάτων, ἐν οἷς κεῖται ὅλως λελαξευμένον, τετράγωνον καὶ ἀρκούντως εὐρύχωρον καὶ ἐνέχον ἐδώλικ ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου, μὴ διαγνωσθὲν δ' ἔτι πρὸς τί ἀκριβῶς ἐχρησίμευε, πρὸς τούτοις δὲ καὶ λείψανα τειχῶν. Καὶ ἐν ταύτῃ ἐτιμάτο ἔχουσα ναὸν πολυφοίτητον ἢ κατὰ τὴν δυτικὴν Κρήτην ἐξόχως λατρευομένη "Αρτεμις ἡ Ροκκαία ἐπωνομαζομένη. Ἐπὶ τῶν ἐρείπειων δὲ τοῦ ναοῦ τούτου, ἐφ' ᾧ κεῖται νῦν ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ἀνευρέθησαν ἀγάλματα καὶ ἄλλαι ἀρχαιοῖαι. Ὁ Αἰλιανὸς διηγούμενος ὅτι οἱ υἱοὶ γέροντός τινος ἀλιέως ἀγρεύοντες ἱπποκάμπας (γαρίδας), ἐδήχθησαν ὑπὸ λυσσῶντος κυνός, λέγει ὅτι οἱ μὲν ἔκειντο Μηθύμνης τῆς Κρητικῆς πρὸς τοῖς ἡύσιν· ἔστι δ' αὕτη κώμη, ὡς φασιν, οἱ δὲ θεώμενοι συνήλθον τῷ πάθει· οἱ δὲ ἐκ τῆς Ροκκαίας οὕτω καλουμένης Ἀρτέμιδος ἄγειν προσέταττον καὶ αἰτεῖν ἱκσιν παρὰ τῆς θεοῦα². Οὕτως ἡ Μήθυμνα οὐ μακρὰν τοῦ Μυρτίλου κόλπου κειμένη ἔχει ἡϊόνας, ἐν αἷς δηχθέντες ὑπὸ κυνός οἱ ἀγρεύοντες υἱοὶ τοῦ γέροντος, πέμπονται εἰς τὴν οὐ μακρὰν πρὸς νότον Ρόκκαν, ἐν ᾗ ὁ θαυματουργὸς ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος.

¹ Ὅρα C. Rnsian, Geographie V. Griecchenland, II, 552.

² Αἰλιαν. Περὶ ζῶων, XIV, 20.

Πολυρρηνία. Ἡ κατὰ τὸν Πτολεμαῖον (III, 17, 10) οὕτω καλουμένη, κατὰ δὲ τὸν Σκύλακα (47) Πολύρρηνα, κατὰ τὸν Στέφανον καὶ Σουίδαν Πολύρρηνον καὶ κατὰ τὸν Πλίνιον Πολυρρήνιον, ἔκειτο ἐνδοτέρω τῆς πόλεως Κισάμου, ἀπέχουσα αὐτῆς κατὰ Στράβωνα ὅσον 30 σταδίου¹, τῆς δὲ πρὸς δυσμὰς Φαλασάρνης 60, ἥτοι 1 1)² ὥραν ἀφισταμένη τῆς πρώτης καὶ 2 τῆς δευτέρας. Αὕτη ἐξηπλοῦτο ἀμφιθεατρικῶς ἐπὶ τοῦ μεσημβρινοῦ κατάντους μέρους ὑψηλοῦ καὶ ἀπομεμονωμένου λόφου, τοῦ ὁποίου τὴν δυσπρόσβατον κορυφὴν κατεῖχεν ἡ ἀκρόπολις. Ἡ τῶν Πολυρρηνίων πολιτεία ἐκ διαφόρων ἐκ τῆς χέρσου Ἑλλάδος λαῶν τὴν ἀρχὴν ἔχουσα, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῶν κατὰ τὴν Λακεδαίμονα μετὰ τὴν ἐποίκισιν τῶν Δωριέων καὶ Ἀχαιῶν, κατέσχευεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπασαν τὴν ἐν τοῖς δυτικοῖς τῆς νήτου χώραν, ἔπαινον τὸ διαμέρισμα τῆς νῦν ἐπαρχίας Κισάμου καὶ τῶν Ἑννέα—Χωρίων (ἢ Νειῶν Χωριῶν) συμπεριλαμβανομένων, ἐξ οὗ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπηρτίσθη ἡ ὥς νῦν ἔχει ἐπαρχία αὕτη, ὥς καὶ ἄλλαι, ἐν αἷς μία ἐπεκράτησεν ὑπὲρ τὰς ἄλλας μικροτέρας πολιτείας. Οἱ περίξ κάτοικοι τῶν νῦν χωριδίων Γληγοριχῶν καὶ Παλαιοκάστρου φάινονται τὸ πρῶτον ποιμένες καὶ κτηνοτρόφοι, ὅθεν καὶ πολύρρηνες, καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ὡς ἄνω συνοικισθεῖσα πόλις Πολυρρηνία, ἐκ τῶν κατὰ τὰ περίχωρα ἐξαιρέτων νομῶν καὶ βοσκῶν². Ἐκ μεταγενεστέρων δ' ἔπειτα κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν περιστάσεων συνεκεντρώθησαν εἰς χῶρον ἀπροσπέλαστον, ἐξ οὗ ἐδέσποζον τῶν πέριξ μερῶν, ὀχυρώσαντες τὴν ἀκρόπολιν ἔτι μᾶλλον καὶ διὰ τειχῶν περιβαλόντες τὴν πόλιν. Περὶ τῆς ἐμποιοιμένης ἐντυπώσεως ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς θεάματος, τὸ ὁποῖον αἰσθάνεται τις προβαίνων ἐκ τοῦ Καστελλίου πρὸς τὸ Παλαιόκαστρον, τὴν πάλαι Πολυρρηνίαν· περὶ τῆς μοναδικῆς θέσεως τῆς πόλεως, ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς ὁποίας μηδενὸς ἄλλου ἐπιπροσθοῦντος, τὰ πάντα κύκλῳ κατθεῶντο, ὁ Λοίχερος ἐκφράζεται μετὰ θαυμασμοῦ ἐν ἐκστάσει οὕτως εἰπεῖν διατελῶν: »Αὕτη ἐστὶ, λέγει, ὑπερβαλόντως μεγαλοπρεπέστατη καὶ ἐν τῷ εἶδει αὐτῆς μοναδική. Ὡς

¹ Ὁρα Στράβ., X. 579.

² Κατὰ Στέφ. Βυζ. παρὰ τὸ πολλὰ ρήνεα, τοῦτέστι πρόβατα ἔχειν.

ἐν ὑπερμεγέθει τινὶ ἀμφιθεάτρῳ ἴσταται· τις ἐν τῇ μέσῳ ὡς ἐπὶ κίονος ἐπηρμένον· οὕτως ὀρθῶς καὶ κανονικῶς προβαίνουνσι καὶ παρατάττονται εἰς ὕψος βαθμηδὸν ἀναιρόμενα περὶ αὐτὴν ἐκ τοῦ βάθους τὰ ἀπότομα ὄρηα. Παρκακατιῶν δὲ λέγει, »Πολλὰ ἄλλα ἔτι δεικνύουσιν ἐν τῷ νῦν χωρίῳ (Παλαιοκάστρῳ) ὅτι ἐνταυθα ποτε ὑπῆρξεν ἔδρα πολυάνθρωπος. Ὁ κατ' ἐπανάληψιν περισκοπήσας τοιαύτας τῆς ἀρχαιοσύνης θέσεις, ἀναγινώσκει πάραυτα αὐτάς. Ὁ χώρος παρέχει ὄψιν, ἐξ ἧς συνάγεται ὅτι οὗτος ποτε διετέλεσεν ἐν μεγάλῃ βιοτικῇ δραστηριότητι καὶ ὀργανισμῷ. Ὅδοι βαθεῶς καθαμαξευθεῖσαι, λίθοι ἀπεργασθεῖς, λείψανα παναρχαίων τειχῶν, λίθοι θεμέλιοι φρεάτων καὶ κρηνῶν, τεμάχια ἔνθεν κἀκεῖθεν ἔργων πρὸς θεμελίωσιν οἰκιῶν, τοιαῦτα καὶ ἄλλα εἰσὶν ἔχνη, τὰ ὅποια σπανίως ἀπαντῶσιν. Ἐὰν ἀποβλέψῃ τις ὅπου δῆπότε, κινεῖται τι καὶ αἰωρεῖται περὶ τὰ λείψανα ταῦτα ὥσει πνοὴ ἀποικομένου παρελθόντος βίου»¹.

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Γερμανὸς Λοίχερος· ὁ δὲ Γάλλος Περρότος ἐκφράζεται ὡδὲ πως περὶ τῆς ἀκμαζούσης ποτὲ πολιτείας ταύτης τῆς πρὸς Κυθωνίαν καὶ ἄλλας ἀντιζήλου: »Μικρὸν πρὸς νότον τοῦ Καστελλίου τῆς Κισάμου καταλαμβάνει τὸ χωρίδιον Παλαιοκάστρον μικρὸν τι μέρος τοῦ περιβόλου, ὃν ἐπλήρου ποτὲ ἡ Πολυρρηνία, μία τῶν σπουδαιοτέρων τῆς ἀρχαίας Κρήτης πόλεων. Αὕτη ἔκειτο ἐπὶ ὑψηλοῦ καὶ ἀνάντους λόφου ἀφισταμένη τῆς θαλάσσης μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν. Μόνον πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν συνῆπτε πρὸς τὰ γειτνιάζοντα ὄρη ἡ τῆς πόλεως ἄκρα, ἐν ᾗ ἡ ἀκρόπολις· ἐκ πάντων δὲ τῶν ἄλλων μερῶν ὑπάρχουσι κατωφέρειαι ἀπότομοι καὶ βράθρα, βαθεῖαι κοιλάδες πρὸς τὰ Λευκὰ Ὅρη ἄγουσαι. Μέρος τοῦ περιβόλου ὑφίσταται ἔτι ὡς καὶ πολυάριθμα δωμάτια καὶ θάλαμοι ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένοι, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν τὰ ὀπίσθια οἰκιῶν. Ἀναγινώσκονται προσέτι τὰ λείψανα τοῦ περιβόλου καὶ τοῦ σηκοῦ ναοῦ, πρὸ τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται πολλὰ ἐπιγραφὰ πρὸς τιμὴν διαφόρων Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, μίξ τῶν ὁποίων πρὸς τὸν Ἀδριανόν. Ἀλλ' ὅ,τι κατελείφθη εἰς ἡμᾶς μᾶλλον διαφέρον ἐκ τῆς Πολυρρηνίας εἰσὶν

¹ Ὁρα Löher, 91 καὶ 95.

ἀναμφηρίστως τὰ ὑδραγωγεῖα αὐτῆς. Ἡ πόλις ἐπὶ τοῦ ὕψους, ἐφ' οὗ ἦτο ὠκοδομένη, ἐστερεῖτο ὕδατος, διότι ὁ χεῖμαρρος ὁ ῥέων εἰς τὸ βάθος τῆς κοιλάδος ἀπεῖχε πολὺ, ἄλλως τε δὲ αἱ ἀκτῖνες τῶν πρώτων τοῦ θέρους ἡμερῶν ἤρουν νὰ ἀποξηράνωσιν αὐτόν. Ἐν τούτοις ὅτε ἡ πόλις ἀπέβη πλουσία καὶ πολυάνθρωπος, ἦτο δύσκολον νὰ ἀρκεσθῇ εἰς δεξαμενάς, ὡς ἠναγκάσθησαν νὰ πράξωσιν οἱ πρῶτοι αὐτῆς ἰδρυταί.... Εὐρέθη πηγὴ ἐπὶ τῶν βορείων πλευρῶν τοῦ ὄρους, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐτέρα κλιτὺς ἔφερεν, ὠκοδομημέναις ἀμφιθεατρικῶς, τὰς τῶν Πολυρρηνίων οἰκίας· διετρήθη δὲ τὸ ὄρος τοῦτο καὶ ἤχθη οὕτω τὸ ὕδωρ εἰς τὸ νότιον τῆς πόλεως. Ὑπάρχουσι δὲ δύο ὑδραγωγεῖα ἐσκαμμένα ἐπὶ γυμνοῦ καὶ καθαρῷ βράχῳ, ὁ ὁποῖος ἐτύγχανεν ὢν εὐτυχῶς τιτανώδης λίθος λίαν ἀρκίος· καὶ τὸ μὲν ἐξ αὐτῶν ἔχει διαστάσεις μέτρου 1,35 καὶ ὕψος 2,30, τὸ δ' ἕτερον ἔχει διαστάσεις μακροτέρας, ἀλλ' ἀμφοτέρα ἀπώλεσαν πολὺ τοῦ ἐκυτῶν ὕψους ἐκ τῶν κατακαθισμάτων τῶν ἐκ τῶν αἰώνων ἐπιγινομένων. Τὸ μεγαλύτερον ἐξ αὐτῶν φαίνεται καὶ τὸ μᾶλλον ἐπιμελεημένον, διότι εἶνε διηρημένον ἐντὸς εἰς δύο μέρη, εἰς μίαν αὐλάκα, δι' ἧς ῥεεῖ τὸ ὕδωρ καὶ εἰς στενότητά τινα, δι' ἧς δύναται νὰ κινῆται ἀνέτως ὁ ἐργάτης, εἰς ὃν εἶνε ἀναθεθειμένη ἡ ἐπίβλεψις τοῦ ὄχετος καὶ τῆς ἐν καλῇ καταστάσει διατηρήσεως αὐτοῦ. Πολλοὶ χωρικοὶ μὲν διεβεβαίωσαν ὅτι εἰσέδυσαν πολὺ μακρὰν εἰς τὸ ὑδραγωγεῖον καὶ ὅτι προέβησαν εἰς ἀπόστασιν πλειοτέραν μιᾶς ὥρας μηδὲν κώλυμα ἀπαντήσαντες, ἀλλὰ καὶ μὴ φθάσαντες εἰς τὴν πηγὴν. Φαίνεται, κατὰ τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα, ὅτι ὑπάρχουσι κατὰ τόπους εἰδῆ σκαφῶν ἢ κοιλωμάτων πεποιημένων ἐπὶ τοῦ βράχου κατὰ τὴν δίοδον τοῦ ὕδατος, προωρισμένων δὲ ἀναμβιβόλως εἰς τὸ νὰ συντελῶσι νὰ κατακάθῃται τὸ ὕδωρ, οὕτω δὲ νὰ βοηθῶσιν εἰς τὸ νὰ ἀπαλάττηται αὐτὸ ἐκ τῆς ἄμμου καὶ τῶν ἑτερογενῶν ὑλῶν, τὰς ὁποίας ἡδύνατο νὰ φέρῃ ἐκ διαλειμμάτων. Ἡ πηγὴ ἔτι καὶ νῦν δὲν ἐξαντλεῖται, ἐξ ἧς καὶ ὑδρευόμενον ἀποζῇ τὸ εὐτελὲς χωρίδιον τὸ ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς μεγάλης καὶ ὑπερηφάνου πόλεως ὠκοδομημένον¹.

¹ Ὁρα G. Perrot, L' île de Crète, p. 41—45. Παράβ. καὶ Thenon, Fragments d' une description de l'île de Crète, III, 26.

Ἐπαινῶν δὲ παρακατιῶν ὁ περιηγητὴς τοὺς Πολυρρήνιους λέγει τάδε : »Οἱ Πολυρρήνιοι δὲν φαίνονται ἀρκούμενοι εἰς τὸ ὅτι ἔτυχον τοῦ κυρίου αὐτῶν σκοποῦ προμηθεύοντες εἰς τὴν πόλιν ὕδωρ πηγαῖον καὶ ἀσφαλίζοντες τὴν διατήρησιν τῶν ὀχετῶν διὰ φρονίμων ὑδραυλικῶν προφυλάξεων. Ὡς παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἑλλησι, δὲν ἤρκει εἰς αὐτοὺς ἡ χρησιμότης μόνον ἔργου τινός, ἀλλ' ἤθελον πρὸς τούτοις νὰ ᾔνῃ αὐτὸ καὶ ὥραϊον. Ἡ ἐτέρα τοῦλάχιστον τῶν πηγῶν τούτων φαίνεται ὅτι ἦτο οὕτω διατεθειμένη καὶ κεκοσμημένη, ὥστε παρίσταν μνημεῖον, ὅπερ δὲν ἐστερεῖτο μήτε πρωτοτυπίας, μήτε εὐγενείας. Παρὰ τῇ εἰσόδῳ τοῦ ὑπογείου εὐρίσκεται σπηλαῖον, τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως ἦν καθιερωμένον εἰς ναϊάδα νύμφην, διότι φαίνεται ἐκεῖ ἔτι μικρὸν κοίλωμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἦν πιθανῶς ἰδρυμένον νύμφης ἀγαλματίον. Ἐγγὺς τούτου, ἐπὶ σωροῦ ἐρείπιῳ, εὐρομεν τὰ λείψανα θριγκοῦ, κυμάτια καὶ ραβδώσεις ἰωνικοῦ ρυθμοῦ καλῶς ἐξεργασμένα καὶ μετὰ τῆς μεγαλειτέρας φιλοκαλίας. Ἐξ βοηθείᾳ τῶν θραυσμάτων τούτων ἐστὶν εὐχερὲς νὰ παρασταθῇ ἔξω τοῦ σπηλαίου καὶ πρὸ τοῦ ὑδραγωγείου πρόσψις κομψή, ἐν ᾗ ἦσαν διατεθειμένοι ἦτε εἰσόδος τοῦ ἁγιαστηρίου καὶ ἡ ὁπή, δι' ἧς τὸ ὕδωρ ἐξώρμα. Ἐκ δεξιῶν δὲ καὶ ἀριστερῶν ὁ βράχος κεκομμένος κατὰ κάθετον ἦν διὰ μαρμαροῦ ἐπικεκαλυμμένος»².

Τὰ ἐν μεγάλῃ ἐκτάσει ἐρείπια τῆς πόλεως εἰσι διεσπαρμένα ὑπεράνω, κύκλῳ καὶ ἐντὸς τοῦ χωρίου, τοῦτέστι τὰ παλαιότερα τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὰ τοῦ ὑπὸ τοὺς πρόποδας αὐτῆς ἄστεος. Ἐχουσι δὲ ταῦτα ἐν περιλήψει ὡς ἐξῆς.

Ἡ πρώτη πόλις, τὸ ἄστυ, ἀρχεται ἐξ ἀνατολῶν ἀπὸ τῆς θέσεως τῆς ὀνομαζομένης σήμερον Περιστερόπορος, τὸ δὲ πρὸς τὸ μέρος τοῦτο περιβάλλον αὐτὴν τεῖχος σύγκειται ἐκ μεγάλων παραλληλογράμμων λίθων. Ἀνωτέρω αὐτῆς κεῖται ὁ Περιστερόσπηλῆρος, σπηλαῖον μέγα καὶ φυσικόν. Ὑπέρκειται δὲ δευτέρα ζώνη ἔχουσα τεῖχος ὕψους 4 ὀργυῶν ἐκ λίθων πελεκητῶν, ὑψηλότερον δ' αὐτῆς ὑπάρχει ὁπή πλάτους καὶ ὕψους 50', ὀνομαζομένη Ζέστα. Ἐντεῦθεν τὸν χειμῶνα ἐκπέμπεται ἀτμός καὶ θερμότης (ζέστη), οἱ

² Ὅρα τὸν αὐτὸν, 45 καὶ ε.

κτηνοτρόφοι δὲ καὶ ποιμένες παρακαθήμενοι κατὰ τὰ μεγάλα ψύχη θερμαίνονται. Τὰ τείχη τοῦ πολυγώνου τούτου φρουρίου σύγκεινται ὅτε μὲν ἐκ λίθων ἀργῶν, ὅτε δ' ἐκ πελεκητῶν παραλληλογράμμων καὶ ἀλλαχοῦ εἰσι συμπεπληρωμένα διὰ μεταγενεστέρων τοίχων, ἐν οἷς διακτινοῦνται θέσεις πυροβόλων, ἅπερ πάντα μαρτυροῦσιν ὅτι ἡ Πολυρρηνία οὐ μόνον κατωκεῖτο ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀδιαλείπτως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ οἱ κατὰ καιροὺς κατακτῆσαντες τὴν τόπον ἐφρόντιζον πάντοτε νὰ διατηρῶσιν αὐτὴν καλῶς τετειχισμένην διὰ τε τὸ ἐπικαιρὸν τῆς θέσεως καὶ διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς. Καὶ ἐκ μὲν ἀνατολῶν (Περιστερὸτοπος) καὶ μεσημβρίας (Βαρύ), καθ' ὃ εἶνε δυσπρόσιτον, εἶνε τετειχισμένον κατὰ τὰ εὐεπίθата μέρα· ἐκ δυσμῶν δὲ (Γουλάς) καὶ βορρᾶ (Ἐώσπηληα) ἔχει τεῖχος συνεχές. Ἐπὶ τοῦ κατακορύφου δὲ μέρους, ὁπόθεν καθίσταται ἄποπτος πᾶσα ἡ ἐπαρχία Κισάμου, τὸ Αἰγαῖον, τὸ Λιβυκὸν πέλαγος καὶ τὰ Χανία, σώζονται τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχε καὶ ἐπιγραφὴ κλαπέισα ἥδη, περισώζονται δὲ συντρίμματα κεράμεια (βύσσαλα) ἐν μεγάλῃ ποσότητι. Κάτω δὲ πρὸς δυσμὰς ἐστὶν οἰκοδόμημα Χαλοκλησιὰ καλούμενον ἔχον δύο θύρας πρὸς ἀνατολὰς. Τοῦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶνε ὁ ναὸς τῆς Δικτύνης Ἀρτέμιδος. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχύει ἡ ὑπαρξίς ὑψώματος κειμένου 15 βήματα πρὸ τῆς πρὸς δυσμὰς θύρας, πλησίον τοῦ ὁποίου εὗρηται μονόλιθος μήκους 140', πλάτους 105' καὶ πάχους 21' καὶ ἐν αὐτῷ κοίλωμα ἀκτίνος 45', ἔχον ἐν τῷ κέντρῳ βάθος 10', τὸ ὁποῖον ἐλαττοῦται, καθ' ὅσον φθάνει εἰς τὸ ἄκρον. Τὸ ἐν τῷ μονολίθῳ τούτῳ κεῖλον σχῆμα ἔχει μορφήν δοχείου (γαβάθας). ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου κατὰ διάμετρον ἀκριβῶς ἐστὶν αὐλάξ λελαξευμένη βάθους 13', ἥτις ἀρχομένη ἐκ τοῦ ἄκρου τοῦ κοιλώματος, προχωρεῖ βαθυνομένη μέχρι 15', ἐξικνουμένη δὲ μέχρι τοῦ ἀντιθέτου ἄκρου τῆς διαμέτρου, διατηρεῖ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν τοῦ βάθους. Ἡ αὐλάξ αὕτη ἄνω μὲν τοῦ κέντρου ἐνοῦται διὰ γεφυριδίου ἐν τῷ κέντρῳ καὶ ἔχει βαθύτητα στρογγύλην βάθους 5'. Ὁ μονόλιθος οὗτος, ὁ ὁποῖος εἶνε ἀποκεκυλισμένος τῆς θέσεως αὐτοῦ, φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς ἐπίθεμα τοῦ βωμοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐσφαγιάζοντο τὰ

θύματα, ὡς παρατηρεῖται τοιοῦτος παραπλήσιος καὶ ἐν τοῖς κατὰ τὴν Γόρτυνα ἀρχαιολογικοῖς λειψάνοις. Καὶ ἐρείπια μὲν οἰκιῶν φαίνονται ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀλλὰ τάφοι δὲν διακρίνονται ἐν τοῖς κατεφκειμένοις μέρεσιν, ἀλλ' εὗρηται τοιοῦτοι ἀπειροὶ ἐπὶ μεγάλῃς ἐκτάσεως κατὰ τὰ πρόθυρα τῆς πόλεως, εἰσὶ δ' οἱ μὲν αὐτῶν ἐπὶ βράχων λελαξευμένοι, ἄλλοι δὲ ἔχουσι τοίχους χειροποιήτους καὶ ἄλλοι εἰσὶ κατεσκευασμένοι ἐπ' ἀλλήλων. Ἐπὶ τῆς κλίμακας δὲ οἰκίας τινὸς ὑπάρχουσι δύο ἐπιμήκεις λίθοι πελεκητοί, ὧν ὁ μὲν φέρει χρονολογίαν διὰ λατινικῶν χαρακτῆρων, οἷτινές εἰσιν ἐφθαρμένοι, ὁ δ' ἕτερος τὴν λέξιν RECTITVIT (restituit). Οἱ λίθοι οὗτοι μετηνέχθησαν ἐκ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἔκειτο ὁ ναός, ὁ ὁποῖος ὡς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς συνάγεται ἀνωκοδομήθη ἐπὶ Ρωμαίων, ἐπειδὴ δὲ φέρει οὗτος καὶ πρόσθετον ἱερὸν, συνάγεται ὅτι καὶ ἐκκλησία χριστιανικὴ ἐγένετο. Καὶ ἐν διαφόροις δὲ ἄλλαις θέσεσι καὶ οἰκίαις ὑπάρχουσιν ἐνεπίγραφοι πλάκες ἐφθαρμέναι καὶ μὴ, ὡς καὶ ἐπιτύμβιος στήλη ἀκεραία φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν «'Ἀρισταγόρας Ὁρύχ», ἔτι δ' ἀνδράλυφον παριστῶν δύο γυναῖκας, κρατουμένας ἐκ χειρός, ἔχον ὕψος 30' καὶ πλάτος 20', καὶ στήλη φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν

.....σ ὑπερβαλλόντως
 ..... ν ὑπερβαλλόντως
 ..... ὑπερβαλλόντως

καὶ ἄλλαχοῦ μικρὰ πλᾶξ ἔχουσα ἐν τῷ κέντρῳ ὀπὴν τετράγωνον, ἐν ᾗ θὰ ἦτο ἐγγεγομφωμένη προτομή, τοῦ Ἑρμοῦ πιθανῶς, ὡς δείκνυσιν ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ κεχαραγμένη ἐπὶ μιᾷς τῶν πλαγίων πλευρῶν αὐτῆς :

Ερμα δρομιωνι
 (υ)περβαλλων Βιωττω
 κοσμήσας.

Ἐκ τούτων δὲ πάντων καὶ ἐκ τῆς θέσεως, τὴν ὁποῖαν κατεῖχεν, ὡς καὶ ἐκ τῶν περισωθειῶν περὶ αὐτῆς εἰδήσεων τῶν συγγραφέων συνάγεται ἀσφαλῶς, ὅτι ἡ Πολυρρηνία ἦτο ἐπίσημος καὶ σπουδαία τακτομένη μετὰ τὴν Κνωσὸν, Γόρτυνα, Λύκτον,

Ἰεράπυτναν καὶ Κυδωνίαν, εἰς τοιαύτην ἀναλογίαν καὶ σχέσιν οὕσα πρὸς τὴν τελευταίαν, εἰς οἷαν πρὸς τὰς δύο πρώτας ἡ Λύκτος καὶ ἡ Ἰεράπυτνα ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τῆς νήσου ¹.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς οἱ ἐξ Ἀχαιῶν ἢ καὶ Ἑτεοκρήτων Πολυρρήνιοι κατ'ἴκουν πρότερον περίξ κατὰ κόμης, ἀλλ' ἐπελθόντες οἱ Δωριεῖς συνώκισαν οὗτοι τὴν πόλιν ταύτην, τοιαύτην ὀχυρὰν θέσιν ἐκλέξαντες, καὶ ὑπήγαγον τοὺς πρότερον περίξ κατοικοὺς εἰς τὴν τῶν ὑπηκόων, τῶν ἄλλοθι περιοίκων λεγομένων τάξιν. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ εἰς οὐκ εὐκαταφρόνητον βαθμὸν δυνάμειος προελθόντες, ἐπεξέτειναν τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν κύκλῳ περιχωρον, ἥτις πλουσία εἰς νομὰς οὕσα, ὡς καὶ ἡ λεκτικὴ σύνθεσις τοῦ ὀνόματος δεικνύει (πολύρρην οὕσα, ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος περὶ τῆς τῶν Πολίων χώρας, IV, 154), καὶ εἰς παντὸς εἴδους προϊόντα γόνιμος, ὥπως καὶ τὴν σήμερον, κῦδαιμόνησε καὶ οὕτως ἐκίνει τὴν ἀντιζηλίαν τῆς ἀστυγείτονος Κυδωνίας, πρὸς ἣν διῆγε πάντοτε πολεμίως. Περὶ τῆς Πολυρρηνίας εἰλέγετο ὅτι, ὅτε ὁ Ἀγαμέμνων ἐπανάκαμπεν ἐκ Τροίας, παρεκκλίνας καὶ ἐκπεσὼν εἰς Κρήτην ἔθυσεν ἐν αὐτῇ ². Ἀλλὰ τὸ βεβαιότερόν ἐστιν, ὅτι κατόπιν συνωκίσθη ἡ Πολυρρηνία καὶ προήχθη, ἐπὶ δὲ Ρωμαίων καὶ δὴ τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῶν ἐτιμήθη πολὺ εὐεργετηθεῖσα πολυτρόπως ὑπ' αὐτῶν, διότι ἦτο ἐναντία πρὸς τὴν Κυδωνίαν, ἡ ὁποία μετὰ τῆς Κνωσοῦ ἀντέστη κυρίως πρὸς τὴν δορικτήτορα δημοκρατίαν (ὡς ἐν τῷ ἱστορικῷ μέρει ἐν πλάτει γίνεται λόγος) ³, εὐρέθη δὲ καὶ βάσις ἀνδριάντος τοῦ Ρωμαίου τῆς νήσου κατακτητοῦ Μετέλλου παρὰ τοῖς ἐρειπίοις τῆς Δικτύνης Ἀρτέμιδος ⁴. Ἡ πόλις εἶχε πολλοὺς ναοὺς καὶ βωμοὺς, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Σουΐδας λέγει :

»Πολυρρηνία τόπος Κρήτης, ἐνθα τοῖς θεοῖς ἔθυνα. Καὶ τὰ νο-

¹ Παράβ. καὶ Thenon, *Fragm. ect.*, III. 22 καὶ 23.

² Ὅρα Ζηνοβ. στ. 50. Σουΐδαν ἐν λ. οἱ Κρηῖτες, παράβ. καὶ Hoeck *Kreta* I, 27 καὶ Thenon, III 29.

³ Ἐπιθι τὰ ἐν τῷ ἱστορικῷ μέρει καὶ πρό πάντων τὰ ἐπὶ Ρωμαίων γεγόμενα, κεφ. ΙΗ' καὶ Κ'. Παράβ. καὶ Thenon, *Revue archeol.* n. s. XV p. 416 ss, καὶ *Fragments d' une descr. de l' ile de Crète*, III, Polyrrénie, τοῦ αὐτοῦ.

⁴ Τοιοῦτοι ἀνδριάντες τοῦ Ρωμαίου πορθητοῦ εὐρέθησαν καὶ ἐν ἄλλων πόλεων ἐρειπίοις, ὡς ἐν Ἱερσπέρῳ καὶ ἐν Κνωσῷ, ὁ ὁποῖος ἵσταται νῦν ἀκέφαλος ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Συλλόγου, φέρων πανοπλίαν καὶ Σύμβολα ρωμαϊκά.

μίσματα δὲ αὐτῆς δεικνύουσιν, ὅτι δὲν ἐτιμᾶτο μόνον ἐν αὐτῇ ἡ Ἀρτεμις Δικτύοννα, ἀλλὰ καὶ ὁ Κρηταγενὴς Ζεὺς, πρὸς δὲ καὶ ἡ Παλλὰς φέρουσα περικεφαλαίαν καὶ δόρυ σύμβολον τοῦ πολέμου καὶ χαρακτήρος τοῦ λαοῦ τούτου ⁴. Ἐκ τῆς ἀντιθέσεως αὐτοῦ πάντοτε πρὸς τοὺς περὶ αὐτὴν ἐτήρησεν ἐν τοῖς ἡέσι καὶ τῇ γλώσσῃ τραχύτητα καὶ ὁ λεξικογράφος Ἡσύχιος λέγει ὅτι ἐλάλει τὴν παναρχαίαν τῶν προγόνων διάλεκτον ⁵.

Εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς πολιτείας τῆς Πολυρρηνίας ὑπῆγετο πλὴν τοῦ βορείου μέρους, καὶ δὴ τοῦ περισώσαντος ὅλως ὄνομα Ἑλληνικόν, Μεσόγεια καὶ Πόρρω — Μεσόγεια, καὶ τὸ μεσημβρινὸν τῆς νῦν ἐπαρχίας Κισάμου τὸ καλούμενον νῦν Ἑννέα — Χωρία ἢ καλῶν Νεῖα Χωριά. Ἡ γωνία αὕτη, ἡ μεταξὺ τῶν νῦν ἐπαρχιῶν Κισάμου καὶ Σελίνου, ἐστὶν ἔτι καὶ νῦν πλήρης δασῶν καὶ ἄλσων, δι' ὧν κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν διαρρέουσι ρύακες καὶ ποτάμια. Ἐνταῦθα ψιθυρίζει αὔρα διηλεκτὴς ἀπὸ τῶν ὑπερκειμένων ἐνθεν καὶ ἐνθεν τῆς εὐρείας καὶ ἐπιμήκους ταύτης τριγωνικῆς κοιλάδος ὁρέων καὶ τῶν βαθυσκίων ἐκ γιγαντείων καστανεῶν, ἐλαίων καὶ ἄλλων καρποφόρων δένδρων βαθυσκίων δασῶν· ἐνταῦθα μινυρίζει ἀενάως τὸ κελάρυσμα τῶν ἐξ ἀειθαλῶν καὶ πυκνῶν κομάρων καὶ δαφνῶν καὶ μυρσινῶν ἐστεμμένων περὶ τὰς ὄχθας καὶ μυριοτρόπως περιδινουμένων ρύακων καὶ ποταμίων. Ἐν τούτοις τὰ θέλητρα ταῦτα τῆς μειδιώσης ἀείποτε ἐκεῖ καὶ τερπνῆς καὶ γοητευτικῆς φύσεως, ἡ γονιμότης καὶ πλουσία τοῦ ἐδάφους παρὰ γωγὴ δὲν εἴλκυσαν τὸ πλῆθος πρὸς ἐνοίκησιν. Οἱ ἰδρύσαντες τὰ πρῶτα ἐν Κρήτῃ πολίσματα δὲν εἰλκύσθησαν ἐκ τῆς γοητείας τῶν θέσεων καὶ τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους· ἔσπευδον οὕτως εἰπεῖν ἀποσπώμενοι κατὰ κοινότητα ἀπ' ἀλλήλων ἐκ σταθερᾶς προκαταλήψεως νὰ προστατεύσωσιν ἑαυτοὺς κατὰ τοῦ γείτονος, ὄντος πάντοτε ἐχθροῦ, κατακαμβάνοντες ἐκ τῆς ἐπιβαλλομένης ὑπὸ τῆς ἐπιθέσεως καὶ τῆς ἀμύνης ἀνάγκης χώρους τὸ πλεῖστον ἀποτόμους καὶ δυσπροσβάτους, ἐν αἷς τοῦ λοιποῦ προσεκολλῶντο ἀναποσπά-

⁴ Ὅρα Tlunon, ὡς ἄνωτ.

⁵ Ἡσύχιον ἐν λέξει ἁμαλία, κόμβα, σέρτη, (πέρδιξ, κορίνη, γέρανος), ἀπηχίσεις πολὺ πιθανόν οὕτως ταύτας καὶ λείψανα προϊστορικῆς καταστάσεως, σημαντικῆς μᾶλλον, ἢ μὴ παμπάλαιας ἀριανῆς.

στως, ἀπαξ ἐν αὐτοῖς ἐνιδρυθέντες. Ὅθεν καὶ βλέπομεν διὰ τίνων ὀχυρωμάτων πρὸς τῇ φυσικῇ ὀχυρότητι καὶ κυκλωπέων τειχῶν αὐτοὺς περιέβαλλον, ὅποια τὰ ὅμοια πρὸς τὰ τῆς Τίρυνθος ὀχυρωματικὰ ἔργα τῶν ἐν Σελίνῳ παναρχαίων πόλεων, τὰ τῆς Ἀπτέρας καὶ ἄλλων πολλῶν ἐν τῇ νήσῳ. Ἐκ τούτων σὺν τῷ χρόνῳ ἐξορμῶντες ἐκαρποῦντο ὑποτάττοντες κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων αὐτῶν τὴν περίχωρον. Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ οὐδὲν σχεδὸν ἀπαντᾷ ἐν τῇ θελκτικῇ καὶ εὐδαίμονι ταύτῃ ἐκτενεῖ κοιλάδι ἀναγόμενον ἀληθῶς εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Χωρίον τι ἐκεῖ καὶ σήμερον ἔτι Ἑλος καλούμενον, κατάρρυτον μὲν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐλῶδες, περὶ τὸ ὅποτον ἀπαντῶσιν αἱ πυκνότεραι καὶ γιγαντωδῆσται καστανάει, ὑπεμφαίνει πῶς σχέσιν τοιαύτην τῶν διεσκεδασμένων πάλαι ὑπὸ τὰς πυκνάς τῶν πολυτίμων τούτων δένδρων συστάδας καὶ ἐπὶ τοῦ ἄλλου τῆς γονίμου κοιλάδος ἐδάφους ἀγροτῶν πρὸς τοὺς περιιοικῶντας ἰσχυροὺς Ἑλυρίους καὶ δὴ τοὺς πρὸς βορρᾶν ἰσχυροτέρους Πολυρρηνίους, ὅποια ἡ τοῦ πασιγνώστου Ἑλους τῆς Λακωνικῆς πρὸς τὴν δωρικὴν Σπάρτην. Οἱ Δωριεῖς ἐπελθόντες καὶ εἰς Κρήτην καὶ κατακτήσαντες κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτήν, ἐτήρησαν τοὺς αὐτοὺς πολιτειακοὺς ὅρους καὶ ἐν αὐτῇ ὥς καὶ ἐν τῇ χέρσῳ Ἑλλάδι. Ἐνθεν μὲν οἱ Ἑλύριοι, ἔνθεν δὲ καὶ πρὸ πάντων οἱ Πολυρρηνιοὶ κτείστησαν τὴν χώραν ταύτην ἄλλο Λακωνικὸν Ἑλος καὶ τοὺς ἀγροτικοὺς ἐνόικους αὐτῆς ἄλλους εἰλωτας καὶ περιόικους. Μόνον δὲ κατὰ τὴν πρὸς τὴν παραλίαν ἔξοδον τῆς κοιλάδος ταύτης μνημανεύεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λιμὴν τις Ραμνοῦς ¹, μετὰξὺ τοῦ Κριοῦ—Μετώπου καὶ τῆς χερσονήσου, καὶ βορειότερον ἕτερος, αὐτὴ ἡ Χερσονήσος, πιθκνῶς ἐπὶ τοῦ νῦν καλουμένου ἀκρωτηρίου Καραβούτα, μεσημβρινῶς τοῦ ἀβαθοῦς κόλμου καὶ ὅρου τοῦ νῦν Σφηναρίου. Πάντα ταῦτα τὰ πολίσματα καὶ οἱ ὅροι ἦσαν πολιτικῶς ἄστημα καὶ ἐξηρτῶντο τὸ πιθανώτερον ἐκ τῆς Πολυρρηνίας ¹, ἐχρησίμευον δὲ πρὸς ἐξαγωγήν

¹ Ὅρα Πτολ., III, 17, 2. Ὁ Γερμανὸς δὲ Σίβερ καὶ ἄλλοι τάττει ἐν τῷ γεωγραφικῷ αὐτοῦ πλάνῳ τὴν πόλιν ταύτην ἐν τῷ νῦν διαμερίσματι Ἀποκορώνῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ νῦν χωρίον Ῥαμνὴ· ἡ παραπλησιότης δὲ τοῦ ὀνόματος δὲν εἶνε μικρὸν τεκμήριον ταυτότητος θέσεως (ὅρα Βιαννον, Χερσονήσον, Ἀνώπολιν, Ἀράδεναν, Συῖαν, Κίσαμον, Ῥόκκαν καὶ πλείστας ἄλλας τοιαύτας).

¹ Ὅρα Bursian, II, 551.

τῶν πολλῶν καὶ διαφορῶν προϋόντων κυρίως τῆς περιγραφείσης χώρας.

Βιέννος ἢ Βιέννα. Ὑπερβαίνοντες τὴν ὀρεινὴν σειρὰν τὴν ἀπὸ τῶν βορειοανατολικῶν πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ ἄγουσαν καὶ εἰς τὸ ἀκρωτήριον Κριοῦ—Μέτωπον ἀπολήγουσαν, εἰσερχόμεθα εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς νοτιοδυτικὴν ἐπαρχίαν Σέλινον μετὰ τὴν κοιλάδα τῶν νῦν Ἑννέα—Χωρίων. Ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τοῦ εἰρημένου ἀκρωτηρίου ἐν τῷ ὄρωι, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς ἐξάρσεως τῆς ἀκτῆς ἐσμι-κρύνθη λίαν ¹ καὶ καλεῖται νῦν Κρίος, ἔκειτο ἡ πόλις Βιέννος ἢ Βιέννα. Τὸ λεγόμενον δὲ ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Ἰναχώριον, καθὰ κρίνει ὁ Βουρσιανός ², προῆλθεν ἐκ τῆς ἐσφαλμένης, λέγει, ἀνα-γνώσεως καὶ συγχύσεως εἰς μίαν τῶν δύο λέξεων Βιέννα χωρίον καὶ ἡν ταυτίζεται πρὸς τὰ λεγόμενα νῦν Ἑννέα—Χωρία, ἐκ τῆς ὁμοίας ἀπηχήσεως τῆς λέξεως προελθούσης τῆς ἀπάτης, διότι καὶ τὰ Ἑννέα—Χωρία ταυτὰ εἰσι πολὺ βορειότερον καὶ πολὺ πλείονα τῶν ἑννέα (ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν). Ἀλλ' ἐτέρωθεν ἀφοῦ τὰ νῦν χωρία εἰσιν ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν (ὡς καὶ οὕτως ἔχει) καὶ δὲν ὠνομάσθη τὸ τερπνὸν τοῦτο τῆς Κισάμου μέρος Δεκαχώριον ἢ Εἰκοσαχώριον, ἄπορον ἀπομένει πάντοτε πόθεν ὥπως δῆποτε ἐμνημονεύετο καὶ πόλις Ἰναχώριον. Ἐὰν τοιοῦτο πόλισμα ὑπῆρχεν, ἐξ οὗ τὸ παρ-εφθαρμένον (Νεῖχωριζ, οὕτω κάλλιον), θὰ ἔκειτο μετὰξὺ πού τῶν ἀνωτέρω Ραμνοῦντος καὶ Χερσονήσου, καὶ τότε ἔκειτο ἀκρι-βῶς ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς ἀκτῆς τούτων τῶν νῦν Νεῖχωριζῶν. Ἄλ-λως τε ἡ Βιέννα ἢ τὸ Βιέννον χωρίον τοῦτο τοῦ Βουρσιανοῦ ἔκειτο πολὺ νοτιώτερον, ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Σελί-νου Κριοῦ—Μετώπου.

Καλαμύδνη. Αὕτη ἔκειτο κατὰ τὴν συγγραφά τοῦ Σταδισ-μοῦ μετὰξὺ τοῦ ἀκρωτηρίου Κριοῦ—Μετώπου, ἀφ' οὗ ἀπέτεχε 30 στάδια, καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Στράτου, νῦν δὲ Βλυθιὰ πο-ταμοῦ καλουμένου, τοὔτέστι παρὰ τῇ νῦν ἄκραν Τράχηλοι. Ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Πάσλεϋς λέγει ὅτι εὔρεν ἐρείπια τειχῶν καὶ οἰκοδομῶν πρὸς νότον τοῦ νῦν χωρίου Πελεκάνου καὶ τοῦ Ἀγ.

¹ Ὅρα περὶ τούτου ἔμπρ. ἐν σελ. 63. σημ. 1.

² Bursian, II, 550.

Γεωργίου παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ εἰρημένου ποταμοῦ, οὐ μακρὰν τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς Ἑνετικοῦ καστελλίου τοῦ Σελίνου, θεωρεῖ δὲ αὐτὰ ὡς τὰ τῆς πόλεως Καλαμύδης ¹. Πιθανὸν δὲ ἦν αὕτη τὸ ἐπίνειον τῆς πρὸς βορρᾶν ἐνδοτέρω κειμένης πόλεως Καντάνου.

Λισσὸς (ἢ Λισός) καὶ Λίσσα. Αὕτη ἦτο πόλις καὶ λιμὴν κατὰ τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Σκύλακα, εἰς ἐπίνειον τῆς ἐνδοτέρω πρὸς βορρᾶν κειμένης πόλεως Ὑρτακίνης χρησιμεύουσα. Εἰς ταύτην ἀνήκουσι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰ ἐρείπια, τὰ ὅποια εὕρισκονται ἐπὶ μικροῦ τινος ἡμικυκλοειδοῦς αἰγιαλοῦ ² παρὰ τὸν ναῖσκον τοῦ Ἀγ. Κυριακοῦ (κοινῶς Ἀϊκυρκός), μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξιοθέατόν ἐστι μικρὸν θέατρον 78 ποδῶν ἔχον διάμετρον· λέγομεν δὲ τοῦτο πιθανολογοῦντες, διότι ὁ Κίπερτος τάττει αὐτὴν δυτικώτερον, ἐπὶ τῆς ὁμκλῆς εἰς τὴν θάλασσαν προεξοχῆς, ἐφ' ἧς τὰ ἐρείπια τοῦ Ἑνετικοῦ Καστελλίου τοῦ Σελίνου, ἡ νῦν Παληρόχωρα. Ὁ Πάσλεϋ λέγει ὅτι μόνη αὕτη εἶχεν ἐκ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πόλεων ἴδια νομίσματα, ὧν τὰ σωζόμενα τὰ μὲν φέρουσι τοὺς ὠειδεῖς πῖλους καὶ τοὺς ἀστέρας τῶν Διοσκούρων καὶ ὅπισθεν τόξον καὶ βέλος, τὰ δὲ ἔνθεν μὲν δελφῖνα, ἔνθεν δὲ κεφαλὴν γυναικίς, τῆς Ἀρτέμιδος πιθανῶς ³, ὅπερ λέγει δεικνύει πολιτικὴν αὐτοτέλειαν· ἀλλὰ καὶ ἡ μεσόγειος Ὑρτακίνα κατὰ τὸν αὐτὸν ⁴ εἶχεν ἴδια νομίσματα καὶ πᾶται αἰ τοῦ νῦν Σελίνου πόλεις ὑπήγοντο εἰς τὴν ἐν πᾶσιν ὑπερέχουσιν Ἑλυρον, ὡς αἰ ἐν τῷ διαμερίσματι τῆς Κισάμου ἐξηρτῶντο ἐκ τῆς τῶν Πολυρρηνίων πολιτείας. Κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς δὲ πίνακας ἡ πόλις αὕτη ἦν ἐπισκοπική, τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς τακτομένου μετὰ τὸν τῆς Καντάνου.

Συΐα. Αὕτη ἔκειτο μικρὸν ἀνκτολικῶς τῆς Λισσοῦ, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ παρὰ τὴν Ἑλυρον παρχρρέοντος ποταμοῦ, τὸ ὅποιον ἄρχεται πηγάζον ἀπὸ τῶν νῦν χωρίων Ἐπανωχωρί καὶ Ἀγ. Εἰ-

¹ Ὁρα Pashley, II, κ. 34, σ. 123 καὶ 124.

² Ὁ αἰγιαλὸς οὗτος κρίνεται ὅτι εἶναι ἑξήκσις μεταγενεστέρα κατ' αὐτὸν τοῦ ἐδάφους, ὅπερ ἦν πρότερον πυθμὴν τοῦ λιμένος τῆς πόλεως. Ὁρα περὶ τούτου· ἔμπρ. ἐν σελ. 36 ὑποσημ. 1.

³ Ὁρα Pashley, II, κ. 26, σ. 78 καὶ 87 καὶ ἔ.

⁴ Ὁρα τὸν αὐτὸν, II, κ. 26, σ. 111 καὶ ἔ.

ρήνης, ἀπέτρεξε δὲ 50 στάδια τοῦ ἀνατολικώτερον κειμένου Ποικιλασίου καὶ ἦτο ἐπίνειον τῆς πόλεως Ἐλύρου. Φέρει δὲ τὸ αὐτὸ καὶ νῦν περίπου ὄνομα, Σούγχι, χωρίδιόν τι σχεδὸν ἔρημον ἐπὶ τῆς ἀντῆς, μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τοῦ ὁποίου διαφαίνονται πολυπληθεῖς ἀρχαιοτήτες. Τὰ μεταξὺ τῶν Ἑνετικῶν ἐρειπίων ἑλληνικὰ ταῦτα λείψανα συνίσταντο ἐπὶ Πάσλεϋ³ εἰς θραύσματα πηλίνων ἀγγείων καὶ κλάσματα τριῶν κιόνων, ἔτι δὲ μέρη τειχῶν καὶ δημοσίων οἰκοδομῶν τῆς τε ρωμαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς ἐποχῆς ὡς καὶ τάφοι πολλοὶ πρὸς τὴν νοτιοανατολικὰ παρὰ λόφῳ τινί. Ἡ Σούχι καθὸ ἐπίνειον ἀκμαῖον τῆς Ἐλύρου ἠκολούθησε τὴν τύχην αὐτῆς· καὶ αὕτη ὡς καὶ ἐκείνη ἐμεγεθύνθη ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ ἐξωραΐσθη ἐπὶ τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἐκ πολλῶν ἐρειπίων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ὁρωμένων πρὸς βορρᾶν τῆς ἀρχαιοτέρας ἑλληνικῆς πόλεως. Εἰς τοῦτο συνετέλει ἥτε θέσις καὶ ἡ φύσις τοῦ λιμένος αὐτῆς· διότι ἡ εἴσοδος αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐπικίνδυνος ὡς ἡ τῆς Λισσοῦ ἐξ ἀποτόμων ἐκ θαλάσσης βράχων, ἢ ὡς ἡ τοῦ Ποικιλασίου τοῦ κατὰ γῆν ἐκ κολοσσίων ὁρέων ἀποκεκλεισμένου. Οὕτως ἡ πρόσφορος αὐτῆς ὁμαλὴ ἀκτὴ εἴλκυεν ἐν πάσῃ ἐποχῇ ἐμπορικὸν νηυτικόν. Καὶ ἐπὶ Ἑνετῶν μὲν δὲν παρημελήθη, μετεποιήθη ὅμως ὅλως εἰς ἐνετικὸν σταθμὸν καὶ διέσωσε μόνον τὸ ὄνομα, διότι ὁ ἀρχαῖος λιμὴν ἔνεκα τῆς ἱκανῆς ἀνυψώσεως τοῦ κατὰ τὴν ἀκτὴν ἐδάφους, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος προέβαινε, ἐξέλιπεν ὅλως.² Ἀνωθεν τῆς Σούγχας κεῖνται νῦν μεσογείως τὰ χωρία Λιβαδάς καὶ Κωστογέρακον, τὸ ὁποῖον ἐγένετο περιώνυμον ἐπὶ Ἑνετῶν ὡς ἔδρα τοῦ περιβοήτου ἐπαναστάτου Καντανολέου ἢ Κανθανόλου τοῦ διὰ δόλου ὑπ' αὐτῶν καταστραφέντος ὡς καὶ ἡ ἔδρα αὕτη αὐτοῦ.

Ποικιλάσιον. Οὕτως ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου, ἐν δὲ τῷ Σταδισμῷ Ποικιλαστός, ἡ 50 στάδια τῆς προειρημένης ἀνατολικώτερον κειμένη αὕτη παραθαλασσία ὡσαύτως πόλις. Ἡ θέσις αὐτῆς ἐγνώσθη ὑπὸ τῶν ἀρχαιοδιφῶν καὶ περιηγητῶν κατὰ τὴν νῦν Τρυπητὴν, καὶ οἱ ἐγχώριοι ἔτι καὶ νῦν λέγουσιν περὶ τὴν

¹ Ὅρα καὶ Spratt, II, 240. Παράβ. καὶ Thenon, Revue archéol. n. s. XIV, 396 καὶ ἔ.

² Ὅρα περὶ τούτου ἔμπρ. ἐν σελ. 56. ὑποσημ. 1.

Τρυπητήν, εἰς τὸ Βουκολιάσια, τὸ ὅποιον εἶνε παραφθορὰ τοῦ Ποικιλασίου ¹, δέκνυνται δὲ ὑπ' αὐτῶν καὶ τάφοι λελαξευμένοι ἐπὶ βράχων ἐν ὑπώρειξ. Αὕτη ὑπάγεται μὲν εἰς τὴν νῦν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων καὶ οὐχὶ εἰς τὴν τοῦ Σελίνου καὶ ἐξ αὐτῆς ἀρχοῦνται τὰ νῦν τῶν δύο ἐπαρχιῶν σύνορα· ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ αὕτη καὶ ἔτι ἡ ἀνατολικώτερον κειμένη ἐπισημοτέρα Τάρρα ὑπήγοντο εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς πολιτείας τῆς Ἐλύρου, ἡ ὁποία ἀπετέλει κέντρον καὶ ἔδρην τοῦ ἀκμαιοτέρου κατὰ τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Κρήτης διορισμοῦ ². Ἐν τοῖς περισσωθείσιν ὀλίγοις ἐρεῖσις ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἀνευρέθη ὑπὸ Σπράτ ἐπιγραφὴ, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν ποτε ἐνταῦθα ναοῦ τοῦ Σεράπιδος ³, ὅπως τοῦτο παρκτηρεῖται καὶ ἐν ἄλλαις παρακτίσις πόλεσι πρὸς τὸ Λιθυκὸν πέλαγος ἀποβλεπούταις, ἔχον δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς τῶν Πτολεμαίων βασιλείᾳ τῆς Αἰγύπτου ἐποχῆς ἢ τῆς ρωμαϊκῆς. Καὶ τοῦ κατὰ ταύτην βυθοῦ ἐξαρθέντος, κατέστη νῦν ἀλίμενος καὶ ἡ κατ' αὐτὴν παραλίχ ⁴.

Προβαίνοντες πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ τοῦ Ποικιλασίου προτοχθίζομεν εἰς μῆκιστον, μέγα καὶ ἀχανὲς βάραθρον, εἰς τὴν μοναδικὴν ἴσως φάραγγα τῆς Σαμαριᾶς. Κάτω τοῦ ὀροπεδίου τῶν δυτικῶν Λευκῶν ὀρέων Ὀμαλοῦ, πρὸς τὰ μεσημβριοανατολικά αὐτοῦ περὶπου, διαρρηγέντων κατὰ τὴν δημιουργίαν τῶν παμμεγίστων τῶν Λευκῶν ὀρέων ὄγκων, παρήχθη εἰς τὸ εἶναι ἡ περιώνυμος γεωλογικῶς τε καὶ ἱστορικῶς φάραγξ τῆς Σαμαριᾶς. Αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Εὐλεσκάλου, ἀτραποῦ τινος ἐπὶ τοῦ ἐτέρου τῆς φάραγος τοιχώματος, ἐν εἴδει κλίμακος στενωτάτης διαστάσεως ἀγούσης πρὸς τὰ κάτω καὶ πρὸς μεσημβρίαν δι' ἀθύσσου ἀνυπερβλήτου ἀγριότητος, δι' ὀρέων ἀποτομωτάτων, κατακαθέτως τετμημένων καὶ ἀκριβῶς ἀντιμετώπων, βυθίζεται εἰς τὰ χαώδη ἐκεῖνα, ὡς ἡ ἐκ τοῦ χάους καὶ τοῦ μηδενὸς δημιουργία, βάλθη τὰ εἰς 6

¹ Ὁ Σίβερ θέλει τὴν λέξιν παρηγμένην ἐκ τοῦ πεύκη καὶ λάσιος, ἡ ἐκ πευκῶν τουτέστι σύνδενδρος, διότι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦσαν τῷ ὄντι τὰ ὄρη καὶ αἱ φάραγγες τῆς νήσου δρυμώδη. Sieber, Reise nach der Insel Kreta, II, 291.

² Ὁρα Boursian, II, 548.

³ Spratt, II, 244.

⁴ Ὁρα περὶ τουτου ἔμπρ. ἐν σελ. 36, ὑποσημ. 1.

μέχρις 7 χιλ. ποδῶν βυθιζόμενα καὶ καταλήγει καὶ ἐκβάλλει μετὰ τοῦ ἐν ἀπείροις ἐλιγμοῖς ποταμοῦ τῆς Σαμαριᾶς (πάλαι Καινοῦς καὶ Τάρρας) εἰς τὴν Λιβυκὴν θάλασσαν. Οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι λαοὶ ἐγίνωσκον νὰ ἐκλέγωσι τὰς θέσεις, ἐν αἷς ἴδρουν τὰς κοιτίδας τῶν θεῶν αὐτῶν, ὅποῃ αἱ ἐν Ὀλύμπῳ, ἐν Δελφοῖς, ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐν τῇ Τάρρᾳ ταύτῃ καὶ ἀλλὰ ἄλλῃ. Πολὺ προσφυῶς λοιπὸν ἡ ἐνιδρυθεῖσα περὶ τὰ μέρη ταῦτα πάλαι φυλὴ ἐξέλεξε τὸν ἐν ἀγρίῳ μεγαλοπρεπεῖᾳ καὶ μυστηριώδῃ καὶ ἀπειρον τοῦτον κευθμῶνα εἰς τέλεσιν λειτουργιῶν καὶ χρηστηριάσεων. Ὡς ἐν Παρνασσῷ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, ἐνθεν μὲν δάση κατὰ πυκνὰ κέδρων, πευκῶν, πιτύων καὶ κυπαρίσσων προαιωνίων ὡς λυμπάδων εὐθυτενῶν ἐκ τῶν φοβερώς ἀποτόμων τοιχωμάτων ἐκφυομένων, ἐν τῷ βάθει δὲ κάτω, ἐνθα ὁ ποταμὸς παφλάζων ἀναβράζει καὶ παταγωδῶς ἀντηγεῖ, καὶ πλατάνων ἄλση χλοερωτάτων καὶ ὠραιότατων ¹, ἐνθεν δὲ ἀδιάπαστος συριγμὸς ἀνέμων καταιγιζόντων καὶ χειμάρρων, πάλῃ στοιχείων διηνεκῆς δέος ἐμποιούσα καὶ εἰς τὸν ἀτρομητότερον τῶν θνητῶν, ἐθεωρήθησαν προσφύεστατα εἰς ἴδρυσιν ἱεροῦ φύσεως ἐκστατικῆς καὶ μυστικῆς. Καὶ ἐκεῖ πηγὴ Κασταλὶα καὶ Κωρύκιον ἄντρον καὶ ὀμφαλὸς γῆς ἀποπνέων ἀναθυμιάσεις ἐκβαλχευτικάς, καὶ ἐνταῦθα κευθμῶνες καὶ διςσφάγες φοβεραὶ καὶ δάση σύσκια ². Ἐν τῇ ὄσῳ ἀχανεῖ, τόσῳ καὶ ἀνεκφράστῳ μεγαλοπρεπεῖ ταύτῃ ἀβύσσῳ ἐλησμονεῖ καὶ ὁ ἐν Κρήτῃ δωρικὸς ἱερομύστης κόσμον τε καὶ ἐκυτὸν προσηλούμενος εἰς τὴν λατρείαν καὶ τὴν χρηστηριάσιν τοῦ φυλετικοῦ αὐτοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος. Κατὰ τὴν ἐν τῇ τοιούτῃ φάραγγι διασταύρῳσιν διαφόρων διασφάγων, αἵτινες ἀφρνίζονται εἰς ὑπερύψηλα βραχῶδη τοιχώματα, περὶ τὴν νῦν φοβεράν Σαμαριὰν, ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ δωρικὴ πόλις Καινὴ ἢ Καινοὶ καὶ κατὰ τὴν ἐξοδὸν τῆς φάραγγος καὶ τοῦ ποταμοῦ αὐτῆς ἡ χλοερὰ καὶ σύσκια ὡς ἐξῆς Τάρρα ³.

¹ Ὅρα Lohr, 191.

² Καὶ νῦν ἔτι δοξάζουσιν οἱ ἐγχώριοι, ὅτι φαντάσματα καὶ τελώνια καὶ βουκόλακες (καταχανάδες) ἐνδαιατῶνται ἐν τῇ βραθυρῳδῇ φάραγγι, ἐκ τῆς ἀποτελουμένης βεδαίως μυστηριώδους ἀντηχίσεως ἀπὸ τῶν κατακρημνιζομένων λίθων ἕνεκα τῶν περινοστούντων ἀλματικωτάτων αἰγάρων ἢ τῶν μυριοτρόπως συριζόντων ἀνέμων.

³ Περὶ τῆς φάραγγος ταύτης ὄρα τὴν ἐκτενῆ καὶ φυσικὴν περιγραφὴν παρὰ Λοιχέρῳ, ὅστις διελθὼν αὐτὴν ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρον ἐν κινδύνους μυρίοις καὶ τευτωνικῇ

Τάρρα. Αὕτη ἀπείχε τοῦ Ποικιλασίου ὀδυτικώτερον 60 στάδια ὡς καὶ τοῦ ἀνατολικώτερον κειμένου Φοίνικος. Ἐθεωρεῖτο δ' ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ὡς τὸ ἐπίσημον ὄριον τῶν περὶ τὴν Ἐλυρον Δωριέων καὶ τῶν περὶ τὴν ἀνατολικώτερον ἄλλην ὑπάρχουσαν δωρικὴν ἑδραν Λάππαν ἢ Λάμπαν. Ἐγένετο δὲ τὸ πάλαι πολυφοίτητος ὡς ἔδρα τῆς λατρείας τοῦ Ἱακχίου Ἀπόλλωνος καὶ ἦν πατρὶς τοῦ γνωστοῦ γραμματικοῦ Λουκίλλου. Ἐκειτο δὲ κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς φάραγγος τῆς Σαμαριᾶς, ἡ ὁποία ἐστὶν ἡ ἀγριωτέρα πεσῶν τῶν κατὰ τὴν νῦν ἐπαρχίαν περιωνύμων καὶ πολυπληθῶν τῶν Σφακίων φάραγγων, γέμουσα κυπαρίστων, διὸ καὶ ὁ Θεόφραστος (II, 2, 2) λέγει : «κυπαρίττος δὲ παρὰ μὲν τοῖς ἄλλοις ἀπὸ σπέρματος, ἐν Κρήτῃ δὲ καὶ ἀπὸ στελέχους, οἷον τὸ τῆς ὀρείας ἐν Τάρρῃ, παρὰ τούτοις γὰρ ἔστιν ἡ κουριζομένη κυπαρίττος».

Περὶ τῆς μυστηριώδους ταύτης θέσεως καὶ τῆς πόλεως Τάρρας ὁ Γερμανὸς περιηγητὴς Λοίχερος, ἑξαλλος ἐξ ἐνθουσιασμοῦ, ἐν πολλοῖς ἄλλοις λέγει τάδε : »Ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ φαίνεται ὅτι ἡ θέσις ἡ παρὰ τὸ ὀρητικὸν καὶ διαυγὲς βεῖθρον τοῦ ποταμοῦ τῆς Ἀγίης Ρουμέλης, καθ' ἣν ἡ ὑπερβλλόντως χλοερὰ φάραγξ τῆς Σαμαριᾶς πρὸ τῆς θαλάσσης διανοίγεται, ὑπῆρξε λειμῶν ἀειθαλῆς, δὲν ἔλειπον δὲ ἐκ φύσεως ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις περὶ θεότητός τινος. Αὕτη ἦτο ἡ ἐξαισίως ὠραία νύμφη Ἀκακαλλίς ἡ μυθευομένη ἄλλη τοῦ Μίνως θυγάτηρ. Οἱ ἀρχέγονοι κάτοικοι εἰχον ἀπονεύειν εἰς αὐτὴν ὡς σύζυγον τὸν πολύμορφον καὶ πολὺπλαγκτον Ἑρμῆν. Ὅτε ὅμως ἐξορμῶσα τελευταῖον ἡ μεγάλη τῶν Δωριέων φυλὴ μετηνάστευε καὶ ἐπεκράτει καὶ ἐνταῦθα καὶ τὴν λατρείαν τοῦ χρησμοδότου Ἀπόλλωνος εἰσήγε, τότε προῆλθεν ἡ παράδοσις περὶ μακαρίας τινὸς νυμφικῆς νυκτός, τὴν ὁποίαν οὗτος

ὄντως ἐπιμονῇ, ὑπερφοῖ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐν τῷ κόσμῳ. Kretische Gestade, 189—203. — Δὲν εἶναι ἀπὸθανον ὅτι παραπλήσια φαραγγώδεις διασφάγες κατατέμνουσαι ἀπὸ τῶν ἀκρωρείων μέχρι τοῦ Λιθουκοῦ πελάγους παραλλήλως σχεδὸν καὶ κλιμακωτῶς τὴν ἐπαρχίαν ὅλην Σφακίων καὶ καθιστᾶσαι αὐτὴν ἔρυμα φυσικὸν καὶ δυσυπέρβατον, παρέσχον τὸ νεώτερον εἰς αὐτὴν ὄνομα Σφακία, οἷον εἰ Σφαγία, ἐκ τοῦ σφαγὴ καὶ διασφαγὴ, ἐὰν τυχὸν δὲν παρήχθη τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ πλήθους τῶν κατὰ τὰς φάραγγας καὶ πανταχοῦ ροδοδαρνῶν, αἱ ὁποῖαι τὰ νῦν λέγονται σφακία.

μετὰ τῆς χαρίεσσης ἰθαγενοῦς νύμφης ἐώρτασεν. Ὁ νεανικῶς ὠραῖος θεὸς τοῦ φωτός, τοῦ ὁποίου ἡ λαμπρότης καὶ μεγαλοπρέπεια κατοπτρίζεται ἐνταῦθα ἐπὶ τῆς αἰδίου ἀλπεινῆς χιόνος, ἐλάλει πολλὰ παίζων ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ κρυσταλλίνου ρεῖθρου μετὰ τῶν χλοερῶς ἀνθουσῶν γηίνων χαρίτων¹. Καὶ παρκακτιών· »Ὅπου πετὲ τὸ κύμα τῆς θαλάσσης προσέκλυζε τὴν γῆν, ἔβριθον τὰ τῶν ῥοδοδ αφνῶν ἀνθὰ πορρωτέρω τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν ἡ Τάραρα ποτὲ κατεῖχεν. Ὅπου δὴποτε τὸ ρεῖθρον ἡ ῥύαξ τοῦ ὄρους ἤρθευε τὸ γήινον ἔδαφος, ἐκεῖ ἤωρεῖτο εἰς τὸν ἀπηλιώτην ἡ ἡδεῖα αὕτη ἀλσώδης λόγχη μετὰ τῶν εὐμόρφων χλοεροπρᾶσινων φύλλων καὶ τῶν φλογωδῶν ἀνθῶν της. Αἱ κατὰ πᾶσαν ἐκεῖ διεϋθύνσιν ῥοδοδάφναι ἦσαν ἡ τελευταία ἀνάμνησις τῆς ὠραίας Ἀκακκαλίδος καὶ τῆς διαδεξαμένης αὐτήν, τῆς Βριτομάρτιος (Ἀρτέμιδος). Αὕτη ὅμως ἦτο κυνηγετικὴ θεὰ καὶ ἠρέσκετο ἐν τοῖς ἀντηχοῦσι δασώδεσιν ὄρεσι καὶ ταῖς σιγηλαῖς τῆς σελήνης νυξίν, ὅτε τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ προστρέχουσιν εἰς τὰς πηγάς. Οἱ παλαιοὶ Κρήτες ἐκάλουν τὴν Ἀρτέμιδα Βριτόμαρτιν (γλυκεῖαν παρθένον) καὶ εἰσήρχοντο εἰς τὸν ναὸν αὐτῆς μόνον γυμνόποδες μετ' εὐλαβοῦς σεβασμοῦ«². Καὶ οὗτος δὲ ὡς καὶ ἄλλοι λέγουσιν, ὅτι καὶ αὕτη ἦτο ἐπίνειον τῆς Ἑλῦρου. Ὁ αὐτὸς διηγεῖται ὅτι πρὸ 500 ἐτῶν εὗρεν ἐκεῖ ἔτι ὁ Φλωρεντινὸς Βονδελμόνδης λείψανα στερεοῦ ναοῦ μετὰ κιόνων καὶ ἐκ μαρμάρου συντριμμάτων παντοειδῶν, ἐν οἷς καὶ ὠραίαν κεφαλὴν Ἀρτέμιδος ἢ Ἀπόλλωνος. Ἐπέμενε δὲ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν πρὸ τοῦ ναοῦ σωζομένην ταύτην ἐπιγραφὴν· »ἀφελοῦ τὰ πέδιλα, συγκάλυψαι τὴν κεφαλὴν καὶ εἴσελθε«. Ἦδη οὐδὲν ὑπολείπεται ἢ θραύσματα λίθινα, διότι ὁ ἀκατάσχετος ποταμὸς ἔχει κατακλύσει καὶ ἐπικαλύψει κατὰ πᾶσαν διάστασιν τὴν κοιλάδα δι' ἄμμου καὶ ἰλύος³. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ τῷ κατ' αὐτὴν ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, κέντρῳ δωρικῷ ἐν Κρήτῃ θεωρουμένῳ, ἤκμασεν ὁ ῥέκτης ἱερεὺς Καρμάνωρ ὁ τοσαῦτα κατορθώσας νὰ διαδοθῶσι περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ δῆθεν πρῶτων τοῦ Ἀπόλλωνος ἐνεργειῶν καὶ ἐπιδράσεων⁴. Υἱὸς τοῦ Καρμάνωρος τούτου ἦν ὁ

¹ Ὅρα Löhner 202. ² Τὸν αὐτόν, 203 καὶ 204.

³ Τὸν αὐτόν, 201 καὶ 202.

⁴ Ὅρα περὶ τούτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

νικήσας ἐν Πυθίοις δι' ὕμνου εἰς τὸν Ἀπόλλωνα Χρυσόθεμις ¹.

Μεσόγεια Σελίνου. Μετὰ τὴν κύκλῳ περὶ τὴν ἀκτὴν κατὰ τὸ δυνατόν περιγραφὴν ἐπιχειροῦμεν τὴν πολεογραφίαν καὶ τῶν μεσογείων κατὰ τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς νήσου μερῶν. Μόνος ὁ χρόνος θέλει παράσχει· τὰ μέσα πρὸς ἀκριβῆ περιγραφὴν τῶν ἐνδιαφερόντων ἐρειπίων τούτων, τὰ ὅποια ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχαίας πόλεις τοῦ νοτιοδυτικοῦ τούτου τῆς νήσου διαμερίσματος, εἰς τοὺς αὐλῶνας, τὰ στενὰ τῶν ὁρέων καὶ τὰς κοιλάδας τοῦ ὁποίου ἀπαντῶσιν ἔτι κατεσκευασμένα ἐρείπια ἐκπληκτικὰ. Καὶ ἐκ τῶν λειψάνων τούτων ἐπιμαρτυρεῖται, ὅτι ὁ πρὸς τὰ μέρη ταῦτα ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς περιόδου δωρισμὸς ἦτο τοσοῦτω πυκνὸς καὶ συμπαγής, ὥστε ἀπετέλει ἐν τῶν ἰσχυροτέρων ἐπὶ τῆς νήσου κέντρων αὐτοῦ. Αἱ δικσημότεραι δὲ τῶν δωρικῶν τούτων πόλεων, περὶ τῶν πρὸς νότον ἐπινείων τῶν ὁποίων ἐγένετο ἡ ἀνωτέρω περιγραφὴ, ἦσαν ἡ Κάντανος, ἡ Ὑρτακίνα καὶ πρὸ πάντων ἡ ἰσχυρὰ Ἐλύρος.

Κάντανος καὶ Καντανία κατὰ τὸν Ἱεροκλῆ (392). Ὑπερ σημαίνει κατὰ Παρὲ πόλιν νίκης. Ἀρχόμενοι ἀπὸ δυσμῶν, ὥπως καὶ προηγουμένως, ἀπαντῶμεν τὰ ἐρείπια τῆς Καντάνου. Ἡ πόλις ἔκειτο ἐνδοτέρῳ τοῦ ἐπινείου Λισσοῦ, ἀπ' ἧς ἀπεῖχε περίπου $1\frac{1}{2}$ ὥραν (κατὰ τὸν Πευτιγγέριον Πίνακα 16 ῥωμ. μίλια), παρὰ τὴν ἀριστερὰν τοῦ ποταμοῦ Στράτου (Βλυθί) ὄχλην, ἐπὶ τῶν νῦν χωρίων Κάδρους, Σπανιάκου καὶ Καλάμου, ἐπὶ λόφου κωνοειδοῦς, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ἵστανται τὸ νῦν ἐρημοκλήσιον τῆς Ἀγ. Εἰρήνης. Καὶ ἡ πόλις αὕτη, ὡς καὶ ἡ δυτικώτερον κειμένη Ὑρτακίνα διετέλει ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἰσχυροῦ δωρικοῦ τῶν μερῶν τούτων κέντρου, τῆς Ἐλύρου. Ἄλλ' ἐκ τῶν κυριῶν περιστάσεων τῆς Ἐλύρου ἐκπεσούσης, κατέσχε τὴν πρώτην θέσιν ἡ Κάντανος, καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν ἦν ἔδρα ἐπισκόπου, ἐπὶ δὲ τῆς ἐνετοκρατίας οἱ Ἐνετοὶ κατέστησαν καὶ ἐν αὐτῇ ἐπίσκοπον Λατῖνον, πρὸς ὃν γράφει ἐπιστολὴν ὁ πάπας Γρηγόριος Θ' ἐξ Ἀβενιῶνος κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1375, ὁ δὲ Κλήμης ὁ ς' διώρισε νέον ἐπίσκοπον Καντάνου ¹. Ἐκ τῆς πόλεως

¹ Ὁρα Cornelius, Crota Sacra, II, 55 καὶ 168.

¹ Ὁρα Πausan. X, 7, 2. Παράβ. καὶ Πρόκλον παρὰ Φωτίῳ, I, 320.

ταύτης παρέμεινε τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται σήμερον εἰς ὅλην τὴν κοιλάδα, δι' ἧς ῥέει κατὰ πλάτος μεσημβρινὴν ἄγων διεύθυνσιν ὁ ποταμὸς Στράτος (Βλυθιάς) ὁ ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν βορείων τῆς ἐπαρχίας Σελίνου, ἀπὸ τῶν χωρίων Τραχινιάκου, Κοπετῶν καὶ ἄλλων. Ἐν τῷ ὑποδιαμερίζματι τούτῳ περιλαμβάνονται ἱκανὰ χωρία, Κάντανος ἐν γένει ὀνομαζόμενα, ἐν οἷς καὶ τὸ Σπανιάκον, τὸ ὁποῖον ὑπομιμνήσκει Ἰώης τοὺς ἐξ Ἰσπανίας (τῆς χώρας τῶν Ἰσπάνων κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς) ὀρμηθέντας Ἀραβας, ὡς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων Σαρακήνα καὶ Σαράκι. Τὰ ἐρείπια δὲ τῆς πόλεως Καντάνου εἰσὶ κατὰ τὰ ἀνατολικά καὶ νοτιοανατολικά τοῦ ἐν ἀρχῇ ῥηθέντος κωνοειδοῦς λόφου, τοῦ ἐκ σεισμοῦ καταφανῶς εἰς δύο μέρη διερρηγμένου. Ταῦτα συνίστανται ἐκ λειψάνων τειχῶν, ὧν ὁ ῥυθμὸς ἀνάγεσται εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα· μετ' ὀλίγα δὲ βήματα ἀπὸ τούτων εἰσὶν ἕτερα ἅτινα λείψανα ἄλλου ἐξωτερικοῦ τείχους καὶ κατὰ τὸ βόρειον τοῦ διασχίσματος τοῦ λόφου ἄλλα μέρη συνέχειαι ὄντα ἀμφοτέρων τῶν εἰρημένων τειχῶν. Καὶ τάφοι δὲ πολλοὶ εἰσὶν ὀρωρυγμένοι κατὰ τὴν πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως πλευρὰν τοῦ λόφου· τάφος δὲ καλλίστης κυκλωπείας τέχνης κρίνεται κατὰ τὸν Πάσλεϋ ¹ κας τὸ παρὰ τῷ χωρίῳ Βλυθιά ἐπὶ πετρῶδους ὕψους κυκλοτερὲς μνημεῖον. Καὶ ἐν γένει οὐ μόνον ἡ τοῦ Στράτου κοιλάς, ἀλλ' ἅπαι ὁ μεσαζὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἄλλου πρὸς ἀνατολὰς ποταμοῦ, τοῦ τῆς Ἐλύρου, χώρος γέμει λειψάνων καὶ ἰχνῶν, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι κινήσεις καὶ βίος ἐνεργῆς ὑπῆρξεν ἐν αὐτῷ οὐ μόνον ἐπὶ Δωριέων καὶ ἐξῆς, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος, οὐ μόνον ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν Ἀριστοκρατῶν καὶ τῶν εἰς τὴν νῆσον τὸ παναρχαῖον προσπλεόντων Σημιτῶν, Φοινικοαἰγυπτίων. Ὁ Γάλλος ἀρχαιοδίφης Τενὼν πραγματεύεται ἐν ἐκτάσει τινὶ περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ χώρου τούτου, τῆς ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον στενομάκρου ταύτης κοιλάδος, ἣτις ὄντως γέμει ἐρείπιων καὶ λειψάνων, ἀρχομένων ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Στράτου καὶ χωρούντων κλιμακῆδὸν εἰς τὰ ἐνδότερα. Ὁ Τενὼν λέγει ὅτι, ἐπειδὴ ἡ κοιλάς αὕτη ἐστὶν ἡ μόνη ἐκ τῶν σχηματιζομένων

· ¹ Pashley, II, 30, 120.

κατὰ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος ὑπὸ τῶν Λευκῶν Ὀρέων, ἥτις ἦτο εὐεπίθατος καὶ εὐπρόσδοος ἐκ θαλάσσης, ἐν ἀρχαιοτάτῃ ἀπωτάτῃ οἱ πρῶτοι ἔνοικοι ἡσυχολήθησαν νὰ ὀχυρωθῶσι κατὰ διαλείμματα κλιμακῶν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν δυναμένων νὰ εἰσβάλλωσιν εἰς αὐτὴν ἐκ θαλάσσης πειρατῶν ἢ ἄλλων ἐχθρῶν. Ἐκ τούτου καὶ εὐρίσκονται ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Βλυθιᾶ (Στράτου) λείψανα τειχῶν καὶ ὀχυρωμάτων, ὧν ὁ προορισμὸς ἦτο νὰ ἀποκωλύωσι τὴν πρόσδον τῶν ἐκ θαλάσσης εἰς τὴν κοιλάδα εἰσορμούντων. Πρῶτον δὲ κώλυμα κατὰ τῶν οὕτως εἰσερχομένων ὁ ἀρχαιοδίκης θεωρεῖ τὸ ὑπερασπιστικόν, ὡς λέγει, σύστημα κατὰ τὰ χωρίδια Ἀνυδρον καὶ Καστράκι· μετ' αὐτὸ δὲ τὰ κατὰ τὸ χωρίον Κάδρος ἔργα, ἔνθα ὀχυρώματα ἐδέσποζον ἀμφοτέρων τῶν τῆς κοιλάδος μεσῶν ἀποφράσσοντα τὴν πρόσδον τῶν τυχόν ὑπερπηδησάντων τὰ πρῶτα ἐμπόδια. Ὁ παναρχαῖος δ' ἐκεῖνος λαὸς, ὁ ὑποῖος ἡγεῖρε τὰ ἔργα ταῦτα, ἦτο ὁ τῶν προελληνικῶν Ἀρίων καὶ Σημιτοφονικῶν καὶ κατόπιν τῶν Ἀχαιῶν, οἵτινες πολὺ πρὸ τῆς ἐποικίσεως τῶν Δωριέων ὄκουν ἀνὰ τὰ ἀποτομώτερα καὶ δυσπροσιτότερα μέρη, καταλείποντες καὶ τὰς γονίμους γαίας πρὸς ἀσφάλειαν, δεσπόζοντες δὲ αὐτῶν ἐκ τῶν ἀποτόμων καὶ κυκλωπείας ὀχυρωμένων αὐτῶν τοιούτων ἀνχωρητηρίων. Ὁ Τενὼν διίσχυρίζεται ἐν πολλοῖς ὅτι μετὰ τὰ οὕτω κλιμακῶν διατεθειμένα πρῶτα ὀχυρώματα ὁ λαὸς οὗτος ἦν ἐνιδρυμένος βορειότερον. περὶ τὸν χρόνον, ἐν ᾧ ὕστερον ἐπὶ τῶν Δωριέων συνῆλθῃ ἔνθεν μὲν ἡ πόλις Κάντανος, ἔνθεν δὲ ἡ μικρὸν βορειοανατολικώτερον Ὑρτακίνα. Κατ' αὐτὸν αἱ ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ αὗται προφυλακαὶ κατέληγον περὶ τὰ νῦν Τεμένια. Τὰ τῆδε καθεῖσε δὲ διεσπαρμένα κυκλώπεια ἔργα, οὐχὶ συνηγμένα, ἀλλ' ἐν ἀταξίᾳ ὄντα, δεικνύουσι λαὸν παναρχαῖον, διηρημένον, μάχιμον, οὐχὶ ἐν κοινωνίᾳ ὅλως κοινωνικῇ καὶ καθεστηκυίᾳ ἔτι ιστάμενον, οἷος ἦν ὁ κατόπιν ἐπελθὼν Δωριεύς, πειρώμενον δὲ νὰ ἀσφάλισῃ ἐαυτὸν οὐ μόνον ἀπὸ τοῦ ἔξωθεν καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης προβαίνοντος ἀλλοφύλου ἐχθροῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ ἐγγύς καὶ παραπλεύρως ἐνιδρυμένου ὁμοφύλου.

Ἡ τοιαύτη ἐν προφυλακαὶ παναρχαίᾳ πόλις, ἡ καταλήγουσα κατὰ τὸν ἀρχαιοδίφην περὶ τὰ νῦν Τεμένια, καλεῖται ὑπ' αὐτοῦ

Ἀχαΐα, περὶ ἧς ὁ σχολιαστὴς Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου λέγει, ὅτι πόλις Ἀχαΐα εὐρίσκεται ἐν τοῖς ἐνδοτέρω τῆς Κρήτης, ὅπου αἱ ἔλαιοι ἢ οἱ αἰγριοὶ (ἀγρίμια), οἱ ἀχάιναι (ἢ καὶ ἄλλως ἐκ τῶν κεράτων παθῆναι ἢ πασσαλῖναι) καλούμενοι¹. Ἄλλ' οἱ καταστρέψαντες αὐτὴν πρῶτῳ δὲν ἐπῆλθον πλέον ἐκ τῆς θαλάσσης τῆς πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος ἀποβάντες, ἀλλ' ἐκ τῶν βορείων κατερχόμενοι καὶ συνοικισθέντες πρότερον ἐν Πολυρρηνίᾳ, Κυθῶν καὶ ἄλλαις πόλεσι πρὸς βορρᾶν, ὑπερβάντες δὲ τὰς δυτικὰς καὶ μεσημβρινοδυτικὰς ἀκτῖνας τῶν Λευκῶν ὁρέων. Ἐν ταῖς κοιλάσι ταύταις τοῦ Σελίνου καὶ ταῖς στενοπωρίαις συνεκροτήθη, λέγει, ἡ περὶ τελείας ἐπικρατήσεως πάλη καὶ ἀγὼν μεταξὺ τῶν ἐπηλύδων Δωριέων καὶ ἔξωθεν ἄλλων Ἀχαιῶν πρὸς τοὺς ἐγγωρίους Ἀχαιοὺς, τοὺς οὕτως οἰκοῦντας κατοίκους τῆς Ἀχαΐας, ἧς τὴν θέσιν κατέλαβον ἔπειτα τρεῖς πόλεις κατὰ σειρὰν ὀριζόντιον, ἡ Κάντανος, Ἰρτακίνα καὶ Ἐλυρος, ἔτι δὲ ἡ δυτικώτερον ἐκ τῶν ἡττημένων περισυλλεχθέντων συνοικισθεῖσα Δουλόπολις², ἣν

¹ "Ὁρα Σχόλια εἰς Ἀπολλ. τὸν Ρόδιον, IV, 174. — "Ἡδὴ κατὰ νεωτέρας ἐρεῦνας (θέρος τοῦ 1894) παλαιοντολόγων οὕτως εἰπεῖν ἀρχαιοφῶν ἀνακαλύπτεται, ὅτι κατὰ τὴν τρίτην ἔτι π. Χ. χιλιετηρίδα ἡ Κρήτη ἦν κέντρον βίου ἐνεργοῦ καὶ πολυσχόλου. Ὁ διεθυντὴς τοῦ ἐν Ὁξφόρδῃ μουσείου Ἀρθούρος Γιβανς ἐκτίθησιν, ὅτι ἐρείπια κατὰ τὰ κεντρικὰ καὶ ἀνατολικὰ τῆς νήσου διαμερίσματα, μοναδικὰ λόγῳ ἐκτάσεως καὶ μεγαλοπρεπείας, ἀνευρίσκονται ὁσημέραι, καὶ ὅτι ὅμοια τοιαῦτα προϊστορικὰ λείψανα οὐδαμῶς ἄλλοθι ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους ὑπάρχουσιν. Ἐν τοῖς τοιοῦτοις λειψάνοις τοῦ Γουλά τῶν Λακωνικῶν Μισραμπέλου τελεχῇ ὑφούνται μετὰ τελεχῇ καὶ ἐξώσται μετ' ἐξώσται, ἐντὸς δὲ τειχῶν σώζονται καὶ οἰκηματα, κυκλωπεῖον κατασκευῆς, ἐὰν δὲ γείνωσιν ἀνασκαφαί, θὰ ἀνακαλυφθῇ, λέγει, βεβαίως μέγα κέντρον παναρχαίου κατὰ τὸ Αἰγαῖον πολιτισμοῦ. Οὕτω καὶ αἱ νεώτεραι ἐπιστημονικαὶ ἐρευναι ἀποδεικνύουσιν οὐ μόνον ὅτι εἶπε πρότερον ὁ Γαλάτης Τενὼν περὶ τῶν κατὰ τὰ Τεμένια καὶ τὸν Στράτον (Βλυθιάν) τοῦ Σελίνου ἄλλεπαλλήλων ὀχυρωμάτων καὶ τειχῶν, διότι καὶ τὸ κατὰ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος Σέλιον ἦν εὐεπίβατον ὑπὸ τῶν ἐξ ἀνατολῶν προσπλεόντων Σημιτῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸ πλειόνων ἔτι δεκαετηρίδων ὁ ἀρχαιοφῶς αὐστριακὸς διπλωμάτης Πρόκος φὼν "Ὅσταν, ἀπεφάνετο, ὅτι τῆς Κρήτης ἡ ἱστορία περατοῦται, ὅπου ἡ τοῦ λοιποῦ κόσμου ἀρχεται (ὄρα καὶ ἔμπρ. σελ. 23, σημ. 1 καὶ 60, σημ. 1). Καὶ νεώτεροι δ' ἔτι ἐρευναι ἐγένοντο (1898) ὑπὸ τοῦ ἐταίρου τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς κ. Démarigne ἐν Κρήτῃ, εἰς τὴν ἀπωτάτην κοινωτικὴν ἐν τῇ νήσῳ κατάστασιν, εἰς τὴν Μυκηναίαν (κατὰ τὸν κ. Ὠμόλλ), ἀλλὰ καθ' ἡμᾶς ἔτι ἀπωτέραν, Προμυκηναίαν μᾶλλον ἢ Ἐποκρητικὴν ἀποσκοποῦσαι.

² "Ὁρα περὶ τούτων ἄπαν τὸ IV κεφάλαιον τοῦ Thenon, »Forteresses de la

ἴσως ὑπομινύσκει τὸ ὄνομα τοῦ νῦν ἔτι χωρίου Σκλαβοπούλα, ἃν δὲν ἦνε τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ μεταγενεστέρου περιστατικοῦ, ἐξ ἐπισήμου τινὸς κόρης σκλαβοπούλας γενομένης.

Ὑρτακίνα ἡ καὶ Ὑρτακος, (ὁ πολίτης Ὑρτακῖνος καὶ Ὑρτάκιος, κατὰ Πολύβιον, καὶ Ὑρτακῖνος δὲ κατὰ τὴν ὑπὸ Halbherr ἀνακκλυθεῖσαν ἐπιγραφὴν, ἐν ἧ αἱ 30 κρητικαὶ πόλεις αἱ μετὰ Εὐμένους τῆς Περγάμου συνθηκολογήσασαι). Αὕτη ἔκειτο πρὸς ἀνατολάς, τῆς Καντάνου, μικρὸν ἀπέχουσα πρὸς μεσημβρίαν τοῦ νῦν χωρίου Τεμενίων, ἐπὶ λόφου, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ἡ ἀκρόπολις αὐτῆς. Τὰ σωζόμενα αὐτῆς ἐρείπιά εἰσι μεγάλα πολυγωνικὰ λείψανα τειχῶν κυκλωπείων, τάφοι, θραύσματα πηλίνων ἀγγείων καὶ κίωνων ἐπὶ λόφου διακειμένων. Ἡ θέσις τῆς πόλεως δὲν δύναται νὰ ταῦτισθῇ κατὰ τοὺς ἀκριβεστέρους τῶν περιηγητῶν καὶ ἀρχαιοδιφῶν πρὸς τὴν τῆς πόλεως τοῦ ἀρχαιοτέρου ἐκείνου ἢ οἱ Δωριεῖς λαοῦ, τὸν ὁποῖον ἀνωτέρω εἶδομεν, πρὸς τὴν τῆς τῶν Ἀχαιῶν ἢ τῆς Ἀχαιῆς, ἀλλ' εἶνε ἄλλη, ἐν ἀποστάσει ἡμισείας καὶ ἐπέκεινα ὥρας πρὸς μεσημβρίαν τοῦ νῦν χωρίου Τεμενίων. Οἱ πρότεροι ἐκεῖνοι κάτοικοι οἱ κατὰ τὴν κοιλίαν τοῦ Στράτου, ὃν τρόπον εἶδομεν, διεσπαρμένοι περιῆλθον ὡς πρὸς τοὺς ἐπ' ἡλῦδας Δωριεῖς τῆς Καντάνου, Ὑρτακίνας καὶ Ἐλῦρου εἰς οἷαν θέσιν οἱ Ἀχαιοὶ τοῦ Ἑλλους, τῆς Φάριδος καὶ τῶν Ἀμυκλῶν πρὸς τὴν Σπάρτην, ἢ αἱ Μυκῆναι πρὸς τὸ Ἄργος, τὸ ὁποῖον ἐξήφρανισε πρωῒμως αὐτάς. Ἡ γείτων τῆς Ἀχαιῆς ἐκείνης Ὑρτακίνα ἤκμασεν ὕστερον, ἐπέζησε δὲ ἐπὶ πολὺ, ὡς δεικνύουσι τὰ νομίσματα αὐτῆς. Ὁ Πτολεμαῖος, ὁ ὁποῖος συγγράφει κατὰ τὰ τέλη τῆς 6' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, καταριθμεῖ αὐτὴν ἐν ταῖς πόλεσιν, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον ἐν Κρήτῃ ἐπ' αὐτοῦ. Καὶ εἶχε μὲν αὕτη ὡς καὶ ἄλλαι ἴδια νομίσματα, ἀλλὰ δὲν φαίνεται αὐτοτελής, ἀλλ' ἐτέλει ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς ἱστορικοῖς ὑπὸ τὴν μικρὸν μίαν καὶ ἡμίσειαν μόλις ὥραν βορειοανατολικῶς ἀφισταμένην ἰσχυρὰν Ἑλυρον, τῆς ὁποίας τὰ νομίσματα ἦσαν παρὰ πλῆναια πρὸς τὰ τῆς Ὑρτακίνης, φέροντα ὡς καὶ ἐκεῖνα

ἐπὶ τοῦ ἐτέρου μέρους ἀΐγαγον (ἄγριμι) μετὰ κεράτων τεραστίων, σύμβολον φυλετικὸν ἔνθεν μὲν αὐτῶν καὶ τῶν Ἑλυρίων, ἔνθεν δὲ τῆς χρήσεως τῆς βιομηχανίας τῶν τόξων, τὰ ὅποια ἀπειργάζοντο ἐν τοῖς πολεμικοῖς τούτοις μέρεσιν ἐκ τῶν τοιούτων κεράτων.

Ἑλυρος. Αὕτη, μνημονευομένη ὑπὸ Παυσανίου, Ἱεροκλέους, Σκύλακος καὶ Σουΐδα, ἦν ἡ ἐπισημοτέρα πασῶν τούτων τῶν πόλεων τῶν ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ γωνίᾳ τῆς Κρήτης κειμένων καὶ ἔδρα ἰσχυρὰ τοῦ κατ' αὐτὴν δωρισμοῦ. Ὀδὸς τεχνητὴ ἄγρουσα ἀπὸ τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Ὀμαλοῦ καὶ ἐν τισὶ σημείοις ἔτι ἔχνη διασώζουσα κατέληγεν εἰς αὐτήν, ἡ ὁποία ἔκειτο παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην ποταμίου πηγάζοντος ἀπὸ τῶν αὐτῶν περίπου μερῶν τῶν ὑπωρείων τῶν Δευκῶν ὀρέων, ὁπόθεν ἤρχετο καὶ ἡ ὁδός. Ἐκ τῶν σωζομένων ἔτι ἱχνῶν τῆς εἰρημένης ὁδοῦ δύο τινὰ συνάγονται, ὅτι ὁ γεωργούμενος ἐν τῇ τότε Ὀμαλὸς ὑπήγετο εἰς τὴν κυριότητα τῶν ὑποκάτω αὐτοῦ καὶ πρὸς μεσημβρίαν οἰκούντων Δωριέων καὶ δὴ τῆς Ἑλύρου, καὶ ὅτι ἐκ τῆς πληθῆος τῶν πόλεων καὶ τοῦ καλλιεργούμενου ἐδάφους δίκτυον καὶ σύμπλεγμα ὁδῶν θὰ ἐξετείνετο ἐφ' ἀπάσης τῆς ἐπιφανείας τῆς νήσου¹. Καθὼς αἱ πλείεσται τῶν παναρχαίων πόλεων αὐτῆς ἐποίουν, λέγει ὁ Τενών, προνοῦσαι νὰ ἰσχυροποιηθῶσι δι' ἐπικαίρου πρὸ πάντων θέσεως, οὕτω καὶ αὕτη ἤρξατο ἰδρυομένη ἐπὶ ὑψώματος, ἔπειτα μεγεθυνομένη ὑπερέβη κατὰ μικρὸν τὸν πρῶτον περίβολον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατελείφθη ἡ ἀκρόπολις, κατῆλθεν εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῆς καὶ ἐκάλυψε τὸν χῶρον, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει σήμερον τὸ χωρίον Ροδοβάνι, ὡς ὀρθῶς πρῶτος ὁ Pashley ὥρισε. Τὰ τοῦ μεσαίωνος ἐν αὐτῇ ἐρείπια ἐπιπροσετέθησαν εἰς τὰ ἀρχαῖα· αἱ Βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι, ἀφοῦ ἰδιοποιήθησαν τοὺς λίθους, τοὺς κίονας, τὰ ἀνάγλυφα τῶν ἐλλληνικῶν ἢ ρωμαϊκῶν ναῶν κατεστράφησαν καὶ αὐταὶ ἐκ περιτροπῆς, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀπολειφθέντων λειψάνων δυσχερῶς διακρίνονται τινα ἀποθραύσματα τῆς ἀρχαιότητος².

Ἡ θέσις τῆς πόλεως ἦν εὐάρεστος καὶ πρόσφορος, λέγει κατω-

¹ Ὅρα καὶ H. Zimmerer, Kreta ect. N. 43. s. 5.

² Thenon, I, 3 καὶ 4.

τέρω ὁ αὐτὸς ἀρχαιοδίφης Thenon. Ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἡ ὄρασις διικνεῖται πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ τῆς ἀκτῆς τοῦ ἐπινείου τῆς Σούτσ, εἰς τὴν ὁποῖαν, ἄγχι ὁδὸς καταφανῆς ἔτι, ἂν καὶ ἐν ἐλιγμοῖς κεχαραγμένη. Περιορίζεται δὲ ἅπ' ἀνατολῶν ἐκ τῶν ὀρέων τῶν Σφρακίων. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἡ ὁποία κατεῖχε τὸ ὕψωμα τοῦτο, ἐδύναντο μὴ ἀναγκάζομενοι νὰ ἐξέλθωσιν αὐτῆς, νὰ ἐπαγρυπνῶσιν ἐπὶ τῆς κινήσεως τοῦ λιμένος αὐτῶν, τοῦ κατὰ πλου ἢ τοῦ ἀπό πλου τῶν πλοίων. Ἐβλεπον πρὸς δεξιὰ μὲν φοβερόν ἐκ τῶν ὀρέων παραβεβλημένον προτείχισμα κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν γειτόνων, ἐξ εὐώνυμων δὲ χλοερῶν καὶ γονίμων αὐλῶν καὶ νάπας, ὁπόθεν ἤντλουν τὰ ἑαυτῶν πλούτη ¹. Ἀλλ' ὡς ἐξακολουθήσωμεν τὴν ἐν ὠρχίᾳ περιγραφὴν τοῦ αὐτοῦ συνοπτικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλύρου.

Ἡ Ἑλύρος ἦν πόλις δωρικὴ, σταθμὸς ἔως ἰδριθεῖς ὑπὸ τῶν Δωριέων ἐν μέσῳ τῶν Λευκῶν ὀρέων, ὁπότε προελαύνοντες οὗτοι ἐκ τοῦ κέντρου τῆς Κρήτης προσέβηλον τὰς θέσεις τῶν Ἀχαιῶν ἡ ἔδρα, ἐξ ἧς παρέτεινον τὴν πάλην, ἐξ ἧς ἐπολιορκήσαν τὰ εὐρέα ἠχυρώματα τοῦ γείτονος ὀροπεδίου (ἐννοεῖ τὰ περὶ τὰ Τεμένια πολεμικὰ ἐκεῖνα τῶν Ἀχαιῶν ἔργα). ἐν τέλει ἡ πόλις, εἰς ἣν ἀπεκόμιζον τὴν λείαν μετὰ τὴν νίκην καὶ ἀπῆγον τοὺς εἰς δουλείαν ὑπαχθέντας ἐχθρούς. Ὅτι τυγχάνει ἀναμφίβολόν, ἐστὶν ὁ ὅλως δωρικὸς χαρακτὴρ τῶν παραδόσεων τῆς Ἑλύρου, ἐστὶν ἡ λατρεῖα τοῦ μεγάλου θεοῦ τῆς δωρικῆς φυλῆς, τοῦ Ἀπόλλωνος. Οἱ Ἑλύριοι ἀναλύοντες καὶ συνενοῦντες εἰς ἓνα κοινὸν μῦθον τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις τῶν Κρητῶν (δηλ. τῶν προτέρων κατοίκων, τῶν ἐγχωρίων ἢ αὐτοχθόνων) μετὰ τῶν τῶν Δωριέων, διηγοῦντο ὅτι ὁ Ἀπόλλων συνευρέθη μετὰ τῆς νύμφης Ἀκακαλίδος, θυγατρὸς τοῦ Μίνωος, καὶ ἐτίμων τοὺς ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννηθέντας ἥρωας, τὸν Φυλακίδην καὶ τὸν Φίλανδρον. Ὡς πάντες οἱ Δωριεῖς, καὶ οὗτοι διετήρουν σχέσεις πρὸς τοὺς Δελφούς. Ὁ Πausanias εἶδεν ἐκεῖ ἀνάθημα, τὸ ὁποῖον ἀπέστειλαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἦτο δὲ τοῦτο χαλκίνη αἰξθηλάζουσα τοὺς ἥρωας αὐτῶν, ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ. Εἶχον δὲ διο-

¹ Ὅρα τὸν αὐτὸν αὐτόλι, β. 5.

ρίσει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ πράκτορα πρὸς ὑποδοχὴν τῶν θεωριῶν αὐτῶν, ἕνα θεωροδόκον (κατὰ τὴν εὐρεθεῖσαν ἐπὶ τόπου ἐπιγραφὴν)· γινώσκομεν δ' ἐκ τῆς ἐρμηνευθείσης ἡδὴ ἐπιγραφῆς· τὸ ὄνομα ἐνὸς θεωροδόκου τῶν Ἑλυρίων ἐν Δελφοῖς, τὸν τοῦ Τάξαντος υἱὸν Κλεοφάνη ¹.

Ἐμβλημα πολεμικόν, λέγει ἐξακολουθῶν, βέλους αἰχμή, τὴν ὁποίαν φέρουσι πολλὰ τῆς Ἑλύρου νομίσματα, φαίνεται δεικνύον πόλιν στρατιωτικὴν. Ἐὰν τῷ ὄντι οἱ Ἑλύριοι ἀπετέλουν τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τῶν Δωριέων ἐπὶ τῶν Λευκῶν ὀρέων, ἡ πόλις αὐτῶν προήλθεν ἐκ πολέμου. Ἀφοῦ ἐθριάμβευσαν ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων Ἀχαιῶν, ἐκληρονόμησαν τὰς κτήσεις αὐτῶν καὶ κατέστησαν οἱ κύριοι τῶν μεσημβρινῶν κατωφερειῶν τῶν Λευκῶν Ὀρέων καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Στράτου (Βλυθιζ). Ἄλλ' ἀπομονωθέντες ὀπισθεν τῶν ὀρέων, τὰ ὁποῖα ἀντέτακτον εἰς αὐτοὺς φραγμὸν ἀνυπέβλητον πρὸς τε ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν καὶ προσήλου αὐτοὺς κατὰ τὰ δυτικά, ἠναγκάσθησαν νὰ περιορισθῶσιν ἐν τῷ χώρῳ, τὸν ὁποῖον ἡ φύσις περιέγραψε καὶ νὰ καταστῶσι βαθμηδὸν εἰρηνικοί. Ἡ θάλασσα προεκάλει αὐτοὺς πρὸς μεσημβρίαν καὶ οὕτως ἀπέβησαν ἐμπορικοί. Κατεῖχον ἔδαφος πλούσιον καὶ γόνιμον, τοῦ ὁποίου τὰ προϊόντα ὑπεραρκοῦντα εἰς τὴν μικρὰν αὐτῶν πόλιν, μετεφέροντο ὑπ' αὐτῶν εἰς τὰς πολυανθρώπους πόλεις τῆς Κυδωνίας καὶ Γόρτυνος, ταῦτα δὲ πρὸ πάντων ἦσαν τὸ μέλι, τὸ ἔλαιον καὶ τὸ κρέας τῶν αἰγάγων. Τὰ εὐώδη ἀνθη τῆς χώρας, ἐξ ὧν τὸ ὄνομα εἰς τὸ καθ' ὑμᾶς χωρίον Ῥοδοβάνι, μετεποιοῦντο εἰς μέλι διὰ τῆς τῶν μελισσῶν ἐπιμελείας, ἐφ' ᾧ καὶ εὐρηται ἄνθος καὶ μέλισσα ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἑλύρου. Αἱ ἐλαϊαὶ εἴτι σχεδὸν μόνον ἔτι καὶ νῦν ὁ πλοῦτος τῆς χώρας· ἀλλ' ὁποῖός τις ἦτο οὗτος ἄρα γέ ποτε, ὅτε ἀντὶ τῆδε κῆκεῖσε συστάδων, δάση πυκνὰ παρεῖχον εἰς τοὺς κατοίκους ἄφθονον ἐλαιοκάρπου συγκομιδὴν, εὐφυστέροι δὲ ἐκεῖνοι καὶ προνοητικώτεροι ὄντες τῶν ἀπογόνων τῶν, ἐκθλίζοντες ἐξήγον καθαρώτερον ἔλαιον; Ἡ αἰγὰγρος δὲ διεξῆγε σπουδαῖον ἐν ταῖς τῶν Ἑλυρίων ἰδέαις πρόσωπον· αὕτη ἦτο ἡ τροφὸς τῶν ἡρώων αὐτῶν τοῦ Φυλακίδου καὶ Φιλάνδρου.

¹ Ὅρα τὸν ἀ. ἀ. σ. 8.

αὕτη ἦτο αἰξ χαλκίνη, τὴν ὁποῖαν ἀπέστειλαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, παρίστων δ' ὡσαύτως ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν αἶγα μετ' αἰγμῆς βέλους, συμβόλου τοῦ κυνηγεσίου. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς λατρείας μαρτυρεῖ ἀληθῆς εὐγνωμοσύνην πρὸς ζῶον, τὸ ὁποῖον ἰδίως ἐν τοῖς ὅρεσιν αὐτῶν διητᾶτο, ἐν οἷς ἔτι τις βλέπει αὐτὸ λεγόμενον ἀγρῖμι, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ κρέας ζητητὺν τοῦλάχιστον δια τὴν σπανιότητά του, παρεῖχε τροφὴν εἰς τὸ ἐμπόριόν των καὶ ἦτο εἰς αὐτοὺς μέσον πορισμοῦ. Ἐἶχον δὲ γειτονικὸν τὸν λιμένα τῆς Συΐας, εἰς τὸν ὁποῖον κατῆρχοντο διὰ προσφόρου ὁδοῦ καὶ ὁ ὁποῖος ἂν καὶ μικρὸς ἐπήρκει εἰς τὸ ἐμπόριον πόλεως δευτερευούσης, καὶ δὲν ἦτο μὲν πολὺ ἀσφαλῆς, ἀλλ' οἱ ἔμπροσι τῆς Ἐλύρου ἐδύναντο νὰ ἀνελκύωσι τὰ πλοῖα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καὶ νὰ ἀφίνωσιν αὐτὰ ἐν ἀσφαλείᾳ ἐν τῷ τῆς ἀπραξίας διαλαίμματι ¹.

Τὸ ἐμπόριον ἔγον εἰς ἐπιμιζίαν τοὺς Δωριεῖς τῆς Ἐλύρου μετὰ τῶν ἔξω λαῶν εἶπετο ὅτι ἤθελεν ἀλλοιωθεῖ τὰ ἀρχικὰ αὐτῶν ἦθη. Ἐκ τούτου εἰσῆχθη εἰς αὐτοὺς μέγα ποσὸν ἀργυρίου, ὡς δεικνύουσιν οἱ τόσῳ ποικίλοι τύποι τῶν νομισμάτων αὐτῶν. Ἀποτέλεσμα δὲ πρὸ πάντων ἔσχε νὰ πλουτίσῃ τὴν κατωτέραν ἐκείνην τῶν ἡκατοίκων τάξιν, ἥτις ὑποδουλωθεῖσα ποτε ὑπὸ τῶν νικητῶν Δωριέων εἶχε στερηθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πάντων τῶν πολιτικῶν δικαιῶν. Μετὰ τοῦ πλούτου αὕτη ἐκτῆσατο τὴν ἀνεξαρτησίαν, εἶτα δὲ ἐπιρροὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ, καὶ τέλος τὴν ἐπικράτησιν. Τὴν ἐπενεχθεῖσαν αὐτὴν μεταβολὴν εἰς τὸ πολίτευμα τῶν Κρητῶν, ἀριστοκρατικὸν ὂν ἐπὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ δημοκρατικὸν ἐπὶ τοῦ Πολυβίου, μαρτυρεῖ ὁ παρὰ τοῖς Ἐλυριοῖς πολιτικὸς τύπος. Ὡς ἔδοξε τῇ πόλει, ἐξ οὗ ἄρχεται τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Κλεοφάνη ψήφισμα, τοῦτο δὲ ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἐνησχόλει τὸν βίον τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἀλλ' ἐκ τούτου καὶ ἐπέζησεν ἡ πόλις αὕτη μετὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Κρήτης. Ὑπῆρχε δὲ ἐπὶ Ἀδριανοῦ (Παυσ. X. 16), καὶ τὰ ἐπὶ αὐτοκρατόρων νομίσματα, τὰ ὁποῖα οἱ χωρικοὶ ἀνευρίσκουσιν ἐν τοῖς ἀγροῖς, δεικνύουσιν ὅτι αὕτη διετήρησε τὴν δραστηριότητά της ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. Τὰ Βυζαντινὰ ἐρεῖ.

¹ Ὅρα τὸν ἀ. ἀ. 6. 8 καὶ 9.

πια, αἱ ἐκκλησίαι, αἵτινες ἀπαντῶνται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον κατεῖχε, δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς αὐτὴν ὑφισταμένην ἐν ἐποχῇ ἔτι μεταγενεστέρας· ἐκτίσαστο μάλιστα σπουδαιότητα ὅπως καταστῇ ἡ ἔδρα χριστιανικῆς ἐπισκοπῆς, ὑπέβυσε δὲ ἀναμφιβόλως εἰς τὴν κτηνώδη τῶν Σαρακηνῶν ἐπιδρομὴν. Τὴν σήμερον τὰ μικρὰ χωρία, τὰ ὅποια ἐπικεῖνται ἐπὶ τοῦ χώρου αὐτῆς, ἀπολαύοντα τῆς φυσικῆς τοῦ ἐδάφους γονιμότητος ἐνισχύουσι τὰς εἰκασίας, τὰς ὁποίας εὐαρεστεῖται τις νὰ συλλαμβάνῃ περὶ τῆς εὐημερίας τῆς ἀρχαίας Ἐλύρου¹. Οὐδόλως δὲ ἀπίθανον, ὅτι τὸ νῦν ὄνομα τῆς ὅλης ἐπαρχίας Σέλινον ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ Ἐλυρος (=Σέλυρος, Σέλινον ἢ Σέλυνον) καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν νῦν ἐπαρχιῶν ἔσχε καὶ τὰ γνωστὰ νῦν ὄρια αὐτῶν ἐκ τῶν ἐπικρατησασῶν ἐν αὐταῖς πολιτειῶν, οἷα καὶ ἡ Πολυρρηνία καὶ Κίσαμος, ἡ Κυδωνία (τῶν Χανίων), τὰ Ἀπτερα καὶ τὸ Ἰποκορώνιον (τοῦ Ἀποκορώνου) καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἡ ἐπισημότης τῆς πόλεως Ἐλύρου καταδείκνυται ἐκ τῶν φαινομένων ἔτι καὶ νῦν λειψάνων καὶ τῶν ἀνευρεθέντων καὶ ἀνευρισκομένων πολυποικίλων ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων καὶ νομισμάτων. Ἐπιτύμβια, ἀνάγλυφα (ἐπὶ κρήνης), ἐνεπίγραφοι λίθοι (ὧν εἷς ἔφερε τὸ ψήφισμα, δι' οὗ, καθὰ ἀνωτέρω εἶδομεν, διωρίζετο θεωροδόχος ἐν Δελφοῖς Κλεοφάνης ὁ Τάξαντος), τεμάχια καὶ συντορίμματα κιόνων δωρικοῦ ρυθμοῦ, ἡ πύλη τῆς πόλεως, ἡ ἀποθήκη τοῦ ὑδραγωγείου, δι' οὗ τὸ ὕδωρ ἀρχόμενον καὶ κατερχόμενον ἀπὸ τοῦ χωρίου Λειβαδᾶ διωχετεύετο εἰς τὴν πόλιν, ταῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα μαρτυροῦσι τὴν ζωὴν, ἡ ὁποία πάλαι ποτὲ καὶ ἐνταῦθα ποικιλοτρόπως ἐξεδηλουτο. Ὁ χώρος δὲ τοῦ θεάτρου δὲν ἀνηρευνῆθη εἰσέτι καὶ ἀνεσκάφη. Ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ὑφύεται βράχος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνέρχεται τις διὰ βαθμίδος ἐπ' αὐτοῦ λελαξευμένος. Ἀνω τούτου ὑπάρχει παράδοσις, ὅτι ἐπὶ τῶν πρώτων τῆς τουρκοκρατίας ἡμερῶν σκάπτων τις εὔρε μέγαν λίθον, τὸν ὅποιον ὑπανεγείρας, εἶδεν ὑπόγειον πλῆρες ἀγαλμάτων,

¹ Ὅρα τὸν ἀ. ἀ., σ. 9 καὶ 10. Περὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἐλύρου καὶ τοῦ ἀπινείου Στάς παράδ. καὶ Pashley II, 98 καὶ ἐ. Spratt, II, 240 καὶ ἐ. καὶ Löher, 122—3.

ἀνήγγειλε δὲ τοῦτο εἰς τοὺς συγχωρίους, οἵτινες ἐκ φόβου μὴ ὑποβληθῶσιν εἰς ἀγγαρείαν νὰ μετακομίσωσι καὶ παραδώσωσιν αὐτὰ εἰς τὴν ἀρχήν, ἀπέκρυψαν τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον ἀγνοεῖται μέχρι σήμερον. Δὲν εἶναι δὲ τοῦτο ἀπίθανον, διότι ἐν πολλοῖς μέρεσι χεῖρες ὄντως ἑλληνικαὶ συνεσώρευον ὅσον ἐδύναντο πλείονα ἐκ τῶν κειμηλίων τοῦ παρελθόντος ἐθνικοῦ μεγαλείου καὶ προσφύλαττον οὕτως αὐτὰ ἐκ τῆς ἀπὸ τῶν νεοφύτων τοῦ Χριστιανισμοῦ καταστροφῆς, πεπειθότες ὅτι ἄλλοι ποτὲ θέλουσι προσενηχθῇ εὐλαχέστερον πρὸς τὴν ἐνδοξον καὶ λαμπρὰν προγονικὴν κληρονομίαν. Μικρὸν δ' ἀνωτέρω δεικνύουσιν οἱ ἐγχώριοι λείψανα τοῦ μεγάρου τοῦ ἄρχοντος, ὡς λέγουσι, τῆς πόλεως, μέχρι δὲ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐφαίνοντο ἰστάμεναι ὀρθιαί αἱ παραστάδες τῆς πύλης καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφὴ, ἐν ᾗ ἀνεφέρετο ἡ ἐποχὴ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως καὶ ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ἀνερχόμενος κατὰ παράδοσιν εἰς 16000 ψυχάς. Ἐκ τῶν ὀρθίων τούτων παραστάδων λέγεται καὶ τὸ μέρος »Στὰ ὀρθά.« Ἀνωτέρω δὲ τῆς θέσεως ταύτης ὑπερκεῖται πύργος τουρκικὸς ἰσχυρότατος κτισθεὶς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἐκ τῶν ἀρχαίων τειχῶν καὶ ἐρειπίων, κατεδαφισθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν τῷ 1878· πρὸ αὐτοῦ δὲ ὑπάρχει κιονόκρανον ὠρικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἕτερος μέγας λίθος παραλληλόγραμμος. Ἐν γένει ὁ χώρος γέμει πολυποικίλων λειψάνων ἀρχαιοτήτων, ἐν αἷς, πλὴν τῶν εὐρεθέντων καὶ εὐρισκομένων καὶ δὴ ἐν τάφοις ποικίλων χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν εὐπορίαν μαρτυρούντων κοσμημάτων, καὶ ἐπιγραφαὶ ἐνφοδομημέναι ἀναγόμεναι εἰς τὴν ὠρικὴν ἐποχὴν. Καὶ βυζαντινὰ δὲ ἐρείπια οὐκ ὀλίγα δεικνύουσιν ὅτι ἐπέζησεν ἡ πόλις καὶ πολὺ μεταγενεστέρως καταστραφεῖσα ἐπὶ τῶν ἐξ Ἰσπανίας Ἀράβων, ὡς δεικνύουσι τὰ ὀνόματα ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σελίνου Σπανιάκος, Τεμένια, Σαρακήνα καὶ ἐνδοτέρω ἡ Ζούρδα (ἀκρώρεια ἀραβιστί).

Χώρα Κυδώνων. Προάγοντες ἐκ τῶν μεσογείων τοῦ Σελίνου, ἐκ τοῦ χώρου τῶν ἀρχαίων Δωρικῶν κτισμάτων Καντάνου, Ὑρτακίνας καὶ Ἐλύρου, πρὸς ἄρκτον, καὶ υπερβαίνοντες τὰς ρίζας τῶν πρὸς τὸ Σέλιον δυτικομεσημβρινῶν ἀκτίνων τῶν Λευκῶν ὄρεων, κατὰ τὸ νῦν χωρίον Ἀγ. Εἰρήνην καὶ τὸ ὀροπέδιον τοῦ Ὁμαλοῦ, εἰσπίπτομεν εἰς τὴν χώραν τῶν Κυδώνων. Αὕτη παρε-

κτείνεται μέχρι θαλάσσης ἀπὸ τῶν βορείων κλιτύων τῶν Λευκῶν ὁρέων, τῶν ὁποίων παράλληλοι γραμμαὶ ὡς βαθμίδες σχηματίζουσι πρῶτον μὲν τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῆς μοῖραν, τὰς νῦν ρίζας καὶ τὰ χωρία τῶν Κεραμειῶν, εἴτα δὲ τὴν εὐφορον καὶ ἐκτενῆ ἐπιμήκη χώραν τὴν ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ τῶν Ἀπτέρων (Σούδας) κόλπου ἀρχομένην καὶ πέραν τῆς Περγάμου ἢ Περγαμίας πρὸς δυσμὰς περατουμένην. Ἡ κατωτέρα αὕτη βαθμὶς διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, εἰς τὸ μικρὸν ἔξω τῆς νῦν πόλεως Χανίων εὐφορον πεδίου, καὶ εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ διὰ χαμηλῶν ἐγκαρσίων λόφων ἀποχωριζομένην. ὑπὸ τῶν ρείθρων δὲ τοῦ Ἰαρδάνου κατὰ πλάτος διαρρεομένην γόνιμον καὶ παμφόρον κοιλάδα. Ὁ Ὅμηρος γινώσκει αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος ὡς χώραν τοῦ ἐνὸς τῶν πέντε ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένων λαῶν, τῶν Κυδωνίων, τῶν Ἰαρδάνου ἀμφὶ ῥέεθρά οἰκούντων. Ἀλλ' ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς ἱστορικοῖς ἡ ὁμώνυμος τῷ λαῷ τιύτῃ πόλις Κυδωνία (διότι ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀρχαιοτάτῃ πόλις τοιαύτη εἰς ἐν συνωκισμένη δὲν ὑπάρχει) φαίνεται ἐν τῷ πρὸς ἀνατολὰς μικρῷ πεδίῳ ἐνιδρυμένη. Ἐν τῇ πρὸς δυσμὰς λοιπὸν κοιλάδι πόλις ἀναφερομένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἦν ἡ Πέργαμος ἢ Περγαμία.

Πέργαμος καὶ Πέργαμον ἢ Περγαμία. Τὴν ἐκτενεστέραν δυτικὴν μοῖραν τῆς χώρας τῶν Κυδωνίων διαρρέει ὁ Ἰάρδανος (Πλατανιάς). Οὗτος ἀρχεται πηγάζων ὑποκάτω τοῦ Ὀμαλοῦ ἀπὸ τῶν βαθειῶν φαράγγων καὶ χαράδρων τῶν ὑπὸ τὰ νέφη κρυπτομένων χιονοσκεπῶν δυτικῶν κορυφῶν τῶν Λευκῶν ὁρέων, εἶνε δὲ ὁ ἐπισχημότερος τῶν τῆς δυτικῆς Κρήτης καὶ καλεῖται νῦν Πλατανιάς ἐκ τῶν ὑψικόμων, μεγάλων καὶ πολλῶν πρὸ πάντων πλατάνων τῶν κατ' ἀμφοτέρους τὰς ὅχθας φυομένων καὶ ἀκμαζουσῶν καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἐπιπέδῳ μέρει τῆς χώρας ταύτης. Τὸ πάλαι ἐκαλεῖτο Ἰάρδανος (ἐκ τοῦ εἶμι πιθανὸν καὶ ἄρδω), καθὸ ἀρδεύων τὴν χώραν ἐνῷ κκτερχόμενος πορεύεται διὰ δασῶν ἀλλεπαλλήλων, αὐλώνων καὶ κοιλάδων διασχίζων τὴν χώραν ταύτην κατακαθέτως καὶ ἐκβάλλων μικρὸν δυτικώτερον τῆς κκτέναντι νήσου Κοίτης ἢ Ἀκοιτίου (νῦν τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου, Θωδωροῦ). Ἐν τῇ ἔνθεν καὶ ἔνθεν καὶ τοῖς πέριξ τοῦ ποταμοῦ τούτου χώρα ὑπάρχουσιν, ὡς τὸ πάλαι καὶ νῦν ἔτι, ἀπαρχαμίλλου ἀλλοιους τοπίχ,

ἐλαίῳνες θαυμαστοί, φυτεῖται ἐπὶ ἐδάφους ὕλομανοῦς καὶ σφριγῶν .
 τος. Ἡδέως κατ' αὐτὴν ἄδουσι παντοειδῆ εὐστομα πτηνὰ, ἀη-
 δόνες, ὑπολαΐδες (ποταμίδες) καὶ ἄλλα, ὑπὸ συστάδας ροδοθα-
 φνῶν, μυρσινῶν καὶ πλατάνων ἀρωματιζούσας τὴν ἀτμόσφαιραν
 τῆς προνομιούχου ταύτης τῆς νήσου μοίρας, καὶ πρὸ πάντων κατὰ
 τὰ ἐπίπεδα μέρη τὰ πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ. Ἐν μιᾷ
 τῶν εὐφροσύνων ἔτι καὶ νῦν καὶ μαγευτικῶν τούτων θέσεων τοῦ
 Ἰαρθάνου ἔκειτο ἡ πόλις Πέργαμος ἢ Περγαμία, πιθανὸν ἐπὶ λό-
 φου, ὑπεράνω τοῦ νῦν χωρίου Βρύσαις, δύο ἀγγλικά μῆλια ἀπέ-
 χουσα τῆς θαλάσσης, διότι κα' ἐλληνικῶν καὶ μεσαιωνικῶν τει-
 χῶν λείψανα σώζονται ἔτι ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Βελλεῖον Πατέρ-
 κουλὸν αὕτη ὡς καὶ δύο ἕτεραι πόλεις, Μυκῆνη καὶ Τεγέα, ἐκτί-
 σθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐκ Τροίας ἐπανακκάμπτοντος καὶ
 κατὰ τὰ γειτνιάζοντα παράλια παρεκκλίναντος, ἡ μὲν πρὸς ἀνά-
 μνησιν τοῦ Περγάμου τῆς Τροίας, αἱ δὲ πρὸς τιμὴν τῆς ἰδίας
 ἐαυτοῦ πατρίδος ¹. ὁ Βιργίλιος δ' ἀνάγει τὴν κτίσιν αὐτῆς εἰς
 τὸν Αἰνείαν, εἰ καὶ ἐλέγετο ὅτι πρὸ τῆς ἐλεύσεως τούτων ἔτι
 ὑπῆρχεν αὕτη ². Ὁ Πλούταρχος λέγει ὅτι ἐν ταύτῃ ἦν τεθαμ-
 μένος ὁ Λυκούργος : »Τίμαιος δὲ καὶ Ἀριστόξενος ἐν Κρήτῃ λέ-
 γουσι καταβιώσαντα, καὶ τάφον Ἀριστόξενος αὐτοῦ δείκνυσθαί
 φησιν ὑπὸ Κρητῶν τῆς Περγαμίας παρὰ τὴν ξενικὴν ὁδὸν ³. Ἡ
 πόλις τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπεκράτει ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ μέρους τῆς τῶν
 Κυδωνίων χώρας, ἀλλὰ πρῶτως ἔτι περιελήφθη εἰς τὸ ἔδαφος
 τῆς τῶν Κυδωνιατῶν πολιτείας, ὡς ὁ καθ' ἡμᾶς γεωγράφος Βουρ-
 σινὸς γράφει. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς δὲν παραδέχεται τὴν τοῦ Ἀγ-
 γλου Σπράττου γνώμην, ὅτι τὰ ἐρείπια τοῦ χωριδίου Βρύσαις
 ἀνέγονται εἰς ἀρχαιοτέραν τινα, ὁμηρικὴν Κυδωνίαν. διότι ἐπὶ
 Ὀμήρῳ δὲν ὑπῆρχε πόλις Κυδωνία, ἀλλὰ λαὸς Κυδωνίων· καὶ
 εἰς τὴν τοῦ Πασλεύου δὲ φαίνεται ἀντιστρατευόμενος γνώμην, λέ-
 γοντος ὅτι τὸ χωρίον Πλατανιᾶς κεῖται πιθανῶς ἐπὶ τῆς θέσεως
 τῆς Περγάμου ⁴.

¹ Ὁρα Vell. Paterc., c. 1.

² Virg. Aen., III, 132 καὶ 133.

³ Πλούτ. ἐν 6. Λυκούργου, x. 31.

⁴ Bursian., II, 542. Παράβ. καὶ Pashley, II, x. 22, σ. 23.

Πολίχνα ἢ Πολιχνῖται. Ὁ Βουρσιανὸς λέγει ὅτι τὴν χώραν τοῦ μέσου καὶ ἄνω τοῦ Ἰαρδάνου ἐνέμετο πιθανὸν ἢ Πολίχνα, ἢ πρὸς μετημβρίαν γείτων τῆς Κυδωνίας, τῆς ὁποίας ἡ θέσις ὡς καὶ ἡ ἔκτασις τοῦ ἐδάφους δὲν δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ ὀρίσθῃ. Καὶ οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα. Ὅθεν εἶνε ἀπαράδεκτος ἡ γνώμη τοῦ Πατλεῦου, ὁ ὁποῖος λέγει, ὅτι τὸ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ρεθύμνης χωρίον Πόλις (ἢ Ἀργυροπόλις) θεωρεῖται ὅτι κεῖται σήμερον ἐν τῇ θέσει τῆς πάλαι Πολίχνης. Τὸ εἰρημένον τῆς Ἀργυροπόλεως χωρίον ἀπεδείχθη σήμερον ἐκ τῶν πολλῶν περὶ αὐτὸ λειψάνων καὶ ἐπιγραφῶν, ὅτι κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας μεγάλης πόλεως Λάππας ἢ Λάμπας. Ἄλλως τε γινώσκομεν ἔκ τε τοῦ Ἡροδότου¹ καὶ ἄλλων, ὅτι ἐκ τῶν παναρχαίων τῆς νήσου κατοίκων, τῶν αὐτοχθόνων Ἑτεοκρήτων, ὑπελείποντο διακρινόμενοι ἔτι, τῶν ἄλλων συναναμιγέντων μετὰ τῶν ἐπηλύδων, μόνον οἱ ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς Πράξινοι καὶ οἱ ἐν τοῖς δυτικοῖς Πολιχνῖται. Ὡχυρωμένοι δὲ οἱ τελευταῖοι ἐν οὕτῳ δυσπροσίτοις μέρεσιν, οἶαι καὶ κατ' ἡμᾶς Ρίζαι τῶν κολοσσιαίων Λευκῶν ὁρέων, ἀντεῖχον πάντοτε κατὰ τῶν ὁμόρων Δωριέων Κυδωνιατῶν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, διαρκούσης ἔτι τῆς ἀντιθέσεως ταύτης καὶ μεταξὺ πάλης, ὁ ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων Φορμίων ἐπῆλθε κατὰ τῶν Κυδωνιατῶν, καθὼ Δωριέων, αἰρουμένων τὰ τῶν Λακεδαιμονίων, καὶ μετὰ τῶν Πολιχνιτῶν ἐλεηλάτει τὴν χώραν τῶν Κυδωνιατῶν, ἐνδιαιτρίψας ἐξ ἀνέμων ἐκεῖ, καθὰ ὁ Θουκυδίδης λέγει², οὐκ ὀλίγον χρόνον. Οὔτε λοιπὸν οἱ Ἑτεοκρητες Πολιχνῖται δύνανται ἐκ τόσης ἀποστάσεως, ἐκ τῆς Πόλεως ἢ Ἀργυροπόλεως τῆς νῦν Ρεθύμνης, νὰ ἐπέρχωνται κατὰ τῶν Κυδωνιατῶν, καίπερ ἰσχύοντες καὶ ἐκ τούτου ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκτιμώμενοι, οὔτε οἱ ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτῶν ἄλλοι Δωριεῖς καὶ δὴ οἱ Ἀπτεραῖοι (Ἀποκορωνῶται) ἤθελον ἐπιτρέψει τοῦτο, γνωστοῦ ἄλλως τε ἤδη ὄντος, ὅτι ἐν τῇ νῦν Πόλει ἢ τῇ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν καὶ Ἑνετῶν Ἀργυροπόλει ἔκειτο ἡ Λάππα καὶ οὐχὶ ἡ Πολίχνα. Τούτων οὕτως ἐχόντων, φαίνεται κατὰ πάντα ἰσχύουσα

¹ Ὅρα Ἡρόδ. VII, 150 καὶ VIII, 171.

² Θουκυδ. II, 85.

ἡ γνώμη τοῦ Βουρσιανοῦ λέγοντος, ὅτι οἱ Πολιχνῖται ἦσαν ὁμο-
ροι πρὸς τοὺς Κυθωνιάτας, κατὰ τὰς νῦν 'Ρίζας, ἕως κατὰ κώ-
μας ἢ πολίχνας ἐσκεδασμένοι, ὧν μεγαλείτεροι ἕως ἡ 'Ριζηνία
καὶ ἡ Τιρεσία (τὸ νῦν Θέρισον πιθανόν), ἐπὶ τούτῳ καὶ ὑπὸ τῶν
ἐπηλύδων καὶ δὴ τῶν Δωριέων Πολιχνῖται οὗτοι ἤκουον, διότι
καὶ καθ' 'Ηρόδοτον καὶ αὐτὸν τὸν Θουκυδίδην παριστῶνται ὡς
λαὸς τις, ὡς οἱ λεγόμενοι σήμερον Κεραμεῖανοί, διαμέρισμα ὅλον
καὶ αὐτοὶ ἐν διαφόροις χωρίοις ἐκεῖ που κατέχοντες· ἐκ τούτου
καὶ δὲν σώζονται ἔχνη αὐτῶν οὕτω πως οἰκούντων ἢ καταστρα-
φέντων ὅλως μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ὑπὲρ τῶν Κυθω-
νιατῶν καὶ μετ' αὐτῶν συναναμιγέντων, ὡς συνέβη καὶ εἰς τοὺς
ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς Πρακισίους ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐκεῖ Δωριέων, τῶν
'Ιεραπυτνίων.

Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα καὶ αὕτη καὶ ἡ ἀναφερομένη ἐν
τῇ ἀρχαιοτάτῃ 'Ριζηνία φαίνεται ὅτι κατεῖχον τὸν χῶρον τὸν
ὑπερκείμενον τῆς σειρᾶς τοῦ Βερεκύνθου μέχρι τῶν Λευκῶν ὀρέων.
Καὶ ἡ μὲν Πολίχνη ἢ οἱ Πολιχνῖται ἕως κατεῖχον τὴν ἐπικαιρο-
τάτην καὶ ὀχυρὰν θέσιν τοῦ νῦν Καστέλλου, ἀποτόμου μέρους
περισώζοντος λείψανα ἐπάλληλα τριῶν ἄλλεπαλλήλων ἐποχῶν,
ἐλληνικῆς, ῥωμαϊκῆς καὶ ἐνετικῆς, ἐπικαιροτάτου δὲ κατὰ τὰς
τῆς Κυθωνίας προσόδους, ἂν δὲν ἦν ὀχύρωμα τῶν Κυθωνιατῶν
πρὸς ἀναχαίτισιν τῶν ὀρεινῶν καὶ καυχωμένων ὡς μόνων αὐτο-
χθόνων Πολυχνιτῶν καὶ 'Ριζηνιατῶν ἐνδοτέρῳ ὑπερκειμένων. Ἡ
κώμη δὲ Μεσκλά, ἢ καὶ κυρίως 'Ρίζα καλουμένη καὶ ἐπίσημον
πολιτικῶς θέσιν κατέχουσα ἐπὶ 'Ενετῶν, καθὼς ἔδρα ἀρχῶν αὐ-
τῶν, θὰ διέσωζε καὶ εἴλεγε τὴν ἐπισημότητά της ταύτην παλαιό-
θεν, καὶ τὸ πιθανώτερον, ὅτι κατ' αὐτὴν ἔκειτο ἡ 'Ριζηνία.
Διότι περισώζονται οὐ μικροῦ λόγου ἀρχαῖα λείψανα καὶ ἐρείπια¹.
Καὶ ἐν μὲν τῇ θέσει Πούλὲ εἰσὶ δύο πύργοι, ὁ ἕτερος τῶν ὁποίων
κατεστραμμένος, μετὰ τεινῶν ἱκανῶς παγέων· πρὸς μεσημβρίαν
δὲ κατὰ τὴν θέσιν Ζαγρὲ (ὄνομα ὑπομιμνήσκον τὸν ἐν Κρήτῃ Ζα-
γρέα Διόνυσον) φαίνονται οἰκοδομήματα μετὰ μεγάλων λίθων

---

¹ Καὶ βυζαντινὰ ἔτι λείψανα σώζονται, ὡς ναῖδριόν τι μετὰ μωσαϊκοῦ ἢ ψηφι-
δωτοῦ καταστρεφομένου ὁσμέραι καὶ ἄλλα ἔτι.

ἄνευ ἀμμοκονίας· πρὸς δὲ βορρᾶν, ἄνω τοῦ τέρματος τῆς φάραγ-
 γος καὶ τῆς κοιλάδος, ἐν ᾗ τὰ Μεσκλά, ἡ θέσις Παράδεισος, ὡς
 ἀνυπέρβατος, καὶ πρὸς ἀνατολὰς τὰ χωρίζοντα τὰ Μεσκλά ὄρη
 ἀπὸ τοῦ χωρίου Θερίσου, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦντα τὸ ἕτερον μέ-
 ρος τῆς φάραγγος καταλήγουσιν εἰς τὸν νῦν Χοιρόσπηλῃον, πρὸ
 τοῦ ὁποίου τὸ χωρίον Φουρνές. Ἐν τῷ βάθει τῆς καθικνουμένης
 ἀπὸ τῶν ἄνω, τῶν ὑπωρείων τῶν Λευκῶν ὀρέων, φάραγος μέχρι
 θαλάσσης εὗρηνται συνοικίαι καὶ νῦν καὶ ὁ ὑπὸ πλατάνους συ-
 σκίους καταρρέων πολυθρύλητος ἐπὶ καλλοναῖς Πλατανιάς (πά-
 λαι Ἰάρδανος)· κατὰ τὰ δυτικὰ ὑπέρεκειται τὸ ὄρος Σπαθί, τὸ
 νῦν περιώνυμον ἐπὶ εὐανδρία χωρίον τῶν Λάκκων, συνοικισθὲν
 καὶ συμπικνωθὲν, πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν ἐπὶ Ἐνετῶν διαφόρων
 ἐποίκων Ἑλλήνων ἀδουλώτων τὸ φρόνημα, ὡς καὶ ἐξ αὐτῶν
 τῶν Χανίων μετὰ τὴν ἔλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ
 τῶν Τούρκων¹. ἔπειτα ἡ Βίγλα, χαμηλότερον δὲ τὸ λεγό-
 μενον Ἑλληνικὸν μέχρι τοῦ χωρίου Ἀλικιανοῦ. Πρὸ τούτου
 κατὰ τὴν θέσιν Λυγινὰ εἶνε ἡ κυρία βάσις τῆς πόλεως, ἐν
 ᾗ ἔτι καὶ νῦν ἡ ὀνομασία, τοῦ Διγενῆ ἡ Παθιά, δηλ. τὸ
 πάτημα (τοῦ Διογενοῦς Ἡρακλέους ἢ Τιτᾶνος τινός) καὶ ἡ
 Ἑλληνικὴ Πλάτη, ἐν ᾗ εὐρέθησαν μνημεῖα ἑλληνικά. Κατὰ
 τὸν περιγραφέντα τῶν Μεσκλῶν χῶρον τοῦτον ἀναμφιλέκτως
 ἔκειτο πόλις, ὅθεν καὶ τὰ Μεσκλά διετέλουν ἑδρὰ διοικητικὴ
 καὶ ἐπὶ Ἐνετῶν ἔτι, ἐν ᾗ ἡδρευε καὶ ὁ περιώνυμος χωροδε-
 σπότης Καντανολαῖος· ἡ πόλις δ' αὕτη ἡ ἐνταῦθα κειμένη
 ἦτο μᾶλλον ἢ Ῥιζηνία ἢ ἡ παρ' ἄλλων ταττομένη παρὰ τὸ
 χωρίον Ἀπάνω-Μαλάξα. Ὅπως δὴποτε τὸ κατὰ τὰς βο-
 ρεῖους ὑπωρεῖας τῶν Λευκῶν Ὀρέων μέχρι τῶν πρώτων ἀντερι-
 σμάτων αὐτῶν, τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Βερεκύνθου (Μαλάξας), διε-
 σκεδασμένον τοῦτο κατὰ χωρίον φύλον τῶν περισώζομένων ἔτι
 παναρχαίων, προἑλληνικῶν αὐτοχθόνων Ἑτεοκρήτων, τῶν Πολι-
 χνιτῶν μετὰ καὶ τῶν Ῥιζηνιατῶν, θὰ ἀπετέλει ἰσχυρὸν λαὸν
 ἀντέχοντα ἔτι κατὰ τῶν ἐπηλύδων Δωριέων, ἀφοῦ καὶ οἱ Ἀθη-
 ναῖοι δὲν ἀπηξίωσαν νὰ συμμαχῶσι μετ' αὐτῶν, ὡς ἀνωτέρω

¹ Ἐπιθὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, Μέρος Β', » Ἡ Κρήτη ὑπὸ τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν.

εἶδομεν, κατὰ τῶν δωρικῶν Κυδωνιατῶν. Ὡς δὲ θέλομεν ἰδεῖ ἐν τοῖς περὶ τῶν ἄλλων τῆς νήσου Ἑτεοκρήτων, τῶν κατὰ τὴν χερσονήσον τῆς Σητίας Πραισίων, οἱ Ἑτεοκρήτες οὗτοι, Πραίσιοι καὶ Πολιχνῖται, ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀπογόνους τοῦ παμπρώτου ἐκείνου λαοῦ, ὁ ὁποῖος πρῶτος τὴν νῆσον κατέσχε. Καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς δὲ ἀρχαιοδίφαι, οἱ ἐπιδοθέντες εἰς ἔρευναν ἰδίᾳ τῶν κατὰ τὴν προῖστορικὴν ἢ προελληνικὴν ἐν Κρήτῃ ἐποχὴν, οἷοι πρὸ πάντων ὁ Γερμανὸς Ἑρν. Φαβρίκιος, οἱ Ἴταλοὶ Φρεῖδ. Ἀλμπερ, Λεύκιος Μαριάνης, Ταραμέλλης, ὁ Ἀγγλος Ἀρθοῦρος Ἐδανς καὶ ἄλλοι ἀποδίδουσι τὰ ἀνευρισκόμενα κολοσσιαῖα λείψανα τῆς προαποικομένης ἐκείνης ἐποχῆς εἰς πολιτισμὸν καὶ εἰς λαὸν ἀνήκοντα πολὺ ἀρχαιότερον τοῦ Ἀριοπελασγικοῦ, εἰς ἄλλα γένη καὶ φυλὰ ἢ τὰ καθ' Ὀμηρον καὶ αὐτὰ τὰ μυκηναϊκά. Ἐν τῷ χώρῳ δὲ πρὸ πάντων, ὅπου συνηλλάθησαν καὶ συνεσπειρώθησαν μετὰ τοὺς Ἀριοπελασγοὺς οἱ ἀπόγονοι τοῦ πρώτου ἐκείνου λαοῦ, διорῶνται νῦν τὰ ἰδιοφυῆ ἐκεῖνα καὶ ἐκπληκτικὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸν τρόπον ἢ ῥυθμὸν λείψανα, οἷα καὶ τὰ ἀνωτέρω ἐν Ῥιζηνίᾳ καὶ Πολυχνίταις καὶ τὰ ἐν τῇ Καντάνῳ, Ἀχαίᾳ καὶ Ὑρτακίνῃ Σελίνου ¹.

Κυδωνία ἢ Κυδών. Ὁ Στράβων λέγει περὶ αὐτῆς: »Κυδωνία δ' ἐπὶ θαλάττῃ μὲν ἰδρυταὶ βλέπουσα πρὸς τὴν Λακωνικὴν διέχει δ' ἐκτέρας τοσοῦτον τῆς τε Κνωσοῦ καὶ τῆς Γόρτυνος, οἷον ὀκτακοσίους σταδίους· Ἀπτέρας δ' ὀγδοήκοντα· τῆς ταύτης δὲ θαλάττης τεσσαράκοντα ². Ὁ δὲ Σκύλαξ ³, ὅτι ἡ πόλις ἔκειτο πρὸς βορρᾶν καὶ εἶχε λιμένα κλειστόν, τοῦτέστι τὴν εἴτοδον στενόν, οἷον πορθμὸν τινα, καὶ ὁ Πλίνιος ⁴, ὅτι κατέναντι αὐτῆς ἦσαν αἱ νῆσοι Λευκὴ καὶ αἱ δύο Βουδρόαι. Κατὰ ταῦτα ἡ θέσις, ἐν ᾗ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἔκειτο ἡ διαπρεπὴς καὶ ἐπιφανὴς ἐν Κρήτῃ πόλις Κυδωνία, ἐστὶ σαφὴς καὶ ὠρισμένη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, διότι μόνον τοῦ Πλινίου ἐξαίρουμένου, καθὼ λέγοντος, ὅτι εἶχε κατέναντι τὴν νῆσον Λευκὴν καὶ τὰς δύο Βου-

¹ Ἐπιθ. καὶ τὰ ἐν τοῖς περὶ Κνωσοῦ καὶ Πραΐσου ἐκτελεσθέντα.

² Ὁρα Στράβ. X, 478 καὶ 479.

³ Σκύλ. ἐν Περιπλῳ, σ. 18 (»Κυδωνία πόλις καὶ λιάνη κλειστός πρὸς βορέαν«).

⁴ Plin Hist. nat., IV, 20.

δρόας, ἐνῷ αὐται κεῖνται ἀντιθέτως, ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ τῶν Ἀπτέρων (τῆς Σούδας) κόλπου, οἱ ἄλλοι τάττουσι τὴν πόλιν ἐν τῇ θέσει, ἐν ἣ καθ' ἡμᾶς ἡ πόλις τῶν Χανίων. Διότι ὁ μὲν Στράβων οὐδόλως ἐννοῶν ὅτι ἀπεῖχε τῆς θαλάσσης ἢ ἀναφέρων ὅτι εἶχεν ἐπίνειον, ὡς ἡ Κνωτός, ἡ Γόρτυς, ἡ Ἐλυρος. (τὴν Σύαν), ἡ Πολυρρηγία (τὴν Κίσαμον), καὶ ἄλλαι, ἐκτίθησι τοῦναντίον, ὅτι εἶνε παραθλάσσιος καὶ βλέπει πρὸς τὴν Λακωνικὴν, ὅτι ἀπέχει ἐξ ἴσου τῶν δύο ἐτέρων μεγαλοπόλεων τῆς νήσου Γόρτυνος καὶ Κνωσοῦ τῆς δ' Ἀπτέρας ὀγδοήκοντα σταδίου καὶ τῆς ἀπτερκίας (τῆς ταύτης) θαλάσσης (βεβαίως τοῦ μυχοῦ τοῦ κόλπου τῆς Σούδας), ὅπερ οὐχ ἦτον ὠρισμένον καὶ συμφωνεῖ πληρέστατα, 40 σταδίου· ὁ δὲ Σκύλαξ ἐν Περίπλῳ ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ λιμένος αὐτῆς εἶχεν ὅπως καὶ νῦν ὁ τῶν Χανίων, πόρον στενὸν καὶ ραχίας καὶ σκοπέλους, ἦν δηλ. οὕτως εἰπεῖν ὁ λιμὴν αὐτῆς κλειστός, κτισθέντος ἕκτοτε πρὸς τοῦτο τοῦ ἀξιολόγου προκυμαίας βραχίονος αὐτοῦ. τοῦ Πλινίου μόνον διαφωνοῦντος καὶ ἐσφαλμένου τάττοντος αὐτήν.

Διότι καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν ὑποτεθῇ, ὅτι ἔκειτο δυτικώτερον, μόνῃ ἡ νῆσος Κοίτη ἢ Ἀκοίτιον (Θωδωροῦ) ἤθελεν εἶναι κατέναντι αὐτῆς καὶ οὐχὶ ἡ Λευκὴ καὶ αἱ δύο Βουδρόαι, πρὸς δὲ ἤθελε ρέει παρ' αὐτὴν ὁ ποταμὸς Ἰαρθάνος (Πλατανιάς). Ὁ Ὅμηρος δὲ δὲν μνημονεύει πόλιν Κυδωνίαν, ὡς Κνωσσόν, Γόρτυνα, Φαιστόν, Λύκαστον καὶ ἄλλας, ἀλλὰ λαὸν Κυδωνῶν Ἰαρθάνου ἀμφὶ ρέεθρα οἰκοῦντα. Ἐκ τούτων πάντων ἀγόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Βουρτιανοῦ, λέγοντος, ὅτι ἂν καὶ δὲν φαίνεται πού ἔχνος ἀρχαιότητος. ἀναμφιβόλως ὅμως τὰ νῦν Χανία κατέχουσι τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας ¹. Καὶ ὁ Βουρτιανὸς μὲν συνάγει τοῦτο ἐκ συνδυασμῶν εὐλογοφανῶν, δὲν εἶχεν ὅμως γνώσιν εἰσέτι τῶν ὁσημέρῃ ἀναφανομένων λειψάνων καὶ ἐρείπων, κατὰ δεικνυόντων ἀναμφηρίστως, ὅτι ἡ μεγάλη τὸ πάλαι Κυδωνία ἔκειτο, ὅπου ἡ νῦν πόλις τῶν Χανίων, ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἡ καθ' ἡμᾶς πόλις κατέχει ἐν μόνον μέρος τῆς πάλαι Κυδωνίας, ἀκριβῶς τὸ παράκτιον μέρος, τὸ περὶ τὸν λιμένα, ὁ ὁποῖος ἦν καὶ

¹ Ὁρα Bursian, II. 541.

ἐκείνης λιμῆν. Ναὶ μὲν ὁ περιηγητὴς Χεβαλιέρος δὲν ἀνεῦρεν ἢ διέγνω ἤδη ἀπὸ τοῦ 1659 ἔτους, καθὰ λέγει ¹, λείψανα ἀρχαιοτήτων, ἐνῶ μόλις πρὸ 14 ἐτῶν εἶχεν ἀλωθῇ ἢ πόλιν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, εἰμὴ ἐξῶθεν τοῦ ὀθωμανικοῦ νεκροταφείου ἔχνη τινὰ ψηφιδωτοῦ, τὸ ἑποῖον ὑποθέτει, ὅτι εἶνε ἐκ ναοῦ τινος· ἀλλ' ὅταν λάβῃ τις ὑπ' ὅψει τὰς περιπετείας, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἡ Κυδωνία καὶ τὰς συνθήκας, ἐξ ὧν προῆλθον τὰ νῦν Χανία, πείθεται ὅτι ἡ πάλαι μητροπόλις τῆς νεωτέρας ἐκάθευδε καὶ θὰ καθευδῇ ἔτι λανθάνουσα ὑπὸ τὸν βαρὺν πέπλον, ὃν ἐπέρριψεν ἐπ' αὐτῆς ὁ τρώκτης χρόνος. τὰ βαθέα ἐπιχώματα καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως. Ἐπὶ Ἑνετῶν ἔτι ὑπῆρχον οὐκ ὀλίγα καὶ μικροῦ λόγου ἄξια ἐρείπια, τῶν ὁποίων οὗτοι ἐποίησαντο χρῆσιν κατὰ τὴν ἔγερσιν τῶν τειχῶν τῆς νῦν πόλεως, ὡς τοῦτο ἔπραξαν ἀλληλοδιαδόχως καὶ ἄλλοι πρότερον κατακτηταὶ (Ρωμαῖοι, Βυζαντινοί, ἤως δὲ καὶ Σαρακηνοὶ Ἀραβες), διότι διαφαίνονται ἀλλεπαλλήλως ἐπιτεθειμέναι διαφόρων βεβαίως ἐποχῶν τείχη καὶ μάλιστα εἰς τὸ Καστέλλον, ὑπὸ τὴν ἀψίδα πρὸ πάντων τῆς κάτω ἢ πρὸς τὴν θάλασσαν πύλης αὐτοῦ, ἐξ ὧν πάντων μαρτυρεῖται, ὅτι τὸ σημεῖόν καὶ μέρος τοῦτο τῆς νήσου ἐκρίθη πάντοτε ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς κατακτητῶν λίαν ἐπικάιρον, σκοπιὰ τις σπουδαία πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐνοικοδομηθέντων ἐν αὐτοῖς λειψάνων τῆς πρότερον Κυδωνίας συμπεριελήφθησαν καὶ τὰ τοῦ θεάτρου, τὸ ὁποῖον κείμενον ἀπέναντι τῆς πρώτης εἰσόδου τοῦ νῦν δημοσίου κήπου ὅλως τότε κατέστρεψαν, ἢ τοῦλάχιστον συνεκόμισαν τὰ λείψανα αὐτοῦ οἱ Ἑνετοί, ὅπως χρησιμεύσωσι καὶ ταῦτα ὡς οἰκοδομήσιμος ὕλη κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1255 καὶ ἐξῆς οἰκοδομὴν τῆς νέας πόλεως ². Ὁ Λακροά δὲ λέγει ρητῶς ³: «τὸ δευτερεῖον ὀχυρόν μέρος τῆς νήσου εἶνε τὰ Χανία κείμενα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας, τῆς ὁποίας περισώζονται ἔτι τὰ ἐρείπια ἐν τοῖς πέριξ τῶν Χανίων». Κατακλυσμοὶ δὲ αἰώνων συμφορήσαντες ἀπὸ τῶν καταρρέοντων ἐκ τοῦ πρώτου ἀντερεί-

¹ L. Chevalier, Voyage manuscrit (ἐν τῇ Bibliothèque de l' Arsenal, à Paris), T. I. 99.

² Ὁρα Falkenaer (περὶ θεάτρων τῆς Κρήτης), p. 27.

³ Lacroix, îles de la Grèce p. 535.

σματος τῶν Λευκῶν Ὁρέων τοῦ ὑπερκειμένου αὐτῆς Βερεκύνθου (σειραῶς τῆς Μαλαξίας), ὑδάτων ἰλὺν ἐπὶ ἰλῦος, κατεκάλυψαν ὅ,τι ὑπελείφθη ἐκ τῶν καταστρεπτικῶν τῶν ἀλλεπαλλήλως ἐπελθόντων κατακτητῶν χειρῶν καὶ συνεπλήρωσαν οὕτω τὴν ἐνταφίαν τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας. Οὕτω δὲν ἡδυνήθη νὰ εὔρη ἡ διακρίνη καὶ ὁ Χεβαλιέρος μετὰ πάροδον τόσων ἐτῶν ἔχνη μαρτυροῦντα αἰσθητῶς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας. Ἄλλ' ὁ καταβροχθίζων τὰ πάντα χρόνος αὐτὸς περιπελόμενος ἀναπαράγει εἰς τὸ εἶναι ὅ,τι ποθοῦσι καὶ ἀπαιτοῦσι νεώτεροι γενεαὶ συναισθανόμεναι τὴν ἀξίαν τηλικαύτης παρωχημένης ἀνθρωπίνης ἐργασίας, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτῶν τῶν Ἑνετῶν ἡ σφῦρα δὲν ἐξετίμησεν οὐδ' ἐφείσθη. Ὅθεν ἤρξαντο ἤδη ἀπὸ τινος χρόνου νὰ ἀναφαίνωνται ἐν οὐ μικρᾷ ποσότητι κατὰ μικρὸν λείψανα πολὺ σπουδαῖα, τεκμήρια ἀναμφιλέκτως, ὅτι ἐπὶ τῶν νῦν Χανίων καὶ τῶν περίξ αὐτῶν ἔκειτο ἡ κατὰ Φλῶρον μήτηρ τῶν κρητικῶν πόλεων Κυδωνία ¹. Ἐντὸς τε καὶ ἐκτὸς τῶν Χανίων ὀρῶνται ἤδη καὶ ἀνευρίσκονται ὁσημέραι, καὶ πρὸ πάντων ἐκτὸς κατὰ τὴν οἰκοδομὴν οἰκιῶν καὶ ἐπαύλεων ἱκανῶς εὐμαρῶν καὶ κομψῶν, προτομαὶ μαρμαρίναι, συντρίμματα καὶ τμήματα ἀνδριάντων καὶ ἀγαλμάτων ², κιόνων μετὰ ραβδώσεων διαφόρων τεχνικῶν ρυθμῶν, ἐρείπια οἰκοδομῶν καὶ ἐν μεγάλῃ ἐκτάσει ὅπται πλῖνθοι τεθραυσμέναι εἰς βᾶθος ὀργυιᾶς, ἐν δὲ νεκροπόλει τινὶ αὐτῆς τάφοι καὶ μαυσωλεῖα οἰκογενειακά, σαρκοφάγοι καὶ λάρνακες διαφόρων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὕστερον ἐποχῶν μετὰ πλήθους πελωρίων τετραγώνων λίθων, (κάδρων), ὅποιοι οἱ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀνορυχθέντες πρὸς ἴσο πέδωσιν χώρου πρὸς γυμνάσια καὶ ἀνήκοντες εἰς κρηπίδωμα ἐνὸς τῶν μεγάλων τῆς πόλεως ναῶν καὶ τὰ παραπλήσια· ἐντὸς δέ, φρέατος ἀνορυττομένου τῷ 1884, κατὰ τὴν συνοικίαν Ἀράπ—

¹ Flor. Epit., I, 41 («Urbium matrem Cydoniam»).

² Εἶδομεν χεῖρα μέχρι τοῦ καρποῦ, μεγέθους ὑπερφυσικοῦ, τέχνης καλλιστης καὶ ἐκ μαρμάρου ὠραιότητος, κρατοῦσαν τεμάχιον ράβδου φυσικωτάτης, ὁζώδους, παρομοίας φύσεως πρὸς τὸν ἐν Ἡρακλείῳ ἀνευρεθέντα πελώριον ἀνδριάντα ἀσκληπιᾶδος ἢ κόσμου τινός. Αὕτη ἀνευρέθη ἐν τῷ οἰκπέδῳ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγερεθῆσεται τὸ μαυσωλεῖον τοῦ αἰοδίσμου Σπ. Ζαμπελίου. Πρὸ αὐτοῦ δὲ πληθὺς καὶ σειρά τάφων καὶ οἰκογενειακῶν μαυσωλείων περὶ τετραγώνου χώρου.

Τζαμισί, ἀνευρέθησαν τοῖχοι εὐρέος οἰκοδομήματος εἰς βάθος 2 1/2 ὀργυίων ἐκ μεγάλων τετραγώνων λίθων μήκους 1,10, ὑπαρχόντων ἄλλων ἐπ' αὐτῶν, οἵτινες μετ' ἄλλων ἐπὶ χώρου οἰκοδομικῶν ἀντικειμένων κρίνονται ὡς ἀνήκοντες εἰς ἓνα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναφερομένων ἐν Κυδωνία μεγάλων ναῶν ¹. Ἡ περικτήρῳ δ' ἀποκάλυψις τοῦ σπουδαίου τούτου οἰκοδομήματος ἀνεβλήθη, διότι ἡ εἰς βάθος ἀνερεύνησις αὐτοῦ ἠπείλει κατάρρευσιν τῶν ὑπερκειμένων νῦν οἰκοδομημάτων διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ὑποκειμένων ἄλλων ὁμοίως μεγάλων τοῦ εἰς βάθος χωροῦντος ἀρχαίου τούτου τοίχου· τοῦ ὑπολειπομένου δ' ἐπαρμένοιο εἰς τὸν χρόνον, οὐδὲν ἤττον καὶ ἐκ τούτου πειθόμεθα ἀδιστακτικῶς, ὅτι ἡ θέσις τῆς Κυδωνίας ἦν ἡ αὕτη, ἐν ᾗ τὰ κατ' ἡμᾶς Χανία, τὰ ὁποῖα κατέχουσι μέρος μόνον αὐτῆς, τὸν περὶ τὸν λιμένα χῶρον. Καὶ οἱ νεώτεροι δὲ τῶν περιηγητῶν, οἵοι ὁ Πάσλεϋς καὶ ὁ Σπράττης, ὑποστηρίζουσιν, ὅτι ἡ Κυδωνία ἔκειτο ἐπὶ τοῦ χώρου τῶν νῦν Χανίων ².

Ἐξετείνεται δὲ ἡ Κυδωνία οὐ μόνον ἐνδοτέρῳ καὶ πρὸς δυσμὰς μέχρις Ὀδέρου (Κλαδισσοῦ ³), ἀλλὰ πολὺ πιθανὸν καὶ πρὸς ἀνατολὰς, μέχρι τῆς νῦν κώμης Χαλέπας· διότι καὶ παρὰ τῷ ναϊδίῳ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου καὶ ἐν τοῖς παρὰ τῇ ἀκτῇ τῆς Χαλέπας βυρσοδεψείοις ἀνεφάνησαν διάφοροι ἀρχαιότητες καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἦτο μέγας, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Στράβων λέγει, ὅτι ἐκ τῶν πλείστων τῆς νήσου πόλεων μέγισται καὶ ἐπιφανέσταται ἦσαν τρεῖς, Κνωσός, Γόρτυς καὶ Κυδωνία. Παρὰ τὸν Ἰάρδανον δὲ (Πλατανιὸν), ἐκβάλλοντα μικρὸν πρὸς δυσμὰς τῆς ἀπέναντι νήσου Θωδωροῦ, δὲν ἦτο δυνάτὸν νὰ ἔκειτο, διότι ὁ λαὸς τῶν Κυδωνίων, οἱ Κύδωνες, ὥκουν περὶ αὐτὸν κατ' Ὀμηρον, οὐχὶ οἱ Κυδωνιάται, τῶν ὁποίων ἡ πόλις ἐκτίσθη τὸ πρῶτον καὶ συνφίσθη ὑπὸ Ζαλυνθίων, Σαμίων καὶ Αἰγινητῶν ⁴. Ὁ παρ' αὐτὴν δὲ

¹ Ὅρα τὰς διαφόρους διατριβὰς τοῦ κ. Γ. Ι. Καλαϊτάκη, τοῦ ἐπιτυχῶς παραγματουθέντος τὰ περὶ τῆς πόλεως Χανίων καὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας ἐν τῇ ἐφημερίδι τῶν Χανίων »Λευκὰ Ὅρη» ἀριθ. 73, 77, 95, 96, 100 καὶ 101.

² Spratt, Π, 138.

³ Ἐπιστολὰς Σαβαρῦ, μετάφρασιν ὑπὸ Ν. Γ. Ζυγομαλά, σ. 88.

⁴ Ἡρόδ. ΠΙ, 44 καὶ 59.

ρέων "Οδερως (Κλαδισσός) ἦτο πρότερον πολὺ μεγαλείτερος, ὡς δεικνύουσι καὶ τὰ τόξα τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἔτι ὑπαρχούσης γεφυράς, τὸ πλεῖστον τῶν ὑδάτων αὐτοῦ λαθὼν ἄλλον ροῦν, ὅπισθεν τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Βερεκύνθου, δυτικώτερον, ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ ἐν ἔτει 1856 σεισμοῦ. Καὶ ὁ λιμὴν δ' αὐτῆς ἦν εὐρύτερος καὶ χωρητικώτερος ἢ ὁ νῦν τῶν Χανίων, διότι καὶ ἐπὶ τῶν Ἑνετῶν ἔτι μέρος αὐτοῦ εἰσέδυνεν ἐνδοτέρω προβαῖνον, ὅπισθεν τῆς νῦν πρώτης σειρᾶς τῶν κατὰ τὴν παρχλίαν οἰκιῶν, καὶ δὴ τῶν κατὰ τὸ μέσον τοῦ κυκλοτεροῦς αὐτοῦ μέρους, ἐκχερσθέν, τοῦ χρόνου προϊόντος. Καὶ βεβαίως τόσῳ περιαδομένη ἡ Κυδωνία, ὥστε εἰς ὁποῖαν ἐκ τῶν δύο ἄλλων μεγάλων τῆς νήσου πόλεων Κνωσὸν ἢ Γόρτυνα προσετίθετο, ἔφερε τὴν ῥοπὴν τῆς πλάστιγγος, δὲν ἐδύνατο νὰ ἦνε πολὺ μικροτέρα αὐτῶν, μεγάλων καὶ εὐρείων ἀνέκαθεν καὶ καθ' Ὁμηρον ἔτι οὕτων, οὔτε λιμένα μικρὸν καὶ εὐκαταφρόνητον νὰ ἔχῃ ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τε τὸ μέγεθος τῶν πλοίων καὶ τὰς ναυτικές τότε ἀνάγκας, ἀφοῦ τόσοι ναυτικοὶ ἐν τῷ τότε λαοὶ ἤριζον ἀλλεπαλλήλως περὶ τῆς κατοχῆς αὐτοῦ, οἷοι οἱ Ζακύνθιοι, οἱ Σάμιοι καὶ οἱ Αἰγινῆται. Καὶ ὀρθῶς πάνυ ὁ περιηγητῆς Σίβερ προοιμιαζόμενος περὶ αὐτῆς λέγει¹: »Ἐπὶ τῆς νήσου Κρήτης ἐφαρμόζεται ὅλως βεβαιουμένη ἡ ἀρχή, ὅτι ὅσῳ μείζων καὶ κραταιότερα ἡ πόλις, τόσῳ ἀξιολογωτέρα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς κοιλάδος καὶ τοῦ ὅλου ἐδάφους αὐτῆς». Φρονεῖ δὲ ὁ αὐτός, ὅτι οὐ μόνον ὁ βραχίων ὁ ἀποτελέσας τὸν λιμένα τῆς Κυδωνίας ὅλως κλειστὸν καὶ ἀσφαλῆ, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ νῦν χωρίου τῶν Περιβολίων ἀρχόμενα ὀνομαστὰ τῶν Μπουτζουναρίων διὰ τριπλῶν ὀχετῶν ὑδραγωγεῖα, ὑπὸ τῶν ναυτικῶν ἐκείνων ἐπηλύδων ἐδημιουργήθησαν ὡς καὶ ὁ μέγας τῆς Δικτύννης ναός. Ἐν τῷ ναῷ δὲ τούτῳ, ἐν τῶν μεγίστων ἐν τῇ νήσῳ μνημονευομένων, ἐτελεῖτο ἑορτὴ Δικτύννια λεγομένη μετὰ θυσιῶν εἰς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος Δικτύννης ἢ Δικτυνναίας, τῆς καὶ ἐν Σπάρτῃ λατρευομένης καὶ ἐν Ἀμβρῦσῳ τῆς Φωκίδος², μεθ' ἧς εὐρήσομεν τὸν Ῥαδάμανθον

¹ Ὁρα F. W. Sieber, Reise nach der Insel Kreta, I, 142.

² Διόδ. Σικελ. Υ', 76. Στράβ., X, 479. Παισαν., II, 30, 3. III, 12, 7 καὶ X, 36, 3 καὶ I. Meursius, Creta, c. 3.

ἐπὶ Μίνως σχετιζόμενον. Δὲν εἶχε δὲ ἡ Κυδωνία τὰ εἰρημένα ὑδραγωγεῖα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς ἀνατολὰς ἀντιθέτως διελαύνοντα καὶ κατερχόμενα ἀπὸ τῶν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ χωρίου Μουρνιαῶν ὑπερκειμένων λόφων καὶ φαράγγων, τῶν ὁποίων τὰ ἔχνη φαίνονται παρὰ τὰ ἄκρα τῶν ἀγρῶν Χαμίτ βέη καὶ ἄλλων. Ὁ Ῥιβέρας δὲ ἐν τοῖς περὶ τῆς ἄλλης κατὰ τὰ Χανία ἀρχαίας πόλεως λέγει τάδε ¹: »Τῷ ὄντι τῆς παλαιᾶς ἐκείνης λαμπρότητος διετῆρει μέχρι τοῦδε, ἐὰν πεισθῶμεν εἰς τὸν Ὀνώριον Βέλλιον (σπουδαῖον Ἰταλὸν συγγραφέα ἐπὶ ἐνετοκρατίας, οὗ ὁ χειρόγραφος κώδιξ καθὰ εἶδομεν ἔτι ἀνέκδοτος). ἡ πόλις Χανίων θέατρον μεγαλοπρεπές ἢ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἢ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐγερθέν, καὶ τοσοῦτους αἰῶνας μετέπειτα ἀπὸ τῆς τοῦ χρόνου ἀδηφαγίας ἀφαρπασθέν, ἐντὸς δὲ τοῦ περιβόλου αὐτῆς περιέκλειε, τὸ ὅποιον μόλις ἐπὶ τῶν Ἑνετῶν ἀνετράπη, ὥπως ἔχῃ μεγαλειτέραν εὐρυχωρίαν ἢ οἰκοδομηθησομένη ἀκρόπολις, πρὶν δὲ κατεδαφισθῇ ὅλως, ἐσχεδιαγραφήθη ὑπὸ τοῦ Βελλίου καὶ περιελήφθη ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ. Πλὴν δὲ τούτου ἐκοσμεῖτο δι' ἰσχυροῦ ὑδραγωγείου, ἐντὸς τῶν καταπεπτωκότων ἐρειπίων τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν πλεῖστα νομίσματα, πρὸ πάντων τοῦ Μαξιμίνου καὶ τοῦ Γορδιανοῦ, πρὸς δὲ καὶ κεφαλαὶ ἀγαλμάτων οὐχὶ ὀλίγοι ἀνελκύσθησαν, μετὰξὺ τῶν ὁποίων μία ἦν ἡ τοῦ Ἀντινόου ², ἡ ὁποία ἀληθῶς ὑπερεῖχε πολὺ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν τῆς τέχνης ἀξίαν, ἐφ' ᾧ καὶ ὡς ὑπ' ἄλλου Ἀδριανοῦ ἀνηρπάγη αὕτη ὑπὸ τοῦ Βικεντίου Κανάλη, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ τότε προεξῆρχε τῶν ἱπποτῶν καὶ πρὸς ἰδίαν αὐτοῦ εὐχαρίστησιν διετηρήθη. Ἐκ τοσοῦτων δὲ ναῶν, οἱ ὁποῖοί ποτε τὴν εὐγενεστάτην πόλιν κατεκόσμου, ὡς βεβαίως εὐλογον εἶνε νὰ εἰκάσωμεν, ἓνα μόνον ὑπολειπόμενον εὗρεν ὁ Βέλλιος καὶ τοῦτον ἐν περιστύλῳ δωρικοῦ ῥυθμοῦ. Ταῦτα πάντα μαρτυρεῖται, ὅτι ἀνευρέθησαν ἢ ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἡρευνήθησαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦσαν τὰ Χανία. Ταῦτα δὲ δύναται πᾶς τις νὰ δεισχυρισθῇ, ὅτι δεικνύουσιν ἐναργῶς, ὅτι ἡκ-

¹ Antonius de Torres y Rivera, p. 177.

² Οὗτος ἦτο νεανίας ἐκ Προύσης τῆς Βυθηνίας περίφημος ἐπὶ κάλλει. Εἰς μνήμην αὐτοῦ, πνιγέντος ἐν τῷ Νεῖλῳ, ὁ αὐτακράτωρ Ἀδριανὸς ὑπεραγαπῶν αὐτὸν κτίσας τὴν Ἀντινόου πόλιν καὶ διέταξε νὰ ἀποδίδωνται εἰς αὐτὸν θεῖαι τιμαί.

μασεν ἐκεῖ ποτέ τις πόλις, ἀλλ' ὅποια, οὐδαμῶς δεικνύουσι ¹.

Περὶ ταύτης τῆς μεγάλης καὶ εὐρείας Κυδωνίας ποιεῖται λόγον ὁ Σρτάβων, καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ κατ' Ὅμηρον λαοῦ τῶν Κυδωνῶν καὶ αὐτῶν τῶν πρὸ πέντε ἑκατονταετηρίδων πρῶτον ἐπελθόντων καὶ συναναμιγέντων Δωριέων, ἐνῷ λέγει τὰ ἐξῆς : »Ἐπὶ τοῦτον δὴ ὦν τὸν Πολυκράτεα εὐτυχέοντα ἐστρατεύοντο Λακεδαιμόνιοι, ἐπικαλεσαμένων τῶν μετὰ ταῦτα Κυδωνίαν τὴν ἐν Κρήτῃ κτισάντων Σαμίωνα. Καὶ περσιτέρω : »Αὐτοὶ δὲ (οἱ Σάμιοι) Κυδωνίαν τὴν ἐν Κρήτῃ ἔκτισαν, οὐκ ἐπὶ τούτῳ πλῶντες ἀλλὰ Ζακυνθίους ἐξελέοντες. Ἐμειναν δ' ἐν ταύτῃ καὶ εὐδαιμόνησαν ἐπ' ἔτεα πέντε, ὥστε τὰ ἱερὰ τὰ ἐν Κυδωνίᾳ ἐόντα νῦν οὗτοί εἰσιν οἱ ποιήσαντες καὶ τὸν τῆς Δικτύννης ναόν. Ὅκτῳ δ' ἔτεϊ Αἰγινῆται αὐτοὺς ναυμαχίῃ νικήσαντες, ἡνδραποδίσαντο μετὰ Κρητῶνα (δηλ. μετὰ τῶν προτέρων ὁμοφύλων ἐνοίκων Κυδωνοδωριέων, ἐκβληθέντων τῶν ἑτεροφύλων Σαμίων Ἰώνων) ². Πρὸ τῶν ἐπηλύδων δὲ τούτων πολὺ πιθανὸν ἦτο ἐπὶ τόπου μικρά τις πολίχνη ἔχουσα ἐνοίκους ἐκ τῶν ἀρχαίων τοῦ Ὀμήρου Κυδώνων καὶ τῶν ἐπελθόντων ὕστερον Δωριέων, ἐκ τῆς ἐν αὐτοῖς φυλῆς τοῦ Ὑλλου, ἐξ οὗ καὶ Ὑλλεῖς Δωριεῖς οἱ Κυδωνιάται. Ὑπτέρῳ δὲ χρόνῳ ἐμεγεθύνθη λαβοῦσα τὴν ἑκτασιν καὶ τὰς διαστάσεις, περὶ ὧν ἐλέχθη. Εἰ δὲ καὶ μεγάλη, φαίνεται ἐν τούτοις, ὅτι εἶχε καὶ αὐτῇ, ὡς καὶ ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ τειχιόεσσα τοῦ Ὀμήρου Γόρτυς καὶ πολλαὶ ἄλλαι, ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις τείχη. τὰ ὅποια βαθμηδὸν κατέπεσον καὶ δὴ μικρὸν πρὸ τῆς τῶν Ἑνετῶν κατοχῆς τῆς Κυδωνίας ἐκ σεισμοῦ καταστρεπτικοῦ. Διότι ἐν μὲν τῇ δ' π. Χ. ἑκατοντ' αετηρίδι πολιορκεῖται ὑπὸ τοῦ Φωκέως Φαλαίκου, εὐρόντος ἑξωθεῖν αὐτῆς τὸν θάνατον ³, τῷ δὲ 172 π. Χ. οἱ Κυδωνιάται παρὰ διδοῦσι τὰς κλεῖς τῶν πυλῶν αὐ-

¹ Τοῦτο βεβαίως, διότι ἐπιγράφαί δὲν ἀνευρέθησαν εἰσέτι τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῇ τότε ἐνεπιγράφων λίθων ἐνοικοδομηθέντων ἐν τοῖς νῦν τεύχεσι τῶν Χανίων. Ἄλλ' οἱ Κυδωνιάται εὐηργετήθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐρ' ᾧ ἐτίμησαν καὶ τὸν ἀγαπητὸν αὐτοῦ Ἀντίνοον, ὅπερ οὐ μικρὸν τεκμήριον καὶ τοῦτο τῆς θέσεως ἐνταῦθα τῆς Κυδωνίας.

² Ὅρα Ἡρόδ. III, 44 καὶ 59.

³ Πausan. Φωκ. II, 5 καὶ Διοδ. Σικελ. XVI, 61, 62 καὶ 63.

τῶν εἰς τὸν ἀποσταλέντα στρατηγὸν τοῦ συμμάχου βασιλέως τῆς Περγᾶμου Εὐμένους Λέοντα ¹, ὁ δὲ Μέτελλος κατόπιν, μετὰ τὴν παρὰ τῇ Κυδωνίᾳ συγκροτηθεῖσαν μάχην, καθ' ἣν ἡττήθη ἐν τέλει ὁ στρατηγὸς Λασθένης, πολιορκεῖ μετὰ τὴν προσφυγὴν αὐτοῦ εἰς Κνωσὸν τὸν ἕτερον τῶν Κρητῶν στρατηγῶν Πανάρη ἐν τῇ Κυδωνίᾳ ². Ἐκ τῶν τειχῶν δὲ βεβαίως ἐκείνων ὥς καὶ τῶν λίθων τοῦ θεάτρου, τὸ ὅποσον ἔκειτο ἀπέναντι τοῦ νῦν δημοσίου κήπου, καὶ ἄλλων ἐρειπίων ἐκτίσθησαν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν τὰ ἔτι καὶ νῦν ὀγκώδη καὶ εὐρέα τείχη καὶ τὰ ὀχυρώματα τῆς πόλεως Χανίων.

Περὶ τῆς θεμελιώσεως δὲ καὶ πρώτης ἀρχῆς αὐτῆς ἐφέροντο πολλὰ ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ. Εἰ καὶ ὁ Ὅμηρος δὲν μνημονεύει τι περὶ πόλεως Κυδωνίας, ὥς ποιεῖ περὶ Κνωσοῦ, Ἰόρτυνος, Φαιστοῦ καὶ ἄλλων, ἀλλὰ μόνον περὶ λαοῦ, φύλες Κυδωνίων, Ἰαροδάνου ἀμφὶ βεῖθρα οἰκούντων, οὐδὲν ἡττον φαίνεται, ὅτι ὑπῆρχε τὸ κατ' ἀρχὰς πολίχνη τις ἢ μικρὰ πόλις αὐτῶν, ἄλλως τε καὶ διότι παρεδίδοτο, ὅτι μία τῶν τριῶν πόλεων, τὰς ὁποίας ὁ Μίνως ἔκτισεν. ἦν πρὸς τῇ Κνωσῷ καὶ Φαιστῷ καὶ ἡ Κυδωνία. Τριπλῇ δὲ παρὰδοσίς ἐφέρετο ἐν τούτοις περὶ τῆς πρώτης αὐτῆς κτίσεως· καὶ πρῶτον μὲν ὅτι ὁ Μίνως κτίσας αὐτὴν ὠνόμασε τὸ πρῶτον Ἀπολλωνίαν, εἰς τιμὴν τοῦ προγονοῦ αὐτοῦ Ἀπόλλωνος (καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ ἰδρύσει ἐνορεᾶται πάλιν δάκτυλος καὶ σπουδὴ πρὸς ἀρχαιοημίαν τῶν κατόπιν Δωριέων ἐποίκων)· δεύτερον δὲ ὅτι ἐπώκισεν αὐτὴν καὶ ἐξέτεινεν ὁ ἑγγονος αὐτοῦ Κύδων δούς καὶ τὸ ἑαυτοῦ εἰς αὐτὴν ὄνομα καὶ τρίτον, ὅτι συνώκισαν αὐτὴν καὶ ἐμεγάλυναν οἱ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, ὥς γνωστόν, Ζακύνθιοι, Σάμιοι, Αἰγινῆται καὶ ἄλλοι Δωριεῖς ³. Καὶ ὁ μὲν Διόδωρος ἀνάγει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὰ 1500 π. Χ., ἀλλ' ὁ Εὐσέβιος θέλει αὐτὴν πολλῷ ἀρχαιοτέραν κτισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κύδωνος βασιλεύσαντος τὸ ἐννενηκοστὸν ἔτος τῆς ἐν Αἰγύπτῳ δουλείας τοῦ Ἰσραήλ. Ἐτέρωθεν δὲ ὁ Πάυσανίας ποιεῖ κτίτορα αὐτῆς τὸν ἑκγονοῦ τοῦ Μίνως Κύδωνα τὸν ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἀκα-

¹ Πολυβ. Ἱστορ. XXVIII, 13. Παράβαλε καὶ τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

² Ὅρα τὸν ἐπὶ Ῥωμαίων Κρητικὸν πόλεμον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

³ Sieber, Reise nach der Insel Kreta, II, 267 καὶ ἐξῆς.

κάλλης καὶ τοῦ Ἑρμοῦ. Πάντα ταῦτα στρέφονται τὸ πλεῖστον περὶ τὸν περίπυστον ἐκείνον βασιλέα, δι' ὃν λόγον εἶπομεν ἀνωτέρω· ὅπως δὴποτε ὑπεμφαίνεται δι' αὐτῶν ἡ τῆς πόλεως παλαιότης. ὥς καὶ διὰ τῆς ἄλλης ἐκείνης παραδόσεως, καθ' ἣν ἡ πόλις ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τινος τῶν υἱῶν τοῦ Τεγεάτου, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς Ἀρκαδίας παλαιότατα ὁρμηθεὶς, ἤγαγεν εἰς Κρήτην ἀποίκους¹. Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προοιμηρικὴν ἢ προελληνικὴν Κυδωνίαν, μικρὰν τινὰ ὅπως δὴποτε ἔτι οὔσαν, ἐξ οὗ καὶ ὁ Ὅμηρος δὲν ἀναφέρει τι περὶ αὐτῆς, ὥς περὶ τόσων ἄλλων· περὶ δὲ τῆς ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ τοῦ Ἡροδότου, εἶδομεν ἀνωτέρω τὰ εἰκότα. Πρὸς τὴν παναρχαίαν δὲ Κυδωνίαν ταύτην συνδέεται καὶ τὸ ἀντίρρισμα τῶν Λευκῶν ὀρέων, ὁ Βερέκυνθος (νῦν Μαλάξα), τὸ ὁποῖον ὑπὲρ τὰ ἀνατολικὰ τοῦ πεδίου τῶν Κυδωνῶν κείμενον, κατὰ τὴν ἄκρην τῆς πρώτης τῶν Λευκῶν Ὀρέων διαβηθρίσεως, ἀνκίρεται εἰς ὕψος 2 χιλ. ποδῶν ὑπὲρ τὴν θάλασσαν τοῦ τῶν Ἀπτέρων (τῆς Σούδας) κόλπου καὶ ἐκτείνεται ἐπὶ πολὺ πρὸς τὰ δυτικά. Περὶ τοῦ ὅρους τούτου ἀρχαῖοι λόγοι καὶ παραδόσεις μετέδιδον, ὅτι ὑπῆρξεν ἡ ἐστία καὶ τὸ θέατρον τῶν Ἰθαίων Δακτύλων. Οἱ Ἰθαῖοι δὲ οὗτοι Δάκτυλοι θεωροῦνται, ὥς θέλομεν ἰδεῖ, ὁμάδες παναρχαῖτι ἐκ τῆς Ἰδῆς τῆς Φρυγίας κατελθοῦσαι καὶ τὴν ἀρχὴν ἔχουσαι ἐκ τῶν πρώτων Ἀρίων ἢ Ἀριοπελαγῶν τῶν εἰς τὴν νῆσον ἀποβάντων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ παράδοσις παριστᾷ αὐτοὺς καὶ ἐν τῇ Ἰδῇ τῆς νήσου συνυφαινομένου μετὰ τῶν πολλῶν περὶ Διὸς λόγων καὶ μύθων, λέγει δ' ὅτι ἦσαν ἐφευρεταὶ καὶ εἰσηγηταὶ πολλῶν κοινωνικῶν τεχνῶν, καταγαγόντες τὸ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς καὶ τὰ μέταλλα κατεργασθέντες, ἐθεωρεῖτο ἐκ τούτου ὅτι τὸ ὄρος περιεῖχε φλέβας μεταλλικὰς, ἄλλως δὲν ἤθελεν εἶνε οὕτω πάγκοινοις τοιαύτη παράδοσις, εἰ καὶ τινες τῶν εἰδημόνων δὲν θέλουσιν ὅτι τὸ ὄρος σύγκειται ἐκ σχιστολίθου, ἀλλ' ἐκ λίθου τιτανώδους. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη προδίδεται διὰ τούτου, ὅτι πρῶτως πάνυ ἡ

¹ Περὶ πάντων τούτων ἐπιτινὲν ἐκτάσει τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅπου περὶ τοῦ παναρχαίου ἐκείνου τῶν Κυδωνῶν λαοῦ καὶ τῶν τεσσάρων ἄλλων τῶν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ περιηγμένων, πρὸς δὲ καὶ περὶ τῶν διπλῶν ἀναφερομένων βασιλέων Κυδωνῶν Α' καὶ Β'.

πρόσφορος ἔκ τε τοῦ Ἀπτεραίου κόλπου χώρα τῶν Κυδώνων καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν φυσικῶν αὐτῆς πλεονεκτημάτων ἐγένετο ἐστία κοινωνικῆς προσόδου καὶ ἐννόμου τάξεως. Κατὰ τὴν συνεχῆ δὲ σειρὰν τοῦ ὄρους Βερεκύνθου (Μαλάξας) πρὸς δυσμὰς φαίνονται ἐν διαφόροις θέσεσιν ἐρείπια ὀχυρωμάτων, ὡς κατὰ τὸν Κάστελλον τῆς Ἀγίας Κυριακῆς καὶ ὑπεράνω τοῦ Βαρυπέτρου, τὰ ὁποῖα ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπ' αὐτῶν κτισθέντων ἐπὶ Ἑνετῶν διὰ τὴν ἐπὶ κλιρον αὐτῶν θέσιν ἄλλων Φραγκικῶν ὀχυρωμάτων (ὅθεν Κάστελλι τῆς Ἀγίας Κυριακῆς ἢ Κάστελλος, διότι τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ λέγονται Παληόκαστρα) κατεῖχον ἴσως τὰς διόδους τῶν πρὸς τοὺς Κυδωνιάτας αἰέποτε πολεμῶς διακειμένων κατὰ τὴν Πολίχνην ἢ τὴν Ῥιζηνίαν Ἑτεοκρήτων (νῦν Ῥιζητῶν). Ἐκ τῆς τῶν Κυδώνων χώρας, παμφόρου οὕτης ἀνέκθετο, ἐξήχθη τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ὁ ὥραιος καρπός, τὰ καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μῆλα Κυδωνία (mala cydonia) ὀνομαζόμενα. Διότι καὶ ἐν τῇ νῦν ἔτι κακοδαμονίᾳ ἡ κυδωνιακὴ χώρα εἶνε παμφόρος καὶ ἐξαίσιος φύσει καλλονῆς καὶ οὐδὲν ὑπερβολικόν, ἐὰν εἴπῃ τις ὅτι αὐτόχρημα παράδεισος ἐπίγειος ἤθελε κατασταθῆ, ἐὰν ἤθελε συνεπικουρήσει καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμη καὶ τέχνη. Καὶ μετ' αὐτὴν δὲ τὴν τῆς νῦν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν πόλεως τῶν Χανίων, ὅτε τὰ πάντα ἔνδον τε καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ὑπὸ τῆς πολιορκίας καὶ τοῦ πολέμου ἐκείνου ἀνετράπησαν καὶ κατηρημώθησαν, ὁ Γάλλος περιηγητὴς Τουρνεφόρτης ἐξυμνεῖ τὴν καλλονὴν τῆς περιχώρου χώρας λέγων : »Τὰ πέριξ τῶν Χανίων εἶνε θαυμάσια, ἀπὸ τῆς πόλεως μέχρι τῶν πρώτων τῶν ὁρέων βαθμίδων. Ἡ πεδιάς ἡ ἐκτεινομένη μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ κόλπου τῆς Σούδας εἶνε ὡσαύτως ὥραία. Αὕτη εἶνε κεκαλυμμένη ἐξ ἄλσων καὶ ἐλαιῶν ὑψικόμενα, ὡς αἱ τῆς Τουλῶνος καὶ τῆς Σεβίλλης, μηδέποτε ἀποξηραίνονται, διότι ἐν Κρήτῃ δὲν ἐπιχωριάζει παγετός. Τὰ ἄλλα ταῦτα διακόπτονται ἐκ σιτοφόρων χωρίων, ἀμπελώνων, κήπων καὶ ῥυάκων καταστεφομένων ὑπὸ μύρων καὶ ῥοδοδαφνῶν¹. Ἐκ τούτων δὲ δύναται τις νὰ φαντασθῇ ὁποῖα τις καὶ ὅποσον λαμπρὰ καὶ τερπνὴ ἦν ἡ ὑψιλογημένη αὕτη

¹ Ὅρα M. P. de Tournefort, I, 25.

χώρα, ὅτε ἐν παλαιότεροις ἔτι χρόνοις ἔστατο καὶ ἤκμαζεν ἡ μήτηρ τῶν κρητικῶν πόλεων Κυδωνία, αὖρα δέ τις ὑπερτέρα τῆς ὕλικῆς καὶ γηϊνῆς, ἡ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐθνικῆς αὐθυπαρξίως, ἐπέπνεε καὶ ἐπτερύγιζεν ὑπὲρ αὐτήν. Διότι ὄντως ἡ φύσις πανηγυρίζουσα ἐκεῖ ἐν αὐταρέσκῃ ἀπολαύσει διηνεκῶς, ἐφιλοτιμήθη νὰ κατακοσμήσῃ τὸ ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τῆς Σούδας μέχρι τῆς θέσεως Καλαθᾶ καὶ ἐπέκεινα διαμέρισμα τοῦτο διὰ τοσούτων πλεονεκτημάτων, ὥστε τὸ δὴ λεγόμενον ἐπέχεεν ἐπ' αὐτήν τὰ μαγικὰ καὶ θεσπέσια χαρίσματα της οὐχὶ τῇ χειρί, ἀλλὰ τῷ θυλάκῳ. Ἐν τῇ εἰρημένῃ θέσει τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ ἐπιλεγομένου Καλαθᾶ τυγχάνει ὑπὸ πάντερπον μυρσινῶνα πηγὴ ἀναβλύζουσα ἀενάως διαυγέστατον καὶ ἀφθονώτατον ὕδωρ. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ πρὸ αὐτοῦ κώμη Γαλατὰς κεῖται ἐν ἐξαισίῳς περισόπτῳ θέσει, ὅπως καὶ τὸ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τῶν Χανίων διοικητικὸν ἐπὶ τοῦ Καστελλίου μέγαρον, τοῦ ὁποῦ τὴν θέσιν ἐξέλεξαν πρῶτον, καθὼ θαυμασίως περισόπτον καὶ ἄποπτον, οἱ ἀπὸ Κισάμου ἀπελαθέντες Ἐνετοὶ τιμαριούχοι ἱππόται καὶ κτίσαντες τῷ 1255 πρῶτον τὸ Καστέλλιον τῶν Χανίων ¹. Ἡ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ὅμως θανάσιμος πνοὴ καὶ ἡ εἰςκαρμένη ἐπιμένουσιν ἐπιτιθέντες τὴν σφραγίδα αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πλήρους γοητείας χώρου τούτου, καὶ ἐνῷ τὸ πᾶν περιμειδιᾶ, προβαίνει ἐπιχαιρεκάκως ἡ πικρὰ εἰρωνεῖα θέλουσα καὶ ἐπιμένουσα νὰ χλευάζῃ τὴν φύσιν, ἥτις ἐν τούτοις συνεχίζει, οἶονεὶ ἀντέχουσα καὶ διαμαρτυρομένη, τὴν ἀτελεΰτητον αὐτῆς πορείαν ἐπιχέουσα τὸυναντίον οὐρανίαν δρόσον ἐπ' αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἦνε κέντρον κινήσεως, ζωῆς καὶ εὐδαιμονίας καθιστῶν τὸν βροτὸν εὐδαίμονα καὶ τρισόλβιον. Ὅποσον τότε ἤθελε διαψεύδεται ἡ διαβεβαίωσις, ὅτι ὁ κόσμος τυγχάνει νικητὰ κοιλάς κλαυθμῶνος, ἐὰν δὲν μετέβαλλεν αὐτὸν εἰς τοιαύτην αὐτὸς οὗτος ὁ λογικὸς ἄνθρωπος! Ἐνῷ ἀνὰ τὰ γοητευτικὰ τοπεῖα τοῦ Ῥαφιολίου καὶ τοῦ Βαντέ, ἐνῷ χλοεραῖς ὑπὸ βάσσαις τῆς Ἀσπας τῶν Περιβολίων καὶ τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος συσκιῶν συστάδων τοῦ Ἰακιδάνου (Πλατανῖξ) καὶ τόσων ἄλλων ἀλσυλίων αἱ ὑπολαῖδες (ποταμίδες), αἱ ἀηδόνες, οἱ κότσυφοι καὶ σμήνην ἄλλων περικα

¹ Ἐπιθὶ περὶ τούτου ἐν τῷ Β' Μέρει τῆς ἱστορίας τῇ Ἐνετοκρατουμένῃ Κρήτῃ.

ρῶν πτηνῶν ὕμνολογοῦντα τὸν Πλάστην τῶν πανυπερτελείων τοῦ τῆς φύσεως καλλονῶν μινύρονται τονίζοντα τὸ παναρμόνιον αὐτῶν μέλος, ἐτέρωθεν φεῦ ! οἱ κρωγμοὶ τῶν ἀπὸ τοῦ Βαρουσίου καὶ τῆς Καινούριας χώρας καὶ τῶν Χαλικουταριῶν ἀπιτέρων διπόδων κοτσυφῶν ἐξιστῶσι τοὺς θελξικαρδίους τούτους καὶ πανάγνους ψάλτας καὶ ἡ λοιμώδης τῶν βαρβατωδῶν τούτων ὠμοφάγων θηρῶν πιοὴ ἀπελεύνει αὐτοὺς πόρρω τῆς βεβηλώσεως τοῦ τοσοῦτον παραδεισίου τούτου χώρου !

Οὕτως ἡ Κυδωνία οὔσα ἔκ τε τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους καὶ ἐκ τοῦ κατ' αὐτὴν (μετὰ τὴν τῶν Αἰγινήτων πρὸ πάντων ἐποίκησιν) ἐμπορίου πλουσία καὶ μεγάλη, φέρουσα πάντοτε τὴν ῥοπὴν ὅπου ἐκλινε τῆς πλάστιγγος, εἶχε νομίσματα πολλὰ καὶ πολυειδῆ. Ταῦτα φέρουσιν ἄλλα μὲν τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν δωρικὸν θεὸν καὶ πολιοῦχον, συνοδευόμενον ὑπὸ κυνὸς καὶ θηρεύοντα, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τοῦτο φαίνεται, ἐκ τοῦ ἐτέρου δὲ μέρους τὸν Κρηταγενῆ Δία (κοινὸν τῆς Κρήτης καὶ μετὰ τὸν Ἀπόλλωνα ἔτι θεὸν) ὡς βρέφος θηλάζον ἐκ κυνός· ἄλλα δὲ δέσμην σταφυλίδων ἢ κεφαλὴν τοῦ Διονύσου, καὶ τινα κεφαλὴν γυναικὸς κεκοσμημένην διὰ φύλλων ἀμπέλου, πιθανῶς τὴν τῆς Κυδωνίας, πρὸς δὲ καὶ θαλάσσια σύμβολα, καθὼς ναυτικῆς τῆς πόλεως οὔσης. Ἐπὶ Ῥωμαίων ἐπειδὴ ἔλαβεν ὡς καὶ τινες ἄλλαι τῆς νήσου πόλεις προνόμια καὶ ἐλευθερίαν τινὰ ἐπὶ χρόνον παραταθεῖσαν, τὰ νομίσματα αὐτῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην φέρουσι τὴν προτομὴν διαφόρων αὐτοκρατόρων, οἷον τοῦ Αὐγούστου, Τιβερίου, Κλαυδίου, Νέρωνος, Οὐίτελίου, Οὐεσπεσιανοῦ, (ἐπὶ ἀνθυπάτου Σόλωνος ἢ Ἐλβίου), Ἀδριανοῦ, Ἀντωνίνου Πίου¹. Διεφηνίζοντο δὲ οἱ Κυδωνῖται τὸ πάλαι ὡς οἱ ἐπιτηδειότεροι ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους νησιώτας τοξόται, ἐφ' ᾧ καὶ ἔλεγον περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃν ὡς εἶδομεν καὶ ἀπετύπουν ἐν τοῖς νομίσμασιν αὐτῶν, «εὕρετὴν τοῦ τόξου γενόμενον διδάξαι τοὺς ἐγχωρίους τὰ περὶ τὴν τοξείαν»².

¹ Ὅρα Μιονέτον παρὰ Δάππερ (Ἑλλην. μεταφράσεως), σελ. 359—361., παρὰ δὲ καὶ Catalogue of the greek coins of Crète and the Aegean islands by Warwick Wroth. London 1886, σ. 1—5 καὶ 32.

² Διοδ. Σικελ. V, 42. Καὶ ὁ Καλλιμαχος δὲ λέγει, ὅτι ἐκ τῆς Κυδωνίας ἔκx-

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔδαφος καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Κυδωνίας ὡς πολιτείας ἐξετείνετο ἱκανῶς πρὸς δυσμὰς, ἀνῆκεν εἰς αὐτὴν πρὸς τῷ νησυδρίῳ τῆς Κρίτης (Θωδωροῦ) καὶ ἡ πρὸς τὰ ἐκεῖ μικρὰ πόλιν μετὰ τοῦ ἀξιολόγου αὐτῆς ἱεροῦ Δικτύννεον κατὰ τὸν Περίπλου, Δίκταμνον κατὰ τὸν Πτολεμαῖον καὶ Δίκτυννα κατὰ τὸν Π. Μέλαν. Αὕτη ἔκειτο κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὄρους Τιτύρου, τὸ ὅποιον ἀπολήγει εἰς τὸ ἀκροτήριον Ψάκον (Σπάθχ). Ἐν αὐτῇ ἦν νὰς πολυφοιτήτος τῆς Βριτομάρτυος τῆς καὶ Δικτύννης ἐπικαλουμένης. Κατὰ Πausanίαν αὕτη ἦν θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς νύμφης Κάρμης, φεύγουσα δὲ τὴν βίαν τοῦ Μίνως, ἐρρίφθη εἰς δίκτυα ἀλιέων, ἐξ οὗ καὶ Δίκτυννα, ὡς ἀγαπῶσα δὲ δρόμους καὶ θήρας ἀπεθεώθη ὑπὸ τῆς φιλοῦσης αὐτὴν Ἀρτεμίδος καὶ ἐτιμᾶτο οὐ μόνον καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην, ἀλλὰ καὶ ἐν Αἰγίνῃ. ἔνθ' ἐπωνομάζετο Ἀφαίχ¹. Κατὰ Καλλιμάχον δέ, ἐν ἄλλαις ἡρώταις ἢ θεᾷ Ἀρτεμὶς ἐξοχὰ ἄλλων ἀγαπᾷ τὴν Γορτυνίδα νύμφην Δίκτυνναν, τὴν ἐλλοφόνον Βριτόμαρτυν, τὴν εὐσκοπον, ἣν ὁ Μίνως τρωθεὶς ἔρωτι ἐδίδωκεν εἰς ὄρη καὶ νάπας καὶ εἰσμενάς, μέχρις οὗ αὕτη εἰς δίκτυα ἐνέπεσεν ἀλιέων, ἐξ οὗ καὶ Δίκτυννα ὑπὸ τῶν Κυδωνίων ἐπεκλήθη². Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τούτου τῆς Δικτύννης διασώζονται ἔτι καὶ νῦν συντρίμματά τινα ἐκ μαρμαροῦ ἐπὶ τινος μικροῦ ὀροπεδίου νοτιοανατολικῶς τῆς βορείου ἄκρας τοῦ ἀκρωτηρίου ὑπεράνω στενοῦ τινος κολπώματος.

Μινῶα. Τὰς ἀνατολικὰς πλευρὰς τοῦ ἀνοικτοῦ κόλπου τῆς χώρας τῶν Κυδωνίων καλύπτει ὄγκος ὀρεινός, ὁ ὅποιος εὐρυνόμενος προβαίνει βορειοανατολικῶς εἰς τὴν θάλασσαν καὶ συνδέεται δι' ἰσθμοῦ στενοῦ μετὰ τῆς βορείου τῆς Κρήτης παραλίας. Οὗτος ὁ ὄγκος εἰς χερσόνησον ἱκανῶς εὐμεγέθη σχηματιζόμενος ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι Κύαμον (νῦν Ἀκρωτήρι καὶ Μελέχας), ἡ νοτία δὲ ἀκτὴ αὐτοῦ μετὰ τῆς ἀπέναντι βορείου παραλίας τῆς νῦν

λεῖτο τὸ τόπον Κυδωνίον (III, 284), καθὸ διατηρωμένων παμπληθῶν καὶ ὑπὲρ τὰς ῥίξας τῶν Λευκῶν Ὀρέων αἰγάγων, ἐκ τῶν τεραστίων κεράτων τῶν ὁποίων κατεσκευάζοντο τὰ χρητικὰ τόξα, Ὅρα ἔμπρ. σελ. 46.

¹ Ὅρα Pausan. Κορινθ., 30.

² Καλλιμ. Ὕμνον III, εἰς Ἀρτεμιν. Παράβαλε δὲ καὶ τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ περὶ τῆς δυνατῆς περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεως ἐκτιθέμενα.

ἐπαρχίας Ἀποκορώνου σχηματίζει τὸν στενόμακρον καὶ ἀσφαλές-
στατον λιμένα τῆς Σούδας τὸν κατὰ τινὰς πάλαι ἐσφαλμένως
Ἀμφιμαλλικόν, κυρίως τῶν Ἀπτεράων κόλπον. Ἐν τῇ εἰσόδῳ
τοῦ κόλπου τούτου, ἐν δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ καὶ ἐπὶ τῆς μεσημ-
βρινῆς ἀκτῆς τοῦ Ἀκρωτηρίου ἔκειτο τὸ πάλαι κατὰ Πτολε-
μαῖον καὶ Ἠλίτιον (᾽δρα καὶ Σταδιασμόν, 344) παρὰ μικρὸν μὲν,
ἀλλ' ἐκ φύσεως κεκλεισμένον λιμένα ἢ πόλιν Μινώα. Ἐρείπιᾳ
τινα αὐτῆς φαίνονται ἔτι ὑποκάτω τοῦ χωρίου Στέρναις κατὰ τὴν
θέσιν Μαράθι ¹ συνιστάμενα ἐκ λειψάνων περιβόλου τείχους καὶ
ἐνὸς κυκλοτεροῦς πύργου· ὁ δὲ μικρὸς λιμὴν ἐστὶ νῦν προσιτός
μόνον εἰς μικρὰς λέμβους, διότι ἀπὸ τῆς ἀρχαιοσύνης ἔτι τὸ ἔδα-
φος ἀνυψώθη κατὰ τὴν περὶ τὴν πάσης τῆς δυτικῆς Κρήτης. Ἡ
Μινώα ἦτο ἐπίνειον τῆς ἀκμαίας τῶν Ἀπτεραίων πόλεως τῆς ἐν
τῇ ἀντιπέραν γῆς κειμένης. Ἀρχαῖοι δὲ συγγραφεῖς ἀναφέρουσιν
ὅτι καὶ ἑτέρα Κίσαμος ἦτο τῶν Ἀπτεραίων δεύτερον ἐπίνειον
κειμένη νοτιοανατολικῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Δρεπάνου ἐν τῷ νοτίῳ
μέρει τοῦ κατὰ τὰ Ἀμφίμαλλα ἀνοικτοῦ κόλπου, ὑπὸ δὲ τοῦ
Σπράττου πρὸς ἀνατολὰς τῶν Καλυβῶν τοῦ Ἀποκορώνου ταπτο-
μένη· τοῦλάχιστον ὁ Στράβων ἀναφέρει αὐτὴν ῥητῶς ², ἀφοῦ ἔχο-
μεν καὶ ἑτέραν Μινώαν, τὴν τῶν Λυκτίων, ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς
καὶ δύο Ἀπολλωνίας ³.

Ἀπτερα καὶ ὄρωικῶς Ἀπταρα, φέρεται δὲ καὶ Ἀπτέρα καὶ
Ἀπτερία καὶ Ἀπτεραία ⁴. Ὑπὲρ τὴν νοτίαν περὶ τὴν κόλ-
που τῆς Σούδας καὶ κατέναντι τῆς τε προειρημένης Μινώας καὶ
τῶν νησίδων Λευκῶν ἢ Βουδωρῶν (τῶν νῦν Σούδας καὶ Παλαιο-
σούδας) ἔκειτο ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Ἀποκορώνου ἡ ἀκμαία καὶ ἰκα-
νῶς μεγάλη πόλις Ἀπτερα (ἢ καὶ Ἀπτέρα) ἢ τῶν Ἀπτεραίων
πόλις, κατὰ τὰς ἐπιγραφάς) κρατοῦσα μετὰ τοῦ κατέναντι ἐπι-

¹ Ὁρα Spratt, II, 130.

² Στράβ., X, 479.

³ Bnrs., II, 543. Μία τούτων ἐστὶν ἡ πρὸς τὴν Κνωσόν, ἄλλη δὲ ἡ καὶ Ἐλεύ-
θερνα (ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Μυλοποτάμου), ἀλλὰ μνημονεύεται καὶ τρίτη, κατὰ τὸ
Λιθύνον πέλαγος, ἡ καὶ Ἀπολλωνίας λεγομένη.

⁴ Στράβ., X, 479. Πτολ., III, 17, 10. Σκύλ. (ἐν Περιπλῳ), »Πρὸς βορέαν δὲ
ἄνεμον ἡ Ἀπτεραία χώρα«).

νείου Μινώας τῆς εἰσόδου τοῦ ἐξαίσίως ἐξαίρετου κόλπου τῆς Σούδας. Ἡ χώρα ἐν ἣ ἔκειτο διαρρέεται ὑπὸ ποταμοῦ, ὁ ὅποιος, ὁ κατὰ τὸν Βουρσιανὸν Πυκνὸς τῶν ἀρχαίων ὢν (ὁ ὀλίγον δυτικῶς τῶν νῦν Καλυβῶν ῥέων) καὶ ἐκ πολυπληθῶν ῥυάκων καὶ χειμάρρων ἀποτελούμενος, κατήρδευε τὴν χώραν καὶ καθίστα αὐτὴν εὐδαίμονα. Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἡ ἀρχαία παράδοσις ἀνάγει εἰς τινα μεταξὺ τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Σειρήνων ἀγῶνα, καθ' ὃν ἠττήθησαν αἱ δευτέραι καὶ ἐκ τῆς λύπης καὶ ἀγανακτήσεως ἀποτίλασαι τὰ πτερὰ των, καὶ κατάλευκκι γενόμεναι, ἐβυθίσθησαν εἰς τὴν ἐγγὺς θάλασσαν, ἐξ οὗ καὶ ὠνομάσθησαν αἱ κατέναντι δύο νησίδες Λευκαί¹. Ὡς θέατρον τοῦ ἀγῶνος τούτου ἐδεικνύετο ἱερὸν τι τῶν Μουσῶν (Μουσεῖον) κείμενον μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς παραλίας. Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης περισώζονται ἔτι ἐρείπια ἐν εὐρείᾳ ἐκτάσει κατεσκευασμένα, φέροντα δὲ νῦν τὸ σύνθηρες ὄνομα Παλαιόκαστρον, ἐπὶ ἀνάντους καὶ ἀποτόμου λόφου μικρὸν ἀπέχοντος τῆς παραλίας καὶ μικρὸν ὑπεράνω τοῦ τουρκικοῦ φρουρίου Ἰτζεδίν, παρὰ τὸ νῦν χωρίον Καλὰ Χωράφι, ὡς ἀπέδειξαν αἱ γενόμεναι διαφοροὶ ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ C. Wescher, ἀρχαίου μέλους τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς. Τὰ τεῖχη αὐτῆς εἰσιν ὠκοδομημένα τὸ μὲν ἐκ μεγάλων πολυγωνικῶν ὀγκολίθων, τὸ δὲ ἐκ λίθων μακρῶν τετραγωνικῶν, τὴν συνεχῇ γραμμῇ τῶν ὁποίων δύναται τις ἔτι καὶ νῦν νὰ παρακολουθήσῃ. Ἐντὸς δὲ τῶν τειχῶν τούτων εὐρίσκονται οἱ θεμέλιοι πολλῶν μεγάλων οἰκοδομημάτων, ἐν τῶν ὁποίων, κεκαλυμμένον διὰ πλῆθους ἐπιγραφῶν, κείμενον δ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως, φαίνεται

¹ Περὶ τῆς ἐκ τοῦ βασιλέως Ἀπτέρα ἢ τινος Δελφοῦ Πτέρα (καὶ κατὰ πρόθεσιν τοῦ α Ἀπτέρα) ὀνομασίας αὐτῆς ἔπιθι τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀναγραφόμενα. Τὸ ὄνομα δ' ὡσαύτως τῶν δύο νησίδων ἡ κατόπιν παράδοσις μυθικῶς κοσμήσασα ἀπέδωκεν εἰς τὸ αὐτὸ περιστατικόν, εἰς τὸ τῶν Σειρήνων, ἐνῷ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ πολὺ φυσικῶς ἐκ τῆς τῶν κυμάτων πρὸ αὐτῶν θραύσεως καὶ τῆς ἐκ τῶν ἀφρῶν λευκότητος αὐτῶν. Γνωστὸν δὲ πόσον ὁ ἑλληνικὸς μῦθος ἀρέσκειται νὰ μεταποιῇ εἰς μυθολογικὰς παραδόσεις τὰς παναρχαίας κοινωνικὰς πράξεις καὶ ἔργα, τὰς ἀναγομένας εἰς τὴν ἡμέρωσιν καὶ τὴν κοινωνικὴν καταστροφήσιν, ἢ καὶ αὐτὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα· διότι μέχρι τῶν νησίδων τούτων ἐκτείνεται ἡ μεγάλη τοῦ Κρητικοῦ πελάγους τρικυμία, μετ' αὐτὰς δὲ ἄκρα ἐπικρατεῖ νηνεμία καὶ γαλήνη ἐν τῷ Ἀπτεραίῳ κόλπῳ, τῇ Σούδα.

ὅτι ἦτο τὸ Πρυτανεῖον, ἦτοι τὸ ἀρχεῖον· ἔτι δὲ τὰ λείψανα πολλῶν ναῶν, εἷς τῶν ὁποίων καθὰ συνάγεται ἐξ ἀναθρηματικῆς ἐπιγραφῆς, ἦτο ὁ τῆς Εἰλυθυίας, πολλαὶ μεγάλαι διὰ θόλων καὶ ἀψίδων ἐστεγασμέναι δεξαμεναί, τέλος δὲ ἐν τοῖς νοτίοις τῆς πόλεως μικρόν τι, πολὺ καλῶς διατηρούμενον θέατρον. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Βουρσιανός¹.

Ὁ δὲ περιηγητὴς Λοίχερος ἐν πολλοῖς ἄλλοις περὶ τῆς ἐξαιρέτου πόλεως ἐπάγεται τάδε : » Ἡ πόλις Ἄπτερα ἦνθι ἐπὶ ὑψώματός ἐν ὅλῳ μεγαλοπρεπεῖ κατὰ τε γῆν καὶ θάλασσαν θέσει; κατέχουσα τὰ πλούσια σιτοφόρα πεδία τὰ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς ἐκτεινόμενα, στοιχεῖα ταῦτα ἐπαρκῆ πρὸς σύστασιν ἰσχυρᾶς κοινότητος δύο ἐπίνεια ἐχούσης. Πόσῳ δὲ μεγάλη καὶ λαμπρὰ ὑπῆρξεν ἡ πόλις Ἄπτερα βλέπομεν ἔτι ἐκ τῶν λειψάνων αὐτῆς, τευχῶν κυκλωπείων, ναῶν, θεάτρου ἐν θέσει προσφορωτάτῃ πρὸς ἀνάπαυλάν καὶ θεᾶν μετὰ ψυχικὴν ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ διδασκαλιῶν ἔντασιν. Τὸ ποτὲ μέσον τῆς πόλεως εἶνε νῦν ὁροπέδιον ἐκ σιτοφόρων ἀγρῶν. Τὰ κύρια δὲ ἐρείπια περιστοιχίζουσι τὴν θέσιν τοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον ἀνῆκει νῦν εἰς ἕτερον λόγου ἄγγελον, τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννηνα². Ὁ δ' Ἀμερικανὸς Ταϋλῶρος πρὸς τοῖς ἄλλοις λέγει περὶ τῶν δεξαμενῶν τῆς πόλεως τὰ ἐξῆς : » Τὰ πλησίον τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τῆς Πάτμου ἐρείπια εἰσιν ἀναμφιβόλως τὰ ἐκ τῶν δεξαμενῶν, αἱ ὁποῖαι εἰσιν ὠκυδομημέναι κατὰ τὸν βωμαῖκόν τρόπον. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν ἔχει μῆκος 150 περίπου ποδῶν καὶ παράκειται εἰς αὐτὴν ὀρθογώνιον ἀπό-

¹ Ὁρα Burs., ἔνθα ἀνωτ. Περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ νῦν Παλαιοκάτρου θέσεως τῆς Ἀπτέρης, τοῦ ἐξαιρέτου αὐτῆς καὶ τῆς σπουδαιότητος καὶ ἐκτάσεως τῶν ἐρείπων παρὰ δ. καὶ G. Perrot, p. 78 καὶ 79. Ἡ πόλις, ὡς ἐκ τῶν παμπληθῶν αὐτῆς ἐρείπων κατάδηλον γίνεται, φαίνεται ὅτι καὶ καλλιτεχνικῶς ἦν κεκοσμημένη καὶ ἐν τοῖς ἐρείποις δὲ αὐτῆς πλὴν ἄλλων καλλιτεχνικῶν ἀντικειμένων συχνάκις ἀνεύρισκονται καὶ ἀκταυλόληθοι διαφόρων χρωμάτων λεπτότατα καὶ ἐξαισίως ἐξεργασμένων (τοὺς Δωρικοὺς θεοὺς, τὸν Ἀπόλλωνα ἢ τὴν Ἀγροτέραν Ἄρτεμιν κυνηγετοῦντας ἀποιονίζοντες)· διότι οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐν Κρήτῃ ἀσχολούμενοι τεχνῖται ἐπέδιδον θαυμασίως ἐν τῇ λεπτοουργίᾳ ταύτῃ, χρῆσιν βεβαίως ποιούμενοι τοῦ ὀπτικοῦ φακοῦ, ὡς ἀπεδείχθη διὰ τῆς ἀνευρέσεως δύο τοιούτων ἐν τοῖς Ἰδαίοις εὐρήμασιν. Ἐπιθι· περὶ τούτων ἐν τέλει τοῦ Α' Μέρους τῆς Ἱστορίας, ἐν τῷ περὶ τέχνης παρρηματι.

² Ὁρα Löhner, σ. 349—351.

σπασμα· δευτέρα δέ τις συνίσταται ἔκ τινος σχεδὸν ὅλως διατηρουμένου τριπλοῦ θολώματος, τὸ μεταξὺ κτίσμα τοῦ ὁποίου ἐπερείδεται ἐπὶ τεσσάρων ἐκ λίθων πελεκητῶν τόξων. Περὶ δὲ τῆς ἐργασίας τῶν κυκλωπείων τειχῶν ἀποφαίνεται καὶ οὗτος ὅτι ἀνάγεται εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα ¹.

Οἱ Ἀπτεραῖοι ἐφημίζοντο τὸ πάλαι ὡς πολεμισταὶ καὶ ἐπιτήδαιοι τοξόται, ἀνκφέρονται δὲ ὅτι κατὰ τὸν β' Μεσσηνικὸν πόλεμον, Δωριεῖς ὄντες, σύνεμάχουν μετὰ τῶν ὁμοφύλων Σπαρτιατῶν καὶ προσήνεγκον εἰς αὐτοὺς σπουδαίᾳς ὑπηρεσίας κατὰ τοῦ δεινοῦ αὐτῶν ἀντιπάλου Ἀριστομένους ².

Καὶ τὰ αὐτόνομα δὲ νομίσματα αὐτῶν φέρουσι τύπον στρατιωτικὸν καὶ πολεμικόν ³. Ἐν ταῖς κατὰ Κρήτην δὲ πολιτικαῖς διενέξεσιν ἔφερον οὐ μικρὴν βοήθην, ὅπου προσετίθεντο. Κατ' αὐτὰς φαίνονται ἐναντίοι πρὸς τοὺς νοτιοανατολικῶς οἰκοῦντας Λακωνίους, πρὸς δὲ τοὺς Κυδωνιάτας φιλικῶς διακείμενοι ⁴. Ἐκ πολλῶν δὲ τεκμηρίων συνάγεται, ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀπτέρων ἐκέκμητο εἰς βαθμὸν ἐπιζήλον καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν αἵσθημα· διότι πλὴν τῶν ἄλλων ἀνωτέρω ἐκτεθέντων καὶ δακτυλιόλιθοι ἀνευρίσκονται ἐκεῖ ἔτι καὶ νῦν τέχνης θαυμασίας λεπτοτάτης καὶ δῦο ἀγάλματα ἡ ἀνδριάντες ἀνευρεθέντες τυχαίως καὶ ἐκτεκαφέντες ἐν ὑπερφυσικῷ μεγέθει καὶ ἐν πτυχαῖς θαυμασίως λεπτεπιλέτοις, φερούσας ἔτι ἔχνη χρυσοῦ ἐν τῷ βάθει αὐτῶν ἱκανῶς ἄδροῦ. ἀν-

¹ Ὁρα Rayard Taylor, Reisen in Griechenland nebst einem Ausflug nach Kreta, Leipzig, 1892, σ. 101 καὶ 102. Παράδ. καὶ Pashley, I, 36 καὶ II, 1. Εἶδομεν καὶ ἡμεῖς τὴν μοναδικῶς γοητευτικὴν θέσιν τῆς παναρχαίας πόλεως καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σιμὰ πολιωτάτης ἀρχαιότητος εἰς ψα. Καὶ πάντα μὲν ταῦτα διεγείρουσιν μύρους καὶ ποικίλους λογισμοὺς εἰς τὸν ἐπισκεπτόμενον τὴν ἐν τοσούτῃ νῦν ἐρημῇ καὶ σιγῇ διατελοῦσαν ἤδη παλαιόπολιν, ἀλλ' αἱ κολοσσαῖαι αὐτῆς δεξάμεναι, τὸ πλεῖστον ἀδλαδεῖς ἔτι ὑφίστασθαι καὶ πληροῦσθαι σχεδὸν ὕδατος διαχυεστάτου καὶ καλλίστου, ἐμποιοῦντιν εἰς πάντα μυστηριώδες τι αἶσθημα ἔκ τε τοῦ μεγέθους αὐτῶν, τῶν στερεωμάτων μετὰ ἄλλῃων τόξων καὶ ἀψίδων καὶ τῆς εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀπείρου βυθιζομένης ἀντήχησης παντός φθόγου ἐν αὐταῖς προερωμένου. Οἷα μεταβολὴ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων! Φεῦ! »Omnia mutantur et nos mutamur cum illis, κατὰ τὸ Ἰωμαϊκὸν ἀπόφθεγμα.

² Ὁρα Πaus, Μεσσην., κ. 20.

³ Μιονέτον παρὰ Δάρερ (τῆς Ἑλλην. μεταφρ.), σ. 344 καὶ ἑ.

⁴ Πολύβ. II, 4, 55.

τικατασταθειςῶν δὲ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων δια κεφαλῶν δεσποινῶν ῥωμαϊκῶν πιθανώτατα αὐτοκρατειρῶν, ἀπήχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν μετενεχθεῖσαι μετὰ τὰ 1870 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ τοῦλάχιστον ἐπὶ τόπου ἐφωτογραφήθησαν. Ἡ ἀρχὴ δὲ τῆς πόλεως ἐξετείνετο καθ' ἅπασαν τὴν νῦν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποκορώνου, τῆς ὁποίας τὰ νῦν ὄρια καὶ ἡ ἑκτασις παρήμειναν εἴτα ἐξ ἐκείνης τῆς ἀρχῆς, καθὰ εἶδομεν ὅτι ἐγένετο καὶ ἐκ τῶν πολιτειῶν Κυθωνίας, Πολυρρηνίας καὶ Ἐλύρου, ἐκ τῆς ἐκτάσεως τῆς ἀρχῆς τῶν ὁποίων ἐκανονίσθησαν τοῦ λοιποῦ τὰ ὄρια τῶν νῦν ἐπαρχιῶν Κυθωνίας, Κισάμου καὶ Σελίνου. Ἐκ τῆς ἐπικαίρου δὲ θέσεως τῆς πόλεως καὶ τῶν διπλῶν αὐτῆς ἐπινείων φαίνεται ὅτι ἤκμασεν ἐμπορικῶς ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐν τῇ νήσῳ, ἐφ' ᾧ καὶ προξένους διετήρει οὐ μόνον ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἐν τῇ νήσῳ πολιτειῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνὰ τὴν ἄλλην χέρσον καὶ νησιωτιδὰς Ἑλλάδα. Σωζομένη δὲ μέχρι τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων, εἶχεν ἴδιον ἐπίσκοπον, τὸν Ἀπτέρας.

Ῥάμνος καὶ Ῥαμνοῦς. Ὁ μὲν Πλίνιος τάττει αὐτὴν μετὰξὺ Λύκτου καὶ Λυκάστου, ὅπερ ἀπίθανον, διότι περὶ αὐτὰς ἔκειτο ἡ Ῥαῦκος· ὁ δὲ Πτολεμαῖος ἐν παραλίᾳ, ὑπαγομένην εἰς τὴν κυριότητα τῆς Πολυρρηνίας. Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶνε ὅτι ἔκειτο κατὰ τὴν θέσιν, ἐν ᾗ τὸ καθ' ἡμᾶς χωρίον Ῥαμνή, μικρὰν μόνον λεκτικὴν διαφορὰν ἔχον τῆς ἀρχαίας Ῥάμνου, κατὰ τὴν κατάληξιν. Ὁ περιηγητὴς Σίβερ παρὰδέχεται τοῦτο, λέγων ὅτι καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἡ θέσις εἶνε ἐπαγωγὸς καὶ τερπνὴ¹. Καὶ ὄντως ἡ θέσις καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Ῥαμνῆς πρὸς τῷ ὁμοίῳ σχεδὸν ὀνόματι εἶνε τερπνὸν καὶ ἑξοχον τὴν θέαν τοπεῖον μετὰξὺ πλατάνων καὶ λευκῶν καὶ ποταμοῦ τινος, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται Πλατύς, ὀρμητικὸς ὢν τὸν χειμῶνα χεῖμαρρος.

Ἰπποκορώνιον. Ὁ μὲν Στράβων ἀναφέρειν αὐτὴν ὡς πόλιν τῆς Κρήτης δὲν ὀρίζει τὴν θέσιν αὐτῆς². ἀλλ' ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς Πάσλεϋ τάττει αὐτὴν ἐν τῇ αὐτῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Ἀποκορώ-

¹ Ὁρα Sieber's Reise nach der Insel Kreta, I, 451 καὶ ἐξῆς, παρὰδ. καὶ τοπογραφικὸν χάρτην τοῦ αὐτοῦ.

² Στράβ. X 472.

νου, ἐπὶ λόφου τινὸς δύο ἀγγλικά μίλια δυτικῶς τοῦ νῦν Νεοχωρίου, ὅπου περισώζονται συντρίμματα ἀρχαιοτήτων καὶ ἀποθραύσματα μαρμάρων. Λέγει δὲ ὁ περιηγητὴς ὅτι ἐκ τούτου καὶ τὸ νῦν ὄνομα τῆς ἐπαρχίας Ἀποκόρωνας, ἐκ τοῦ Ἰπποκορώνιον, κατὰ τινα παραφθοράν¹. Ὁ γεωγράφος ὅμως Βουρσιανὸς δυσκολεύεται νὰ παραδεχθῇ τοῦτο². Ἀλλ' ἐπειδὴ, ὡς βλέπομεν ἐκ τοῦ Στράβωνος, ὑπῆρχε πόλις Ἰπποκορώνιον, ἣ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ ὡς ὁ Πάσλεϋ λέγει ἔκειτο, ἡ τὸ νῦν ἔσως ὄνομα τῆς χώρας προῆλθεν ἐκ τοῦ πολίσματος Κορίου καὶ τῆς κατ' αὐτὸ μοναδικῆς ἐν Κρήτῃ ὁμωνύσου λίμνης, καὶ οὕτως ἡ χώρα Ἀποκόρωνας εἶνε τὰ ἀπὸ Κορίου καὶ ἐξῆς πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν ἀκτῶν τῶν Ἀπτέρων καὶ τῶν Ἀμφιμάλων μέρη. Ὁ Κορνήλιος δὲ τάττει αὐτὴν παρὰ τῷ Ἑνετικῷ φρουρίῳ Ἀπρικόρνῳ (Apricornο καὶ Apicornο), τὸ ὅποῖον φαίνεται, λέγει, παραφθορὰ ὃν τοῦ Ἰπποκορώνιου, ὁ δὲ ἐνετικὸς χαρτογράφος Βοσκίνης πλησίον τοῦ χωρίου Καλυθῶν³. Ὁ δισχυρισμὸς δὲ τῶν Τούρκων, ὅτι εἶνε λέξις ἀραβικὴ, ἀπὸ τοῦ ἀμποῦλ-κουροῦν, τύπου τινὸς ἐν Ἀφρικῇ, εἶνε ὅλως ἀστεῖος, ἀφοῦ οὔτε Ἀραβες, οὔτε Ὀσμανοὶ κατῴρθωσαν ἄλλο ὄνομα νὰ καταλίπωσι μουσουλμανικὸν ἐν τῇ Ἱερᾷ Κρήτῃ. Ἐν τούτοις ὑπάρχει καὶ ἄλλη παράδοσις, καθ' ἣν ὁ νῦν Ἀποκόρωνας, ἡ ἐπαρχία, ἐκλήθη οὕτως ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, συντεθέντος τοῦ ὀνόματος ἐκ τῶν λέξεων ἀπὸ καὶ κορώννα, καθὸ οὔσης τῆς χώρας, ὡς τινος λαμπρᾶς καὶ μικρᾶς Ἐλβετίας, ἰδίον κτῆμα καὶ τερπνὸν τῶν Βυζαντινῶν καισάρων ἐνδιαίτημα καὶ ἐξ αὐτῶν ἀμέσως ἐξαρτῶμενον (ἀπὸ τῆς κορώννας, τοῦ στέμματος), ὡς αἱ ἀφιερούμεναι ἐπὶ Ὀθωμανῶν χῶραι εἰς τὴ βασιλομήτορα (Βαλιδεσουλτάναν). Ἐνισχύεται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ὀνόματος τοῦ χωρίου τῶν καταρρύτων Ἀρμενίων, βυζαντινῶν Ἀρμενίων ἐποίκων.

¹ Ὁρα Pashley I, 62.

² Bursian, II, 543, σημ. 2.

³ Flam. Corn. ἐν Creta Sacra, I, 123 καὶ Boschini, Il Regno di Cendia, 1645. Τοῦτο ὡς γράφεται ὑπὸ τῶν Ἱταλῶν σημαίνει μᾶλλον »Κριοῦ Κέρας» καὶ οὐχὶ τὸ ἀρχαῖον Ἰπποκορώνιον.

Ἀμφιμάλλιον καὶ Ἀμφιμάλλη, ἀλλὰ συχνότερον Ἀμφίμαλλα (καὶ ἔτι μεθ' ἑνὸς γ.), καὶ ὁ κάτοικος Ἀμφιμαλλισὺς καὶ Ἀμφιμαλλιαῖος. Κατὰ τὸ ἄκρον τῆς ἀπὸ τοῦ ἄκρωτηρίου Δρεπάνου πρὸς μεσημβρίαν καθηκούσης καθέτου γραμμῆς, ἐν τῇ γωνίᾳ τοῦ κόλπου, ἔκειτο τὸ ἐν τῇ βορείῳ τῆς νήσου παρχλίᾳ ἐπίνειον τῆς μεσημβριονατολικῶς ἐν τῇ μεσογαίᾳ κειμένης μεγάλης καὶ ἀξιολόγου πόλεως Δάππας Ἀμφίμαλλα. Ἐν τῇ γωνίᾳ ταύτῃ ἐκβάλλει εἰς ποταμὸς, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἐκ δύο κλάδων, προερχομένων τοῦ μὲν ἐκ δυσμῶν, καὶ τοῦ ἐτέρου ἐκ μεσημβρίας, ἐκκαλεῖτο δὲ καὶ αὐτὸς Ἀμφιμάλλης (ἢ Ἀμφιμέλλης) καὶ ὁ κατ' αὐτὸν κόλπος Ἀμφιμαλλικός ἢ Ἀμφιμαλλίς, νῦν Ἀρμυρὸς ὡς καὶ κώμῃ τις παρ' αὐτῷ ὁμώνυμος. Καταχρηστικῶς ἔρχε λέγεται ὁ πρὸς δυσμὰς τοῦ ἄκρωτηρίου Δρεπάνου κόλπος (τῆς Σούδας) Ἀμφιμαλλικός, ἐνῶ εἶνε κόλπος τῶν Ἀπτέρων ἢ Ἀπτεράως. Ὁ ἐνθουσιώδης φίλος τῆς Κρήτης περιηγητῆς Δοίχερος κρίνων ἐκ τῆς θαυμασίας φύσεως τῆς θέσεως τῆς πόλεως καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν ποταμοῦ περὶ τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς ἰσχύος τῆς μητροπόλεως Δάππας, λέγει τάδε ¹ : »Ἐνταῦθα (ἐν Ἀμφιμαλλίῳ) ἔρρεεν ἐν κρύσταλλινῃ περιδινήσει ὁ ὀρητικός Ἀμφιμάλλης εἰς τὴν θάλασσαν, ποταμὸς λίαν λαμπρὸς καὶ κατὰ κεκαλυμμένους ἐκ παμπλααίων πυκνῶν πλατάνων, ἐξ ἁλσῶν ὑψηλῶν μυρσινῶν καὶ κομωσῶν ροδοαφνῶν, πανταχοῦ δὲ περιπετῶσιν αἱ ἀηθρόνες κατὰ τὴν διεγερτικὴν τῆς πρώτης δρόσον. Ἡ φύσις ἐνταῦθα ἐπεδραψίλευσεν ἐν ὑπερβολῇ εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς ἐπίδοσιν καταπληκτικὴν. Τὸ Ἀμφιμάλλιον κατ' ἀκολουθίαν φαίνεται ἦν πόλις δυνατὴ, κατεῖχε δὲ τὸν μεταξὺ τοῦ αἰγιαλοῦ καὶ τοῦ φρουρίου (τοῦ ἐνετικού καστελλίου Ἀρμυροῦ) χώρον καὶ περαιτέρω ἔτι. πρὸς τὰ ἄνω τοῦ ὠραίου ποταμοῦ, λίαν μεγαλοπρεπῶς μεταξὺ δύο ὑψωμάτων ἐξηπλωμένηα.

Καὶ ὅντως ἡ ἀπουσία τῶν περὶ αὐτὴν τοπείων εἶνε λίαν τερπνὴ καὶ ἐπαγωγός, διότι παρ' αὐτὴν μὲν ῥέει ἐλικοειδῶς πρὸς δυσμὰς ὁ νῦν Ἀλμυρὸς ἐκβάλλων εἰς τὸν εὐρὺν Ἀμφιμάλλην. πρὸς μεσημβρίαν δ' ἐκτείνεται εὐρέως ἐν μεγαλοπρεπεῖι χλοερὸν πεδῖον, ἐφ' οὗ τὸ ὄμμα τοῦ θεατοῦ ἐπαναπαύεται λίαν εὐαρέστως

¹ Ὁρα Lóher, σ. 308 καὶ 309.

διατιθέμενον, μέχρι τῶν ἀπωτάτων αὐτοῦ μερῶν· πρὸς ἀνατολὰς δ' ἄρχεται διαπλούμενον τὸ Κρητικὸν πέλαγος, ἔκτακτον καὶ ἐξαίσιον θέαμα ἀποτελοῦν εἴτε βρέμει καὶ συνταράσσεται, εἴτε ὅτε γαληνῶν ἐκπέμπει ὥς πεδίον λειμωνόστρωτον ἀνταυγείας σεληναίας, ἐν αἷς καὶ ἐνοπτρίζονται αἱ τῶν πέριξ τοπείων ἐξαίσιαι καλλοναί.

Περαιτέρω δὲ τοῦ Ἀμφιμαλλίου πρὸς ἀνατολὰς ἐστὶν ἕτερος ὄρμος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔκειτο ἡ πόλις Ὑδραμος ἢ Ὑδραμία, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ τῆς Λάππας Μεσσάπου· οὐδόλως δ' ἄτοπον τὸ ὄνομα τοῦ ἐνδοτέρω νῦν πρὸς μεσημβρίαν χωρίου Δράμια νὰ ἔλκῃ τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐκ περιστάσεων ἀνωκίσθησαν.

Λάππα, κατὰ τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὰς ἐπιγραφάς, Λάμπη κατ' ἄλλους καὶ Λαμπαία κατὰ τὸν Σκύλακα· Στέφανος δ' ὁ Βυζάντιος ἀποδίδων εἰς αὐτὴν ἀμφοτέρα τὰ ὀνόματα, ἐπάγεται: »Λάππα καὶ Λάμπη, τὸ ἐθνικὸν Λαμπαῖος. Κλαύδιος δὲ Ἰούλιος Λαμπέας αὐτοὺς φησι. Ξενίων δ' ἐν τοῖς Κρητικοῖς διὰ δύο π γράφει τὴν πόλιν καὶ δύο α καὶ διὰ τοῦ ησ. Καὶ πάντες δὲ οἱ νεώτεροι ταυτίζουσι τὴν Λάμπαν καὶ Λαμπαίαν πρὸς τὴν Λάμπαν, μὴ ἐρμηνεύοντες ἄλλως τὸ περὶ τούτου χωρίον τοῦ Πολυβίου¹. Ὅτι δ' οὕτως ἔχει, ἀπόδειξις, ὅτι ἐν ταῖς 30 πόλεσιν, αἵτινες κατὰ τὴν ἀνευρεθεῖσαν ὑπὸ Halbherr ἐν Ἀγίοις Δέκα ἐπιγραφῇ, καὶ ἐτέρα ἰδίᾳ Λάμπη καλουμένη δὲν μνημονεύεται, οὔτε νομίσματα ὑπάρχουσιν εἰς τοιαύτην ἀποδιδόμενα, οὔτε ἐρείπια ἁλλοθὶ που διατῶνται εἰμὴ μόνον μιᾶς, τῆς Λάππας, τὰ ὅποια ἐν ἄλλοις πολλοῖς οὐ μόνον περιέγραψεν ὁ Πάσλεϋ, ἀλλὰ καὶ ἰχνογραφικῶς ἀπεικόνισεν². Ἦτο δὲ αὕτη ἡ ἀνατολικωτέρα ἐπίσημος πόλις ἐν τοῖς δυτικοῖς τῆς νήσου, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ἐξετείνετο βεβαίως ἐπὶ τοῦ μέρους ἐκείνου, τὸ ὅποσον εἶνε τὸ στενώτερον ἐν τοῖς δυτικοῖς κατὰ τὸ πλάτος. Ὁ Βουρσιανὸς λέγει ὅτι ἡ χώρα, ἐφ' ἧς ἤρχεν ἡ πολιτεία τῆς Λάππας, ἤρχετο πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Δρεπάνου μέχρι τοῦ νῦν Κό-

¹ Ὁρα Πολυβ., IV 53~55.

² Pashley, I, 81.

ρακκ (τοῦ καὶ Κκκονόρος) ἀκρωτηρίου, ἐν τῇ νοτίᾳ δὲ παρκαλίᾳ ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ψυχίου (τῆς μεσημβρινῆς ἀκρας τοῦ Κεδρίου ὄρους, νῦν Μέλιστα) μέχρι τοῦ Ἑρμίου ἀκρωτηρίου, διότι ὁ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ ὄρυς Φοῖνιξ (νῦν Λουτρὸν) ἀναφέρεται ῥητῶς ὅτι ὑπήγετο εἰς τοὺς Λαππαίους. Μέχρι τοῦ μέρους τούτου περίπου, ἡ μικρὸν πρὸς δυσμὰς ἔτι, μέχρι τῆς πάλαι καὶ νῦν Ἀράδενας, ἔληγεν ἡ ἐπικράτεια τῆς πολιτείας τῶν Λαππαίων, οὕτω δ' αὕτη περιελάμβανε πρὸς ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Ρεθύμνης καὶ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τὴν νῦν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων, ἐξαίρουμένου τουτέστι τοῦ ἐνὸς αὐτῆς πέμπτου ἢ τὸ πολὺ τοῦ ἐνὸς τετάρτου, τοῦ ἀπὸ Ἀράδενας μέχρις Ἀγ. Ρουμέλης περίπου διζμερίσματος, ὅπερ ὑπήγετο, καθὰ εἴδομεν, εἰς τοὺς περὶ τὴν Ἑλυρον Δωριεῖς. Ἡ χώρα λοιπὸν αὕτη τῶν Δωριέων τῆς Λάππας συνέκειτο ἔνθεν μὲν πρὸς βορρᾶν ἐκ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐπαρχίας τῆς Ρεθύμνης, ἐτέρωθεν δ' ἐκ τῶν πρὸς νότον νῦν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἀγ. Βασιλείου καὶ τῶν Σφακίων, αἱ ὁποῖαι μετὰ τῆς νῦν ἐπαρχίας Ἀμαρίου ἀποτελοῦσι τὴν καθ' ἡμᾶς ἐπισκοπὴν τῆς Λάμπης¹. διότι ἡ μὲν Ρεθύμνη δὲν φαίνεται, ὅτι ἀπετέλει ἰδίαν πολιτείαν ἢ ὅτι ἡτό τις τοῦλάχιστον ἀξιόλογος ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ, τὸ δὲ Ἀμάριον ἀπετέλει τὴν πάλαι πολιτείαν τῆς Συδρίτης.

Καὶ αὕτη μὲν ἡ ἑκτασίς τῆς χώρας τῆς πολιτείας τῆς Λάππας. Ἡ ἐπίσημος δὲ καὶ ἀρχαία Λάππα ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πλάτους τῆς νήσου, ἐπὶ τινος ἰκανῶς ἀναπεπταμένου ὑψώματος, μεταξὺ δύο ποταμίων, τὰ ὁποῖα πηγάζουσι τὸ μὲν ἐκ δυσμῶν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τῆς ἀλύσεως τῶν Λευκῶν ὀρέων, τὸ δὲ ἐξ ἀνατολῶν, ἐκ τῶν ὀρέων, τὰ ὁποῖα κλιμακῆδὸν προβαίνοντα συνάπτονται πρὸς τὸν ὄγκον τῆς Ἰδης. Ἀμφοτέρωτα ταῦτα τὰ ποτά-

¹ Τινὲς ἀποδίδουσι τὸ ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς εἰς ἄλλην πόλιν ἢ τὴν Λάππαν (καὶ Λάμπαν καθὰ ἀνωτέρω εἴδομεν), τουτέστιν εἰς τὴν Λάμπην, τὴν ἐν τῇ θέσει λέγουσι τοῦ κατ' ἡμᾶς χωρίου τοῦ Ἀγίου Βασιλείου Λαμπίνης. Ἀλλ' οὕτε ἀναφέρεται ἡ Λάμπη αὕτη ἐν ταῖς 30 πόλεσιν, αἵτινες συνεμάχησαν μετὰ Εὐμένους τῆς Περγάμου, οὔτε δύναται τις νὰ παραδεχθῇ, ὅτι τὸ ὄνομα τῆς τοσαύτης ἐκτάσεως ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας ἤθελε δοθῇ ἐξ ἄλλης πόλεως ἢ ἐκ τῆς μεγάλης Λάππας (ἢ Λάμπας καὶ Λάμπης), ἡ ὁποία ἐκ τῶν μεγάλαιτέρων τῆς νήσου πολιτειῶν οὕτως εἶχεν ἑκταίην καὶ ἑξουσίαν, ἐφ' ὅτῃς χώρας ἀνωτέρω εἴδομεν.

μια ἐκβάλλουσιν εἰς τὴν βόρειον παραλίαν, τὸ μὲν παρὰ τὸ ἕτερον τῶν πρὸς βορρᾶν δύο ἀρχαίων ἐπινείων τῆς ἰσχυρᾶς πολιτείας, πλὴν δηλ. τῶν Ἀμφιμάλλων τῆς Ὑδράμου ἢ Ὑδραμίας, ἣν εἴδομεν ἄνωτέρω, τὸ δὲ μεγαλύτερον, ὁ πάλαι Μέσσαπος. ἐστὶν ὁ νῦν Πετρές ὀνομαζόμενος. Ἀπεδείχθη δὲ καὶ περὶ αὐτῆς ἡδὴ, ἔκ τε ἐπιγραφῶν ἐπὶ τόπου πολλὰ πλὴν καὶ ἐκ νομισμάτων, ὅτι ἔκειτο ἀνκμφιβόλως ἐν ἧ θέσει νῦν ἡ κώμη ἡ λεγόμενη Πόλις (καὶ Ἀργυρόπολις, Παλαιόπολις καὶ Γαῖδαρόπολις ¹). Περὶ τῆς θέσεως αὐτῆς λέγει ἐν πολλοῖς ἄλλοις ὁ ἀρχαιοδίφης Τενὼν τὰ ἐξῆς ²: »Ὡς ἡ Πολυρρηνία, ὡς ἡ Ἀπτέρα, κατεῖχε καὶ αὕτη θέσιν ἐξίρυστον, κειμένη τρεῖς ὥρας μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλυτοφρεΐας τῆς κοιλάδος τοῦ Μεσσάπου, ἐπροστατεύετο δ' ἐκ τῶν περικυκλούντων αὐτὴν ὀρέων. Ἡ περιφέρειν τοῦ ἐδάφους αὐτῆς, ἡ ὁποία ἐξετείνετο ἔνθεν καὶ ἔνθεν, ἤπτετο τῆς τε πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς νότον θαλάσσης ³, παρέχουσα οὕτως εἰς αὐτὴν πλεονεκτήματα πόλεως ἐπιθαλασσίῳ μὴ διατρέχουσιν ἐτέρωθεν τοὺς ἐξ αὐτῆς κινδύνους. Ὅθεν ἐδύνατο νὰ ἐμπορεύηται ἐξ ἄρκτου μὲν διὰ τε τῶν Ἀμφιμάλλων καὶ τῆς Ὑδραμίας, ἐκ δὲ μεσημβρίας διὰ τοῦ ὑπαγομένου εἰς αὐτὴν Φοίνικος. Οὕτως οὐδὲν τὸ ἐκπληκτικόν, ὅτι ἐν τισι τῶν νομισμάτων αὐτῆς ὑπάρχουσι θαλάσσια ἐμβλήματα, κεφαλὴ Ποσειδῶνος, τρίαινα καὶ δελφίνες. Τὰ ἱκανὸν χῶρον κατέχοντα αὐτῆς ἐρείπια ἀνήκουσι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν, ἐξ οὗ καταφαίνεται, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Μετέλλου ἐξ ἐφόδου ἁλωθεῖσα καὶ ἐν ταύτῃ παντοιοτρόπως κακωθεῖσα πόλις ἀποκατεστάθη πάλιν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος ⁴. Καὶ τὰ παλκίτερα μὲν ἐκ τῶν ἐρειπίων τούτων μαρτυροῦσι τὴν ἀνέκθεον σπουδαϊότητα τῆς πόλεως, τῶν ὀρίων τῆς πολιτείας αὐτῆς ἐπεκτεινόμενων ἔνθεν μὲν μέχρι τῶν τῆς Ἐλύρου καὶ Ἀ-

¹ ἴδ. Thenon, *Frangm. ect.*, σ. 15—18., Perrot, σ. 80 καὶ 81 καὶ Löher, σ. 306. Τὴν ὕστερον ἐπικλησιν αὐτῆς, τὴν Ἀργυρόπολιν, ἀποδοτέον μᾶλλον εἰς τὸ ὄνομα τῶν Ἀργυροπούλων, τῶν τοῦ μεγάλου ἐκείνου Βυζαντινοῦ οἴκου, ἢ εἰς ἄλλο τι, διότι ὁ χῶρος οὐδὲν ἁπλοῶς ἀπεδείχθη ἀργυροῦλος; ἢ ἐν γένει μεταλλοῦχος.

² Ὅρα τὸν αὐτόν, σ. 18 καὶ 19.

³ »Καὶ διήκει αὕτη ἀμφοτέρωθεν, καὶ ποταμὸς Μέσσαπος». Σκύλαξ ἐν Περὶ πλῶ.

⁴ »Ἐπὶ ἐν τῇ ἰστορίᾳ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τῆς Ρώμης πρὸς τὴν Κρήτην.

πτέρας, ἐτέρωθεν δὲ μέχρι τῶν τῆς Συβρίτης καὶ Ἐλευθέρας καὶ διηκόντων ἀμφοτέρωθεν, κατὰ τὸν Σκύλακα, ἀπὸ θαλάσσης εἰς θάλασσαν· ἀλλ' ἐκ τῶν τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μεγάλων καὶ πολυτελῶν ἀποδείκνυται, ὅτι ἡ πόλις, ἥτις ποτὲ ἔκειτο ἐνταῦθα, ὑπῆρξεν, ἐκ τῶν μᾶλλον ἀκμαίων τῆς νήσου καὶ ἀφοῦ αὕτη κατέστη ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. Οἱ μεγαλοπρεπεῖς καὶ μεγάλοι πρὸ πάντων λουτρῶνες, οἱ καὶ θέρμαι καλούμενοι, οἵτινες κατὰ μίμησιν τῶν ἐν Ρώμῃ παμμεγίστων τοιούτων, προωρισμένοι εἰς ἀνάπαυλαν καὶ χλιδὴν τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ εὐρέος ἐκείνου κράτους ἀρχόντων καὶ εὐπόρων, ἀπῆτουν οὐκ εὐκαταφρονήτους δαπάνας, ἐπιμαρτυροῦσι τὴν ἀνθηρὰν κατάστασιν τῆς Λάππας καὶ μετὰ τὴν στέρησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας¹. Καὶ τὸ ὑδραγωγεῖον δέ, δι' οὗ διωχετεύετο τὸ ὕδωρ εἰς τὴν πόλιν ἀπὸ ἀποστάσεως δύο καὶ ἐπέκεινα ὥρων διὰ τῶν ὀπισθεν πλευρῶν ἀποκρήμνων πρὸς μ. ἀ. ὁρέων, δείκνυσιν ὅτι ἡ πόλις ἠυπόρει κοινωνικῶς καὶ ἡδύνατο νὰ υποβάλληται εἰς τοσαύτας δαπάνας πρὸς ἐπαρκεῖαν πρὸ πάντων ἐν πολέμῳ καὶ πολιορκίᾳ, ἐνῷ παρέρρεεν εἰς αὐτὴν ἐξ ἀνατολῶν ὁ Μέσσαπος (Πετρές). διότι περὶ ὀχυρώσεως καὶ ἀρχῶν καὶ περὶ ὑδραγωγείου ἐφρόντιζον πρῶτιστα αἱ ἀρχαῖαι πολιτεῖαι τῆς Κρήτης ἐκ τῆς διηνεκοῦς ἀπομονωτικῆς αὐτῶν καταστάσεως.

Αὕτη ἡ πόλις, λέγει ὁ Τενών, ἰδρύθη τὸ πρῶτον ἀναμφιβόλως ὑπὸ τῶν ὑπὸ τοῦ Σκύλακος καλουμένων αὐτοχθόνων, οἱ ὅποιοι κατώκησαν τὴν Κρήτην πρὸ τῶν λαῶν ἐκείνων, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἐστὶ γνωστόν, ἐθεμελίωσαν ἐν τοῖς δυτικοῖς τὴν Κυδωνίαν καὶ Πολυρρηνίαν καὶ ἐξέτειναν τὴν λατρείαν τῆς Βριτομάρτυρος. Τοῦλάχιστον δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ θεὰ αὕτη εἶνε ἡ παρὰ τῶν Ἑλλήνων μεταμορφωθείσα, ὀρωμένη δὲ μετὰ τῶν συμβόλων τῆς ἀγροτέρας Ἀρτέμιδος ἐπὶ τινων νομισμάτων τῆς Λάππας (Mionnet Suppl., IV, 326). Δεύτεροι αὐτῆς κτίσται ἐγένοντο οἱ ἐξ ἀποικιῶν ἀγαϊκῶν ἐκεῖσε κατὰ τινὰ παράδοσιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀχθεισῶν, ἢ μᾶλλον προελθουσῶν ἐκ τῆς Τάρρας, ἀφοῦ οἱ Λαππαῖοι ἀπέδιδον τὸ ὄνομα τῆς πόλεώς των

¹ Ὁρα Thenon, σ. 14 καὶ 15 καὶ G. Perrot, σ. 80 καὶ 81.

εἷς τινὰ ἥρωα Ταρραῖον, Λάμπον ὀνομαζόμενον. Κατ' ἀκολουθίαν ἐπέδρασαν καὶ ἐπ' αὐτοὺς οἱ Δωριεῖς, ὡς καὶ ἐφ' ἀπάσας τὰς ἄλλας τῆς νήσου πόλεις, αἵτινες ἀπεδέχθησαν τὴν διάλεκτον τῶν νέων κυρίων καὶ ἐλάτρευσαν τὸν θεὸν αὐτῶν Ἀπόλλωνα¹. Κατέχουσα δὲ θέσιν ἐπικάιρον, μετὰ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Κρήτης, καὶ ἐκ τῶν πρώτων πολιτειῶν αὐτῆς οὕσα μετὰ τὴν Κνωσόν, Γόρτυνα, Λύκτον καὶ Κυδωνίαν, οὐ μικρὰν ἔφερε ῥοπὴν, ὅπου προσετίθετο, ἐπὶ τῆς Δωρικῆς Κρήτης ἀκμάζουσα· ἐπὶ δὲ Εὐμένους τῆς Περγάμου καταλέγεται μετὰ τῶν 30 διαφόρων αὐτονόμων τῆς νήσου πόλεων, αἵτινες ἐν ἔτει 170 π. Χ. συνῆψαν συμμαχίας μετ' αὐτοῦ, ταπτομένη παρὰ τῇ ἄλλῃ γειτνιαζούσῃ πρὸς αὐτὴν πολιτεία τῇ τῶν Συβριτίων². Ἐπὶ Ῥωμαίων δ' ἀπῆλθεν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν εἰρήνην καὶ ἀσφάλειαν ἀντίθετον πρὸς τὴν ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας πολιτικὴν κίνησιν αὐτῆς καὶ δραστηριότητα. Οὐ μόνον δὲ μνημεῖα καὶ ἐπιγραφαί, ἀλλὰ καὶ τὰ νομίσματα τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δεικνύουσι τὴν προστασίαν ταύτην παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, ὧν αἱ προτομαὶ παριστῶνται ἐπὶ τοῦ ἐτέρου μέρους³. Μετὰ τὴν παραδοχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐγένετο ἔδρα ἐπισκόπου. τῆς ὁποίας ὁ ἱεράρχης πολλάκις μετέσχε τῶν τῆς Ἐκκλησίας συνόδων⁴. Νῦν

¹ Ὅρα Thonon, σ. 18.

² Ὅρα τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν περὶ τούτου ἐπιγραφὴν ὑπὸ Fr. Halbherr ἐν Γόρτυνι (Ἀγίοις Δέκα) κατὰ Μάϊον τοῦ 1867. Ἐπιθὶ περὶ τούτων καὶ τὰ ἐν τοῖς περὶ Γόρτυνος ἐκτιθέμενα.

³ Ὅρα Μιονέτον παρὰ Δάπερ, σ. 375. Ἐντὸς βόθρου εὐρέθησαν τῷ 1885 ἐν τῇ κώμῃ Ἀργυρουπόλει 800 ῥωμαϊκὰ ἐξ ὀρειχάλκου ἀ'. μεγέθους αὐτοκρατόρων νομίσματα, τὰ ὅποια κατεχόμενα ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Ἰω. καὶ Διον. Π. Λάμπρου ἐδωρήθησαν ὑπ' αὐτῶν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Νομισματικὸν Μουσεῖον. Τὰ νομίσματα ὅμως ταῦτα δὲν εἶνε ἐκ τῶν ἰδιαίτερων τῆς πόλεως ἑλληνορωμαϊκῶν Λάμπας τῶν φερόντων ἔνθεν μὲν τὸν τύπον «Λαπαίωνα» καὶ κεφαλὴν θεότητός τινος, ἔνθεν δὲ τὴν προτομὴν τινος τῶν αὐτοκρατόρων (οἷον Αὐγούστου, Δομιτιανοῦ, Δομιτίας κτλ.), ἀλλ' ἐκ τῶν γενικῶς καὶ καθ' ἅπαν τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος κυκλοφορούντων. Ὅπως δὴποτε καὶ τοῦτο οὐ μικρὸν τεκμήριον τῆς ἱστορίας καὶ ἀκμαιότητος τῆς Λάμπας ἔτι καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ὅρα εὐχαριστήριον Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου Ἀχιλ. Πιστολάκα πρὸς τοὺς δωρητὰς ἀδελφοὺς ἐν Ν. Ἐφημερίδι, 4 Φεβρουαρίου 1887, -Αριθ. 35.

⁴ Ἐπιθὶ περὶ τούτου τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

δὲ οὐδὲν ἕτερον περιεσώθη πρὸς ἀνάμνησιν καὶ αὐτῆς εἰμὴ ὁ τί-
 τλος τοῦ ἐπισκόπου, λεγομένου ἔτι καὶ νῦν, ὁ Λάμπης ἢ τῆς πε-
 ριοχῆς τῆς Λάμπης ἐπίσκοπος, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὁποίου,
 ἐδρεύοντος ἐν τῷ χωρίῳ Λαμπηνῇ ἢ τῷ μοναστηρίῳ τῆς ἐπαρ-
 χίας τοῦ Ἀγ. Βασιλείου Πρέβελη, ὑπάγονται νῦν τρεῖς ἐπαρχίαι,
 τὰ Ἀμάριον, ὁ Ἀγ. Βασίλειος καὶ τὰ Σφακία. Πότε δὲ κατε-
 στράφη καὶ ἡρημώθη ἡ τόσῳ πλουσία φαινομένη πόλις δὲν γι-
 νώσκωμεν. Ὁ Ἱεροκλῆς λέγει ὅτι κατὰ τὸν ἑβδόμῳ αἰῶνα μ. Χ.
 δὲν ὑπῆρχεν, ἴσως δ' ἡρημώθη μετὰ τὸν κατὰ τὸν 5' αἰῶνα φο-
 βερὸν σεισμὸν (526 μ. Χ.), ὅστις ἐγένετο καταστρεπτικώτατος
 καθ' ἅπασαν τὴν μεσόγειον, διότι ἐρείπιά τινα, ἐφ' ὧν σώζεται ἡ
 χριστιανικῆς σημασίας λατινιστὶ γεγραμμένη ἐπιγραφὴ, »*Omnia
 mundi fumus et umbra*«, εἶνε ἐνετικῆς προελεύσεως, λείψανα
 ἱπποτικῶν ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ ἐπαύλεων. Τὸ ὄνομα δὲ Ἀρ-
 γυρόπολις, δι' οὗ ὠνομάζετο ἔτι πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κρήτης
 ὑπὸ τῶν Τούρκων (1669), ἀποδοτέον, μᾶλλον εἰς τὴν κατ' αὐτὴν
 κυρίως ἐνδιαίτησιν τῶν Ἀργυροστεφανιτῶν ἢ Ἀργυροπούλων, οἵ-
 τινες κατὰ τὴν δι' αὐτοκρατορικῶς ἐκ Βυζαντίου ὀρισμοῦ διανο-
 μὴν εἶχον λάβει τὰ περὶ τὴν Λάμπαν μέρη¹, ἡ ὁποία ἐγένετο
 οὕτω πόλις τῶν Ἀργυροπούλων. Ἀργυρόπολις, διότι ἀργυρᾷ με-
 ταλλεῖα δὲν ἀναφέρονται οὔτε φαίνονται ποθεν εἰς αὐτὴν ἀπὸ
 τῆς ἀρχαιότητος ἔτι. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς πόλεως Λάμπας.

Εἶδομεν δὲ ἀνωτέρω τὰ ὕρια, καθ' ἃ ἐξετείνεται ἡ χώρα, ἣτις
 ἅπασα ὑπήγετο εἰς τὴν πολιτείαν τῆς Λάμπας. Αἱ μεσημβρι-
 ναὶ κλιτύες τῶν Λευκῶν Ὁρέων, τῶν ὁποίων ὁ σχηματισμὸς
 ἐκ τῶν φοβερῶν πρὸ πάντων φαράγγων καὶ βαράθρων, τῶν κατὰ
 τὸ πλάτος τῆς νῦν ἐπαρχίας Σφακιῶν, παραλλήλως καὶ κλιμα-
 κηδὸν σχεδὸν τεταγμένον, ἐστὶ σπάνιος ἐν τοῖς ὄρεινοῖς συστή-
 μασιν, εἰσιν ἐκ τῶν ἰδιοτροπωτέρων καὶ ἐκπληκτικωτέρων ἐν τοῖς
 ὄρεσιν. Αὗται, ὡς καὶ αἱ πρὸς ἀνατολὰς ἐκπεμπόμεναι τῶν αὐτῶν
 ὄρέων ἐκφύσεις, αἵτινες ἡμερώτεραι οὔσαι καὶ ποικιλοτρόπως ἐξ
 εὐφώρων κοιλάδων καὶ αὐλώνων διατεμνόμεναι, ἀποτελοῦσι τὴν
 νῦν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀγίου Βασιλείου, κατείχοντο ἀνέκαθεν ὑπὸ

¹ Ἐπιθ. τὰ περὶ τούτου ἐν τῇ ἱστορίᾳ, Μέρους Α'.

κοινοτήτων τῆς δωρικῆς φυλῆς. Ἐν τῷ δυτικῷ μέρει αὐτῶν, κατὰ μῆκος τοῦ Λιθουκοῦ πελάγους, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς τουτέστι Σφακίοις, δὲν φαίνονται πολλάί, τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρχαιότητες, πλὴν τοῦ δυτικωτέρου μέρους αὐτῶν, τῆς Τάβρας καὶ τοῦ Ποικιλασίου τῶν ὑπαγομένων καθὰ εἶδομεν εἰς τὴν Ἑλυρον. Ἐν τούτοις καὶ ὀνόματα πολισμάτων¹, τὰ αὐτὰ περίπου ἔτι καὶ νῦν παραμείναντα, οἷα ἡ Ἀνώπολις, Ἀράδενα, Νίμπρος καὶ Φοίνικας (τὰ ἀρχαῖα Φοινικικὰ Ἀράδην ἢ Ἀραδος, Ἰμβρος καὶ Φοῖνιξ²), καὶ ὀροπέδια ὅπως δῆποτε εὔθετα πρὸς ἐνίδρυσιν οἶον,

¹ Νεωτέρα ἀνακάλυψις ἐνεπιγράφου συνθήκης, οἷα ἡ γενομένη ἐν Γόρτυνι (ἔξα πόλιν Γόρτυνα), καταλέγει μεταξύ πολλῶν κρητικῶν πολιτειῶν καὶ πόλιν Ἀνώπολιν πρὸς τῇ Ἀράδην, ἧς φαίνονται ἐρείπια τινα, οἶον τειχῶν, φερόντων ρυθμὸν ἀρχαίας πελασγικῆς ἢ κυκλωπικῆς κατασκευῆς, οἷα τὰ φαινόμενα κατὰ τὸ μεσημβριονατολικὸν χεῖλος τοῦ μικροῦ ὀροπεδίου, εἰς τοὺς πρόποδας λόφου, ἔνθα τὸ χωρίδιον ἢ ἡ συνοικία τῆς Ἀνωπόλεως Ῥύζα, ὁπόθεν καθορᾶται κατακαθέτως ἐν μεγαλοπερεῖα θαυμαστῇ ἢ τε παραλίᾳ καὶ ὁ ὅρμος Λουτρόν (Ὅρα Pashley, II, 235 καὶ Raulin, I, 86 καὶ ἑ.). Καὶ βεβαίως δὲν ἦτο δυνατόν οὐ μόνον κατὰ τὴν δωρικὴν ἐποικίσιν, ἀλλὰ καὶ ἀρχαιότερον, ἐπὶ τῶν πρώτων τῆς νήσου ἐνοίκων καὶ τῶν ναυτῶν ἐκείνων Σημιτῶν, νὰ μὴ χρησιμοποιηθῶσι τὰ μεταξὺ τοσούτων φαραγῶν καὶ ἀνωμαλιῶν παρεμπιπτόντα μικρὰ ὀροπέδια, οἷα τὰ τοῦ Καλλικράτους, Ἀσχύρου καὶ Ἀνωπόλεως, ἅτινα καὶ ὡς ἀκροπόλεις πολλάκις κατὰ τὰς καταδρομὰς καὶ καταφύγια ἐχρησίμευσαν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα Ἀνώπολις, δεικνύει ὅτι ἦτο καὶ κάτω πόλις, ἥτις ἦτο βεβαίως ὁ λεγόμενος Φοῖνιξ, τὸ νῦν Λουτρόν, τὸ ὅποιον πολὺ πιθανὸν ὠνομάσθη αὕτως ἐκ τῶν γινόμενων ἐν αὐτῷ λουτρῶν, ὡς δεικνύουσι πολλὰ λείψανα λουτήρων, εἰς οὓς διωχετεύετο τὸ πρὸς τὴν λοῦσιν ὕδωρ ἐκ τῆς ὑπερκειμένης Ἀνωπόλεως. Ὁ χρόνος ἴσως ὡς τόσα ἄλλα βέλει ἀγάγει καὶ τὰ κατ' αὐτὰ εἰς φῶς.

² Παρατηρητέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ Φοῖνιξ οὗτος, πόλις καὶ ὅρμος, ὁ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου Φοῖνιξ τῆς Λάμπews καλούμενος, ἢ δὲν εἶνε ὁ κοινῶς μέχρι τοῦδε παραδεχόμενος λιμὴν τῶν Σφακίων, τὸ Λουτρόν, ἀλλ' ὅρμος ἀνατολικώτερον κείμενος, μικρὸν ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου τοῦ Ἀγ. Βασιλείου Ῥοδακίνου ἢ ὑπῆρχε καὶ δεύτερον πόλις Φοινικοῦς (Φοινικῆς) ὀνομαζόμενον. Διότι καὶ χωρίον σώζεται ἔτι ἐκεῖ Φοινικῆς, ἔστω καὶ ἀνωκισμένον, ὅπως εἶδομεν τὸ ἔτερον ἀντιθέτως ἐπίνειον τῆς Λάμπας ἐκ τῶν περιστάσεων Ὑδραμον ἢ Ὑδραμίαν (Δράμια), καὶ κατὰ κάθ. τον γραμμὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς μητροπόλεως Λάμπας κείται καὶ οὐχὶ τόσῳ ἀποκέντρως πρὸς δυσμὰς ὡς ἐπίνειον ἀπὸ τῆς μητροπόλεως. Ὅπως δῆποτε καὶ ὁ Φοῖνιξ οὗτος, πόλις καὶ λιμὴν ὢν, ὑπήγετο εἰς τὴν Λάμπαν, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Στραδών ὀνομάζει αὐτὸν (X, 475) Φοῖνινα τὸν Λάμπew, αἱ δὲ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (ἐν κ. 27) λέγουσιν, «Εἴ' που δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοῖνικα παραχειμάσαι λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ Χῶρον». Εἶχε δὲ ἡ πόλις καὶ ἴδιον ἐπίσκοπον, καὶ ἐπὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ β' συνόδου μνημονεύεται τις Λέων ὀνομαζόμενος.

πλὴν τοῦ ἐν Καλλικράτει καὶ τοῦ Ἀσχύφου, καὶ τὸ τῆς Ἀνωπό-
λεως, ἔχον κάτωθεν ὄρμον πρόσφορον εἷς τε τοὺς ἀρχαιοτέρους
Φοίνικας ναυτίλους καὶ ἐμποροὺς καὶ εἰς τοὺς ἔπειτα ἐπικρατή-
σαντας Δωριεῖς, ὑπεμφαίνουσιν ἐνοίκησιν Σημιτῶν, Φοινίκων καὶ
Αἰγυπτίων παναρχαίων ¹. Ὡς γνωστὸν δ' ἤδη ἐκ τῆς ἱστορίας
τῶν πρώτων αἰώνων, τὰς μεσημβρινὰς τῆς νήσου ἀκτὰς ἐπεσκέ-
φθησαν οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι θαλασσοπόροι, τοὺς ὁποίους καὶ ἡ πα-
ράδοσις ἀνήγαγε μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν βορειοτάτων τοῦ Αἰγαίου
ἀκτῶν καὶ νήσων ἀναζητοῦντας, ὡς λέγει, τὴν ἀρπαγεῖσαν Εὐ-
ρώπην, μέχρι τῆς νήσου Ἰνθρου (ὁμωνύμου πρὸς τὴν ἐν Σφακίοις)
καὶ Θάσου καὶ τῶν ἄλλων. Οὐδόλως δ' ἀπίθανον, ὅτι καὶ μετὰ
τὴν ἐπικράτησιν τῶν Δωριέων καὶ τὴν καὶ κατὰ τύπους τελείαν
τῆς νήσου ἐξελλήνισιν, παρέμειναν ἔτι ἐν ταῖς νοτίαις ἀκταῖς, ὡς
ἐν Ἰεραπύτνῃ καὶ πρὸ πάντων ἐν Ἰτάνῃ (Σητίας), Φοίνικες καὶ
ὑπῆρχον ἐν αὐταῖς πρακτορεῖα αὐτῶν ἐμπορικὰ καὶ δὴ ἐν τοῖς
δυσπροσίτοις καὶ ἀσφαλέσι μέρεσι τῶν Σφακίων. Οὐδὲν ἥττον ἡ
χώρα καθ' ἅπαντα τὰ φαινόμενα καὶ γνωρίσματα, παλαιὰ τε
καὶ νέα, ἐστὶ καθαρῶς δωρική. Ἐν δὲ τοῖς χρόνοις τῆς δυστυχίας
τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐγένοντο τὰ περιβόητα τῶν Σφακίων ὄρη, αἱ φο-
βεραὶ φάραγγες καὶ τὰ ἀχανῆ αὐτῶν βάραθρα, τὰ ὁροπέδια τοῦ
Καλλικράτους, τοῦ Ἀσχύφου καὶ τῆς Ἀνωπόλεως, ὁ μυστηριώ-
δης τῆς Σαμαριᾶς (Καινοῦς ²) κευθμὼν καὶ τὰ πέριξ καὶ κύκλῳ
αὐτῶν τὸ καταφύγιον παντός, ὅπερ ἐκ τοῦ ἀγερώχου, ὑπερηφά-
νου καὶ ἀνδρείου ἐκείνου στοιχείου ἔτι περιεσώζετο μὴ στέργον
νὰ κύψῃ τὸν αὐχένα εἰς οὐδένα ζυγὸν καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων ἔτι,
πολλῶ δὲ μᾶλλον ἐπὶ Σαρακηνῶν, Ἑνετῶν καὶ Ὄθωμανῶν ³.

¹ Ὅρα καὶ Bursian, II, 547.

² Τὴν Καινὴν ἢ Καῖνον τάττουσιν ἄλλοι ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Ἀποκορώνου, ὅπου
τὸ χωρίον Καῖνον ἢ Κάϊνα.

³ Εἶνε μεμαρτυρημένον, ὅτι πολλοὶ πρότερον καὶ ἐκ τῶν ἐξεχόντων ὕστερον οἰ-
κων, κατὰ τὰς συνεχεῖς ἐπὶ ἐνετοκρατίας ἐπαναστάσεις καὶ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων
ἀλώσεως καὶ μετ' αὐτήν, κατέφυγον εἰς τὰ δωρικά Σφακία, οἷοι οἱ Σχορδύλαι, Πά-
τεροι, Ψαρομηλιγγοὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Καὶ Ἑνετοὶ δὲ δὲν ἀπήλυσαν τῆς προσφυ-
γῆς εἰς αὐτά, ὡς δεικνύει τοῦτο τὸ συχνὸν ἐν Σφακίοις ὄνομα τῶν Νταμουλίδων
(Damolino) καὶ τὸ χωρίον Ἰσως τῶν Κομητάδων (Κομητῶν) καὶ Πατσανῶν (παχ=
εἰρήνη, εἰρηνικῶν).

Ἰδοὺ τί λέγει περὶ τούτου ὁ ἐνθουσιώδης Βαυαρὸς Λοίχερος¹. » Ἐν τῷ τότε (ἐπὶ τῶν Σαρακηνῶν, 824 μ. Χ) ἀπεσύρθησαν οἱ τελευταῖοι τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας ὑπέρμαχοι εἰς τὰς τῶν Λευκῶν ὁρέων φάραγγας καὶ πτυχάς, ὅπου οὐδεὶς κατ' αὐτῶν ἐπήρχετο. Διετήρησαν δ' οὗτοι τὸ ὑπερήφανον ὄνομα τοῦ κράτους, ὅπερ τὸ ἰσχυρότατον ἐν τῷ κόσμῳ ἐγένετο, ὀνομαζόμενοι Ῥωμαῖοι, ἐνῷ ἔπρεπε προσφύστερον νὰ καλῶνται τῶν ἀρχαίων Δωριέων ἀπόγονοι, διότι μέχρι τῶν ἀκρωρείων καὶ ἀκτῶν τῶν Σφακίων προήλασαν ἐν τῇ πολιᾷ ἀρχαιότητι τῆς μεγάλης δωρικῆς μετानαστάσεως τὰ κύματα. Καὶ πρότερον δέ, ἐν ἔτει 1814, ὁ Γάλλος περιηγητὴς Tancoigne ἔγραφε τὰ ἐκφραστικὰ ταῦτα περὶ Σφακιωτῶν: » Ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ τῆς Ἑλλάδος χώρα ὁ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρω διετηρήθη κάλλιον ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ καθαρότητι ἢ παρὰ τοῖς Σφακιώταις. Ἡ μικρὰ αὕτη τῆς γῆς γωνία, ἄγνωστος σχεδὸν ἐν τῷ ἄλλῳ κράτει (τῷ Ὀθωμανικῷ), ἐγκλείει ἵσως ἐν ἑαυτῇ ἄνδρας μόνους δυναμένους νὰ ἐπαίρωνται, ὅτι φέρουσι τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα².

Κατὰ τὰς μεσημβρίας ταύτας τῶν Λευκῶν ὁρέων κλιτῆας, πλὴν τῶν ἐν τοῖς νῦν Σφακίοις παναρχαίων ἐκείνων φοινικικῶν ἱδρυμάτων, καὶ τούτων ἔπειτα ἐκδωριωθέντων, κατὰ τὰς πρὸς τὴν θάλασσαν ἐσχατιὰς τῶν ἀνατολικῶν αὐτῶν ἀκρωρείων ἀναφέρονται εἰς τὴν πολιτείαν τῶν Λαπαίων ὑπαγόμεναι δύο μικραὶ πόλεις ἡ Λάμων (νῦν Λαμνῶνι) καὶ ἡ Ἀπολλωνία ἢ Ἀπολλωνιάς. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἔκειτο 150 στάδια δυτικῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Ψυχίου (Μελίσσης) ἐπὶ τοῦ ἡμισελήνοειδοῦς κολπώματος τῆς νῦν Πλάκας ἢ τοῦ Πλακιά ἔχουσα ὄρμον πρόσφορον εἰς ἀκτοπλοΐαν· ἡ δὲ ἄλλη, ἡ Ἀπολλωνία, κληθεῖσα οὕτω κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ Σταδισμοῦ ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ λαγρείας τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀνα-

¹ "Ora Lüher, σ. 141. "Ἦπιθι καὶ τὰ περὶ τῶν κατὰ τὴν ὄρχησιν τῶν Σφακιῶν πυρρίχην, ὡς ἔχουσιν τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς ἀρχαίας δωρικῆς πυρρίχης, ἐν τῷ Α'. Μέρει τῆς ἱστορίας.

² "Ora Voyage à Smyrne, etc. T. I, 133. Παράβ. καὶ Belün, Observations de plusieurs singularités, c. 5 καὶ Tournefort, Voyage au Levant, I, 28· μαρτυρεῖ δὲ περὶ τούτου πρότερον καὶ ὁ Ῥωμαῖος ἱστορικός Φλώρος ἐν τοῖς περὶ Μετέλλου καὶ τῆς ἀγριότητος αὐτοῦ.

φέρεται κειμένη 30 στάδια δυτικῶς τῆς προειρημένης, ἕως περὶ τὸ ἀκρωτήριον Σταυρός.

Εἰς ταύτην τὴν Ἀπολλωνίαν ἀφορᾷ ἕως ἡ ἐπενεχθεῖσα ὑπὸ τῶν Κυδωνιατῶν καταστροφή καὶ οὐχὶ εἰς τὴν παρὰ τῇ Κνωσῷ παράλιον Ἀπολλωνίαν ἢ καὶ εἰς τὴν καὶ ἄλλως Ἐλεύθερναν καλουμένην, μεγάλην δὲ οὖσαν καὶ πολὺ πόρρω τῆς Κυδωνίης ἀπέχουσαν¹. Πέραν τῶν δύο τούτων πόλεων πρὸς ἀνατολὰς ῥέει ὁ ποταμὸς Μασσαλίας ἐκ δύο βραχιόνων ἀποτελούμενος, τοῦ μὲν ἐκ τῶν Λευκῶν ὁρέων πηγάζοντος, τοῦ δὲ ἐκ τοῦ Κεδρίου ὄρους, στενούμενος δὲ παρὰ τῷ νῦν μοναστηρίῳ Πρέβελι. Ὁ ποταμὸς οὗτος, ὁ πρὸ τοῦ Ψυχίου, φαίνεται ὢν τὸ ἀνατολικὸν πρὸς τὴν Λιβυκὴν θάλασσαν ἔριον τῶν Λαππαίων, διότι ἐκ τοῦ Ψυχίου, ἀκρωτηρίου καὶ ἐπινείου τῶν Συδρίτων, ἀρχεται ἡ περιοχὴ τῆς χώρας τῆς πόλεως ταύτης τῶν Συδρίτων, τῆς καθ' ἡμᾶς ἐπαρχίης Ἀμαρίου ἢ κατὰ τὸ ἀρχαῖον Πανάκρας, ἐν ᾗ τὸ Κέδριον ὄρος.

Ῥίθυμνα κατὰ Πτολεμαῖον καὶ Ῥιθυμνία κατὰ Στέφαννον Βυζάντιον. Ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας εὐρίσκομεν κατὰ τὰ βόρια ἀνατολικά τῆς χώρας τῆς Λάππας τὴν Ῥίθυμναν ἢ Ῥιθυμνίαν, τῆς ὁποίας τὴν θέσιν κατέχει νῦν ἡ πόλις Ῥέθυμνον (Ret-himo) ἐπὶ μικρᾷ εἰς τὴν θάλασσαν προεξοχῆς κειμένη. Εἰς αὐτὴν ἕνεκα τῆς ἀδιαλείπτου οἰκήσεως πλὴν τοῦ ὁμοίου σχεδὸν ὀνόματος οὐδὲν ἕτερον ἐκ τῆς ἀρχαιότητος λείψανον ὑπελείφθη, οὐδὲ γινώσκόμεν τι ἐκ τῶν συγγραφέων περὶ αὐτῆς, ἐξ οὗ πείθεται ὁ Βουρσιανὸς ὅτι οὐδέποτε ἐγένετο σπουδαία καὶ σημαντική. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἔμπροσθεν περὶ τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κισάμῳ Μιθύμνης ἢ Μηθύμνης² δισχυρίζομεθα ὅτι καὶ ἄλλη ἢ Μήθυμνα ἀπὸ τῆς Ῥιθύμνης ἦτο καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ῥοκκαίας Ἀθηνᾶς ἔκειτο ἐν τῷ κωνοειδεῖ τῆς Μηθύμνης λόφῳ καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Ῥιθύμνης (τῆς νῦν Φορτέτσας)³. Διασωθεῖσα ἐκ τοσούτων ἄλλων πόλεων ἀπὸ τε

¹ Ἐπιθὶ τὰ περὶ τῆς καταστροφῆς ταύτης (ἐν Ὀλ. 152, 4, π. X. 160) ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὡς καὶ τὰ ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τῆς τῶν Κνωσίων χώρας.

² Ὅρα ἔμπροσθεν Μήθυμναν σελ. 70.

³ Bursian, II, 554, παράβ. καὶ Hoeck, Kreta I, 18 καὶ 393 καὶ Pashley, I, 101.

τῶν καταστρεπτικῶν σεισμῶν καὶ τῶν ἄλλεπαλλήλων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν γεγονότων, οὐ μόνον ἐτιμήθη ὡς λείψανον πολιᾶς ἀρχαιότητος μετὰ τὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποκατάστασιν δι' ἰδίου ἐπισκοπικοῦ θρόνου, ἐξαρτωμένου ἀπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κνωσοῦ καὶ δὴ καὶ ἤγκμασεν ἐπὶ Ἑνετῶν πολυτρόπως, ἐν ἐμπορίᾳ, γράμμασι καὶ ἐπιστήμασι· ἀλλὰ καὶ ἰδίαν ἐδαφικὴν περιφέρειαν προσέλαβε, τὴν καὶ ἐπὶ Ἑνετῶν (*il territorio di Retimo*) καὶ μέχρι νῦν τήρηθεῖσαν, ἣτις καλεῖται ἐπαρχία Ῥεθύμνης καὶ περισυνελέγετο οὕτως εἰπεῖν διὰ τὸ μέλλον¹.

Ἀγριον. Περὶ τὴν Ῥίθυμναν τακτέον καὶ τὴν πόλιν Ἀγριον, ἄδηλον ὅμως ἔτι, ἂν ἔκειτο αὕτη κατὰ τὴν μονὴν Ἀρσάνι ἢ κατὰ τὸ νῦν χωρίον Ὅρος, ἂν δὲν ἦνε τοῦτο τὸ ἄλλως τὸ πάλαι Ὅριον λεγόμενον². Οἱ κάτοικοι τοῦ Ὁρίου τούτου Ὅρειοι ἀναφέρονται συμμαχοῦντες μετὰ τῶν Κνωσίων, ἀλλ' ὕστερον ἀποσπασθέντες ὑπερήσπισαν μετὰ καὶ ἄλλων τοὺς Λυκτίους ἐφ' ὅσον ἠδύνατο μέχρι τῆς ἐν ἔτει 220 π. Χ. καταστροφῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν Κνωσίων. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐκεκμητο σημασίαν τινὰ συμμαχοῦσα καὶ μετὰ τῆς ἰσχυροτέρας γείτονος Λάππας. Λέγεται, ὅτι ὁ περίφημος τὸ πάλαι ἐν τῇ νήσῳ ἀριούσιος οἶνος εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἀγριούσιος, καὶ ἂν τοῦτο, τακτέον, μᾶλλον αὐτὴν κατὰ τὸ Ἀρσάνι, τοῦ ὁποίου καὶ νῦν ὁ οἶνος εἶνε αὐτόχρημα νέκταρ. Γινώσκωμεν δὲ, ὅτι μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων τῆς νήσου ἀναφέρεται καὶ ὁ τοῦ Ἀγρίου ἢ Ῥιθύμνης² οὕτω δὲ φαίνεται τὸ Ἀγριον κείμενον ἀνκτολικώτερον, πέραν τοῦ Ἀρσανίου, κατὰ τὸν ποταμὸν Σταυρωμένον, ἐνδοτέρω τοῦ ἀκρωτηρίου Σκαλέτας καὶ κατὰ τὴν Βερὰν-Ἐπισκοπὴν (ἔρημον Ἐπισκοπὴν).

Τυῆμα μέσον ἡ χώρα τῆς Ἰδης.

Ἡ μέση Κρήτη, ἡ τῆς Ἰδης χώρα, περιεῖχε καὶ αὕτη ἱκανὸν ἀριθμὸν σπουδαίων καὶ σημαντικῶν πόλεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων

¹ Ὅρα ἔμπρ. τὰ ἐν τῷ προλόγῳ περὶ τῆς ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἀκμῆς καὶ λάμψεως πρὸ πάντων τῆς Ῥεθύμνης ἐν πᾶσιν, ὡς καὶ τὰ ἐκτεθησόμενα ἐν τῷ Β' Μέρει τῆς Ἱστορίας, τῇ Ἑνετοκρατίᾳ.

² Flam Corn., Creta Sacra.

αἱ μέγιστα τῆς νήσου, οἶαι ἡ Κνωσὸς, ἡ Γόρτυς καὶ Λύκτος. Οὕτω τὸ τμήμα τοῦτό ἐστι πυρὴν καὶ κέντρον τῆς νήσου φυσικῶς τε καὶ πολιτικῶς. » Ἐνζ' τὰ Λευκὰ ὄρη, λέγει ὁ Περρότος¹, εἰσὶν ὡς τεῖχος, τὸ ὁποῖον διῖκνεῖται ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ἡ Ἰδὴ ἀνυψοῦται ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῆς Κρήτης ὡς τις μεγάλη πυραμὶς, τῆς ὁποίας ἡ κορυφὴ ἐξικνεῖται εἰς ὕψος 2500 μέτρων ὑπὲρ τὴν θάλασσαν. Πολυάριθμοι ἀντηρίδες καὶ ἀντερείσματα προέρχονται ἐκ τῶν προπόδων τοῦ ὄρους καὶ διαπέμπονται ἀκτινῶδὸν πρὸς πᾶν σημεῖον τοῦ ὀρίζοντος, ἵνα τρόπον τινὰ ὑποστηρίξωσι κάλλιον τὸν γιγάντειον κῶνον, ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐπ' αὐτῶν καὶ ὁ ὁποῖος ὑπερκείμενος δεσπόζει πάντων. Ἡ ἀνέλιξις τῶν παρεπομένων ὄρειων τούτων ἀλύσεων καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν κοιλάδων καὶ αὐλώνων ἀποτελεῖ ἐν τῷ μέρει τούτῳ τῆς νήσου τὸ μεῖζον αὐτῆς πλάτος. Ὁ δὲ Λοίχερος ἐν τοῖς ἄλλοις λέγει, ὅτι ἐν τοσοῦτῳ καθαρῷ καὶ γαληνίῳ μεγαλειότητι ὀλίγα μόνον ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ὄρη ἐγείρουσι τὰς ὑψικαρήνους αὐτῶν κορυφάς. Ἐνταῦθα ὅπου ἡ κραταιὰ Ἰδὴ ὡς τις παντοκράτωρ δυνάστης ἀναίρεται ἐκ μέσου τῶν θαλασσῶν καὶ τῆς γῆς καὶ διὰ τῆς κορυφῆς αὐτῆς ἀσπάζεται τοὺς αἰωνίους ἀστέρας, ἐγενήθη ὁ Ζεὺς. Ἡ ἰδέα τοῦ ὑψίστου παντοκράτορος, τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἐν τῷ σύμπαντι, ἤρμοζε προσφυῶς ἐπὶ τοῦ μεγαλοπρεποῦς τούτου ὄρους, τὸ ὁποῖον δέχεται τὰ περίξ ὄρη ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ ἔπασσαν τὴν νῆσον καὶ τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῶν βάθρων αὐτοῦ. Ἡ πρόσοψις τῆς Ἰδῆς εἶνε τόσῳ μεγαλοπρεπῆς καὶ λαμπρὰ ἢ μᾶλλον εἰπεῖν πομπώδης, ὥστε δικαίως ἡ Κρήτη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἰδαία ἐκλήθη. Πάντοθεν καὶ πάντοτε παρίσταται αὕτη ὡς τις ἔξοχος καὶ μεγαλοπρεπῆς πυραμὶς ὅτε μὲν καταδυομένη βαθέως ἐν τοῖς πέριξ ὄρεσιν, ὅτε δ' ἀναιρομένη καὶ ἐκφαινομένη αὐτῶν ὑψηλότερον καὶ ἐλευθερώτερον. Αὕτη ἐστὶν ἐπισώρευσις ὀρέων, ὀχύρωμα πυργοῦται ἐπὶ ὀχυρώματος, ἕκαστον δὲ αὐτῶν περιστέλλεται μειούμενον πρὸς τὰ ὑψηλότερα, ἀλλὰ καὶ ἐπιμηκύνεται προβαίνον εἰς τὸν αἰθέρα, μέχρις οὗ ἡ κερυφὴ ἄνω καὶ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς Ἰδῆς ἀναφαίνεται¹. Δικαίως ἄρα κατὰ τὴν

¹ Ora Perrot, c. II, 83 καὶ ἔ.

¹ Löher, σ. 132, παρὰ σ. 272 καὶ 279.

πάνδημον ὁμολογίαν ἔηκον ἐνταῦθα πρῶτον οἱ ἀρχαῖοι τὸν Δία, ὡς ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, ὁπόθεν ἐκ τῶν νεφῶν προκύπτων ἐπεσκόπει κύκλῳ τὰς ἐσχατίας τοῦ παγκοσμίου βασιλείου του. Τὸ περίπυστον τοῦτο ὄρος χρησιμεύει πρὸς τούτοις καὶ ὡς αἰωνόβιος καὶ γιγάντειος σταλακτῆρ, ὡς πάνυ προσφυῶς ὁ περιηγητὴς Τουρνεφόρτης προσομοιάζει αὐτό ¹, ὁ ὁποῖος προχέει ἀφθό- νως εἰς πᾶσαν τὴν κύκλῳ περίχωρον ὕδατα δι' ἀπειροπληθῶν ποταμίων, χειμάρρων καὶ ῥυάκων οὕτως, ὥστε καταρδεύεται δι' αὐτῶν τὸ τρίτον σχεδὸν τῆς νήσου, κατὰ τὸ εὐρύτερον αὐτῆς μέρος. Ἐκ τούτου καὶ τὸ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ μὲν μέρος αὐτῆς, τὸ νῦν τοῦ Μυλοποτάμου διαμέρισμα, γέμει ἐκ πολλῶν καὶ ποι- κίλων κλιμακκηδὸν τεταγμένων εὐφροσύνων καὶ γοητευτικῶν το- πείων καὶ ἐξ ἀνεχρόστως μεγαλοπρεπῶν ἀμφιθεάτρων ὁρέων καὶ λόφων. Ἄλλ' ἢ πρὸς τὰ μεσημβρινοδυτικὰ αὐτῆς πλευρά, ἢ τῶν ἀρχαίων Πάνακρα, τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Κεδρίου διάχωρον, εἶνε μεγάλη κοιλὰς θαυμασία ἔκπαλαι καὶ τὴν ψυχὴν ἐκπλήτ- τουσα καὶ ἀφαρπάζουσα· διότι παλαιόθεν εἶνε κατάφυτος ἐξ ἑλαιῶν, ἐσπεροειδῶν δένδρων, ροιῶν, μωρεῶν, κερκσεῶν, μηλεῶν, καρυῶν, ἐξ ἄλσων κυπαρίσσων, μυρτιῶν καὶ δαφνῶν. Αὐτὸ δὲ τὸ Κεδρίον, ἀποφύας τις ἐκ τοῦ παμμεγίστου τῆς Ἰδῆς ὄγκου οὔσα, εἰ καὶ φαίνεται μαθαρὸν καὶ αὐχμηρόν, ἐν τούτοις ἀρχαιοθὲν πα- ραδίδονται, ὅτι εἶχε πολλὰς καὶ ὠραίας πηγὰς, ἑκατὸν καὶ μίαν, ὡς λέγουσι νῦν, βρύσεις, ὑπάρχει δὲ καὶ χωρίον κατ' αὐτὸ Βρύ- σαις ὀνομαζόμενον, πάλαι δὲ ἡ ἀκμαία περὶ ταῦτα τὰ μέρη Σύ- βριτα, περὶ τὰς πηγὰς τοῦ ποταμοῦ Ἡλέκτρα, πιθανόν ἐκ τῶν πολλῶν συνανασφουόντων πέριξ ὑδάτων οὕτως ὀνομασθεῖσα ².

Ἡ ἑκτασις τῆς ἐδαφικῆς περιφερείας, ἐπὶ τὴν ὁποίαν ἡ Ἰδὴ χέει κύκλῳ τὰ ὕδατα αὐτῆς, περιχέει τέσσαρα κατὰ τὸ εὐρύτε- ρον μέρος τῆς νήσου διαμερίσματα ἀποχωριζόμενα ἀλλήλων διὰ τῶν σταυροειδῶς ἢ χιαστῶς ἐκφυομένων κυρίων κλάδων ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ τοῦ ὄρους ὄγκου. Ἐν τοῖς διαχώροις τοῖς ἀποτε- λουμένοις ἐκ τῶν κλάδων τῆς Πανάκρας, τοῦ Κεδρίου, τῶν Τα-

¹ "Opa Tournefort, I, 56.

² Τὸν αὐτόν, I, 70, παρὰ 6. καὶ Θεοφ. Ἱστορ. φυτῶν, III, 5.

λαίων ὁρέων ἢ τῆς σειρᾶς τοῦ νῦν Κουλούκουνα καὶ τοῦ Στρούμπουλα (ἢ Στρόμπουλου) τῆς καταληγούσης εἰς τὰ πρὸς βορρᾶν τοῦ Μεληθονίου καὶ πέραν τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ὁάξου ποταμοῦ μέχρι τοῦ πελάγους ἀκρωτήρια καὶ εἰς τὰ νῦν λεγόμενα τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀγ. Πελαγίας καὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς κατὰ γραμμὴν εὐθεῖαν τεινούσης καὶ ὀριζούσης πρὸς βορρᾶν τὴν εὐρεῖαν τῆς Ἰόρτυνος πεδιάδα, περιλαμβάνονται αἱ τέσσαρες τῆς κεντρῶς Κρήτης μοῖραι, ἐν αἷς ἔκειντο αἱ διασημότεραι αὐτῆς πόλεις καὶ αἵτινες ἐγένοντο τὸ κύριον ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος θέατρον καὶ ἡ κοιτίς τῆς περιβοήτου τῆς νήσου θεογονίας καὶ πολιτικῆς κινήσεως. Καὶ πρῶτον μὲν ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς περιλαμβανομένης μεταξὺ τοῦ βορειοδυτικοῦ καὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ κλάδου τῶν ὁρέων τούτων δυτικῆς μοίρας, τῆς καθ' ἡμᾶς τερπνῆς καὶ ῥωμαντικῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου· εἶτα δὲ ἀπὸ μεσημβρίας κυκλοτερῶς προβαίνοντες καταλήγομεν εἰς τὴν τετάρτην μοῖραν, τὴν χώραν τῆς περιωνύμου Κνωσοῦ.

Ὁαξος πρὸς δὲ καὶ Ὁαξός (ἐνεκα τοῦ F¹. Ὁ κάτοικος Ὁάξιος ἢ Εἰάξιος, ἐξ οὗ καὶ ἐν τοῖς νομίσμασι Εἰάξιος) καὶ Ἀξός. Ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς νῦν ἐπαρχίας Μυλοποτάμου πρὸς τὴν ἀπὸ βορρᾶ κύκλῳ τῆς Ἰδης περιφορὰν ἀρχόμενοι, τὰ ὅποια ἦσαν τὰ αὐτὰ καὶ πάλαι τῆς χώρας τῶν Ὁαξίων, εὐρίσκομεν πρῶτην πόλιν ἐν τῇ μεσογαίᾳ (1 μίλιον καὶ $\frac{3}{4}$ ἀπὸ τῆς βορείου θαλάσσης) τὴν Ὁαξον καὶ Ὁαξὸν ἢ Ἀξον, τῆς ὁποίας ἡ θέσις σαφῶς καὶ ἀναμφιλέκτως ὀρίζεται καὶ ἐκ τοῦ ἐν αὐτῇ νῦν χωρίου, τὸ ὅποιον καλεῖται ὠσχύτως Ἀξός (Ἀξώ). Ἡ πόλις ἔκειτο ὑπὲρ τὰ δύο μίλια νοτιοανατολικῶς τῆς μεγάλης πόλεως Ἐλευθέρνας, μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ἰδης προπόδων συγχειμένων τὸ πλεῖστον ἐκ φαλακρῶν καὶ μυχθαρῶν ὑψωμάτων, τὰ ὅποια διατέμνονται ὑπὸ στενῶν βαράθρων καὶ χαραδρῶν. Πρὸς βορρᾶν δὲ περαιτέρω λαμβάνει ἡ χώρα ὄψιν τερπνὴν καὶ εὐφρόσυνον ἐκ τῶν πυκνῶν δρυμῶνων καὶ τῶν ἐκ κερατεῶν καὶ ἔλαιων πυκνῶν συστάδων, ὁ δὲ ποταμὸς ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν

1. Ὁρα Böckh, C, Jn., σ. 401 καὶ ἐξῆς. Περὶ τῆς πόλεως ὄρα Σκυλ., 47, Σταδ. καὶ Ἱεροκλ., 650.

ἀρχαίων Ὀαξος ἢ Ὀάξης, νῦν δὲ Μυλοπόταμος, ἀνῆκεν ἐξ ἡμισείας κατὰ τὸν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ αὐτοῦ ροῦν εἰς τοὺς Ὀαξιούς. Λόφος ἐν ἐφιππίου μορφῇ, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ νῦν χωρίου Ἀξὼ κείμενος, ὁ ὁποῖος διασώζει ἔτι λειψάνα ἐκ πολυγώνων λίθων τειχῶν κυκλωπείων, ἀπετέλει τὴν ἀκρόπολιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἡ ὁποία ἔπειτα μετ' ἀλληλοδιαδόχα πρὸς ὑποστήριξιν τῶν οἰκιῶν βαθμηδὸν ἀναλημματικὰ προχώματα κυρίως πρὸς τὴν ἀνατολικὴν κατωφέρειαν καθικνεῖτο εἰς τὴν κοιλάδα. Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως δεικνύει τὴν ποιότητα τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἐνιδρύθησαν οἱ πρῶτοι ὑπὸ τὴν Ἰδὴν ἐκείνοι ὀρεσιβιοὶ νησιῶται· διότι Στέφανος ὁ Βυζάντιος λέγει ὅτι ἐκλήθη ἡ πόλις οὕτως ὀδὶα τὸ κατάκρημνον εἶναι τὸν τόπον, διὰ τὸ καταγῆναι τὸν τόπον καὶ κρημνώδη ὑπάρχειν· καλοῦσι γὰρ τοὺς τοιούτους τόπους (οἱ Κρήτες) ἄξους, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ἄγμους¹, ἃν καὶ ἡ παρὰδοσις ἔλεγεν ὅτι ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ Ὀάξου υἱοῦ Ἀκκκλλίδος τῆς Μίνως ἢ υἱοῦ Ἀπόλλωνος καὶ Ἀνθηλίνης, ἅπερ δεικνύουσιν ἀξιώσεις καὶ ἐνταῦθα καὶ τῶν προτέρων ἐνοίκων, τῶν μινωϊκῶν, καὶ τῶν μετὰ τούτους, τῶν ἐπελθόντων Δωριέων μετὰ τοῦ θεοῦ αὐτῶν Ἀπόλλωνος. Ὁ Ἀπολλώνιος δὲ καλεῖ καὶ ἄπκν τὸ διαμέρισμα, τὴν μέχρι τῶν συνόρων τοῦ Μυλοποτάμου καὶ Μαλεβιζίου χώραν, Ὀαξίδα², ἵσως μᾶλλον ἐκ τοῦ Ὀάξου ποταμοῦ τοῦ διαρρέοντος αὐτήν, τοῦ νῦν Παππαποτάμι πρὸς τὴν Ὀαξον ὀνομαζομένου. Μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας ἐν Κρήτῃ, μετὰ τὰ Τρωϊκά, ἀναφέρεται βασιλεὺς τις ἐν τῇ πόλει ταύτῃ Ἐτέαρχος καλούμενος, περὶ τοῦ ὁποίου διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος, ὅτι προσήνεχθη ὡμῶς καὶ ἀπανθρώπως πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θυγατέρα Φρονίμην συκοφαντηθεῖσαν ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς³. Ἰσως ἦτο οὗτος ἀπόγονός τις ἐκ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας τῆς ἐκ Κνωσοῦ τῇδε κἀκεῖσε πρόσφυγούτης, ἃν δὲν ἦνε τίτλος ἀπλοῦς δωρικοῦ τινος κόσμου ἢ πρωτοκόσμου τυράννου ἢ ἡγεμόνος καταστάντος⁴. Τὰ νομίσματα δὲ τῆς Ὀάξου, αὐτονόμου πολιτείας οὔσης, παρι-

¹ Ὅρα Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Ὀαξος.

² Ἀπολλών. Πρόδ., ἐν Ἀργοναυτ., I, 1131.

³ Ἡρόδ., IV, 154,

⁴ Περὶ τούτου ἐπιθι τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

στῶσιν ἄλλα μὲν αὐτῶν τὸν Κρηταγενῆ Δία, ἄλλα δὲ τὸν Ἀπόλ-
λωνα, ἀνευρίσκονται δ' ἐξ αὐτῶν πλεῖστα καθ' ἐκάστην, ἐνίοτε
δὲ καὶ δακτυλίσλιοι. Ὁ Τενῶν λέγει ὅτι ἡ πόλις, καθ' ὅσον
τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν ἐρειπίων τριῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν
καὶ ἐξ ὑδραγωγείου μεταγενεστέρου, εἶχε καὶ ἐπὶ τοῦ μεσαίω-
νος σπουδαιότητά τινα. Μεταξὺ δὲ τῶν εὐρεθεισῶν διαφόρων ἐπι-
γραφῶν, ὧν ποιεῖται μνείαν καὶ ὁ Πάσλεϋ καὶ ὁ Τενῶν¹, ἡ
μᾶλλον ἀκεραία καὶ περίεργος, δωρικὴ τὴν φράσιν, ἀλλ' ὡς ἐκ
τῆς τελευταίας ἐν τύπῳ χριστιανικῷ εὐχῆς, ἴσως εἶνε μεταγενε-
στέρα ἢ βυζαντινὴ καὶ ὁ ποιητὴς αὐτῇ ἐμετεχειρίσθη τὸ ἀρχαῖζον
τὸ πάλαι ἐπιχώριον δωρικὸν ἰδίωμα, ἐπιτύμβιος, ἔχει ὡς ἐξῆς :

»Μήμου ἐνυδριῆς ἀγνὸν τάφον, ὦ παροδιτα,
Μήσοι μνηῖσθ' πικρὸν ἔπ' Ἀγεσίλας (δηλ. Πλούτων),
Φερσεφὼνη τε κόρα Δάματρος, ἀλλὰ παρέρπων
Εἶπον Ἀρατίῳ : γαίαν ἔχοις ἐλαφράν«.

Ἄντρον τοῦ Διός. Ἐν τῇ Ὀαζία χώρα, ἀνω τοῦ νῦν ὑψη-
λοτάτου χωρίου τῶν Ἀνωγείων, περὶ τὴν ἐξ ἀνκτολῶν εἰς τὸ
ὄροπέδιον τῆς Ἰδῆς (νῦν Κάμπρος τῆς Νίδας) εἰσὸδον, ἦτο τὸ ἄν-
τρον τοῦ Διός, τὸ καλούμενον Ἀρκέσιον, εἰς τὸ ὅποῖον καταφυ-
γόντες οἱ Κουρήτες ἐφύλαττον τὸ θεῖον νεογνὸν καὶ ἐθεράπευον
αὐτό², πρὸς δὲ καὶ ὁ περιώνυμος αὐτοῦ τάφος μετὰ τῆς ἐπι-
γραφῆς ἐκείνης τῆς παρασχούσης τοσαύτας ἀφορμὰς συζητήσεων
καὶ ἐρίδων εἰς τοὺς Εὐήμεριστάς καὶ τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλη-
σίας καὶ εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν ἐθνικὴν λατρείαν Καλλίμα-
χον καὶ τοὺς ἄλλους. Ἡ θέσις αὐτοῦ διεπιστώθη ἤδη τελείως
ἐκ τῶν σοφῶν ἐρευνῶν τῶν ἀρχαιοδιφῶν Ἐρνέστου Φαβρικίου
Γερμανοῦ καὶ Φριδερίκου Ἀλμπερ Ἰταλοῦ, μετὰ τὴν ὑπὸ ποι-
μένος τινὸς ἐν ἔτει 1884 κατὰ τύχην τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἀνακάλυ-

¹ Ὁρα Pashley, I, 155 καὶ Thenon, 49, ὡς καὶ ἐν γένει περὶ Ὀάξου, ἐν κεφ.
V (Aulon, Axos).

² »Ἀρκέσιον, οὕτω καλούμενον ἄντρον τῆς Κρητικῆς Ἰδῆς, παρὰ τὸ ἀρκέσαι,
τὸ βοηθῆσαι, αὐτὸ φασιν ὑπὸ Κουρήτων ὀνομασθῆναι, ὅτι τὸν Κρόνον αὐτοῖς φεύ-
γουσι καὶ εἰς αὐτὸ καταδῶσι καὶ κρυπτομένοις ἤρκεσεν. Οὕτω Ξένων ἐε τοῖς περὶ
Κρήτης«. Μ. Ἑτυμολ. σ. 144, 32.

ψιν, ὡς περὶ τούτου γίνεται λόγος ἱκανὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ¹.

Ἀστάλν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Σταδιασμοῦ ἀναφέρει πόλιν Ἀστάλν ὡς ἐπίνειον τῆς Ὀάξου, ὡς εἶδομεν ὅτι πᾶσα σχεδὸν πόλις μεσόγειος καὶ ἐπίσημος εἶχε πρὸς τὴν θάλασσαν διέξοδον. Ἀλλὰ δὲν εἶνε βέβαιον, ὅν αὕτη ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ὀλίγον εὐπροσίτου νῦν ὕψους Βαλῆ ἢ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικώτερον κειμένου καὶ προσφυεστέρου καὶ εὐρυχωροτέρου ὄντος λιμένος, τοῦ νῦν Φόδελε, καθὸ ἐξασφαλιζομένου ὑπὸ τοῦ ὑπερκειμένου βορειοανατολικῶς ἀκρωτηρίου Δίου. Ἀμφότεροι ἐν τούτοις οἱ ὅρμοι φαίνονται ἐν χρήσει ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ οὐδὲν τὸ παράδοξον ὅτι ἀνῆκον καὶ οἱ δύο εἰς τὴν πολιτείαν τῆς Ὀάξου (καθὰ εἶδομεν καὶ περὶ Πολυρρηνίας, Ἀπτεράς καὶ Λάππας)· καὶ ὁ μὲν ἐκαλεῖτο πιθανῶς Πάνορμος (νῦν Μπαλῆ, ἐκ τῆς ὑπερκειμένης ὁμωνύμου μονῆς), τὸ δὲ Ἀστάλν (Φόδελες), ἐξ οὗ πιθανὸν καὶ τὸ τῶν Ἑνετῶν Porto di Atali ². Ὁ γράψας δὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης (κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 13' ἑκατονταετηρίδος) Ἑνετὸς Ἀνδρέας Κορνάρος λέγει (ἐν σελ. 114) ὅτι ἐν ἔτει 1341 οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, τοῦ Λέοντος Καλέργου στρατηγούντος, ἐπολιορκήσαν τὸ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχόμενον φρούριον τοῦ Μυλοπατάμου· προσεπάγει δὲ ὅτι οὐ πόρρω τοῦ φρουρίου τούτου ἐπὶ λόφου χθαμαλοῦ διεκρίνοντο ἔτι τὰ ἔχνη τῆς περιφανοῦς καὶ καλῆς πόλεως Πανόρμου, οὕτως εἰσέτι τότε ὀνομαζομένης. Ὁ δὲ Ποκόκκιος κατὰ τινά παλαιὸν πίνακα τῆς Κρήτης τάττει τὴν θέσιν τῆς Πανόρμου πρὸς δυσμὰς τοῦ ἀκρωτηρίου Δίου (Σταυροῦ) ἐν ἀποστάσει κατ' αὐτὸν ὥρων 2, 40' ἀπὸ τοῦ χωρίου τῶν Μαργαριτῶν ³. Συνδυάζοντες ὁμῶς ταῦτα πρὸς τὰ τοῦ Κορνάρου συνάγομεν ὅτι ἀφορῶσιν εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Παντοματρίου μάλλον (Castel Rumeli ἢ Mylopotamo), περὶ οὗ κατωτέρω, διότι ἡ κώμη τῶν Μαργαριτῶν κεῖται πρὸς τὰ μεσημβρινοδυτικά, πλησίον τῆς Ἐλευθέρνας (Πρινέ), πολλὰς ὥρας ἀπέχουσα τοῦ κατὰ Ποκόκκιον Πανόρμου τούτου.

Ἐλεύθερνα. Στέφανος ὁ Βυζάντιος λέγει, ὅτι ἡ πόλις αὕτη

¹ Ἐπιθι ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρὸ πάντων κεφ. ΙΔ' καὶ ΙΘ'.

² Παράβ. καὶ Bursian, II, 556.

³ Ὅρα τὰ Ἑλληνικά 'Ι. 'Ρ. Παγκαθῆ, III, 544 καὶ ε'.

ἔσχε κατὰ καιροὺς διάφορα ὀνόματα, πρῶτον μὲν κληθεῖσα Σά-
τρα, εἶτα Ἄωρος, εἶτα δὲ Ἐλεύθερνα καὶ Ἐλευθέρνα καὶ Ἐλευ-
θερναὶ καὶ Ἀπολλωνία, καὶ ὅτι ἦτο εἰκοστὴ τρίτη φέρουσα τὸ
ὄνομα Ἀπολλωνία (»εἰκοστὴ τρίτη, Κρήτης, ἡ πάλαι Ἐλεύθερνα,
Κλίνου πατρὶς. Ἐκ ταύτης ὁ φυσικὸς Διογένης.α). Μία τῶν ἐπι-
σῆμων τῆς νήσου πόλεων ἀνέκαθεν οὖσα, ἐγινώσκετο κυρίως διὰ
τοῦ ὀνόματος Ἐλεύθερνα καὶ κατὰ δεύτερον λόγον διὰ τοῦ
Ἀπολλωνία. Ἡ θέσις αὐτῆς ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Τενῶν καὶ ἄλλων
ἀρχαιοδιφῶν κατὰ τὴν τερπνὴν καὶ γοητευτικὴν περιοχὴν τοῦ νῦν
χωρίου Πρινέ, κατὰ τὴν θέσιν τὴν νῦν ἔτι λεγομένην τὰ Λεύ-
θερνα (ἢ ἴστα Λεύθερνα)¹. Ἐκεῖτο δ' ἐπὶ τῶν βορειοδυτικῶν τῆς
Ἰδης προπόδων, ἐπὶ λόφου περιρρεομένου ὑπὸ δύο τινῶν ἐκ τῶν
πολυπληθῶν τοῦ ποταμοῦ Ὀάξου παραποταμίων, τὰ ὁποῖα συν-
ηνοῦντο ὀπισθεν τοῦ βορείου αὐτῆς μέρους. Ἐπὶ τοῦ μικροῦ ὑψιπέ-
δου, τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἡ ἀκρόπολις, φαίνονται ἔτι λείψανα πε-
ριβόλου τείχους καὶ θεμέλιοι οἰκοδομημάτων. Τρεῖς δὲ πρὸ πάν-
των δεξαμεναί, λελαξευμέναι ὑπὸ ὀλόκληρον ἐκ λίθου πορώδους
λόφον (ὡς τρισυπόστατος ἐκκλησία), τῶν ὁποίων ἡ ἐκ τοῦ βρά-
χου αὐτοφυῆς στέγη ἐστηρίζετο ὑπὸ δύο σειρῶν στερεῶν αὐτο-
φυῶν τόξων, ἀψίδων καὶ στηλῶν, εἶνε ἀληθῶς ἔργον ἐξαίσιον καὶ
γιγάντειον· ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν αὐτῶν διασχιζέται ῥύαξ, ἐξ οὗ
δι' ὀχετῶν εἰσήρχετο εἰς αὐτάς τὸ ὕδωρ καὶ οὕτως ἐπληροῦντο
πρὸς ὕδρευσιν τῆς πόλεως καὶ δὴ ἐν πολέμῳ καὶ πολιορκίᾳ. Ἐπὶ
τῶν κατωφερειῶν εὐρίσκονται ἔτι πολλαὶ ἀναλημματικαὶ ἀντη-
ρίδες, αἱ ὁποῖαι τὰ οἰκοδομήματα τοῦ ἄστεος ἀνεβάσταζον, με-
ταξὺ τῶν ὁποίων μία πρὸς τὴν ἀνατολικὴν κλιτύν, ἐπὶ τῆς ὁποίας
καταφανῶς ἴστατο ναός, πιθανῶς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ὁποῖος
κατὰ τὰ νομίσματα ἦτο ὁ πολιοῦχος τῆς πόλεως, ἡ ὁποία καὶ
Ἀπολλωνία εἶδομεν ὅτι ἐκαλεῖτο. Ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦτον ἀκριβῶς
ἔφερε γέφυρα, ἐκ τῆς ὁποίας ἔτι σημαντικὰ λείψανα ὑφίστανται,
ὑπὲρ τὸν ῥέοντα ῥύακα κατὰ τοὺς ἀνατολικούς πρόποδας τοῦ λό-
φου· διὰ δευτέρας δέ, κατὰ μέγα μέρος ὡσαύτως διατηρουμένης,
ὑπερέβαινον τὸν ῥύακα πρὸς τὴν συμβολὴν δύο βραχιόνων τοῦ

¹ (Ο)ρα Thenon, σ. 54.

ποταμοῦ (Ὁάξου) ἑκατὸν βήματα ἐπέκεινα τῶν βορείων τοῦ λόφου προπόδων¹. Ἡ πόλις ἦτο αὐτοτελής καὶ αὐτόνομος ἔχουσα ἴδια νομίσματα καὶ ἐκ τῶν σημαντικωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς νήσου διὰ τε τὴν συγκέντρωσιν ἰσχυροῦ δωρικοῦ στοιχείου κατὰ τὴν εὐρεΐαν καὶ ποικίλην ἐδαφικὴν περιοχὴν τῶν βορείων ὑπωρειῶν τῆς παλαιφήμου Ἰδης καὶ διὰ τὴν γονιμότητα καὶ εὐφορίαν τῆς χώρας εἰς παντὸς εἶδους προϊόντα, ἐφ' ᾧ καὶ ἐμυθεύετο, ὅτι ἐνταῦθα συνεζεύχθη ἡ Δημήτηρ τὸν Ἰασον ἢ Ἰασίωνα, καθ' Ἡσίοδον, νειῶ ἐνὶ τριπόλῳ². Καὶ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς μὲν τῆς νήσου, κατὰ τὴν δωρικὴν καὶ πρότερον ἔτι περίοδον, ἀνακινήσεως διεξήγαγεν ἡ Ἐλεύθερνα σπουδαῖον πρόσωπον μετασχοῦσα καὶ ἐπὶ Εὐμένους τῷ 170 π. Χ. τῆς μετ' αὐτοῦ συμμαχίας, ὡς καὶ ἄλλαι ἐπίσημοι τῆς νήσου πόλεις, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ πολέμου τῆς Ῥώμης πρὸς τοὺς Κρῆτας³ ἠγωνίσθη ἡ πόλις ἐκθύμως ὑποστᾶσα τὰ πάνδεινα κατὰ τὸν τριετῆ ἐκεῖνον πόλεμον καὶ τὴν στενὴν εἴτα αὐτῆς πολιορκίαν, καθ' ἣν δὲν παρεδόθη εἰς τὸν Ῥωμαῖον πορθητὴν εἰμὴ διὰ προδοτίας. Πρὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς δὲ κατακτήσεως ἡ πόλις ἔχουσα ἐπίνειον ἀκμαῖον, τὸ Παντομάτριον, ἐκέκτητο ναυτικὸν ἄξιον λόγου τινός. Διότι ὑποπεύσαντες οἱ Ἐλευθερναῖοι ὅτι οἱ περὶ τὸν ναύαρχον τῶν Ῥοδίων Πτολεμοκλῆ ἐφόνευσαν τὸν συμπολίτην αὐτῶν Τίμαρχον χαριζόμενοι εἰς τοὺς Κνωσίους. ἐπολέμησαν πρὸς τοὺς ναυτικούς Ῥοδίους⁴. Ὁ γεννηθεὶς ἐν αὐτῇ ποιητὴς Ἀμήτωρ λέγεται πρῶτος κατ' Ἀθηναίων ἐφαρμόσας καὶ ἄσας ἐπὶ τῆς λύρας ἐρωτικὰ ἄσματα χαριζόμενος εἰς τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ. Ἐν αὐτῇ ἐγεννήθη καὶ ὁ Διογένης ὁ ἐπικαλούμενος Φυσικός ἢ καὶ Ἀπολλωνιάτης, υἱὸς τοῦ Ἀπολλοθέμιδος, σύγχρονος καὶ ἐφάμιλλος τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἦτο δὲ διὰ σημὸς φυσικὸς φιλόσοφος (τῆς Ἰωνικῆς σχολῆς) καὶ φυσιολόγος, ἐν τοῖς περὶ κοσμοποιτίας καὶ ἀρχῆς τῶν πάντων πρῶτος μετὰ τοῦ Ἐμπεδοκλέους διδάξας καὶ ὀρίσας μίαν καὶ μόνην ἀρχήν, ἐξ ἧς

¹ Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ὄρα ἐν ἐκτάσει Thenon, κεφ. VI, Eleutherna-Osmida. Παράβ. καὶ G. Perrot, σ. 92 καὶ 93.

² Ἐπιθι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ περὶ Δήμητρος.

³ Ἐπιθι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸν πόλεμον τοῦτον.

⁴ Ὅρα Πολυδ., IV, 53.

πολλὰ ἀπλᾶ σώματα προέρχονται, ἐξ ὧν πάλιν ἕτερα γεννῶνται¹. Ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς ἡ Ἐλευθέρνα ὑπῆρξεν ἑδρα ἐπισκόπου καὶ ταύτης ἐκλιπούσης, μετηνέχθη ἡ ἑδρα, ἡ τοῦ ἐπισκόπου Αὐλοποτάμου, βορειότερον, ἔνθα νῦν τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴ (ἢ Βερὰν—Ἐπισκοπὴ=Ἐρμιοεπισκοπὴ) πλησίον τοῦ ποταμοῦ Σταυρωμένου.

Παντομάτριον. Ἀνατολικῶς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ὁάξου (Μυλοποτάμου) ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας καὶ κατὰ κάθετον γραμμὴν πρὸς βορρᾶν τῆς Ἐλευθέρναις ἔκειτο τὸ ἐπίνειον αὐτῆς Παντομάτριον. Πόλις τοιαύτη, οἷα ἡ Ἐλευθέρνα, ἔχουσα οὕτω παμφόρον ἅπαν τὸ περὶ αὐτὴν ἕδαφος καὶ εἴσω πρὸς τὰ ὄρη ὠκοδομημένη, δὲν ἐδύνατο, ὥς καὶ ἄλλαι μεσόγειοι καὶ ἐπίσημοι τῆς νήσου πόλεις, νὰ διατελῇ ἀσύνδετος καὶ ἄσχετος πρὸς τὴν θάλασσαν. Γνωστὸν ἄλλως τε ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης, ὅτι ἡ Ἐλευθέρνα ἰσχύουσα καὶ κατὰ θάλασσαν συνῆψε συμβάσεις καὶ συνθήκας μετὰ ἐκτὸς τῆς νήσου ἐμπορικῶν καὶ ναυτικῶν πολιτειῶν, οἷον τῆς ἐν Ἰωνίᾳ Τέω, συνεργάγῃ δὲ εἰς πόλεμον μετὰ τῆς ἰσχυροτάτης κατὰ θάλασσαν Ῥόδου (ἐν Ὁλ. 140)². Παρὰ τῷ νῦν χωρίδιῳ Ῥουμελί (τῷ ἐπὶ τῶν Ἐνετῶν Rumeli-castello) εὑρεται θέσις διασώζουσα ἔτι λείψανα ἀρχαίου πολίσματος διὰ τειχῶν καὶ πύργων ὠχυρωμένου, καὶ ὁ συγγραφεὺς δὲ τοῦ Σταδισμοῦ τοῦτο νοεῖ ὡς ἐπίνειον τῆς Ἐλευθέρναις, ὅτε λέγει (§ 346 καὶ ἐ.): »πεζῇ δ' ἀναβῆναι (εἰς Ἐλευθέρναν) ἀπὸ τοῦ Παντοματρίου στάδιοι ν' α'. Μικρὸν πρὸς δυσμὰς τοῦ ἐπινείου Παντοματρίου ἐκβάλλει ὁ Ὁάξης (Μυλοπόταμος), ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν βορειοανατολικῶν ἐκφύσεων τῆς Ἰδης κατερχόμενος μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν πρὸ τῆς ἐκβολῆς δέχεται τὸν ποταμὸν τῆς Ἐλευθέρναις, ὁ ὁποῖος πληθύνεται διὰ πολυαρίθμων ῥυάκων καὶ χειμάρρων. Ἐκ τοῦ χώρου τούτου, τὸν ὁποῖον διευθυνόμενος ἀπὸ τῶν νοτιοανατολικῶν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ καταρδεύει καὶ διέρχεται

¹ Ὁρα Διογ. Λαερτ., VI, 81. Menagium, p. 258. Περὶ τούτου ἡσυχολήθη πλεῖστον ὁ πολὺς Schleiermacher καὶ Ritter, ὁ δὲ διδάκτωρ Fr. Panzerbieter συνέγραψεν ἰδίαν σπουδαίαν πραγματείαν περὶ τῶν διασωθέντων αὐτοῦ ἀποσπασμάτων (Lipsiae, 1830).

² Ἐπιθι περὶ τούτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

ὁ Ὁάξης, τὸ μὲν ἡμισυ ἀνῆκε, κατὰ τὸν πρὸς τὰ κάτω ῥοῦν, εἰς τὴν Ἑλευθερναν, τὸ δ' ἕτερον ἡμισυ εἰς τὴν χώραν τῆς Ὁάξου, ὅθεν καὶ Ὁαξις αὕτη.

Εἰς τὴν περιοχὴν ὡσαύτως τῆς πολιτείας τῆς Ἑλευθέρας ἀνῆκον καὶ τὰ Ταλλαῖα ὄρη ἢ τὸ ὄρος Ταλλαῖον, κείμενον μεταξὺ τοῦ νῦν ὄρους Βαλῆ καὶ τοῦ κάτω ῥοῦ τοῦ Ὁάξου. Ἡμισείαν ὥραν κάτω αὐτῶν κεῖται τὸ νῦν χωρίον Μεληδόνι, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάγεται τὸ μικρὸν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ περιώνυμον ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ πόλυσχῆμων σταλακτιτῶν ἄντρον ἢ σπήλαιον πρὸς δυσμὰς ἡλίου ἐστραμμένον, περικυκλούμενον δὲ ὑπ' ἀροσίμων γαιῶν καὶ κοινῶς Ἰερόσπηλος (= παλαιὸν σπήλαιον) ὀνομαζόμενον¹. Τοῦτο ἦν καθιερωμένον ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀρχαιότητι εἰς τὸν μυθευόμενον παναρχαῖον ἐκείνον τοῦ Μίνως νομοφύλακα Τάλλων, τὸν ἐπικαλούμενον »Χάλκινον Ἀνθρωπονα, ἢ κατ' ἄλλους εἰς θεότητά τινα χρητικὴν ἐπὶ Μίνως, ὕστερον δὲ εἰς τὸν Ταλλαῖον Ἑρμῆν (ἢ κατ' ἄλλους Δία), καθὰ συνάγεται ἐκ τῆς εὐρεθείσης κατὰ τὴν εἴσοδον αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐμμέτρου ἐπιγραφῆς². Προσεφέροντο δὲ εἰς τὸ ἐν αὐτῷ ἱερὸν ἀναθήματα καὶ θυσίαι πρὸς δὲ καὶ ἀνθρωποθυσίαι ἕως ἐν τῇ ἀπωτάτῃ προμυκηναίᾳ ἀρχαιοτάτῃ, ὡς δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τινῶν τῶν περὶ τὸν Τάλλων τοῦτον μύθων. Ταύτας ὁμως τὰς θυσίας, ὅπως καὶ ἂν εἶχον, βεβαίως ὑπερηκόντισε καὶ ἐπεσφράγισεν ἡ μοναδικὴ ἐκείνη καὶ ἐξάκουστος ἐξ ἀνθρώπων θυσία, ἡ τελεσθεῖσα ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις (κατ' Αὐγουστον τοῦ 1822) ἐν ὀνόματι ἄλλου θεοῦ ὑπερτέρου, τῆς θεᾶς Ἑλευθερίδος καὶ τῆς Πίστειδος τῶν πατέρων³.

Ἐπίσης ἐν τῇ περιοχῇ τῆς τῶν Ἑλευθερναίων χώρας τάττει Στέφανος ὁ Βυζάντιος καὶ ἄλλην πόλιν, τὸν Αὐλῶνα ἢ Αὐλήν, ἐξ ἧς κατὰ τὸν Τενῶν ἢ ὅλη μετὰ ταῦτα χώρα Αὐλοπόταμος, τὴν ὁποίαν θέλει ὅτι ἔκειτο ἐν ἐνὶ τῶν τριῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα καλοῦνται νῦν Γαράζον, Δαφνέδες, Μεληδόνι⁴. Ἐπειδὴ ὑπάρ-

¹ "Ors Sieber, I, 194 καὶ ἔ.

² Boeckh, Corpus inscr. gr., n. 2569. Περὶ τοῦ σπηλαίου ὅρα Pashley, I, 126 καὶ ἔ., Perrot, σ. 85 καὶ ἔ., καὶ Löher, σ. 161.

³ Perrot, σ. 85—92. Löher, σ. 162 καὶ 163 καὶ B. Taylor σ. 121—124.

⁴ Thenon, σ. 45.

χουσι πολλά ἐρείπια ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Μυλοποτάμῳ (πυκνῶς ποτε ὡς χώρα φύσει εὐφώρῳ κατωκημένῃ) κατεσκευασμένα, καὶ ἐν τῷ χωρίῳ Τριπόδῳ τάττουσι πόλιν Τρίποδον, ἐξ οὗ ὀρμηθέντες τινὲς ἀναγινώσκουσι τὸ περὶ τῆς Δήμητρος καὶ Ἰασίου χωρίον ἐκεῖνο τοῦ Ἡσιόδου, »νειῶ ἐνὶ τριπόλῳ« »νειῶ ἐνὶ Τριπόδῳ»¹, πρὸς δὲ καὶ ἄλλην, Ὀσμίδαν ὀνομαζομένην· ὁ δὲ Τενὼν λέγει ὅτι ἐν τοῖς πέριξ τῆς Ἐλευθέρας ἔκειτό ποτε πόλις Ὀσμίδα καλουμένη, τὴν ὁποίαν ὁ μὲν Σκύλαξ τάττει μεταξὺ Ἐλευθέρας καὶ Συβρίτων, ὁ δὲ Πάσλεϋ ἐν τοῖς μεσημβρινοῖς μέρεσι τῆς ἐπαρχίας Ῥεθύμνης².

Σύβριτα κατὰ τὸν Σκύλακα καὶ ἄλλους, κατὰ δὲ τὸν Στέφανον Σίδυρτος καὶ κατὰ τὸν Ἱεροκλέους Συνέκδημον Σούβριτος καὶ Σούβριτα. Ἡ χώρα τῆς πολιτείας τῶν Συβριτίων ἐξετείνετο ἀνὰ τὰς καταρρύτους καὶ τερπνάς κοιλάδας καὶ αὐλῶνας τῶν μεσημβρινοδυτικῶν προπόδων καὶ κατωφερειῶν τῆς Ἰδῆς ἢ ἀκριβέστερον ἀνὰ πάντα τὸν μεταξὺ Κεδρίου καὶ Ἰδῆς χῶρον τὸν ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἠλέκτρα (νῦν Πλατῦ ποταμοῦ ἢ καὶ Ἀγ. Γαλήνη) διαρρεόμενον καὶ εἰς τὴν Λιβυκὴν θάλασσαν ἐκβάλλοντα καὶ ὑπ' ἄλλων δὲ πολυπληθῶν ῥυάκων καὶ χειμάρρων, ἐκ τῆς Ἰδῆς καὶ τοῦ Κεδρίου κατερχομένων, καταρδευόμενον, ὁ ὁποῖος ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους ἐκαλεῖτο καὶ Πάνακρας. Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτῆς ἐξετείνετο ἐπὶ πάντα ἀκριβῶς τὸν χῶρον τῆς νῦν ἐπαρχίας Ἀμαρίου τοῦ διαιρουμένου ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ κυρίως Ἠλέκτρα εἰς δυτικὸν καὶ ἀνατολικομεσημβρινόν, τὸ κυρίως νῦν Ἀμάριον καὶ τὸ διαμέρισμα αὐτοῦ Ἀμπαδιάν, τὸ τοῦ Λυγῳῦτου, κλάδου τῆς Ἠλέκτρας, τερματιζομένου δὲ εἰς τὸ ἄκρον τῆς Πανάκρας, κατὰ τὸ νῦν χωρίον Κλίμα· τουτέστιν ἀπὸ τοῦ νῦν χωρίου Θρόνος μέχρι Κλίματος, ὁρίου πρὸς τὴν Γόρτυνα ὄντως. Ἡ πόλις δὲ Σύβριτα ἔκειτο μεσουγειῶς μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ, παρὰ τῷ νῦν χωρίῳ Θρόνος, τὸ ὁποῖον μετὰ τινῶν ἄλλων γειτονικῶν χωριδίων περιέχει ἔτι λείψανα τῶν ἐκτεταμέ-

¹ Ἐπιθὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ περὶ Δήμητρος καὶ Ἰασίου.

² Thenon, σ. 57. Σκύλακα ἐν Περίπλῳ, 47, (»Μετὰ δὲ Ὀσμίδαν Ἐλευθέραναι πρὸς βορέαν, πρὸς νότον δὲ Σύβριτα«). Pashley, I, 101 καὶ ἔ.

νων τειχῶν, ἀρχαίων οἰκοδομικῶν ὑπερεισμάτων καὶ πολυειδῶν ἄλλων συντριμμάτων. Ἐκ τῶν ἀνευρισκομένων δὲ νομισμάτων, τὰ ὅποια φαίνονται ἐξαιρέτως ἐξεργασμένα, συνάγεται ὅτι ἡ πόλις ἦν εὐπορος καὶ ἀκμαία συμβληθεῖσα σὺν ἄλλοις τῆς νήσου πόλεσι μετὰ τῆς ἐν Ἰωνίᾳ πόλεως Τέω καὶ μετὰ τοῦ Εὐμένους τῆς Περγάμου· ἐτιμᾶτο δ' ἐν αὐτῇ ὁ Ἑρμῆς καὶ Διόνυσος. Ἡ πόλις φαίνεται ἐξηκολούθει ὑπάρχουσα καὶ σημασίαν ἔχουσα καὶ ἐν τοῖς ὕστερον ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς χρόνοις, διότι κατὰ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον γίνεται μνεῖα ἐπισκόπου αὐτῆς Κυρίλλου ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ ἄλλου ἐπισκόπου ὀνομαζομένου Θεοδώρου, ὅθεν φαίνεται καὶ παρέμεινε μόνον ἡ λέξις θρόνος, δι' ἧς καὶ ὀνομάζεται τὸ κατὰ τὸν χώρον τῆς ἀρχαίας πόλεως νῦν χωρίον Θρόνος.

Βήνη. Μεσογειότερον τῆς Συβρίτης ἔκειτο μίαν ὥραν περίπου πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ αὐτῶν ἡ μικροτέρα πόλις Βήνη. Παρὰ τῇ νῦν χωρίῳ Βένι εὐρίσκονται μεταξὺ μεσαιωνικῶν ὀχυρωμάτων καὶ λείψανά τινα ἀρχαίων ἐλληνικῶν τειχῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὡς καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος πείθεται πᾶς τις, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ πόλις Βήνη πατρὶς τοῦ ποιητοῦ Ῥιανοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπ' αὐτῆς ἐκλήθη Βηναῖος ¹.

Σουλία ἢ Σουλῆνα καὶ Ψύχιον. Ἀμφότεραι αὗται ἔκειντο ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Λιβυκῆς θαλάσσης, ἡ μὲν κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Ἡλέκτρα (Ἀγ. Γαλήνη), ἡ δὲ κατὰ τὸ ὁμώνυμον ἀκρωτήριον (νῦν Μέλισσα), ἦσαν δὲ ἐπίνεια τῶν Συβριτίων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἀρχὴν πιθανῶς ὑπῆγοντο ² καὶ αἱ κατέναντι τοῦ Ψυχίου ἐν τῇ Λιβυκῇ θαλάσσει δύο νῆσοι (νῦν Παξιμῆδαι), ἐξ ὧν ἡ μεγαλύτερα ἐκαλεῖτο κατὰ τὸν Πτολεμαῖον νῆσος Λητώα ³.

¹ Ὅρα Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Βήνη καὶ Σουλῖδαν ἐν λ. Ῥιανός. ² Bursian, II, 569.

³ Πτολ., III, 17, 11. Ἐν σπηλαίῳ τινὶ τοῦ χωρίου Πατζοῦ Ἀμαρίου (Πανάκρας) εὐρέθη τῷ 1886 βωμός Ἑρμοῦ Κραναίου μετ' ἀναθημάτων νηαλκίων καὶ κεραμείων. Ἐπιγραφή δὲ γεγλυμμένη ἐν γράμμασι χαρακτῆρων τῆς αὐτοκρατορικῆς τῶν Ῥωμαίων ἐποχῆς ἐπὶ μικρᾷ πλακῶς λιθίνῃ, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἑρμῆι
Κραναίῳ
Θεόδωρος
Στεφά
τω
εὐχῆν.

Φαιστός. Ὑπερβαίνοντες τὴν τερπνὴν τῶν Ἀμαρυλίδων καὶ Τιτύρων ταύτην χώραν κατερχόμεθα πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν διευθυνόμενοι εἰς ἄλλης φύσεως, ἀντίθετον τοῦ προτέρου, ἔδαφος, εἰς τὸ εὐρύτερον ἐν Κρήτῃ πεδίον, τὸ κατὰ τὸ μεγκλείτερον πλάτος αὐτῆς κείμενον, εἰς τὸ τῆς Γόρτυνος. Οὕτω χωροῦντες πρῶτην πόλιν εὐρίσκομεν τὴν παναρχαίαν Φαιστόν παρὰ τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ τοῦ ποταμοῦ Ληθαίου καὶ ἐν τῇ θέσει τῆς νῦν Ἀγ. Φωτισᾶς ἢ Φωτεινῆς καὶ τοῦ χωρίου Ἀγ. Ἰωάννου, μίαν δὲ ὥραν περίπου ἀπέχουσαν κατ' εὐθεΐαν ἀπὸ τῆς πρὸς δυσμὰς παραλίας καὶ δύο ἀπὸ τοῦ μεσημβρινοδυτικῶς ἐπινείου Ματάλου. Ἡ πόλις ἀρχαιοτάτη οὖσα παρεδίδετο ὅτι ἦτο μία τῶν παναρχαίων τῆς νήσου πόλεων τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μίνως κατὰ τὴν παράδοσιν συνοικισθεῖσων. Τὸ κατ' ἀρχὰς αὐτόνομος οὖσα (δηλ. μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς βσιλείας ἐν Κρήτῃ) ὡς δεικνύουσι τὰ νομίματα αὐτῆς, οὐχὶ μικρᾶς σπουδαιότητος ὄντα, κατεστράφη ὑπὸ τῶν γειτόνων Γορτυνίων κατασχόντων τὴν χώραν αὐτῆς ἅπασαν, τὸ πιθανώτερον κατὰ τὴν δευτέραν π. Χ. ἑκατονταετηρίδα καὶ ἔκτοτε δὲν ἀνηγέρθη¹, ὡς ἐν Πελοποννήσῳ αἱ παλαίφατοι Μυκῆναι ὑπὸ τῶν Ἀργείων. Ὁ Πολύβιος τοῦλάχιστον διηγούμενος τὰ κατὰ τὰς ἐμφυλίους διαμάχας τῶν πολιτειῶν τῆς Κρήτης, λέγει² ὅτι ὕφισταμένου τοῦ μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων μερίδων τῆς νήσου ἐμφυλίου σπαραγμοῦ, τοῦ ὑπὸ τὴν ἡγεμονείαν τῶν Κνωσίων καὶ Πολυρρηνίων διεξαγομένου (200 π. Χ.), ἡ μετὰ τῶν Πολυρρηνίων συνταχθεῖσα ἐκ τῶν Γορτυνίων μερὶς κατέσχε βίαν τὰ

(Ὅρα Antichita dell' antro di Zeus Ideo ect. σελ. 226 καὶ ἐ., ὑπὸ F. Halberd e P. Orsi, Firenze, 1888). Τίς οὗτος ὁ Κραναῖος Ἑρμῆς ἄγνωστον ἀκριβῶς. Πιθανὸν ἦν ἐν τῷ σπηλαίῳ τούτῳ ἱερὸν τοῦ θεοῦ οὕτως ἐπονομαζομένου ἐκ τῶν καθὰ εἶδομεν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Πανάκρας σελ. 137 ἀφθόνων ὑδάτων καὶ κρηνῶν (ἐκ τοῦ κρήνη, κράνα δωριστί). Κατὰ τὰς βορείους τῆς Ἰδῆς ὑπερείας, ἐν Μυλοποτάμῳ, εὐρηται χωρίον Κράνα, ἀλλ' ὅλως ἀντιθέτως τοῦ Πατίζου τοῦ Ἀμαρίου καὶ ἐν ἱκανῇ ἀποστάσει. Ὅπως δὲποτε φαίνεται καὶ ἐκ τῶν σημιτικῆς τέχνης ἀναθημάτων πολὺ ἀρχαίων, ὡς δὲ καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας βλέπομεν, Φοίνικες ναυτικοὶ ἀπέβαινον κατὰ τὴν νοτίαν τῆς Κρήτης παραλίαν καὶ ἐνιδρύοντο ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀρχαιοτάτῃ κατ' αὐτήν.

¹ Ὅρα Στράβ., X. 479.

² Πολυδίου IV, 55.

Μάταλα, λιμένα τῶν Φαιστίων : »Κατελάβοντο δὲ καὶ τὸν λιμένα τῶν Φαιστίων οἱ τῶν Γορτυνίων φυγάδες«. Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι ἡ Φαιστός ὑφίστατο ἔτι ὡς καὶ τι βραδύτερον, διότι τῷ 170 π. Χ. οἱ Φαίστιοι, μνημονεύονται μετὰ τὴν Κνωσὸν ἐν τῇ μετὰ τοῦ Εὐμένους τῆς Περγᾶμου συνθήκῃ τῶν 30 κρητικῶν πόλεων. Ὅπως δ' ἀνάγεται ἡ κτίσις αὐτῆς εἰς τὸν Μίνωα, ἤμαρ βεβαίως τὸ παναρχαῖον, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Ὅμηρος καταλέγει αὐτὴν ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν μεταξὺ τῶν πόλεων ἐκείνων τῆς μέσης καὶ ἀνατολικῆς Κρήτης, ἐξ ὧν ὑπεικουσῶν ἔτι εἰς τοὺς μετὰ Μίνωα βασιλεῖς, ἦν συνειλεγμένος ὁ ὑπὸ τὸν Ἰδομενέα καὶ Μηριόνην ἐπὶ Τροίαν ἐκ Κρήτης στρατός, διότι λέγει ¹:

»Κρητῶν δ' Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἡγεμόνευεν,
οἳ Κνωσὸν τ' εἶχον Γόρτυνά τε τειχιόεσσαν,
Λύκτον Μίλητόν τε καὶ ἀργινόεντα Λύκαστον,
Φαιστόν τε Ρύτιόν τε, πόλεις εὖ ναιεταώσας.
Ἄλλοι θ' οἳ Κρήτην ἑκατόμπολιν ἀμφενέμοντο.
Τῶν μὲν ἄρ' Ἰδομενεὺς ἡγεμόνευεν
Μηριόνης τ' ἀτάλαντος Ἐνυαλίῳ ἀνδρεϊφόντῃ.»

Στέφανος δὲ ὁ Β.ζάντιος λέγει, ὅτι ἐκτίσθη ὑπὸ Φαιστοῦ τοῦ Ῥοπάλου τοῦ Ἡρακλέους ², διότι δωρικῆς εἶτα γενομένης, ἀνήχθη ὡς τὸ σύννηθες ἡ ἀρχὴ αὐτῆς εἰς τὸν δωρικὸν ἥρωα, τὸν Ἡρακλῆ. Ἐτιμᾶτο δ' ἐν αὐτῇ κατὰ τὸν Ἐτυμολόγον ³ ἡ Σκοτία Ἀφροδίτη, καὶ ὁ Ἀντώνιος Διβεράλης λέγει περὶ τούτου ἐν ταῖς Μεταμορφώσεσιν, ὅτι οἱ Φαίστιοι ἔθουον εἰς τὴν Φυτίαν Λητώ, διότι μετέβαλε τὴν Γαλάτειαν εἰς ἄρρενα, ἦγον δ' ἐορτὴν τὰ Ἐκδύσια, διότι ἡ κόρη ἐξεδύθη τὸν πέπλον αὐτῆς· λέγει δὲ τὰ περὶ τούτου ὡς ἐξῆς : »Ταύτης ἔτι μέμνηνται τῆς μεταβολῆς Φαίστιοι καὶ θύουσι Φυτίᾳ Λητοῖ, ἣτις ἔφυσε μήδεα τῇ κόρῃ, καὶ τὴν ἐορτὴν Ἐκδύσια καλοῦσιν, ἐπεὶ τὸν πέπλον ἡ παῖς ἐξέδυσεν ⁴. Τὴν μεταμόρφωσιν δὲ ταύτην εἰς ἄρρεν ὑπέστη κατ' Ὀβίδιον οὐχὶ ἡ Γαλάτεια, ἀλλ' ἄλλη τις κόρη τῆς Κρήτης Ἴφις καλουμένη, ἡ

³ Ὅρα Ὅμηρ. Ἰλ. II, 648 καὶ ἔ.

² Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Φαιστός.

³ Ἐτυμολ. Μέγα ἐν λ. Κυθήρεια.

⁴ Ἀντ. Διβερ., Μεταμόρφ. 17.

Λίγδου καὶ Θελετούσης θυγάτηρ. Καὶ ὁ Ζεὺς δ' ἐτιμᾶτο ἐν αὐτῇ διαφερόντως ὑπὸ τὴν προσωνομίαν Βέλχανος, Φοινικικὴν οὖσαν, καθὼ ἐνδρυθέντων περὶ ταῦτα τὰ μέρη πρῶτως Σημιτῶν, ὅθεν καὶ νομίσματα τῆς Φαιστοῦ εὔρηνται, ἐφ' ὧν ἐπιγέγραπται »Ζεὺς Φέλχανος»¹. πρὸς δὲ καὶ ἡ Λητὼ καὶ ὁ Ἡρακλῆς. Ἐξ ἐπιγραφῆς δὲ σπουδαίας ἀνευρεθείσης ἐσχάτως ὑπὸ F. Halbherr ἐξαστίχου, συναγεται, ὅτι ἐκέκμητο καὶ ναὸν διάσημον τῆς Μεγάλης Μητρὸς (Ρέας ἢ Κυβέλης) μετὰ μαντείου χρησιμοδοτοῦντος εἰς τοὺς εὐσεβεῖς (ὁσίους) γονεῖς περὶ τοῦ μέλλοντος τῶν τέκνων αὐτῶν². Ἐν γένει δὲ ἡ πόλις παραδίδοται ζάθεος. Οἱ κάτοικοι δ' αὐτῆς ἐθεωροῦντο ὡς οἱ ἀστειότεροι τῶν Κρητῶν, ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας εἰς τοῦτο ἐξασκούμενοι³, καὶ περὶ τούτου λέγει ὁ Ἀθηναῖος τάδε : »Σωσικράτης δὲ ἐν πρώτῃ Κρητικῶν ἰδιὸν τί φησι περὶ τοὺς Φαιστήσιους ὑπάρχον·δοκοῦσι γὰρ ἀσκεῖν ἐκ παιδαρίων εὐθύς τὰ γελοῖα λέγειν· διὸ καὶ συμβέβηκεν αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι πολλάκις εὐκαίρως, διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς συνήθειαν, ὥστε πάντας τοὺς κατὰ Κρήτην τούτοις ἀνατιθέναι τὸ γελοῖον». Ἐκ ταύτης τῆς πόλεως κατήγετο ὁ διὰ τῶν ἐπῶν τελῶν τοὺς καθαρμούς ἱερομύστης καὶ ποιητὴς Ἐπιμενίδης, περὶ οὗ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ εἰκότα. Ἐξ ἀνασκαφῶν δὲ τυχαίων ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ χωρίου

¹ Ὁρα Eckhel, Doctr. num. vet., I, 2, p. 317. Περὶ τοῦ ὀνόματος Ζεὺς Φέλχανος ὅρα G. Hey, de dialecto Cretica, p. 39 καὶ ἑ.

² Museo italiano, III, § 736. Ἡ ἐπιγραφή δ' αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς :

θαῦμα μέγ' ἀνθρώποις
πάντων Μάτηρ ἰδίδικνυτι
Τοῖς ὁσίοις κίνχηρετι, καὶ οἱ
γοσεᾶν ὑπέχοντι,
Τοῖς δὲ παρεσβαίνονσι θεῶν
γένος ἀντία πράττει.
Πάντες δ' εὐσεβεῖς τε καὶ
ἐὐγλώθοι πάριθ' ἄγνοι
Ἐνθεον ἐς Μεγάλας Ματρὸς
ναόν, ἔνθεα δ' ἔργα
Γρωσῆθ' ἀθανάτας, ἄξια
τεῶδε ναῶα.

³ Ἀθην. Δειπνosc., VI, 261.

Βόρων, παρὰ τῇ ἀρχαίᾳ Φαιστῶ, ἀνευρίσκονται ὁσημέρῃ πολλὰ ἀρχαιολογικὰ πολύτιμα ἀντικείμενα, κοσμήματα χρυσοῦ καὶ ἄλλα λίθινα καὶ πήλινα ἀθύρματα καὶ κτερίσματα, πρὸς δὲ καὶ ἀγαλμάτιον. Πολλὰ αὐτῶν ἀνευρέθησαν συμπεφυρμένα μετὰ πλήθους ὁστῶν ἀνθρωπίνων καὶ πολεμικῶν σκευῶν συσσωρευθέντων ἐκεῖ, καθὰ εἰκάζεται, μετὰ τινα μάχην. Οὐδόλως ἀπίθανον, ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ τῆς καταστροφῆς, ἣν ὑπέστη μετ' ἀγῶνα βεβαίως ἡ Φαιστός ὑπὸ τῶν Γορτυνίων, διότι ἡ παναρχαία πόλις, ὡς παραδίδεται παρὰ πάντων τῶν ἀρχαίων καὶ συνάγεται ἐκ τῶν νομισμάτων, ἦν ἱκανῶς πλουσία καὶ ἀκμαία ¹.

Μάταλα καὶ Μάταλον (καὶ Μέταλλον καὶ Ματαλία). Ἐν τῷ μέσῳ περίπου τῆς παραλίας τῆς Φαιστοῦ, δύο ὄρη περίπου ἄνωθεν τοῦ ἀκρωτηρίου Λισσῆνος ἢ Λισσαίας ἄκρας (νῦν ἀκρωτ. Λίθινος), ἐν μικρῷ κολπώματι ἔκειτο τὸ ἐπίνειον τῆς Φαιστοῦ Μάταλα, τὸ ὁποῖον πλὴν τοῦ ὀνόματος, τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν παρμείναντος, καὶ λείψανά τοῦ ἀρχαίου πολίσματος καὶ πρὸ πάντων πολυάριθμοι ἐπὶ βράχων τάφοι, ἐρείπια ναῶν καὶ στῆλαι δείκνυνται ἔτι ². Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Φαιστοῦ διετέλει ἡ πόλις αὕτη πρὸς τοῖς ἄλλοις τρίτον ἐπίνειον τῆς μεγαλοπόλεως Γόρτυνος οὕσα

Γόρτυν καὶ Γόρτυς καὶ Γόρτυνα. Τὰ μὲν δύο πρῶτα ὀνόματά εἰσιν ἀρχαιότερα, ὡς καὶ ἐκ τοῦ Ὀμήρου βλέπομεν ³, Γόρτυνα δὲ ἀπαντᾷ παρὰ Σκύλακι (ἐν Περίπλῳ) καὶ ἄλλοις μεταγενεστέροις, οὕτω φαίνεται προφερομένη ὕστερον· ὁ δὲ Ἡσύχιος καὶ Κόρτυνα (Κόρτυν) αὐτὴν ἀναγράφει. Ὁ ποταμὸς Ληθαῖος (Γεροπόταμος) προερχόμενος κατ' εὐθεῖαν σχεδὸν γραμμὴν ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς καὶ ἐκβάλλων ἄνω τῆς Φαιστοῦ, κάτω δὲ τῆς νῦν κώμης Διδάκι, διήλαινε ἐγκαρσίως ἅπαν τὸ ἑδάφος τῆς Γόρτυνος, ἡ ὁποία ἀπεῖχε τῆς ἀκτῆς τῆς Λιθυκῆς θαλάσσης πεντήκοντα σταδίου. Ἐκ τῆς μεγάλης εὐφορίας τοῦ ἑδάφους

¹ Ὅρα καὶ ἐφημερίδα Ἑρακλείου »N. Ἑβδομάδα«, ἀριθ. 147 (Ὀκτωβρ. 25, 1887) καὶ 149 (Νοεμ. 8, 1887).

² Ὅρα περὶ διαφορῶν ἐν αὐτῇ ἀρχαίων εὐρημάτων Κρητικῇ Μ. Χουρμούζη σ. 102 σημ. 2.

³ Ὅρα καὶ Ἀθην., II, 31—48.

κατέστη ἡ Γόρτυς ἀνέκαθεν, προσλαβοῦσα καὶ τὴν τέχνην, πρὸς ἣν συνετέλεσαν καὶ οἱ πρῶτως ἐνιδρυθέντες ἐν αὐτῇ ἐπιχειρηματικοὶ καὶ βιομήχανοι Συροφοίνικες Σημίται, πλουσία καὶ δυνατή, ἀντίζηλος δὲ τῆς Κνωσοῦ ἐν τῷ περὶ ἐπικρατήσεως ἐφ' ἀπάσης τῆς νήσου ἀγωνί. Ἡ πόλις ἔκειτο μίαν ὥραν πρὸς βορρᾶν τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ληθαίου, ἐφ' ἐνὸς τῶν πολλῶν ἀπ' ἄρκτου κατερχομένων καὶ εἰσρεόντων εἰς αὐτὸν παραποτάμων, ὑπὸ τοὺς μεσημβρινούς πρόποδας ἐνὸς τῶν ὀριζόντων ἀπὸ βορρᾶ τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ λόφων, ἐπὶ τῆς περιεσταλμένης κορυφῆς τοῦ ὀποίου ἔκειτο ἡ ἀκρόπολις. Τὸ ἄστυ, τὸ ὅποιον κατεῖχεν ἱκανὸν χῶρον, ὡς δεικνύουσι τὰ μεταξὺ τῶν χωρίων Μητροπόλεως καὶ Ἀγίων Δέκα σωζόμενα καὶ εὐρεῖαν ἔκτασιν κατέχοντα ἐρείπια, ἦτο ἄνευ τειχῶν. Καὶ ἦτο μὲν τὸ παναρχαῖον περιτετειχισμένη ὡς μικρότερα πολλῶ τῆς ὕστερην, καθὰ ὁ Ὅμηρος διαπιστοῖ καλῶν αὐτὴν τειχιόεσσαν¹. Ἐκ τε τῶν ἐν τοιούτῳ χρόνῳ περιστάσεων καὶ τῆς ἐπὶ πεδίου ἀναπεπταμένου ἰδρύσεως αὐτῆς· ὕστερον δέ, χώρου ἱκανοῦ προσληφθέντος, τὸ τεῖχος καθηρέθη. Βραδύτερον δὲ πάλιν ἐπεχείρησε Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ νὰ περιτειχίσῃ αὐτήν, ἀλλ' ἀπέστη τοῦ ἔργου προδὰς μέχρις ὅκτῳ σταδίων μόνον, τῆς ὅλης περιφερείας τῆς πόλεως ἐν κύκλῳ κατὰ τὸν Στράβωνα οὔσης ὅσον πεντήκοντα σταδίων².

Ἡ Γόρτυς ἐκαλεῖτο τὸ πρῶτον Ἑλλωτίς, Λάρισσα καὶ Κρημνία καὶ ἐν τέλει Γόρτυς ἀπὸ Γόρτυνος υἱοῦ κατὰ μὲν τοὺς ἱθαγενεῖς Κρητας τοῦ Παρθιανῆος, κατὰ δὲ τοὺς ἐπήλυδας υἱοῦ τοῦ ἐξ Ἀρκαδίας Τεγεάτου. Καὶ περὶ μὲν τούτων, καὶ δὴ τῆς Φοινικικῆς τῶν ἀρχαιοτέρων ἐξ αὐτῶν καταγωγῆς, ἐκτίθεται ἐν πλάτει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τε προτρωϊκῆς καὶ μετ' αὐτὴν περιόδου ὅ,τι γνωστὸν ἔκ τε λογογράφων, ποιητῶν καὶ ἱστορικῶν. Περὶ δὲ τῆς πρώτης θέσεως, ἣν κατεῖχε, μεταξὺ τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων προεξαρχουσῶν τῆς νήσου πολιτειῶν, ἰσοφαρίζουσα οὐ μόνον πρὸς τὴν Κυδωνίαν καὶ τὴν Λύκτον, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν μεγάλην καὶ βασιλείον Κνωσόν, ἡ ἱστορία ἀναμφηρίστως ἀναγράφει

¹ Ὅρα Ὅμηρου Ἰλ., II, 649.

² Στράβ., X, 476 (ἴδε καὶ σχολ. Κασσιῶνας).

τὰ περὶ τούτου ἐν ἐκτάσει. Τοῦτο μόνον ἀρκεῖ νὰ ῥηθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐξοχότητος, τοῦ πλούτου καὶ τῆς εὐγενείας τῆς φιλοκάλου ἐν πᾶσιν ἐλληνικῆς ταύτης ἐν Κρήτῃ μεγαλοπόλεως ἱκανὸν μαρτύριον καὶ τεκμήριον ἀλάνθαστον τυγχάνει ἡ μεγάλη πληθὺς τῶν ἐν νομίσμασι σπουδαιοτάτοις καὶ ἐν πολυτίμοις ἐπιγραφαῖς καὶ δὴ καλλιτεχνικοῖς ἔργοις καὶ οἰκοδομήμασι, μνημείων πάσης ἐποχῆς. Ἐκ μόνης αὐτῆς ἐκ τῶν Κρητικῶν πόλεων ἢ πολιτειῶν ἔχομεν χρυσᾶ νομίσματα¹. διότι ὁ ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος τῶν Συροφοινίκων Σημιτιῶν ἔτι, ἡ πόλις ἐν μέσῳ λιπαρᾶς καὶ παμφόρου γῆς, τῆς εὐφορωτέρας ἐν τῇ νήσῳ καὶ τὴν ἑκτασιν εὐρυτέρας πεδιάδος κειμένη, ἤκμαζεν ἐπὶ βιοτεχνικῇ καὶ ἐμπορικῇ δραστηριότητι καὶ πλούτῳ, καὶ δὴ μετὰ τὰ Τρωϊκὰ καὶ τὴν μετ' αὐτὰ δωρικὴν καὶ ἐν Κρήτῃ ἐπικράτησιν, ὅτε αὕτη δὲν ἐδασιλεύετο πλέον καὶ ἡ Κνωσὸς δὲν ἦτο τοῦ λοιποῦ ἡ βασιλεία τῆς νήσου πόλις. Ἀλλ' ὅμως ἐπῆλθε χρόνος, καθ' ὃν ἡ ἔθνωλέτειρα διχαστασία τῶν τῆς νήσου πολιτειῶν εἶχε κορυφωθῇ καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας σύγκρουσις, καὶ τὸ δεινότερον, ἡ καθ' ἑαυτὰς, μεταξὺ συμπολιτῶν, περιήγαγε κατὰ φυσικὸν λόγον μετὰ τοσαῦτα καὶ τὴν Γόρτυνα εἰς οἰκονομικὰς δυσχερείας καὶ ἀνεπαρκειάς. Εἰς τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην περίοδον ἀναφέρεται νομισματικὴ τις ἐπιγραφή. ἦν εὗρεν ὁ κ. Ἀλμπερ. Κατ' αὐτὴν ἐκ τῶν παθημάτων καὶ συμφορῶν, τῶν ἐκ τῆς συμμάχιας πρὸς τοὺς Κνωσίους κατὰ τῶν Λυκτιῶν καὶ ἄλλων καὶ δὴ καὶ πρὸς ἀλλήλους, τῶν πρεσβυτέρων πρὸς τοὺς νεωτέρους, προελθούσων, οἱ Γορτύνιοι δὲν ἐπαρκοῦσιν οἰκονομικῶς καὶ περιέρχονται εἰς τὴν ἀνκαπὸδραστον ἀνάγκην νὰ καταργήσωσι τοὺς τέως ἀργυροὺς ὀβολοὺς ἀντικαθιστῶντες χαλκὰ νομίσματα διὰ νόμου ῥητοῦ, ὃν κατὰ τὸ ἔθος ἐγγαράττοντες ἐπὶ πλακῶν λιθίνων δημοσιεύουσιν, ἐν ᾧ ἀπὸ τεσσάρων ἤδη πρότερον καὶ ἐπέκεινα ἐκατονταετηρίδων εὐποροῦσιν εἰς νομίσματα οὐ μόνον χαλκὰ καὶ ἀργυρὰ ἀλλὰ καὶ χρυσᾶ². Μόνῃ δ' αὐτῇ διέλαμψε καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων³

¹ Ὅρα Μιονέτον παρὰ Δάππερ, σ. 364.

² Περὶ τῆς ἀνωτέρω καταστάσεως καὶ τῆς ἐν λόγῳ νομισματικῆς ἐπιγραφῆς ἔπιθι τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ (Τόμῳ Α') ἐκτεθησόμενα.

³ Τὸ ἐν Ἡρακλεῖῳ Μουσείῳ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου θαυμασιῶς ὁσημέραι

καὶ Βυζαντινῶν, ὡς καὶ περὶ τούτου ἐν πλάτει γίνεται λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐν τοῖς καλοῖς δὲ τοῦ θωρισμοῦ χρόνοις ἀπετέλει εὖ-
μον καὶ σῶφρονα, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν καθ' ἑκάστην ἐν αὐτῇ εὐ-
ρημάτων, πολιτείαν καὶ εἰς τοὺς εὐτυχεῖς ἐκείνους χρόνους ἀναφέ-
ρεται τὸ τοῦ Πλάτωνος περὶ τῶν νόμων τῶν Γορτυνίων, τῶν
σοφωτέρων ἐν τῇ νήσῳ θεωρουμένων, λέγοντος ¹: »Καὶ τὸ μάλι-
στα εὐδοκίμοῦν τὰ νῦν ἐνθάδε γένος, τὸ Γορτυνικόν«, καὶ τὸ τοῦ
Αἰλιανοῦ λέγοντος: »Ἐν Κρήτῃ, ἐν Γόρτυνι μοιχὸς ἀλόους ἦγετο
ἐπὶ τὰς ἀρχάς καὶ ἐστεφανοῦτο ἐρίῳ ἐλεγχθεὶς· τὸ δὲ στεφάνωμα
κατηγόρει αὐτοῦ, ὅτι ἀνανδρὸς ἐστὶ καὶ γύννις καὶ εἰς γυναικας
μάχλος· καὶ εἰσεπράττετο δημοσίᾳ εἰς στατῆρας πεντήκοντα καὶ
ἀτιμότητος ἦν καὶ οὐδενός οἱ μετῆν τῶν κοινῶν« ². Διετέλει δὲ

δι' ἀτομικῶν μόνον προσπαθειῶν καὶ συμβολῶν πλουτιζόμενον καὶ προαγόμενον
ἐκτίσαστο πλὴν ἄλλων πολλῶν καὶ τέσσαρας κεφαλὰς μεγέθους φυσικοῦ ἐκ μαρμάρου
ἐν Γόρτυνι ἀνευρεθείσας. Αἱ κεφαλαὶ αὗται ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τῶν περὶ ταῦτα
ἀρμοδίων ὡς ἀνήκουσαι εἰς ρωμαϊκὰ ὑψηλῆς περιωπῆς πρόσωπα, εἰς τὴν τοῦ Αὐ-
γούστου οἰκογένειαν ἀνήκοντα, οἷον εἰς τὸ τοῦ Τιβ. Κλαυδ. Νέρωνος, τὸ τῆς συζύ-
γου τοῦ Γερμανικοῦ Ἀγριππίνης, εἰς αὐτὸν τὸν Γερμανικὸν καὶ ἡ τετάρτη εἰς τὸ
τοῦ Γαίου Καλιγόλα (ὄρα »N. Ἑβδομάδα « Ἡρακλείου, ἀριθ. 116, Μαρτίου 22
τοῦ 1887). Αἱ ἐν λόγῳ κεφαλαὶ ἡμεῖς αὗται νομίζομεν ὅτι ἀνήκουσιν ἀκριβέστερον
ἐν συντάγματι ἢ συμπλέγματι εἰς τὸν διάσημον ἀποκλειστικῶς ἀλλ' ἀτυχῇ οἶκον
τῶν ρωμαϊκῶν ἐξοχοτήτων Γερμανικοῦ καὶ Ἀγριππίνης, ἐλλείπει δὲ μόνον ἐξ αὐ-
τοῦ ἡ τοῦ δευτέρου υἱοῦ, τοῦ συνωνύμου τῷ πάπῳ Δρούσου, πρώτου ὄντος τοῦ
Νέρωνος καὶ τρίτου τοῦ γνωστοῦ Γαίου (Καλιγόλα), ἴσως δ' εὗρεθῇ σὺν τῷ χρόνῳ
καὶ ἡ τοῦ Δρούσου. Διότι ἐπὶ τῇ καταστροφῇ τῆς σπανίας ἐκείνης ἐν τῷ τότε ὑπάρ-
ξεως, τοῦ πολυαγαπητοῦ Γερμανικοῦ, ὑπὸ τοῦ φθονεροῦ θείου του Τιβερίου, ἐθρή-
νησεν ἅπαν τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος, ἐφ' ᾗ ἰδρύθησαν καὶ ἐν Γόρτυνι τὰ ὁμοιώματα
αὐτοῦ τε καὶ τῶν περὶ αὐτὸν οἰκείων. Τόσῳ δὲ πολῦτιμον τυγχάνει τὸ εἶρημα,
ὅσῳ σπάνιά εἰσι τὰ περιωχόμενα καὶ εἰς αὐτοὺς ἀνήκοντα ὁμοιώματα καὶ διὰ τῆς
μεγάλους καὶ διασημοῦ Ῥωμαίας, τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀγρίππα καὶ ἐκγόνου τοῦ Αὐ-
γούστου Ἀγριππίνης, τῆς ὁποίας τρία μόνον τοιαῦτα διασώζονται, τὸ ἐν Νεαπό-
λει, Φλωρεντίᾳ καὶ Ῥώμῃ (ὄρα ἐν Ἀττικῇ Ἡμερολογίῳ τοῦ 1876 τὴν σπου-
δαίαν διαιτριβὴν Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ σελ. 225—231). Ὑπάρχει
δὲ καὶ νόμισμα Γόρτυνος Ῥωμαϊκόν, τὸ ὁποῖον ἐκοψεν ὁ Μέτελλος ἐν αὐτῇ, φέ-
ρον τὰ σύμβολα αὐτοῦ καὶ τὴν κεφαλὴν τῆς Ρώμης, τοῦτο δὲ διότι ἡ Γόρτυς δὲν
συνετάττετο μέχρι τέλους μετὰ τῶν ἄλλων νησιωτῶν ἐν τῷ πολέμῳ τῆς Ρώμης
πρὸς τὴν νῆσον, ὡς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐκτίθεται. Ἐκ τούτων πάντων, καθ' ἃ καὶ ἐν τῇ
ἱστορίᾳ πραγματευόμεθα, καταφαίνεται, ὅπως ἐπὶ Ῥωμαίων ἡ πόλις Γόρτυς ὑπερ-
ετιμᾶτο καὶ ἤχμαζεν.

¹ Ὁρα Πλάτ. Νόμ., IV, 708. ² Αἰλ. Ποικ. Ἰστ., XII, 12.

ισχυρά καὶ μεγάλη, ἀφοῦ καὶ ὁ μέγας Ἀννίβας καὶ εἰς αὐτὴν οὕτως ἔχουσιν ἐπὶ τινὰ χρόνον κατέφυγε¹, μέχρι τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐμφάνισως. Ἀλλ' ἔνθεν μὲν ὁ δεινότερος τῶν πολεμίων, οἱ καταστρεπτικοὶ ἐν τῇ νήτῳ σεισμοί, ἐτέρωθεν δὲ ἡ συμπληροῦσα τὴν καταστροφὴν ἐργασίας μακροαίωνος βέβηλος ἀνθρωπίνη χεὶρ ἐστέρησε τὸν Ἑλληνισμόν καὶ ἐν γένει τὸ ἀνθρώπινον γηραιῶν τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ πρωταγωνιστῶν, ὅποιοι ἤθελον εἶσθαι καὶ οὐκ ὀλίγοι τῆς Κρήτης πόλεις· ἀλλ' ἡ θεία ἐπιστήμη ἐλέγχουσα τὰ ἀνθρώπινα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἀμαρτήματα καὶ κακουργήματα πειρᾶται ἐν τῇ φωτοπαρόχῳ αὐτῆς ἀποστολῇ τὰ ἀναστήσει ὅ,τι δυνατὸν ἐκ τοῦ τάφου, νὰ ἐκχώσῃ ἐκ τῶν σπλάγχχνων τῆς μητρὸς γῆς ὅ,τι αὐτὴ ἐδέχθη καὶ περιέσωσε πρὸς εὐεργεσίαν, τὸ ὅποιον αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος μὴ γινώσκων τί ποιεῖ καταστρέφει, ὥς τὰ μωρὰ παιδιά τὰ ἴδια ἐαυτῶν ἀθύρματα. "Ἐχομεν οὖν ἐκ τῆς Γόρτυνος πλοῦτον εὐρημάτων, καθ' ἑκάστην ἡμέραν πολλὰ πάνυ σπουδαῖα κειμήλια εἰς φῶς παράγονται διὰ τὴν ἀτρυγέτην κόπων καὶ τῆς ἐργασίας προνομιούχων νόων καὶ ἐργασίαν καὶ κοιτῶν, ἀφοῦ ἡ κατάρκῃ εἰσέτι ἐπικαθημένη ἐπὶ τῇ γῇ τὴν ὅποιαν θεοὶ καὶ ἡμίθεοί ποτε ἐπάτησαν, πιέζουσιν ὅ,τι ἐκ τῆς ἐφιάλτης τὰ στέρνα τῆς εἴπερ τινὸς καὶ ἄλλης εὐγενεῖς γῶρας, δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀπόλαυσιν κέρδους ἐπιστημονικωτέρου καὶ εὐνοικωτέρου. "Ἀς ἱκανοποιηθῶμεν λοιπὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνασκέψασθαι τοὺς λεύοντες τὰ πολύτιμα ἐρείπια τῆς Γόρτυνος, τῶν ὁποίων βραχείαν ὥδε περιγραφὴν παρατιθέμεθα.

Ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Ληθαίου διαρρεομένῳ λιπαρῷ, γοητευτικῷ καὶ εὐρυτέρῳ τῆς Κρήτης πεδίῳ, ὅπου ἔκειτο τὸ πάλαι ποτὲ ἡ παλαιόφημος, γεραρὰ καὶ λαμπρὰ πόλις αὐτῆς Γόρτυς, ἐναρμονίως συνδυασθέντα τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως πλουσιοπαρόχως ἐπιδραψιλευθέντα δῶρα πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐργασίαν, τέχνην καὶ φιλοκαλίαν, παρήγαγον ἔργον θαυμάσιον, ὅποιον ἡ τειχιόεσσα τοῦ Ὀμήρου Γόρτυς, μία τῶν εὐκλεεστάτων καὶ ὀλβιωτάτων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου πόλεων. Τὸ ἐκ τῆς σφριγώσης καὶ γονίμου ἐκεῖ φύσεως ἐπιπνέον πνεῦμα ζωογονοῦν τοὺς πρώτους ἐκεί-

¹ "Opz Corn. Nepi., Hannibal, IX, καὶ Justin., XXXII, 4.

νους σκαπανεῖς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐνεψύχου αὐτοῦς εἰς ἴδρυσιν περιφανῶν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τεχνουργημάτων καὶ ἐγκαλλωπισμάτων. Διότι ἐν ἐπικαίρῳ θέσει ἡ πόλις κειμένη, ἐδέχετο ἔνθεν μὲν τὰ ἐκ τοῦ παμφόρου αὐτῆς πεδίου ποικίλα καὶ πλούσια προϊόντα, ἔνθεν δὲ διὰ τῶν δύο λιμένων αὐτῆς Ματὰλων καὶ Λεβήνος τὰ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς εἰσαγόμενα ἐμπορεύματα. Ὅθεν, διαρκεσάσης τῆς περιφανοῦς πόλεως μέχρι τῆς ἀποβάσεως τῶν ἐξ Ἰσπανίας Σαρακηνῶν Ἀράβων, καταθεῶνται ὡς ἐν εὐρυτάτῳ, ἀλλ' ἀδιατάκτῳ καλλιτεχνικῷ μουσείῳ πασῶν τῶν μέχρι τῆς κατερημώσεως αὐτῆς πολιτικῶν ἐποχῶν ἐν σορῷ συντριμμάτων καὶ ἐρείπιων παντοειδῆ λείψανα παρελθόντος μεγαλείου καὶ λαμπρότητος. Ἀπας ὁ κατὰ τὰ καθ' ἡμᾶς χωρία Μητρόπολιν καὶ Ἀγίους Δέκκ καὶ τὰ περίξ αὐτῶν χώρος εἶνε κατεσπαρμένος ἐκ πολυτίμων καὶ πολυειδῶν τῆς ἀρχαιότητος λειψάνων, ἐν οἰκίαις δὲ ἐγχωρίων, προπηλαίοις, κήποις, ἀγροῖς ὄρωνται τοιαῦτα καὶ ὅπου δῆποτε ἐρευνήσῃ τις, εὐρίσκει μαρτύρια τηλαυγῆ τῆς πάλαι λαμπρότητος καὶ εὐκλείας τῆς πόλεως. Ἰστάμενός τις ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τοῦ ἀνατολικοῦ τῆς Ἰδης κλάδου καὶ ρίπτων βλέμμα ἐπὶ τὴν ἐν σχήματι ἐπιπέδου παραλληλογράμμου ἐκτενῇ τοῦ Ληθαίου πεδιάδα πληροῦται συναισθήματος, ὅπερ ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφράσῃ. Τὸ μεγαλεῖον τοῦ χώρου ἐκείνου, ἐνῷ ἐξηπλοῦτο ἀπὸ τῶν ἀπωτάτων χρόνων μία τῶν μεγαλειτέρων καὶ λαμπροτέρων πόλεων τοῦ ἀποικομένου ἐκείνου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, εἶνε ἀδύνατον νὰ παρασταθῇ διὰ λόγου. Ἡ ἀναπόλησις τοῦ παρελθόντος ἐκείνου εἶνε τοσοῦτον ἰσχυρά, τὸ ἀπαράμιλλον τῆς τοποθεσίας τόσον ἐπιβάλλον καὶ ἐπαιγωγόν, ὥστε καταλαμβάνεται τις ἐξ ἀνεκφράστου μελαγχολίας ἀναλογιζόμενος τί ποτ' ἦν ὁ ἑλληνικὸς ἐκεῖνος κόσμος καὶ εἰς τίνας ἀντίποδας ὕστερον ἐξεσφενδονήθη ! Ἀνεκφράστου ἐρημίας πληροῦται σήμερον ἡ μεγάλη καὶ περικαλὴς πόλις, τῆς ὁποίας τὰ ἐγκαταλελειμμένα ἐν πληθὺι ἐρείπια, αἵσθησιν σεμνοπρεπεῖ ἐμποιοῦντα, φέρουσιν ἐφ' ἑαυτῶν τὰ πλήγματα τοῦ χρόνου. Ὅπόσον ἐξουσιοδοτήθη οὗτος νὰ μεταβάλλῃ οὕτω τὴν φύσιν καὶ ὑπόστασιν τοῦ παντός ! Φαντάζεται τις βλέπων τὸν χώρον ἐκεῖνον ὡς διατελῶν ἐν νοσηνίᾳ ἀνθοβόλου καὶ μυροβόλου Μαΐου, ἀλλὰ Μαΐου

φεῦ ἔσται παρελθόντος, καθ' ὃ ἐψάλη ποτὲ ἐν πάσῃ λαμπρότητι τὸ ἐαρινὸν ἄσμα τῆς ἑλληνικῆς νεότητος ἐν ἐξάλλῃ γοητευτικῷ ἐνθουσιασμῷ. Καὶ ἤδη ἡ γῆ ἐκείνη εἰς πᾶν πληγμα σκαπάνης ἄγει μόνον εἰς φῶς ἀνὰ ἐν καλλιτεχνικὸν ἀριστοῦργημα ὡς δεῖγμα καὶ μνημεῖον τοῦ ἐκλάμπρου καὶ ὀλβίου αὐτῆς ποτε βίου. Τὰ σπουδαιότερα δ' αὐτῶν τό γε νῦν ἔχον εἰσὶ τὰ τοῦ θεάτρου λείψανα, τὸ ὅποτον ἐπηρείδετο ἐπὶ τῶν νοτίων κλιτύων τῆς ἀκροπόλεως πλησίον τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ διὰ τῆς πόλεως ρέοντος ποταμοῦ, ἔχον τὸ κοῖλον ἐστραμμένον νοτιανατολικῶς, ὃν δὲ τὸ μεγαλειότερον ἔσως ἐν τῇ νήσῳ καὶ λαμπρότερον. Εἰς κόσμον τοῦ θεάτρου τούτου συνετέλουν καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ δὴ καὶ ἀγάλματα οὐχὶ μικρᾶς ἀξίας. Ἐν αὐτοῖς τάττει ὁ ἀρχαιοδίφης Τενὼν τὸ σύμπλεγμα ἐκεῖνο τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Ταύρου, τοῦ ὁποίου οἱ ἐγχώριοι σκάπτοντες πρὸ τοῦ 1886 ἀνεῦρον τὰ λείψανα εἰς μέρος τι τῆς ἐν αὐτῷ σκηνῆς. Τὸ κόσμημα τοῦτο τοῦ θεάτρου τῶν Πορτυνίων ἔπρεπε νὰ εἶνε ἐξ οὗ κύκλου ἡσμένιζον νὰ παριστῶσιν ἀντικείμενα ἐν νομίσμασι καὶ ἐν ἑορτασίμοις τελεταῖς. Οὐδὲν δ' εὐφροσυνώτερον εἰς αὐτοὺς ἢ ἡ ἀρπαγὴ τῆς Εὐρώπης ὑπὸ τοῦ Διός, εἰς ταῦρον μεταμορφωθέντος, ἡ συμβολικὴ ἐκείνη παράστασις τῆς μεταλαμπαδεύσεως τοῦ φωτὸς ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν, τὴν εὐρωπαϊκὴν ἡπειρον, διὰ τοῦ Διὸς τῆς Κρήτης, διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταιχμῷ τῶν ἡπείρων δρῶντος ἐκείνου ἀρχεγόνου ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ ἀπὸ τῆς πελασγικότητος εἰς τὸν ἀχαῖσμον μεταβαίνοντος. Εἰ καὶ ὁ Γάλλος ἀρχαιοδίφης δὲν θεωρεῖ αὐτὸ ἀναγόμενον κατὰ κανόνα εἰς ἃς ἐποχὰς τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα-στήρια ἤκμαζον ἐν τε τῇ χέρσῳ Ἑλλάδι καὶ τῇ Μικρασίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κρήτῃ, ἀδυνατεῖ ἐν τούτοις νὰ τάξῃ αὐτὸ καὶ ἐν τοῖς τῶν ῥωμαϊκῶν τῶν καισάρων ἀπομιμητικοῖς καὶ οὐχὶ παραγωγικοῖς πρωτοτύπων χρόνοις. Ὁ τεχνίτης τοῦ συμπλέγματος ἐρίνωσκε καὶ ἡκολούθει τὰς παραδόσεις πῶν ἀριστοτεχνῶν τῆς λαμπρᾶς καλλιτεχνικῆς τοῦ ἔθνους ἐποχῆς, διότι εἰ καὶ ὀλίγον φορτικὸν τὸ ἔργον καὶ βαρὺ, δὲν στερεῖται ἐν τούτοις ἐπιμελελημένης ἐν καλαισθησίᾳ ἐργασίας. Οὗτος ἠθέλησε κατ' Ὁβίδιον καὶ Λουκιανόν, ν' ἀπεικονίσῃ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τὸν ἐκ Διὸς Ταῦρον ἐν τελείᾳ λευκότητι καὶ ἐν ἡ στιγμῇ πλησιάζων οὗτος εἰς τὴν νύμ-

φην, ἐλκύει πρὸς ἑαυτὸν, δι' οὗ γινώσκει θείου ἐπαγωγῶν νὰ αἶρῃ τὸ ὅποιον ἀνέλαβε σκαιὸν ἔργον¹. Οὕτως ἐκοσμεῖτο τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο ἐν Γόρτυνι θέατρον. Κατέναντι δ' αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς τοῦ ποταμοῦ ὄχθης κεῖται ἀρχαία ἐκκλησία ἐν σχήματι σταυροῦ ἐκ μεγάλων λίθων ὠκοδομημένη, καλῶς δὲ μόνον κατὰ τὰ ἀνατολικά διατηρουμένη. Ἡ Ἱδρυσις αὐτῆς ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἅγιον Τίτον, τὸν ἐταῖρον καὶ ἀκόλουθον τοῦ ἀποστόλου Παύλου κατὰ τὴν ἐν Κρήτῃ αὐτοῦ ἐπιδημίαν, πολιοῦχον δ' ἅγιον τῆς πόλεως καὶ πάσης Κρήτης πάτρωνα. Ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ περικαλλεστάτου καὶ μεγαλοπρεπεστάτου τούτου τῶν πρώτων τοῦ Χριστιανισμοῦ αἰώνων ναοῦ, σώζονται ἔτι, ὅπου δὲν κατέρρευσαν ἐκ τοῦ χρόνου, ἔχνη ἀμυδρά ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν. Καὶ ἄλλης δὲ ναὸς χριστιανικὸς ἐν ὀνόματι τῶν ἐν Γόρτυνι μαρτυρησάντων Ἀγ. Δέκα τιμώμενος, ἐξ οὗ καὶ τὸ νῦν εὐτελὲς χωρίον ὀνομάζεται, φαίνεται ὅτι ἤτό ποτε ἐν μεγάλῃ εὐλαθείᾳ, ἀλλὰ κατεστράφη καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς μισαλλοδοξίας τῶν ἄλλοθρήσκων κατακτητῶν. Πρὸς μεσημβρίαν δὲ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Τίτου εὗρηται ὁ κύριος τῶν ἐρειπίων ὄγκος, τὸ πλεῖστον ῥωμαϊκὰ ἐκ πλίνθων οἰκοδομηματα, ἔχοντα ἐν τῷ μεταξὺ ἐκ μαρμάρου καὶ γρανίτου κίονας. Διακρίνονται δ' ἔτι τὰ λείψανα ὑδραγωγείου, τοῦ ὁποίου τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν τοῦ χωρίου Ζαρό, ἐκ θέσεώς τινος, ἡ ὁποία καλεῖται Βότομον, ἄφθονον καὶ κάλλιστον ἀναβρύον καὶ διὰ γεφύρας κολοσιαιᾶς διαπεραιούμενον, τῆς ὁποίας οἱ πόδες καὶ νῦν ἔτι μόνον ὑφίστανται, διωχετεύετο εἰς τὴν πόλιν· πρὸς δὲ τὰ λείψανα λουτρῶνος, δικαστηρίου καὶ ἄλλων μεγάλων δημοσίων οἰκοδομημάτων καὶ ἐν τοῖς πρὸς μεσημβρίαν ἐσχατιαῖς τῆς πόλεως τὰ ἐρείπια ἀμφιθεάτρου. Μεταξὺ δὲ τούτων πάντων εὗρηται ἐνεπίγραφοι λίθοι μετ' ἐπιγραφῶν ἀρχαιοτάτων βουστροφηδὸν καὶ ἐν γράμμασι μεγάλοις καὶ τὸ σχῆμα περιέργοις κεχαραγμένων. Μία αὐτῶν ἐν τριπλῷ ἀναγεγραμμένη κανονίζει χωρογραφικὰς τῶν πόλεων Γόρτυνος καὶ Κνωσοῦ διαφοράς, ὧν ἕνεκα οὐ

¹ M. Thenon, Fragments d'une Description de l'île de Crète, σελ. 62, II—III. Παράδειξ καὶ O. Jahn ἐν τῷ »Denkschriften der Wiener Akademie von 1870« καὶ J. Overbeck ἐν τῷ »Griech. Kunstmythologie« Bd. 2. Th. 1, Lpz. 1871.

μικρὸν συνετράχσαντο καὶ συνεκρούοντο τὸ πλεῖστον τὸ πάλαί-
αι διάφοροι τῆς νήσου πολιτεῖαι. Πολλὰ δὲ ἄλλαι εἰτὶ κατὰ τε-
θραυσμέναι ἐκ χρόνων προγενεστέρων ἢ ἐνφυλοδομημέναι τῇδε κά-
κεῖσε, οὔσαι ἀσυνάρτητοι καὶ ἀδιανόητοι, ἄλλαι δὲ συληθεῖσαι,
ὥς καὶ ἀγάλματα καὶ ἀνδριάτες, διάφορα γλυπτικὰ ἔργα καὶ
ποικίλα εὐρήματα ἀπηλλοτριώθησαν. Ὑπὲρ πάντα ὅμως ἡ ἀνα-
καλυφθεῖσα μεγάλη ἐπιγραφή, ἡ κοινῶς θεωρουμένη ὡς ἐνέχουσα
μέρος τῆς τοῦ Μίνως νομοθεσίας, ἐνῶ καὶ γραφή ἐν τῷ τότε δὲν
ὑπῆρχε καὶ ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ἤδρευεν ἐν τῇ ἐτέρᾳ μεγάλῃ πό-
λει, τῇ πρωτεύουσῃ τῇ νήσου Κνωσῶ, εἶνε σπάνιον καὶ μοναδικὸν
ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀρχαιολογικὸν εὔρημα, περὶ ἧς ὁ λόγος
εὐθὺς ἰδίᾳ κατωτέρω. Ὁ χρόνος δὲ θέλει ἀνακαλύψει πολλοῦ λό-
γου ἄξια κειμήλια, ἀφοῦ μάλιστα ἀπὸ τοῦδε τόσῳ σπουδάζουσιν
ἀρχαιολογικὰ ἰνστιτούτα ἐπίσημα καὶ ἐπιστημονικοὶ σύλλογοι
καὶ ἐτοιρίαι, ἀρευνουμένων ἐπιμελῶς πάντων τῶν κατὰ τὸν
ἀποικίον ἐκεῖνον καὶ δὴ τὸν παναρχαῖον ἐλληνικὸν κόσμον,
ναῶν δὲ πρὸ πάντων μεταξὺ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων, διότι
ἡ Γόρτυς ἐκέκτητο πληθὺν ἐξ αὐτῶν, ἐν αἷς ἱερὸν σπουδαῖστατον
τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἔπαν τὸ μέσον τῆς πό-
λεως ἐκκλεῖτο Πυθιον¹. πρὸς δὲ ἱερὸν τοῦ ἐκατομβαίου Διός,

¹ Ἐἶχον γραφῇ τὰ ἀνωτέρω ὅτε τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἐν Γόρτυν ἱερὸν ἀνεκαλύ-
φθη ὑπὸ τοῦ ἰδιοῦ πλέον καταστάντος κρητικοῦ ἀρχαιοδίδου καὶ ἐπιγραφικοῦ Φρ.
"Ἀλμπερ. Ἰδοὺ τί περὶ τούτου ἀνακοινῶ ὁ κ. "Ἀλμπερ.

» Εἶνε σχεδὸν βέβαιον ὅτι τὸ ἀνακαλυφθὲν κατὰ τὰς τελευταίας ἐν Γόρτυν ἀνα-
σκαφὰς οἰκοδόμημα εἶνε ὁ ναὸς τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ἢ τοῦλάχιστον ἐν τῶν ἐξ-
αρτημάτων τοῦ διασῆμου ἡδὴ ἱεροῦ τούτου. Οὐ μόνον τεμάχια ἀγαλμάτων, ἀνη-
κόντων εἰς μορφὰς τοῦ θεοῦ τούτου, ἀνευρέθησαν, ἀλλ' ἔτι καὶ ἐπιγραφή τις μακεδο-
νικῆς ἐποχῆς, ἐφ' ἧς ἀναγινώσκουμεν ὅτι ἡ συνθήκη, ἣν φέρει ἐγκεχαραγμένην, πρέ-
πει νὰ ἐκτεθῇ ἐν Γόρτυν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος. Ὁ ναὸς οὗτος ἔχει
σχῆμα ὀρθογώνιον 22 μέτρων μήκους καὶ 17 πλάτους. Οἰκοδομηθεὶς κατὰ τὴν ἐλλ.
ἐποχὴν, ἀνυκοδομήθη ἐν μέρει κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν. πῦθανώς ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος
Σεπτίμιου Σεθέρου, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου ἀναγινώσκεται ἐπὶ μιᾶς τῶν ἐκ γρανίτου
στηλῶν, αἵτινες κοσμοῦσι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σηκοῦ. Κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν ταύ-
την ἐντελῶς σχεδὸν ἐτροποποιήθη καὶ αὐτὸς ὁ σηκός, οὔτινος οἱ τοῖχοι ἐκτίσθησαν
ἤδη διὰ λίθων ληφθέντων ἐκ παλαιότερων οἰκοδομῶν. Διὰ τοῦτο μεταξύ τῶν λί-
θων τούτων ὑπάρχουσι πολλοὶ φέροντες τεμάχια ἀρχαίων ἐπιγραφῶν ἀνηκουσῶν
εἰς ἀρχαιοτάτους τῆς Γόρτυνος νόμους καὶ εἰς τὴν περίοδον, ἧτις προηγείται τῆς
χρήσεως νομισμάτων ἐν Κρήτῃ, ἥτοι εἰς τὸν ἔβδομον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα. Ἐτερον

τοῦ Ἑρμιῶς, ὁ ὁποῖος ἐπωνομάζετο Φοινικιστὴν Ἑδάς¹, τῆς Βριτομάρτυος Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀτύμνου ἢ Ἀτυμνίου. Ἡ λατρεία τῆς Φοινικικῆς ταύτης καταφανῶς θεότητος συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν τῆς Εὐρώπης· Ἑλλωτίδος τῆς κατὰ Γορτυνιακὴν παράδοσιν ἀδελφῆς αὐτοῦ, πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας ἤγοντο ἐν Γόρτυνι τὰ Ἑλλώτεια. Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς πόλεως ἐδείκνυτο καὶ θέσις τις, δι' ἧς ἔρρεε ῥύαξ, παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ ὁποίου ἐτελέσθησαν οἱ γάμοι τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρώπης· ὑπὸ τηλέφυλλον πλάτανον, ἡ ὁποία ἐκ τούτου οὐδέποτε ἐφυλλορροεῖ, ἀλλὰ διετέλει κατὰ τὰ

μέρος τῶν ἐνεπιγράφων τούτων λίθων εἶχεν ἤδη ἀνακαλυφθῆ κατὰ τὰς πρώτας ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1885.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ἑλληνικοῦ μέρους τοῦ ναοῦ διατηροῦνται εἰς ὕψος μόνον 1 μέτρου καὶ 12 ἐκ. ἄνω τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀρχαίου λιθοστρώτου, περιβάλλονται δ' ἐξωτερικῶς ὑπὸ εἵδους τινὸς χαμηλῆς κλίμακος μὲ δύο βαθμίδας. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὀπισθίου ἢ πρὸς δισμῶς τοίχου οἱ Ῥωμαῖοι ἰκοδόμησαν εἶδος σηκοῦ ἡμικυκλοτεροῦς πλάτους 6 1)2 μέτρων καὶ ἀκτίνος 3 1)2. Πρὸ τοῦ ναοῦ ἐπὶ ἐπιφανείας ἐστρωμένης διὰ μεγάλων λιθίνων πλακῶν ὑψοῦται ὁ προσωρισμένος διὰ τὰς θυσίας βωμός, μεταξὺ δὲ τούτου καὶ τῆς πύλης τοῦ ναοῦ φαίνεται ἀκόμη ἡ στήλη, ἐφ' ἧς ἔσφαττον τὰ θύματα καὶ παρὰ ταύτῃ ἡ τετράγωνος δεξαμενὴ, ἐν ᾗ τὸ αἷμα ἔρρεεν.

Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων τῶν μεταξὺ τῶν ἐρείπειων ἀνευρεθέντων ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἰσιν ἐν τεμάχιον ἀρχαίου αἰετώματος καὶ ἐν μέγα ἀκρωτήριον ἐξ ἀσβεστολίθου, ὅπερ ἐκόσμιε πιθανῶς τὴν κορυφὴν ἢ τὸ ἔτερον τῶν ἄκρων τοῦ αἰετώματος. Μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων ὑπάρχουσιν, ἐκτὸς τῶν ἀναφερθέντων τεμαχίων ὡς ᾠηκόντων εἰς μορφὰς τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰς πούς ἀγάλματος τοῦ Διονύσου, ἐν ἀγάλματι κολοσσαίῳ γυναικὸς φερούσης μακρὰν ἐσθῆτα ἄνευ χειρῶν, δύο κεφαλαί, ἐξ ὧν ἡ μία ἀνδρὸς, ἡ δ' ἑτέρα γυναικὸς, καὶ τινα ἄλλα τεμάχια, ἅπαντα ἐκ μαρμάρου.

Αἱ ἐκχωσθεῖσαι ἐπιγραφαὶ εἰσι περισσότεραι τῶν ὀγδοήκοντα σχεδὸν πᾶσαι ἀρχαῖαι, πλὴν τῶν συνθηκῶν, περὶ ὧν ἐποιησάμεθα ἤδη λόγον ἐν τινι προηγουμένῳ φύλλῳ τῆς »N. Ἑβδομάδος«, καὶ τινος ἄλλου ἀσημάντου τεμαχίου. Δυστυχῶς ὁμῶς πάντες οὗτοι οἱ ἐνεπιγράφοι λίθοι, οἵτινες ἐκπλήττουσιν ἕνεκα τῶν ἀποτάτης ἀρχαιότητος χαρακτῆρων των, εἰσι θραύσματα ἐπιγραφῶν οὐδὲν δυνάμενα νὰ συναποτελέσωσι πλῆρες κείμενον. Ὅρα ἐφημερίδα Ἑρακλείου »N. Ἑβδομάδα«, ἀριθ. 127, Ἰουνίου 7, 1887· Παράβαλε περὶ τούτου καὶ Revue des études Grecques etc, Tome III, n° 9, Janvier—Mars 1890, p. 98, Paris.

Ὁ κ. Ἀλμπερ ἐπεμελήθη πρὸς τούτοις νὰ ἀπεικονίσῃ ἐν ἱκανῶς μεγάλῃ καὶ εὐκρινεῖ φωτογραφίᾳ πάντα τὸν χῶρον τοῦτον μετὰ τῶν ἀνακαλυφθέντων καὶ τῶν περιειμένων μερῶν, πρὸς δὲ ἰδίᾳ καὶ πολλὰ τῶν ἀνευρεθέντων ἐκεῖ ἀγαλμάτων καὶ δέλτων χειμηλίων.

1 Κατὰ τὸ Μέγα Ἑτυμολογικόν »Ἑδάς ὄνομα τοῦ Ἑρμιῶς παρὰ Γορτυνίοις, παρὰ τὸ ἐάνων εἶναι δοτήρα«.

λεγόμενα ἀειθαλῆς. Ἐν γένει δὲ ἡ πόλις κατέστη ἔτι μᾶλλον πολύθεος καὶ πολύναιος μετὰ τὴν ἐπέλευσιν καὶ κατοχὴν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Δωριέων. Οὗτοι ἐκ τῶν εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης ἀποβάντων τὸ γένος ἔλκοντες, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐκ τῶν ἐκ Σπάρτης καὶ τοῦ Ἀμυκλαίου τῆς Λακεδαιμόνος νομοῦ, Ἰδρυσαν ἱερὸν τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Τοξίας Ἀρτέμιδος, ἐπὶ τῶν ὁποίων, δωρικῶν ὄντων ἰδρυμάτων, ἐγίνοντο οἱ ὄρκοι τῶν δικαζομένων¹.

Περὶ τῆς πόλεως Γόρτυνος καὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ἔγραψαν μέχρι τοῦδε οὐκ ὀλίγοι, μᾶλλον δὲ διεξοδικῶς ὁ Σπράττης, ὁ Φαλκενέριος (ὁ καὶ ἀπεικονίζων ἐκ τοῦ Ὀνωρίου Βελλίου τὸ θέατρον αὐτῆς), πρὸ πάντων δὲ ὁ Τενών². Οὗτος, ὡς καὶ ὁ Γ. Περρότος, μέλη ἀμφοτέροι τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς, ἀνεκάλυψαν ἐν ἔτει 1857 τετράγωνον πωρῶδη λίθον φέροντα 15 γραμμὰς ἐν δωρικῇ κατὰ τὸ κρητικὸν ἰδίωμα διχλέκτω, ὃν τὸ κείμενον κατεχωρίσθη τῷ 1863 ἐν τῇ *Revue Archéologique*, κατετέθη δὲ μεταξὺ ἄλλων μνημείων ἐν Λούδρῳ. Ἀπεφάνθησαν ἕμως οἱ εἰρημένοι ἀρχαιοδίφαι, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶνε ἀτελής, καὶ τοῦτο πράγματι ἀπεδείχθη· διότι μετὰ 16 ἔτη ἕτερος ἀρχαιολόγος περιηγητής, ὁ Haussulier, τοῦ σοφοῦ Breal ἀποφανθέντος ἐν ἔτος πρότερον, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀπετέλει μέρος μόνον νόμου περὶ κληρονομίας, ἀνέσκαψεν ἐν Γόρτυνι δύο ὁμοίους λίθους φέροντας γραφὴν ὁμοίαν καὶ ταυτόγλωσσον. Ἀλλ' ἀπέκειτο δύο ἔτη μετ' αὐτὸν δύο ἄλλων εὐτυχεστέρων οἱ μόχοι καὶ αἱ δαπάναι νὰ στεφθῶσι δι' ἐπιτυχίας σπουδαιότητος καὶ βαρυσημάντου. Ὁ Ἰταλὸς F. Halbher καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις γερμανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Ern Fabricius

¹ Ὅρα τὴν ἐν Γόρτυνι ἀνακαλυφθεῖσαν μεγάλην ἀστυκῶν νόμων ἐπιγραφὴν, στήλην Γ', στ. 7 καὶ ἑ. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ λῖαν ὀρθῶς ὁ κ. Τυπάλδος παρατηρεῖ, ὅτι οἱ ὄρκοι ἐγίνοντο ἐντὸς τῆς πόλεως Γόρτυνος, καὶ οὐχὶ ἐν ξένῃ πόλει (οἷον Ἀμύκλαις κρητικαῖς ἢ νήσῳ τινὶ κρητικῇ Ὁξείᾳ), ἀλλὰ φρονοῦμεν ἐν τοῖς ναοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος τοῦ κατὰ τὴν πατρίδα τῶν ἐπηλύδων ἀρχόντων Ἀμύκλας Ἀμυκλαίων ἐπονομαζομένων. Ὅρα περιοδικὸν »Δικηγορικὸν Σύλλογον Ἀθηναίων, διατριβὴν Ἰ. Α. Τυπάλδου, Τ. Β'. φαλλ. Ζ', σ. 273.

² Spratt, II, 26 καὶ ἑ. Falkener, Museum of class. ant., II, 277 καὶ ἑ. Thenon, VII, Gortyne.

ἐξέχωσαν ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον ὑπὸ αὖλακα ὑδρομύλου παμμεγέθεις λίθους ἀνήκοντας εἰς μέγα κυκλοτερές οἰκοδόμημα, ἴσως ἀρχαῖον ὃν τῆς Γόρτυνος, ἐπὶ τῆς ἔξωθεν ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου ἐπὶ πλακῶν ἀνέκειντο ἀναγεγραμμένοι νόμοι τῆς δωρικῆς τῶν Γορτυνίων πολιτείας. Ἐπὶ τῶν ἀνακαλυφθεῖσων τούτων λιθίνων πλακῶν εὐρέθη ὡς ἐκ θαύματος ἡ μοναδικὴ αὕτη πλήθους νόμων ἐπιγραφὴ, ἀναμιμνησκόντων τοὺς κύρβεις καὶ τοὺς ἄξωνας τοῦ Σόλωνος καὶ τὰς δέλτους τῶν Ῥωμαίων καὶ τὰς τῶν Ἰσραηλιτῶν Πλάκας. Αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ 12 στηλῶν (πλάτους 67 — 69 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου καὶ ὕψους 1,72 μ.), ὧν ἑκάστη ἐκ πεντήκοντα δύο γραμμῶν. Ἡ νομικὴ αὕτη δέλτος ἐστὶ κεχαραγμένη διὰ βουστροφηδὸν ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ γραφῆς καὶ ἐκ τῆς ἀλφαβήτου ἐλλείπουσι τὰ ὕστερα σιμωνίδεια γράμματα, διὸ καὶ ἐκρίθη κατὰ τινες ὅτι ἀνάγεται εἰς τὴν Σ' καὶ κατ' ἄλλους εἰς τὴν Ζ' ἑκατονταετηρίδα. Τόσῳ δὲ σπουδαῖον ἐθεωρήθη τὸ εὑρημα τοῦτο, ὥστε ὁ πολὺς ἐλληνιστής, μακαρίτης Egger, ἀνεφώνησε τὰ ἑξῆς : »Δύο περιηγηταὶ ἐν τῷ χωρίῳ τῶν Ἀγ. Δέκα (ἐπὶ τῆς ἀρχαίας Γόρτυνος) ἡγαγον εἰς πέρας τὴν ἀρχαιοτέραν, σπουδαιοτέραν καὶ ἀπροσπτέραν τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ αἰῶνος ἡμῶν, καίτοι δύο εὐρήματα προηγούμενα προήγγειλαν τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην¹. Ὁ νομικὸς οὗτος κῶδιξ φαίνεται ὡς εἰδός τι νεαρᾶς (novella constitutio), ὡς ἔλεγον οἱ Βυζαντινοί, διότι ἐν αὐτῷ γίνεται μνεῖα καὶ ἀναφορὰ εἰς ἕτερον προηγούμενον καὶ ἀρχαιότερον, οὗ τὸ κείμενον οὐδόλως ἀπίθανον νὰ ἀνευρεθῇ ἐν προσεχεῖ μέλλοντι πρὸς τέλειον ἀπαρτισμὸν τῆς νομοθεσίας, ὅφ' ἥς οἱ Γορτύνιοι διείποντο μετὰ τὴν τῶν Δωριέων ἐπέλευσιν. Διότι ἂν καὶ περιλαμβάνωνται ἐν αὐτῷ πολλὰ καὶ διάφοροι νομοθετικαὶ διατάξεις, πολλὰ εἰσιν ἔτι τὰ ἐλλείποντα καὶ δὴ ποινικαὶ διατάξεις πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ πλήρους κώδικος τῶν νόμων τῶν ἐν Γόρτυνι Δωριέων. Ἀπὸ τῶν μινωϊκῶν βεβαίως χρόνων, προτρωϊκῶν ὄντων, δὲν ἔχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ ἔλκη τὴν καταγωγὴν ἡ βαρυσήμαντος καὶ μεγίστη αὕτη ἐπιγραφὴ, ἄλλως τε καὶ ἡ γλῶσσα, κατὰ τὸ ἐν Κρήτῃ δωρικὸν ἰδίωμα διάλεκτος οὖσα, δει-

¹ Ὡρ Journal des Débats, Ἀγ. 20, 1885.

κνύει τοῦτο, καὶ γραφή, τοῦλάχιστον ἐν κοινῇ χρήσει, δὲν ὑπῆρχεν ἐν τοῖς προτρωϊκοῖς χρόνοις. Ἄν δὲ καὶ τὸ εἶδος τῆς γραφῆς δὲν ἦνε πάντοτε ἀσφαλὲς βαθυτέρας ἀρχαιότητος τεκμήριον, διότι καὶ πολὺ μεταγενεστέρως ἔτι ἦτο ἐν χρήσει τοῦτο· ὅπως δῆποτε πιθανωτέρα εἶνε ἡ γνώμη, ὅτι δὲν εἶνε νεωτέρα τῶν τοῦ Σόλωνος χρόνων, ἄλλων δεχομένων τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τοὺς περὶ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον χρόνους. Τὸ περιεχόμενον δ' αὐτῆς εἰ καὶ δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐξουσιῶν, εἰς τὴν διοργάνωσιν τῶν κοινωνικῶν ἐν τοῖς Δωριεῦσι τῆς Κρήτης τάξεων καὶ τὴν στρατιωτικὴν τῶν πολιτῶν ἀσκήσιν, θεμελιωδῶν ὄντων τούτων νόμων. οὐδὲν ἦτον μαρτυρεῖ ἐκφραστικώτατα, ὅτι πόλις ἐν ἱκανῶς ἔτι πρωΐμῳ χρόνῳ κανονίζουσα οὕτω τὰς κοινωνικὰς, πολιτικὰς καὶ ἀστυκὰς τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτῆς στοιχείων σχέσεις, δὲν ἦτο μικροῦ λόγου ἀξία καίπερ ἀφισταμένη τοῦ κέντρου τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς δράσεως. Δεῖται δὲ εὐρυμαθοῦς φιλολόγου καὶ βαθέος νομολόγου καὶ ἐπιστήμονος, ὅπως διαταχθῇ καὶ διευκρινηθῇ τελείως, διότι εἶνε πολύτιμος ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις καθὼ ἀφορῶσα εἰς τὸ κατὰ τοὺς Δωριεῖς ἰδιωτικὸν δίκαιον, πολὺ ὀλίγον τοῦτο γνωστόν, ἐνῶ τὸ Ἀττικὸν κατὰ μέγα μέρος περισώζεται κατεσπαρμένον ἐν τοῖς ἀττικοῖς ῥήτορσι καὶ τοῖς διαφόροις ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν. Ἦδη διηρέθη αὕτη ὑπὸ τοῦ R. Dareste εἰς 15 κεφάλαια πραγματευόμενα περὶ δούλων, ἐλευθέρων, ἰδιοκτησίας, υἰοθεσίας, συζύγων καὶ διζυγίων, καταδιώξεως, δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν πιστώσεων, διανομῆς κληρονομῶν καὶ ἄλλων.

Πλὴν δὲ τούτου καὶ ἄλλων, οἷος πρὸ πάντων ὁ διάσημος Ἰταλὸς ἀρχαιοδίφης Comparetti καὶ πολλοὶ δεινοὶ ἑλληνισταὶ Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι καὶ ἄλλοι πολλοὶ Εὐρωπαῖοι, οἵτινες ἡρμήνευσαν τὴν ἐπιγραφὴν ¹, ὁ ἐν τοῖς ἡμετέροις νομομαθέσι διαπρε-

¹ Πολλοὶ μετὰ ταῦτα ἡσχολήθησαν ἐπὶ τοῦ σπανίου τούτου ἀρχαιολογικοῦ κειμένου. Μέχρι τοῦδε εἰργάσθησαν σπουδαίως ἐπ' αὐτοῦ οἱ ἐξῆς : D. Comparetti, *Iscrizione archaiche di Gortyna* (Museo Italiano) vol I, puntata 2—3). Ern. Fabricius, *Inschrift von Gortyn* (Mitteilungen des deutschen arch. Instituts zn Athen, vol. IX, p. 363—384).—Dareste, *la loi de Gortyne* (Bull. de Corr. hellén., vol. IX, p. 301—317).—H. Lewy, *Altes Stadtrecht*

πῆς ἐπιστήμων τοῦ δικαίου πολυμαθὲς λόγιος Ἰ. Δ. Τυπάλδος προσήνεγκε σπουδαιοτάτην συμβολὴν εἰς τὴν ὅσον οἶόν τε τελείαν ἐξερεύνησιν τοῦ παλαιοῦ τούτου ἐν Κρήτῃ νομικοῦ κατασκευάσματος διὰ τῆς ἐμβριθεστάτης καὶ κατὰ πολλοὺς λόγους σπουδαιοτάτης αὐτοῦ διατριβῆς τῆς ἐν τῷ δικηγορικῷ συλλόγῳ Ἀθηνῶν τῇ 9 Μαρτίου 1896 ἀναγνωσθείσης καὶ ἐν τῷ ὁμωνύμῳ περιοδικῷ καταχωρισθείσης. Κατ' αὐτὴν περιέχονται ἐν τῇ α' στήλῃ διατάξεις περὶ ἀγωγῆς, ἀνδραποδισμοῦ καὶ προσφυγῆς δούλων· ἐν τῇ β' περὶ βιασμοῦ καὶ μοιχείας, διαζυγίου καὶ διανομῆς τῆς περιουσίας τῶν συζύγων· ἐν τῇ γ' περὶ διαλύσεως τοῦ γάμου ἕνεκα θανάτου καὶ περὶ τῶν μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ γάμου γενωμένων τέκνων· ἐν τῇ δ' περὶ τῶν ὑπὸ τῶν δούλων τικτομένων καὶ ἐκθέσεως τῶν νεογνῶν καὶ περὶ διαχειρίσεως καὶ διαθέσεως τῆς περιουσίας τῶν συζύγων· ἐν τῇ ε' περὶ τοῦ κληρονομικοῦ δι-

---

von Gortyn auf Kreta, Berlin, 1885.— F. Bucheler und C. Zitelmanu, Das Recht von Gortyn (en Rein. Museum. Ergänzungsheft, XS).—Comparetti, Legge antiche della città di Gortyna in Creta, Firenze 1885.—S. uud Th. Baunack, Inschrift von Gortyn, Leipzig, 1885.—Jean N. Svoronos, sur les *Λέξεις* (Especies de monnaies) de Crète et la date de la grande inscription contenant les lois de Gortyne.

Περὶ τοῦ ἐν λόγῳ δ' ἐνεπιγράφου μνημείου ἡγγέλθη ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ τύπῳ ἑσχατῶς νεωτέρα ἔκδοσις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ Comparetti, ἡ »Ἀκρόπολις« δὲ λέγει τὰ ἑξῆς : » Ἡ ἐν Ῥώμῃ Ἀκαδημία dei Lincei ἔδωκεν εἰσευσεύειν ἑσχατῶς τὴν ἐκτενεστάτην πασῶν τῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν, τὴν ἐν Γόρτυνι τῆς Κρήτης τῷ 1884 εὐρεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἰταλογερμανοῦ διδάκτορος Ἀλμπερ, καθηγητοῦ τῆς ἐπιγραφικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ῥώμης. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἐξετυπώθη τὸ πρῶτον πρὸ ἑτῶν, ἡ νῦν ὁμῶς γενομένη ἔκδοσις εἶνε πληρεστέρα καὶ κριτικωτέρα πασῶν τῶν προγενεστέρων, οὐ μόνον διὰ τὴν τελειότητα τοῦ χειμένου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν σοφὴν καὶ διεξοδικὴν ἐρμηνείαν, ἣν ἐπισυνῆψεν ὁ πρύτανης τῶν ἱταλῶν ἐλληνιστῶν, καθηγητὴς Κομπαρέττης. »Βασίλισαν τῶν ἐπιγραφῶν« ἀποκαλεῖ ὁ ἱταλὸς ἀρχαιολόγος τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Γόρτυνος, καὶ εἰκότως, διότι δσα ἀναγράφονται ἐν αὐτῇ περὶ τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου καὶ τῶν εὐρίμων τῶν ἀρχαίων Κρητῶν, εἶνε ἀνεκτίμητος θησαυρός. » Ἡ νέα αὕτη ἔκδοσις (γράφει ἔγκριτον ἱταλικὸν περιοδικόν, ἡ Nuova Antologia), φέρουσα δόξαν εἰς τὴν ἱταλικὴν ἐπιστήμην, ἐπιχέει ἅπλετον φῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ μάλιστα τῆς Κρήτης, ἥτις ὑπῆρξε κοιτὶς ἐξόχου πολιτισμοῦ καὶ ἔδρα πλείστων ὧν ὠρικῶν ἀποικιῶν. Τὸ φῶς δὲ τοῦτο θὰ αὐξηθῇ, ὅταν ὁ Ἀλμπερ ἐξενέγκῃ εἰς φῶς καὶ πάσας τὰς ἄλλας ἀρχαίας κρητικὰς ἐπιγραφάς, περὶ ὧν τὴν ἐπεξεργασίαν ἀπὸ πολλοῦ ᾔδη ἀσχολεῖται. Ὅρα » Ἀκρόπολις, 16 Μαρτίου, 1894.

καίου καὶ διανομῆς τοῦ κλήρου· ἐν τῇ ς' περὶ πωλήσεως καὶ ἐνεχειριάσεως τῶν πατρῶν καὶ μητρῶν ὑπὸ τῶν τέκνων καὶ τ' ἀνάπαλιν, περὶ τῆς ἐνδίκου σχέσεως ἐξ ἀπαλλοτριώσεως αἰχμαλώτων, περὶ γάμων μικτῶν καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν τικτομένων· ἐν τῇ ζ' καὶ τῇ η' περὶ ἐπικλήρων· ἐν τῇ θ' περὶ τῶν ἐνεκα δανείου ἐνδίκων σχέσεων· ἐν τῇ ι' περὶ δωρεῶν μεταξὺ συζύγων καὶ συγγενῶν καὶ περὶ εἰσποιήσεως ἢ υἱοθεσίας· ἐν τῇ ια' ἐξακολουθοῦσι τὰ περὶ εἰσποιήσεως καὶ ἐν τῇ ιβ' περιέχονται διάφοροι κανόνες τῆς κρίσεως τοῦ δικαστοῦ ¹.

Περὶ τοῦ ἀνεκτιμῆτου τούτου ἀρχαιολογικοῦ κειμηλίου διέλαθεν ὁ καθηγητῆς κ. Σπ. Λάμπρος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ τὰ ἐξῆς ἀρκούντως περιεκτικὰ καὶ ἐκφραστικά. «Οἱ Γόρτύνιοι, λέγει, ἀνέγραψαν τοὺς νόμους αὐτῶν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ² πρὸ Χριστοῦ ἐπὶ μεγάλων πλακῶν, ἐντετοι-

¹ "Ορα περιοδικόν, »Διηγορικὸς Σύλλογος Ἀθηνῶν«, Τ. Β', φυλλ. ε', σελ. 199, καὶ τὰ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ Ἰ. Δ. Τυπάλδου, »Οἱ νόμοι τῆς Γόρτυνος«, Ἀθῆναι, 1887.—Εἶγον γραφῇ τὰ ἀνωτέρω, ὅτε μετὰ ταῦτα (κατὰ Μάϊον τοῦ 1887) ὁ ἀκάματος Ἰταλὸς ἐπιγραφικὸς καὶ ἀρχαιοδύφης Φριδ. Ἀλμπερ ἀνεῦρεν ἐν Γόρτυνι πάλιν δύο τεμάχια μόνον (ἰσχυρῶς) συνθηκῶν ἐνεπιγράφων, τὸ μὲν συνθηκῶν μεταξὺ Κνωσίων καὶ Γόρτυνίων (ἐν ἐπιγραφῇ : »Συνθήκα Κνωσίων καὶ Γόρτυνίων«) τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων, τὸ δ' ἕτερον ἄλλης ὁμοίας τοιαύτης μεταξὺ τοῦ βέκτου βασιλείως τῆς Περγᾶμου Εὐμένους τοῦ Β' (ἔπιθι περὶ τούτου τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ) καὶ τῶν χρητικῶν πολιτειῶν Γόρτυνος, Κνωσοῦ, Φαιστοῦ, Λύττου, Ραύκου, Ἱεραπύτης, Ἐλευθερνῶν (ἢ Ἐλευθέρας), Πολυρρηνίας, Συδρίτου, Λάμπας, Ὀάξου, Πριάσου, Ἀλλαρίας, Ἀρκαδίας, Κεράτου, (πόλεως Κεραϊτῶν), Πραΐσου, Λατοῦς, Βιάννου, Μαλλῶν (ἀγνώστου πόλεως, ἣν δὲν ἦναι τὰ νῦν τῆς Μιραμπέλου Μάλλια παρὰ τῇ Μιλήτῳ ἢ Μιλάτῳ), Ἱερωνίας (ἴσως πόλεως Ἐρανίων), Χερσονάσου, Ἀπολλωνίας, Ἐλύρου, Ὑρακινίας, Ἐλτύνης (πόλεως μέχρι τοῦδε ἀγνώστου), Ἀνωπόλεως, Ἀραδίνης (πιθανῶς τῆς ἐν Σφακίοις Ἀραδέναις), Τάρρας καὶ Ἀπτερέων (ὅρα ἐφημερ. Νέαν Ἐβδομάδα Ἡρακλείου, ἀριθ. 125 Μαΐου 1887). Ἀλλ' ὅσημέραι ἀνακαλυπτόμενα ἄγονται εἰς φῶς διὰ τῶν ἀκαμάτων μόχθων ἀληθῶν τῆς ἐπιστήμης ἱεροφαντῶν καὶ θερμῶν πατριωτῶν κειμηλία προγονικῆς εὐκλείας καὶ παροικομένης φεῦ ἑλληνικῆς ἐν πολιτισμῷ ἐργασίας καὶ δόξης ἐκ τῆς πάλαι ποτὲ μεγάλης, λαμπρᾶς καὶ θαυμαστῆς Γόρτυνος. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀνευρεθέντων ἄλλων κειμηλίων καὶ δύο λάρνακες νεωστὶ πολυτιμότηται καὶ κατὰ τὸν κ. Ἀλμπερ προελληνικῆς ἢ φοινικοελληνικῆς ἐποχῆς· πρὸς δὲ καὶ ἄγαλμα ἡ ἀνδρίας ἀρίστης τέχνης, ἀδρᾶ δαπάνη ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Συλλόγου Ἡρακλείου (ἀναλόγως τῶν ἰσχνῶν αὐτοῦ πόρων) κτηθεῖς, ἅπαντα ἀποθησαυριζόμενα ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Τμήματι τῷ ὅσημέραι θαυμασίως προαγομένῳ καὶ πλουτιζομένῳ.

² Ἄν ὁ χαρακτὴρ τῆς γραφῆς τῶν ἐνεπιγράφων τούτων ὀργανικῶν νόμων ἀνά-

χισμένων εἰς μέγα δημόσιον οἰκοδόμημα περιφερές. Ἐπὶ τοιούτων λίθων ἐγκεχαραγμένον περιεσώθη εἰς ἡμᾶς τὸ μέρος τῆς νομοθεσίας τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον. Ἐκ τοῦ κώδικος τούτου, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, μανθάνομεν τὴν διαδικασίαν τῶν ἀπαιτήσεων κατ' ἐλευθέρων καὶ δούλων, τὰς περὶ διαζυγίων καὶ περὶ γάμου χηρῶν διατάξεις, τὰ περὶ ἀπελευθερώσεως καὶ πωλήσεως δούλων νόμιμα, τοὺς κανόνας τῆς υἱοθεσίας, τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τῶν Γορτυνίων, τὴν πολὺπλοκον νομοθεσίαν περὶ ἐπικλήρων παρθένων. Διδασκόμεθα καὶ αὐτὰς τὰς τιμωρίας, ὥς ἐπέβαλλον οἱ νόμοι εἰς τοὺς βλάπτοντας τὰ τετράποδα ἄλλου πολίτου ἢ τῶν ὁποίων τὰ ζῶα ἔβλαπτον τὰ κτήνη ἄλλων. Αἱ πλάκες τῆς Γόρτυνος εἶνε ἀληθῶς ἀξιοσπούδαστοι ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις. Ἐν τῇ δικαίᾳ αὐτῶν αὐστηρότητι ἐνέχουσί τι τὸ πατριαρχικὸν καὶ ἀφελές αἱ παλαιαὶ ἐκεῖναι νομοθετικαὶ διατάξεις, αἱ ὁποῖαι οὔτε θεσμὸς λέγονταί ποτε οὔτε νόμος, ἀλλ' ἀπλῶς τάδε τὰ γράμματα. Μελετῶντες αὐτὰς ἐννοοῦμεν πῶς ἡ κρητικὴ πολιτεία ἐδικαιοῦτο νὰ ἀπαιτῇ παρὰ τῶν πολιτῶν τὴν πλήρη ἀφοσίωσιν εἰς αὐτήν, ἀφοῦ ἐμερίμνα δι' ἀρίστων νόμων περὶ τῶν συμφερόντων αὐτῶν καὶ τοῦ δικαίου. Ἡ νομοθεσία τῆς Γόρτυνος εἶνε ὁ πρῶτος ἐν πρωτοτύπῳ σωζόμενος κώδιξ τοῦ ἀνθρώπινου γένους, κώδιξ ἀληθῶς ἀξιοθαύμαστος διὰ πολλὰς αὐτοῦ διατάξεις, ὧν τινες εἶνε φιλάνθρωπότεραι τοῦ τε ἀττικοῦ καὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου. Ἀλλὰ συγχρόνως ἡ νομοθεσία αὕτη εἶνε τὸ παλαιότατον τῶν σωζομένων γραπτῶν μνημείων τοῦ πεζοῦ λόγου τῶν Ἑλλήνων, ἀρχαῖκόν καὶ τραχὺ ἐν τῷ κρητικῷ αὐτοῦ ιδιώματι, ὡς ἀρχαῖκά εἶνε τὰ γράμματα, δι' ὧν εἶνε γεγραμμένον. Ἀπὸ τῶν σκαίων τούτων φοινικίζοντων γραμμάτων, ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτρόπου ταύτης, βουστροφηδὸν περικαμπτομένης γραφῆς, μέχρι τῶν εὐγράμμων καὶ περικλήμψων χαρακτήρων τῶν ἀττικῶν

γεται, καθὰ λέγει ὁ καθηγητὴς Λάμπρος καὶ ἄλλοι ἔτι, εἰς τὰ μέσα τῆς ἐβδόμης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, οὐδόλως ἀπίθανον, ὅτι ὁ νομοθέτης αὐτῶν εἶνε ὁ διάσημος Γορτύνιος νομοθέτης καὶ μουσικοδιδάσκαλος Θαλήτας, ὁ μετακληθεὶς καὶ ἐν Σπάρτῃ πρὸς διάταξιν καὶ ρύθμισιν τῶν κατ' αὐτὴν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν πραγμάτων, ὡς ὁ Ἐπιμενίδης εἰς Ἀθήνας. Ἐπιθεὶ τὰ περὶ Θαλήτα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν τοῖς περὶ μουσικῆς ἐναύλου καὶ κιθαριστικῆς.

ψηφισμάτων ὑπάρχει ἡ αὐτὴ ἀπόστασις, ἡ ὁποία χωρίζει τὸ αὐστηρὸν καὶ βαρὺ ἰδίωμα τοῦ Γορτυνίου νομοθέτου ἀπὸ τοῦ στρογγύλου καὶ ἐμμούσου ὕφους τοῦ Ξενοφώντος καὶ τοῦ Δημοσθένους, ἡ αὐτὴ διαφορὰ ἡ ὁποία παρατηρεῖται μεταξὺ τῶν δυσκάμπτων ἔργων τῆς πρώτης κρητικῆς τέχνης καὶ τῶν καλλιτεχνημάτων τοῦ Φειδίου καὶ Προξίτελους.

» Ἡ Κρήτη ἔχουσα θέσιν ἐξαίρετον καὶ πλουτοῦν φυσικὸν καὶ τοιαῦτα στοιχεῖα ἐγκαίρου πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ἔμελλε βεβαίως νὰ ἀριστεύσῃ ἐν τῇ ἱστορικῇ σταδιοδρομίᾳ, ἂν μὴ περιέστελλε τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς ἡ ἔλλειψις συγκεντρώσεως τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων καὶ ἡ ἐχθρικὴ στάσις τῶν κρητικῶν πόλεων πρὸς ἀλλήλας. Ἡ πρόοδος αὐτῆς, ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς ἀνεκὸπῃ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα νομίζει τις ὅτι ἡ νῆσος συνέλεγε δυνάμεις, ὅπως ἀναφανῇ ἐν τοῖς πρώτοις τῶν Ἑλλήνων εἰς ἐποχὰς ἄλλας. Ἀλλ' οὐχ ἦττον ἡ Κρήτη, ἥτις ὑπῆρξε κατὰ τοὺς μύθους τῶν ἀρχαίων ἡ κοιτίς, ἡ τροφὸς καὶ ὁ τάφος τοῦ ὑφίστου τῶν Ἑλλήνων θεοῦ, ἡ Κρήτη, ἐν ᾗ ἐβλάστησαν κατ' αὐτὸ τὸ λυκαυγὲς τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς τέχνης καὶ ἥτις διεκρίθη ἐνωρὶς ἐν ταῖς πρώταις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, αὐτὴ ἡ ἐκατόμπολις Κρήτη ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τῆς γῆς αὐτῆς ἀπὸ μακρὰίῳνας τάφου ἀναδῶσασα τὸ πρῶτον ἀδιαφιλονείκητον μνημεῖον τοῦ πεζοῦ λόγου τῶν Ἑλλήνων, τὸ πρῶτον γνήσιον κείμενον Ἑλληνικῶν νόμων.

Καὶ τοσαῦτα μὲν ἐν συντόμῳ τὰ κατὰ τὴν περιδότητον γενομένην ἐπιγραφὴν ταύτην ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς ἐπιστημονικῷ, ἀρχαιολογικῷ καὶ φιλολογικῷ κόσμῳ. Ἀρχῆς δὲ γενομένης, ὁ σοφὸς εὐρέτης χρόνος θέλει παραγάγει εἰς φῶς πολλὰ ἀναγόμενα εἰς τὰς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οὐ μόνον κοινωνικὰς, ἀλλὰ καὶ ἀλληλεθνεῖς σχέσεις, ὧν πλούσιον ταμεῖον καὶ θησαυροφύλαξ τυγχάνει καὶ τὸ ἔδαφος τῆς λαμπρᾶς ποτε Γόρτυνος. Ἐάν ποτε γείνωσιν ἀνασκαφαὶ ἐπίσημοι, δημόσιαι, ἐν Κρήτῃ, ἐν ταῖς πρώταις τούτων ἢ μᾶλλον ἡ πρώτη, ἀνάγκη νὰ ᾔηε ἡ ἀνερεύνησις καὶ ἀποκάλυψις τῆς πόλεως Γόρτυνος. Αὕτη ἐπὶ τοῦ παρθένου ἔτι καὶ θαυμασίου χώρου αὐτῆς διεξαγομένη, δὲν δύναται τις νὰ φαντασθῇ ὁποίους πολυτίμους θησαυροὺς θέλει ἀγάγει εἰς φῶς, ὁποίας ἀποδείξεις καὶ τεκμήρια ἐν ἄλλοις

πολλοὶς καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς τέχνης καὶ τῆς βαθμιαίας αὐτῆς ἀναπτύξεως θέλει παράσχει· διότι ἐν αὐτῇ πρὸ πάντων συνηντήθησαν καὶ συνεχύθησαν ἡ ἐκ παραλλήλου ἐχώρησαν αἱ τε ἐκ Συροφοινίκης καὶ Αἰγύπτου σημιτικαὶ ἐπιρροαὶ καὶ ἡ ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τῇ ἄλλῃ πνευματικῇ ἀντιλήψει ἑλληνικὴ ἰδιοφυΐα, καθ' ἣ καὶ ὁ πολὺς Καστελλὰρ περὶ τούτου ἤδη ἀπεφάνητο ¹. Ὁ μὲν κλαρίτης Σχλημαν ἀπέβλεψεν ἄλλοτε σπουδαίως καὶ ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου, ὡς καὶ περὶ τῆς προμυκηναίας Κνωσοῦ· ἡ ἐπίμονος ὁμῶς ἀντίστασις τῶν ἐν Ἡρακλείῳ πατριωτῶν, θελούντων νὰ ἀναπαύωνται τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα λείψανα ὑπὸ τὴν σκλαβωμένην ἔτι γῆν, μέχρις οὗ ἡ χαρμόσυτος τῆς ἐλευθερίας περιηχήση σάλπιγξ καλοῦσα αὐτὰ εἰς φῶς καὶ ἀνάστασιν, ἐματαιώσε τὸ ἐγχείρημα ἐκεῖνο. Τίς οἶδεν, εἰ κατὰ τὸ κοινὸν λόγιον, δὲν θὰ ἦτο καὶ ὡς πρὸς τοῦτο »Κάθε ἐμπόδιον διὰ καλλίτερον«. Ἡ μεγάλη αὕτη, ἐπίσημος καὶ πλουσία πόλις μὴ παθοῦσα ἐκ τῆς πρώτης ἐν Κρήτῃ ξένης ἐπιδρομῆς, τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ Μετέλλου, διότι δὲν καταλέγεται μετὰ τῶν πολεμησάντων κατ' αὐτοῦ, διετηρεῖτο καὶ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις ὡς πρωτεύουσα τῆς νήσου ἀναγνωριζομένη ἀπὸ τῆς τῶν Ῥωμαίων κυριαρχίας καὶ ἐξῆς. Καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν δὲ ἠκμαζεν ἔτι καὶ ὑπερεῖχε τῶν ἄλλων πόλεων καὶ ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἦν ὁ τῆς νήσου πρωθιεράρχης, ἐξ οὗ καὶ ἐτιτλοφορήθη ἐκκλησιαστικῶς Μητρόπολις, ὄνομα περισηθέν μέχρι τοῦδε εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς μόνον κείμενον χωρίον Μητρόπολιν· μόνον δ' ἐπὶ Ἑνετῶν μετηνέχθη ἐκεῖθεν ὑπ' αὐτῶν ἡ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ Μητροπολίτου ἑδρα εἰς Χάνδακα (Ἡράκλειον), ἀλλ' ὑπὸ καθολικόν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, σχῆμα. Ἐξ ἰδίων δ' ἔσως γεωλογικῶν περιστάσεων ἐφείσθησαν αὐτῆς φαίνεται οἱ καταστρεπτικοὶ σεισμοί, διότι ἀναφέρεται σωζομένη καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τοῦ μεσαίωνος χρόνους, ἡ καταστροφή δ' αὐτῆς ἀποδοτέα μᾶλλον εἰς τὴν κτηνώδη τῶν Σαρακηνῶν Ἀράβων ἐπίφορὰν καὶ κατὰκτησιν ².

Μικρὸν περαιτέρω πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῶν ἐρειπίων τῆς Γόρ-

¹ Ὁρμ. ἔμπρ. σελ. 12.

² Thenon, σ. 77. C. Perrot, σ. 96.

τυνος καὶ κατὰ τὰ νοτιοανατολικά τοῦ μουσουλμανικοῦ χωρίου 'Ρουφᾶ, πρὸ λόφου ἀνήκοντος εἰς τοὺς τελευταίους πρὸς μεσημβρίαν πρόποδας τῆς 'Ιδης, κεῖται τὸ εὐρὺ καὶ ἐλικοειδὲς σπήλαιον, εἰς τὸ ὅποιον ὁ χρόνος ἀπέδωκε τὰ ὄνομα τοῦ πολυθρυλήτου Λαβυρίνθου. Πολλοὶ καὶ τῶν νεωτέρων ἀρχαιοδιφῶν ἠθέλησαν ὅτι τὸ κατώγειον τοῦτο ὑπάργμα ἦτο οὐ μόνον τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ Μινωταύρου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄντρον, εἰς τὸ ὅποιον κατέφυγον οἱ Κουρῆτες μετὰ τοῦ νεογνοῦ Διὸς, ὅπου ὁ Μίνως κατὰ χρονικὰ δισκότηματα ἀνестρέφετο μετὰ τοῦ Κρηταγενοῦς θεοῦ, ὅπου ὁ 'Επιμενίδης ὕπνωσε τὸν ἐπιμενίδειον αὐτοῦ ὕπνον καὶ ὁ Πυθαγόρας κατήλθε πρὸς ἐπίσκεψιν καὶ μυστηριώδη τελετουργίαν. 'Αλλ' ἀναμφισβήτητον ἤδη τυγχάνει, ὅτι τὸ μὲν ἄντρον τοῦ Διὸς κεῖται ἀντιθέτως ὅλως, ἐπὶ τῶν βορειοανατολικῶν μερῶν τῆς πολυκλάδου 'Ιδης, ὅπου καὶ ἀνεγνωρίσθη ἤδη καὶ ἐπιστάθῃ κείμενον, ἐπὶ δὲ τοῦ πολυθρυλήτου Λαβυρίνθου ἔχει ἀναμφήριστον ἀξίωσιν ἡ Κνωσός, παρὰ τῇ ὁποίᾳ οὗτος ἦτο ἡ ἐνομιζέτο ὅτι ὑπῆρξεν ἐν ἀρχαιότητι ἀπωτάτῃ, ἐφ' ᾗ καὶ τὰ νομίσματα αὐτῆς τὸν τύπον τούτου ἔφερον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οὐδέποτε δὲ τὰ τῆς Γόρτυνος. Ὡστε ὁ λεγόμενος νῦν οὗτος Λαβύρινθος ἐστὶ σπήλαιον φυσικόν, τὸ ὅποιον ἠδρύνθη ἐκ τοῦ χρόνου καὶ βεβαίως ἐξωμολύνθη καὶ πῶς ἐκανονίσθη ἐκ τῶν ἐξορυσσομένων ἐκεῖθεν λίθων πρὸς οἰκοδομὴν τῆς παρκακειμένης μεγαλοπόλεως, χρησφύγετον τοῦ χρόνου προϊόντος γενόμενον καὶ κευθμῶν ὅπωςδῆποτε καταδιωκομένων ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ¹.

Λεβὴν ἢ Λεβήνα. Πλὴν τῶν Ματάλων καταστάντων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Γορτυνίων καταστροφὴν τῆς γείτονος Φαιστοῦ ἐπινείου καὶ τούτου αὐτῶν, εἶχον οὗτοι ἀνέκαθεν τὴν ἐπὶ τῆς Λιβυκῆς θαλάσσης κειμένην Λεβήνα καὶ μικρὸν πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ἕτερον, τὴν Λασσαίαν ἢ Λισσίαν. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ τούτων περὶ τὴν θάλασσαν τῆς Γόρτυνος ἐπινείων τὸ κυριώτερον ἦτο ἡ Λεβὴν κατὰ κάθετον ἀκριβῶς γραμμὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς μεγαλοπό-

¹ Ὁρα Tournefort, I, 67—70. Sieber, Reise nach der Insel Kreta, I, 510 καὶ εἰ Hoeck, Kreta I, 447—454. Κρητικὰ Μ. Χουρμούζη Βυζαντίου 95 καὶ εἰ μετὰ τῆς σημ. 1. Bursian, II, 566. Πρὸ πάντων δὲ παράβαλε Thenon, Gortyne V, 77. Perrot, Le Labyrinthe de Cortyne.

λεως καὶ εἰς ἀπόστασιν 12 μιλ. ρωμαϊκῶν (ὥρων 4, 48') ἀπ' αὐ-
τῆς κειμένη. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Συροφοίνικες παραδίδονται πρῶτως
ἐνταῦθα ἐνιδρυθέντες, οἱ ἀρχαιολογοῦντες πιστεύουσιν, ὅτι τὸ ὄ-
νομα τοῦ ἀκρωτηρίου Λέων (νῦν Διόντα καὶ Λέντα ἢ Κεφάλαια),
παρ' ᾧ ἔκειτο τὸ ἐπίνειον Λεβὴν, οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ μετάφρασις
ἀπλῆ τοῦ Φοινικικοῦ Λεβὴν. Πλησίον τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου εὐ-
ρίσκονται ἔτι λείψανά τινα τῆς πόλεως ταύτης, μεταξὺ τῶν ὀ-
ποίων κίονές τινες ἐκ γρανίτου τοῦ περιφήμου ναοῦ τοῦ Ἀσκλη-
πιοῦ, τὸν ὅποιον κείμενον ἐν τῷ κέντρῳ ἐπεσκέπτοντο ἐκ πάντων
τῶν μερῶν τῆς νήσου ἀσθενοῦντες νοσηλευόμενοι ἐν τοῖς λεγομέ-
νοις τότε καταγώγιοις, οἰοεὶ ξενοδοχείοις. Ὁ περὶ τὰ ἀρχιτεκτο-
νικὰ καὶ θεατρικὰ δεινὸς Ἀγγλος ἀρχαιοδίφης Φαλκενέριος ἐκτί-
θησιν ἐν τοῖς περὶ τούτων χάρταις αὐτοῦ καὶ τὸ σχέδιον τοῦ δια-
σήμου τούτου πάλαι ναοῦ ¹. Ἡ λατρεία δὲ τοῦ Ἀσκληπιοῦ με-
τηνέχθη κατὰ Πausανίαν ² εἰς ταύτην τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς κατέ-
ναντι ἐν Ἀφρικῇ Κυρήνης, ἐκαλεῖτο δὲ ὁ ναὸς κοινῶς Ἀσκλη-
πιεῖον. Ἐκ τῶν ἐπιγράφων ὅμως ἐξάγεται ὅτι ἐν τῇ πόλει ἐτι-
μᾶτο πρὸς τῷ Σωτήρῃ Ἀσκληπιῷ καὶ ἡ Σώτειρα Ὑγίεια καὶ ἡ
Κόρη ³. Ἡ Λεβὴν ἦτο πατρὶς τοῦ Λευκοκόμου καὶ τοῦ Εὐξυν-
θέτου, ὧν τὴν ἱστορίαν διηγεῖται ὁ Θεόφραστος ἐν τῷ περὶ ἔρω-
τος λόγῳ, ὁ δὲ Στράβων λέγει περὶ αὐτῶν τὰ ἐξῆς ⁴ : «Ἐκ Λε-
βήνος ἦν Λευκοκόμας τε καὶ ὁ ἐραστὴς αὐτοῦ Εὐξύνθετος, οὗς
ἱστορεῖ Θεόφραστος ἐν τῷ περὶ ἔρωτος λόγῳ, ἀθλῶν ὧν ὁ Λευ-
κοκόμας τῷ Εὐξυνθέτῳ προσέταξεν ἕνα φήσας εἶναι τούτων, τὸν
ἐν Πράσῳ κύνα ἀναγαγεῖν αὐτῷ· ὅμορα δ' εἰσὶν αὐτοῖς οἱ Πράσσιοι
(ἴσως ἐννοεῖ ἐνταῦθα τοὺς Πριανσίους, διότι οἱ Πράσσιοι ἢ Πράϊ-
σιοι εἶνε πολὺ μακρᾶν, ἐν Σητίᾳ)». Ἡ ἀκμὴ τῆς πόλεως ταύτης
δὲν φαίνεται διαρκέσασα ἐπὶ πολὺ, διότι ὁ μὲν Πευτιγγέριος πί-
ναξ δὲν θεωρεῖ πλέον αὐτὴν πόλιν ἀξίαν λόγου, ὁ δὲ Ἱεροκλῆς
δὲν καταριθμεῖ πλέον μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς νήσου. Ἐν τοῖς τοῦ

¹ Ὁρα Falkener, A. description of theatres in Krete, p. 18.

² Πaus. Κορινθ., 26. Παράβ. καὶ Φιλόστρ. ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου, IX, 41.

³ Spratt, I, 348 καὶ II, 423.

⁴ Στράβ. X, 478. (καὶ σχόλια Κασσῶδωνος).

χριστιανισμοῦ χρόνοις φαίνεται μᾶλλον συγχաζομένη ἡ δυτικώ-
τερον αὐτῆς κειμένη Λασσαία ἢ καὶ ἄλλως Καλοὶ Λιμένες κα-
λουμένη.

Λασαία ἢ Λισία. Πρὸς δυσμὰς τῆς Λεβήνος, εἰς ἀπόστασιν
2 1)2 ὥρων ἀπ' αὐτῆς, ἔκειτο ἡ Λασαία. Ἐνταῦθα σχηματίζε-
ται κόλπωμα πρὸς μὲν ἀνατολὰς ἀνοικτόν, ἐκ δὲ τῶν νοτιοδυτι-
κῶν προστατευόμενον ὑπὸ δύο βραχυδῶν νησίδων, τὸ ὅποτον κατὰ
τὸν τοῦ θέρους χρόνον παρέχει εἰς τοὺς ναυτιλλομένους ἀσφαλῆ
προσόρμησιν, ἐκ τούτου δ' ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ ὄρμος
οὗτος Καλοὶ Λιμένες (νῦν Καλοὶ Λιμῶνες). Περὶ τὸν ὄρμον τοῦ-
τον ἔκειτο τὸ ἕτερον τῆς Γόρτυνος ἐπίνειον, ἡ Λισαία, ἀπέχον
αὐτῆς 16 μίλια ρωμ. (ὥρας 6, 24'). Ὁ εὐαγγελιστῆς Λουκᾶς
ποιεῖται μνεῖαν αὐτῆς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων ¹, διότι
ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἤκμαζεν αὕτη μᾶλλον ἢ ἡ Λεβήν. Ду-
τικῶς αὐτῆς προβαίνει ἡ ἀκτὴ πρὸς μεσημβρίαν διευθυνομένη καὶ
καταλήγουσα εἰς τὸ ἀκρωτήριον Λισσὴν (νῦν Λίθινος).

Περαιτέρω πρὸς ἀνατολὰς. ἐν τῷ εὐρεῖ τῆς τῶν Γορτυνίων
πολιτείας πεδίῳ, ἢ λεκανοπεδίῳ, τῷ ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Ληθαίου
διαρροομένῳ καὶ ἐν μέρει καὶ ὑπὸ τοῦ Καταρράκτου (Ἀναποδά-
ρη), περιεχομένῳ δὲ μεταξὺ ἔνθεν μὲν τοῦ ἀνατολικοῦ κλάδου
τῆς Ἰδης, ἔνθεν δὲ τῆς σειρᾶς τοῦ παρὰ τὴν Λιβυκὴν θάλασσαν
παρὰθέοντος ὕψηλοῦ ὄρους τῆς Ἀστερουσίας (νῦν Κόφινα) ὑπῆρ-
χον πολλὰ πόλεις, τελοῦσαι ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ὅτε μὲν τῆς Κνωσοῦ
ἢ τῆς Λύκτου, πρὸ πάντων ὅμως τῆς Γόρτυνος. Αὗται ἦσαν ἡ
Βοίβη, ἡ Πυλῶρη ἢ Πύλωρος, ἡ Ἀρκαδία, οἱ Ὅριοι, ἡ Πύρκνθος,
αἱ Στῆλαι, ἡ Ἰνατος, τὸ Ρύτιον, ἡ Ὀλόπυξος, αἱ Θεράπναι καὶ
ἄλλαι. Καὶ ἡ μὲν Βοίβη ἔκειτο πρὸς μεσημβρίαν τῆς Γόρτυνος μι-
κρόν πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ἀποκλίνουσα. Ἀναφέρεται δ' ὑπὸ Στε-
φάνου Βυζαντίου καὶ Νόννου ², καὶ τάττεται ὑπὸ τοῦ Πάσλεῦ

¹ Ὅρα Πράξ. Ἀποστ., 27,8. Ἡ κατὰ τὸν Συναϊτικὸν κώδικα Λασαία κατὰ
τὸν Ἀλεξανδρινὸν λέγεται Ἀλασσα καὶ εἶνε ἡ αὕτη πρὸς τὸ Ἀλαὶ τοῦ Σταδισμοῦ
καὶ τὸ Λάσος τοῦ Πλινίου. Ὅρα Bursian, II, 567, σημ. 1. Ἐν τῷ ὀνόματι τῆς
τελευταίας εὐρηγται καὶ νομίσματα. Ὅρα Δάππερ σελ. 375 καὶ ἑ.

² Στῆφ. Βυζ. ἐν λ. Βοίβη. Νόννου Διονυσιακά, XIII, 231. Παράδ. καὶ
Pashley, I, 299.

παρὰ τῷ χωρίῳ Μπόμπια, τὸ ὅποιον κεῖται ἐν τῇ μεσημβρινῇ ἐσχα-
τιᾷ τῆς Μεσσαράς καὶ καθ' ἡμᾶς ἐκλείπεν ὁ γόνος αὐτοῦ πρωτα-
γωνιστῆς ἥρωος Μ. Κόρχκας· οὐδόλως δ' ἀπίθανον καὶ τὸ ὄνομα
τοῦ καθ' ἡμᾶς χωρίου Μπόμπια νὰ ἦνε παραφθορά τις τῆς λέξεως
Βοίβη (οἰονεὶ Βόδια, Μπόμπια), τῆς ὁποίας φαίνονται ἐρείπια ἀρ-
χαῖα ἐν τοῖς μεσημβρινοδυτικαῖς τοῦ νῦν χωρίου ¹. Τὸ ὄνομα τῆς
πόλεως ταύτης εἶνε τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τῇ
λίμνῃ Βοιδηίδι, οὐδόλως δ' ἀπίθανον ὅτι ἱδρυσαν αὐτὴν οἱ μετὰ
τὰ Τρωϊκὰ εἰς Κρήτην ἀπάραντες Μάγνητες, οἵτινες ὠνόμασαν
αὐτὴν οὕτως ἐκ τῆς ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν Βοίβης ². Ἡ δὲ Πυ-
λῶρη ἢ Πύλωρος πρὸς μεσημβρίαν τῆς Γόρτυνος καὶ κατὰ τὸ μέ-
σον περίπου τῆς ἀγούσης ἀπ' αὐτῆς εἰς Λεβθῆνα ὁδοῦ κειμένη,
ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν νῦν Πλώραν, χωρίον τὸ αὐτὸ περίπου ἔχον
ὄνομα, δύο μίλια πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ὁποίου φαίνονται ἐπὶ θέ-
σεώς τινος βραχῶδους, Διχαλῆς καλουμένης, ἀρχαῖα λατομεῖα,
ὁπόθεν ἐξωρῦπτοντο λίθοι πρὸς οἰκοδομὴν καὶ κίονες ³. Ἡ Ἀρκα-
δία δέ, ἡ καὶ Ἀρκαάδες καλουμένη, ἔκειτο περὶ τὰ βόρεια τῆς
νῦν ἐπαρχίας τῆς Μεσσαράς τῆς καλουμένης Μονοφάτζιον, ὑπὸ
τὰς ὑπωρείας τοῦ μέσου τοῦ ἀνατολικοῦ τῆς Ἰδης κλάδου, ὁπόθεν
καταρρέει καὶ ὁ Καταρράκτης. Περὶ τὰ μέρη ταῦτα ὑπάρχει χω-
ρίον νῦν Ἀρκαδί καλούμενον· μίαν ὥραν ὅμως πρὸς μεσημβρίαν
αὐτοῦ παρὰ τὸ χωρίον Μελισσοχωρὶ εὐρίσκονται τὰ ἐρείπια, τὰ
νῦν Ἀξή-Κεφάλα ἢ Ἀξοκεφάλα καλούμενα, καὶ μέχρι πιθανὸν
γειτονικοῦ τινος λόφου, Τσιφοῦτ-Καστέλλι νῦν λεγομένου (φρου-
ρίου ὄντος βυζαντινῆς ἢ ἐνετικῆς ἐποχῆς) ἐκτεινόμενα, πόλεως
ὠχυρωμένης μετὰ πολλῶν φρεάτων ἐνδοθεν τῶν τειχῶν, τὰ ὅποια
κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουσιν εἰς τὴν πόλιν Ἀρκαδίαν ἢ
τοὺς Ἀρκαάδας. Περὶ τῆς πόλεως διηγοῦνται, ὅτι ἐξ ἐχθρικῆς ἐπι-
δρομῆς κυριευθεῖσα ποτε ἡρημώθη, μεθ' ὃ αἱ ἐν αὐτῇ πηγαὶ ἔπαυ-
σαν ὅλως νὰ ἀναβλύζωσιν· ἀφοῦ ὅμως μετὰ ἐξ ἔτη ἀνοικισθεῖσα
ἀποκατέστη πάλιν, ἀνεφάνησαν ἐκ νέου αἱ πηγαὶ ⁴. Ἐν ἔτει 221

¹ Ὅρα Κρητικὰ ὑπὸ Μ. Χουρμούζη Βυζαντίου, σ. 102.

² Ὅρα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ περὶ τοῦ λαοῦ τούτου τῶν Μαγνήτων.

³ Κρητικὰ ὑπὸ Χουρμούζη, σ. 99.

⁴ Seneca Nat. quaest., III, 10, 5. Plin. XXXI, 4. Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Ἀρκαάδες.

π. Χ. κατὰ τὴν μεγάλην τῶν κρητικῶν πολιτειῶν διαταραχὴν, ἀπέστησαν οἱ Ἀρκάδες μετ' ἄλλων πολλῶν ἀπὸ τῶν Κνωσίων καὶ προσετέθησαν εἰς τοὺς Λυκτίους· μετὰ δὲ ταῦτα συνέδεσαν συνθήκην καὶ μετὰ ἐξωτερικῶν πολιτειῶν, οἷον τῆς ἐν Ἰωνίᾳ Τέω καὶ τοῦ Εἰμένους τῆς Περγάμου μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιτήμων τῆς νήσου πόλεων, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ἡ πόλις ἦτο ἀκμαία τις καὶ ἰσχυρά¹. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ πόλις εἶχεν ἐπισκοπικὸν θρόνον τὴν τρίτην κατέχοντα καὶ ἐπὶ Βυζαντινῶν ἐν τῇ νήσῳ θέσιν, ἐξ οὗ τιτλοφορεῖται νῦν ὁ ἐπίσκοπος τῆς παρακειμένης ἐπαρχίας Ῥίζου ἢ Βιάννου. Πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως ταύτης τῶν Ἀρκάδων, ἐν ἀποστασίει δύο ὥρων ἀπ' αὐτῆς, ἔκειτο ἑτέρα πόλις, ἡ τῶν Ὀρίων (οἱ Ὅριοι), ἡ ὁποία τάττεται ὑπὸ τοῦ Σπράττου παρὰ τῷ νῦν χωρίῳ Ἀγίῳ Θωμᾷ². Ὁ χαρτογράφος Κίπερτος ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ τάξῃ αὐτὴν ἐν τῇ τῆς Ἀρκადίας θέσει, ἀλλ' ἐν νεωτέρῳ τοῦ ἄτλαντος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐκδόσει ἀπέσυρε τὴν γνώμην ταύτην³. Καὶ ὅντως ἐν Ἀγ. Θωμᾷ, κατὰ τὸν Μ. Χουρμούζην, τὸν ποιήσαντα ἐν τοῖς Κρητικοῖς αὐτοῦ ἀκριβῆ μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν στατιστικὴν τῆς ἐπαρχίας Μονοφατζίου, τὸ χωρίον τοῦτο κεῖται ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἀρχαίας καὶ μεγάλης πόλεως. Διότι πλὴν τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων λειψάνων σώζονται τάφοι ἐπὶ βράχων σκληρῶν λελαξευμένοι καὶ τόσῳ εὐρύχωροι, ὥστε εἰς αὐτῶν χρησιμεύει ὡς ἐκκλησία καὶ ἄλλοι ὡς ἀποθήκαι⁴. Καὶ ὁ Γάλλος δὲ περιηγητὴς καὶ ἀρχαιολόγος Γ. Περρότος λέγει ὅτι οἱ ἐπὶ τοῦ Ἀγ. Θωμᾶ τάφοι εἰσὶ περίεργοι καὶ θεᾶς ἄξιοι, ἀλλ' ἀποδίδει αὐτοὺς εἰς τὴν πόλιν Λύκαυστον ἱκανῶς βορειότερον κειμένην. »Λελαξευμένοι, λέγει, ἐπὶ μεμονωμένων βράχων, οἱ ὁποῖοι προσέλαβον ἐξωθεν καλλωπισμὸν ἀρχιτεκτονικόν, οἱ τάφοι οὗτοι, τῶν ὁποίων ὁμοίους δὲν εἶχον ἰδεῖ ἀκόμη οὐδαμοῦ ἐν τῇ νήσῳ, ἀναπολοῦσι τοὺς ὑπάρχοντας ἐν οὗτῳ μεγάλῃ ποσότητι πρὸ τῶν πόλεων τοῦ Πόντου ἢ τῆς Λυκίας. Τὸ προστιθέμενον δὲ εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀλλοχοτόου

¹ Ὅρα Πολύβ., ΙΥ, 53 καὶ Corpus Inscr. gr. n. 3052.

² Spratt, I, 314 καὶ ἑ. Παράβ. καὶ II, 57 καὶ ἑ.

³ Ὅρα τὸν νέον τῆς Ἑλλάδος ἄτλαντα von Kiepert, 5.5.

⁴ Κρητικὰ Μ. Χουρμούζη, σ. 74 καὶ ἑ.

ταύτης νεκροπόλεως ἔστιν, ὅτι οἱ σεισμοὶ οἱ λίαν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Ἰδης συχνοί, ἀπέσπασαν πληθύν τινα τούτων τῶν βράχων ἐκ τοῦ ὅρους, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατεκυλίσθησαν ἐπὶ τῆς κατωφερείας, ἔνθα ἔστησαν ἐπὶ διαφόρων ὑψωμάτων καὶ ποικίλων θέσεων. Τούτων τῶν μικρῶν ἐπιταφίων οἰκοδομημάτων τὰ μὲν κεῖνται ἤδη ἐπὶ τῶν πλευρῶν αὐτῶν, τὰ δὲ κατεχώσθησαν εἰς τὸ ἔδαφος κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματός των, τὰ κιονόκρανα των παραστάδων των, καὶ εἰσὶ προσηλωμένα, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, κάτω τὴν κεφαλὴν νεύοντα. Ἄλλα ἐν τέλει εἰσὶ τεθραυσμένα ἐν πολλοῖς τεμαχίοις¹. Ἐκ τῆς στάσεως δὲ, τὴν ὁποίαν ἔλαβον καὶ οἱ Ὅριοι μετὰ τῶν Ἀρκάδων καὶ ἄλλων κατὰ τῶν Κνωσίων καὶ ὑπὲρ τῶν Λυκτίων, δὲν φαίνεται καὶ ἡ πόλις αὐτῶν τῷ ὄντι ἀδύνατος καὶ μικροῦ λόγου. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῆς πόλεως τῶν Ἀρκάδων 2 1/2 ὥρας, παρὰ τινι τῶν τοῦ Καταρράκτου βραχιόνων, ὅπου καὶ νῦν σώζεται χωρίον Πυράθι καλούμενον, ἔκειτο ἡ πόλις Πύρανθος. Περί αὐτῆς λέγει μὲν Στέφανος ὁ Βυζάντιος ὅτι ἔκειτο περὶ Γόρτυνα², ἀλλὰ διὰ τούτου δυσχερὲς εἶνε νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι ὑπήγετο εἰς αὐτήν. Διότι καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς ἐπαρχίας Μονοφατζίου εἶνε ἡ μᾶλλον κατὰ τὰ σύνορα αὐτῆς καὶ τῆς ἐπαρχίας Ριζοκάστρου (Βιάννου) καὶ πρὸς βορρᾶν ἔκειτο ἡ Κνωσὸς καὶ βορειοανατολικῶς ἑτέρα ἰσχυρὰ πολιτεία, ἡ Λύκτος. Πρὸς μεσημβρίαν τῆς Πυράνθου ἔκειτο κατὰ Σπράττην καὶ Κίπερτον παρὰ τῷ νῦν χωρίῳ Ῥοτάσι ἡ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἔτι ἀναφερομένη πόλις Ῥύτιον. Ὁ Βουρσιανὸς ὅμως, ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς ὡς καὶ ἡ Πύρανθος ἀπὸ τῆς Γόρτυνος ἀποστάσεως, δὲν παραδέχεται ὅτι ἔκειτο αὕτη ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐγγύτερον εἰς τὴν μεγαλόπολιν, ὑφ' ἧς καὶ κατεστράφη ὡς καὶ ἡ Φαιστός καὶ ἡ Βοίβη. Δι' ὅσον ἐνδεῶς δὲ ὁ Βουρσιανός, ὅτι τὰ ἐν τῷ χωρίῳ Ῥοτάσι ἐρείπια ἀνήκουσι πιθανῶς ἢ εἰς τὴν πόλιν Ὀλόφυξον ἢ εἰς τὰς Θεράπνας. Τὸ Ῥύτιον ἐν τούτοις περὶ τὴν θέσιν ταύτην κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κείμενον ἀναφέρεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὁμήρου ὡς

¹ Οἱ Perrot, σ. 106 καὶ 107.

² »Πύρανθος πόλις μικρὰ ἢ κώμη Κρήτης περὶ Γόρτυναν. Οἱ κατοικοῦντες Πυράνθιοι«.

εὖ μετὰ τῆς Φαιστοῦ ναιετάωσα πόλις. Ὑπέστη δὲ τὴν τύχην τῆς Φαιστοῦ, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι δὲν ἀπεῖχε πολὺ τῆς Γόρτυνος, πλὴν δὲ τοῦ Ὁμήρου καὶ ὁ Στράβων λέγει: »Γορτυνίαν δ' ἐστὶ καὶ τὸ Ῥύτιον σὺν τῇ Φαιστῷ« καὶ ὁ Νόννος ὡσαύτως ¹:

»Οἷς ἅμα πολλοὶ

Ὑψιλόφου Γόρτυνος ἐθωρήσδοντο πολῖται

Καὶ νάσται Ῥυτίοιοα.

Ἡ πόλις Ῥύτιον ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Πλινίου καὶ τοῦ Στεφάνου, ὁ δὲ Αἰλιανὸς ποιεῖται μνεῖαν ἐξοικισμοῦ τινος τῶν Ῥυτιέων ἐκ περιστατικοῦ τινος ἀλλοκοτοῦ, ἐνῷ λέγει ²: »λέγεται δὲ καὶ ὑπὸ σκολοπενδρῶν ἐξαναστῆναι Ῥυτιεῖς· τοσοῦτον πλῆθος αὐτοῖς ἐπεφοίτα τούτοις«. Οὕτως ὑπολείπονται κατὰ τὸ μέχρι τῆς ἐπαρχίας Ῥιζοκάστρου (Βιάννου) λεκανοπέδιον, τὸ ὑπὸ τῶν ποταμῶν Ληθαίου καὶ Καταρράκτου ἀρδευόμενον, αἱ πόλεις Στήλαι καὶ Εἵνατος ἢ Ἰνατος. Καὶ αἱ μὲν Στήλαι τάττονται ὑπὸ τοῦ Σπράττου ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Καταρράκτου ἐγγὺς τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ ὄχθης καὶ παρὰ τὸ νῦν χωρίον Δεμάτι ἐπὶ λόφου, ὅστις νῦν καλεῖται Καστέλλι ἢ Καστελλιχνὰ ἕνεκα μεσαιωνικῶν τινων ἐρειπίων, διότι ἐπὶ Ἑνετῶν ᾠκοδομήθη ἐκεῖ ἐπὶ ὑψηλοῦ βραχώδους λόφου φρούριόν τι Belvedere (Καλλιθέα) καλούμενον, διότι ἡ θέσις αὐτοῦ ἐστὶν ὄντως ὠραία ἔχουσα περιωπὴν μεγάλης ἐκτάσεως ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐρυτέρας πεδιάδος τῆς Κρήτης ³. Καὶ Στέφανος ὁ Βυζάντιος λέγει περὶ αὐτοῦ: »Στήλαι, πόλις Κρήτης πλησίον Παραιοῦ καὶ Ῥιθύμνης«· ἀλλ' ἐκρίθη ἡ γραφὴ αὕτη ὑπὸ τε τοῦ Οἰκκίου καὶ τοῦ Πάσλεῦ λίαν ὀρθῶς ἐσφαλμένη ⁴,

¹ Ὁρα Στράβ., X, 479. Νόννου Διονυσ. 13,235.

² Αἰλ. Ἱστορ. ζώων, XV, 26.

³ Τὸ φρούριον κυρίως ἐλέγτο τοῦ Βονιφατίου, πιθανὸν πρὸς τιμὴν τοῦ πρώτου τῆς νήσου κατὰ τὴν Δ' σταυροφορίαν κατόχου μαρκησίου τοῦ Μομφερράττου Βονιφατίου, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου παρεφθάρη εἰς Μπονιφάτζι καὶ Μονοφάτζι, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῆς ὅλης ἐπαρχίας Μονοφατζίου. Ἐν τούτῳ συνεκεντρώθησαν καὶ ἑστρατοπέδευαν ἐν ἔτει 1272, ἐπὶ ἀρμοστοῦ Μαρίνου Ζάνου, οἱ περὶ τοὺς ἀειμνήστους ἀρχηγούς Χορτάντζας Γεώργιον καὶ Θεόδωρον ἀγωνισταί, ἐξ αὐτοῦ δ' ἐξορμήσαντες ἐπήνεγκον τὸν κατὰ τῶν Ἑνετῶν ὄλεθρον ἐκείνον, περὶ οὗ ἔπιθι τὰ ἐν τῷ μέρει τῆς Ἑνετοκρατίας ἱστορούμενα.

⁴ Hoeck, Kreta, I, 414. Pashley, I, 18,292.

διότι καὶ Παραισὸς πόλις δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλὰ Πρίανσος, καὶ ἡ Ῥιθύμνη (ἢ Ῥιθυμνία) δὲν κεῖται ἐνταῦθα, ἀλλὰ τὸ Ῥύτιον. Ὁ γράψας δὲ τὰ Κρητικά¹ Χουρμούζης σημειοῖ¹, ὅτι ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Καστελλίου ὑπάρχει φρούριον ἀρχαῖον, σῶζονται δὲ νῦν πολλοὶ θόλοι καὶ δεξαμεναί, μία τῶν ὁποίων κατὰ τὸ μέσον τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς ἔχει μῆκος ὀργυιῶν 12 καὶ πλάτος μιᾶς. Περὶ δὲ τῆς θέσεως τῆς πόλεως Ἰνάτου (ἢ ὁποία καὶ Εἰνάτος καὶ Βίνατος κατὰ τὸ ἐν Κρήτῃ δωρικὸν ἰδίωμα φέρεται) διαφωνοῦσιν οἱ νεώτεροι γεωγράφοι καὶ χαρτογράφοι. Διότι ὁ μὲν Σπράττης τάττει αὐτὴν μεσογείως, κατὰ τὸ μέσον τοῦ ῥοῦ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ἐνὸς τῶν δύο μεγάλων βραχιόνων τοῦ Καταρράκτου, τοῦ ἀνατολικοῦ, μετὰξὺ πού τῶν χωρίων τοῦ Ῥιζοκάστρου Ἰνι καὶ Ἀγισμάτσι· ὁ δὲ Βουρσιανὸς καὶ ἄλλοι νεώτεροι ἀρχαιοδίφαι, ἀκριβέστεροι βεβαίως, ἐνθα ὁ Σπράττης τὴν πόλιν Πρίανσον, κατὰ τὰς ἐκβολὰς ποταμίου τινὸς Τσουτσούρου καλουμένου, ὅπου καὶ λείψανα ἀρχαιοτήτων τινῶν σῶζονται καὶ ὁρμος σχηματίζεται. Διότι ἡ πόλις αὕτη κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἀπεῖχε 32 μίλια ῥωμ. πρὸς δυσμὰς τῆς Ἱερὰπύτνης, ἔκειτο δ' ἐπὶ τῆς ἀγούσης, παρὰ τὰ παρχλία βεβαίως, ἀπὸ Γόρτυνος εἰς Ἱερὰπυτναν, καὶ ἦτο τὸ ὑνάντιον ἐπίνειον τῆς μεσογείως κειμένης Πριάνσου, ἔχουσα καὶ ἱερὸν τῆς Εἰλειθυίας Εἰνατίνης καλουμένης². Ἀπὸ τῆς Ἰνάτου καὶ ἐξῆς πρὸς δυσμὰς ἐκτείνεται παραλλήλως τῆς ἀκτῆς εἰς διάστημα ἐξ μιλίων σειρὰ ὀρέων ἱκανῶς ὑψηλῇ, Ἀστερουσία ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλουμένη, νῦν δὲ Κόφινας, ὀρίζουσα πρὸς μεσημβρίαν τὴν τῆς Γόρτυνος ἢ τὴν τοῦ Ληθαίου καὶ τοῦ Καταρράκτου πεδιάδα, ἡ ὁποία ὀρίζεται πρὸς βορρᾶν ἐκ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τῆς Ἰδης κλάδου, τοῦ ἀπολήγοντος εἰς τὰς γωνίας τῶν τριῶν νῦν ἐπαρχιῶν Τεμένους, Πεδιάδος καὶ Ῥιζοκάστρου ἢ Βιάννου περὶ τὸ καλούμενον νῦν αὐτῆς χωρίον Ἀλιτζανή.

Χώρα Κνωσίων. Ταύτην τὴν σειρὰν τῶν ὀρέων τοῦ ἀνατολικοῦ τῆς Ἰδης κλάδου ὑπερβαίνοντες εἰσερχόμεθα εἰς τὴν ἱκανῶς εὐρεῖαν τῶν Κνωσίων χώραν, πρὸς ἣν κλίνοντα τὰ ὕδατα τῆς

¹ Ὁρα Κρητικά, 81 καὶ ἔ.

² Bursian, II, 563 καὶ ἔ.

σειρᾶς ταύτης ῥέουσι πρὸς βορρᾶν ἐκβάλλοντα διὰ πολλῶν στομίων παραλλήλως σχεδὸν εἰς τὴν βόρειον θάλασσαν. Ἐκ τῶν πολλῶν τούτων ποταμῶν οἱ ἱκανῶς ὥς πρὸς τὸν στενὸν καὶ ἐπιμήκη τῆς νήσου σχηματισμὸν μεγάλοι καὶ ὀνομαστότεροί εἰσι τέσσαρες, ὁ τοῦ Γάζης (πάλαι Ποθερεύς), ὁ Γυόφυρος ἢ Πλατυπέραμα (Θηρὴν), ὁ τοῦ Κασσαμπᾶ (Καίρατος) καὶ ὁ Καρτερὸς (Ἀμισὸς ἢ Τρίτων). Ἡ οὕτως ἀρδευομένη αὕτη χώρα, εἰς ἣν ποτε εὐάνδρουσαν ἐπήρχετο εἰς ἐπικουρίαν ὁ πληθυσμὸς καὶ αἱ οὐκ ὀλίγαι αὐτῆς ἀκμαῖαι πόλεις, ὑπῆρξε τὸ κέντρον καὶ τὸ θέατρον κυρίως τοῦ παναρχαίου ἀπὸ μεσημβρίας ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἶτα τῆς Κρητικῆς ἱστορίας καὶ ἡ κοιτὶς τῆς ἑλληνικῆς θεογονίας. Ἔτι ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος παρίσταται ἡμῖν ἡ ἀπὸ Κνωσοῦ μέχρι τοῦ ἄντρου τοῦ Διὸς χώρα κατὰφυτος καὶ τερπνή τις οὕσα· διότι ὁ φιλόσοφος λέγει ¹: »Πάντως δ' ἦ γε ἐκ Κνωσοῦ ὁδὸς εἰς τὸ τοῦ Διὸς ἄντρον καὶ ἱερόν, ὥς ἀκούομεν, ἱκανή, καὶ ἀνάπαυλαι κατὰ τὴν ὁδόν, ὥς εἰκός, πνίγους ὄντος τὰ νῦν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς δένδρεσιν, εἰσι σκιαραὶ καὶ ταῖς ἡλικίαις πρέπον ὅν ἡμῖν εἶη τὸ διαναπαύεσθαι πυκνὰ ἐν αὐταῖς, λόγοις τε ἀλλήλους παραμυθουμένους τὴν ὁδὸν ἄπασαν οὕτω μετὰ ῥαστώνης διαπεράσαι· εἰς τὸν ἐρωτῶντα δ' οὕτω Ξένον Ἀθηναῖον ὁ Κρῆς Κλεινίας ἀποκρινόμενος λέγει: »Καὶ μὴν ἔστι γε, ὦ ξέने, προΐοντι κυπαρίττων τε ἐν τοῖς ἄλγεσιν ὕψη καὶ κάλλη θαυμάσια καὶ λειμῶνες, ἐν οἷσιν ἀναπαυόμενοι διατρίβοιμεν ἄνα. Αἱ πόλεις δὲ τῆς τοιαύτης χώρας, ἡ ὁποία περιέχει νῦν τὰς ἐπαρχίας Μελεβιζίου, Τερμένους καὶ μέρος τῆς Πεδιάδος, ἀπὸ δυσμῶν ἀρχόμεναι, ἀπὸ τῶν ὑπωρείων τοῦ πρὸς τὰ βορειοανατολικὰ ἀποκλίνοντος κλάδου τῆς Ἰδης, τοῦ εἰς τὸ ἀκρωτήριον Δῖον (Σταυρόν) καταλήγοντος, ἔχουσιν ὥς ἐξῆς.

Τύλισος ἢ Τύλισσος. Αὕτη ἔκειτο παρὰ τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ ἐνὸς τῶν βραχιόνων τοῦ Ποθορέως, ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τῆς ἄνω εἰρημένης σειρᾶς τῶν ὀρέων, τοῦ νῦν Στρούμπουλα. Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ὑπάρχει καὶ νῦν χωρίον εἰς ἄνω καὶ κάτω διαιρούμενον, καλούμενον δὲ ὁμοίως Τύλισος, πατρὶς τοῦ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν

¹ Ὁρα Πλατ. Νόμους, I, 1,625 B.

Ἐπανάστασιν γενναίου καὶ ἀγαθοῦ στρατηγοῦ Παν. Ζερβουδάκη τοῦ ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1848 ἀποβιώσαντος. Ἡ τε ὁμοιότης τοῦ ὀνόματος καὶ ὁ προσδιορισμὸς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τῆς θέσεως αὐτῆς, πρὸς δυσμὰς Κνωσοῦ κειμένης, οὐδεμίαν ἀπολείπει ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία Τύλισσος. Ἡ γονιμότης δὲ τοῦ ἐδάφους, διότι καὶ νῦν τοῦτο γέμει ἐλαιῶν, ἀμπέλων καὶ κερατεῶν, καὶ αἱ δύο παράλιξι πόλεις, ἡ Ἀπολλωνία καὶ τὸ Κυταῖον, τὰ ὅποια ἐχρησίμευον εἰς αὐτὴν ὡς ἐπίνεια, μαρτυροῦσιν ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἤκμαζε καὶ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις, ἐν οἷς ἦρχεν ἡ Κνωσός. Ἐν κερκυραϊκῇ δὲ τινι ἐπιγραφῇ¹ γίνεται μνεία προξένου Τυλισσίου, τοῦ Ἑρμωνος, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι διετέλει ἡ Τύλισσος ἀκμάζουσα καὶ ἐν ταῖς τελευταίαις π. Χ. ἑκατονταετηρίδι καὶ ἐπιμιξίαν καὶ μετὰ τῶν Κερκυραίων εἶχεν ἐμπορικὴν². Σῶζονται δὲ καὶ ἱδιὰ αὐτῆς νομίσματα ἀργυρᾶ παριστῶντα ἔνθεν μὲν γυναικᾶ, φοροῦσαν στέμμα ἐν εἵδει τιάρας δι' ἀνθέων κεκοσμημένης, πιθανῶς τὴν Δήμητραν ἢ αὐτὴν τὴν Τύλισσον, ὅπισθεν δὲ ἄνδρα γυμνόν καὶ ὄρθιον ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ χειρὶ φέροντα κεφαλὴν αἰγᾶγρου, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ τόξον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς »Τυλισίωνα³, πιθανῶς ταῦτα σημαίνοντα τὴν ἀρχικὴν τῶν Τυλισσίων κατάστασιν θηρευόντων ἀνὰ τὰ παραπλεύρως ὄρη αἰγᾶγρους δικαιτωμένους ἀγεληδὸν ἐν τῇ Ἰδῇ ὡς καὶ ἐν τοῖς Λευκοῖς ὄρεσιν. Ἐπὶ τῆς Ἀπάνω-Τυλίσσου, τῆς πόλεως μεγάλως φαίνεται ἐκτεινομένης, σῶζονται καὶ νῦν ἔτι πολλὰ θραύσματα ἀγγείων παναρχαίων, ὀγκώδεις ἀρχαῖοι τάφοι καὶ θεμέλιοι, οἱ ὅποιοι κλιμακῆδὸν τεταγμένοι καὶ ἐκ μεγάλων πολυγωνικῶν λίθων διὰ πηλοῦ προσηρμοσμένοι, φαίνονται ὡς ὑποστηρίγματα τειχῶν, ἀναλήμματα (murs de soutienement) ἀκροπόλεως· ἐν δὲ τῇ κάτω ἀνευρίσκονται νομίσματα, ὅποια τὰ ἀνωτέρω, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι τὸ κατ' ἀρχὰς ἦν αὐτοτελὲς ἡ πόλις, βραδύτερον ὑπέικουσα εἰς τὴν Κνωσόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ εἰς τὴν Ραῦκον, ὡς ἐσφαλμένως εἰκάζει φρονοῦμεν ὁ Βουρσιανός⁴.

¹ Ὁρα Corpus Inscr. gr. n. 1840, Z. 7.

² Ἐπιθι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ περὶ ἐμπορικῆς ἐπιμιξίας κ.λ.π.

³ Μιονέτον παρὰ Δάππερ, σ. 320. Pashley, I, 161, Spratt, II, 64 καὶ ἔ.

⁴ Bursian, II, 557.

Ἀπολλωνία καὶ Κυταῖον. Ἐπειδὴ ὁ Πτολεμαῖος τίθησιν αὐτάς ὑπὸ τὸ αὐτὸ μῆκος καὶ πλάτος, ὁ Βουρσιανὸς εἰκάζει ὅτι εἶνε μία καὶ ἡ αὐτὴ πόλις ἐν διπλῷ ὀνόματι, ὡς εἶδομεν καὶ ἄλλας τοιαύτας, οἷον τὴν Ἐλεύθερναν τὴν καὶ Ἀπολλωνίαν καὶ ἐκείνην (πρὸς δὲ καὶ Ἄωρον). Ὁ Πλίνιος ὁμῶς διακρίνει αὐτάς, τῶν τὴν μὲν Ἀπολλωνίαν πρὸς ἀνατολάς, τὸ δὲ Κυταῖον πρὸς δυσμάς· ὁ Πάσλεϋ δὲ καὶ Σπράττης καὶ ὀρίζουσι τὴν θέσιν τῆς μὲν Ἀπολλωνίας παρὰ τῷ ἐκεῖ Ἀλμυρῷ¹, τὴν δὲ τοῦ Κυταίου ἐπὶ τοῦ παρὰ τῷ χωρίῳ Ρογδιᾶ Παλαιοκάστρου, ἐν οἷς χωρίοις σῶζονται καὶ ἐρείπια ἀρχαία. Ὁ Βουρσιανὸς θεωρεῖ αὐτάς ἀνηκούσας εἰς τὴν τῆς Τυλίσσου περιφέρειαν, εἴτα δ' ὡς ὑπαγομένους εἰς τὴν κυριότητα τῆς Κνωσοῦ, τὰ μέγιστα πάντοτε ἰσχυούσης. Οὐδέποτε ὁμῶς πιστευτόν, ὅτι οἱ Ῥαύκιοι ἐξέτεινον μέχρι τῆς ἄκτῆς τῶν πόλεων τούτων τὴν ἀρχὴν των, ἔχοντες πρὸ αὐτῶν οὐ μόνον τὴν Τύλισσον, ἀλλὰ καὶ τὴν Κνωσὸν αὐτήν· τὸ αὐτὸ δὲ καὶ περὶ τῶν Γορτυνίων ῥητέον, πολὺ τῶν Ῥαυκίων νοτιώτερον ὑπαρχόντων². Ἐν τῇ μετὰ τοῦ Εὐμένους τῆς Περγάμου συνθήκῃ τῶν 30 κρητικῶν πόλεων ἀναγράφεται πρὸ τῆς Ἐλύρου καὶ ἡ Ἀπολλωνία, τὸ ὑποῖον ἴσως δεικνύει ὅτι αὕτη εἶνε ἡ πρὸς τὴν Λάζππαν καὶ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν ἀκτὴν Ἀπολλωνία, τὴν ὁποίαν καὶ κατέστρεψαν οἱ Κυδωνισταὶ οἱ μὴ συμμαχήσαντες μετὰ τῶν ἄλλων νησιωτῶν καὶ τοῦ Εὐμένους· διότι δὲν εἶνε πιθανόν, ὅτι ἦτο τόσῃ σπουδαία παραπλεύρως καὶ ἐγγὺς τῆς Τυλίσσου καὶ δὴ τῆς Κνωσοῦ οὔσα, εἰ καὶ τινες φρονοῦσιν, ὅτι κεκτημένη σπουδαιότητα κατεστράφη ὑπὸ τῶν Κυδωνικῶν, διὰ θαλάσσης αἴφνης ἐπελθόντων, ἐνῶ παραπλεύρως ἔκειτο ἡ μεγάλη Κνωσὸς καὶ ἡ Τύλισσος. Ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ δὲ μνημονεύεται, ὅτι ἐν τῇ τετάρτῃ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ προεχειρίσθη

¹ Κατὰ Νοέμβριον (τοῦ 1893) ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ ἀρχαιολόγου Μαρριάνῃ πόλις ἐπὶ λόφῳ μετ' ἀναλημμάτων (βετῶν) μετὰ τῶν χωρίων Τυλίσσου καὶ Καδροχωρίου. Ταύτην ἐνόμισάν τινες ὅτι εἶνε ἡ πρὸς τῇ Κνωσῷ Ἀπολλωνία, ὅπερ ἀντιστρατεύεται εἰς τὴν σαφὴ καὶ ὠρισμένην θέσιν τῆς Ἀπολλωνίας ταύτης τῆς παρὰ τῇ παραλίῳ. Ἄν δὲν ᾔνε ἄλλη τις πόλις ἄγνωστος ἔτι, οὐδὲν κωλύει νὰ δεχθῇ τις, ὅτι εἶνε αὕτη αὕτη ἡ ἱκανῶς μεγάλη Τύλισσος, οὕτως ἐκτεινομένη ἢ ἡ ἐπὶ λόφῳ ἀρόπολις αὐτῆς. Ὅρα ἐφημερίδα «Ἡράκλειον», ἀριθ. 14, Νοεμ. 11, 1893

² Ὅρα Bursian, II, 557.

ἐπίσκοπος Ἀπολλωνίας ὁ Εὐσέβιος ¹. ἀλλ' οὗτος φαίνεται μᾶλλον τῆς Ἐλευθέρας (ἐν Μυλοποτάμῳ), καὶ Ἀπολλωνίας, καθὰ εἶδομεν καλουμένης, ἐπίσκοπος, ἐξ ἧς ὠρίσθη εἴτα τοῦ λοιποῦ ἐπίσκοπος τῆς μεγάλης καὶ ἐπισήμου ταύτης ἐπαρχίας.

Ῥαῦκος. Αὕτη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔκειτο ἐπὶ τοῦ νῦν χωρίου τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου Ἀγίου Μύρωνος, μεσημβρινῶς τῆς Τυλίσσου καὶ βορειοδυτικῶς τῆς Λυκάστου. Ἐκ τῶν ιδίων αὐτῆς νομισμάτων καὶ ἐκ τῆς μετὰ ἐξωτερικῶν πολιτειῶν, οἷον τῆς ἐν Ἰωνίᾳ Τέω καὶ τοῦ Εὐμένους τῆς Περγάμου συνθηκολογίας αὐτῆς, συνάγεται ὅτι καὶ πολιτικὴν αὐτοτέλειαν εἶχε καὶ ἱκανῶς σημαντικὴ διετέλεσε. Δὲν εἶνε ὁμῶς πιθανόν, ὅτι εἶχε τοσαύτην δύναμιν, ὥστε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν Τύλισσον καὶ νὰ κατάρχη καὶ αὐτὴν καὶ τοὺς παραθαλασσίους αὐτῆς ὁμούς Ἀπολλωνίαν καὶ Κυταῖον, παραπλεύρως οὔσης τῆς πανισχύρου Κνωσοῦ καὶ ὀπισθεν κατὰ νότον τὴν Γόρτυνα ἔχουσα. Μνημονεύεται μάλιστα ὅτι ἀλωθείσης τῆς πόλεως περὶ τὸ 166 ἢ 164 π. Χ. ὑπὸ τῶν τότε συμμαχουσῶν πρὸς ἐπικράτησιν ἐφ' ἀπάσης τῆς ἡσού Κνωσοῦ καὶ Γόρτυνος, διενεμήθη ἡ χώρα αὐτῆς μεταξὺ τῶν συμμάχων. Ἐν τούτοις τὰ νομίματα αὐτῆς, τὰ πρὸ τῆς εἰρημένης ἐννοεῖται καταστροφῆς, διότι τοιαῦτα μετὰ ταῦτα δὲν φαίνονται, φέρουσι τὸν τύπον τοῦ Ποσειδῶνος, τριαίνης καὶ πλοίου ², ἅπερ ἄγουσιν αὐτὴν εἰς σχέσιν πρὸς τὴν θάλασσαν, ἴσως δὲ ἡ πρόοδος αὐτῆς πρὸς βορρᾶν, πρὸς τε τὴν Τύλισσον καὶ τὰ παράλια, ἐγένετο πρόξενος τῆς ἐκ τῆς Κνωσοῦ κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεως. Ὁ Αἰλιανὸς διηγεῖται ³, ὅτι ὁ Ἀντήνωρ ἐν λόγοις Κρητικοῖς λέγει, ὅτι ἡ πόλις αὕτη συνωκίσθη ὑπ' ἀνθρώπων ἐκβληθέντων τῆς πετρίδος αὐτῶν ὑπὸ μελισσῶν· διότι λέγεται ὅτι σμήνη μελισσῶν χαλκοειδῶν λεγομένων κατέπτη ἐκ δαιμονίας τινὸς προσηβολῆς εἰς Κρήτην, ἐνθα ὥκουν οἱ Ῥαυκοὶ πρότερον, καὶ τοσοῦτον ἐστενοχώρησαν αὐτοὺς, ὥστε ἠναγκάσθησαν οὗτοι νὰ καταλίπωσι τὴν πόλιν καὶ μεταβάντες ἐνταῦθα νὰ κτίσωσι ταύτην τὴν Ῥαυκὸν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν οὕτως ἐκ τοῦ τόπου τῆς

¹ Ὁρα Δάππερ, σ. 226.

² Eckhel, Δ. n. v., I, 2, 320.

³ Αἰλιαν. Ζώων ἱστορ. XVI, 17, 15.

γεννήσεως αὐτῶν (λέγει ὁ Ἀντήνωρ, »ἐκείνους εἰς χῶρον ἐλθεῖν ἄλλον καὶ οἰκίται φιλία τῆς μητρίδος, ἵνα κρητικῶς εἴπω, Ῥαυκὸν ἐν αὐτῇ τῇ Κρήτῃ»). Μετωνομάσθη δὲ ἡ πόλις Ῥαυκος ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις Ἅγιος Μύρων, διότι ἐν αὐτῇ ἐγεννήθη ἐξ εὐγενῶν γονέων ὁ ἐπίσκοπος Ἅγιος Μύρων, ὁ ὁποῖος ὑπέστη τὸ μαρτύριον ἐν Γόρτυνι ὡς ἐπίσκοπος Κρήτης ἐπὶ Διοκλητιανοῦ ἢ Δεκίου¹, ὅπερ οὐ μικρὸν τεκμήριον, ὅτι ἡ Ραυκος ἔκειτο ἐπὶ τοῦ νῦν χωρίου τοῦ Ἀγίου Μύρωνος τοῦ οὕτω μετονομασθέντος ἐκ τοῦ Ῥαυκίου πολιούχου ἁγίου. Ἡ Ῥαυκος κειμένη ἐπὶ λόφου, περὶ τὰ δέκα μίλια ἀπέχουσα τῆς θαλάσσης, κρίνεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀρχαιοδιφῶν Φρεῖδ. Ἀλμπερ καὶ Λευκίου Μαριάνη προελληνικῆς ἐποχῆς, διότι ἐν τοῖς ἄλλοις εὗρον ἐν αὐτῇ καὶ τοῖς πέραν γειτνιαζούσι χωρίοις ἀντικείμενα προελληνικῶν χρόνων, δοχεῖα μυκηναϊκοῦ ρυθμοῦ, ἀντικείμενα ἄλλα ἐξ ὁπτιῆς γῆς προελληνικὰ καὶ ὑδρίας ἐζωγραφημένας, ἔτι δὲ ἀνεκάλυψαν καὶ τάφους θολωτοὺς τεκτονικῆς πολυγωνικῆς.

Λύκαστος ἢ Λυκάστιον καὶ Διατόνιον. Ἀμφότεραι αὗται ἔκειτο ἐν τοῖς μεσημβρινοῖς ὀρίοις τῆς Κνωσίας χώρας. Καὶ τῆς μὲν Λυκάστου μνεῖαν ποιεῖται καὶ ὁ Ὅμηρος, καθὰ εἶδομεν ἔμπροσθεν, καλῶν αὐτὴν ἀργινόνετα Λύκαστον ἐν τῷ Καταλόγῳ τῶν νεῶν, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἡ πόλις ἦν ἐπίσημος καὶ ἡγεμῶν ἐκπαλαί, πιθανῶς οὕτως ὀνομασθεῖσα ἐκ τοῦ παναρχαίου βασιλέως Λυκάστου, ἐξ ἧς καὶ αἱ λυκάστια ἀρβυλίδες, ὑποδήματα ὑψηλὰ καὶ χρήσιμα πρὸς τε θήραν καὶ δρόμον· ὕστερον ἐν τούτοις περιελήφθη ἐν τῇ τῶν Ῥαυκίων περιοχῇ, ἀφ' ὧν ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις, ἐπὶ τῆς γενικῆς τῶν πολιτειῶν ἐν Κρήτῃ διαταραχῆς, ἀπεσπάσθη ὑπὸ τῶν Κνωσίων καὶ ὅλως καταστραφεῖσα ἔμεινε τοῦ λοιποῦ κατηρειπωμένη. Ἡ θέσις αὐτῆς πιθανῶς ἦν μετὰ τὴν δύο βραχιόνων τοῦ ποταμοῦ Πλατυτέραμα, ὅπου τὴν σήμερον τὰ ἐρείπια τοῦ φρουρίου Κανλι-Καστέλλι, τοῦ πρὸς ὀχυρωματικὸν σκοπὸν ἐν ἔτει 961 μ. Χ. κτισθέντος ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκά τοῦ ἐπὶ Ῥωμανοῦ Β' νικητοῦ τῶν Σαρακηνῶν Ἀράβων καὶ Τέ-

¹ Ὅρα Λαμδήκον ἐν καταλόγῳ βιβλιοθ. Βινδοβ., 8, 261 (ἐν Κώδικι 14) περιέχοντι Ἑλληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν μηνολόγιον.

μενος ὀνομασθέντος, ἐξ οὗ ἔτι καὶ νῦν τὸ ὅλον διαμέρισμα ἡ ἡ ἐπαρχία τῆς πόλεως Ἡρακλείου καλεῖται Τέμενος ¹. Τὸ φρούριον κατέστη ὀνομαστὸν ἐπὶ Ἐνετῶν, διότι κατέφυγεν εἰς αὐτὸ ὁ δούξ τῆς Κρήτης Θιέπολος, ὅτε ὁ ἰσχυρὸς δούξ τῆς Νάξου Μάρκος Σανουδὸς ἐπαναστὰς κατὰ τῆς Ἐνετίας ἐγένετο κύριος πρὸς καιρὸν τῶν πρωτίστων πόλεων τῆς Κρήτης ². Ναὶ μὲν ὁ Σπράτ τοποθετεῖ τὴν Λύκαστον ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ χωρίου Ἀστρίτζι, ἀλλὰ τὰ ἐπ' αὐτῷ ἐρείπια δὲν εἶνε μεγάλης τινὸς ἀξίας, καὶ ἀνήκουσιν εἰς μεταγενεστέρας ἐποχάς, μᾶλλον εἰς τὴν μικροτέραν πόλιν Διατόνιον προσιδιάζοντα· ὥστε καὶ κατὰ τὸν Βουρσιανὸν καὶ κατὰ νεωτέρας ἔτι ἐρευνὰς τῶν σπουδαίων ἀρχαιοδιφῶν Φρειδ. Ἀλμπερ καὶ Λουκίου Μαριάνη ἡ Λύκαστος ἔκειτο ἐπὶ τοῦ Κανλί-Καστελλίου ἢ Τεμένους, ἔνθα καὶ μεγαλοπρεπῆ ὑπερκείνται τοῦ φρουρίου ἐρείπια. Τὸ δὲ Διατόνιον φαίνεται ὅτι ἔκειτο πρὸς τὰ νοτιοανατολικά τῆς Κνωσίας χώρας, πιθανῶς παρὰ τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ τοῦ ἄνω ῥοῦ τοῦ Ἀμνισοῦ (Καρτεροῦ), ἐπὶ τοῦ εἰρημένου χωρίου Ἀστρίτζι ἢ Καστρίτζι, ἐπὶ λόφου τινὸς ἐπιπέδου, εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ ὁποίου φαίνονται ἔτι λείψανα μετὰ τετραγώνων πύργων ³. Ἐν ἔτει 185 π. Χ. ἀκμαζόντων τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν ἐν ταῖς πολιτείαις τῆς νήσου, οἱ Γορτύνιοι ὑπερισχύσαντες κατὰ τῶν Κνωσίων προσένειμαν τὸ μὲν Διατόνιον εἰς τοὺς Λυκτίους, τὴν δὲ Λύκαστον εἰς τοὺς Ραυκίους, παρ' ὧν καθὰ ἀνωτέρω εἶδομεν ἀποσπασθεῖσα πάλιν ἡρημώθη ⁴.

Θεναί. Αὕτη ἔκειτο πιθανῶς κατὰ τὴν εἰς τὸ περίφημον τὸ πάλαι Ὀμφάλιον πεδῖον βορειοδυτικὴν εἴσοδον, ἐπὶ μικροῦ τινος κωνοειδοῦς λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ πέριξ αὐτοῦ σώζονται ἔτι λείψανα ἀρχαίων τειχῶν. Διότι ὁ μὲν Στέφνης λέγει ⁵ : »Ὀμ-

¹ Ὅρα Λέοντ. Διακόνου Ἱστορίας, II, 8. Ἐπιθι καὶ ἱστορίαν ἐν τοῖς περὶ Νικηφόρου Φωκᾶ.

² Φοσκαρίνην παρὰ Κορηλίῳ (Creta Sacra), I, 2, σ. 243.

³ Καὶ ὁ Χουρμούζης (ἐν τοῖς Κρητικοῖς, σ. 66 καὶ 67) σημειοῖ ὅτι οὐ μόνον εἰς τὸ χωρίον Ἀστρίτζι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἄλλα δύο πλησιόχωρα Νόραν καὶ Γαλατᾶν φαίνονται ἀρκετὰ ἐρείπια ἀρχαῖα, πρὸς δὲ καὶ εἰς τὸ πλησίον ἡρειπωμένον χωρίον Καστελλον. Δὲν εἶνε ὅμως ἀπίθανον ὅτι ἔκειτο τὸ Διατόνιον ἐπὶ τοῦ νῦν χωρίου Ἀϊτάνια, κατὰ παραθορὰν ἀπὸ τοῦ Διατόνιον γενομένου Ἀϊτάνια.

⁴ Ὅρα Πολύδ., XXIII, 15. Στράβ., X, 479. Ἐπιθι καὶ ἱστορίαν.

⁵ Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Ὀμφάλιον.

φάλιον τόπος Κρήτης πλησίον Θενῶν καὶ Κνωσοῦ· ὁ δὲ Διόδωρος ¹ : »Φερομένου μὲν ὑπὸ τῶν Κουρήτων αὐτοῦ (τοῦ Διὸς) νηπίου (ἐκ τοῦ Δικταίου βεβαίως ἄντρον εἰς τὴν Ἰδην), φασὶν ἀποπεσεῖν τὸν Ὀμφάλιον περὶ τὸν ποταμὸν τὸν καλούμενον Τρίτωνα. Καὶ ὁ προγενέστερος δὲ αὐτοῦ ποιητῆς ἄδει ² :

»Εὖτε Θενὰς ἀπέλειπεν, ἐπὶ Κνωσσοῖο φέρουσα,
 Ζεῦ πάτερ, ἢ νύμφη σέ, Θεναὶ δ' ἔσαν ἐγγύθι Κνωσοῦ,
 Τουτάκι τοι πέσε, δαῖμον, ἀπ' ὀμφαλος, ἐνθεν ἐκεῖνο
 Ὀμφάλιον μετέπειτα πέδον καλέουσι Κύδωνες» ³.

Οὕτω λοιπὸν ἡ θέσις τῶν Θενῶν εἶνε ἡ ὀριζομένη ὑπὸ τῶν νεωτέρων Βουρσιανοῦ καὶ Σπράττου, ἡ κατὰ τὸ νῦν χωρίον Σαμπᾶ, καὶ οὐχὶ ὡς ἄλλοι λέγουσιν ἡ τοῦ Κανλὶ — Καστελλίου, διότι καὶ ὁ ἕτερος τῶν ἀνωτέρω βραχιόνων τοῦ Ἀμνισοῦ, ὁ ἰδίως Τρίτων καλούμενος (παρὰ τῷ ὁποίῳ κατὰ τοὺς Κρητικούς μυθολόγους ἐγεννήθη ἡ Ἀθηνᾶ καὶ εἶχεν ἱερὸν ἐπίσημον ⁴), παραρρέει τὰς Θενὰς, καὶ τὸ Ὀμφάλιον πεδῖον ἐνταυθὰ ἐστίν, οὐδαμῶς δὲ εἰς τὸν ποταμὸν Θηρῆνα (Γιόφυρον ἢ Πλατυπέραμα), ὅπου τὸ Κανλὶ — Καστέλλιον. Ὁ Πολυδεύκης δὲ διηγεῖται περὶ τινος οἴνου ἐκλεκτοῦ καλουμένου Θεναίου, ὅστις ἐγένετο ἐν Θεναῖς. Ἐκ τούτου ἴσως ὠρμήθησάν τινες νὰ τάξωσι τὰς Θενὰς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐπαρχίᾳ Τεμένους (ἐν Κανλὶ — Καστέλλι) ἕνεκα τοῦ καλλίστου οἴνου, ὁ ὁποῖος παράγεται ἐν τῷ νῦν χωρίῳ τοῦ Τεμένους Ἀρχάναις καὶ τοῖς περιχώροις. Ἀλλὰ καὶ τὸ νῦν χωρίον τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος Χουδέτζι καὶ ἄλλα γειτνιάζοντα πρὸς τὰ βορειοανατολικά εἰς τὸ Ὀμφάλιον πεδῖον χωρία παράγουσιν οἶνον ἐκλεκτὸν μελάντατον, οὐδόλως δὲ κατώτερον τοῦ τῶν Ἀρχανῶν καὶ τοῦ Ἀγ. Μύρωνος Μαλεβιζίου (τῆς Μαλβοαζίας).

Καὶ πολλοὶ ἄλλοι μικραὶ πόλεις καὶ πολίσματα παρὰ τινων μὲν μνημονευόμενα, παρ' ἄλλων δὲ παρατιωπώμενα, οἷα ἡ Πάν-

¹ Ὁρα Διοδ., Σικελ. Υ. 70.

² Καλλιμ. Ὑμνον εἰς Δία, σ. 41 καὶ 42.

³ Οἱ Κνωσῖοι μᾶλλον, καθὼ γειτνιάζοντες, ἢ οἱ Κύδωνες, ἀντιθέτως ὅλως καὶ μακρὰν οἰκοῦντες.

⁴ Ὁρα Διοδ., V, 70 καὶ 72.

νονα ¹, (τὴν ὁποίαν τινὲς θέλουσι νὰ ταυτίσωσι πρὸς τὴν Ραῦκον) ἔκειτο τῇδε κἀκεῖσε ἐν ταῖς νῦν ἐπαρχίαις Μαλεβιζίου καὶ Τεμένους, μάλιστα δὲ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πεδιαδί, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἄπειρα ἀρχαῖα λείψανα ἐνορῶνται κατεσκευασμένα. Καὶ τὸ βορειοδυτικὸν δὲ τῆς ἐπαρχίας ταύτης ὑπήγετο εἰς τὴν Κνωσίαν χώραν, ἕως μέχρι τοῦ Ὀμφαλίου πεδίου, περὶ οὗ οἱ Κνώσιοι βεβαίως ἤριζον πρὸς τοὺς δωρικωτάτους Λυκτίους, οἱ ὅποιοι ἤρχον ἐντεῦθεν καὶ ἔξῃς πρὸς ἀνατολάς, ἐπὶ τῆς Δικταίας χώρας, τουτέστιν ἐπὶ τοῦ μεγίστου μέρους τῆς Πεδιάδος καὶ ἐπὶ τῆς Μιραμπέλου καὶ τοῦ Λασηθίου, καθὰ θέλομεν ἰδεῖ.

Κνωσὸς ἢ Κνωσσὸς καὶ Κνωσος (λατ. Gnosus). Κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, φαίνεται ὅτι ὁ περὶ τὴν Κνωσὸν χώρος ὑπῆρξε θέατρον καὶ κέντρον, ἐν τῷ ὁποίῳ λίαν πρωῒμως ἀνεδείχθη κοινωνία τακτικὴ καὶ ἔννομος, ὅπως παρὰσχῇ ὕλην εἰς συνδυασμὸν τοσοῦτων καὶ τοιούτων μύθων, παραδόσεων καὶ λόγων. Φαντάζεται τις πόσῳ πρωῒμως ἡ κοινωνία ἐκείνη καὶ ἡ ἔννομος ἐν αὐτῇ τάξις κατέστη, ἀφοῦ οἱ περὶ αὐτῆς λόγοι καὶ παραδόσεις ἀνάγωνται εἰς τοσοῦτον ἀπωτάτην ἀρχαιότητα, καὶ ὅμως ἐκ τῆς ἀπειρίας τοῦ χρόνου, καὶ τοι μυθωδῶς παρίστανται, εἴτιν ὅπως δῆποτε ἱστορικὰ μνημεῖα νεώτερα. Ἐν τῇ Κνωσῷ καὶ τῇ περιχώρῳ συνκρίσθη καὶ κατεστάθη, λέγει ἡ Κρητικὴ μυθολογία, ἡ οἰκογένεια τῶν Τιτάνων, δηλαδὴ τὰ ὄντα ἐκεῖνα, τὰ κοινωνικὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ἐξ ὧν παρήχθη τὸ ἑλληνικὸν πᾶνθεον, τὸ ὁποῖον σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ μεσημβρίας πρὸς βορρᾶν προβαῖνον κατεκάλυψε τὸν ἑλληνικὸν οὐρανὸν καὶ ἀποκατέστη τέλος ἐν τῷ Ὀλύμπῳ. Ἐν τῇ Κνωσῷ ἐθεᾶτό τις τὰ μέγαρα τῆς Τιτανίδος Ρέας· ἐντεῦθεν οἱ Τιτᾶνες ἐποιοῦντο τὰς ἐκδρομὰς αὐτῶν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· ἐνταῦθα συνεκρότησαν τὴν κατὰ τοῦ Κρόνου πάλην καὶ τοῦ Ἀμμωνος μάχην, τὴν κατὰ τοῦ Βάκχου ὑπεράσπισιν· ἐνταῦθα παρὰ τὰς ὄχθας

¹ Τὴν θέσιν τῆς Πανόνας ἄλλοι τάττουσιν ἀνατολικώτερον, ἐν Μιραμπέλῳ, ὅπου νῦν ἡ Βουλιαμένη καὶ ἐνθα ἔκειτό τις πόλις καταστραφεῖσα τελείως ἐκ τοῦ ἐν ἔτει 360 μ. Χ. τρομεροῦ σεισμοῦ, ἐξ οὗ καὶ μετωνομάσθη τὸ μέρος Βουλιαμένη. Ἄλλ' ἡ Πάνονα ὑπὸ τῶν πλείστων τάττεται ἐν τῇ Κνωσίᾳ χώρα ἢ κατὰ τὴν τῆς Χερσονήσου καὶ Λύκτου περιφέρειαν.

τοῦ ποταμοῦ Θηρῆνος ἐτελέσθησαν οἱ γάμοι τοῦ Διὸς μετὰ τῆς Ἥρας καὶ μικρὸν περαιτέρω πρὸς ἀνατολὰς ἐγεννήθη ἡ Ἀθηνᾶ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τρίτωνος ποταμοῦ καὶ τσαῦτα ἄλλα μυστηριώδη ἐτελέσθησαν, ὥστε διὰ τὸ βάθος τῶν κατ' αὐτὰ αἰώνων ἐδημιουργήθη κόσμος ἄπειρος θεῶν, οἱ ὅποιοι ἐβάδισαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Κνωσοῦ καὶ ἐγέννησαν ὕστερον ἡμιθέους καὶ ἥρωας. Ἐπὶ τούτῳ καὶ Κρήτη ἱερὰ (Creta Sacra) ἡ νῆσος ἐπωνομάσθη ὡς πρώτη κοιτίς ἐν Εὐρώπῃ καὶ κιβωτὸς θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Οἱ Κνώσιοι καλοῦνται ὑπὸ τοῦ λεξικογράφου Ἡσυχίου καὶ Κισσοέτιοι ¹, ὅπερ ἐν τῇ συνθέσει του ὑποδηλοῖ ἀνάμειξιν στοιχείων ἐθνολογικῶν διαφόρων, Ἀρίων καὶ Σημιτῶν, Τιτάνων καὶ Γιγάντων. Οἱ Τιτᾶνες οὗτοι καὶ Γίγαντες, τοῦ Οὐρανοῦ βεβασίως καὶ τῆς Γῆς τέκνα, ἦσαν ἐξ ἀνδρες καὶ πέντε γυναῖκες, ὁ Κρόνος, ὁ Ὑπερίων, ὁ Κοῖος, ὁ Ἰαπετός, ὁ Κρόνος καὶ ὁ Ὠκεανός, καὶ ἡ Ρέα, ἡ Θέμις, ἡ Μνημοσύνη, ἡ Φοίβη καὶ ἡ Τηθύς. Μετ' αὐτοὺς ἀπέβησαν εἰς Κνωσὸν ἡ κατῆλθον εἰς τὴν νῆσον ἄλλοι θεοὶ νεώτεροι, ὅπως ἐκπροσωποῦνται ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ μὲν Ἑτεσκλητες ὡς αὐτόχθονες, Ἀριοσημίται. οἱ δὲ ἄλλοι ὡς ἐπήλυδες ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν. Οἱ μετὰ τοὺς Τιτᾶνας καὶ Γίγαντας, τοὺς πρῶτους τοῦτέστιν εἰς τὴν νῆσον ἐποίκους, ἐπελθόντες οὗτοι ἦσαν Φρύγες καὶ ἄλλοι Ἀριοπελασγοί, Κουρήτες ἢ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι, οἳ οἱ ὁ Πλούτων, ἡ Ἥρα, ἡ Δήμητρα, ἡ Ἐστία καὶ ὁ Ζεὺς, ἔτι δὲ ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Ἀμμων. Τούτους εἰσηγητὰς ὄντας νεωτέρως θρησκευτικῆς φάσεως κατεδίωξαν οἱ ἐκ Σημιτῶν Τιτᾶνες καὶ ὁ πρῶτος αὐτῶν Κρόνος ἐφυγάδευσε τοὺς ἄλλους πλὴν τοῦ νεωτέρου Διός, τὸν ὅποιον οἱ θιασῶται καὶ ὀπαδοὶ μόλις ἀναφανέντα περιῆγον κατὰδιωκόμενον ἀπὸ τοῦ Δικταίου ἄντρου, ἐν τῷ ὁποίῳ παρίσταται ὅτι ἐγεννήθη, εἰς τὸ τῆς Ἰδης, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνατραφεῖς καὶ αὐξηθεὶς κατίσχυσεν ἐν τέλει καὶ ἐξηφάνισε τοὺς Τιτᾶνας, ἐπήνεγκε δὲ νέαν τάξιν πραγμάτων ἐν Κνωσῷ, ἐν ᾗ ἐτελοῦντο οἱ ὀργιασμοὶ καὶ πάντα τὰ κατὰ τὴν λα-

¹ Καὶ ὁ Ἑρρίκος Στέφανος ἐν τῷ Θησαυρῷ αὐτοῦ καλεῖ αὐτοὺς ὁμοίως »Κισσοέτιους« (Κισσοέτιος = Κνώσιος ;), ἀλλὰ μετ' ἐρωτηματικῷ σημείου δηλοῦντος ἀμφιβολίαν περὶ τῆς φύσεως τοῦ ὀνόματος,

τρέιαν τοῦ νέου παντοκράτορος καὶ ἀνεδείχθησαν παρ' αὐτοῦ νέοι ἡμίθεοι, ἥρωες καὶ διακοσμηταὶ οἱ περὶ Μίνωα καὶ Ραδάμανθυν καὶ τοὺς ἄλλους.

Ἐν τῷ παμπρώτῳ τούτῳ μύθῳ ἐνορῶνται τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν Ἱδρυσιν τῆς πρώτης ἐν τῇ μεγάλῃ Κνωσῷ κοινωνίας πρὸς ἄλληλα συγκρουσθέντα, ἀπῆρτισαν τέλος αὐτήν. Ἐνθεν μὲν παλαιότεροι Ἄριοι ἢ Ἀριοπελασγοὶ (Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι) μετὰ Σημιτῶν, διορωμένων ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ συμπεριπλεκομένου ἐν τῷ μύθῳ Ἀμμωνος καὶ Κρόνου, τῶν Φοινίκων Τελχίνων καὶ τῶν περὶ τὴν Εὐρώπην καὶ τὸν Ἀστέριον ἢ Ἀστερίωνα ἀστρολατρικῶν στοιχείων, ἔνθεν δὲ νεώτεροι Ἄριοι μετὰ στοιχείων ἐκδηλουμένων εἰς τὸν Φρυγικὸν Δία καὶ τὴν γενεαλογίαν αὐτοῦ μετὰ τῶν Κουρήτων καὶ Ἰδαίων Δακτύλων εἰσὶν οἱ πρῶτοι τῆς Κνωσοῦ ἔνοικοι. Ὅθεν τὸ κατ' ἀρχὰς ἐκλήθη ἡ πόλις καὶ ὁ παρκαρῶν εἰς αὐτὴν ποταμὸς Καίρατος (ἐκ τοῦ Φοινικικοῦ Kart), καθὸ κατασχόντος αὐτὴν τὸ πρῶτον τοῦ Σημιτικοῦ στοιχείου· εἶτα δὲ Τρίττα καθ' Ἡσύχιον καὶ τέλος Κνωσὸς ἐκ τῶν ἐπικρατησάντων ἐν τέλει ἐκ τῆς Φρυγικῆς Ἰδῆς Ἀρίων, Κουρήτων καὶ Ἰδαίων Δακτύλων ¹. Ἡ Κνωσὸς ἦν ἀνέκαθεν με-

¹ Νεώτεροι ἀρχαιοδίφαι καὶ ἀρχαιολόγοι θέλουσιν ὅτι τὰ πάμπρωτα ἐν Κνωσῷ κοινωνικὰ ἐκείνα στοιχεῖα συναπετελέσθησαν ἐκ Χεταίων καὶ Πελασγῶν (Χεταίο-πελασγῶν). Βεβαίως, ὡς ἐκ τῶν λόγων καὶ παραδόσεων συνάγεται, Ἀσιᾶται ἐκ Μικρασίας καὶ Συρίας δι' οἷους δῆποτε λόγους προερχόμενοι τῶν ὀρίων αὐτῶν καὶ διαπλούμενοι προτέπλεον πρὸς τὰς παρακειμένας νήσους καὶ πρὸς τὴν Κρήτην καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐν χρόνοις ἑλληνικῶς προϊστορικοῖς. Οἱ λαοὶ ὅμως οὗτοι ἦσαν ἐνθεν μὲν Ἄριοι διάφοροι, ἔνθεν δὲ Σημίται, Ἀριοσημίται, τοὺς ὁποῖους νῦν ἀποκαλοῦσι Χεταίοπελασγούς, οἵτινες οὐδὲν ἕτερον εἶνε ἢ ἀριανὰ καὶ χαναναϊκὰ φύλα, πάλιν διεξάγοντα πρὸς ἄλληλα πρὸς κατοχὴν καὶ κυριότητα καὶ τῆς Κρήτης, ὡς διοράται ἐν τοῖς μύθοις καὶ τοῖς λόγοις, ἐν τῇ τῶν Τιτάνων καὶ Γιγάντων πάλῃ, τοῦ Διὸς (τῶν Ἀρίων) καὶ τοῦ Κρόνου καὶ Ἀμμωνος (τῶν Σημιτῶν). Ἐκ τούτων, ἐπισωρευόντων ὅρη ἐπὶ ὀρέων, ἀκροπόλεις ἐπὶ ἀκροπόλεων, κατὰ τὴν πάλιν τῆς ἰθνολογικῆς αὐτῶν διαδιώσεως, αἱ κυκλώπειαι καὶ γιγάντειαι αὐτῶν οἰκοδομαὶ περὶ τὴν Κνωσὸν καὶ τὴν ἄλλην ἀνατολικὴν πρὸ πάντων Κρήτην· ἐκ τούτων τῷ χρόνῳ συναναμιγνύμενων οἱ ἐπίγονοι Ἐτεόκρητες, οἱ περισταλέντες καὶ οὐσπερρωθέντες ἐν τῇ ἐξωτάτῃ χερσονήσῳ, τῇ τῶν Πραισίων, νῦν Σητῖα, ἀμυνόμενοι πρὸς τοὺς αἰεῖ ἔξωθεν ἐπερχομένους, ἐφευρετικωτέρους καὶ κοινωνικωτέρους, νεωτέρους Πελασγούς, Αἰολεῖς, Ἀχαιοὺς τέλος τοῦ Ὀμήρου καὶ τοὺς ἄλλους. Οὗτοι οἱ Χεταίοπελασγοὶ καὶ οὐδὲν ἄλλο. Ὅρα ἐν τούτοις τὰ περὶ αὐτῶν ἐν τῇ ἐφημερίδι »Ἡρακλείῳ« ἀπὸ τοῦ ἀριθ. 124—129, ἔτος 1896.

γάλη καὶ πρώτη λαβοῦσα κοινωνικὴν σύστασιν καὶ ἔννομον τά-
ξιν καὶ βίον, ὡς καθ' ἑκάστην τοῦτο ἐκ παμπαλαίων κατ' αὐτὴν
προμυκηναίων εὐρημάτων διαπιστοῦται, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Ὅμηρος
ὑμνεῖ αὐτὴν μεγάλην κατ' ἐξοχὴν καὶ Μινώειον Κνωσὸν ἐπονο-
μάζων ¹, ὁ δὲ Στράβων λέγει : »Διαφερόντως δὲ τὴν Κνωσὸν
καὶ Ὅμηρος ὑμνεῖ μεγάλην καλῶν καὶ βασιλείων τοῦ Μίνω καὶ
οἱ ὕστερονα ². Ἐκεῖτο δ' ἐν πεδίῳ, κατὰ τὸν αὐτὸν γεωγράφον,
κύκλον, ὡς λέγει, ἔχουσα τὸν ἀρχαῖον τριάκοντα σταδίων, μεταξὺ
τῆς Λυκτίας καὶ τῆς Γορτυνίας, διέχουσα τῆς μὲν Γορτύνης στα-
δίου διακοσίους, τῆς δὲ Λύττου, ἣν ὁ ποιητὴς Λύκτον ὠνόμα-
σεν, ἑκατὸν εἴκοσι, τῆς δὲ θαλάττης τῆς βορείου πέντε καὶ εἴ-
κοσι ³. Τὸ ἔδαφος αὐτῆς εἶνε κυματοειδὲς μεταξὺ τῆς κοίτης δύο
παραλλήλως πρὸς βορρᾶν ῥεόντων παραποταμίων τοῦ ἐκ κομφῶν
καὶ μεγαλοπρεπῶν ἔτι συστάδων δένδρων καὶ πλατάνων κεκα-
λυμμένου Καιράτου, μίαν ὥραν ἀπέχουσα πρὸς μεσημβρίαν καὶ
ἀνατολὰς τῆς νῦν πόλεως Ἡρακλείου (Χάνδακος ἢ Μεγάλου Κά-
στρου), ἐπὶ τῶν νῦν χωριδίων Μακρυτεῖχους καὶ Φορτέτζας, πρὸς
ἀνατολὰς μὲν μέχρι τῶν νῦν Σπήλων διαπλουμένη, πρὸς δυσμὰς
δὲ μέχρι τοῦ νῦν Τεκὲ τῶν Μπεκτασίδων. Διετέλεσε δὲ μέχρι
πολλοῦ φερομένη τὰ πρῶτα, καὶ συμφρονήσασα μετὰ τῆς Γόρτυ-
νος ἐπεκράτησεν ἐν τῇ νήσῳ, τῆς πόλεως μόνον τῶν Λυκτίων
μέχρι τινὸς ὑποκυψάσης, καθ' ὃν δὲ χρόνον Φίλιππος ὁ Β' ἐπο-
λέμει πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς, συνεδέθη διὰ συνθηκῶν μετὰ τῶν Γορ-
τυνίων προΐοντος δὲ τοῦ χρόνου ἐταπεινώθη, μεταστάντος τοῦ
ἀξιωματοῦ εἰς τε τὴν Γόρτυνα καὶ τὴν Λύκτον, ἀλλ' ὕστερον ἀνέ-
λαβε πάλιν τὴν παλαιὰν αὐτῆς ὑπερτέραν θέσιν ⁴. Ἐπὶ τοῦ ὑπὲρ
ἐλευθερίας κατὰ τῶν Ῥωμαίων πολέμου προεξάρχουσα καὶ γεν-
ναίως ἀγωνισαμένη ὑπέκυψεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ὑπεροπλίαν καὶ

¹ Ὅρα Ὅμηρ. Ὀδυσσ. XIX, 178 καὶ ὕμνον εἰς Ἀπόλλ. Πυθ., στ'. 215.

² Στράβ. X, 476, 7.

³ Ὅρα τὸν ἀ. ἀ.—Ἐν τούτοις ἐνῶ καλεῖ αὐτὴν ὁ γεωγράφος ἐν τῷ αὐτῷ μέ-
ρει μεγίστην καὶ ἐπιφανεστάτην, ἐτέρωθεν περιορίζει αὐτὴν εἰς 30 σταδίου (180
πλήθη ἢ 5490 πήχεις), »κύκλον τὸν ἀρχαῖον, λέγει, ἔχουσα», καὶ ἐπὶ τῶν ἡμε-
ρῶν του, δηλ. ἐπὶ Ῥωμαιοκρατίας· ὁμολογίαι δυσσυμβίβαστοι κατὰ τοῦτο.

⁴ Τὸν αὐτὸν αὐτόθι.

ἐδέχθη φρουράν καὶ ἀποικίαν ῥωμαϊκὴν σωζομένην ἔτι καὶ ἐπὶ τοῦ γεωγράφου Στράβωνος ¹. Ἡ πόλις ἦν ἡ λογιωτέρα τῶν ἐν Κρήτῃ, καθὼ ἀττικίζουσα μᾶλλον καὶ ἰωνίζουσα, ἐγεννήθησαν δ' ἐν αὐτῇ ἄνδρες ἐπίσημοι, οἷοι οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ καλλιτέχναι Χερσίφων καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μεταγένης, ἀρχιτέκτονες ἀμφοτέρου τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος· ὁ Ἰόφρων, χρησμῶν ἐξηγητῆς διὰ ποιημάτων ἐξαμέτρων· Αἰνεσίδημος ὁ φιλόσοφος, περὶ οὗ Διογένους ὁ Λαέρτιος λέγει ὅτι συνέγραψεν ὁκτὼ βιβλία Πυρρωνείων λόγων, ἐν τινι τῶν ὁποίων λέγει : »Αἰνεσίδημος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Πυρρωνείων λόγων οὐδέν φησιν ὀρίζειν τὸν Πύρρωνα δογματικῶς«. Πετελλίδης ὁ ἱστορικός, καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἐπιμενίδης, Φαίστιος μὲν ὢν καὶ ἐκ τῆς τάξεως τῶν Περιόικων, ἡ Ὑψηλῶν (τῶν Δωριέων) ἐν Κρήτῃ λεγομένων, ἔλκων τὸ γένος, ἀποκαταστάς δ' ἐν Κνωσῷ καὶ πολίτης αὐτῆς γενόμενος, καθὼ μὴ ἐκδωριωθείσης καὶ περιεπούσης τὰς μαθήσεις καὶ τὸν Ἰωνικὸν πολιτισμὸν ². Καὶ ὁ περιώνυμος δ' ἐν τοῖς πανελληνίοις ἀγῶσι γενόμενος Ἐργοτέλης ἦτο Κνώσιος καὶ αἱ ἐν τοῖς Ὀλυμπίοις, τοῖς Πυθίοις καὶ τοῖς Ἰσθμίοις νίκαι αὐτοῦ ὑμνήθησαν ὑπὸ τοῦ Πινδάρου, ὁ ὁποῖος λέγει περὶ τοῦ νικητοῦ, ὅτι ἤθελε διατελεῖ ἄσκημος καὶ ἄγνωστος, ἐὰν στάσις τις δὲν ἐξώριζεν αὐτὸν ἐκ τῆς Κνωσοῦ ³, διότι ἐκ πῶν συχνῶν τῆς νήσου ταραχῶν τῶν πολιτειῶν δὲν προσεῖχον πολὺ εἰς τὰ ἐκτὸς γινόμενα οἱ νησιῶται, οἱ ὅποιοι καὶ ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι καὶ κατὰ τὴν ε' ἑκατονταετηρίδα ἔτι συνεταράσσοντο. Οἱ ἀρχαῖοι δ' ἀνέφερον καὶ περὶ παλαιοῦ τινος ποιητοῦ, τοῦ Δίκτυος, ἐν Κνωσῷ γεννηθέντος καὶ ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν ἔτι ἀκμάσαντος, ὅτι συνεστράτευσεν ἐπὶ Τροίαν μετὰ Ἰδομενέως καὶ συνέγραψεν ἐν εἴδει ἐφημερίδος τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν, τὸ δὲ χειρόγραφον ἐν γράμμασι φοινικικοῖς γεγραμμένον συνετάφη μετ' αὐτοῦ ἐν Κνωσῷ, ἐπὶ Νέρωνος δέ, σεισμῷ γενομένου, εὐρέθη αὐτὸ ἐν μολυβδίνῳ κιβωτίῳ, τὸ ὁποῖον Πράξις τις ἡ Εὐπράξιδης ἐπαρουσίασεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, τὸν γ' δὲ

¹ Ὅρα Τὸν αὐτὸν ἐν X, 477, 10 καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸν κατὰ τῆς Κρήτης πόλεμον τῆς Ῥώμης.

² Ἐπιθετὰ περὶ Ἐπιμενίδου ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

³ Ὅρα Πινδ. Ὀλ. Εἶδος 12.

ἢ δ' αἰῶνα μ. Χ. μετέφρασε τις Κ. Σεπτίμιος λατινιστί. Τὸ ἀποδιδόμενον ὁμῶς εἰς τὸν Δίκτυν ποίημα τοῦτο κρίνεται πολὺ νεώτερον ἔκ τε ἄλλων καὶ ἐκ τοῦ ὅτι πρὸ τῆς Ἰλίου δὲν φαίνεται οὕτα ἐν χρήσει τοῦλάχιστον γραφῆ. Καὶ τὸν Δαίδαλον δὲ οἱ Κνώσιοι ἤξiou ἐαυτῶν καὶ ἐφημίζοντο ἔπειτα ὡς ἐπιτήδειοι ξοανουργοὶ δεικνύοντες καὶ ἔργον Δαίδαλου ἐν τῇ πόλει αὐτῶν ¹. Ἐδεικνυον δὲ κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ τάφον Ἰδομενέως καὶ Μηριόνου φέροντα κατὰ Διόδωρον ² τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην :

»Κνωσίου Ἰδομενῆος ὄρα τάφον· αὐτὰρ ἐγὼ τοι
Πλησίον ἴδουμαι, Μηριόνης ὁ Μόλου».

Παρά τὸν τάφον τοῦτον κατὰ τινα χριστιανικὴν παράδοσιν ἐδείκνυτο ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις τάφος λεγόμενος τοῦ Καϊάφα. Περὶ τούτου ἀναφέρουσιν ὅτε Τυρρηνὸς περιηγητῆς Βουονδελμόνδης καὶ ὁ Κρῆς ἱστορικός Κορνάρος, ὁ ὁποῖος λέγει τὰ ἐξῆς ³ : »Τῷ γγ' ἔτει τοῦ Τιβερίου Πιλάτος ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἰωσήφ ὁ λεγόμενος Καϊάφας παρκαγινόμενοι εἰς Ῥώμην (ὅτε δηλ. ἐμελλον νὰ ἀνακριθῶσι περὶ τῆς δίκης καὶ καταδίκης τοῦ Ἰησοῦ), προσωρμίσθησαν εἰς Κρήτην καὶ ἐκεῖ νοστήσας ὁ Καϊάφας ἐτελεύτησεν». Εἶδε δὲ τὸν τάφον τοῦτον καὶ ὁ Ἀγγλος περιηγητῆς Ποκόκιος, ἀναφέρων τὰ περὶ αὐτοῦ ὡς πλάσματα μυθώδη ⁴.

Περὶ τοῦ ποτὲ μεγαλείου τῆς Κνωσοῦ ὁ ἐνθουσιώδης Λοίχερος λέγει τὰ ἐξῆς : »Ἐν αὐτῇ βεβαίως ἐβασίλευσαν ἐν ἀπωτάτῃ ἀρχαιοτάτῃ πολλοὶ σπουδαῖοι βασιλεῖς, οἵτινες πᾶν ὅ,τι κάλλιστον ἐκ τῆς σημιτικῆς περὶ τὴν πολιτείαν σοφίας, ἣν ἡμεῖς ἐν τῇ τοῦ Μωϋσέως νομοθεσίᾳ θαυμάζομεν, εἰς τὰ ἔργα καὶ τὸν βίον μετήνεγκον. Τὸ ἔργον αὐτῶν καὶ ἡ ὑπηρεσία, μετὰ αἰώνων πάροdon καὶ λήθην τῶν ὀνοματῶν αὐτῶν, συνωψίσθη ἐν τῷ Μίνωϊ. Οὗτος ἐγένετο βασιλεὺς τῆς μεγίστης καὶ τὰ μάλιστα μεμορφωμένης πόλεως, ἥτις μεταγενεστέως μετωνομάσθη Κνωσός, πρότερον

¹ Ὅρα Πausan. Boιωτ., κ. 49.

² Διοδ., V, 79.

³ Cornel. Creta Sacra, I, 53.

⁴ Pococke, II, 256.

Καίρατος καλουμένη ἐκ τοῦ Φοινικικοῦ **Kart**, ἐξ ἧς λέξεως — διὰ τῆς συνήθους μεταθέσεως τῶν συμφώνων ἐν τῷ τοῦ λαοῦ στόματι -- βεβαίως τὸ ὄνομα τῆς νήσου παρήχθη. Διότι αὕτη ἡ πόλις, τῆς ὁποίας οἱ ἔνιοι Καираτίοι ἐκαλοῦντο, κατέσχευεν ἐν τῷ τότε βαθμὸν καὶ ἀξίωμα οἰκουμενικῆς πόλεως (**Weltstadt**). ἡ φήμη αὐτῆς ἐπλήρωσε τὰς ἐν τῇ Μεσογείῳ χώρας διαπεμπούσης ἀποικίας εἰς πᾶσαν περσικήν. Πᾶν ὅ,τι οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ μεγαλοπόλει ταύτῃ ἐν πολιτικαῖς διατάξεσιν ἐδιδάχθησαν καὶ οἱ νομοθέται αὐτῶν χρῆσιν παρ' ἑαυτοῖς αὐτοῦ ἐποιήσαντο, ὅτε ἐνίσχυον τὴν ἀσθενῆ τῆς πολιτείας αὐτῶν κατάστασιν καὶ τέρμα ἐτίθουν εἰς τὴν τῆς τάξεως τῶν εὐγενῶν αὐθαιρεσίαν, ἅπαν τοῦτο ἐκ τοῦ μεγάλου βασιλέως Μίνωος ἠντλήθη, διότι μετὰ τῆς μνήμης αὐτοῦ ἡ ἀπωτάτη τῆς Κρήτης ἀρχαιότης συνεδέετο ¹.

Πότε ἐξέλιπεν ἡ ἀπὸ τόσῃ βαθείας ἀρχαιότητος μεγάλη καὶ διάσημος αὕτη πόλις, ἡ προηγηθεῖσα ἐν τῇ νοτιωτέρᾳ, τῇ νησιώτιδι Ἑλλάδι, τῶν πολυχρύσων τῶν Ἀτρειδῶν Μυκηναίων εἰς τὸν πολιτισμόν, δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστόν. Οἱ Ῥωμαῖοι μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, εἰ καὶ δὲν ἠνύνησαν τὴν Κνωσόν, ἐκ πάθους δὲ ἐκδικήσεως πρὸς αὐτήν, ἐκθύμως ἐνστερνισθεῖσαν τὸν ἐθνικὸν ἐκείνον ἀγῶνα, προετίμησαν τὴν Γόρτυνα, ἐν τούτοις καὶ φρουρὰν ἐν αὐτῇ ἐνεκατέστησαν καὶ ἀποικίαν ἔπεμψαν καὶ οἰκοδομήματα ἐν αὐτῇ ἤγειραν. Ἐκ τῶν διασσωζομένων δὲ ὀλίγων κατ' ἐπιπολὴν ἐρειπίων αὐτῆς τὸ λεγόμενον Μακρὸν Τεῖχος (ἐξ οὗ καὶ παρέμεινε τὸ ὄνομα εἰς τὸ ἐπ' αὐτῆς ταπεινὸν χωρίδιον Μακρυτεῖχος) ἐστὶ λείψανον συνεχείας τείχους ῥωμαϊκῆς κατασκευῆς ἐξ ὀπτοπλίνθων συγκείμενον καὶ κατὰ μέρη τινὰ καὶ αὐτὸ σωζόμενον. Πιθανὸν κατὰ τὸν ἐπὶ Οὐάλεντος καὶ Οὐάλεντιανοῦ (μετὰ τὰ 365 μ. Χ.) φοβερώτατον γενικὸν σεισμόν, ὅτε κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ βίου τοῦ Ἀθανασίου ἀνετράπησαν καὶ ἐν Κρήτῃ πλείονες τῶν ἑκατὸν αὐτῆς πόλεων!, ὅτι καὶ αὕτη τότε κατηρειπώθη, τῆς Ἑκκλησίας μόνον διατηρησάσης τὸ ὄνομα ἐν τῷ ἐπισκόπῳ τῆς Κνωσοῦ, εἰ καὶ ὁ Γάλλος Σαβαρὺς λέγει ὅτι

¹ Ὁρα Löher, 321 καὶ ἑ. Ταῦτα διαπιστοῦνται διὰ τῶν ὁσημέραι ἀνακαλυπτομένων σπουδαιωτάτων προμυκηναίων εὐρημάτων.

ἔτι πρωϊμώτερον τοῦτο ἐκ σεισμοῦ πάλιν ἐγένετο, τὸ 13 ἔτος τῆς βασιλείας Νέρωνος (6΄ μ. Χ.), ἀπάσης τῆς νήσου καὶ τότε φοβερῶς ὑποσεισθείσης¹. Κοινὴ ὑπάρχει πεποιθήσις ὅτι ὁ μέγας ὄγκος καὶ σωρὸς τῶν ἐρειπίων τῆς μεγάλης πόλεως ἐχρησίμευσεν ἐπὶ τε τῶν Σαρακηνῶν Ἀράβων καὶ ἐπὶ τῶν Ἑνετῶν πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Ἡρακλείου (Χάνδακος) καὶ δὴ τοῦ εὐρέος τείχους αὐτοῦ. Οὐδόλως τοῦτο ἀπίθανον, διότι καὶ δὲν ἀπέχει πολὺ ἡ Κνωτὸς καὶ ἡ ποιότης ὡς εἶδομεν τοῦ τῆδε κάκειτε ἐν Ἡρακλείῳ ἐνφοκοδομημένου λίθου, πρὸς δὲ καὶ τὸ μέγεθος αὐτοῦ εἰσι τῆς αὐτῆς φύσεως πρὸς τὰ ἐν Κνωσῷ· ἀλλὰ καὶ δὲν διαφαίνονται· που ἐκ τῶν ὡς λέγεται ἐγκαταφοδομημένων ἐν τοσούτῃ τοῦ τείχους τούτου ἐκτάσει οὐ μόνον ἐπιγραφαί, ἀλλ' οὐδὲ ἔχνη ἀρχαίων λειψάνων. Μόνον ἐν τῷ προκυλίῳ τοῦ Φιλεκπιδ. Συλλόγου Ἡρακλείου κεῖται νῦν σαρκοφάγος μαρμαρίνου ἐκ Κνωσοῦ ἐν ἀναγλύφῳ σκηνακῇ παραστάσει καὶ φέρων ἐγκεχραγμένον ἐπὶ τῆς βάσεως τὸ ὄνομα Πόλυβος· εἶνε δὲ οὗτος ὁ σαρκοφάγος, ὃν εἶδεν ὁ πλοίαρχος Σπράττης ἔξωθεν μιᾶς τῶν πυλῶν τοῦ Ἡρακλείου, χρησιμεύοντα ὡς δεξαμενὴν κρήνης, ἄγνωστον ἐπὶ τίνων ἐκ τῶν κατακτητῶν ἐκεῖ μετακομισθέντα. Ἐπὶ τοῦ περιηγητοῦ δὲ Σίβερ διεφαίνοντο μεταξὺ τῶν ἀγρῶν ἐρείπια, ὡς τοῖχοι παχεῖς ἐκ πλίνθων ἀρχαίας ἐμφανῶς καταγωγῆς καὶ οἰκοδομίας, προκύπτοντες τῶν ἄκρων αὐτῶν, τὰ ὅποια οὗτοι ἐσχημάτιζον· κίονες ἐξ ὀρείτου λίθου καὶ θρύσματα ἐξ ἐρυθροῦ πορφυρίτου καὶ ἄλλων σπανίων λίθων τῆδε κάκειτε ἀπαντῶντων². Αἱ ἤδη δὲ γινόμεναι ἀνорύξεις ἐκείθεν λίθων ὑπὸ τῶν Τούρκων στρατιωτῶν πρὸς οἰκοδομὴν στρατῶνος, παρὰ τὰς περὶ ἀποχῆς ἀπὸ τούτου ἐπὶ σήμους ὑποσχέσεις, ἤρξαντο νὰ παράγωσιν εἰς φῶς μνημεῖα πολλοῦ λόγου ἄξια δικαιоῦντα τὸν δι᾽σχυρισμόν, ὅτι ὑπὸ τὸ ἔρημον ἔδαφος τῆς γηραιᾶς καὶ παλαιφάμου Κνωσοῦ λανθάνουσιν ἔτι κειμήλια πολύτιμα τοῦ ἀποικομένου ἐκείνου παλαιοῦ κόσμου. Διότι ἀνωρύχθη ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω ἀκουσίαν ἀρχαιολογικῶν ἐργατῶν ἐκ τοῦ φαινομένου ἐκείνου ῥωμαϊκῶν χρόνων οἰκοδομήματος

¹ "Op. Savary, p. 201.

² Sieber's Reise nach der Insel Kreta, I, 235 καὶ 236.

πρὸ μικροῦ μέγιστος τιτανόλιθος λίχν ἐπιμελῶς ἐξεργασμένος. Ἐπὶ μιᾶς δὲ τῶν πλαγίων τούτου ἐπιφανειῶν ὑπάρχουσι δύο περίεργα τεμάχια ἐπιγραφῆς· διότι τὰ ἐπ' αὐτοῦ γράμματα δὲν εἶνε ἐγγεγλυμμένα, ἀλλὰ διὰ χρωστῆρος καὶ χρώματος ἐρυθροῦ ἐζωγραφημένα. Τὰ γράμματα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὸ κοινὸν ἀλφάβητον καὶ ἀναγινώσκονται ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ. Τὸ περιεχόμενον ἐν τούτοις δείκνυσιν ἐναργῶς τὴν ἀρχαιότητα τῆς ἐπιγραφῆς, διότι εἶνε δύο ἀποσπάσματα νόμου ἐπὶ δύο στηλῶν ἀναγεγραμμένου, ὡς ἡ μεγάλη τῆς Γόρτυνος νομικὴ ἐπιγραφή, πραγματευόμενα διατάξεις τινὰς σχετικὰς πρὸς τὴν ἀγοροπωλησίαν κατοικιδίων ζώων, βοῶν κτλ. Ἐν αὐτοῖς βλέπομεν τὴν χρῆσιν τοῦ αἰγινητικοῦ νομισματ. συστήματος, ἥτοι στατῆρας, τριώβολα κτλ., πλὴν ὅμως τούτων ἀπαντῶσι καὶ ἄλλα νομίσματα, τὰ λεγόμενα λέσθητες, οἵτινες μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων μόνον τῆς Γόρτυνος ἐπιγραφῶν ἦσαν γνωστοί. Ὁ λίθος οὗτος ἀπετέλει μέρος ἀρχαίου τοίχου κεκαλυμμένου δι' ἐπιγραφῶν, ὡς ἐν Γόρτυνι, αἱ δ' ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφαὶ ἦσαν μέρος τῶν νόμων τῆς Κνωσοῦ. Οἱ Ρωμαῖοι δὲ καὶ ἐκ λόγων βεβαίως πολιτικῆς γενικῶν καὶ δυσμενῶς πρὸς τοὺς Κνωσίους διακείμενοι, ἀπέσπασαν ἐκ τοῦ τοίχου τούτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦσαν ἀναγεγραμμένοι οἱ νόμοι, τοὺς ἐν λόγῳ λίθους καὶ ἔκτισαν τὸ μέγα οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον οἱ Τοῦρκοι στρατιῶται καταστρέφουσι νῦν οὕτω ¹. Τοιουτοτρόπως δύνανται ἴσως νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ἡ ρῆσις Ρωμαίου συγγραφέως λέγοντος, ὅτι τοὺς νόμους τοῦ Μίνως (τοὺς ἐν Κνωσῷ τουτέστιν) ὁ νικητὴς ἀντικατέστησε διὰ ῥωμαϊκῶν. Ἐχομεν δὲ δι' ἐλπίδος πάντοτε, ὅτι ὁ χρόνος ἴσως θέλει παρκαγάγει εἰς φῶς ἐν τῷ χώρῳ τῆς Κνωσοῦ λείψανα μηδὲν κατώτερα τῶν ἐν Μυκῆναις εὐρημάτων, καθὼ πολλῶ ἀρχαιοτέρως οὔσης τῆς Κνωσοῦ, προμυκηναίαις, καὶ τοῦ παρθενικοῦ τῆς Κρήτης ἐδάφους ἀνεκμεταλλεύτου ἔτι ἐπιστημονικῶς ὄντος. Πολλὰ σπῆλαια καὶ τάφοι ἕμοιοι πρὸς τοὺς τοῦ Ἀγ. Θωμᾶ εὐρέθησαν παρὰ τὰ πλευρὰ τῶν παρκειμένων πετρωδῶν λόφων κατὰ τὰ νῦν Σπηλιάρια λεγόμενα· πρὸς δὲ καὶ αἰθῆσαι λελαξευμέναι ἐπὶ τοῦ εὐθρύπτου τιτανώδους

¹ Ὁρα ἐφημ. »N. Ἐβδομάδα» Ἡρακλείου, ἀριθμ. 111, Φεβρ. 15, 1887.

λίθου τῶν λόφων τούτων ¹. Καὶ ἔχνη δέ τινα φαίνονται μεγάρου εὐρέος καὶ εἰσὶ τινες τῶν ἐπισκεπτομένων τὸν χῶρον ἀρχαιολόγων, οἱ ὅποιοι φρονοῦσιν ὅτι εἰσὶ μέλαθρα ταῦτα παλαιάτατα, ἢ τὰ τῆς Τιτανίδος Ρέας ἢ τὰ τοῦ βασιλείου οἴκου ², εἰ δὲν ᾔνε ἔχνη πρυτανείου, τουτέστιν ἀρχείου τῆς πόλεως ἢ ἀνδρείου, δηλ. συσσιτίου· ἄλλοι δὲ φρονοῦσιν ὅτι ὑπολανθάνουσιν ἐν αὐτοῖς τὰ λείψανα τοῦ περιωνύμου Λαθυρίνου, ὅστις παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς συνύφανσιν ἐν ὑστέρῳ χρόνῳ τόσῳ πολλαπλῶν μύθων καὶ εἰς κατάντλησιν τόσης κατὰ τῶν Κρητῶν κακολογίας ἐκ μέρους τῶν τραγικῶν καὶ ρητόρων τοῦ ὑπερηφάνου τῆς Ἀθηνᾶς ἄστεως κατὰ τῶν περὶ τὸν Μίνωα Κρητῶν. Καὶ δὲν εἶπον μὲν τι περὶ αὐτοῦ οἱ ἐνδοξότεροι ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξιν τοῦτου ἢ ἀμφιβάλλουσι περὶ αὐτοῦ· ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς τὸ βαθὺ τῆς ἀρχαιότητος σκότος βοήθημα οὐ μικρὸν πρὸς φωταγωγὸν ὁδηγίαν ἔχομεν πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὰ νομίσματα, τὰ πλεῖστα δὲ τῶν νομισμάτων τῆς Κνωσοῦ φέρουσι τὸν τύπον τοῦ Λαθυρίνου, ἐπέχοντες πολὺ δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τῶν ἀρνούμενων τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ. Πειθόμεθα δὲ μᾶλλον ἐλπίζοντες ὅτι ὁ ἐξαφκνίσας αὐτὸν χρόνος θέλει καὶ ἀγάγει κατὰ τὸ πρῶτον καὶ ἰάσεται λόγιον εἰς φῶς ἔχνη αὐτοῦ τινα, ἐξ ὧν ποδηγετούμενοι ἴσως πρκαστῶμεν εἰς θέαμα οὐδὲν ἥττον θαυμαστὸν τῶν τῶν Μυκηνῶν εὐρημάτων. Ἦδη δὲ ἐν τῇ ἐτησίᾳ ἐκθέσει τοῦ ἀμερικανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου ἐδημοσίευσεν ὁ πρῶην ἐν Χανίοις πρόξενος τῆς Ἀμερικῆς Στήλμυν συνοπτικὴν ἐκθεσιν τῶν ἐν Κρήτῃ ἀνακαλύψεων αὐτοῦ. Ἡ σπουδαιοτάτη δ' αὐτῶν ἀνακάλυψις ἐστὶν ἡ γενομένη ἐν Κνωσῷ, ἐν ᾗ εὐρέθησαν ἀρχαιότατα τείχη, τῶν ὁποίων ἡ διάθεσις καὶ τοποθέτησις παρέχουσι μὲν τὴν βεβαιότητα περὶ τοῦ χώρου τοῦ Λαθυρίνου, ἀλλ' ἐνε ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθῇ ὁ χῶρος οὗτος διὰ τακτικῆς ἀνασκαφῆς ³.

¹ G. Perrot, σ. 112.

² Ὁ κύριος Σχλημαν, καθὰ ἠκούσαμεν, διισχυρίζεται ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπολανθάνει μέλαθρον ἐξάσιον, τὸ τοῦ Μίνωος ἀνάκτορον· ὁ χρόνος θέλει δεῖξει, ἀν δὲ περιώ- νημος ἀρχαιοδότης θέλει ἰδεῖ πληρουμένας τὰς προσδοκίας του καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐγένετο καὶ περὶ τοῦ μεταγενεστέρου τοῦ Μίνωος Ἀγαμέμνονος ἐν Μυκῆναις.

³ Ὅρα περιοδικὸν Παρνασσόν, Γ. Ε', Τεύχος Ζ' καὶ Η' Ἰουλίου καὶ Αὐγού-

Ἐκ τῶν λατρευομένων δ' ἐν Κνωσῷ θεοτήτων ἡ προεξάρχουσα ἦν ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ ὁποία κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν Κνωσίων ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν παρὰ τὴν Τρίτωνα ποταμὸν ἐλέγετο ὅτι ἐγεννήθη καὶ παρὰ τῆς ὁποίας οὗτοι, ὡς ἔλεγον, ἔλαβον ξοάνόν τι ὑπὸ τοῦ Δαιδάλου τεχνουργηθέν· ὡσαύτως δ' ἐλατρεύετο καὶ ἡ Δημήτηρ, διότι οἱ Κνώσιοι ἤριζον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὡς πρῶτοι εὐρόντες τὴν πρὸς χρῆσιν τοῦ ἀνθρώπου σποράν τοῦ σίτου¹. τούτων ἀμφοτέρων τῶν θεῶν φέρουσι τὰς προτομὰς ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀψews τὰ νομίσματ' αὐτῆς πόλεως· πρὸς δὲ καὶ ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἀπόλλων, ὁ ὁποῖος ὡς Δελφίνιος κατεῖχεν ἱερόν, τὸ ὁποῖον καὶ ὡς ἀρχεῖον ἐχρησίμευεν² (ὡς βλέπομεν ἐν ταῖς συνθηκολογίαις ταῖς μεταξὺ Ὀλουντίων καὶ Λατινίων, ὧν θεματοφύλαξ καὶ κανονιστὴς τῶν υποθέσεων παρίσταται ἡ προεξάρχουσα τότε Κνωσός). πρὸς δὲ καὶ ἡ Βριτέμαρτις Ἀρτεμις, ὡς ἐμφυλισθεῖσα μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐπικρατησάντων τῶν Δωριέων ἐν Κρήτῃ.

Τάφος τοῦ Διὸς. Ἐκ τῶν ὁρέων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον πρὸ πάντων διασχίζουσι τὸ ἔδαφος ἅπαν τῆς Κνωσίας χώρας, τὸ μᾶλλον ἀξιοσημείωτόν ἐστι τὸ ὄρος τοῦ Διὸς, τὸ καθ' ἡμᾶς Γιούκτας καλούμενον, κατὰ δὲ τινὰς τῶν περιγητῶν, οἶον τοῦ Ποκόκ καὶ Σαθαρῦ, Κνωσία Δίκτη, ἐὰν δὲ ἔχῃ οὕτω, τότε τὸ Γιούκτας εἶνε κατὰ παραφθοράν ἐκ τοῦ Δίκτη (Δίκτα=Γιούκτα). Τοῦτο κεῖται ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν τῆς χώρας, κατὰ τὰ βορειονατολικά τοῦ Κανλὶ-Καστελλίου (Λυκάστου), παραπλεύρως τοῦ χωρίου Ἀρχάναις, καὶ ἀπολήγει εἰς δύο κωνοειδεῖς ἰσοῦφεις περίπου κορυφὰς (820 μέτρων ἢ 2700 ποδῶν). Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς νοτιωτέρας κορυφῆς ὑπάρχει νῦν μικρά τις ἐκκλησία, ἐπὶ δὲ τῆς βορειοτέρας σώζονται ἔτι ἐν μικρῷ παραλληλογράμῳ (80 ποδῶν μήκους) λείψανα ἐκ λίαν ἀρχαίων πολυγωνικῶν λίθων, τὰ ὁποῖα

στου, ἐν Ἀθήναις, 1881. — Ὁ κ. Σχλημαν ὑπεσχέθη ὅτι θέλει ἐπιχειρήσει τὴν ἐν λόγῳ ἀνασκαφὴν, ἐξ ὧν πλείστα δύναται τις νὰ ἐλπίζῃ.

¹ Ὁ Σολίνος λέγει περὶ τούτου :

»Gnosii Minervam civem deam numerant«. Καὶ περαιτέρω : »Primumque apud se fruges satas audacter cum Atticis contendunt«. Ὁρα Solini c. 11.

² Ὁρα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ περὶ τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος καὶ τῆς χρήσεως τοῦ λεροῦ αὐτοῦ ὡς ἀρχείου ἐν συνθήκαις.

ἀνήκουσιν εἰς τὸν τάφον τοῦ Διός, ὡς παρεδίδετο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, διότι ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος οἱ νησιῶται ἤξιουν ὅτι εἶχον παρ' ἑαυτοῖς τὸν τάφον τοῦ ὑπάτου τῶν Ἑλλήνων θεοῦ, καὶ τοιοῦτός τις ἐδείκνυετο καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ¹. Ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ Διός οὗτος τάφος καὶ τὸ ἱερὸν εἰσιν ἄλλα ἢ τὰ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Ἰδης, ἔνθα τό τε ἄντρον, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Ζεὺς ἀποκρυφθεὶς ἀνετράφη, καὶ τὸ παρὰ τῇ εἰσόδῳ αὐτοῦ μετὰ βωμοῦ καὶ ἀναθημάτων ἱερὸν ². Ἐν τούτοις ὁ λόγιος περιηγητὴς Σίβερ φρονεῖ ὅτι ἐν τῷ ὄρει τούτῳ τοῦ Διός, ἢ τῇ ὡς ἀνωτέρω Κνωσίᾳ Δίκτῃ, ἦτο τὸ ἄντρον, εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρονται καὶ τὰ τοῦ Πλάτωνος (ἐν τοῖς Νόμοις), καὶ ὅτι δὲν εἶνε ἀναγκαστὴν κατὰ τὸν Μεούρσιον νὰ γεννᾶται ὁ Ζεὺς ἐν τῇ Λυκτικῇ Δίκτῃ, τόσῳ μακρὰν, καὶ νὰ καταφεύγῃ εἰς Ἰδην, ἡ ὁποία ἀπέχει ἐκείνης πορείαν διήμερον καὶ εἶνε δύσβατος· ἄρα τὸ ἄντρον τοῦτο ἦτο τὸ ἐν αὐτῇ τῇ πλησίον τῆς Κνωσοῦ Κνωσίᾳ Δίκτῃ, ὡς καὶ ὁ λεγόμενος τάφος τοῦ Διός. Λέγει δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι τὸ ἐν τῇ Δίκτῃ ταύτῃ (τῷ Γιούκτῳ) ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Διός ἐπίγραμμα (»τοῦ Διὸς τάφος«) ἐγένετο οὕτω κατ' ἀπόσβεσιν τῆς λέξεως »Μίνωος« ἐκ τοῦ χρόνου ἢ καὶ ἐπίτηδες, κατὰ Σέρβιον, εἰ καὶ δύναται καὶ βασιλεὺς τις Ζεὺς νὰ ἐτάφη ἐκεῖ, καὶ ἂν οὐχὶ εὐθύς, τοῦλάχιστον κατόπιν, ἔσως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μίνωος οὗτος κατεσκευάσθῃ. Ὅθεν, ἐπάγεται, οἱ Κρηῖτες δὲν εἶνε ὑπαίτιοι ψεύδους καὶ ὅτι ὕλως ἐπιπολαιῶς ὡς ψεῦσται κακίζονται ³.

Ἐπίνεια Κνωσοῦ. Ἀμνισός, Μάτιον καὶ Ἡράκλειον. Καὶ αἱ τρεῖς αὗται πόλεις παραλλήλως πρὸς ἀλλήλας κείμεναι κατὰ τὴν βόρειον παραλίαν, εἰς ἣν εἰσβάλλουσι καὶ οἱ παραλλήλως σχεδὸν ῥέοντες ποταμοὶ τῆς χώρας, ἐχρησίμευον ὡς ἐπίνεια εἰς τὴν μέγαλόπολιν Κνωσόν. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς παλαιότερους χρόνους, περὶ οὓς στρέφονται τὰ περὶ Μίνω καὶ τὴν γενεαλογίαν αὐτοῦ,

¹ Ὅρα Pashley, I, 13, ἔπιθι καὶ ἱστορίαν Κρήτης, ἔνθα περὶ Εὐημέρου καὶ Καλλιμάχου καὶ περὶ τάφου τοῦ Διός. Ὁ Ἀμερικανὸς B. Taylor λέγει ὅτι ὁ Ζεὺς ἐλατρεύετο ἐνταῦθα μέχρι τῆς ὀγδόης καὶ πέραν μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Reise in Griechenland nebst ect, σ. 130—131.

² Ὅρα ἔμπρ. τὰ ἐν τῇ Ὁασίᾳ τῆς Ἰδης χώρας περὶ τούτου γραφέντα.

³ Sieber, Reise nach der Insel Kreta, I, 238 καὶ 244 καὶ 5.

ἐχρησίμευσεν ὡς ἐπίνειον ἡ Ἀμνισός, ἐν δὲ τοῖς μετὰ ταῦτα, ἐπὶ τῆς δωρικῆς ἐποχῆς, τὸ Ἡράκλειον καὶ τὸ Μάτιον. Ἡ Ἀμνισὸς ἔκειτο καταφανῶς πλησίον τῶν ἐκβολῶν τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ, ἐν ᾗ θέσει μικρὸς τις λόφος, μικρὸν ἀνατολικῶς τῆς δεξιᾶς τοῦ ποταμοῦ ὄχθης, κεῖται. Ἐν τῇ πόλει αὐτῇ ὑπῆρχεν ἱερὸν περιβόητον τῆς θυγατρὸς τῆς Ἥρας μογοστόκου Εἰλειθυίας, ἡ ὁποία παρεδίδετο ὅτι ἐνταῦθα ἐγεννήθη καὶ ἐξόχως ἐλατρεύετο μετὰ τῶν Ἀμνισιάδων ἢ Ἀμνισίδων κατὰ τὸν Καλλίμαχον νυμφῶν¹. Ἐν τῇ Ὀδессείᾳ ὁ Ὅμηρος ποιεῖ τὸν Ὀδυσσεά διηγούμενον ἐν Ἰθάκῃ, ὅτι κατηνέχθη ἐκ τοῦ ἀνέμου εἰς τὴν Ἀμνισόν, ἐνῶ λέγει:

»Στῆσε δ' ἐν Ἀμνισῶ, ὅθι τι σπέος Εἰλειθυίας,
Ἐν λιμέσι χαλεποῖσι»².

Τὸ σπήλαιον δὲ τόσσο τῆς Εἰλειθυίας, ἐν ᾧ βεβχίως τὸ ἱερὸν, κεῖται μικρὸν ἐνδοτέρω τῆς ἀκτῆς, ὑπερξίνονται δ' ἐν αὐτῷ ἱγνητινὰ ἀρχαίᾳ λατρεῖς. Οὕτως ἐχόντων τῶν κατὰ τὴν Ἀμνισόν, ὅλως ἀτόπως τάττεται ὑπὸ τοῦ Πάσλεϋ ἡ πόλις κατὰ τὸ τέρμα σχεδὸν τῆς ἐπαρχίας Πεθιάδος, ἐν τῷ χωρίῳ αὐτῆς Γούθαις παρὰ τὸν ποταμὸν Ἀποσελέμην νῦν λεγόμενον, ὁρθῶς ὑπὸ τοῦ Σπράτ καὶ ἄλλων ὀριζομένη, παρὰ τὸν ποταμὸν Ἀμνισόν (Καρτερὸν)³. Τὰ ἄλλα δὲ δύο ὡς ἐπίνεια τῆς Κνωσοῦ ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς μνημονεύμενα, τὸ Μάτιον καὶ τὸ Ἡράκλειον, ταυτίζει ὁ γεωγράφος Βουρσιανός, ὁ χαρτογράφος δὲ Κίπερτος τάττει (κατὰ τὸν Πλίνιον) τὸ μὲν Μάτιον ἐν τῇ θέσει τοῦ Μεγάλου Κάστρου (Candia), τὸ δὲ Ἡράκλειον πορρωτέρω πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀμνισοῦ. Ἀλλὰ τότε, ὡς ὁρθῶς ὁ Βουρσιανὸς κρίνει, ταυτίζεται τὸ Ἡράκλειον πρὸς τὴν Ἀμνισόν, ἐνῶ ὁ Στράβων ῥητῶς λέγει⁴: »ἔχει δὲ ἐπίνειον τὸ Ἡράκλειον

¹ Ὁρα Καλλιμ. ὕμνον εἰς Ἀρτέμιδα, Γ. 15. Παράβ. Ἡκαί Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Ἀμνισός.

² Pashley, I, 365 καὶ 366.

³ Ὁρα περιγραφὴν τῆς θέσεως τῆς τε Ἀμνισοῦ καὶ τοῦ παρ' αὐτῇ σπηλαίου τῆς Εἰλειθυίας ὑπὸ Ἰωσφ. Χατζιδάκη ἐν τῷ Καταλόγῳ τῶν ἀρχαιοτήτων Ἡρακλείου (1888), σελ. 13—16.

⁴ Στράβ., X. 476.

ἡ Κνωσός α. Ὅθεν φαίνεται ὅτι ὁ Πλίνιος, κατ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Κίπερτος, δύο ὀνόματα εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν ἀναγόμενα ἔταξεν ἐσφαλμένως ἐπὶ δύο διαφόρων θέσεων ¹. Τὸ Ἑράκλειον λοιπὸν καὶ Μάτιον καλούμενον, ὡς εἶδομεν τοῦτο καὶ ἐν ἄλλαις τῆς νήσου πόλεσι, κατεῖχε τὴν θέσιν τοῦ νῦν Μεγάλου-Κάστρου (Candia), διατηρήσαντος ἐν μέρει τὴν προκυμαίαν καὶ τὰ προχώματα ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως. Καὶ περὶ μὲν τοῦ παλαιοῦ Ἑρακλείου οὐδὲν ἕτερον γινώσκουμεν εἰμὴ ὅτι ἦτο ἐπίνειον τῆς Κνωσοῦ καὶ κατὰ τὸν Στέφανον κατεῖχε τὴν 15^η θέσιν μεταξύ τῶν 23 ὑπ' αὐτοῦ ἀριθμουμένων Ἑρακλείων. Τὸ νῦν δὲ Ἑράκλειον (τὸ καὶ Μεγάλον-Κάστρον ἢ Χάνδαξ καὶ Candia) ἐκτίσθη κατὰ τὴν ἐννάτην ἑκατονταετηρίδα ὑπὸ τῶν κατακτητῶν Σαρακηνῶν Ἀράβων καὶ ὠνομάσθη Χάνδαξ (ἀραβικτὶ Candac, χανδάκι ²), ὅπερ σημαίνει τάφρον καὶ ὄρυγμα πρὸς περιτείχισιν καὶ προφύλαξιν στρατοπέδου ³, οἷον ἦτο κατ' ἀρχὰς τὸ ἀποχωρισθὲν τοῦτο μέρος ὑπὸ τῶν ἀραβικῶν ἐκείνων ὀρδῶν. Μετεποίησε δὲ τὸ ὄνομα αὐτῆς μετὰ ταῦτα ὁ Ἑνετὸς Δάνδολος εἰς Κάνδιδαν (Candida) καὶ ὕστερον ἄλλοι Ἑνετοὶ καὶ Ἰταλοὶ συγγραφεῖς εἰς Κάνδιαν, ὅπερ ὄνομα σὺν τῷ χρόνῳ ἀπεδόθη καὶ εἰς ὅλην τὴν νήσον ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων (Candia, Candie, Candy). Εἰς τοὺς Ἑνετοὺς δὲ ὀφείλεται ἡ ἐπὶ τὸ τελειότερον ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ὀχύρωσις τοῦ Χάνδακος καὶ πυκνότερα αὐτοῦ κατοικίσις, τοῦ ἀναγκαιοῦντος πρὸς ταῦτα ὑλικοῦ προμηθευθέντος ὡς εὐνόητον δαπάναις τῆς πλησιοχώρου καὶ μεγαλυνύμου Κνωσοῦ ⁴.

¹ Ὅρα περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ Tournefort, I, 40 καὶ 41. Εἰς τὸ αὐτὸ δὲ σφάλμα φρονούμεν περιπίπτει καὶ ὁ νεώτερος Ἱταλὸς ἀρχαιολόγος Λούκιος Μαρτιάνης, ταυτίζων καὶ αὐτὸς τὴν Ἀμισόν πρὸς τὸ Ἑράκλειον, ἐνῷ τάττει ἐτέρωθεν τὸ Μάτιον ἐπὶ τοῦ νῦν Ἑρακλείου (Χάνδακος), ἐντεῦθεν τῆς θέσεως Μαραθοκεφάλας, διότι ἐκείθεν αὐτῆς ὀρίζει, ὡς εἴρηται, καὶ ταυτίζει τὴν θέσιν Ἀμισοῦ καὶ Ἑρακλείου (ὅρα ἐφημερίδα Χανίων «Αὐγή», ἀριθ. 4, Μαρτίου 19, 1895). Ἐαθῆτω νομίζομεν τὸ Ἑράκλειον κατὰ χώραν ὑποκείμενον ἔχον τὸ πρότερον Μάτιον, ἐπικείμενον δὲ τὸν ἐνετοτουρκικὸν ὄγκον του.

² Χάνδακον, ἐν τινι ἐπισήμῳ ἐγγράφῳ. Ὅρα Hopf, Allgemeine Encycl. L. I. Bd. 85, S. 179 καὶ ἔ. Περὶ δὲ τοῦ ἐκλατινισθέντος Candida, ὅρα Tafel und Thomas Urkunden,, III S. 104 καὶ 163.

³ Ὅρα Σκυλιτζην, σ. 509. Ἐπιθὶ δὲ καὶ τὰ ἐν τοῖς ἐπὶ Σαρακηνῶν Ἀράβων περὶ τούτου ἱστορούμενα.

⁴ Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ ἐξῆς καταστάσεως τοῦ Χάνδακος ὅρα τὴν παρὰ

Πρὸς βορρᾶν τοῦ Χάνδακος, 40 στάδια κατὰ τὸν Περίπλου ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου διέχουσα καὶ μικρὸν πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ ἀποκλίνουσα, κεῖται ἡ νῆσος Δία (Στανδία) ἀντικρὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀμνισοῦ, ἔχουσα τέσσαρας ὅρους ἐν πέντε ἀκρωτηρίοις μεσημβρινῶς ἱκανῶς ἀσφαλεῖς καὶ ὑπαγομένη τὸ πάλαι εἰς τὴν πολιτείαν τῆς Κνωσοῦ. Τὴν Δίαν θεωροῦσί τινες ὡς θέατρον τῶν περὶ Διονύσου καὶ Ἀριάδνης, κατὰ τὴν ἀπαγωγὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Θησέως, περιαδομένων. Ἄλλ' οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἡ μικρόνησος αὕτη τόσῳ ἐπίσημος καὶ δὴ ἐστία τῆς τοῦ Διονύσου λατρείας, πᾶν δ' ὅτι περὶ τούτου ἀναφέρεται, εἴτε ἱστορικόν, εἴτε αἰνιγματῶδες καὶ συμβολικόν, ἀφορᾷ εἰς τὴν νῆσον Νάξον Δίαν τὸ πρῶτον καλουμένην ¹.

Τυῆμα ἀνατολικὸν ἡ χώρα τῆς Δίκτης ἡ τῶν Λυκτίων.

Ὑπολείπεται ἡ περιγραφή τῶν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Δίκτης ἀρχαίων τῆς Κρήτης πόλεων. Αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ ὑπολοίπου τῆς νήσου μέρους καὶ ἀρχεται ἐκεῖθεν, ὅπου καταλήγει ὅλως ὁ ἀνατολικὸς τῆς Ἰδης κλάδος, κατὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν γωνιῶν τῶν τριῶν νῦν ἐπαρχιῶν Τεμένους, Πεδιάδος καὶ Μονοφατζίου, ἡ ἀκριβέστερον, κατὰ τὸ μεταξὺ διάχωρον τῶν ποταμῶν ἀπὸ βορρᾶ Καρτεροῦ καὶ Ἀποσελέμη καὶ τοῦ Ἀναποδάρη (Καταρράκτου) ἀπὸ νότου. Καὶ ἡ Δίκτη διαπέμπει τῇδε κῆκεῖσε κλάδους εἰσχωροῦσα διὰ κυματισμῶν ὑψηλοτέρων ἢ χθαμαλωτέρων διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπύτνης καὶ εἰς τὴν νῦν ἐπαρχίαν Σητίας, ἐν ᾗ αἴρεται εἰς ἱκανὸν ὕψος κατὰ τὴν Κοπροκερχάν (ἡ Ἀφρέντη βουνὸν καὶ Καβοῦσι) καὶ τὸν Πέπωναν πρὸς δυσμὰς, καὶ τὸν Ὀρνὸν καὶ τὸ Μόδι πρὸς ἀνατολὰς. Ἄλλ' ἔσω τοῦ Ἰσθμοῦ ἡ Δίκτη συσπειροῦται κυκλοτερῶς καὶ σχηματίζει τὸ ὠρειδὲς ὠρεῖον ὁροπέδιον τὸ ἀποτελοῦν τὴν νῦν ἐπαρχίαν τοῦ Λασηθίου. Ἡ περὶ ἐστειμένη οὕτως ὠρεινὴ αὕτη λεκάνη παρίσταται εἰς τὸ ὄμμα τοῦ φυσιοδίφου ὡς παμμεγέθους κρατὴρ ὅρους ποτὲ πυριπνόου ἀποσβεσθέντος. Ὅθεν καὶ τὰ καταρρέοντα εἰς αὐτὴν ὕδατα καὶ τὰ

Δάππερ περιγραφὴν καὶ δὴ ἐν σελ. 77—84. Ἐπιθ: δὲ καὶ τὰ ἐπὶ ἐνετοκρατίας περὶ τούτου ἐκτιθέμενα.

¹ Ὅρα τὰ περὶ Ἀριάδνης, Θησέως καὶ Διονύσου ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

ἐκ τῶν χιόνων κατατηκόμενα δὲν ἐκρέουσιν, ἀλλὰ καταβροχθίζονται βαθμὴδὸν εἰς τὰς ὑποχθονίους αὐτῆς ἀβύσσους διὰ καταβοθρῶν πλαγίων, τοὺς ὁποίους ὀνομάζουσι χώνους (χώνας) καὶ οὕτως ἀποσυρόμενα καταλείπουσι πεδιάδα λειοτάτην καὶ ἱκανῶς εὐρεῖαν. Τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς περιέργου ταύτης στεφάνης, ἐξ ἧς διαπέμπονται ἀκτινηδὸν κλάδοι ὄρεινοί, εἶνε τὸ μεσημβρινόν, ὃ Ἀφφέντης (Χριστὸς ἢ Σωτήρ, 7100 ποδῶν) ¹.

Τὰ πρὸς τὸ βόρειον δὲ ἡμισυ τῆς στεφάνης ταύτης μέρος, τὸ πλεῖστον τῆς νῦν ἐπαρχίας Πεδιάδος, ἡ ἐπαρχία Μιραμπέλου καὶ αὐτὸ τὸ ὀρόπέδιον Λασηθίου ὑπήγοντο. τὸ πάλαι εἰς τὴν ἰσχυρὰν καὶ δωρικωτάτην πολιτείαν τῆς Λύκτου· τὰ δὲ πρὸς τὸ μεσημβρινόν, ἡ νῦν ἐπαρχία Βιάννου ἢ Ριζοκάστρου, εἰς τοὺς Πριανσίους καὶ Βιαννίους, καὶ τὸ ὑπόλοιπον, ἡ πρὸς ἀνατολὰς προήκουσα χερσόνησος τῆς Σητίας, εἰς τὴν πολιτείαν κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς Ἱεραπύτνης, πρὸς ἣν ἀνθίστατο ἡ Πραῖτος καὶ ἡ ἐξωτάτη Ἱτανος.

Χώρα Λυκτίων. Ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀμνισοῦ τῆς χώρας τῶν Κνωσίων καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ γονιμωτάτου Ὀμφαλίου πεδίου προάγονται ἀνατολικῶς εἰς τὰς νῦν ἐπαρχίας Πεδιάδος καὶ Μιραμπέλου, πάλαι δὲ Λυκτίαν χώραν. Καὶ τὸ μέρος τοῦτο τῆς νήσου καὶ διὰ τὴν προϊστορικὴν καὶ προελληνικὴν αὐτοῦ ἀξίαν καὶ διὰ τὴν ἐν αὐτῇ συμπύκνωσιν πολλῶν ὕστερον Δωριέων, πολλὰς ἀξίας λόγου πόλεις ἐχόντων, ἐστὶν ἀξίον πολλῆς ἐπιστάσεως καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβοῦς περιγραφῆς. Ἀλλὰ τὸ κέντρον καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις σχεδὸν ἅπασι φυσικοῖς τῆς νήσου διαμερίσμασιν, ἀποτελεῖ ἡ παλαιόφημος Λύκτος, ἡ ἀντιπρόσωπος αὕτη ἐν τοῖς Δωριεῦσι τῆς Κρήτης τοῦ ἐν Σπάρτῃ δωρικοῦ στοιχείου. Ταύτην ἀπὸ τῆς τῶν Κνωσίων χώρας πρὸς ἀνατολὰς προάγοντες καὶ διὰ τοῦ Ὀμφαλίου πεδίου πορευόμενοι πρῶτην ἀπαντῶμεν.

Λύκτος ἢ κατὰ Στράβωνα καὶ ἄλλους Λύττος ². Ἐν θέσει

¹ Ὅρα τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Γάλλου προξένου Fabreguettes ἐν Bull. de la Soc. de géogr. 2o série. T. III. p. 120—122. Boschini, Il Regno tutto da Candia, pl. IVII. V. Raulin, I, 160 καὶ ἐξῆς.

² Τὰ μὲν νομίσματα (δρα Eckhel, Doct. n. v., I, 2, 516 καὶ Δάππερ, σ. 376 καὶ ἑ.) καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ ἀναφέρουσιν αὐτὴν Λύττον καὶ τοὺς κατοικοὺς Λυτ-

τινί, δύο μίλια ἰταλικά πρὸς δυσμὰς τοῦ νῦν χωρίου Ἀσκοῦς καὶ μικρὸν πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Ξυδά, εἰσι λόφοι ὑψηλοὶ καὶ ἄδενδροι τοῦ πάλαι βεβαίως καλουμένου Ἀργαίου ὄρους, τοῦ ἐκ τῆς Δίκτης πρὸς δυσμὰς ἐκφυομένου, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἔκειτο ἡ κατὰ πολλοὺς λόγους ὀνομαστὴ τὸ πάλαι Λύκτος, ἡ δωρικὴ ἀντίζηλος τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ ἰωνιζούσης ἐν Κρήτῃ μάλλον Κνωσοῦ. Ἡ ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου ἔτι ἀναφερομένη πόλις κατεῖχεν ἀνέκαθεν εὐπρεπῆ καὶ ἄποπτον θέσιν, ἥτις ἐδέσποζε πάντων τῶν πέριξ μερῶν. Διότι ἀπὸ ταύτης ὡς ἀπὸ περιωπῆς ὑψηλοτάτης καταθεαταί τις πᾶσιν σχεδὸν τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδα, τὸ Τέμενος, πολλὰ τοῦ Μαλεβιζίου μέρη. τὴν πεδιάδα τῆς Γόρτυνος καὶ πολλὰς τοῦ Αἰγαίου νήσους. Καὶ ὁ Στέφανος δὲ λέγει : »Ἐνιοὶ Λύττον φασὶν αὐτὴν διὰ τὸ κεῖσθαι ἐν μετεώρῳ τόπῳ· τὸ γὰρ ἄνω καὶ ὑψηλὸν λυττόν φασιν ¹ (δηλ. οἱ Κρήτες)· καὶ νῦν δὲ οἱ ἐγγύριοι τὴν θέσιν αὐτὴν Λύττον ἐκ παρχδόσεως ὀνομάζουσιν. Ἀπεῖχε δὲ τῆς Λιβυκῆς θαλάσσης κατὰ Στράβωνα 80 στάδια καὶ ἦτο τόσῳ ἀρχαία, ὥστε πλὴν τοῦ Ὀμήρου καὶ ὁ Ἡσίοδος ἐν τῇ Θεογονίᾳ αὐτοῦ λέγει, ὅτι οἱ γονεῖς τῆς Ῥέας, Οὐρανὸς καὶ Γῆ, ἔπεμψαν αὐτὴν εἰς τὴν Λύττον (δηλ. εἰς τὴν ὑψηλὴν καὶ μετέωρον Δίκτην), ἵνα λαθοῦσα τὸν Κρόνον τέκῃ τὸν Δία :

»Πέμψαν δ' ἐς Λύκτον, ἐς πίονα δήμον,
 Ὅπότ' ἄρ' ὀπλότατον παίδων ἐμελλε τεκέσθαι
 Ζῆνα μέγαν» ².

Ἐκ τῆς ἄνω ῤηθείσης Δικταίας ὀφρῦος τοῦ Ἀργαίου ὄρους, ἐξέρχονται κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις ἑτεραι τοιαῦται στενώτεραι καθιστῶσαι τὸ ἔδαφος τῆς πάλεως. ἡ ὁποία ἐπ' αὐτῶν ἔκειτο, λίαν ἀνώμαλον καὶ διακεκομμένον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπέτρεπε κανονικὴν κατασκευὴν τείχους, καθίστα δ' ἀναγκασίαν τὴν ὑποβολὴν ἀνχωμάτων ἢ ἀναλημμάτων καὶ ἀνδῆρων ὡς ὑποστηρικμάτων (murs de soutien) πρὸς ὁδοποιίαν καὶ οἰκοδομήν

τίους· τὰ δὲ χειρόγραφα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Λύκτον. "Ορα Bursian, II, 566, σημ. 3.

¹ "Ορα Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Λύκτος.

² Ἡσιόδ. Θεογον., σ. 477.

καταστημάτων μεγάλων. Τὰ νῦν σώζονται λείψανά τινα μόνον ἐκ τῶν εἰρημένων τειχῶν, ὑπόβαθρά τινα ἀνδριάντων. ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, στήλαί τινες ἐκ μαρμάρου καὶ γρανίτου καὶ ἐπὶ τοῦ ὑψίστου μέρους τῆς πόλεως παρὰ τινι ἐκκλησίᾳ, ἡ ὁποία πιθανὸν κατέχει τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, δύο ἐκ μαρμάρου ἀγάλματα ἡρωτηριασμένα καὶ συντετριμμένα, πιθανὸν τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ Μ. Χουρμούζη ὅτι ἡρωτηριάσθησαν ὑπὸ τινος Δομινίκου ἱατροῦ, ἐνῶ ὁ κάτοχος αὐτῶν Ὁθωμανὸς ἐσεβάσθη αὐτά ¹. Ἐκ τοῦ ἀρχαίου δὲ θεάτρου, τὸ ὁποῖον ἦν γνωστὸν ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῆς ἐνετοκρατίας ἔτι περιγραφόμενον ὑπὸ τοῦ τότε πολυμαθοῦς καὶ φιλρχαίου περιηγητοῦ καὶ ἱατροῦ Ὀνορίου Βελλίου ², καὶ ἐκ τῶν ἄλλοτε δημοσίων καταστημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων μνημονεύονται τὸ πρυτανεῖον, ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ Ἀπόλλωνος, τῆς Ἑστίης καὶ ἄλλων θεῶν, ἐξέλιπε πᾶν ἔχρος ³. Καὶ ἐκ τοῦ μακροῦ δὲ καὶ ἐκτεταμένου ὕδραγωγείου τῆς πόλεως σώζεται μέρος τι μόνον καὶ αὐτὸ κατὰ διαλείμματα κεκρημνισμένον, ἔχον 600 βημάτων μῆκος ὃ πλάτος καὶ 13 ὕψος, ἀρχόμενον δὲ μετὰ μικρὰν ἀπὸ τῶν βορειονατολικῶν τοῦ χωρίου Κασταμονίτζας ἀπόστασιν ⁴.

Λόγοι βεβαίως προφυλάξεως ἀπὸ τε ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἡνάγκασαν τοὺς πρώτους τῆς πόλεως ἰδρυτὰς νὰ ἀναχωρήσωσι τοσοῦτον εἰς τὰ βάθη καὶ τὰ ὕψη τῶν Δικταίων ὀρέων, καὶ νὰ ὀχυρωθῶσιν ἐν αὐτοῖς. Οἱ λόγοι οὗτοι ἀνάγονται εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα, προϊστορικὴν, διότι καὶ ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἀναφέρουσιν αὐτὴν καὶ οὕτως, ὥστε οὐδεμία ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι ἦτο παναρχαία, προτρωϊκή. Ἡ πολυφοίτητος κατὰ τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα ἀνατολικὴ Κρήτη καὶ αἱ ἀκταὶ αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀνατολῆς προσπλεόντων Σημιτῶν, Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων καὶ τῶν ἐκ Μικρασίας Ἀριοπελασγῶν, Φρυγῶν, Κερῶν, Λυκίων καὶ ἄλλων ὀφίστατο ἄλλεπαλλήλους κοινωνικὰς ἀλλοσιώσεις Αἰ κατ' αὐτὴν λοιπὸν κοινότητες ἢ ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐκείνων ἐπι-

¹ Ὁρα Κρητικὰ Μ. Χουρμούζη, σ. 57.

² Falkener, A description of theatres in Crete, p. 18, 19.

³ Spratt, I, 92 καὶ ἑ.

⁴ Κρητικὰ Χουρμούζη, σ. 60.

κράτησιν, ἣ ἀπωκίζοντο ἐνδοτέρῳ διατηροῦσαι τὴν καθαρότητά τοῦ γένους καὶ τῆς φυλῆς, καὶ τοιαύτη ἡ Λύκτος, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχικῶς ροινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκείνη κατάστασις ἐκπροσωπεῖται ἐν τῷ θεογονικῷ μύθῳ, καθ' ὃν οἱ περὶ τὴν Ῥέαν Ἀριοὶ Πελασγοὶ προσέφυγον εἰς Λύκτον καὶ ἀνὰ τὰ ὄρη αὐτῆς ἀποκαταστάντες ἢ κρυβέντες οὐ μόνον διεσώθησαν, ἀλλ' ἐν τέλει καὶ ὑπερισχύσαντες προέκυψαν περαιτέρῳ, δυτικώτερον, καὶ κατέλαβον τὴν Ἰδὴν καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐκ γῆς ἐκεῖνοι παρηνωχλοῦντο, ἐκ τῆς ἀρχαίας ὁμοίως Κνωσοῦ· ἐπικρατησάσης ὁμῶς σὺν τῷ χρόνῳ τάξεως καὶ εὐνομίας ἐκ τῆς περὶ τὸν Μίνωα γενεᾶς, ἡσφαλίσθη καὶ ἡ Λύκτος ὅφ' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ σκῆπτρον ὑπαγομένη. Ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν δὲ ῥητῶς τε καὶ σαφῶς μετέχει τῆς ἐπὶ Τροίαν στρατείας καὶ οὐδὲν ἄλλως ἀπιθانون, ὃ ἐξ ἀδελφοῦ (τοῦ Μόλου) ἀνεψιὸς τοῦ Ἰδομενέως ἀνδρεὺς ἥρωας Μηριόνης ἦρχεν ἐν Λύκτῳ ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν, ὡς ἐκεῖνος ἐν Κνωσῷ· διότι ὁ φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἑκτορος Κοίρανος, ὁ ὁπῶν καὶ ἡνίοχος τοῦ Μηριόνου, ἠκολούθησεν αὐτὸν ἐκ τῆς εὐκτιμένης Λύκτου ¹. Ἀλλὰ καταργηθείσης τῆς βασιλείας μετὰ τὰ Τρωϊκά, ἡ διάστασις μετὰ τῶν γειτνιαζουσῶν πόλεων Κνωσοῦ καὶ Λύκτου ἐπανελήφθη, ἐπεσφοδρύνθη δ' ἔτι μᾶλλον μετὰ τὴν ἐποικησιν εἰς Κρήτην τῶν Δωριέων, οἵτινες κατασχόντες πρῶτον τὴν Λύκτον διὰ τῆς Χερρονήσου, μὴ δυνηθέντες νὰ ἐπιχειρήσωσι τι κατὰ τῆς Κνωσοῦ, καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν ἔτι τῆς βασιλείας ἰσχυρᾶς καὶ σεβαστῆς οὔσης, καὶ ἐκράτυναν τὴν Λύκτον καὶ ἐκείθεν δι' ἄλλων προσελεύσεων καὶ ἐποικίσεων ἐξετάθησαν ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην. Ἐκτοτε δὲν διέλειπον τοῦ λοιποῦ ἀνταγωνιζόμεναι διηνεκῶς αἱ δύο γειτνιαζούσαι πόλεις καὶ διὰ τὴν φυλετικὴν τῶν ἐν αὐταῖς στοιχείων σύστασιν καὶ διὰ τὴν διαφιλονεικουμένην μετὰ τὸ γόνιμον χώραν, τὸ Ὀμφάλιον πεδίον, μέχρις οὗ ἐπικρατησάσης ἐν τέλει τῆς Κνωσοῦ, ἐκυριεύθη αὕτη ὑπ' αὐτῆς καὶ κατηρημώθη (220 π. Χ.) ². Καὶ ἀποκατέστη μὲν πάλιν τῇ συνδρομῇ ἄλλων Κρητῶν καὶ τῶν ὁμοφύλων Λακεδαιμονίων³, ὅθεν

¹ Ὅρα Ὀμήρου Ἰλ. XVII, 610 καὶ ἐ.

² Πολυβ., IV, 54.

³ Διοδ. Σικελ., XVI, 62.

καὶ καταλέγεται καὶ αὕτη μεταξὺ τῶν πόλεων τῶν συνθηκολογησασῶν ἐν ἔτει 170 π. Χ. μετὰ Εὐμένους τῆς Περγάμου, ἀλλὰ δὲν ἀνέκτησε τὴν προτέραν αὐτῆς δύναμιν καὶ σημασίαν. Ἐπὶ δὲ τοῦ κατὰ τῆς Κρήτης πολέμου τῶν Ῥωμαίων ὑπετάγη καὶ αὕτη εἰς τὸν Μέτελλον ἀντιστάσασα κατὰ τὸ δυνατόν καὶ κυριευθεῖσα ¹, ἤκμαζε δὲ καὶ ἐπ' αὐτῶν οὐκ ὀλίγον, καθὰ συνάγεται ἐκ πλήθους ἐπιγραφῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην πρὸς Ῥωμαίους αὐτοκράτορας καὶ ἄλλους.

Ἡ κυριαρχία τῆς δωρικῆς πολιτείας τῶν Λυκτῶν ἐξετείνετο πρὸς ἀνατολάς, κατὰ τὰς νῦν ἐπαρχίας Πεδιάδα, Μιραμπέλον, Λασηθιον καὶ μέρος τῆς Ἱεραιπέτρου καὶ Μονοφατζίου. Ἡ ἔκτασις αὕτη ἦτο μεγάλη, διό καὶ δὲν ἐδύνατο πάντοτε νὰ κατακρατήσῃ αὐτῆς εὐχερῶς· διότι οὐχὶ μόνον οἱ Κνώσιοι δὲν ἐπέτρεπον τοῦτο ἀνενοχλήτως, ἀλλὰ καὶ οἱ Γορτύνιοι καὶ αἱ κατὰ τὸν Μιραμπέλον ποιοῦσαι ὁμοσπονδίας κατ' αὐτῆς ἱκναὶ δωρικαὶ πολιτεῖαι. Τοῦτο διαπιστοῦται, οὐ μόνον ἐκ τῶν περὶ αὐτῆς εἰδήσεων διαφόρων συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν ἀνακαλυφθεῖσων πλείστου λόγου ἀξίων, ἀναφερομένων καὶ ἀφορωσῶν εἰς ἔριδας ἐμφυλίου ἢ συμβάσεις ἔνθεν μὲν τῆς Λύκτου, ἐτέρωθεν δὲ τῶν πόλεων Δρήρου, Ὀλοῦντος καὶ τῶν ὑπερδικταίων Ἱεραπύτνης καὶ Μάλλης ². Ὅπως δὴποτε ἦτο πόλις ἐπὶ πολὺ ἀκμαία, εἶχε πλῆθος ὑπηκόων (δὴλ. τῶν κατὰ τοὺς ἄλλους Δωριεῖς περιοίκων) καὶ δούλων (Μνωϊτῶν καὶ Ἀφαμιωτῶν ἢ Κλαρωτῶν) καὶ ἐσπούδαζε πάντοτε νὰ καταστήσῃ ἐαυτὴν ἄλλην Σπάρτην ἐν Κρήτῃ ἢ ἐφάμιλλον αὐτῆς καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν τοῦ Δωρισμοῦ μητρόπολιν Σπάρτην ἐξαποστείλασα τοξότας κατὰ τῶν Μεσσηνίων ἐπὶ τῶν Μεσσηνιακῶν πολέμων ³. Διότι ἔνθεν μὲν κατεῖχε παραπλεύρως κειμένη τὴν ὑψηλὴν χώραν ἢ τὸ ὀροπέδιον τοῦ Λασηθίου, ἔνθεν δὲ τὸσαῦτα πεδινὰ μέρη τῆς νῦν ἐπαρχίας Πεδιάδος καὶ πρὸ πάντων τὸ Ὀμφάλιον πεδῖον (τὸ ὠραῖον καὶ ἱκανῶς ἐκτενές πεδῖον

¹ Ὅρα τὴν ἐν τοῖς περὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν καὶ τῇ κατὰ τῆς Κρήτης πολέμῳ τῆς Ῥώμης ἱστορίαν.

² Ἐκ μιᾶς τῶν ἐπιγραφῶν τούτων μανθάνομεν, ὅτι ἐν Λύκτῳ ἐτελείτο ἑορτὴ, ἵσως Ἀθηνᾶς, ὀνομαζομένη Περιδλήματα.

³ Ὅρα Ἀριστοτ. Πολιτ., II, 7, 10 καὶ Στράβ., IX, 481.

τοῦ νῦν Καστελλίου ¹ τῆς Πεδιάδος) καὶ τὰς κατὰ τὸν Καταρ-
ράκτην εἰσόδους τῆς γορτυνιακῆς πεδιάδος. Εἶχε λοιπὸν πλῆθος
ἀγροτικῶν κοινοτήτων, διὰ τῶν ἐποίων καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπε-
χειρεῖ καὶ ἐσπούδαζε νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ κατὰ τὸ δωρικὸν πρότυ-
πον πολιτειακὰ σχέδιά της ἐν Κρήτῃ. Ὁμολογουμένως δὲ οἱ Λύ-
κτιοι ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων οἱ κάλλιστοι ἐν πᾶσι κατὰ
τὴν δωρικὴν περίοδον Κρήτες ². Νομίσματα δ' αὐτῆς σώζονται
πολλὰ μόνον αὐτόνομα ἀργυρᾶ, ἄλλα μὲν φέροντα τὸν Δία, τὴν
Παλλάδα καὶ τὸν Ἑρμῆν, ἄλλα δὲ μονιὸν καὶ ἀετὸν ἱπτάμενον ³,
δειγμα βεβαίως τῆς εἰς τὰς θήρας καὶ τὰ κυνηγέσιχ ἐνασχολή-
σεως ἀνὰ τὰ Δικταῖα ὄρη τῆς σπαρτιατικῶς διαγωγῆς ἐν Λύκτῳ
κοινοῦτητος. Ἡ θέσις δέ, ἐν ἣ ἔκειτο, φέρει ἔτι τὸ ὄνομα Λύττος,
ὅπερ ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι μετὰ τοῦ ἑτέρου, »Λύ-
κτος«. Φαίνεται ἐν τούτοις, ὅτι τὸ πρῶτον τῆς πόλεως ὄνομα
ἦτο Λύκτος, διότι καὶ ὑφ' Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου, καθὰ εἶδομεν,
ὀνομάζεται ἡ πόλις Λύκτος, καὶ ἐνῶ Στέφανος ὁ Βυζάντιος λέ-
γει, »Ἐνιοι Λύττον φασὶν αὐτὴν διὰ τὸ κεῖσθαι ἐν μετεώρῳ
τόπῳ; τὸ γὰρ ἄνω καὶ ὑψηλὸν Λύττον φασίνα, ἐτέρωθεν λέγει,
ὅτι αὕτη ὠνομάσθη ἀπὸ Λύκτου τοῦ Λυκάονος. Οὔτε τὸ τοῦ
Ἑσυχίου φαίνεται παραδεκτόν, ὅτι λύττοι οἱ ὑψηλοὶ καλοῦνται
τόποι, διότι τὸ μὲν ὄνομα Λύκτος εἶνε κοινὸν καὶ ἀρχαιότατον
(ἐκ τῆς ρίζης λυκ) ὅπερ ἀπαντᾷ πρὸς τῷ Ὁμήρῳ καὶ Ἡσιόδῳ καὶ
παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει, Διοδώρῳ, Πausανίᾳ καὶ Στράβωνι, τὰ
δὲ νομίσματα καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ, καθ' ἃς Λύττος (μὲ διπλοῦν τ),
ἀνήκουσιν εἰς χρόνους πολὺ μεταγενεστέρους τῆς κτίσεως τῆς
Λύκτου, καθ' οὓς ἡ τροπὴ τοῦ κτ εἰς διπλοῦν τ ἦτο συνήθης.

Δικταῖον ἄντρον. Ἀπὸ τῆς Λύκτου ἄγει ὁδὸς ἐν ἀποστάσει
δύο καὶ ἡμισείας ὥρων διὰ μέσου τῶν ὀρέων τῆς Δίκτης εἰς τὸ
ἐν λόγῳ ἄντρον κείμενον μετὰ μικρὸν διάστημα ἄνω τοῦ νῦν
χωρίου Ψυχροῦ τῆς ἐπαρχίας Λασηθίου. Ἐν τούτῳ κατὰ παν-
αρχίας παρχδοσεις πολλοὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων λέγουσιν

¹ Δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο τοῦτο καὶ πάλαι (ὡς καὶ ἐπὶ Ἑνετῶν) ἀνορύπτων ὑπὸ
τῶν Λυκτῶν διὰ τὸ Ὀμφάλιον πεδίον. Ὁρα Κρητικὰ Μ. Χουρμούζη.

² Ὁρα Ππλυδ. IV, 53 καὶ XXII, 54.

³ Δάππερ, σ. 376 καὶ ἐ.

ὅτι ἐγεννήθη ὁ Ζεὺς· καὶ ὅτι τὸ τοῦ Ἡσιόδου, »πέμψαν δ' ἐς Λύκτονα, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἡ γραφή ἐστὶν ἐσφαλμένη, ἀντὶ τῆς »πέμψαν δ' ἐς Δίκτην«. Ἐν τῷ σπηλαίῳ λοιπὸν τοῦτῳ ἀντήχισαν οἱ πρῶτοι κλαυθμηριῖμοι τοῦ θεοῦ νεογνοῦ, τοῦ ὁποῖου τὰ ἔχνη ἀναζητοῦντες οἱ περὶ τὸν Κρόνον ἄλλοι αἰρεσιῶται Τιτᾶνες, ἐγένοντο αἵτιοι νὰ μετενεχθῇ εἰς Ἴδην καὶ ἐκεῖ ἀνατραφῇ καὶ αὐξηθῇ νὰ ἐπικρατίσῃ κατόπιν. Τὸ σπήλαιον τοῦτο κατὰ τὰ ἐνδότερά ἐστι βαρυσφῶδες μετὰ πολλῶν καὶ μεγάλων σταλακτιτῶν καὶ ἐν τῷ προσθίῳ αὐτοῦ μέρει, ὅπου πιθανὸν καὶ ὁ βωμός, εὑρέθησαν κατὰ καιροῦς ἀναθήματα διάφορα, λείψανα θυμάτων, πῆλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα χρήσιμα πρὸς τὰς ἐν αὐτῷ γινομένης τελετουργίας. Οἱ ἐπισκεφθέντες αὐτὸ πρὸ τινος χρόνου ἀρχαιοδίφαι λέγουσιν ὅτι ἐπείσθησαν ὅτι τὸ σπήλαιον τοῦτο ἐχρησίμευεν εἰς προσκύνημα ἐν ἐποχῇ ἀρχαιοσάτη· προστιθέασιν ὅμως, ὅτι ἂν ἦνε πράγματι τὸ περίφημον Δικταῖον ἄντρον, ἐν ᾧ ἐγεννήθη ὁ Ζεὺς, θὰ ἀποδείξωσιν ἴσως μετ' οὐ πολὺ ἀκριβέστεραι ἔρευναι ⁴.

Χερρόνησος καὶ Χερσόνησος. Ἀκριβῶς πρὸς βορρᾶν τῆς Λύκτου, 3 ¹/₂ ὥρας ἀπ' αὐτῆς ἀπέχουσα, ἔκειτο ἐν τοῖς δυτικοῖς τοῦ ὀνομαζομένου νῦν ἐκτενοῦς τῶν Μαλίων κολπώματος ἡ παλαιὰ πόλις Χερρόνησος, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα διασώζεται ἔτι εἰς τὸ ἀκρωτήριον, τὸ ὁποῖον περιορίζει τὸ κόλπωμα τοῦτο ἀπὸ τῶν βορειοδυτικῶν. Πρὸ τῆς ἀποβάσεως καὶ εἰς Κρήτην τῶν Δωριέων καὶ πρὸ τῆς ἀκμῆς τῆς Λύκτου ἡ Χερρόνησος ἦν αὐτοτελής, ἔχουσα καὶ ἴδια νομίσματα ¹, ὅτε αὕτη κατέστη πάλιν ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς Λύκτου, ὡς ἐγένετο καὶ ὑπ' ἄλλων πόλεων, αὐτοτελῶν ἐν τέλει καὶ αὐτῶν γενομένων. Ἀποδάντων δὲ εἰς τὴν νῆσον, καὶ μάλιστα δι' αὐτῆς ὡς διὰ θύρας τὸ πρῶτον, τῶν περὶ τὴν Πόλιν (ἢ Πόλλιν) καὶ Δελφὸν ²(ἢ Πόλιν καὶ ἀδελφὸν Κραταῖδαν) καὶ γενομένης κέντρου καὶ ὀρμητηρίου τοῦ ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τῆς νήσου Δωρισμοῦ τῆς πόλεως Λύκτου, ἡ

¹ Ὅρα διατριβὴν ἱατροῦ Ἰωσ. Χατζιδάκη ἐν ἐφημ. Ἡρακλείου »N. Ἐδδομάδι«, 28 Δεκεμβρίου 1886, ἀριθ. 104.

² Ὅρα Eckhel Doctr. n. v. I, 2, 307 καὶ ἑ. Δάππερ, σ. 347 καὶ ἑ.

Χερρόνησος τοῦ λοιποῦ ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς Λύκτου καὶ ἦτο πολυ-
φοίτητον αὐτῆς ἐπίνειον. Ἡ Χερρόνησος εἶχεν ἱερὸν τῆς Βριτο-
μάρτιος Ἀρτέμιδος, τὸ ὅποιον πιθανὸν δὲν ἔκειτο ἐν τῇ πόλει,
ἀλλ' ἦν ἰδρυμένον περὶ τὰς τρεῖς ὥρας ἀνατολικώτερον, ἐγγὺς
τῆς ἀκτῆς, ἐπὶ θέσεως νῦν Ἑλληνικὸν-Λειβάδι καλουμένης, ἐπὶ
τῆς ὁποίας ἔτι καὶ νῦν ὑψωμά τι 95 περίπου τετραγωνινῶν πο-
δῶν μετὰ θεμελίου παλαιοῦ οἰκοδομήματος διασώζεται. Πιθανὸν
λέγει ὁ Βουρσιανός,¹ ἐδείκνυε τὸ ἱερὸν τοῦτο, εἴτε εἰς τὴν Βρι-
τόμαρτιν, εἴτε εἰς ἄλλην θεότητα ἀνῆκε, τὰ τοῦ ἐδάφους τῆς
Λύκτου καὶ τῆς Μιλάτου ὄρια, τὰ ὅποια συμπίπτουσι πρὸς τὰ
τῶν νῦν ἐπαρχιῶν Πεδιάδος καὶ Μιραμπέλου. Τὰ ἐρείπια τῆς
πόλεως σώζονται ἐπὶ μικρᾷ χερσονιζούσης προεξοχῆς πλησίον
μικροῦ λιμένος, πρὸς δὲ καὶ ἐνδοτέρῳ 20 περίπου λεπτὰ, ἐπὶ
θέσεως Ἐπισκοπιανὸν ὀνομαζομένης· ἐν τούτοις εὗρηνται καὶ θεά-
τρου ἐρείπια². Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ νῦν Καλοῦ-Χωρίου περὶ τὸ
μέσον σχεδὸν τοῦ ποταμοῦ Ἀποσελέμη ἢ Λαγκᾶ, τοῦ ἀπὸ τῶν
ὁρέων τῆς Δίκτης περὶ τὰ χωρία Αὐδοῦ, Γωνιαῖς καὶ Κράσι
κατερχομένου καὶ περιλαμβάνοντος πάντα τὰ διὰ τοῦ μεγάλου
βαράθρου καταχωννύμενα ὕδατα τοῦ ὀροπεδίου αὐτῆς, διήρχετο
τὸ ὑδραγωγεῖον τῆς Χερρονήσου, τοῦ ὁποίου σώζονται ἐκ δια-
λειμμάτων ἔγνη εἰς μῆκος μακρότατον.³ Ἡ Χερρόνησος λα-
βοῦσα μέρους καὶ αὐτὴ εἰς τὴν μετὰ τοῦ Εὐμένους τῆς Περγάμου
συμμαχίᾳ μετὰ τῶν 30 ἄλλων τῆς νήσου πόλεων, ἀναγραφο-
μένη ἐν τῇ συμβάσει δωριστὶ «Χερσόνσος», διετηρήθη ὡς πόλις
καὶ μέχρι τοῦ μεσαίωνος, ἐνῷ ἡ Λύκτος ὁσημέραι κατέπιπτεν·
ἦτο δὲ ὀνομαστή ἐν τοῖς πρώτοις τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνοις ἀπο-
στείλασα καὶ ἐπίσκοπον εἰς τὴν Β' ἐν Νικαίᾳ σύνοδον καὶ κατέ-
χουσα τὸν Δ' ἐκ τῶν δώδεκα ἐπὶ αὐτοκράτορος Λέοντος ἐν τῇ
νήσῳ ἐπισκοπικὸν θρόνον, ὁ ὅποιος καὶ σήμερον ὑπάρχει ὁ τῆς
Χερρονήσου, εἰς ὃν ὑπάγεται ἐκκλησιαστικῶς καὶ ἡ ἐπαρχία
Πεδιάς.

¹ Ὁρα Bursian, II, 574.

² Falkener, A description of theatres in Crete, p. 16.

³ Κρητικὰ Χουρμούζη, σ. 54. Παράφ. καὶ Pashley, I, 268 καὶ ἔ. καὶ Sprat,
I, 104 καὶ ἔ.

Μίλητος καὶ δωριστὶ Μίλατος. Ὑπερβαίνοντες τὰ σύνορα καθὰ εἴρηται τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος εἰσερχόμεθα εἰς τὴν τῆς Μιραμπέλου, πρώτην δὲ πόλιν ἀπαντῶμεν τὴν Μίλητον, ἡ ὁποία βεβαίως ἔκειτο ἐπὶ τῆς θέσεως, ἡ ὁποία σήμεριν λέγεται Κάστελλος πλησίον τοῦ νῦν ταυτωνύμου σχεδὸν χωρίου Μίλατο. Ἡ πόλις αὕτη ἦν ἀρχαιοτάτη μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐν τῷ τῶν Νεῶν Καταλόγῳ, ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, Παυσανίου καὶ ἄλλων ¹. Ἡ ἐν Ἰωνίᾳ δὲ ὁμώνυμος μεγάλη πόλις Μίλητος, ἐθεωρεῖτο ἀποικία αὐτῆς, ἐπὶ Μίνωος ἐκέισε ἀχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Σαρπηδόνοιο ἢ ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Μιλήτου τοῦ Εὐξαντίου κατὰ Πκυσανίαν ². Ἐκ τῆς Κρητικῆς Μιλήτου εἴλκε τὸ γένος ὁ Μέροψ, τοῦ ὁποίου ὁ υἱὸς Πανδάρεως ἦν φίλος τοῦ περιωνύμου Ταντάλου, ἐξ οὗ καὶ τῶν περὶ αὐτῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Παυσανίου ³ ὑποδηλοῦται μὲν σχέσις καὶ ἐπιμιξία προτρωικῇ τῶν ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Μικρασίᾳ λαῶν, Ἀρίων καὶ ὁμοφύλων ὄντων, ἀλλ' οὐχὶ βεβαίως καὶ μητρότης ταύτης πρὸς ἐκείνην· διότι ἡ ἐν Μικρασίᾳ Μίλητος ἦν ἡ ἀρχῆθεν ἑδρα τῶν ἀριοπελασγικῶν φύλων Καρῶν καὶ Αελέγων, διασώζουσα ἐπὶ Στράβωνος ἔτι πολλοὺς μὲν αὐτῶν τάφους, ἀλλ' οὐδεμίαν περὶ Κρητῶν ἀνάμνησιν. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχη ἡ προϊστορικὴ ἀρχαιότης καὶ τῆς Κρητικῆς Μιλάτου εἶνε ἀναμφίλεκτος· κατεστράφη δὲ ὑπὸ τῶν Λυκτίων, οἵτινες διένειμαν τὴν χώραν αὐτῶν, δὲν συνφικίσθη δὲ τοῦ λοιποῦ, διὸ καὶ ἐπὶ Στράβωνος δὲν ἐσώζετο ⁴. Ἡ κατὰστροφὴ δὲ αὕτη ἐπῆλθε πρὸ τοῦ 220 π. Χ., καθ' ὃ κατεστράφη καὶ ἡ Λύκτος ὑπὸ τῶν Κνωσίων ⁵. διότι ἐν μὲν τῷ ἀνακαλυφθέντι ἐν ἔτει 1854 ἐνεπιγράφῳ ὄρκῳ τῆς νεολαίικς τῶν Δρηρίων (περὶ οὗ κατωτέρω) φαίνεται ἡ Μίλητος εἰσέτι ὑφισταμένη καὶ αὐτοτελής, ὁ ὄρκος δὲ κρίνεται γενόμενος πολὺ πρὸ τοῦ 220 π. Χ., ἐν δὲ τῇ συνθηκολογίᾳ τῶν 30 τῆς νήσου πόλεων

¹ Ὅρα Ὀμήρ. Ὀδυσσ. XIX, 519 καὶ XX, 66. Παυσαν., X, 301. Σχόλ. εἰς Ὀδύσσ. ἐνθ' ἀνωτ.

² Παυσ. Ἀχ., 2.

³ Παυσ. Φωκ. 30.

⁴ Στράβ., X, 379.

⁵ Ὅρα ἔμπρ. σελ. 202.

μετὰ Εὐμένους τῆς Περγᾶμου (170 π. Χ.) δὲν ἀναφέρεται. Ἐκ τῶν ἐρεπίων δ' αὐτῆς εὐρέθησάν τινα ἐν τῇ παρὰ τὴν θάλασσαν πεδιάδι, ὅπου φαίνεται ἦτο ἡ νεκρόπολις αὐτῆς, συνιστάμενα ἐκ δοχείων μυκηναϊκοῦ σχήματος καὶ ῥυθμοῦ καὶ ἐκ λειψάνων τινῶν δεξαμενῶν καὶ ἀναχωμάτων.

Δρῆρος. Ἡ πόλις αὕτη μέχρι τινὸς διετέλει ἄγνωστος, ὅφ' ἐνὸς μόνον ἐν παρόδῳ γραμματικοῦ τοῦ Θεογνώστου, μνημονευμένη¹, ὅτε τὸ ἄροτρον τοῦ γεωργοῦ ἀνώρυξεν ἐπιγραφὴν (κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1854), ἐνθεν μὲν ἐπαναγαγοῦσαν τὴν πόλιν ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἐνθεν δὲ παρέχουσιν ζωηρὸν μαρτύριον τῆς σφοδρᾶς ἀλληλομαχίας τῶν Κρητικῶν πολιτειῶν καὶ τῆς ἐμμανοῦς τάσεως πρὸς τελείαν αὐτοτέλειαν ἐκάστης αὐτῶν, ὅσῳ δῆποτε μικρᾶς οὔσης, ἐνῶ ἐξ ἐτέρας πάλιν ἐπιγραφῆς ἐκ τῶν ἐν Λύκτῳ ἀνακαλυφθεῖσων δείκνυται, ὅτι οἱ Δρῆριοι μεταβαλόντες φρόνημα κηρύττονται πάλιν φίλοι πρὸς τοὺς Λυκτίους, καθ' ὧν ὁ ἀνακαλυφθεὶς ἐνεπίγραφος αὐτῶν ἔρκος. Καὶ τὰ μὲν περὶ τούτων ἐν ἐκτάσει ἐν τῇ ἱστορίᾳ· ἡ κατὰ τοὺς νεωτέρους δὲ ἀρχαιοδίφας οὐχὶ εὐκαταφρόνητος αὕτη θαρραλλέα πόλις, τῆς ὁποίας συμμαχούσης πρὸς τοὺς Κνωσίους ἡ νεολαία ὁμνυε ἐκδίκησιν, κατὰ πρωτοφανῆ μάλιστα καὶ παράδοξον τρόπον διατυπουμένην καὶ ἀναγραφομένην, κατὰ τῶν ἰσχυρῶν Λυκτίων διὰ τοὺς πρὸς ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν τούτων πόλεων βεβαίως ἀγῶνας αὐτῶν, ἔκειτο ὀπισθεν τῆς ἐκ τῆς Δίκτης ἐκφυομένης ὀρεινῆς τοῦ Καδίστου σειρᾶς τῆς ἀποληγούσης εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ζεφύριον (Ἄγ. Ἰωάννης Μιραμπέλου). Ὅπισθεν τῆς πλαγίως προσηκούσης ταύτης ὀρεινῆς σειρᾶς, ἥτις ἀπεχώριζε βεβαίως τὸ ἔδαφος τῆς ἐν λόγῳ πόλεως ἀπὸ τοῦ τῆς Μιλήτου, ἔκειτο ἡ Δρῆρος αὕτη, ἐπὶ θέσεώς τινος πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου Ἐλούντας καὶ Φουρνῆς. Ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης ὑπάρχει λόφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵσταται νῦν ἐκκλησία τοῦ Ἄγ. Ἀντωνίου, κατὰφυτις ἐξ ἀμυγδαλεῶν καὶ περιοριζόμενος ὑπὸ τριῶν διαφόρων κοιλάδων. Ἐν τῇ πρὸς

¹ Ἦρα ἐφημερίδος Ἀθηνᾶς παράρτημα (πραγματευόμενον ἰδίᾳ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης), ὑπὸ τοῦ μακαρίτου ἐκ Μιραμπέλου ἱατροῦ Μ. Βαλονάκη, ἔτος 1855, ἀριθ. 2231. Παράβ. καὶ Ἀ. Ῥ. Παγκαδῆ Συλλογὴν τῶν Ἑλλήν. ἐπιγραφῶν, 1030 καὶ Boursiau II, 572.

βορρᾶν αὐτῶν διαφάνονται πλὴν ἄλλων καὶ λείψανά τινα τειχῶν ἐκ λίθων πολυγώνων, τὰ ὅποια καλοῦνται ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων Χῳραι, ὅπερ ὑποδηλοῖ τὴν ἐνταῦθα ποτε ὑπαρξίν πόλεως ἀρχαίας, εὐπορούσης δὲ ὡς ἐκ τοῦ περικυκλοῦντος αὐτὴν εὐφόρου ἐδάφους καὶ ἀκμαζούσης. Ἀλλὰ τὴν θέσιν τῆς πόλεως διεπίστωσε πρὸ πάντων ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐπὶ τοῦ λόφου περίεργος καὶ πολῦτιμος ἐκείνη ἐπιγραφὴ, ἐξ ἧς πρὸς τοῖς ἄλλοις μανθάνομεν ὅτι ἡ πόλις ἐκοσμεῖτο καὶ δι' ἐνὸς ἀρχείου, πρυτανείου, καὶ διὰ ναοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Δελφινίου, ὁ ὅποιος ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἀρχαιοφυλακεῖον τῆς πολιτείας, εἰ καὶ οἱ ἀρχαιολογοῦντες συνάγουσιν ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ θεοτήτων ὅτι καὶ ἄλλοι πολλοὶ ναοὶ καὶ ἱερὰ ἐν τῇ πόλει ἦσαν ¹.

Ὁλοῦς (καὶ κατὰ τὸ Κρητικὸν ἰδίωμα Βολοῦς ἢ Βολόεις ²). Τὸ ὄνομα τοῦ καθ' ἡμᾶς χωρίου τῆς Μιραμπέλου Ἀπάνω-Ἐλούντα καὶ Κάτω-Ἐλούντα ἔλκει καταφανῶς τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῆς πάλαι Ὁλοῦντος. Ἡ ἀρχαία ὅμως πόλις ἀφίστατο τοῦ νῦν μεσογειότερον κειμένου εἰρημένου χωρίου, ἀνατολικώτερον κειμένη, κάτωθεν τοῦ ὄρους Ταλαίου καὶ ὅπου εὐρίσκονται σήμερον τὰ ἀλοπήγια, ἐπὶ τοῦ στενοῦ ἰσθμοῦ, ὁ ὅποιος ἐνόνει τὴν ἐπὶ μακρὸν προήκουσαν εἰς τὴν θάλασσαν πετρώδη χερσόνησον τῆς νῦν Σπίνα-Λόγγας· πιθανὸν διότι περιστάσεις ἠνάγκασαν, καθὰ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν εἶδομεν, τοὺς κατοίκους ν' ἀποσυρθῶσιν ἐκ τῶν παραλίων εἰς τὰ ἐνδότερα. Ὁ καθ' ἡμᾶς ἰσθμός, ὁ καὶ πάλαι καὶ νῦν μετὰ τῆς χερσονήσου καὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς σχηματίζων τὸν μικρὸν κόλπον ἢ μέγαν καὶ ἀσφαλέστατον λιμένα τῆς Σπίνα-Λόγγας, τῆς ἐχούσης τὰ δευτερεῖα τῆς Σούδας (κόλπου τῶν Ἀπτερώων), εἶχε πλάτος καὶ ὕψος τὸ πάλαι μεγαλύτερον. Διότι

¹ Ὁγα Bursian, II, 572, σημ. 2.

² Τὸ ὄνομα ἔχει, ἐν ἐπεξεργασθείσῃ ὑπὸ Voretzsch (S. 569, Anm. 3) ἐπιγραφῇ τὸν τύπον Βολοέντιον, ἐς Βολόνετα· ἐν δὲ ταῖς ἐν ἐνεπιγράφοις στήλαις συνθήκαις μεταξὺ Ὁλοῦντος καὶ Λατοῦς (Corpus Inscr. g. n. 2554), Ὁλόντιοι, ἐν Ὁλόντι· καὶ ἐπὶ νομισμάτων, Ὁλοντίων. Τὰ νῦν λέγεται Ἐλούντα, τῆς αἰτιατικῆς ὡς τὸ σύνθετος τρεπομένης εἰς ὀνομαστικὴν καὶ τοῦ Ὁ εἰς Ἐ κατὰ τὸ ἀρχαῖον δωρικὸν ἰδίωμα, ὡς βλέπομεν ἐν τῶν τῶν Δρηρίων ἐνεπιγράφῳ ὄρκῳ τὸν θεὸν Ἀπόλλωνα Ἀπέλλωνα ἀναγραφόμενον.

μέγα μέρος τῶν ἐρειπίων τῆς ἐπ' αὐτοῦ κειμένης πόλεως Ὀλοῦντος ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐν οἷς μέρος τείχους κυκλωπείου τεκτονικῆς, φαίνεται νῦν ἐφ' ἱκανὸν διάστημα ἐν τῷ πυθμένι τῆς θαλάσσης. Παρετηρήθη δὲ ἡ συνίζησις αὕτη τῆς γῆς ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν τῆς νήσου μερῶν, ὅσῳ ἡ ἔξαρσις αὐτῆς ἐγένετο ἐπὶ τῶν δυτικῶν αὐτῆς ¹. Ἡ ἀρχαιότης διέσωσεν ἡμῖν οὐκ ὀλίγα καὶ ἄξια λόγου μνημεῖα ἐν στήλαις ἐνεπιγράφοις, τὰ ὁποῖα συνθῆκαὶ πρὸς ἀσφάλειάν τινα ὄντα καὶ ὁμολογίαι περὶ ὄρων γῆς τῆς Ὀλοῦντος πρὸς τὴν πλησιόχωρον Λατώ, μαρτυροῦσι περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, ἐν ᾗ διετέλουν αἱ Κρητικαὶ πολιτεῖαι ἀπὸ τῶν μέσων πρὸ πάντων καὶ ἐξῆς τῆς Δ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ². Ἡ πόλις εἶχε πολλὰ δημόσια οἰκοδομήματα, ἐν οἷς μνημονεύεται ἱερὸν τοῦ Διὸς Ταλαίου καὶ ναὸν τῆς Βριτομάρτιος Ἀρτέμιδος, ἐν τῷ ὁποίῳ παρεδίδετο ὅτι ὑπῆρχε ξόανον τῆς θεᾶς ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ μυθευομένου Κρητικοῦ καλλιτέχνου Δαιδάλου προελθόν ³. Καὶ τὰ νομίσματα δὲ αὐτῆς φέρουσιν ἐνθεν μὲν τὸν Δία Ἀετοφόρον, ἐνθεν δὲ κεφαλὴν Ἀρτέμιδος μετὰ φαρέτρας ὅπισθεν καὶ στεφάνου δάφνης ⁴.

Ὁ λέξικογράφος Σουΐδας καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου ἀναφέρουσιν ⁵, ὅτι περὶ τὰ μέρη ταῦτα ὑπῆρχε καὶ πόλις Νάξος τὴν ὁποῖαν ἄλλοι ταυτίζουσι πρὸς τὴν Ὀλοῦντα ⁶. Ἐκ ταύτης λέγουσιν οἱ εἰρημένοι ἐξωρύττετο ἡ Ναξία λίθος ἡ Κρητικὴ ἀκόνη. Καὶ δὲν ἀναφέρει μὲν ἄλλος τις περὶ τούτου, οὔτε ὁ φυσικὸς Πλίνιος ἐκφράζεται σαφῶς ⁷, ὁ δὲ Οἰκκίος, μὴ παρὰδεχόμενος Νάξον πόλιν ἐν Κρήτῃ, λέγει ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἐκ παρὰνοήσεως, διότι τὴν ἀκόνην τῆς νήσου Νάξου κατεργάζοντο Κρητες, ἐξ οὗ ἐπεκράτησε καὶ ἡ Ναξία λίθος νὰ καλῇται ἀκόμη Κρητικὴ καὶ ἡ ἐσφαλμένη γνώμη νὰ προέλθῃ, ὅτι ἐν Κρήτῃ ἦν πόλις Νάξος ⁸.

¹ Ὅρα περὶ τούτου ἔμπρ. ἐν σελ. 63, ὑποσημ. 1.

² Ὅρα περὶ τούτων ἐν ἐκτάσει τὴν ἱστορίαν.

³ Πausan., Βοιωτ., 40.

⁴ Δάππερ, σ. 378 καὶ ἐ.

⁵ Σουΐδαν ἐν λ. Νάξος καὶ Σχολιαστὴν Πινδ. ἐν Ἰσθμ., στ., 106.

⁶ Ὅρα Κρητικὰ Χουρμούζη σ. 12 καὶ 48.

⁷ Plinius, Kreta, XXXVI, 41, 1.

⁸ Hoeck, I, 417.

Ἐν τούτοις καὶ νομίσματα ἀνεκαλύφθησαν ἀποδιδόμενα εἰς τὴν Κρητικὴν πόλιν Νάξον, μὴ συγγεόμενα πρὸς τὰ τῆς Ἀξου ἢ Ἀξοῦ, καὶ θέσις γνωστὴ ὑπάρχει πρὸς μεσημβρίαν τῆς νῦν Ἐλούντας, ἐπὶ λόφου βραχέους καὶ ἀποτόμου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ ἐρείπια ἀρχαῖα διασώζονται, Ἀξιὰ ἢ Ναξιὰ ὀνομαζομένη. Ἐκ τοῦ λόφου τούτου καὶ σήμερον ἔτι ἐξορύττονται ἀκόναί, καθὼς περιζήτητοι ἐν Εὐρώπῃ καὶ αὐτὰ τὸ πιθκνώτερον αἱ Νάξιοι λίθοι ἢ Κρητικαὶ ἀκόναί ¹.

Λατῶ. Αὕτη ἔκειτο πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ὀλοῦντος. ἐπὶ τοῦ χείλους κατακαθίσματος, σχῆμα κρατῆρος ἔχοντος, μεταξὺ δὲ τῶν δύο κορυφῶν μεγαλοπρεποῦς λόφου μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν διέχοντος τῆς ἀκτῆς τοῦ νῦν λιμένος τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Ὡς δὲ δεικνύουσι τὰ ἐν τῇ νῦν θέσει, ἡ ὁποία ὀνομάζεται Κοντάρρα· τος καὶ Γουλᾶς, φαινόμενα ἐρείπια, ἐπ' αὐτῶν ἦσαν ὠκοδομημένα οὐ μόνον τὰ τεῖχη, ἀλλὰ καὶ αἱ οἰκίαι, αἱ ὅπουαι ἴστανται ὅλως ἐπὶ ὑποστηρικτικῶν ὑψωμάτων ἢ ἀνακλημάτων (murs de soutien) ἐκ μεγάλων ὅλως σχεδὸν ἀκατεργάστων καὶ ἀκανονίστων κυκλωπέου τεκτονικῆς ὀγκολίθων μαρτυρούντων προδήλως παναρχαίαν, προελληνικὴν ἐνοίκησιν λαοῦ ἱκανῶς ἀνεπτυγμένου, καὶ μάλιστα τῶν κατὰ τὴν νῦν λεγομένην Ἀνακύλοχος θέσιν φαινομένων. Μόνον πρὸς τὰ βορειοανατολικά τῆς πόλεως εὐρίσκονται ἐπὶ ὑπερείσματος ἔχοντος 300 περίπου ποδῶν μῆκος ἐρείπια οἰκοδομήματος συνισταμένου ἐκ κανονικῶν τετραγώνων λίθων τῆς ἱστορικῆς ἢ δωρικῆς περιόδου, ἱεροῦ τινὸς πιθανὸν ἢ τοῦ Ποσειδῶνος ἢ τῆς Εἰλειθυίας ². Ἡ πόλις ἦτο κτίσμα ὥς καὶ αἱ ἀστυγείτονες καθαρῶς δωρικόν, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὀνόματος καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ, Λατῶ (= Λητῶ), πόλις τῆς Λη-

¹ Περὶ τῆς ἐξορύξεως τοῦ λίθου τούτου καὶ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἔτι ὑπάρχουσι στρώματα αὐτοῦ πρὸς τοιαύτην ἐκμετάλλευσιν ὄρα V. Raulin, I, 155.

² Ὅρα Boeckh, Corpus Inscr. gr. n. 2554 καὶ 3059. Παράβ. καὶ Eckhel (περὶ νομισμάτων), Doct. n. v. I, 2, 315. Κατὰ νεωτέρας δὲ ἐρεῦνας τῶν Ἰταλῶν ἀρχαιοφίλων Μαριάνη καὶ Ταραμέλη (1894) ἠχθησαν εἰς φῶς σπουδαῖαι τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς ἐπιγραφαὶ ἐνταῦθα, ὧν μία ἀναφερομένη εἰς ἱερόν Ἀφροδίτης καὶ ἑτέραι, ἐν ᾗ εἴρηται τὸ ὄνομα »Ἀναισχεῖς«, φυλῆς τινος ἢ τάξεως Δωριέων ἐν Λατοῖ.

τοὺς μητρὸς τῶν δωρικῶν θεοτήτων Ἀπόλλωνος καὶ Ἀρτέμιδος. Μικρὸν δ' αὐτῆς ἀνατολικώτερον ἐν τῇ ἀκτῇ ἦν τὸ ἐπίνειον τῆς Λατοῦς, ἡ Καμάρα, κειμένη ἐπὶ ὄρμου, ὁ ὁποῖος ἀσφαλίζεται ἐξ ἀνατολῶν ὑπὸ νησυδρίου προκειμένου τῆς εἰσόδου καὶ καλεῖται νῦν λιμὴν τοῦ Ἀγ. Νικολάου καὶ ὅπου ἐκτίσθη ὕστερον ἐπὶ τῶν Ἑνετῶν τὸ φρούριον Μιραμπέλου. Ἐπιτύμβιοι ἐνταῦθα ἐπιγραφαὶ νεκροπόλεως ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς περιόδου, ἀνακαλυφθεῖσαι δὲ ἐσχάτως (1894) ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ ἀρχαιοδίφου Λουκίου Μαριάνη, διαπιστοῦσιν ἐνταῦθα τὴν θέσιν τοῦ ἐπινείου τῆς Λατοῦς, τὴν τῆς Καμάρας. Ἐκ τῆς μικρᾶς ταύτης πόλεως σώζονται ἔτι μικρά τινα λείψανα ἄνω τῶν ἐκβολῶν τοῦ Μιραμπελοποτάμου¹. Ὁ γράψας ὁμῶς Κρητικὰ Ξενίων ταυτίζει τὸ ἐπίνειον τοῦτο πρὸς τὴν Λατῶ², ἀποδίδει δηλ. εἰς τὴν Καμάραν καὶ τὸ ὄνομα Λατῶ· ἀλλὰ καὶ τὰ νομίσματα καὶ τὰ ἐρείπια μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ μὲν Λατῶ ἦν μεσόγειος, ἡ δὲ Καμάρα ἐπίνειον αὐτῆς, ἐν τῇ ἀπέναντι πρὸς ἀνατολὰς ἀκτῇ. Ἐπειδὴ δὲ ἄλλοι βασιζόμενοι ἐπὶ ἀρχαίων κειμένων, δέχονται δύο Λατούς, τὴν πρὸς Καμάραν καὶ τὴν ἐτέραν, τὴν μεσόγειον, ἐθεωρήθη ὑπὸ τινῶν καὶ φαίνεται ὀρθῶς ἔχον, ὅτι τὸ μὲν πρὸς Καμάραν ἀναφέρεται εἰς τὴν παράκτιον Λατῶ, τὸ ἐπίνειον, ἡ δὲ γραφὴ τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου «ἐτέρα» εἶνε ἡ ἄλλη ὁμώνυμος Λατῶ, ἡ μεσόγειος. Οὕτω δὲ αἱ δύο αὗται πόλεις τῶν Λατίων φαίνονται ὡς τὰ πολλὰ κοινοπραγοῦσαι, καθὰ συνάγεται ἐκ πολλῶν ἐνεπιγράφων συνθηκῶν πρὸς τοὺς Ὀλουντίους, τοὺς Κνωσίους, τὸν Εὐμένη τῆς Περγάμου καὶ ἄλλους, κοινὸν δὲ κέντρον ἔχουσαι τὸν ναὸν τῆς Εἰλειθυίας (Ἐλευθείας), ἐν τῷ ὁποίῳ τὰς συνθήκας ἀνέγραφον. Μετὰ μικρὰν ἀπὸ τούτων πρὸς μεσημβρίαν ἀπόστασιν μνημονεύονται καὶ ἄλλαι δωρικαὶ πόλεις, ὅποῃαι ἡ Ἰστρος ἢ Ἰστρών, ἡ Μινῶα, ἡ Μάλλα καὶ ἡ Ἀλλαρία.

Ἰστρος καὶ κατὰ τὸν Ἀρτεμίδωρον Ἰστρών. Τὸ ὄνομα τῆς κατὰ ταῦτα τὰ μέρη μετ' ἐρειπίων θέσεως, Ἰστρώνας νῦν καλουμένης καὶ ἄλλως Καλοῦ Χωριοῦ, (κατ' εὐφημισμὸν, ὡς νοσώδους

¹ Ὅρα περὶ τῶν ἐρειπίων ἀμφοτέρων μετὰ σχεδιαγραφήματος, Spratt, I, 429 καὶ ἑ.

² Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Καμάρα.

νῦν), συνάδει προσφυῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν πόλιν Ἰστρὸν ἢ Ἰστρῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως τινὲς τῶν ἀρχαίων ἀντικαθιστῶσιν ἐπὶ τούτων ἀκριβῶς πόλιν τινὰ Μινῶαν, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ἢ ὅτι ἀμφότερα τὰ ὀνόματα ταῦτα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πόλιν ἀναφέρονται, ἢ ὅτι ἡ μικρὸν ἐνδοτέρω πόλις Ἰστρῶν πολὺ πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἤδη εἶχεν ἐκλείψει, μόνον δὲ τὸ ἐπίνειον αὐτῆς εἶχε περισωθῇ, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ τὸ ὄνομα τῆς μητροπόλεως κατὰ παράδοσιν εἶχε μετενεχθῇ καὶ παρκαμίνειν. Διότι ἐξ ἐνεπιγράφου σπουδαίου μνημείου, καθ' ὃ ἡ πόλις αὕτη συμβάλλεται πρὸς τὴν ἐν Ἰωνίᾳ Τέων¹, βλέπομεν πόλιν Ἰστρῶνα καὶ κατοίκους Ἰστρωνίους ἐκ δὲ τοῦ Στράβωνος Μινῶαν Λυττίων ἀκριβῶς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος². Οὕτω λοιπὸν εἶνε εὐλογος ἡ γνώμη τοῦ Βουρσιανοῦ λέγοντος, ὅτι ἡ Ἰστρῶν εἶχεν ἐκλείψει, ἐπειδὴ δὲ ἡ Μινῶα ὑπήγετο τοῦ λοιποῦ εἰς τοὺς Λυκτίους, οὗτοι φαίνεται εἶχον ἐξοικίσει τοὺς πολίτας αὐτῆς ἀνθισταμένους, οἵτινες πιθανὸν προσέφυγον εἰς τὴν ἐπιθαλάσσιον Μινῶαν, τὸ ἀνέκαθεν αὐτῆς ἐπίνειον. Ἡ πόλις εἶχε κατὰ τὸ εἰρημένον ἐνεπίγραφον μνημεῖον ἱερὸν τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς³.

Ὁ συγγραφεὺς δὲ τοῦ Σταδισμοῦ ἀναφέρει καὶ ἄλλην τινὰ πόλιν Ἐτέραν καλουμένην, ἀπέχουσαν δὲ τῆς πόλεως Καμάρας 25 στάδια⁴. Ὁ Μύλλερος δι´σχυρίζεται ὅτι αὕτη εἶνε ἡ Ἰστρος, ἀντικαθιστῶν ἀντὶ τοῦ Ἐτέραν καὶ Ἐτέρως τὸ Ἰστρὸν καὶ Ἰστρου, ὅπερ ὡς μὴ συνᾶδον πρὸς τὴν παλαιογραφίαν διστάζει, ὁ Βουρσιανὸς νὰ παραδεχθῇ⁵. Ἡ Ἐτέρα αὕτη οὐδεμίᾳ ἄλλῃ φαίνεται ὅτι εἶνε ἢ ἡ ἀνωτέρω ῥηθεῖσα Λατὼ πρὸς διαστολὴν τῆς πρὸς Καμάρην ἐπιθαλασσίῳ Λατοῦς.

Μάλλα καὶ κατ' ἄλλους Μάλλαι. Ἡ πόλις εἶνε γνωστὴ ἐξ ἐνεπιγράφων συνθηκῶν καὶ συμβάσεων μετὰ τῆς Λύκτου, τῆς ἐν

¹ Ὁρα Haeck, I, 424 καὶ Boeckh, C. I. gr. n. 3048.

² Στράβ., X, 475.

³ Boeckh, C. I, gr. n. 3048.

⁴ Σταδισμὸν σ. 352.

⁵ Bursian, II, 572, σημ. 1 Παράβ. καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ προξένου τῆς Γαλλίας Fabreguettes περὶ τούτου ἐκτιθέμενα ἐν Bull. de la Soc. géogr. t. III, p. 122 καὶ ἐξῆς.

Ἰωνίᾳ Τέω καὶ τοῦ Εὐμένους τῆς Περιγᾶμου. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἐκ νομισμάτων ἰδίων συνάγεται, αὐτόνομος οὖσα, στρέφεται καὶ αὐτὴ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ τῷ ἀπὸ τῆς γ' καὶ ἐξῆς ἑκατονταετηρίδος πρὸ πάντων ὀρωμένῳ τῶν κρητικῶν περὶ ἀσυλίας καὶ ἀσφαλείας πόλεων. Ἐκεῖτο δὲ περὶ τὰς πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἀνατολὰς ὑπώρειας τῶν Δικταίων ὀρέων, περὶ τὰς πόλεις Πρίανσον, Ὡλερον καὶ Ἱεράπτυναν, καὶ βεβαίως κατὰ τὸ νῦν ὁμώνυμον χωρίον Μάλλαις, ὅπου κατὰ τὸν Φρ. Ἀλμπερ εὐρέθη καὶ μία τῶν εἰρημένων ἐπιγραφῶν.

Ἀλλαρία (καίκατ' ἄλλους Ὡλερος). Ἐκ νομισμάτων καὶ ἐξ ἐνεπιγράφων μόνον μνημείων γινώσκουμεν καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς πόλεως ταύτης, ἣτις φαίνεται ἔκειτο κατὰ τὸν κόλπον τὸν μεταξὺ Μιραμπέλου καὶ Σητίας, διότι δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ γνωσθῇ ἡ θέσις αὐτῆς. Αἱ περισωθεῖσαι ἐπιγραφαὶ ἀναγράφουσιν αὐτὴν συνομολογοῦσαν συνθήκην οὐ μόνον μετὰ τῆς πολιτείας τῆς Πάρου καὶ τῆς Τέω, ἀλλὰ καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Περιγᾶμου Εὐμένους¹. Νομίσματα δὲ αὐτῆς φέρουσιν ἔνθεν μὲν τὸν τύπον κεφαλῆς Παλλάδος, ἔνθεν δὲ τὸν Ἡρακλῆ ὄλον μετὰ τῶν συνήθων συμβόλων του καὶ ἐπιγραφὴν »Ἀλλαριωτᾶνα². Ὁ γράψας δὲ Κρητικὰ Ξενίων παρὰ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ συγκαταλέγει καὶ ἄλλην πόλιν, Ὡλερον καλουμένην, λέγων : »Πορρωτέρω τῆς Ἱεραπύτνης Ὡλερος ἦν πόλις ἐφ' ὑψηλοῦ κειμένη τόπουα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πολύβιος λέγει, ὅτι πολλαὶ πόλεις ἐκ τῶν δευτερευουσῶν κατὰ τὰ ἀνατολικά τῆς νήσου συνεμάχισαν μετὰ τῶν πολεμουμένων Λυκτίων, ἐν οἷς καὶ οἱ Ὀριοι, πόλις δ' Ὀρος κατὰ τὸν Μεοῦρσιον οὐδαμοῦ εὑρηται, συνάγει οὗτος ὅτι, ἀντὶ Ὀριοι ἀναγνώστεον Ὡλέριοι, ὅπως καὶ ὁ Οἰκκιος παρὰδέχεται³. Ἀλλ' Ὀρίους εἶδομεν ἔμπροσθεν ὑπάρχοντας⁴, πολλοὶ δὲ δέχονται τὴν Ἀλλαρίαν καὶ Ὡλερον ὡς τὴν αὐτὴν οὖσαν,

¹ Ὅρα Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Ἀλλαρία. Boeckh, C. I. gr. n. 2557. Lebas, Inscriptions gr. et lat. Y, 73. Fr. Halberr, ἐπιγραφὴν συνθήκης τῶν 30 τῆς νήσου πόλεων.

² Eckhel, D. n. v., I, 2, 303.

³ Meurs. Creta, 48. Hoeck, I, 434.

⁴ Ὅρα ἔμπρ. Ὀριοι ἐν ἐπαρχίᾳ Πεθύμνης καὶ Μονιφατσίου.

ὁ δὲ Βουρσιανὸς τάττει αὐτὴν ῥητῶς ἐν τῇ χώρᾳ τῆς περικιτέρω περιγραφησομένης πολιτείας τῆς Ἱεραπύτνης¹, ἐνῷ ἐνταῦθα περὶ τοὺς αὐτοὺς τόπους τῆς ἀκτῆς ἀναφέρει πόλιν Ἑραννον, Ἑραννίων ἢ Ἑρωνίων, ὡς ἐνεπίγραφα πάλιν μνημεῖα δεικνύουσι μαρτυροῦντα συνθηκολογίαν καὶ αὐτῶν οὐ μόνον μετὰ τῶν Τητῶν, καὶ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ τοῦ Εὐμένους².

Καὶ τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν πόλεων ἐν τόσῳ μικρῷ σχετικῶς χώρῳ, ἐν τῇ νῦν μόνον ἐπαρχίᾳ Μιραμπέλῳ, καὶ τὰ ἐνεπίγραφα μνημεῖα, καὶ μάλιστα ὁ ἀναγεγραμμένος ἐκεῖνος ὄρκος τῶν Δηριῶν, παρέχουσι τὸ ἐνδόσιμον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὰ πρὸς ἀνατολὰς ταῦτα μέρη ἦσαν ἀνέκκθην καὶ πυκνῶς κατοικημένα. Ὁ ὄρκος τῶν Δηριῶν περιέχει θεότητας πλείστας, μεταξὺ τῶν ὁποίων τινὲς καὶ Σημιτικῆς φύσεως, ἐξ οὗ πρόδηλον ὅτι κατοικισθέντα καὶ πολιτισθέντα τὰ μέρη ταῦτα λίαν πρωῒμως ὑπὸ Σημιτῶν καὶ ἄλλων ἐκ Μικρασίας Ἀρίων ἐξ ἀνατολῶν προσπλεόντων εἰς τὰς προσφόρους πρὸς ἐμπορίαν παραλίας ταύτας, προήχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ ἐπελθόντων καὶ τῶν Δωριέων εἰς δύναμιν καὶ εὐπορίαν. Ἡ ἀχμαιότης αὕτη φαίνεται παρατεινομένη καὶ μέχρι τῶν τελευταίων πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδων, διότι αἱ πόλεις αὗται καὶ ἀνθίστανται κατὰ τῆς μέχρις αὐτῶν ἐκτάσεως τῆς ἰσχυρᾶς Λύκτου ὁμοσπονδοῦσαι καὶ συμπαραλαμβάνουσαι καὶ τὴν ἀντίζήλον καὶ πολεμίαν εἰς αὐτὴν Κνωσόν, καὶ ὁμολογίας συνάπτουσι πρὸς ἕξω πολιτείας καὶ κοινότητας, οἷα ἡ τῶν Τητῶν, τῶν Παρίων, τοῦ Εὐμένους, βεβαίως καὶ ἄλλων, καθὼς ἐμπόριον ἐκ τῆς γονιμότητος τῆς χώρας ἀσκοῦσαι καὶ νευτικὸν κεκτημέναι, ὅποιον τὸ καταστάν ἔπειτα ἐπὶ τῆς ἐκλύσεως τῶν Κρητικῶν πολιτειῶν ἐκεῖνο πειρατικὸν καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων παλαῖον. Ἐκ τούτου δύναται τις νὰ δι' ἰσχυρισθῇ ὅτι καὶ ἡ παράπλευρος τῆς Λύκτου καὶ τῆς νῦν Μιραμπέλου στεφάνη τῆς Δίκτης, ἡ ἐγγλείουσα τὸ ὁμαλὸν ὁροπέδιον τῆς ἐπαρχίας Λασηθίου, δὲν εἶνε δυνατόν ἐν οὕτῳ πυκνῷ τῆς νήσου πληθυσμῷ νὰ μὴ κατοικεῖτο ὑπὸ σταθεροῦ πληθυσμοῦ, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ ποιμένων

¹ Ἐπιθι πολιτεῖαν Ἱεραπύτνης.

² Ὁρα Lebas, V, 76 καὶ Fr. Halbherr ἐνθ' ἀνωτέρω.

τὸν χειμῶνα μεταναστευόντων, καθὰ φρονεῖ ὁ Βουρσιανός ¹. Τοῦ-
λάχιστον, ὑπαγομένου τοῦ εὐφόρου ὀροπεδίου εἰς τοὺς Λυκτίους,
ἀγρωτικῶι πληθυσμοὶ (ἐκ τῶν διαφόρων ὑπηκόων ἐν τοῖς Δω-
ριεῦσι τῆς Κρήτης τάξεων) θὰ κατεῖχον ὡς καὶ νῦν σταθερῶς τὰς
ἔσω τῆς Δικταίας στεφάνης ὑπωρείας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ὄρη ταῦτα
δὲν εἶνε οὕτω δυσάλωτα, ἔσον αἱ φοβεραὶ φάραγγες καὶ χαρά-
δραι τῶν Λευκῶν Ὀρέων καὶ τῆς Ἰδῆς οἱ αὐλῶνες καὶ ἀκρώ-
ρειαι, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἢ εἰς αὐτὰ προσφυγὴ δὲν εἶνε ἔσον
ἐκεῖ ἀσφαλὴς καὶ ἀπαράβιαστος, θὰ κατὰκλιοντο σταθερῶς ὑπὸ
ἀγροτῶν ἀσχολουμένων ὁμαλῶς εἰς τὰ τῆς γεωργίας καὶ κτηνο-
τροφίας, ὡς οἱ ἐπὶ Ἑνετῶν καὶ νῦν ἔτι κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας
Λασηθίου. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲ ὄνομα τῆς χώρας ταύτης οὐδόλως
φαίνεται ἀρχαῖον· ἀλλ' ἂν ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας πόλεως
Ἑτείας ἢ Ἡτείας προῆλθε τὸ νεσελληνικὸν Σητία, τότε πολὺ
εὐλόγως ὁ διδάκτωρ κ. Γιαννιναράκης παράγει τὸ ὄνομα τῆς νῦν
ἐπαρχίας Λασηθίου ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς ἐνετοκρατίας διοικητικοῦ νό-
μου La Sitia, τοῦ ἄρθρου συσσωματωθέντος μετὰ τοῦ ὀνόματος,
ὡς ἐγένετο καὶ εἰς τὴν κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα πόλιν τῆς
Δωρίδος Αἰγίτιον, γενομένην ἀπὸ τῆς φραγκοκρατίας Ληδωρίκιον
(Le Dorique, τὸ Δωρικὸν οὕτως εἰπεῖν) καὶ εἰς τὴν ἐν χρήσει
λέξιν Λιγόρτυνος ἢ Λιγόρτυνο, δι' ἧς δηλοῦται καὶ ἡ ἀρχαία
Γόρτυς καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ῥοιᾶς, καθὼς ἐκεῖ ἐπιχωριάζουσα (ἐκ τοῦ
ἰταλικοῦ Il Gortynos = Ligortynos), βλέπομεν δὲ καὶ εἰς τὰ
Ἑλληνοτουρκικὰ ὀνόματα Σταμπούλ, Σταγκιώ, Στανδία καὶ
ἄλλα. Ὁ νομὸς δὲ τῆς Σητίας ταύτης ἤρχετο ἀπὸ τοῦ νῦν Λα-
σηθίου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἢ ἐκτενεστέρα καὶ ἐπισημοτέρα ἐπαρχία
ἐστὶν ἢ ἀπὸ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπύτνης καὶ ἐξῆς μέχρι τέρματος
τῆς Κρήτης χερσονήσος Σητία.

Περάναντες τὰ πρὸς τὸ βόρειον ἡμισυ τῆς στεφάνης τῆς Δί-
κτης μέρη, κατερχόμεθα ἀπὸ δυσμῶν πάλιν εἰς τὰ πρὸς μεσημ-
βρίαν αὐτῆς, ὅπως ἴδωμεν καὶ τὰς κατὰ τὴν χώραν ταύτην ἑρ-
χάίας πόλεις. Ἡ χώρα αὕτη περιέχει ἄπασαν τὴν νῦν ἐπαρχίαν
Ῥιζοκάστρου (Ῥίζου ἢ Βιάννου, καὶ Ἀρκαδίας ἐκκλησιαστικῶς

¹ Ὁρα Bursian II, 570.

λεγομένης) καὶ τὴν νῦν ἐπαρχίαν τῆς Ἱερραπέτρου (Ἱερραπύτνης). Πόλεις δ' ἐν αὐτῇ ἀπὸ δυσμῶν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων αἱ ἐξῆς.

Πρίανσος ἢ Πριάνσιον. Τὸ ἔδαφος τὸ καταρθευόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ βραχίονος τοῦ Καταρράκτου τοῦ μικρὸν ἀπὸ τῶν βορειοανατολικῶν τοῦ χωρίου τῆς Πεδιάδος Αὐλῆς κατερχομένου καὶ ἔνεκα τούτου τοῦ βραχίονος αὐτοῦ Αἰλιώτικου καλουμένου, ἀνῆκε καὶ πρὸ πάντων ἡ ἀριστερὰ ὄχθη εἰς τὴν πολιτείαν τῆς Πριάνσου. Ἡ πόλις δ' αὐτὴ ἔκειτο κατὰ τὸ μέσον τοῦ ῥοῦ τοῦ βραχίονος τούτου, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης μεταξὺ πού τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Βιάννου Ἴνι καὶ Ἀγχισμάτσι, ἔπου καὶ λείψανα ἀρχαιοτήτων, ἐν οἷς καὶ ὑδραγωγεῖον ἀρχαῖον. Ἐκ τῶν συνομολογιῶν οὐ μόνον μετὰ τῶν μεγαλοπόλεων τῆς νήσου Γόρτυνος καὶ Ἱερραπύτνης, ἀλλὰ καὶ μετὰ ἐξωτερικῶν πολιτειῶν, οἷον τῆς Τέω καὶ ἄλλων, συνάγεται ὅτι ἡ Πρίανσος δὲν κατεῖχε μικρὰς ἀξίας θέσιν ἐν ταῖς πολιτείαις τῆς νήσου. Τούλάχιστον ἐπὶ τῶν τριῶν τελευταίων πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδων ἀναδείκνυται· αὕτη, ὅτε ἡ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς κειμένη Λύκτος καταπολεμεῖται ἔνθεν μὲν ὑπὸ τε Κνωσίων καὶ Γορτυνίων, ἔνθεν δὲ ὑπὸ τοῦ συνασπισμοῦ τῶν πρὸς ἀνατολὰς Δωρικῶν ἐν τῇ Μιραμπέλῳ πόλεων. Διότι ἡ Λύκτος ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς μεγίστης τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἀναπτύξεως ἐξετάθη διὰ προσαρτήσεων πρὸς ἀνατολὰς πρὸ πάντων καὶ μεσημβρίαν ὑπερβάσκα καὶ κατασχοῦσα καὶ τὴν χώραν τῶν Πριανσίων μέχρι τῆς μεσημβρινῆς ἀκτῆς· ἐπὶ τούτῳ καὶ ὁ Σκύλαξ λέγει περὶ Λύκτου ¹ : »Διήκει αὕτη ἀμφοτέρωθεν». Μετὰ τὴν ἐπενεχθεῖσαν δὲ εἰς τοὺς Λυκτίους ὑπὸ τῶν Κνωσίων καταστροφὴν, χειραφετηθεῖσα καὶ ἡ Πρίανσος συνθηκολογεῖ, καθὰ εἶδομεν, μετὰ πολιτειῶν ἰσχυρῶν καὶ ὑφίσταται ². Ὁ Στράβων φαίνεται συγγένων τὰ ὀνόματα καὶ τὴν θέσιν τῆς Πριάνσου ταύτης καὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἱερραπύτνης ἐν τῇ

¹ Ὅρα Σκύλακα ἐν Περὶ πλῶ, 47. Παράβ. καὶ Στράβ., X, 475.

² Ὅρα Corpus I. gr. n. 2556 καὶ 3057. R. Bergmann, »De inscriptione Cretensi inedita, qua condinetur foedus a Gortyniis et Hierapytniis cum Priansiis factum«, Berlin 1860. Ἴδε καὶ τὴν ἱστορίαν περὶ τῶν συνθηκολογιῶν τούτων.

ἐπαρχία Σητιᾶ Πραΐσου, διότι λέγει : »Ὅμοροι δ' εἰσὶν αὐτοῖς (τοῖς Γορτυνίοις) οἱ Πραΐσιοι (ἀντὶ Πριάνσιοι), τῆς μὲν θαλάσσης ἐβδομήκοντα, Γόρτυνο; δὲ διέχοντες ἑκατὸν καὶ ὀγδοήκοντα ¹. Ἡ θέσις δ' αὐτῆς ἡ πιθανωτέρα εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Βουρσιανοῦ ὀριζομένη καὶ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Σπράττου ἀνταλλάσσοντος αὐτὴν πρὸς τὴν τῆς Ἰνάτου, ἐπινείου οὔσης τῆς Πριάνσου κατὰ τὸ κόλπωμα τοῦ νῦν ὄρους Τσουτσούρου ². Τὸ διασημότερον δὲ ἱερὸν ἐν Πριάνσῳ ἦν τὸ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, μετ' αὐτὸ δὲ τὸ τοῦ Ποσειδῶνος, καθόσον δυνάμεθ' εἰς συναγάγωμεν ἐκ πολλῶν αὐτῆς νομισμάτων, ἐφ' ὧν παρίστανται διάφορα θαλάσσια σύμβολα ³.

Βίαννος ἢ Βιέννος, πρὸς δὲ καὶ Βίενος καὶ Βιέννα παρὰ Ἱεροκλεῖ. (Ὁ κάτοικος Βιέννιος καὶ Βιάννιος). Πρὸς τὰ μεσημβριοανατολικά τῆς Πριάνσου ἔκειτο ἡ Βιάννος, τῆς πολιτείας τῆς ὁποίας τὰ ἔρια ὀρίζοντο πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ τῶν τῆς Ἱερὰ πύτης. Πραδούξως οἱ ἀναφέροντες αὐτὴν ἐκ τῶν γεωγράφων καὶ λεξικογράφων, τῶν ὁποίων τὴν γνώμην συμμερίζεται καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς Βουρσιανός, λέγουσιν ὁ μὲν ὅτι ἦτο πόλις μικρά, ὁ δὲ ὅτι ἦτο πολισμάτιον. Ἐν τούτοις μόνῃ καὶ καθ' ἑαυτὴν αὐτόνομος οὔσα συνωμολόγει καὶ δὴ καὶ μετὰ ἐξωτερικῶν πολιτειῶν, ὅσον τῆς Τέω καὶ τοῦ Εὐμένους τῆς Περγάμου συνθήκας, καθὰ μνημεῖα ἐνεπίγραφα διαπιστοῦσι ⁴, καὶ νομίσματα ἴδια καὶ λείψανα ἀρχαιοτήτων αὐτῆς οὐχὶ μικροῦ λόγου ἄξια περιεσώθησαν καὶ τὸ οὐ μικρὸν τεκμήριον τῆς μείζονος αὐτῆς σπουδαιότητός ἐστιν, ὅτι τὸ ὄνομα αὐτῆς περιεσώθη ἀποδιδόμενον εἰς ὅλην τὴν νῦν πρὸς μεσημβρίαν τῆς στεφάνης τῆς Δίκτης ἐπαρχίαν. Κατὰ τὸν Ἱεροκλῆ δ' ἐσώζετο ἔτι καὶ τὸν Σ' μ. Χ. αἰῶνα, οὔσα μίχι τῶν 22 τότε ἐπισκοπῶν ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἔδρα ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος νῦν τιτλοφορεῖται »Ἀρκαδικας ἐκ τῆς παρακειμένης Ἀρκαδίας ἢ πόλεως Ἀρκάδων. Ἐκειτο δ' ὑπὲρ τὰς δύο ὥρας πρὸς βορρᾶν ὑπεράνω τῆς παραλίας ἐπὶ ὑψιπέδου περικυκλουμένου ἐξ ὀρέων,

¹ Ὁρα Στράβ., X, 478,

² Spratt, I, 304. Παράδ. καὶ τὸν ὀρθότερον ὀρίζοντα αὐτὴν Bursian, II, 563 καὶ Ussing, Kritiske Bidrag til Craekensland gamle Geographie, p. 7 καὶ 27.

³ Eckhel, D. n. v., I, 2, 319. Ὁρα καὶ ἔμπροσθεν πόλιν Ἰνατον, σ. 176 καὶ ἔ.

⁴ Ἐπιγράφας ἐν Mnemosyne, I, 125.

προεξοχῶν ὄντων τῶν μεσημβρινῶν τῆς Δίκτης ὑπωρειῶν. Καὶ χωρίον δὲ νῦν φέρον τὸ αὐτὸ ὄνημα (Ἄνω Βιάννος καὶ Κάτω-Βιάννος) ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Βιάννου, Ῥιζοκάστρου) ὑπάρχει καὶ ἐρείπια διάφορα ἐν αὐτῷ. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται ἔτι ἀναλημματικά ὑπερείσματα οἰκοδομῶν, λείψανα τειχῶν, τάφοι καὶ δεξαμεναί. Τὸ ἐπιφανέστερον δὲ τῶν ἱερῶν αὐτῆς ἦτο τὸ τοῦ Ἀρεως, εἰς τὸ ὁποῖον σπουδαῖαι θυσίαι προσεφέροντο, Ἐκατομφόνια ὀνομαζόμεναι· διότι κατὰ τὴν πόλιν ταύτην, καὶ παλαιοφημίαν κεκτημένην, ἐλέγετο ὅτι συνέβη ἡ μεταξὺ ἔνθεν μὲν τῶν Γιγάντων Ὡτου καὶ Ἐφιάλτου, (υἱῶν τοῦ Ἀλωέως καὶ τῆς Ἰφιμεδείας, καθ' Ὁμήρον ¹, ἢ τοῦ Ποσειδῶνος καθ' ἕτερον μῦθον), ἔνθεν δὲ τοῦ Ἀρεως πάλη. Περὶ τούτου ὁ Στέφανος λέγει ² : «Βιέννος πόλις Κρήτης, οἱ μὲν ἀπὸ Βιέννου τοῦ τῶν Κουρήτων ἐνός, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς περὶ τὸν Ἀρην γενομένης βίας, ἣν ἐνταυθά φασι ἀπὸ Ὡτου καὶ Ἐφιάλτου τῶν παίδων Ποσειδῶνος, καὶ μέχρι καὶ νῦν τὰ καλούμενα Ἐκατομφόνια θύεται τῷ Ἀρεϊ ὁ πολίτης Βιέννιος». Ἀπὸ τοῦ Ὡτου δέ, ὁ ὁποῖος τεθαμμένος ἐν Κρήτῃ, ὠνομάσθησαν καὶ πεδία τινὰ Ὡτεια, καθὰ ὁ Σέρβιος λέγει ³. Ὁ περιηγητῆς Πάσλεϋ διηγεῖται ὅτι πλησίον τοῦ χωρίου Βιάννου εὑρέθη τάφος γίγαντος θεωρούμενος ὡς τοῦ Ὡτου. Ὁ μῦθος οὗτος τῶν παίδων τοῦ Ἀλωέως ἐξηγεῖται ὑπὸ τῶν συμβολιστῶν ἀλληγορικῶς. Οὕτω κατ' αὐτοὺς Ἀλωεύς ἐστίν ὁ ἀλωνίζων, Ὡτος δὲ ὁ ὠθῶν τὸ ἄροτρον καὶ Ἐφιάλτης ὁ ἐπιπηδῶν ἐπὶ τῶν σταφυλῶν ἢ τῶν σιτηρῶν. Ἐντεῦθεν, λέγουσιν, οὔτοι, καὶ ἡ πρὸς τὸν πόλεμον (Ἀρη) ἔχθρα αὐτῶν, τῶν ἐπὶ 13 μῆνας αὐτὸν δέσμιον ⁴ κρατούντων, ἡ δὲ κατὰ τοῦ Οὐρανοῦ κατατόλμησις αὐτῶν ἐστὶν ἀποτέλεσμα τῆς ἀνθρωπίνης ἐπὶ τῶν τῆς φύσεως δυνάμεων δεσποτίας, ἡ ὁποία βλέπομεν ὁπόσον ἐκπληκτικῶς ὁσημέραι προβαίνει. Ἀλλῶς τε γνωστὸν εἶνε, πόσον οἱ περὶ τῶν παναρχαίων ἐκείνων πραγματευόμενοι ὕστερον ἠρέσκοντο

¹ Ὅρα Ὁμήρ. Ἰλ., V, 385 καὶ ἑ.

² Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Βιέννος.

³ Servius in Aen. Verg., III, 576 (Est in Sicilia Enceladus, Ottus in Creta, secundum alustum, unde Ottus Campi).

⁴ Ὁμήρ. Ἰλ., V, 385—392.

εἰς μυθοπλαστικὰς μεταμορφώσεις καὶ παραδόσεις οὐ μόνον φυσικῶν φαινομένων, ἀλλὰ καὶ πράξεων καὶ ἔργων ἀνθρωπίνων παμπρώτων, εἶδομεν δὲ καὶ ἐν τοῖς περὶ Κνωσοῦ, ὅποια πάλῃ διεξήχθη μεταξὺ τῶν ἐπερχομένων ἔνθεν καὶ ἔνθεν παναρχαίων ἐκείνων Ἀρίων καὶ Σημιτῶν, Τιτάνων καὶ Κυκλώπων καὶ Γιγάντων.

Πρὸς μεσημβρίαν ἀκριβῶς τῆς Βιάννου ἀνυψοῦται ἀμέσως ἐπὶ τῆς παραλίας ἀπομεμονωμένον τι ὄρος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχουσιν ἐρείπια ἐνετικῶ ἑρουργίου Κεράτου καλουμένου. Πρὸς δυσμὰς αὐτῶν παραπλευρῶς ἐκτείνεται πεδιάς μικρὰ σύσκιος ἐξ ἐλαιοδένδρων, διὰ τῆς ἐποίας διέρχεται ποτάμιον τι κατερχόμενον ἐκ τοῦ ὑψιπέδου τῆς Βιέννου καὶ εἰς τὸν ὁμώνυμον ὄρμον Κέρατον ἐκβάλλον. Ὁ ὄρμος οὗτος ἐχρησίμευε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς ἐπίγειον εἰς τοὺς Βιεννίους. Τὸ πρὸς ἀνατολὰς δὲ γειτνιάζον ὄρος ἐστὶν ἴσως τὸ παλαιὸν ὄρος Ἄρβιον τὸ καὶ ἱερὸν καλούμενον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Ἄρβιος Ζεὺς ἐλατρεύετο. Τὸ ὄνομα τοῦ ὄρους προσαρμύζει πρὸς χωρίον τι μίαν ὥραν πρὸς ἀνατολὰς ἐπὶ ἐπιπέδου αἰγιαλοῦ κείμενον καὶ Ἄρβι νῦν καλούμενον. Παρὰ τῷ αἰγιαλῷ τούτῳ, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου προβαίνει ἀποτόμως καὶ διὰ βαθείας χαράδρας διερρηγμένον ἐπικλινές ὄρος, εὐρηνται παλαιᾶς ἐνοικήσεως λείψανα. Ἐκ τούτου ἤχθησάν τινες τῶν ἀρχαιοδιφῶν νὰ τάξωσιν ἐνταῦθα τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀρβίου Διός· ἀλλὰ τοῦτο καθὰ εἶδομεν ἔκειτο οὐχὶ ἐπὶ τοῦ ἀλιτενοῦς τούτου πεδίου, ἀλλ' ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἀρβίου ὄρους ¹.

Κεραΐα ἢ Κεραῖαι καὶ οἱ κάτοικοι Κεραῖται. Περὶ ταῦτα τὰ μέρη ἔκειτο καὶ ἡ πόλις Κεραΐα καὶ ὁ Σπράττης τάττει αὐτὴν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνωτέρω εἶδομεν ὅτι ὑπάρχουσιν ἐρείπια ἐνετικῶ ἑρουργίου, ἐνῶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀρβίου Διὸς τάττει τὸν ἀντικείμενον ἐν τῷ χωρίῳ Ἄρβι ². Ἡ πόλις φαίνεται ὅτι ἐκέκτητο σημασίαν τινά, διότι καὶ ἴδια αὐτῇ νομίσματα εὑρέθησαν φέροντα τὸν τύπον ἔνθεν μὲν τῆς Ἀρτέμιδος μετὰ φάρετρας ὀπισθεῖ, ἔνθεν δὲ τὴν ἐπιγραφὴν, »Κεραϊγᾶνα ἐν μέσῳ δύο

¹ Ὁρα Bursian, II, 579 καὶ ἔ.

² Spratt, I, 292 καὶ ἔ.

ὀριζοντίως τεθειμένων λογχῶν, καὶ ἐκ τοῦ Πελοπίου βλέπομεν ¹, ὅτι ἡ πόλις ἀνατολικῶς κειμένη συνεμάχησεν ἐν ἔτει 221 π. Χ. κατὰ τῶν Κνωσίων συνδεθεῖσα μετ' ἄλλων ὑπὲρ τῶν Λυκτίων, κατὰ δὲ τὴν περὶ τῶν 30 πόλεων τῆς νήσου ἐνεπίγραφον συνθήκην συνεμάχησε καὶ αὐτὴ μετὰ Εὐμένους τῆς Περγάμου.

Ἰεράλυτνα. Μετὰ τὴν ὑπὸ τὰς μεσημβρινὰς τῆς Δίκτης ὑπωρείας χώραν τῶν Πριανσίων καὶ Βιεννίων ἄρχεται πρὸς ἀνατολὰς ἡ χώρα τῆς πολιτείας τῆς Ἰεραλύτνης. Ἡ πόλις Ἰεράλυτνα ἦν ἰσχυροτάτη τῶν κατὰ τὰ ἀνατολικά τῆς νήσου, ἀπὸ δὲ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ἐδάφους αὐτῆς διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς ἀνατολικώτερον κειμένης Πραΐσου κατέστη μία τῶν ἐπισημοτέρων ἐν τῇ νήσῳ κατασχοῦσα τὴν θέσιν τῆς Λύκτου μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Κνωσίων καὶ ἔκπτωσιν, σπουδαῖον μέρος λαμβάνουσα ἐν τε τοῖς ἐσωτερικοῖς τῆς νήσου πράγμασι καὶ τοῖς ἐξωτερικοῖς, μία τῶν πρώτων συμμαχησασῶν μετὰ Εὐμένους τῆς Περγάμου καὶ τελευταία ὑποκύψασα εἰς τὴν ὑπεροπλίαν τῶν Ῥωμαίων. Ἐκεῖτο δὲ ὅπου νῦν ἡ πολίχνη Ἰεράπετρα, ἐπὶ τοῦ νοτίου τῆς Κρήτης αἰγιαλοῦ (ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Στράβων λέγει, «ἐν κόλπῳ δ' ἐστὶν ἡ πόλις ^{2α}») καὶ ἐπὶ τοῦ στενοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν νήσον μετὰ τῆς νῦν ἐπαρχίας Σητίας, πάλαι δὲ χώρας τῶν Ἐτεοκρήτων Πραισίων. Αἱ προεξοχαὶ τῶν δύο πετρωδῶν ὑψωμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔκειτο, ἐχρησίμευσαν ἐπὶ ἐνετοκρατίας πρὸς ἐπανόρθωσιν καὶ ἀνακαίνισιν τῶν προκυμαιῶν τοῦ κατὰ μέγα μέρος νῦν ἀποφραχθέντος ἐκ τῆς ἄμμου λιμένος. Ἐν τοῖς ἀπωτάτοις χρόνοις ἐλέγετο Κύρβα ἢ Κορύβα, ὡς κτισθεῖσα κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπὸ τινος τῶν κουροτροφησάντων τὸν Δία Κορυβάντων ἢ Κουρήτων, ὁ ὁποῖος ὠνομάζετο Κύρβας· ἔπειτα δὲ Κάμειρος (ἀρχαῖον φοινικικὸν δεῖγμα, ὅπως καὶ ἡ ἐν Ῥόδῳ Κάμειρος), καὶ τέλος Πύτνα (τουτέστι κατωφέρεια ἐκ τῆς Δίκτης, κατὰ τὸ ἐγ-χώριον, κατὰ τινας) ἢ Ἰερὰ Πύτνα καὶ Ἰεράλυτνα, ὅπερ οἱ μεταγενέστεροι καὶ εἰς Ἰεράλυδαν μετέβαλον. Ἡ πόλις ὡς κέντρον τι πρὸς ταῦτα τὰ μέρη ἐμπορικὸν ἐπέζησεν ὑπὲρ πολλὰς ἄλλας

¹ Ὅρα Δάππερ, 347 καὶ Πολυδ., IV, 53.

² Στράβ., Χ.

σχημάτιζεν εὐρεῖαν κυκλικήν δεξαμενὴν περιοριζομένην ὑπὸ δύο προκυμαιῶν, τῶν ὁποίων δύνανται νὰ ἀνευρεθῶσι πανταχοῦ τὰ θεμέλια. Καὶ κατὰ πρῶτον παρατηροῦνται καὶ παρακολουθοῦνται τὰ ἔχνη τῶν ἐπισωρευθέντων προχωμάτων ἐν τῇ θαλάσῃ, ἡ ὁποία θραύεται καὶ προσκλύζει τὰ ἄκρα αὐτῶν, ἔπειτα δ' ἐν αὐτῇ τῇ κωμοπόλει, διὰ μέσου τοῦ τείχους, τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἐν τέλει ἐπὶ τῆς πεδιάδος, ἔνθα παρεκτείνονται ἐφ' ἱκανὸν πέραν τῶν τελευταίων οἰκήσεων καὶ περιφράσσουσιν ἑδαφος χαμαλὸν καὶ ἐλῶδες.

Τὰ λείψανα δὲ τῆς ἀρχαίας πόλεως φαίνονται μετ' ἀπόστασιν τινὰ ὅπισθεν τῆς νέας κώμης ἐπὶ ἐδάφους μικρὸν τι πλέον ἐξηρμένου. Διακρίνονται κρηπιδώματα θέατρον καὶ δὴ καὶ ἀμφιθέατρον. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μνημεῖόν ἐστιν ἀξιοσημείωτον. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ εἰπὶν εὐμεγέθεις, ἔχει δὲ μόνον ἐξήκοντα ποδῶν διάμετρον, τοῦτο δὲ διότι τὰ ἀμφιθέατρα, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ αὐτῶν ἐκ τῶν ὑφισταμένων ἔτι ἐρείπιων, ὑπῆρξαν ὡς φαίνεται σπάνια ἐν πάσαις ταῖς χώραις, ἐν αἷς ἐπεκράτει ἡ αἰσθησις τοῦ καλοῦ καὶ αἱ παρχδόσεις τῆς Ἑλλάδος. Καθ' ἅπασαν τὴν Μικρασίαν ἐγνώρισα μόνον δύο, τὸ τῆς Κυζίκου καὶ τῆς Περγάμου. Πρὸς ἐξήγησιν ἐνταῦθα ὑπάρξεως οἰκοδομήματος προωρισμένου ὑπὸ τῶν Ἱεραπυτνίων εἰς θεάματα θηριομαχιῶν καὶ μονομάχων. τὰ ὁποῖα σκληρὰ καὶ βάνασα ὄντα ἀπέκρουε πάντοτε τὸ Ἑλληνικὸν αἶσθημα, δεόν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ μετὰ τῆς Ἱταλίας ἐμπόριον τῆς Ἱεραπύτνης διεξήγετο δραστηρίως, ὅπως συνέλθῃ ἐν αὐτῇ μέγας ἐμπόρων Ἱταλῶν ἀριθμὸς, ἱπποτῶν Ῥωμαίων, ἀπελευθέρων, ἐθισθέντων ἐν τῇ Δύσει, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ διαγύγωσιν ἄνευ ἱπποδρομίων, οἵτινες ἠθελον νὰ ἀκούωσι θηρία βρυχώμενα καὶ νὰ βλέπωσιν αἷμα ῥέον. Ὅπως διασκεδάζωσι πρὸ πάντων οἱ ξένοι οὗτοι ὠκεδομήθη ἐν σμικρογραφίᾳ τὸ ἀμφιθέατρον τοῦτο, τὸ ὁποῖον δὲν ἀναλογεῖ πρὸς τὸ ἡμισυ τοῦ ἐν Νευμάσῳ τοιοῦτου¹.

Ἰδιαιτέρον δ' ἐκ δέκα καὶ ἐπέκεινα σελίδων κεφάλαιον (XXIV 265 — 276) ἀφιερῶ περὶ Ἱεραπύτνης ὃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνε-

¹ Ὁρα G. Perrot 120—125

στῶσης ἐκκτονταετηρίδος λατινιστὶ περὶ Κρήτης συγγράψας Ἴσπανὸς Ριβέρας. Φαίνεται ὅτι καὶ πολλὰ ἐρείπια καὶ μνημεῖα τῆς παναρχαίας ταύτης πόλεως ὑπελείποντο ἔτι ἐπὶ τῶν ἐπὶ ἐνετοκρατίας καὶ ἐξῆς περιηγητῶν, τοὺς ὁποίους εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ συγγραφεὺς τῆς Augustae Cretae, καὶ οὐκ ὀλίγα περὶ αὐτῆς οἱ περιηγηταὶ οὗτοι ἔγραψαν, καὶ μάλιστα ὁ Ὀνώριος Βέλλιος ἐκεῖνος ¹. Ἀλλως εἶνε ἀνεξήγητος οὐ μόνον ἡ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἀφθονία τῶν περὶ αὐτῆς εἰδήσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλγεινή συμπάθεια καὶ θρηνητικὴ ἐλεεινολογία περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ χρόνου ἀπωλείας πόλεως, ἥτις κατ' αὐτὸν ἦν ἐξαιρετόν τι ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ χρῆμα. Οὕτω λέγει (ἐν σελ. 270) : »Ἐξάιρουσιν ἐπαξίως τῆς λαμπροτάτης πόλεως τὴν εὐγένειαν ὅσοιδήποτε προσεκτικώτερον ἐκείνην ἐπεσκέφθησαν, ὥς καὶ ὁ Καλλέργης, ὁ Κυριακὸς Πιτζιόλιος, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι περιεσώθησαν λείψανα αὐτῆς, δηλ. θεάτρου, ἀμφιθεάτρου, νχυμαχίας (εἰδους ῥωμαϊκοῦ θεάτρου, ἐν ᾧ παριστῶντο πλασταὶ νχυμαχίαι) καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν οἰκοδομημάτων τείχη καὶ κρηπιδώματα, ὁ δὲ Ὀνώριος Βέλλιος περιγράφει τὰ ἐν αὐτῇ ἐπ' αὐτοῦ ἔτι περιλειπόμενα ἀκριβέστερον ², ὥς καὶ ὁ Μαφφέιος ἐν πλείστοις ὅσοις καὶ ὁ Γάσπαρος Ῥενέριος, ὁ ὁποῖος ἐγκωμιάζει καὶ ἐξάιρει τὴν λαμπρὰν πόλιν, ὥς καὶ ἀνώνυμος τις ἐπιμελῶς ἀπαριθμῶν, ὅσα ἐκεῖ, οὐχὶ βεβαίως ἀδακρύτοις ὀφθαλμοῖς, παρατηροῦνται, κίονες καὶ ἀνδριάντες καὶ ἄλλα κοσμήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐκ παντὸς εἰδους μαρμάρου ὕλη καὶ πρὸ πάντων τὸ τῆς ἐργασίας προέχει. Ἐπὶ τούτῳ καὶ συνέρρεον εἰς αὐτὴν πρὸς θεὰν ἀμύπολλοι τῶν ἐκτιμῶντων τοὺς τοιούτους θησαυροὺς Ἐνετῶν ἀρχόντων καὶ εὐγενῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκ πολλῶν ἀπὸ τοῦ Ῥιβέρα. Καὶ οἱ πολλῶ δὲ μεταγενέστεροι περιηγηταὶ καὶ συγγραφεῖς πολλὰ ἐπεῖδον καὶ σήμερον ἔτι ἀνευρίσκονται μαρτυροῦντα ὄντως τὴν λαμπρότητα καὶ ἐπισημότητα τῆς πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος παναρχαίας, τῆς οὐ μόνον ἀπ' αὐτῶν τῶν σημητικῶν Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸ αὐτῶν ἔτι Ἀριοπελασγῶν, ἐλκούσης τὴν πρώτην ἀρχὴν πόλεως

¹ Ὅρα ἔμπρ. βιβλιογραφίαν.

² Rivera, XXIV, 270 καὶ 271.

ἐκείνης ¹. Οἱ καθ' ἡμᾶς δὲ νεώτεροι περιηγηταὶ καὶ συστηματικώτεροι ἀρχαιοδίφαι, οἷοι ὁ Φρ. Ἀλμπερ, ὁ Λ. Μαριάνης, ὁ Ταρμέλλης, ὁ Ἀρθοῦρος Ἐβανς καὶ ἄλλοι ὀρίζουσιν ἐντεῦθεν ὡς ἐξῆς, πρὸς ἀνατολὰς τὴν τῶν Ἑτεοκρήτων, τῶν προϊστορικῶν ἐνοίκων ², χώραν διαστέλλοντες αὐτὴν ἀπὸ τῆς πρὸς δυσμὰς τῆς Ἱεραπύτνης, τῆς τῶν Πελασγῶν χώρας ³. Ἐν τῷ μεταίχμιῳ τούτων πρώτη πόλις ἦν ἡ Ἱεράπυτνα, ἐν τοῖς ἐρειπίοις δ' αὐτῆς, συστηματικώτερον μέχρι τοῦδε καὶ σκοπιμώτερον πρὸς τὴν ἀμνηστικὴν κοινωνικὴν ἐνίδρυσιν καὶ σύστασιν, ἐξερευνηθείσης, ἀνευρέθησαν καὶ ἀρχαιότατα ἐξ ὁπτῆς γῆς καὶ ὀρειχάλκινα τύπου συροφοινικικοῦ, προμυκηναίου καὶ μυκηναίου, ἀγαλμάτια. Εἶνε δ' ἐλπίς ὅτι αἱ ἔτι νεώτεραι τῶν ἀρχαιοδιφῶν καὶ παλαιοντολογικῶν οὕτως εἶπεν ἐθνολόγων ἀπαιτήσεις θὰ ἱκανοποιηθῶσι πληρέστερον διὰ τῆς ἐπιμονωτέρας τῶν ἐπιστημονικῶν ἐταιριῶν καὶ ἰνστιτούτων ἀναζητήσεως καὶ ἐρεῦνης. Εἶνε ἀνεκμετάλλευτον κατ' εὐτυχίαν ἔτι τὸ ἔδαφος, εἶνε ἐπερριμένος πυκνὸς ἔτι πέπλος καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ταύτης, ὑπὸ τὴν ὁποίαν τίς οἶδεν, ὅποια καὶ ὅποσα παναρχαῖα κοινοὶνικὰ λείψανα ἐγκεκλεισμένα ἀποφεύγουσι τὴν εἰς τὸ δούλειον ἡμᾶρ αὐτῶν ἐμφάνειαν. Ἡ Ἱεράπυτνα αὕτη, πλὴν τῆς μεγαλυνύμου Γόρτυνος καὶ τῆς βασιλείου Κνωσοῦ, καὶ ἄλλαι, οἷαι ἡ ἀνατολικώτερον Ἰτάνος καὶ ἡ ἑτεοκρητικὴ Πραῖτος καὶ τὰ προμυκηναῖα κοινοὶνικὰ πρὸς δυσμὰς ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Καντάνου κτίσματα μετὰ τῆς Πολυρρηνίας, τῆς Κισάμου καὶ ἄλλων, θὰ προαγάγωσιν εἰς φῶς ἀντικείμενα σχετιζόμενα πρὸς τε τὴν προελληνικὴν καὶ πρὸς τὴν ἐν Συροφοινίᾳ κατὰστάσιν καὶ εἰς τὰς ἐν Αἰγύπτῳ δυναστείας, ὧν ἀπήχησις τυγχάνει ἡ ἐν Κρήτῃ μετὰξὺ Κρόνου καὶ Ἀμμωνος καὶ τοῦ Φρυγοπελασγικοῦ ἢ Ἀριοπελασγικοῦ Διὸς περὶ ἐπικρατήσεως ἐκείνη

¹ Ὅρα Sieber's Reise nach der Insel Kreta, I Band s. 344 καὶ ἔ.

² Ὡς ἐν τῷ Α' Μέρει τῆς ἱστορίας ἐν πλάτει ἐκτίθεται, οἱ ἐν τῇ νήσῳ ἀνέκαθεν λαοί, οἱ προϊστορικοί, οἱ προμυκηναῖοι, εἶνε οἱ αὐτοὶ πάντοτε πρὸς τοὺς κατὰ τὴν χέρσον Ἑλλάδα ἄλλους, Ἀριοπελασγοί, ἐλάχιστος δ' ἀριθμὸς ἐν αὐτοῖς ἐπήλυδες, Συροφοινίκες καὶ ἐξ Αἰγύπτου Σημίται.

³ Μικρὸν ἐνδοτέρῳ τῆς Ἱεραπύτνης ὑπῆρχε θέσις πελασγικῆ, Λάρισσα καλουμένη καὶ πεδὶον Λαρίσσαιον ἢ Λαρίσιον.

πάλη. Ἄς διατελῶσιν ἐν τούτοις ὑπὸ τὸ δούλειον τῆς πατρίδος ἔδαφος τεθαμμένα τὰ τόσῳ πολιᾶς ἀρχαιοσύνης πολλὰ καὶ σπουδαῖα προγονικῶν κειμηλίων λείψανα καὶ τῆς πόλεως ταύτης, μέχρις οὗ δυσωπούμενος ὁ Ὑψιστος εὐδοκῆσθαι νὰ σημάνη ἡ σάλπιγξ αὐτοῦ τὸ χαρμόσυνον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ ἐλευθερίας σάλπισμα καὶ ἐπιπνεύσῃ τὸ ἡδύπνοον καὶ ἀλεξίκακον αὐτῆς πνεῦμα καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο ἔδαφος, ἐν τῷ ὁποίῳ κατέληξε καὶ ὁ πρῶτος ὑπὲρ ἐλευθερίας πρὸς τοὺς δορικτήτορας Ῥωμαίους ἀγὼν διὰ τῆς πτώσεως τοῦ στρατήγου τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης Ἀρίστωνος. Οἱ καθ' ἡμᾶς δὲ Ἱεραπετρεῖται διηγοῦνται, ὅτι καὶ ὁ Βοναπάρτης ἐπανακάμπτων ἐξ Αἰγύπτου εἰς Γαλλίαν ἀπέβη εἰς Ἱεράπυτναν, βεβαίως ἐκ λόγων ἰδιαιτέρων, μὴ γνωρισθεὶς εἰμὴ ἀφοῦ ἐπεβιβάσθη καὶ ἀπέπλευσε, καθὰ καὶ ὁ μετ' ὀλίγα ἔτη περιηγούμενος τὴν νῆσον Γερμανὸς Σίβερ διηγεῖται ¹. Ἡ καθ' ἡμᾶς δὲ μικρὰ πόλις, κατέχουσα σχεδὸν μόνον τὸν καταχωσθέντα τῆς πάλαι πόλεως λιμένα, δὲν διαφέρει τῆς καταστάσεως, ἐν ᾗ κατέλιπον αὐτὴν οἱ Ἑνετοὶ ἀπερχόμενοι τῆς Κρήτης ².

Εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς πολιτείας τῶν Ἱεραπυτνίων πλὴν τῆς μετὰ ταῦτα κατ' ἀνατολὰς προσκνηθείσης χώρας ὑπήγοντο καὶ ἄλλαι τινὲς πόλεις καὶ πολίχναι, οἷον ἡ Ὠλερος, ἡ ὁποία ἔκειτο πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ ἐν οὐχὶ μεγάλη ἀπὸ τῆς Ἱεραπύτνης ἀποστάσει ἐπὶ ὑψώματος, πιθανὸν ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ νῦν παρεφθαρμένον πως ἔχοντος τὸ ὄνομα Μεσελέρους, ἔχουσα ἱερὸν τῆς Ὠλερίας Ἀθηνᾶς, πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας οἱ Ἱεραπύτνιοι ἤγον ἑορτὴν τὰ Ὠλέρια ³. Περαιτέρω δ' ἑτέρα παλαιὰ τις πόλις ὀνομαζομένη Λάρισσα, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἤδη πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως εἶχον μεταναστεῦσαι εἰς Ἱεράπυτναν καὶ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ περὶ αὐτὴν πεδίου διεσώζετο καλούμενον Λαρίσσιον πεδῖον. Τέλος δὲ καταντικρὺ ἐν τῇ Λιβυκῇ θαλάσῃ, ὑπὲρ τὰ πέντε μίλια τῆς παλαιᾶς τῆς Ἱεραπύτνης ἀπέχουσα ἡ μικρὰ νῆσος Χρυσέα ἢ Χρῦσα (νῦν Γαῖδουρονῆσι) μετὰ μικρᾶς ἐγγύς πρὸς ἀνατολὰς νησίδος.

¹ Ὁρα Sieber, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 346. ² V. Raulin, I, 165.

³ Bursian, II, 572. Spratt, I, 268. Παρβ. καὶ ἐμπρ. Ἀλλαράν. σ. 166 καὶ εἰ.

Χερσόνησος Ἐτεοκρήτων. Πέραν τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Ἰεραπύτνης ἐκτείνεται τὸ λοιπὸν τῆς νήσου μέρος, τὸ τέταρτον ὁρεινὸν αὐτῆς σύστημα, μέχρι τῆς ἀνατολικῆς αὐτῆς ἀκτῆς, ἀποτελοῦν ἱκανῶς μεγάλην χερσόνησον, ἣτις νῦν ἡ μεγαλειτέρα ἐπαρχία αὐτῆς οὖσα καλεῖται Σητία, πάλαι δὲ χώρα Πραισιῶν ἢ Ἐτεοκρήτων. Αὕτη ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς Μιραμπέλου βορειοανατολικῶς προβαίνουσα κολποῦται ἱκανῶς μεταξὺ τῶν ἀκρωτηρίων Σητίας (Ἐτσίας) πρὸς δυσμὰς καὶ τοῦ Σιδέρου (Σαλμωνίου ἢ Σαμωνίου) βορειοανατολικῶς, τὸ ὅποιον χωρεῖ εἰς μῆκος εἰς τὴν θάλασσαν ἐν ἀκτῇ πολλαχῶς ὀδοντωτῇ καὶ ἀποτόμῳ. Ἐκ τῶν ὁρέων δὲ τοῦ συστήματος τῆς Δίκτης δια τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Ἰεραπύτνης χωροῦσα σειρὰ τις εἰς τὴν χερσόνησον μέχρι τέλους αὐτῆς σχηματίζει μετὰ διαλείμματα κοιλάδων καὶ χασμάτων διαφόρους ἱκανῶς ὑψηλὰς κορυφὰς[§], ἐξ ὧν καταρρέουσι πρὸς διαφόρους διευθύνσεις πολυπληθεῖς ῥύακες καὶ μικροὶ ποταμοί, τῶν ὁποίων ἐπισημότερός ἐστιν ὁ περὶ τὴν Πραῖσον πηγάζων, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων δὲ Δίδυμοι ἢ Δίδυρα καλούμενος καὶ εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τοῦ εἰρημένου κολπώματος τῆς Σητίας ἐκβάλλων. Τὸ μέρος τοῦτο τῆς Κρήτης φαίνεται πρωϊμώτερον πολὺ τῶν ἄλλων πολιτισθὲν καὶ πυκνῶς οἰκισθὲν. Αἱ ἐν αὐτῷ πόλεις ἦσαν παμπάλαιαι, προμυκηναῖαι ἔτι, ἦσαν δ' αὐταὶ μὲν ὠχυρωμέναι, αἱ δὲ οἰκίαι αὐτῶν ἐστηρικμέναι ἐπὶ ἀνκλημάτων ἐπαλλήλων, βαθυμεθὲν ἀνερχομένων μέχρι τῆς κορυφῆς, τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ ὑπαρξίς τῶν διορωμένων τούτων ἐρειπίων ἀποδεικνύει, ὅτι εἰς κινδύνους ἀδικολεῖπτους ἦσαν ἐκτεθειμέναι καὶ ἐπιδρομὰς αἱ παμπάλαιαι ἐκτείναναι κοινότητες ἐξ ἀνατολῶν, βορρᾶ καὶ μεσημβρίας· διότι καὶ μετὰ τὴν πρώτην τῆς χώρας αὐτῆς κατοχὴν ὑπὸ τῶν παμπρωτων ἐποίκων, τῶν τῆς προμυκηναϊκῆς ἐποχῆς, τῶν ἐκ Φρυγίας ἢ Μικρασίας Ἀρίων (Τιτάνων καὶ Γιγάντων) καὶ τῶν ἐκ Συρίας Σημιτῶν, τῶν ἀποκαλουμένων νῦν Χεταιοπελασγῶν, παραπλέοντες εἰς αὐτὴν ναυτίλοι ἄλλοι ἐκ Φοινίκης καὶ Αἰγύπτου καὶ ἀποβάσεις ἀλλεπαλλήλους εἰς αὐτὴν ἐποιοῦντο καὶ σταθμούς καὶ πρακτορεῖα ἐμπορικὰ συνίστων, οἷα περὶ πάντων ἡ ἀκμᾶσας κατὰ

[§] *Ora Burs., IV^a ἀνωτ.

τὴν ἐξωτάτην ἄκραν Ἰτανος. Μεταξὺ δὲ τῶν κατ' αὐτὴν πολλῶν πόλεων διασημότεραι ἦσαν ἡ Πραῖσος, Ἐτεία (ἢ Σητιάς), Ἰτανος, Δραγμός, Γράμμιον (ἢ Γράνον) Ἀμπελος καὶ Ἀρσινόη.

Πραῖσος ἢ Πραισός, καθ' Ἡρόδοτον καὶ Στράβωνα καὶ Πραῖσος καὶ Πραισία καὶ Παραισός κατὰ Στέφανον, Θεόφραστον καὶ Ἀθήναιον. Αὕτη ἔκειτο ἐπὶ ἀναπεπταμένης θέσεώς μεταξὺ τῶν δύο ἀνωτέρων βραχιόνων νοῦ ποταμοῦ Διδύμων (τῶν νῦν Ζοῦ καὶ Παντέλης). Ἐν μέσῳ τῆς χώρας περίπου κειμένη ἐπὶ ὑψώματος ἀνωμάλου ἐξέτεινε τῷ χρόνῳ προΐοντι τὰ ὅρια αὐτῆς πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῶν Ἰτανίων, ἀφοῦ κατίσχυσε τῆς ἐν μέσῳ κειμένης πόλεως Δραγμοῦ, τοῦ ὁποῦ τοι τὰ ἔχνη ἐξηφανίσθησαν τέλεον, καὶ πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς ἀκτῆς τῆς Λιθυκῆς θαλάσσης, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Σκύλαξ λέγει, »Πραισός διήκει ἀμφοτέρωθεν«. Μετὰ ταῦτα διεπληκτίζοντο πρὸς ἀλλήλους οἱ ὑπολειφθέντες γείτονες περὶ ἐπικρατήσεως καὶ μόνον τῇ βοήθειᾳ τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Δ' τοῦ Φιλομήτορος (181—146 π. Χ.) ἐδυνήθησαν οἱ Ἰταῖοι ν' ἀντιτάξωσιν ἀντίστασιν φαίνεται ἀποτελεσματικὴν. Διότι μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἔμειναν αἱ περὶ ὧν γῆς σχέσεις τῶν διαμαχομένων γειτόνων σχεδὸν ἀμετάβλητοι. Μετὰ τινὰ ὅμως χρόνον προσεβλήθη ἡ Πραῖσος ὑπὸ τῶν πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ἰσχυροτέρων γειτόνων Ἰεραπυτνίων προχωροῦντων πρὸς ἀνατολὰς καὶ κατεστράφη, ἡ δὲ χώρα ἔκτοτε ὑπ' αὐτῶν κατεσχέθη. Οἱ ἐνταῦθα προϊστορικοὶ ἢ προελληνικοὶ ἔνοικοι, οἱ αὐτοκαλούμενοι Ἐτεόκρητες, γνήσιοι Κρήτες, κατὰ τὴν κοινὴν πάντων τῶν ἀρχαίων ὁμολογίαν ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν ἐπερχομένων ἐπηλύδων συνηλάθησαν καὶ περιωρίσθησαν ἔχοντες κέντρον καὶ πρωτεύουσαν μετὰ τοῦ ἐπινείου αὐτῆς Σητίας τοῦ λοιποῦ τὴν Πραῖσον. Διετέλουν δὲ κατὰ τὰς ἀρχαίας εἰδήσεις ἀκοινώνητοι πρὸς τοὺς ἄλλους νησιώτας, καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐπίσης παναρχαίους τοῦ Ὀμήρου Πελασγοὺς καὶ Ἀχαιοὺς, μὴ μετέχοντες τῶν κοινοπραγιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων ὑποθέσεων, μέχρις οὗ κατελύθησαν ὑπὸ τῶν Δωριέων Ἰεραπυτνίων συγχωνευθέντες τοῦ λοιποῦ μετ' αὐτῶν ¹. Τὰ εἰρήπια τῆς παναρχαίας βεβαίως Πραῖσου,

¹ Ὅρα Ἡρόδ., VII, 170 καὶ Στράβ., X, 479. Ἐπιθε καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ κατὰ τοὺς Ἐτεόκρητας.

δρώμενα παρὰ πῶ νῦν χωρίῳ Βεβέλους, σύγκεινται ἔτι καὶ νῦν ἐκ τειχῶν καὶ σωρείας λίθων καὶ θραυσμάτων κεραμείων προμυκηναίων, ὀνομάζεται δὲ ἡ θέσις, ἐν τῇ ὁποίᾳ ταῦτα κεῖνται, ἔτι καὶ νῦν Πραῖσος ἢ Πραισιόι. Τὸ μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἱερὸν τοῦ Δικταίου Διός¹, τὸν ὁποῖον μᾶλλον ἐλάτρευον οἱ Πραῖσιοι ὡς πρῶτοι Κρήτες τοῦ τῶν ἐπηλύδων Δωριέων Ἀπόλλωνος, ἔκειτο οὐχὶ πρὸς δυσμάς, ὡς λέγει ὁ Σπράττης, ἀλλὰ πρὸς ἀνατολάς, ἐγγὺς τῶν ὀρίων τῶν Ἰτανίων, καθὰ συνάγεται ἐκ² τῆς ἀνευρεθείσης περὶ ὄρων γῆς μεγάλης ἐπιγραφῆς ἐν Τοπλουμοναστιῇ³. Τὰ νομίσματα τῆς πόλεως φέρουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸν τύπον τοῦ Διὸς (πρὸς δὲ καὶ μελίσσης καὶ κριοῦ) καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Δήμητρος⁴. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα αὐτοτελὲς οὔσα ἡ Πραῖσος εἶχεν ἐπίνειον τὴν 2 1/2 ὥρας ἐν τῇ βορείῳ παραλίᾳ κειμένην Σητιάν (ἢ Ἐτεῖαν ἢ Ἥτειαν καὶ κατ' ἄλλους Ἥτιν), οὐχὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ὀχυρωθείσης ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν Σητίας, ἀλλ' ἀνατολικώτερον, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τῶν Διδύμων δεξιόθεν, ὅπου τὸ χωρίον Πέτρα. Ἐνταῦθα καὶ ἐπὶ τινος ὑπερκειμένου λόφου εὑρηνται λείψανα ἐκ πολυγωνικῶν λίθων τείχους καὶ ἀνακλημματικῶν ὑπερεισμάτων οἰκοδομῶν καὶ ἐξ ἔργων κεράμου καὶ ὀρειχάλκου. Ἐν τῇ πόλει Ἐτεῖα κατὰ Διογένη Λαέρτιον ἐγεννήθη ὁ Μύσων, εἷς τῶν ἐπτά σοφῶν, ἐνῶ ὁ Πλάτων λέγει αὐτὸν Χηνέα⁴. Νεώτερος δὲ ἀρχαιολόγος, ὁ Ἰταλὸς Λούκιος Μαριάνης (1894) λέγει ὅτι ἐν χωρίῳ Πισκοκεφάλῳ ηὔμοιρσε νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ ἀντιγράψῃ ἐπιγραφὴν, ἐν ᾗ ἀπαντᾷ πόλις φέρουσα τὸ ὄνομα Σητεῖα. Λέγει δ' ὅτι αὕτη προέρχεται ἐκ τῶν τῆς Πραῖσου ἐρειπίων διαλαμβάνουσα συνθήκην συναφθεῖσαν ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων μεταξὺ Πραισιῶν καὶ τῶν πολιτῶν Σητείας καὶ Στηλῶν περὶ τῆς ἀλιείας καὶ τοῦ ἐμπορίου τοῦ πορφυρογενοῦς κογχυλίου ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς τῆς νήσου ἀκταῖς⁵. Πολὺ πιθανὸν ὅτι ἀρχαιότερον ἢ

¹ Ὁρα Στράβ., X, 475 καὶ 478.

² Bursian, II, 576, σημ. 1.

³ Eckhel, D. n. v. I. 2.319 καὶ Δάππερ 386 καὶ ε.

⁴ Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Ἰτανός. Διογένη Λαέρτιον, Μύσων, καὶ Πλάτωνα παρὰ Παισαν. ἐν Φωκ., 24.

⁵ Ὁρα ἐφημερίδα Χανίων »Αὐγήν« ἀριθ. 5, Μαρτίου 26, 1895.

πόλις αὕτη ἐκαλεῖτο Ἑτεία ἢ Ἥτεια, μετέπειτα δὲ Σητεία, ὅτε θὰ ἦτο αὐτοτελής, μὴ ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς Πραΐσου, ἐφ' ᾧ καὶ συνάπτει τότε συνθήκην μετ' αὐτῆς, ὡς καὶ αἱ Στῆλαι.

Ὡς ἐκ τῶν νεωτέρων δὲ ἐρευνῶν (1894—5) καὶ ποικίλων εὐρημάτων συνάγεται, οἱ Πραΐσιοι ἢ οἱ Ἑτεόκρητες πρὸς τε τὴν Ἑτεϊάν ἢ Σητιάν, πρὸς ἄρκτον, καὶ πρὸς τὴν Ἴτανον, κατ' ἀνατολάς, διαπλούμενοι, ἦσαν οἱ ἐπίγονοι τῶν παμπρώτων ἐκείνων τῆς νήσου ἐνοίκων, οἵτινες οὐ μόνον τῶν ἀποίκων Συροφοινίκων, ἀλλὰ καὶ τοῦ Μυκηναίου καὶ Θηραϊκοῦ λεγομένου πολιτισμοῦ προηγῆθησαν. Ὁ ἔφορος τοῦ μουσείου τῆς Ὁξφόρδης Μύρες διεπίστωσε καὶ ἀπεφάνθη, ὅτι οἱ χρῆσιν ποιούμενοι τῶν ἀνωτέρω προφοινικικῶν καὶ προμυκηναίων διαφόρων εὐρημάτων, τῶν κατατεθέντων πάλιν ἐν τῷ μουσεῖῳ, κατατάττονται εἰς τὸν προελληνικὸν ἐκείνον λαόν, ὁ ὅποιος ἐβίου ἤδη ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἐπὶ τῆς ἰβ' αἰγυπτιακῆς δυναστείας, ἥτοι περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης χιλιετηρίδος π. Χ.

Ἴτανος. Αὕτη ἔκειτο ἀνατολικῶς τῆς Πραΐσου, περὶ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς. Ὁ Σπράττης τάττει αὐτὴν κατὰ τὸ ἐν τῇ παραλίᾳ χωρίδιον Κάτω-Ζάκρον ἢ Ζάκρον μεσημβρινῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Πλάκας. Ἄλλ' ὁ Βουρσιανὸς διεσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐμπορικὴ αὕτη πόλις ἔκειτο κατὰ τὸ κόλπωμα τὸ ἐκ τῶν ἀκρωτηρίων Σιδέρου καὶ Πλάκας σχηματιζόμενον, διότι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπὶ δύο θέσεων εὐρίσκονται ἐρείπια ἀρχαιοτήτων καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Σαλμωνίας Ἀθηνᾶς, πρὸς βορρᾶν μὲν ἀπέναντι τῆς νήσου Ἐλάσης ἢ Ἐρμηόπολις, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἀπέναντι δύο μικρονήσων, αἵτινες καλοῦνται Γρᾶδες, λόφος κωνοειδῆς μετ' ἐρείπιων ἀρχαίου φρουρίου, καλουμένου νῦν Παλιό-κάστρου καὶ λειψάνων οἰκημάτων εἰς τοὺς πρόποδας αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν Ἐρμηόπολις θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ εἰρημένου γεωγράφου, ἐξ ἐπιγραφῆς ἐν αὐτῇ εὐρεθείσης¹, ὡς ἡ ἔδρα τοῦ ἱεροῦ τῆς Σαλμωνίας Ἀθηνᾶς, περὶ τὸ ὅποιον βραδύτερον συμφασίθη μικρά τις κοινότης, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἀγνοεῖται (ἴσως Σαλμώνη ὄν)· ἡ

¹ »Εἰς στάλαν λίθιναν καὶ θέμεν εἰς τὸ ἱερὸν τᾶς Ἀθαναίας«. Ὅρα καὶ Spratt, II, 1, καὶ 4.

δὲ θέσις τοῦ ἱεροῦ ἐν τῇ ὑπωρείᾳ ἀντὶ τῆς ἀκρωρείας ἢ τῆς ἐξω-
τάτης ἀκρας τοῦ ἀκρωτηρίου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἡ θεότης ὠνομάσθη,
ἐστὶν ὅλως ἀνάλογος πρὸς τὴν θέσιν τῶν ἱερῶν τοῦ ἐπὶ τοῦ Ταί-
νάρου καὶ τοῦ Γεραῖστου Ποσειδῶνος. Τὸ Παλαιόκαστρον δὲ δει-
κνύει πιθανῶς τὴν θέσιν τῆς πόλεως Ἰτάνου, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα
καὶ τὸ γειτονεῦον ἀκρωτήριον (τὸ νῦν Πλάκα) ἔφεριν. Ἐπὶ τῶν
δύο τούτων θέσεων τούναντιον ὁ Σπράττης τάττει πρὸς βορρᾶν μὲν
πόλιν Ἐτέραν ἢ Ἀρσιονήν¹, πρὸς μεσημβρίαν δὲ (ἐνθα ὁ Βουρσιανὸς
τὴν Ἰτανον) τὴν πόλιν Γράμμιον ἢ Γῤῥανον κατὰ Κίπερτον, ὅπερ
Ἰτανος κατὰ Βουρσιανὸν καὶ Φόσσην ἀντὶ Γῤῥνος ἀναγνωστέον².
Τέλος δὲ ὁ νεώτερος ἀρχαιοδίφης καὶ ἐπιγραφικὸς Φρειδ. Ἀλ-
μπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ Ἰτανος ἔκειτο ἐν τῇ νῦν Ἐρημουπόλει.
Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ Ἰτανος τακτέα κατὰ τὸ κόλπωμα τῶν
νῦν Γῤῥῶδων, ὅπου τὸ Παλαιόκαστρον³. Ἦτο δὲ ἀρχαιοτάτη, ἐφ' ᾧ
λέγει καὶ ὁ Στέφανος ὅτι ὠνομάσθη ἀπὸ Ἰτάνου Φοῖνικος ἢ ἐνὸς
τῶν Κουρήτων μιγάδος. Διετέλεσε δὲ ἀνέκαθεν σταθμὸς ἐμπορι-
κός, ἐν τῷ ὁποίῳ λίχν πρῶτῳ πλὴν τῶν προελληνικῶν Ἐτεο-
κρήτων καὶ Φοῖνικες Σημίται καὶ ἄλλοι ἐνιδρύθησαν, πρακτορεῖα
ἐμπορικὰ καὶ βιομηχανικὰ πορφύρας καὶ ὑάλου καταστήματα
ἔχοντες, ἐφ' ᾧ καὶ τὰ νομίσματα αὐτῆς παριστῶσι γυναῖκα, ἥς
τὸ κάτω μέρος ἔχει σχῆμα ἰχθύος, καὶ Τρίτων, ἀρχαιοτάτην
ἐνάλιον θεότητα ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τῆς Κρήτης, καὶ μυθικοὺς
θαλασσίους ὄφεις μετ' ἐπιγραφῆς ΙΤΑ (Ἰτανίων) ἢ ΕΥΦΑΜΟ
(Εὐφάμου) ἢ κεφαλὴν Ἀθηνᾶς⁴. Θηραῖοι δὲ ἀναζητοῦντες κατὰ

¹ Εἰς ταύτην πιθανὸν ἀνήκουσι τὰ νομίσματα, ἐφ' ὧν ἡ ἐπιγραφή »Αρσι.«
Δάππερ. σ. 346.

² Ὅρα Σκύλ. ἐν Περ., 47, »Γῤῥανος (ἀντὶ Ἰτανος) ἀκρωτήριον Κρήτης πρὸς
ἥλιον ἀνίσχοντα».

³ Bursian II, 576. καὶ ἐ., καὶ σημ. 1, σελ. 577.

⁴ Ἐπιθι περὶ τούτου ἐν πολλοῖς τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐκτιθέμενα. Παράβ. καὶ Eckhel
Doctrinam n. v. I. 3, 314 καὶ ἀνακρινώσεις τοῦ νομισματολόγου κ. I. Σδορώνου
ἐν τῇ Γερμανικῇ σχολῇ Ἀθηνῶν (κατὰ Δεκέμβριον 18. 96) καθ' ἃς διὰ συνδυασμῶν
ἀνευρίσκει οὗτος τὸν χρόνον, καθ' ὃν Εὐφημὸς τις ὑπῆρξε τύραννος τῆς Ἰτάνου,
ἥτις πρότερον ὁ κατὰ τὴν Ὁάξον τῆς Ἰδης Ἐτέαρχος), μεθ' ὃν οἱ Ἰτάνιοι τῇ
ἄρωγῇ τῶν Ἀθηναίων ἀνέλαβον πάλιν τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα. Λέγει δὲ ὁ
ἡμέτερος νομισματολόγος, ὅτι τὴν διὰ τῶν νομισμάτων ἐμφαινομένην ταύτην πολι-

τὸν χρησμὸν πλοηγούς πρὸς ὁδηγίαν τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐν τῇ Λι-
βύῃ ἀποικίας αὐτῶν Κυρήνης, μόνον ἐνταῦθα εὔρον εἰδήμονας πρὸς
τὸν σκοπὸν τοῦτον, καθὼ ἐμπόρων ἐνταῦθα καὶ ναυτῶν οἰκούν-
των¹. Ἐνεκα δὲ τῆς ἐν παρόδῳ θέσεως τῆς πόλεως (ὡς καὶ ἐν
Ἱεραπύτνῃ εἶδομεν) τὸ ἐμπόριον ἐξηκολούθει ἀκμάζον ἐν Ἱτάνῳ,
ἡ ὁποία διεφιλονείκει πάντοτε πρὸς τὴν ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ Ἱεράπυ-
τναν βῆμα πρὸς βῆμα τὸ ἔδαφος τῆς χώρας, ἐν δὲ τῇ συνεχιζο-
μένη ταύτῃ ἔριδι τῶν δύο πόλεων ἀνemieχθη ὕστερον καὶ ὁ Λαγί-
δης Πτολεμαῖος ὁ Φιλομήτωρ ἐλόμενος τὰ τῶν Ἱτανίων καὶ δὴ
καὶ ἐπικουρίαν εἰς αὐτοὺς ἀποστείλας. Κατ' ἐπιγραφὴν δὲ διε-
ξοδικὴν παρὰ τῷ Τοπλουμοναστῇρι (= τὸ Πλούσιον Μοναστῇρι²)
εὑρεθεῖσαν καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων ἔτι ἐξηκολούθουν αἱ δύο πολιτεῖαι
περὶ ὅρων γῆς διαπληκτιζόμεναι· διότι ἐν αὐτῇ ἀναγράφεται
ἀπόφασις κανονιστικὴ τῶν ὁρίων αὐτῶν ληφθεῖσα ὑπὸ τινος ἐκτὸς
τῆς νήσου κοινότητος, τῆς τῶν Παρίων ἢ τῆς τῶν ἐπὶ Μαϊάν-
δρῳ Μαγνήτων, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Ῥωμαϊκὴ σύγκλητος ἀνέθηκε
τὴν περὶ τούτου δικαιοσύνην³. Μνημονευομένη δὲ ἡ Ἱτανος οὐ
μόνον ὑπὸ τοῦ Πλινίου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου καὶ τοῦ Ἱε-
ροκλέους, φαίνεται ὅτι διετηρεῖτο καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέ-
ρους χρόνους. Ὑπάρχουσι δὲ νομίσματα οὐ μόνον Ἱτάνου, ἀλλὰ
καὶ Τάνου, τὰ ὁποῖα πρὸς τῷ τύπῳ τοῦ Διὸς φέρονται ἀμφότερα
καὶ ἀετὸν ἐπ' ἀριστερὰ παρέχουσιν ὑπόνοιαν ταυτότητος ὀνόμα-
τος πόλεως⁴. τοῦλάχιστον Τάνος πόλις οὐδαμοῦ ἐν Κρήτῃ τάτ-
τεται. Ἐν τοῖς ἐρεπίοις τῆς Ἱτάνου, τῆς ὁποίας τὸ πλεῖστον
μέρος νῦν καλύπτεται ὑπὸ τῶν κυμάτων, εὔρεν ὁ Ἀλμπερ ἀντι-
κεείμενα διάφορα ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς, οἷον ὅπλα ὀρειχάλκινα,
λάρνακας, τόξα, γαλοπέτρας καὶ ἄλλα· ὁ δὲ Μαριάνης ἀγαλμά-
τια προμυκηναῖα, ἐτεοκρητικά. Εἰ δὲ καὶ αὐτόνομος ἡ Ἱτανος,

τικὴν μεταβολὴν ἐξηγεῖ καὶ ἐπιγραφὴ τις, ἣν ὁ Halbherr ἀνεῦρεν ἐν Ἱτάνῳ καὶ ἐν ᾗ
ἀναγράφεται ὅρκος τῶν Ἱτανίων πολιτῶν.

¹ Ὁρα Ἡρόδ. IV, 151.

² Ἄλλοι θεωροῦσι τὴν λέξιν σημαίνουσαν Διπλοῦν Μοναστῇρι.

³ Pashley, I, 290 καὶ Boeckh, C. I. gr. n. 2561, Vol. II, καὶ ἑ.

⁴ Ὁρα Bursian, II, 577, σημ. 2. Περὶ τῶν νομισμάτων ὅρα Eckhel, D. n. v., I, 2, 304 καὶ Δάππερ, σ. 373 καὶ 392.

δὲν καταλέγεται μετὰ τῶν συνθηκολογησασῶν τῷ 170 πόλεων τῆς νήσου μετὰ Εὐμένους τῆς Περγάμου, ἕως ἔνεκα τῆς ἀντιζήλου Πραΐσου ἢ τῆς Ἱεραπύτνης, ὡς καὶ ἐν τοῖς δυτικοῖς ἡ Κυδωνία ἔνεκα τῆς Πολυρρηνίας.

Δραγμός. Μεταξὺ τῆς Πραΐσου, τῆς Ἰτάνου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Δικταίου Διὸς ἔκειτο ἡ πόλις Δραγμός καὶ κατ' ἄλλους τὸ Γράμμιον ἢ Γρᾶνον, κατὰ τὴν μεγάλην ἐν Τοπλοῦ-Μοναστηρίῳ ἐπιγραφὴν. Ταύτας ὁ Μαριάνης ὑποθέτει, ἔνεκα τῶν εἰς δύο μέρη τοῦ Παλαιοκάστρου ἰδιατέρων ἐρειπίων, ἀναφερόμενα, τὰ μὲν εἰς τὸ ἄστυ, τὸν Δραγμόν, τὰ δὲ εἰς τὴν ἀκρόπολιν, τὸ Γράμμιον ἢ Γρᾶνον. Τὸ ἔδαφος τῆς χώρας τῆς πολιτείας τῆς Ἰτάνου, τὸ ὁποῖον πάντως πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τοῦ ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ἀκτῆς ἀκρωτηρίου Ἐρυθραίου (Γουδεροῦ) ἐξετείνετο, φαίνεται περιέχον δύο ἔτι πόλεις ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς, τῶν ὁποίων λείψανά τινα διασώζονται. Καὶ ἡ μὲν βορειοτέρα, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἀγνοεῖται, ἔκειτο ἐπὶ μικροῦ τινος περικεκλεισμένου καὶ ἀλιτενοῦς ἐπιπέδου παρὰ τῷ ὄρμῳ τοῦ νῦν χωρίου Ζάκρο, ἐπὶ τριῶν ὑψωμάτων, εἰς τὰ ὑποκείμενα τῶν ὁποίων ἄκρα διακρίνονται ἔτι ἀρχαῖα οἰκοδομικὰ ἀναλημματικὰ ὑπερείσματα καὶ προχώματα. Ἐν ταύτῃ τῇ θέσει τάττει ὁ Σπράττης τὴν Ἰτανον ¹. Ἡ δὲ δευτέρα ἡ Ἀμπελος, τῆς ὁποίας καὶ τὸ γειτνιάζον ἀκρωτήριον ἔφερε τὸ ὄνομα, ἔκειτο 1 1/2 ὥραν νοτιώτερον, ἐπὶ μικροῦ τινος ἀνοικτοῦ ὕμμου, ὁ ὁποῖος ὑπερασπίζεται κατὰ τι ἐκ δύο προκειμένων νησυδρίων, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται νῦν Καβάλλοι ². Ἡ ἀναφερομένη δὲ ὑπὸ τοῦ Σώματος τῶν Ἐπιγραφῶν Ἑλεία ³ δὲν εἶνε πόλις βεβαίως, ἀλλὰ τὸ ἐλῶδες πεδῖον, τὸ νῦν Καταλεόνι καλούμενον καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ Ζάκρον παραλίας ἀποχωριζόμενον διὰ παρεμπιπτούσης ὀρεινῆς σειρᾶς ἐκ τοῦ τέρματος τῶν κατὰ τὴν Σητιάν διηκόντων Δικταίων ὁρέων.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτιον ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ὠρισμένων καὶ μεμάρτυρημένως ἀναγραφομένων ἀρχαίων πόλεων τῆς Κρήτης· πλὴν τούτων ὅμως φέρονται καὶ ἄλλαι, ὧν

¹ "Ora Spratt, I, 233 καὶ ἑ.

² Bursian, II, 577, Παράβ. καὶ Spratt II, 238.

³ Boeckh, C. In. gr. n. 2561, 6. Z. 77.

ἀγνοεῖται ἡ θέσις καὶ μόνον τινὲς αὐτῶν ἐκ νομισμάτων γινώσκονται, καὶ ἄλλαι ἐκ λεξικογράφων καὶ ὀφισαιτέρων συγγραφέων. Τοιαῦταί εἰσιν ἡ Γιαμία παρ' Ἡσυχίῳ· τὰ Δαίδαλα παρὰ Στεφάνῳ· ἡ Δουλόπολις (πιθανὸν ἢ ἐν μεταφράσει περισθεθεῖσα νῦν ἐν Σελίνῳ Σκλαβοπούλᾳ), ἂν δὲν ἦνε τὸ ἐν Ἀμαρίῳ χωρίον Ἀποδούλου (= ἀπὸ δούλων) ἢ τὸ πλησίον τοῦ Ἀγίου Θωμᾶ τοῦ Μονοφατσίου Δοῦλοι, τὴν ὁποίαν καλεῖ ὁ Στέφανος χιλιάνδρον¹· ἡ Δραῦκα παρὰ Τσέτση (ἐν Λυκόφρ., 1304)· ἡ Ἑλία ἢ Ἑλαία παρὰ Πλινίῳ (IV, 20), καταταττομένη ὑπ' αὐτοῦ ἐν ταῖς προσαρκτίαις πόλεσι, μεταξὺ Φαλασσάρνης καὶ Κισάμου (κατὰ τινὰς ἢ νῦν Δρακῶνα)· ἡ Κλάτος ἐν τισι τοῦ Πλινίου ἐκδόσεσιν (IV, 20), ἴσως Ἑλατῆς καὶ παρὰ Στεφάνῳ Ἰλατία². αἱ Καινοὶ ἢ Καινὼ ἢ Κάνος, τὴν ὁποίαν ὁ Πάσλεϋ καὶ ἄλλοι τάττουσι παρὰ τὴν Σαμαρρὰν Σφακίων· ἡ Κατρέα, κατὰ μὲν τοὺς Τεγεάτας ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἐκ Τεγέας Ἀρχιδίου κτισθεῖσα, κατὰ δὲ τοὺς Κρήτας ὑπὸ Κατρέως τοῦ Μίνως³· ἡ Μῶδα ἢ Μωδαία (μετὰ νομισμάτων ἐχόντων τὴν λέξιν »Μωδαίων«), ἴσως τὸ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χανίων Μῶδι· ἡ Μακραθοῦσα, καταταττομένη ὑπὸ τοῦ Πλινίου (IV, 20) ἐν ταῖς κατὰ τὸ δυτικὸν τῆς νήσου⁴· ἡ Κίσαμος, ἑτέρα παρὰ τὸ τῆς Πολυρρηνίας ἐπίνειον, τὴν ὁποίαν τάττουσιν οἱ παραδεχόμενοι αὐτὴν ἀνατολικώτερον τῆς Ἀπτέρας παρὰ τὴν ἄκτὴν καὶ δευτερον ἐπίνειον αὐτῆς θεωροῦσι· τὸ Ὀνούχιον, περὶ ἧς ὁ Στέφανος λέγει : »Τόπος Κρήτης ἀπὸ ὄνυχος ἀγκύρας ἐν αὐτῷ ἐνσχεθείσης, τῶν Ἀμυκλαίων ἀποικισάντων«⁵· ἡ Ῥιζηνία

¹ »Φασὶ κατὰ Κρήτην Δουλόπολιν εἶναι χιλιάνδρον« Στέφ. Βυζ. Ὁ δὲ Σουλῆδας »Ἔστι καὶ ἐν Κρήτῃ Δουλόπολις, ὡς Σωσικράτης ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Κρητικῶνα. Ὁ δὲ Ἡσύχιος : »Δούλων πόλις. Εὐπολις ἐν Μαρικᾷ, κώμην γὰρ λέγει δούλων πόλιν. Ἔστι δ' ἐν Κρήτῃ καὶ Λιδύη«. Στέφανος δ' ὁ Βυζάντιος ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ προστίθει : »Σημειωτέον δ' ὅτι Κρατῆνος ἐν Σεριφίοις πόλιν δούλων φησὶ« Ὁρα Pashley, II, 83, ἐν ὑποσημειώσει.

² Ὁρα Hoeck, I, 532.

³ Πausan. Ἀρκ., 53—Ὑπάρχει θέσις τις ὀχυρά, κατὰ τὴν εἰς τὰ Σφακία εἴσοδον καλουμένη ἔτι ὁ λαγγὸς τοῦ Κατρέ. Ἐπιθὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ περὶ τῶν βασιλέων (Κατρέας).

⁴ Hoeck, I, 435.

⁵ Πλούταρχον, »Περὶ ἀρετῆς γυναικῶν«. Ἰσως μέρος τῆς παραλλίας Χερρονήσου, ὅπου προσορμισθέντες οἱ περὶ τὸν Πόλλιν Δωριεῖς καὶ Μινύαι Πελασγοί

(πόλις Κρήτης, ὁ πολίτης Ῥιζηνιάτης. Στέφ. 1). τὸ Σκυλέτιον, τὸ Στρένον, ἡ Σύρινθος, παρὰ Στεφάνω· ἡ Τάρβη (ὑπεράνω τοῦ Ἀσκούφου Σφακίων ὄρος Ντάβρη ἢ Ντάβροι νῦν καλούμενον· πιθανὸν αὕτη)· ἡ Τιρεσία (συνηχοῦν πως πρὸς τὸ νῦν Θέρισον) παρὰ Θεοφράστῳ (Φυτ. ἱστορ. III, 5). τὸ Ὑρτανον (ἴσως Ὑρτακον ἢ Ὑρτακίνα)· ἡ Ὑστόη ἢ Ὑστοίχ (Hoeck, I, 434)· ἡ Φαλάννα παρὰ Στεφάνω, τῆς ὁποίας καὶ νομίσματα ἀργυρᾶ σώζονται², πατρίς δὲ Φενιάδου τοῦ περιπατητικοῦ, πρὸς ταύτη δὲ καὶ ἄλλη παρὰ Στεφάνω Φαλαννία καλουμένη, διάφορος δὲ τῆς Φαλάννας· μνημονεύεται δὲ παρὰ Στεφάνω καὶ Πλινίῳ καὶ πόλις Φαραί ἡ καὶ ἄλλως Φάρις, καὶ ὁ μὲν λέγει αὐτὴν ἀποικίαν ἐκ Μεσσηνίας, ὁ δὲ τάττει ἐν τοῖς μεσογειοῖς πόλεσι, πρὸς δὲ καὶ αἱ Μυκῆναι ἐλέγοντο κτισθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος, καὶ Βοικί (ἴσως ἡ Βοίβη) καὶ Αἴπεια³. Ὁ Δάππερ δὲ τάττων ἄλφαβητικῶς τὰς πόλεις τῆς Κρήτης ὀνομάζει πρώτην τὸ Ἀγριον, τὴν ὁποίαν καὶ ἑδραν ἐπισκοπῆς λέγει ἐκ τῶν δώδεκα τοιούτων ἐπὶ αὐτοκράτορος Λέοντος⁴. Εἰ δὲ καὶ ὁ νεώτερος γεωγράφος Βουρσιανὸς οὐδόλως μνείαν αὐτῆς ποιεῖται, ἠθέλομεν ὅμως τολμήσει ἡμεῖς νὰ τάξωμεν αὐτὴν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐπαρχίᾳ Ῥεθύμνης, κατὰ τὸ νῦν μοναστήριον Ἀρσανιον, ὅπου γίνεται ὁ ἀριστος ἐν πᾶσιν οἶνος τῆς Κρήτης ὁ καλούμενος Ἀριούσιος ἢ Ἀριώτικος, τοῦτέστιν Ἀγριούσιος ἢ Ἀγριώτικος⁵. Ὑπάρχει δὲ καὶ

ἀπῆλθον ἐκ τριχυμίας ἀπολέσαντες τὴν ἄγκυράν των ἐκεῖ ἐνσχεθεῖσαν. Ἐπιθι τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ (Δωριεῖς).

¹ Ὁ Πάσλεϋ τάττει αὐτὴν (II, 156) εἰς τὰς λεγομένας ρίζας τῆς ἐπαρχίας Χανίων (Θέρισον, Μεσολά, Λάκκους)· καὶ αὗται μὲν λέγονται κατ' ἐξοχὴν ἐν Κρήτῃ Ῥίζαι (ὡς οὔσαι ρίζαι τῶν Λευκῶν ὀρέων)· ἀλλὰ Ῥίζα ὑπάρχει καὶ ἐν Σφακίοις, κατὰ τὴν Ἀνώπολιν (Burs., II, 547) μετὰ λειψάνων ἀρχαιοτήτων, καὶ ἡ ἐπαρχία Βιάννος λέγεται καὶ Ῥίζον, ὡς οὔσα καὶ αὕτη εἰς τὴν Ῥίζαν τῆς Δίκτης.

² Ὁρα Eckhel, D. n. v., I, 2, 318 καὶ Δάππερ, σ. 383.

³ Ἰσως οἱ μετὰ τοῦ Δωριεῖος ἀργηγέτου Πόλλιδος ἐκ τοῦ Ἀμυκλαίου νομοῦ εἰς Κρήτην ἀπάραντες συνήκισαν καὶ πόλιν Φαράς, ὡς εἶδομεν καὶ Θεράπνας (ἐν πεδίῳ Γόρτυνος). Ὁρα καὶ Hoeck II, 431—437 καὶ 442 καὶ Muller's Dorier I, 1, 9.

⁴ Δάππερ, σ. 40. Ὁρα καὶ ἔμπροσθεν τὸ παρὰ τὴν Ῥεθύμναν Ἀγριο·.

⁵ Τὸν αὐτόν, σ. 307 καὶ 310, σημ. β'. Ἴδε καὶ Κρητικά Μ. Χουρμούζη, σ. 13. Περὶ αὐτῆς ὅρα ἔμπρ. ἐν σελ. 135.

χωρίον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ "Όρος νῦν λεγόμενον, ἐξ οὗ ἔσως τὸ "Όριον καὶ οἱ "Όριοι. Ὑπάρχουσι δὲ νομίσματα φέροντα ἐπιγραφὴν »Αρσια ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως μετὰ δύο δελφίνων, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας κεφαλὴν Παλλάδος, ἄλλα δὲ τὴν ἐπιγραφὴν »'Αργεσιων« καὶ κύκνον μετὰξὺ δύο δελφίνων, καὶ ὅπισθεν κεφαλὴν γυναικὸς μετὰ τιάρας δι' ἀνθέων κεκοσμημένης καὶ μετὰ ἐνωτίων καὶ περιδεραίου ¹. Ἰσως τούτων τὰ μὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν πόλιν Ἀρσινόην ², τὰ δὲ εἰς τὴν κοινότητα τὴν περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Διός, τὸ Ἀρκέσιον ³, ὅπως ὑπῆρχε καὶ πόλις Δελφῶν συνώνυμος τοῦ περιωνύμου ἱεροῦ τῶν Δελφῶν. Κατὰ τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν, δὲ ἐπιγραφὴν ἐκείνην ὑπὸ Ἀλμπερ, ἐν ἣ αἱ συμμαχοῦσαι 30 πόλεις τῆς νήσου μετὰ Εὐμένους τῆς Περγάμου, ὑπῆρχε καὶ πόλις Ἐλτυνα, ἥς οἱ κάτοικοι τάττονται μετὰ τοὺς τῆς Ἐλύρου καὶ τῆς Ὑρτακίνης καὶ πρὸ τῆς Ἀνωπόλεως καὶ τῆς Ἀραδῆνος. Ἐτι δὲ καὶ ἄλλη τις Ἐρταία, αὐτόνομος καὶ αὐτή, γνωστὴ γενομένη ἐξ ἐπιγραφῆς ἀνακαλυφθείσης ἐσχάτως ἐν Κνωσῷ καὶ δημοσιευθείσης ὑπὸ I. Περδικάρη, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ γυμνασίου ⁴.

Πολλὰ δὲ τῶν ἐν τῷ τοπογραφικῷ τοῦ Σίβερ καὶ ἄλλων χάρτη σημειουμένων ἀρχαίων τούτων πόλεων ἀντιστοιχοῦσιν ἐκ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον παρεμφερείας τοῦ ὀνόματος πρὸς τὰ τῶν καθ' ἡμᾶς χωρίων. Δὲν φαίνεται δὲ τινων αὐτῶν ἢ οὕτως ὑποδεικνυομένη θέσις ὅλως ἀπίθανος, πολλῶν ἐτέρωθεν πάλιν ἀπεχουσὼν πλείστον ὅσον. Οὕτως ἐν παραδείγματι, πλὴν τῶν καταφανῶς ὁμοίως καὶ ἀπαραλλάκτως, ἐν ὀνόμασι χωρίων καὶ πόλεων διατρωθεισῶν Τυλίσσου, Χερσονήσου, Βιάννου, Ἀξοῦ, Ριθύμνης, Κισάμου, Ἀραδένης, Ἀνωπόλεως καὶ ἄλλων, ἢ Στρένος (Στέρναις, ἐν Ἀκρωτηρίῳ), αἱ Στήλαι (Στύλος), ἢ Ῥάμνος (Ῥαμνή), καὶ ἡ Καῖνος ἢ Καινὼ (νῦν Κάϊνα, ἐν Ἀποκορώνῳ), τὸ Διατόνιον (Ἀϊτάνια, ἐν Πεδιάδι) καὶ ἄλλα εἰσι πιθανῶς τοιαῦ-

¹ Όρα Eckhel, D. n. v II, 304, καὶ Δάππερ σ. 346 καὶ 392.

² Όρα ἔμπρ. σ. 232.

³ Όμοίως σ. 140.

⁴ Όρα δελτίον Ἑστίας, ἀριθ. 591, Ἀπριλίου 24 τοῦ 1888. Ἐκ νομισμάτων ἀνευρισκομένων ὁσημέραι συνάγεται, ὅτι καὶ ἄλλαι πόλεις ἔτι ὑπῆρχον, οἷον ἡ Μωδέα καὶ ἡ Τίτυρος ἢ Τίσυρος.

ται, ὁ χρόνος δὲ θέλει δείξει ἴσως τὸ ἀληθές καὶ ἀκριβές, ὡς γίνεται ἐν πολλοῖς ὁσημέραι παραπλησίους.

Νησίδες περὶ τὴν Κρήτην.

Παρὰ τῇ βορείῳ ἀκτῇ ἢ κατέναντι αὐτῆς εἰσιν αἱ ἑξῆς :

Ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἄκρας καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Κωρύκου (Βούζα) ἀπαντῶσι πρῶται τρεῖς νησίδες ἡ Μύλη (Ποντικονήσι) νοτιοδυτικῶς, ἡ Μέση (Γραβούζα), ἐφ' ἧς τὸ περίφημον ἐπὶ ἐνετοκρατίας καὶ τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως μετὰ ὅρου τινὸς φρούριον παρὰ τῇ ἀκτῇ, καὶ ἡ βορειότερα, κατακορύφως ἀκριβῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Κωρύκου, Μουσάγορος καὶ Μουσαγόρα (Ἀγριογραφούζα). ἐκ τούτων αἱ δύο τελευταῖαι ἐκαλοῦντο καὶ Κώρυκοι ἢ Κωρύκαι. Ὑπήγοντο δὲ πᾶσαι εἰς τὴν πολιτείαν τῆς Πολυρρηνίας.

Κοίτη ἢ Ἀκοίτιον (Ἀγ. Θεόδωρος ἢ Θωδωροῦ). Αὕτη κεῖται ἐν τῷ μέσῳ περίπου τοῦ κόλπου τῆς Κυδωνίας, πλησίον τῆς ἀκτῆς καὶ μικρὸν πρὸς ἀνατολὰς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰαρθάνου (Πλατανιά), νῦν ἀκατοίκητος, ἀλλ' ἐπὶ ἐνετοκρατίας ὠχυρωμένη διὰ διπλοῦ ὀχυρώματος. Ἀναμφιβόλως ἀνῆκεν εἰς τὴν πολιτείαν Κυδωνίας καὶ ἔχει ἀγκυροβόλιον ἱκανῶς ἀσφαλές.

Λευκαὶ ἢ Βουδοραὶ (νῆσοι τῆς Σούδας). Παραπλεύρως τῆς νοτιοανατολικῆς ἀκτῆς τῆς χερσονήσου Κυάμου (Ἀκρωτηρίου), κατὰ τὴν εἰς τὸν κόλπον τῶν Ἀπτέρων (τῆς Σούδας) εἴσοδον, ἐν δεξιᾷ εἰσι τρεῖς νησίδες, ἐπὶ τῆς δευτέρας τῶν ὁποίων, τῆς ἀκριβῶς κατὰ τὴν εἴσοδον, ἐγείρεται τὸ ἐνετικὸν φρούριον τὸ πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῶν πειρατῶν, καταλαμβανόντων τὴν θέσιν ταύτην (ὡς καὶ τὴν Γραβούζαν ¹), κτισθὲν καὶ κρατοῦν τῶν διόδων τοῦ κόλπου. Ἡ ἐξωτέρα καλεῖται νῦν Παλαιοσοῦδα. Εἰδόμεν δὲ ἐν τοῖς περὶ Ἀπτέρας, πόθεν αὗται ὠνομάσθησαν Λευκαὶ ², ὑπαγόμεναι τὸ πάλαι εἰς τὴν πολιτείαν τῶν Ἀπτέρων, παραπλεύρως τοῦ ἐπινείου αὐτῶν Μινώας κείμεναι. Ὁ Πλίνιος ἐν τούτοις τάττει τὰς νησίδας ταύτας, τὰς ὁποίας ὀνομάζει τὴν μὲν αὐτῶν

¹ Ὁ περιώνυμος τῆς Ἀλγερίας πειρατῆς Χερεδίνος Βαρβαρρώσας ἀπεπειράθη κατὰ τὸν 15' αἰῶνα νὰ καταλάβῃ αὐτὰς καὶ τὸν κόλπον, ἀλλ' ἀπέτυχεν ἐννοηθεὶς καὶ ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν.

² Ὅρα ἔμπρ. σελ. 119 καὶ σημ. 1.

Λεῦκον καὶ τὰς δύο ἄλλας Βουδωράς, ἐσφαλμένως πρὸ τῆς Κυδωνίας ¹. Ὁ δὲ Πάππε ἐν τῷ λεξικῷ τῶν κυρίων ὀνομάτων δὲν ὀνομάζει αὐτάς οὕτως, ἀλλὰ Λευκάς, τρεῖς τὸν ἀριθμὸν πρὸ τῆς πόλεως τῶν Ἀπτεῶν καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἀπτεραίου κόλπου, ἢ μία τῶν ὀνοίων, λέγει, ὠνομάζετο καὶ Διοσκουριάς ².

Δία (Στανδία). Αὕτη μείζων τῶν προειρημένων οὔσα, κεῖται πρὸς βορρᾶν τοῦ Χάνδακος (Ἡρακλείου) μικρὸν πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ παρεκκλίνουσα, οὔσα δὲ κατέναντι ἀκριβῶς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀμνισοῦ καὶ τῆς ὁμώνυμου πόλεως καὶ ἔχουσα μῆκος 3 καὶ πλάτος 2 μιλίων. Εἶνε βραχύδης καὶ μάλιστα πρὸς βορρᾶν καὶ ἀκατοίκητος, ὑπὸ τινων μόνον ποιμένων τὸν χειμῶνα συχνάζομένη. ἔχει δὲ τέσσαρας λιμένας κατὰ τὸ ἐπικλινὲς πρὸς τὸ νότιον μέρος, εἰ: οὗς καταφεύγουσιν ἐκ τῶν βορείων ἀνέμων οἱ πλωτίζόμενοι καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὸ ἀπέναντι Ἡράκλειον. Οἱ λιμένες οὗτοι, οἱ σχηματίζοντες τὴν νῆσον πρὸς νότιον ὁδοντωτήν. Εἶνε ὁ τῆς Ἀγρουληᾶς, ὁ ἀσφαλέστερος τούτων, ὁ τῆς Παναγίας, ὁ τῆς Κάππαρις καὶ ὁ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ὁ καὶ μείζων πάντων. Πλησίον αὐτῆς κεῖνται καὶ δύο ἔτι νησίδες βραχύδεις (scogli). αἷτινες ὁμοίας φύσεως οὔσαι συχνάζονται σπανιώτερον διὰ τὸ δυσπρόσιτον αὐτῶν ὑπὸ ποιμένων προβάτων καὶ αἰγῶν. Περὶ τῆς Δίας δὲ ἐγένετο λόγος καὶ ἔμπροσθεν, ἔνθα περὶ τῶν ἐπινείων τῆς Κνωσοῦ ³.

Ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Μιραμπέλου εἰσὶ τρεῖς μικρόνησοι, ἡ νῦν τοῦ Ἀγ. Νικολάου, ἡ κατέμπροσθεν τοῦ τῆς Καμάρας ὄρμου, τὸν ὁποῖον ἡσφάλιζεν ἐξ ἀνατολῶν ⁴ ἡ μικροτέρα αὐτῶν Κοιμηθιὰ λεγομένη καὶ ἐν τῇ γωνίᾳ σχεδὸν τοῦ πρὸς μεσημβρίαν χωροῦντος κόλπου κειμένη ἐγγύτατα τῆς ἀκτῆς καὶ ἡ τρίτη, ἡ Ψεῖρα ἢ καὶ μεγαλειτέρα, ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ κόλπου ἀκτῆς. Αὕτη βεβαίως ὑπήγετο τὸ πρῶτον εἰς τὴν Πραῖσον καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Ἰεράπυτναν.

Διονυσιάδες (Γιανυσάδες ἢ κοινῶς ἐκ παρὰφθορᾶς νῆσοι τῶν

¹ Ὁρα Δάππερ, μετάφρ. Μ. Βερνάρδου, σ. 197.

² Πάππε, ἐν λέξει Λευκαί. Ὁρα ἔμπρ. καὶ τὰ περὶ Ἀπτεῶν.

³ Ὁρα ἔμπρ. σελ. 198.

⁴ Ὁρα Ἐμπρ. σ. 212.

Γιαντιζάρων). Μικρὸν πρὸς δυσμὰς τοῦ ἀκρωτηρίου Σαμωνίου ἢ Σαλμωνίου (Σιδέρου) καὶ ἀπέναντι τοῦ κολπώματος τῶν Διδύμων κεῖται σύμπλεγμά τι ἐκ τεσσάρων νησίδων ἀκατοικήτων, τῆς Γιανυσάδας, Δραγονάρας καὶ τῶν δύο Παξιμαδῶν, ὑπὸ σπογγαλιέων μόνον νῦν ἐπισκεπτομένων. Τὸ κοινὸν νῦν αὐτῶν ὄνομα νῆσοι τῶν Γιανυσάδων (ἢ Γιαντιζάρων), ἐστὶ καταφανῶς παρχφθορὰ τοῦ ἀρχαίου Διονυσιάδες. Αὗται ἔχουσι λιμένα τινὰ καὶ ὕδωρ ψυχρὸν καὶ μνημονεύονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων¹.

Μετὰ τὸ Σαλμώνιον ἀκρωτήριον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου ἀκτὴν ἀπαντῶσιν αἱ νησίδες Ἑλασσα (ἢ Πλατεῖα) καὶ αἱ Γραῖδες, περὶ τῶν ὁποίων ἐλέχθη ἔμπροσθεν, ὡς καὶ περὶ τῶν δύο μικρῶν νησιδίων Καβάλλων.

Παρά τῇ μεσημβρινῇ δὲ ἀκτῇ ἡ κατέναντι αὐτῆς εἰσιν αἱ ἐξῆς. Λευκὴ. Μικρὸν πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τοῦ ἀκρωτηρίου Ἐρυθραίου (Γουδερού) κεῖται ἡ Λευκὴ (νῦν Κουφονῆσι). Αὕτη ὑπὸ τινων λέγεται καὶ Ὀνησία. Ἀλλ' ὁ Βουρσιανὸς φρονεῖ ὅτι τὸ ἐν τινι χωρίῳ τοῦ Πλινίου αἰετοὺς νησία,» εἰλημμένον ἐξ ἑλληνικῆς πηγῆς, μετελλάγη εἰς α' Ὀνησία,» ὅπερ ὄνομα, Δύο νησία ὡς καὶ τὸ Ὀνησία, ὁ Κίπερτος ἀποδίδει πάλιν εἰς τὰς δύο ἀνωτέρω. Ἐν τοῖς προταρχείοις τῆς Λευκῆς ταύτης εὑρηνται καὶ λείψανα ἀρχαίων οἰκήσεων². Ἐχει δὲ παρανησίδας πρὸς βορρᾶν μὲν τὸ Στρογγυλὸν καὶ Μακρουλόν, πρὸς νότον δὲ τὸν Τράχηλον. Αὗται ἐπειδὴ κεῖνται ἀπέναντι τοῦ ἀκρωτηρίου Ἐρυθραίου ἴσως εἶνε αἱ ὑπὸ τοῦ Πλινίου λεγόμεναι Ὀφιοῦσα, Βουτόα καὶ Ἀραδος (ὄνομα Φοινικικόν)³.

Χρῦσα ἢ Χρυσῆ (νῦν Γαῖδουρονῆσι). Πρὸς δυσμὰς αὐτῆς, κατέναντι τῆς πόλεως Ἱεραπύτνης, κεῖται ἡ Χρῦσα ἢ Χρυσῆ μετὰ παραπλεύρου πρὸς ἀνατολὰς μικροῦ νησιδίου (Μικρονῆσι). Αἱ πλεῖσται τῶν νησίδων τούτων τῶν περὶ τὴν νῦν χερσόνησον Σητίαν ὑπήγοντο τὸ πάλαι εἰς τὴν πολιτείαν τῆς Ἱεραπύτνης⁴.

¹ Ὅρα Διοδ. Σικελ., V. 75 («Ἐπὶ τῶν καλουμένων Διδύμων.»).

² Boeckh, C. I. gr. n. 2561, b. Z. 38, Plin., IV, 12, Spratt, I, 241.

³ Ὅρα Plin. ἐνθ' ἄνωγ.

⁴ Ὅρα ἐπιγραφὴν ἐν Mnemosyne. I, 80, Z. 45.

Καλοὶ λιμένες. Δύο καὶ ἡμίσειαν ὥρας πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως Λεβήνης κεῖνται δύο μικραὶ νῆσοι, αἵτινες ἡσφάλιζον μεσημβρινοδυτικῶς τὸν πρὸς ἀνατολὰς ἀναπεπταμένον ἀπέναντι ὄρμον. Αὗται κοινῶς μετὰ τοῦ ὄρμου λέγονται καὶ νῦν περίπου ὡς τὸ πάλαι Καλοὶ Λιμένες, ἰδίᾳ δὲ Μεγάλῳ νησὶ καὶ Μικρῷ.

Λητῶραι (Παξιμάδεια). Πρὸς δεσμὰς μετὰ τὸ ἀκρωτήριον Λισσὴν (Λίθινος) καὶ ἀπέναντι τοῦ Ψυχίου καὶ τοῦ ὁμωνύμου ἀκρωτηρίου (νῦν Μέλισσα) κεῖνται καθ' ὀριζόντιον πρὸς ἀλλήλας γραμῆν δύο νησίδες, αἱ Λητῶραι, κατὰ τὸν Πτολεμαῖον ἡ μὲν πρὸς δυσμὰς ἐπιμήκης, ἡ δὲ πρὸς ἀνατολὰς κυκλοτερής. Αὗται ὑπήγοντο εἰς τὴν πολιτείαν τῶν Συβριτίων¹.

Κλαῦδος κατὰ Πτολεμαῖον, Γαῦδος (Gaudos) κατὰ Πομπόνιον Μέλαν². Αὕτη τριγωνικὴ οὔσα εἶνε ἡ μεγαλειτέρα τῶν περὶ τὴν Κρήτην νησίδων, τῆς Δίας ἐχούσης τὰ δευτερεῖα. Κεῖται ἐν τῷ Λιβυκῷ πελάγει ὑπὲρ τὰ τέσσαρα μίλια ἀπέχουσα τῆς ἀκτῆς τῶν Σφακίων, καταντικρὺ ἀκριβῶς οὔσα τοῦ λιμένος αὐτῶν Φοίνικος (Λουτροῦ) καὶ τοῦ ὑπερκειμένου ὁροπεδίου Ἀνωπόλεως. Οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν αὐτὴν ὡς παράρτημα ἀναπόσπαστον τῆς Κρήτης. Εἶπε δὲ πρὸς νότον πρὸ πάντων βραχύδης, ψιλὴ καὶ ἄδενδρος, ὀλίγας μόνον ἀρκεύθους καὶ κερκτέας ἔχουσα πρὸς δὲ καὶ ἀλίμενος, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν μόνον πλευρὰν ἔχουσα τι ἀγκυροβόλιον. Ἐν τούτοις εὔρηνται λείψανά τινα μικρᾶς ἀρχαίας πόλεως ἐπὶ ἀποτόμῳ τινός, ἀλλ' ἄνω ἐπιπέδῳ ὑψώματος, κατὰ τὴν βόρειον ἀκτὴν, ἀπέναντι μικροτάτης νησίδος Πρασονησίου καλουμένης³. Ὅτι ἡ πόλις αὕτη παρὰ τὴν ἔνδειαν τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου δὲν ἐστερεῖτο ὅλως καλαισθησίας, δηλοῖ ὠραῖον ἐν περιβολῇ καὶ ἐκ παρίου μαρμαρίου ἀγαλμα γυναικεῖον ἀκέφαλον μεταξὺ τῶν ἐρειπίων εὔρεθέν. Καὶ ἐν τοῖς πρώτοις δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνοις δὲν φαίνεται ἡ νῆσος ὅλως ἄσημος, διότι καὶ ἔδρα ἰδίου ἐπισκόπου ἦτο καὶ ἡ ἐν αὐτῇ πόλις περιε-

¹ Ὅρα ἔμπρ. σ. 147.

² Ταῦτα τὰ ὀνόματα ἐπεκράτησαν. Ἐν ταῖς πράξεσι δὲ τῶν Ἀποστόλων (κ. 27,16) φέρεται γραφὴ, νησίον καλούμενον Κλαῦδα (Καῦδα cod. Vat). Νῦν λέγεται Γαῦδος καὶ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων Gozzo.

³ Ὅρα Spratt, II, 274 καὶ ἑ.

λαμβάνετο μεταξύ τῶν ὑπολειπομένων ἔτι ἐν Κρήτῃ 22 πόλεων, ἐξ ὧν, τῆς Γόρτυνος πρωτεύουσας, ἀπετελεῖτο ἡ διοικητικὴ αὐτῆς δικαιοδοσία ἡ ἀποσπασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀπὸ τῆς Κυρήνης καὶ ὑπαχθεῖσα εἰς τὴν Ἰλλυρίαν¹. Εἰς τὴν νῆσον ταύτην παρεσύρθησαν ἐκ σφοδροῦ χειμῶνος καὶ ἐξέπεσον οἱ περὶ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον². Νῦν ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σφακίων μετὰ τῆς πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ αὐτῆς κειμένης μικρᾶς καὶ ἀκατοικήτου νήσου Γαυδοπούλας, ὡς τὸ πάλαι εἰς μίαν τῶν δύο ἀρχαίων δωρικῶν πολιτειῶν, τῆς Ἑλύρου ἢ τῆς Λάππας, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς δευτέρας.

Περαίνοντες τὸν περὶ τὴν Κρήτην πρὸς περιγραφὴν τῶν περὶ αὐτὴν νησίδων περίπλουν, ἐπιπροστιθέμεθα τέλος τὴν κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ ἐγγύτατα τῆς δυτικῆς ἀκτῆς μικρὸν πρὸς βορρᾶν τοῦ Κριοῦ Μετώπου κειμένην νησίδα Ἑλαφόνησον, περὶ ἧς εὐδὲν ἀρχαῖον ὄνομα γινώσκομεν. Ὁ Σπράττης καλῶν αὐτὴν μετὰ τῶν ἀποχερσωθεῖσων Σελινοκαστελλίου καὶ Τραχήλου Μουσαγόρας, συγχέει αὐτὰς πρὸς τὰς κατὰ τὸ προσβορειότατον ἀκρωτήριον Δικτύναιον ἢ Κίμαρον καὶ πρῶτον περιγραφείσας³.

Αἱ πόλεις τῆς Κρήτης, εἰὰν παραδεχθῶμεν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ὑπὸ τῶν λεξικογράφων ἀναφερόμενα, ὑπερέβαινον πολὺ τὸν ἀριθμὸν ἑκατόν. Ὑπὸ πάντων, ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων, εἶνε πανθομολογούμενον ὅτι ἡ Κρήτη ὑπῆρξε κοιτῆς ἐξόχου πολιτισμοῦ καὶ ἔδρα πλείστων ὄσων δωρικῶν ἀποικιῶν⁴, ἐκέκτητο δὲ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην Ἑλληνικὴν χώραν ἀρχαιότερον πολιτισμὸν καὶ λίαν πρωΐμως ἐκτῆσατο οὐ μόνον πολλὰς, ἀλλὰ καὶ παλαιφάμους πόλεις· νεώτεραι μάλιστα καὶ συστηματικώτεραι παρ' εἰδικῶν περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπιστημονικῶν ἀρχαιοδιφῶν ἔρευναι ἄγουσιν ὅσημέραι εἰς φῶς κατασκευάσματα εἰς χρόνους πολὺ πρὸ τῶν

¹ Ὅρα Ζήσιμον, II, 33 καὶ Ἱεροκλ. Συνέκδ., σ. 13.

² Πράξεις Ἀποστόλων, 27, 16· Ἀνάγνωθι καὶ τὰ περὶ τοῦ πλοῦ τοῦ Ἀποστόλου ἀπὸ τῶν Καλῶν Λιμένων καὶ ἐξῆς ἐν Λοιγέρῳ, ἀπὸ σ. 208—210.

³ Bursian, II, 550, σημ. 2.

⁴ Ὅρα τὸ ἰταλικὸν περιοδικὸν »Nuova Antologia«, παράδ. καὶ τὰ ἔμπρ. ἐν ὑποσημειώσει τῆς 164 σελ. ἐκτιθέμενα.

Τρωϊκῶν ἀναγόμενα, οὐ μόνον προελληνικά ταῦτα καὶ προῖστορικά, ἀλλὰ καὶ προμυκηναῖα, προπελασγικά οὕτως εἶπεῖν, καὶ δὴ ἐν τοῖς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ μεσημβριοανατολικὴν Κρήτην διαμερίσμασιν. Ἐν τούτοις δὲν εἶνε πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ νῆσος εἶχεν ἑκατὸν ἢ καὶ ἐνεννῆκοντα πόλεις, καὶ δὴ ἀπὸ ἀρχαιοσύνης οὕτω βαθείας, ὥς τὰ Ὀμηρικά ἔπη περιᾶδουσιν. Ὁ ποιητής, ἂν δὲν θέλῃ νὰ ἐννοήσῃ διὰ τοῦ ἑκατόμπολις τὴν νῆσον ἱκανῶς παλαιόθεν πεπολιτισμένην καὶ πολὺπολιν, τότε ἡ ἀναχρονισμόν ποιεῖ ἢ κατώρθωσαν τὸν ἀναχρονισμόν οἱ πρὸς τοῦτο ἐνδιαφερόμενοι. Οἱ ἐκ Λακεδαιμόνος, Ἀργούς, Μεγάρων καὶ Αἰγίνης ἐπὶ λυδὲς εἰς τὴν νῆσον Δωριεῖς καὶ οἱ λοιποὶ αὐτῶν ὁμόφυλοι ἐσπούδαζον παντοιοτρόπως νὰ κοσμῶνται διὰ παλαιοφημίας, οὐδόλως δ' ἀπίθανον ὅτι τῇ πανσθενεῖ αὐτῶν ἐνεργείᾳ παρενεβλήθησαν καὶ ταῦτα πρὸς δόξαν τῆς δωρικῆς ἡδὴ Κρήτης. Ἄλλως ὁ Ὀμηρος δὲν ἤθελεν ἀρκεσθῇ ἀπαριθμῶν ἐπτὰ μόνον πόλεις κατὰ τὴν ἐπὶ Τροίαν συνεκστρατείαν τῶν τοῦ Μίνως ἐγγόνων Ἰδομενέως καὶ Μηριόνου. Τὸ πολὺ πλῆθος τῶν περιγραφεισῶν πόλεων ἐστὶν ἔργον ὅπωςδῆποτε ὀψιαιτέρον τῶν τρωϊκῶν χρόνων, πολλὰ αὐτῶν εἰς κτίσματα δωρικά. Ὡς πόσον ἐν τούτοις ὥρατον καὶ θαυμαστὸν ἤθελεν εἶνε ἐν τῇ πρωτοπορίᾳ ἐκείνῃ τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην πολιτισμοῦ ἢ κατακόσμησις, ὥς διὰ μαργαριτῶν περιδεραίου, μικρὰς σχετικῶς τὴν ἑκτασιν¹ χώρας διὰ τοσούτων πόλεων, ἐὰν αὗται συνετέλουν τοῦ χρόνου προϊόντος εἰς κοινὴν εὐημερίαν καὶ ἐθνικὴν ἐπίρρωσιν². Ἀλλως ὅμως ἀποβάντων τῶν πραγμάτων, εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶνε, ἐὰν ἤθελε λείπει ἢ διὰ τοσούτων πόλεων πολυτέλεια καὶ ὁ πολιτισμὸς οὗτος, ἀφοῦ δὲν κατωρθώθη μετὰ τὴν μετὰ τὰ Τρωϊκὰ πτώσιν τῆς βασιλείας νὰ ὁμονοήσωσιν αὗται σποδαίως ἢ νὰ ἐπικρατήσῃ μίξις αὐτῶν καὶ πρυτανεύσῃ. Ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ τῆς πικρᾶς πείρας ἀπεδείχθη, μεῖζων τοῦ περιχδομένου Μίνως καὶ τῶν

¹ Ἡ Κρήτη εἶνε κατὰ τι μικρότερα τῆς Κύπρου, κατὰ τὴν τελειότεραν δὲ κατ' ἐπιφάνειαν ἢ ἐμβαδὸν καταμέτρησιν αὐτῆς, τὴν ἀκριβεστέραν, τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου, ἔχει ἐμβαδὸν 9 περίπου χιλιομέτρων.

² Ὅρα τὰ λεχθέντα περὶ τούτου λίαν ἐπικαίρως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Σπ. Λάμπρου ἔμπροσθεν ἐν σελ. 165.

ἄλλων ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ μεγάλωνύμων νομοθετῶν ἤθελεν εἶνε ἐκεῖνος, ὅστις θὰ κατήργει τὰς πόλεις, ἀφοῦ αὐταὶ σκοπήσασαι τὸ πρῶτον διὰ τῆς συγκεντρώσεως ἀμοιβαίαν κατ' ἄλλων, εἴτ' αὐτοχθόνων, εἴτε ἑτεροχθόνων, ὑπεράσπισιν, ἐν τούτοις ἐγένοντο προξενοὶ πολὺ μειζόνων κακῶν ἢ ἐὰν τὸ πλῆθος διητάτο κατ' ἀγροῦς καὶ κατὰ κώμας ἀνέκαθεν, ὅπου, πρὸς τοῖς ἄλλοις κοινωνικοῖς καὶ πολιτικοῖς, ὡς λέγομεν, πλεονεκτήμασι, δὲν ἤθελον διαιτῶνται, περιβαλλόμενοι καὶ διὰ τειχῶν καὶ πύργων, ἐντὸς κλωβοῦ πλήρους θλίψεων. στερήσεων καὶ παθῶν, ἅπερ ἐπιβάλλουσι πάντοτε αἱ ἐκ τῆς κατὰ πόλεις δικιτήσεως ἀπαιτήσεις. Ὅπως ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις αἱ πόλεις τῆς νήσου. οὔσαι μοναδικῶς ὠχυρωμέναι, ἐγένοντο τὸ αἷτιον τῆς μεγαλειτέρας αὐτῆς δυστυχίας, τῆς ἐξακλόλουθούσης ὑποδουλώσεως, οὕτω καὶ ἐκεῖναι διὰ τῶν ἰδιατέρων αὐτῶν πολιτειῶν καὶ δὴ καὶ ἰδίων αὐτῶν νομισματικῶν συστημάτων, ἀπέσπασαν ταχέως τὴν προσοχὴν τοῦ ἐν τῇ νήσῳ σπανίου ἐκεῖνου Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τῶν περὶ αὐτῶν συμβαινόντων, ὥστ' ἐπιστάσης τῆς κρίσεως στιγμῆς, εὐρέθησαν ἐξηντημέναι τέλεον ἐκ τῶν τηλικούτων καὶ τοσούτων ἐμφυλίων σπαραγμῶν καὶ οὕτω κατέπεσον, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐν τέλει εἰς ἑαυτὰς συνῆλθον, διότι αἱ ἐν αὐτῇ κοινότητες ἦσαν ἀνέκαθεν καὶ παρέμειναν ἀστυκὰ μόνον καὶ οὐχὶ κατ' ἑνωϊαν πολιτικὴν κατασκευάσματα. Οὔτε οἱ μεγάλοι λοιπὸν καὶ ἄλλεπάλληλοι σεισμοί, οὔτε αἱ ἄλλαι θεομηνίαι δὲν ἠρήμωσαν τόσῳ τὴν φυσικὴν εὐδαίμονα νῆσον καὶ τὰ ἐν αὐτῇ προαιώνια κτίσματα, ὥσθ' αὐτὴ αὕτη τῶν ἰδίων αὐτῆς πολιτῶν ἡ χεὶρ. Ἐκ τοιούτων λοιπὸν καὶ οὕτω διαγουσῶν κοινοτήτων ἡ νῆσος διεσπάσθη πρῶτῳς ἤδη εἰς πολυαρίθμους πολιτείας διὰ λόγους ὁλεθρίους, ἀναπτυχθησομένους ἐν τῇ ἱστορίᾳ, πᾶσα δὲ μεγάλη πόλις ἴδιον πολιτικὸν κέντρον γινομένη εἴλκε περὶ ἑαυτὴν ἄλλας μικροτέρας, οὕτω δ' ἀντετάττετο αὕτη καὶ ἐπετίθετο καθ' ἐτέρας ὁμοίως ποιούσης, ἢ μεγάλαι τινὲς αὐτῶν συνησίζοντο κατ' ἄλλων ὁμοίων ὡσαύτως συνασπιζόμενων. Οὕτως ἐξηκολούθουν αἱ μὲν τῶν δὲ ἐκ περιτροπῆς κατισχύουσαι, μηδεμιᾶς ἐν τέλει ἐπιβαλλομένης τελείως ἢ μηδενὸς τὰς χεῖρας διασχόντος καὶ ἰσχύσαντος νὰ συνδιαλλάξῃ καὶ συνασπίσῃ πάσας πρὸς τε ἰδίαν τῆς

νήσου πρόοδον καὶ πρὸς γενικὴν ἐθνικὴν ὠφέλειαν μέχρι τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐμφανίσεως, ὅτε ἐγνώσθησαν ἐμπράκτως καὶ καταφώρως τὰ ἐκ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν δεινὰ ἐπακόλουθα. Ἄν ὁ πολιτισμὸς ἦνε ὁ τελικὸς ὄντως σκοπὸς τῶν εἰς κοινωνίαν συνεργουμένων βροτῶν καὶ δὲν ἦνε τὸ ὑνάντιον οὗτος προκαλύμμα μάλλον τῆς ἐν εὐσυχίῳ μορφῇ ἀνωτέρως καὶ τυραννικωτέρας βίης καὶ ἰσχύος τοῦ φυσικοῦ δικαίου, οὐδεμία ἄλλη τότε κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην χώρα συνετέλεσε πρωϊμώτερον εἰς τοῦτο· μάρτυς τούτου ἀψευδὴς ἔνθεν μὲν ἡ τοσαύτη αὐτῆς παλαιφημία, ἔνθεν δὲ ἡ πληθὺς ἐκείνη καὶ ἡ παλαιότης πλείστων ἐκ τῶν πόλεων αὐτῆς καὶ ἡ φροντίς καὶ ἐπιμέλεια περὶ τοὺς νόμους, διὰ τῶν ὁποίων καὶ πρότερον καὶ ἐπὶ πολὺ ὕστερον ἐκανόνιζον οὕτω προορατικῶς καὶ ἀκριβῶς τὰς παντοίας τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ στοιχείων σχέσεις¹. Ἐν τούτοις τὰ πάντα ἀνωφελῆ ἐν τέλει ἢ μάλλον ὀλέθρια, ἐκλειψάσης τῆς σωτηρίου συνεκτικῆς δυνάμεως, τῆς ὁμονοίας, ἀπὸ τῶν διαφορῶν ἐν τῇ νήσῳ πολιτικῶν στοιχείων καὶ τάξεων καὶ τῶν πόλεων αὐτῆς. Ὁ παλαίμαχος ἐκεῖνος ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγωνιστὴς λαὸς οὕτω διαιρούμενος μέχρι τέλους ἀπέκαμεν, ἐν τῇ κρισιμωτάτῃ δὲ στιγμῇ καίπερ συνελθὼν καὶ δείξας ὅσον ἦν αὐτῷ ἔτι δυνατόν τὴν φύσιν καὶ καταγωγὴν του, ἐν τούτοις κατέπεσε. Καὶ ἠνύνησε μὲν καὶ ὑπέθρεψε καὶ ὁ τοῦ ἐδάφους τῆς Κρήτης σχηματισμὸς, ἀπὸ τῆς πτώσεως μάλιστα τῆς βασιλείας καὶ ἐξῆς. Τόσῳ μεγάλῃ πρὸς τὴν αὐτονομίαν ὁρμὴν καὶ ῥοπὴν, ἐξ οὗ βεβαίως καὶ ὁ στρατιωτικὸς καὶ πολεμικὸς πασῶν τῆς νήσου πολιτειῶν πρὸς διηνεκὴ κατ' ἀλλήλων ἄμυναν χαρακτήρ καὶ καταρτισμὸς². ἄλλ' ἤδη ὅτε οὔτε οὔρεα κατὰ τὸν ποιητὴν σκιοέοντα, οὔτε θάλασσαν ἠχέεσσα ἐπαρκοῦσι, πάντες δὲ οἱ ὕροι τῆς φύσεως καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν κωλύματα ἐξουδετεροῦνται πρὸ τῶν δεσποζουσῶν ἐφευρέσεων καὶ ἀναγκάλυ-

¹ Ὅρα ἔμπροσθεν τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι Γόρτυνι καὶ Κνωσὶ ἀνακαλυφθέντας καὶ ὀσημέραι ἀνακαλυπτομένους ἐνεπιγράφους ἐν ταῖς ἱστορικοῖς τῶν Δωριέων χρόνοις ὁλοκλήρους ἀστυκοὺς κώδικας καὶ ὀργανιστικοὺς νόμους.

² Ὅρα Πλάτ. Νόμους, Τ, 2 καὶ ε. Ἐν τούτοις ἐκ τῶν διαλεγόμενων προσώπων ὁ Κνωσίος Κλεινίας ἀποφαίνεται, ὅτι ὁ τῶν Κρητῶν νομοθέτης «εἰς τὸν πόλεμον ἅπαντα δημοσίᾳ καὶ ἰδίᾳ ἀποβλέπων συνετάξατο».

ψεων ἐπὶ τῶν νόμων αὐτῆς· ἤδη ὅτε ἐπιζητοῦνται τοῦναντίον συνδυασμοὶ καὶ συνεταιρισμοὶ καὶ διαμορφούμενοι πρὸς ἀπαρτισμὸν ἐπιβάλλοντος ὄγκου ὑπερπηδῶσι πᾶν τὸ ἐπιπροσθοῦν φυσικὸν καὶ ἐδαφικὸν κώλυμα, ἐκλείπουσιν οἱ λόγοι τῶν ἐκ φύσεως κωλυμάτων καὶ δυσχερειῶν πρὸς σύμπηξιν καὶ ἐνιαίαν ἐνέργειαν. Ἀποσαρώσαντος μάλιστα τοῦ τῆς ἀλλεπαλλήλου δουλείας σαρώθρου καὶ ἐν Κρήτῃ τὰς φυλετικὰς διακρίσεις καὶ ἐξισωσάσης τῆς κατακτητικῆς μαχαίρας πάσας τὰς ὑπ' αὐτὴν κεφαλὰς καὶ Δωριέων καὶ Περιόικων ἢ Ὑπηκόων καὶ Μνωϊτῶν καὶ Ἀφαιμιωτῶν ἢ Κλαρωτῶν, μὴ ὑπαρχούσης δὲ τοῦ λοιποῦ Κυδωνίας καὶ Λάππας, Ἐλευθέρας καὶ Γόρτυνος, Κνωσοῦ καὶ Λύκτου, Ἰεραιπύτης καὶ Πραΐσου καὶ πολλῶν ἄλλων, οὐδεὶς λόγος, καὶ δὴ οὕτω σαθρός, πρὸς τοιαύτην ἐχθρότητα καὶ διάστασιν. Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς πρὸ πάντων ὑλικῷ αἰῶνι, τῷ ἀποστερηθέντι παντὸς αἰσθήματος καὶ ἰδανικότητος, τῶν συμβόλων τούτων καὶ ἐκφάνσεων τῆς ὑψηλοτέρας τοῦ ἀνθρώπου καταγωγῆς, καὶ αὐτοὶ οἱ συμπαγεῖς καὶ μεγάλοι ὄγκοι, δι' ὧν μόνον λύονται καὶ κανονίζονται τὰ ζητήματα τῆς καθ' ἡμᾶς ὑλιστικότητος, πολλάκις δυσχεραίνουσι νὰ ὑπερникήσωσι καὶ ἐπιβληθῶσιν, ἐὰν δὲν ἔχωσι παρ' ἑαυτοῖς ἐπικούρους ἄλλους ἰσοβαρεῖς ὄγκους· ἀναλογισθῶμεν τί σομβήσεται, προκειμένου περὶ μικρῶν, ἐρήμων καὶ λειψανθρώπων χωρῶν καὶ τούτων διηρημένων! Ἐρρέτωσαν λοιπὸν καὶ αἱ προσωπικαὶ φιλοτιμίαι καὶ ἱκανοποιήσεις καὶ μὴ θρρῶμεν, ὅτι αὕτως, ὡς σάραξ λεληθότως καὶ κατὰ μικρὸν ἐργαζόμεναι καὶ ὑποβιβώσκουσαι, δὲν θέλουσιν ἔχει μεγίστην τὴν ῥοπὴν πάντοτε ἐπὶ τῶν γενικῶν πραγμάτων. Οἱ παλαιοὶ Κρήτες καὶ πολλῶ πολυπληθέστεροι καὶ ἰσχυρότεροι οὐ μόνον τῶν νῦν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων πολλῶν ἦσαν, καὶ πολλῶ ὀλιγώτεροι καὶ ἥττον γαμψώνυχοι καὶ ἐπίβουλοι, ἢ νῦν περὶ αὐτοὺς γύπες περιέπταντο· ἐν τούτοις καὶ ἂν ἤθελον τελείως ἐν τέλει νὰ ὁμονήσωσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, τὴν ὁποίαν τόσῳ τρυφερῶς ἄλλως μητρίδα ἐκάλουν, καὶρὸς δὲν ὑπελείπετο ἐν τέλει, παραμεληθέντος ἐπὶ τοσοῦτον τοῦ πάντοτε καὶ ἐν πάσῃ σωστικοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ καταναλωθεισῶν ἀπὸ τοσοῦτου χρόνου καὶ οὕτως οἰκτρῶς τῶν ἀχμαίων αὐτῶν δυνάμεων. Τοσοῦτων ἐν ἐπιλόγῳ ἐνταῦθα ῥηθέντων, χωροῦμεν ἤδη ἐπὶ τὴν ἱστορίαν,

ἐν τῇ ὁποίᾳ πάντα ταῦτα θέλουσιν ἐξελιχθῆ ὡς ἐν δράματι μετὰ τῶν περιπετειῶν του, ὧν ἡ τελευταία ἐν ἀληθείᾳ καὶ τελείᾳ καταστροφῇ¹.

---

¹ Ταῦτα ἐγγράφομεν μικρὸν πρὸ τῆς καταπατήσεως τῆς ἐκ τῆς Βερολινείου συν-
θήκης συμβάσεως τῆς Χαλέπας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἀπορρεούσης ἡμιαυτονομίας (1889),
ζητουμένης ἀπαύστως πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς Πύλης ἀφορμῆς. Μὴ ἀρκουμένη αὕτη
ὅτι κατέχει παρὰ πᾶν φυσικὸν ἢ καὶ θετὸν δίκαιον τὴν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ὑπὸ τὸν
ἥλιον πολυάθλον γῆν, δὲν ἐννοεῖ οὔτε σκιὰν κἄν αὐτονομίας, ὑποκινοῦσα δὲ καὶ
ὑποθάλλουσα περιτέχνως μικροφιλοτιμίας καὶ μικροσυμφεροντολογίας καὶ δὴ ἐξε-
ρεθίζουσα ἀπαύστως τοὺς Μωαμεθανοὺς (οὐχὶ Ὀσμάνους Τούρκους) τῆς νήσου
κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἐργάζεται ἀνενδότως ὅπως μὴ κατορθωθῇ ποτὲ οὐδὲ σκιά
αὐτονομίας ἐν αὐτῇ καὶ δίδωται δῆθεν κακὸν κατ' αὐτὴν παράδειγμα καὶ εἰς τὴν ἄλλην
Τουρκικὴν ἐπικράτειαν· σπουδάζει διὰ Σακῆριδων καὶ Μαχμούτιδων νὰ κατασυν-
τρίψῃ τέλειον τὸ Χριστιανικὸν στοιχεῖον ! Ἄλλ' ἔπρεπε νὰ πεισθῇ τέλος ὅτι ἡ
Κρήτη εἶνε ἡφαίστειον, ἐκ τοῦ ὁποίου τίς οἶδεν ὅποια ἐκρήξεις καὶ δονισμοὶ πολι-
τικοὶ καὶ κοινωνικοὶ ἐπιφυλάττονται. Ἰανουάριος 1890.

ΤΕΤΕΡΟΓΡΑΦΟΝ

Δόξα σοι τῷ δείξαντι τὸ φῶς ! Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ !

Αὕτη ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ ὑψίστου !

Κρότος τεράστιος, κρότος μυστηριώδους περιήχνησεν αἰφνης τὰ ὧτά μου, ἐνῶ ἐπέραινον (κατὰ Νοέμβριον) τὴν πρὸς ἐκδοσιν ἀναθεώρησιν τοῦ Α' Τεύχους τῆς ἱστορίας τῆς ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ὑπὸ τὸν ἥλιον ταλαιπωρηθείσης γῆς. Ἦν οὗτος κρότος παρὰ πάντα ἄλλον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ διάφορος, ὑπερφυῆς, ἰδεώδης, διότι ἐθραύοντο τέλος ἐν πατάγῳ πρωτακούστῳ καὶ κατέρρεον μετὰ τριετῆς πάλιν φεῦ ἅπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς δράσεως τῆς Μεταπολιτευτικῆς Ἐπιτροπῆς ὑπερανθρώπους καὶ φρικτὰς θυσίας αἱ ἀλύσεις καὶ τὰ δεσμὰ ἀπ' αἰώνων πεπεδημένων. Ἐφάνη μοι σύναμα ὅτι φῶς ἀνέσπερον ἄνωθεν ἐκλάμψαν κατηύγασε τοὺς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου προαιωνίως καθημένους, ῥῖγος δὲ διέδραμε τὸ θνητόν μου σαρκίον ἀνέκφραστον, ἐνῶ ἐφантаζόμην ὁπόσαι κατόπιν τοῦ τελεσθέντος θαύματος στρατιὰι σκιῶν ἡρώων διεξάγουσαι ἄνωθεν ἐν ἀγαλλιᾶσσει καὶ σκιρτήσει ἀνεκλαλήτῳ καὶ λευχειμονοῦσαι τὸν ὑπερφυᾶ τῆς ἀπολυτρώσεως ἱακχον, ὕμνουں καὶ ἐδοξολογοῦν τὸν Θεὸν τὸ παναρμόνιον τοῦ Χριστιανισμοῦ χερουδικὸν μέλος ἀναμέλπουσαι, «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς Κρήτης εἰρήνη!» Ὡς ἐν ὀπτασίᾳ διακειμένῳ ἐφαίνετό μοι, ὅτι ἤθελον αἱ μακάριαι σκιαί, προεξαρχουσῶν τῶν ἀπ' αἰῶνος βαθυτάτου ἐντεῦθεν ὑπερπτασῶν, νὰ ἐπονακάμψωσιν εἰς τὴν ζωὴν, νὰ ἐπιφοιτήσωσιν εἰς τὴν γῆν τὴν πλήρη ποτὲ μυστηρίου, εἰς τὰ ἐδάφη ἐκεῖνα, ἐπὶ τὰ ὅποια ἡ ἀνθρω-

πίνη αὐτῶν ὀντότης τοσοῦτον πρὸς πολιτισμὸν ἔδρασε καὶ ἐρέμβασεν· ἐφαίνεται μοι ὅτι ἔτεινον δίδουσαι χεῖρα περιπαθοῦς ἀσπασμοῦ πρὸς τοὺς ἐξάλλους ἐκ χαρᾶς ἐπιγόνους αὐτῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐξ ἀγαλλιάσεως ἀλαλαγμοὶ διῆκνουντο διὰ τοῦ ἀπείρου μέχρους αὐτῶν. Ὡς τις ἔκρηξις αἰφνης ἡφαιστείου, ὥς τις ὑποχθονία ἐν δημιουργίᾳ σεισμικῇ δύναμις, συνήρπασε καὶ συνεξήγειρε πάντας βεβαίως, καὶ ἀπ' αἰῶνων κεκοιμημένους καὶ ἐν ἀλύσειν ἀφορήτοις ἔτι πεπεδημένους, εἰς ἀνέκφραστον συνεορτασμόν, εἰς πανήγυριν πανηγύρεων. Περὶ τοιούτων μεγαλομαρτύρων ἐστιχοῦργησέ ποτε ὁ ἔνθους ἐκ Βαυαρίας φιλέλλην Θεῖρσχιος. προκειμένου περὶ τῶν περὶ τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν Φεραῖον πρωτομάρτυρα, τὸ ἀμίμητον τοῦτο ἔλεγείον :

«Οὔτοι ἐλευθερίαν θηρώμενοι ἀγλαόμορφον
Εὐρον ἐνὶ ξυλόχοις ὀκρυόεντα μόρον.
Χαίρετε, θηρευταί, κοιμώμενοι εἰδόκεν Ἡὼς
Ἐλθῆν ἀπ' Οὐλύμπου λαμπάδ' ἀνισχομένη.
Καὶ τότε' ἐγειρόμενοι πολίων βρόμῳ ὀρνυμενάων
Δαίμονες εἰς ἄγραν σπεύδτε' ἀλεξίκακον».

Καὶ ἦλθεν ἀπ' Ὀλύμπου τέλος ἡ Ἡὼς, λαμπάδ' ἀνισχομένη φαιεσφόρον ἐπὶ γῆν ἐπὶ τοσοῦτον δούλην καὶ σκοτεινήν, ἐπὶ γῆν τὴν ὑπάρξασάν ποτε λίκνον τοῦ παμπρώτου πολιτισμοῦ τοῦ ἐκπροσωπούμενου διὰ τοῦ Ἀρίου Κρηταγενοῦς Διὸς καὶ τῆς βασιλίδος Εὐρώπης, διὰ τῶν Μινῶων καὶ Ῥαδαμανθίων τῆς εὐρείης τοῦ Ὀμήρου Κρήτης. Δεν ἦτο βεβαίως δυνατόν νὰ διατελῇ ἐπ' ἀπειρον ὁ αἰδῖος ἱστορικὸς νόμος ἀνεκπλήρωτος. Οὐδέποτε ἡ τοιάδε ἡ τοιάδε θρησκευτικὴ ἀντίληψις δημιουργεῖ ἔθνος ἡ πατριδα· αὕτη κατέχει χῶρον ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου λογικοῦ ὄντος· αὕτη ἀποσκοπεῖ εἰς τὰ ὑπέργεια, κανονίζει τὴν σχέσιν τοῦ πλάσματος μόνον πρὸς τὸν Πλάστην, δέν ἔχει χῶραν πολιτικῶς ἐν τοῖς ἐπιγείοις, τὰ ὁποῖα διέπονται καὶ ἀρμόζονται πρὸς τὸν αἰῖδιον τῆς φυλῆς καὶ τῆς γλώσσης ἱστορικὸν νόμον. Ἀδύνατον λοιπὸν ἦτο νὰ μὴ

ἐπικρατήσῃ μετὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα τέλος ἡ φυλετικὴ καὶ ἐθνικὴ πρὸ τῆς ἀπάτριδος θρησκευτικῆς συνειδήσεως καὶ δὴ προκειμένου περὶ λαοῦ ἀναμφισβήτητα κεκτημένου ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος πρωτείου δικαιώματα. Ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ ἐπιφανῇ τέλος καὶ ὑπὲρ τῆς γενετείρας τοῦ Διὸς γῆς, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἄλλου τούτου ἐπὶ τοῦ παγετώδους Καυκάσου ἀπ' αἰώνων καθηλωμένου καὶ ἀγωνιῶντος Προμηθέως λυτρωτῆς Ἡρακλῆς. Καὶ ἐπεφάνη τέλος ὁ ῥύστης καὶ τῆς γῆς ταύτης καὶ σωτήρ, ἐφ' ἧς πρώτης θεοὶ καὶ ἡμίθεοι, κοινωνικοὶ διατάκται καὶ ῥυθμισταί, ἐδάδισαν καὶ αὐτὴν καθηγίασαν. Ἄ! ἡ πάλη τῆς δουλείας ἦτο μακραίων, εἰ δὲ καὶ πολλακίς ἀνορθουμένη καὶ πίπτουσα ἐφαίνετο ὅτι ἀνέκτα ὡς ὁ μυθευόμενος Ἀνταίος δυνάμεις ἐκ τοῦ θεοβαδίστου ἐδάφους ἀκαταβλήτους, οὐδὲν ἦττον ἡ τελεία αὐτῆς ἀνόρθωσις καὶ ὀρθοστασία ἐθεωρεῖτο πάντοτε ἐπιδίωξις ἰδεώδους ἐν τῷ χαμαιζήλῳ τούτῳ καὶ χαμαιπετεῖ καὶ ψυχροῦ ὑπολογισμοῦ κόσμῳ ἀνεφίκτου καὶ ἀνεκπληρώτου! Οἱ μὲν τῶν περισταμένων ἐν τῇ μοναδικῇ ἐν ἀνθρώποις πάλῃ αὐτῆς οὐδόλως ἐπαθαίνοντο ἐκ τῆς ἀπ' αἰώνων ἐξελίξεως τοῦ κοσμοδοήτου δράματος, ἄλλοι δ' ἀντιπαρερχόμενοι πρὸ τοῦ σταυροῦ τοῦ ἡγιασμένου μυρτυρίου τῆς, ὡς οἱ τοῦ Σωτῆρος ἐν Γολγοθᾷ σταυρωταί, ἐπέσειον μάλιστα τὴν κεφαλὴν ἐπιχαιρεκάκως μονολογοῦντες, ἐπεγγελῶντες καὶ μυκτηρίζοντες· καὶ ἐξέτεινεν αὕτη ἀδιαλείπτως, ἀλλ' ἐπὶ ματαίῳ φεῦ πάντοτε χεῖρας ἰκέτιδας, ἐνῷ σὶ μεγάλοι αὐτῆς ὀφθαλμοί, οἱ μυστηριώδεις λάμψεις καὶ μαρμαρυγὰς ἐξακοντίζοντες, κάτω νεύοντες ἐξ ἀλγινδόνων ἀμυθῆτων, ἐνέφαινον τὸ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῆς ἐνοικοῦν ἄσβεστον πῦρ. Ἦδη τέλος προεμνήστευσεν αὐτὴν ὁ ἐπιφανὴς λυτρωτῆς, ὁ πανσθενὴς Εὐρωποϊκὸς Πολιτισμὸς, τὴν μεγαλομάρτυρα γῆν· ἔθνηκεν ἐν τοῖς δακτύλοις τῆς τέως πανορφάνου κόρης δακτύλιον ἐλευθέριον, δὲν ὑπολείπεται δὲ ἢ νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἐπίχαριν ταύτην ἐλευθεριότητα ἐθνικῶς αὐτὴν οὗτος ἀποκαθιστῶν καὶ τε-

λείως ἐπαναπαύων. Τότε ἀληθῶς ὁ μισθὸς αὐτοῦ ἄξιος ἔσται καὶ ὑπεράξιος.

Τῆς συμπληρώσεως ἐν τούτοις τῆς χάριτος ταύτης τὴν ἐλπίδα ἔχομεν βεβαίαν, ὅταν καὶ ἡμεῖς, ἐν πλήρει συναισθήσει τῆς ἐν τῷ μέλλοντι σπουδαιότητος τῆς τελουμένης ἤδη προμνηστευτικῆς δοκιμασίας διατελοῦντες, συνδράμωμεν καὶ πάλιν πατριωτικῶς τὸν προχειρισθέντα ὑπὸ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ Ὑπατον Ἀρμοστήν καὶ Ἐπίτροπον αὐτοῦ, τέμνοντες ἐν ἄκρᾳ περισκέψει καὶ ἀπαρεγκλίτως τὴν ὁδὸν τῆς πατριωτικῆς αὐταπαρνήσεως καὶ ἐθελουσίας. Μετὰ πάροδον πόσων αἰώνων τέλος ἀτενίζει ἡ παντλήμων γῆ τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐθυπαρξίας! Μετὰ πόσας χιλιετηρίδας χαιρετίζει πάλιν κοινὸν ἄρχοντα, διάδοχον τῶν περιαδομένων ἐκείνων ἡμιθέων Μινῶν, Ῥαδαμανθῶν καὶ Ἰδομενέων, μεθ' οὓς ἐπεκράτησεν ἡ δυστιχεστάτη ἐκείνη κατὰ πολιτείας καὶ διηνεκῆς μέχρις αὐτῆς τῆς κατὰ πρῶτον ὑποδουλώσεως διχοστασία καὶ κατὰμνησις! Γενεαὶ ἀπειράριθμοι εἰκοσάδος ὅλης αἰώνων, ἀπὸ τοῦ μεγάλου κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἀγῶνος τῶν στρατηλατῶν αὐτῆς Λασθένους, Πανάρους καὶ Ἀρίστωνος, ἐβάδισαν εὐθὺ καὶ φαιδρῶς ἐν πάλῃ ἀδιαλείπτῳ καὶ ὑπερανθρώρῳ μέχρι τοῦ νῦν πρὸς τὸν ὑπὲρ ἀπολυτρώσεως καὶ ἐλευθερίας αὐτῆς θάνατον. Τοῦτο εἶνε πανθομολογούμενον καὶ κοινὴ ἀναγνώρισις.¹ Ἦδη τέλος ἐξ ἀδύσσου ἀπύθμενος

---

¹ Ἰδοὺ ἐν πλείστοις ἄλλοις τί ἀπεφαίνετο περὶ τούτου καὶ ὁ σοφὸς ἐν Μονάχῳ καθηγητὴς J. N. Serr. ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου (κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1897): »Ἡ Κρήτη, ἔλεγε, μετέσχε τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ἐξακολουθεῖ δ' ἔτι καὶ σήμερον ἀγωνιζομένη, νέας πάντοτε ἀνακτῶσα δυνάμεις πρὸς ἀπολύτρωσίν της. Ποῦ τῆς γῆς λαὸς ἀντέσχευε εἰς τοιοῦτον μαρτύριον; Ἡ Κρήτη εἶνε διὰ τὴν Ἑυρώπην τὸ πλῆρες πυρίτιδος βαρέλιον. Ἡ νῆσος τοῦ Μίνως ἀνῆκει φυσικῶς καὶ ἀναγκαίως εἰς τὸ βασίλειον. Ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς εἶνε αὐτόχθων, ἀπαντα δὲ ἡ νῆσος ὁμιλεῖ ἑλληνιστί. οἱ δ' ἐκεῖ Τοῦρκοι ἐξιδλαμίσθησαν διὰ τοῦ ξίφους«. Ἐτερος δὲ ταῦτος

καὶ φρικώδους, ἐκ χάους ἀοράτου καὶ ἀκατασκευάστου, ἐξ' οὗ ἐπὶ τόσους αἰῶνας σκότος ἐρεβῶδες ἐπέκειτο, παρήχθη εἰς τὸ εἶναι διὰ τοῦ ἀγίου τῆς ἐλευθερίας πνεύματος καὶ τοῦ παντοκράτορος Εὐρωπαϊκοῦ Πολιτισμοῦ κόσμος νέος. Ὁ κόσμος οὗτος εἶνε νῦν ἐν καταστάσει δημιουργικῇ, ἐκ τῆς διευθύνσεως δὲ καὶ κοσμησεως τῆς κατ' αὐτὸν ὕλης πρόκειται νὰ ἀποτελεσθῇ ἢ ἄρτιόν τι μετὰ τόσα μέχρι τοῦδε παθήματα καὶ μαθήματα καὶ τέλειον ἢ ἐξάμβλωμα θνησιγενές. Ἄς περιστοιχίσῃ ἐν ἱερᾷ συγκινήσει καὶ σκοπίμῳ ὄντως ἐνθουσιασμῷ, ἐν ὁμονοίᾳ καὶ συμπνοίᾳ θεαρέστῳ ὁ φιλότιμος τῆς περιπίστου γῆς λαὸς τὸν ἐπ' αἰσίοις ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ χρισθέντα Ὑπατον Ἀρχοντα ἃς συμπράξῃ μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ τῆς ἀληθοῦς ἀνορθώσεως σταδιοδρομίᾳ, ἐν τῇ ἀρξαμένη ταύτῃ δημιουργίᾳ. οὕτω πατριωτικῶς καὶ μεγαθύμως συναντιλαμβανόμενος, ὅπως ἐν τοιούτοις καὶ τηλικούτοις ἀγῶσι καὶ θυσίαις διέλαμψεν. Ἐδείχθη ἀπ' αἰώνων πανθομολογουμένως εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐλληνικός, ἐλληνικώτατος, δειχθῆτω ἥδη καὶ χριστιανικός ἀληθῶς καὶ μεγάλθυμος, δειχθῆτω ἥδη καὶ ἄλλως νῦν ἑαυτοῦ φίλος, διότι κυρίως ἓνα μόνον δέον νὰ φοβῇται, ἑαυτόν. Τότε, ἀλλὰ τότε βεβαίως μόνον, καὶ θὰ δυννηθῇ νὰ ἀπωθήσῃ τέλειον καὶ τοὺς μὴ παυσομένους νὰ ἐλλοχῶσι κατὰ τῆς Πατρίδος ἐχθροὺς ¹ καὶ θὰ καταστήσῃ πάλιν αὐτήν, τελείως ἀποκαθισταμένην, παράδεισον, μυρίπνοον, νῆ.

χρόνως σοφὸς Γερμανός, ὁ Χάρτμαν, ἐπὶ τῇ αὐτῇ εὐκαιρίᾳ ἐλεγεν : » Ἐὰν ἡ Κρήτη ᾔθελεν ἀποδεχθῇ τὴν αὐτονομίαν (ἐν ἔτει 1868), ἀπὸ μιᾶς γενεᾶς ἥδη ᾔθελε συντελέσει τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἑνωσιν σχεδὸν ἀμαχητί. Ἡ ἑνωσις δὲν θὰ λείψῃ ἐν τῷ μέλλοντι. ἀρκεῖ μόνον νὰ λειτουργήσῃ ἐπὶ τινι χρόνον ἡ ἥδη γενομένη δεκτὴ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν αὐτονομία«.

¹ Ἐπιστησάτω τὴν προσοχὴν αὐτοῦ, πλὴν ἄλλων, ἐπὶ τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐν Βιέννῃ ἐδραϊκῆς πανσπερμίας, τί ἐλπίζουσιν ἐπιχαίρεκάκως οἱ μετερνίχαιοι οὗτοι φίλοι, κατ' ἀνταποκρίσεις ἀσυνειδήτου τινὸς ἐκ Χανίων ἀνταποκριτοῦ, περὶ ἀρξαμένης κατ' αὐτὸν χαώδους καταστάσεως.

σον πάλιν μακάρων, γῆν γάλι καὶ μέλι ρέουσιν. Τὸ μέλλον ἀπόκειται ἤδη ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ. Οὐ μόνον ἡ τόσῳ ταλαιπωρηθεῖσα πατρίς του, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ Μήτηρ Πατρίς, ἡ τόσῳ πρὸ μικροῦ δι' αὐτὸν ἀκουσίως αὐτοῦ βεβαίως παθοῦσα, προσδοκῶσιν ἐναγωνίως καὶ τὸν τελικὸν τοῦτον πατριωτικὸν θρίαμβόν του. Ἐχων πᾶς τις ὑπ' ὄψει τὰς πρωτακούστους καὶ μοναδικὰς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ ὑπὲρ Πατρίδος θυσίας τοῦ εὐγενοῦς αὐτῆς λαοῦ, διακαιοῦται νὰ μὴ ἀμφιβάλῃ ἐπ' ἐλάχιστον, ὅτι θέλει δείξει οὗτος καὶ κατὰ τὴν ἀρξαμένην ἤδη πολιτικὴν δοκιμασίαν, ὅτι γινώσκει καὶ ἐν ταύτῃ εἴπερ τις καὶ ἄλλος νὰ ἐκτιμᾷ τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα ἐν ἀνθρώποις ἀποφθεγματικά τῶν προγόνων πρακτικὰ παραγγέλματα, καθ' ἃ »Τὸ φυλάξαι τάγαθὰ τοῦ κτήσασθαι πολλὰκις χαλεπώτερον εἶνε δοκεῖ«, καὶ τὸ ἄλλο ἐκεῖνο, καθ' ὃ, »Δεῖ μὴ μόνον κεκτῆσθαι τὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ χρῆσθαι αὐτοῖς, ὡς μηδὲν ὀφελος τῆς χρήσεως γίγνεται«, ὡς καὶ τὸ »Οὐ κτῆσις μόνον πολλή, ἀλλὰ καὶ χρῆσις καλὴ περιποιεῖ πλοῦτον«. Ἐγκεκλιμένη καὶ λυσίκομος κύπτουσα ἡ πολυφίλητος Πατρίς ἀπ' αἰώνων ἐπὶ τοῦ ἰχανοῦς τάφου, ἐπὶ τοῦ ἀπεράντου πολυανδρίου τῶν ἀπείρων ἐκατομβῶν τῶν τέκνων αὐτῆς καὶ ἀπαραμυθῆτως ὀλοφυρομένη καὶ βαρέως ἀδιαλείπτως στένουσα, αἰφνης ἤδη ἀνέκυψε κατὰ θεῖαν βούλησιν καὶ παραχώρησιν ἐν ἐκστατικῇ ἀγαλλιάσει. Οὐδεμία ἐκ πολλῶν λόγων ἀμφιβολία, ὅτι παντὶ σθένει θὰ σεβασθῇ ὁ εὐφυὴς αὐτῆς λαὸς καὶ τὴν ἐνεστῶσαν τῆς ἀνακυψάσης καὶ ἐγερθείσης Πατρίδος στάσιν· οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι θὰ καταβληθῇ πᾶσα φροντίς καὶ μέριμνα πρὸς δικαίωσιν πλήρη τῶν προσδοκῶν αὐτῆς. Διότι ἐδείχθη μὲν καὶ ὑπερδείχθη ἡ πρὸς τὴν ζωοπάροχον τῆς Ἐλευθερίας θεότητα ἐμπρακτος αὐτοῦ λατρεία· ἀλλ' ἤδη πρόκειται νὰ δοκιμασθῇ καὶ ἡ ἰκανότης καὶ ἠθικὴ αὐτοῦ δύναμις περὶ τε τὴν εὐκοσμον καὶ εὐρυθμον διοίκησιν καὶ διακυβέρνησιν καὶ περὶ τὴν ἐν ἰσοτιμίᾳ ἀπολύτῳ ἀπονομῇν, περὶ τὴν λατρείαν τούτέστιν οὐχ ἥττον ἐν ἀνθρώποις ἱερᾶς θεότητος, τῆς Δικαιοσύνης, ἐν ἣ συλλήβδην πᾶσαι

αὶ ἀρεταί, καὶ τῆς Εὐνομίας. Ὁ περὶ τὴν ἰκανότητα ταύτην καὶ ἠθικὴν δύναμιν ἄλλος οὗτος ἀγὼν ἀνάγκη καὶ δι' ἄλλον λόγον παντὶ σθένει νὰ ἐπιδιωχθῇ καὶ θριαμβεύσῃ, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶνε καὶ δοκιμασία τῆς δυνάμεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀντοχῆς αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς πολιτισμοῦ. Ἐκ τοῦ θριάμβου τούτου δειχθήσεται κυρίως, ὅτι ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐπαρκεῖ πρὸς ἐκπολίτισιν καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολὴν λαῶν. Μέγα καὶ ὑψηλὸν ἀληθῶς τὸ πρόδλημα καὶ ἡ κατ' αὐτὸ δοκιμασία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπίστεψις εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἐθνικὴ. Μέχρι τοῦδε ὁ ἐγγενὴς τῆς πανάθλου γῆς λαὸς ἐθυσιάζετο ἀδιαλείπτως ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως νύτῃς· ἥδη ὅμως αὕτη κατέστη κράτος, πολιτεία αὐθύπαρκτος καὶ ἀνάγκη ἀπόλυτος νὰ προσενεχθῇ καὶ ἡ θυσία αὕτη, ἡ θυσία τουτέστι τοῦ ἐγὼ τοῦ ἀτομικοῦ, πρὸς ἐπίτευξιν καὶ τοῦ ἄλλου μεγάλου τούτου ἐπάθλου. Τὸ ἄτομον τὸ πατριωτικὸν ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ νὰ συγχωνευθῇ ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς πολιτείας, οὕτω δὲ καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς Πατρίδος θὰ περισώζηται πάλιν καὶ περιέπνεται ἀληθῶς ἐν τῇ συγκεκριμένῃ ταύτῃ καταστάσει καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ καθ' ὅλου Ἑλληνισμοῦ θέλει προκύψῃ ἐξ αὐτοῦ τηλαυγὲς καὶ ἐκλάμψῃ. Εἰς τὴν μεγαλομάρτυρα γῆν ἔλαχε καὶ τῆς δοκιμασίας ταύτης ὁ κληρὸς. Ἡ ποιότης τοῦ ἐγγενοῦς αὐτῆς λαοῦ ἐκρίθη παρὰ πάντων ἐξόχως εὐγενής· ἀναμνησθήτω οὗτος, ὅτι ἡ εὐγένεια συνεπάγεται, κατὰ τὸ γαλλικὸν λόγιον, ὑποχρεώσεις, αὕτη δὲ ἀποτελειωθήσεται, ἐὰν ἐπιδείξῃ οὗτος ἴσπην πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἐφθῇ καὶ λατρείαν καὶ τὴν ἰκανότητα πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀυτοδιοίκησιν, πρὸς τὴν ἀληθῆ ἐθνικὴν αὐτονομίαν. Ἡ ἐλευθερία τῆς Πατρίδος ἔστω νόμος αὐτοῦ ὑπέρτατος (*salus patriae suprema lex esto*).

Ἐν τῇ ἀκραδάντῳ καὶ περὶ τὴν ἰκανότητα ταύτην, ἀντοχὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν αὐτοῦ πεποιθήσει μου παραδίδω ἐν τῷ παρόντι εἰς τὴν δημοσιότητα τὸ πρῶτον τοῦτο ὡς ἐν ἐλευθερίᾳ ἀπαρχὴν περὶ τῆς ἐρατεινῆς ἡμῶν Πατρί-

δος ἔργον μου, ἐπιφωνῶν ἐκ μυχίων καρδίας Αὐτῇ : "Ἐν-
τεινε, πολυφίλντε, καὶ κατευοδοῦ καὶ εὐτύχει. Διαφωτίζου
Σε Κύριος καὶ κατευθύνοι τὰ διαθήματά Σου εἰς πᾶν ἔρ-
γον ἀγαθὸν καὶ ἔθνωφελές !

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	Σελίς	7	Μινώα	Σελίς	117
Βιβλιογραφία	»	17	Ἄπτερα	»	118
Γεωγραφικὴ τῆς Κρήτης θέ- σις, μέγεθος καὶ ἔκτασις	»	34	Ράμνος καὶ Ἰπποκορώνιον	»	122
Σηγηματισμὸς καὶ φύσις τοῦ ἐδάφους καὶ συστατικὰ αὐ- τοῦ στοιχεῖα	»	37	Ἀμφιμάλλιον	»	124
Γονιμότης τοῦ ἐδάφους	»	38	Λάππα	»	125
Φυσικὴ τῆς νήσου διαίρεσις	»	39	Περὶ Σφακίων	»	130
Φυσικὴ αὐτῆς κατάστασις	»	46	Βίθυμνα	»	134
Τὸ τῶν ὑδάτων σύστημα	»	48	Ἄγριον	»	135
Ἀκρωτήρια καὶ κόλποι	»	53	Τμήμα μέσον ἢ χώρα τῆς "Ἰδης	»	135
Γήινὰ στρώματα, ἄντρα καὶ σπήλαια	»	55	"Οἶκος	»	138
Πόλεις τῆς Κρήτης ἐν τῇ ἀρ- χαϊότητι	»	57	"Ἀντρον Διὸς	»	140
Τμήμα δυτικὸν ἢ χώρα τῶν Λευκῶν Ὀρέων	»	66	Ἀστάλη	»	141
Κυριώτεραι πόλεις καὶ πολιτεῖαι.			Ἐλευθέρινα	»	141
Ἄγνετον	Σελίς	67	Παντομάτριον	»	144
Φαλάσαρνα	»	67	Περιοχὴ Ἐλευθέρνας	»	145
Κίσσαμος	»	69	Σύδριτα	»	146
Μήθυμνα	»	70	Βήνη, Σουλία ἢ Σουλίνα καὶ Ψύχιον	»	147
Ρόκκα	»	71	Φαιστός	»	148
Πολυρρηνία	»	72	Γόρτυς	»	151
Συία	»	82	Λεδὴν ἢ Λεβήνα	»	169
Ποικιλάσιον	83,84,	88	Λασαία ἢ Λισία	»	171
Τάρρα	»	86	"Ἄλλα πόλεις περαιτέρω τῆς Γόρτυνος	»	171
Μεσόγεια Σελίνου καὶ Κάντανος	»	88	Χώρα Κνωσίων	»	176
Ἰρτακίνα	»	92	Τύλισσος	»	177
"Ἐλυρος	»	93	Ἀπολλωνία καὶ Κυταῖον	»	179
Χώρα Κυδωνίων	»	98	Ραῦκος	»	180
Πέργαμος	»	99	Λύκαστος καὶ Διατόνιον	»	181
Πολίχνα Πολιγνῖται	»	101	Θῆναι	»	184
Κυδωνία ἢ Κυδών	»	104	Κνωσὸς	»	182
			Τάφος τοῦ Διὸς	»	194
			Ἐπίνεια, Κνωσοῦ (Ἀμισός, Μάτιπον καὶ Ἡράκλειον)	»	195
			Τμήμα ἀνατολικὸν ἢ χώρα τῆς Δίκτης ἢ τῶν Δυκτίων	»	198
			Λύκτος	»	199

Δικταῖον ἄντρον	Σελίς 205	Ὡλερος	Σελίς 227
Χερρόνησος ἢ Χερσόνησος	» 204	Χερσόνησος Ἑτεοκρήτων	» 228
Μόλητος	» 207	Πραῦτος ἢ Πραϊσός	» 229
Δρῆρος	» 208	Ἴτανος	» 231
Ὀλοῦς	» 209	Δραγμός, Γράμμιον καὶ Ἀμπελος	234
Λατὼ	» 210	Περὶληψίς ἄλλων τινῶν πόλε-	
Ἰστρος	» 212	ων, ὧν ἡ θέσις ἀόριστος	
Μάλλα	» 213	καὶ κατ' εἰκασίαν, ἀπὸ σελ. 234-238	
Ἀλλαρία ἢ Ὡλερος	» 214	Νησιδεις περὶ τὴν Κρήτην	» 238
Πρίανσος	» 217	Ἐπιλογος	» 242
Βίαννος ἢ Βέννος	» 218	Υστερόγραφον	» 248
Κεραία ἢ Κεραῖαι	» 220	Πίναξ τῶν περιεχομένων	» 255
Ἱεράπυτνα	» 221		

Διορθωτέα.

Ἐν	σελ.	29	τὸ Souvenir εἰς Souvenir.
»	»	»	τὸ Bursiau εἰς Bursian.
»	»	109	στίχ. 3, τὸ πλεῖστον λαβόν, εἰς, τοῦ πλεῖστου λαβόντος.

Ἐξαιτοῦμαι δὲ παρὰ τῶν Κυρίων ἀναγνωστῶν συγγνώμην ἐπὶ ταῖς τυπογραφικαῖς περὶ τὸν τονισμὸν καὶ πνευματισμὸν τινων λέξεων ἀβλεψίαις.

762.775
1158

ΑΡΧΑΙΟΣ
ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

